

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital utgave av en bok som i generasjoner har vært oppbevart i bibliotekshyller før den omhyggelig ble skannet av Google som del av et prosjekt for å gjøre verdens bøker tilgjengelige på nettet.

Den har levd så lenge at opphavretten er utløpt, og boken kan legges ut på offentlig domene. En offentlig domene-bok er en bok som aldri har vært underlagt opphavsrett eller hvis juridiske opphavsrettigheter har utløpt. Det kan variere fra land til land om en bok finnes på det offentlige domenet. Offentlig domene-bøker er vår port til fortiden, med et vell av historie, kultur og kunnskap som ofte er vanskelig å finne fram til.

Merker, notater og andre anmerkninger i marginen som finnes i det originale eksemplaret, vises også i denne filen - en påminnelse om bokens lange ferd fra utgiver til bibliotek, og til den ender hos deg.

Retningslinjer for bruk

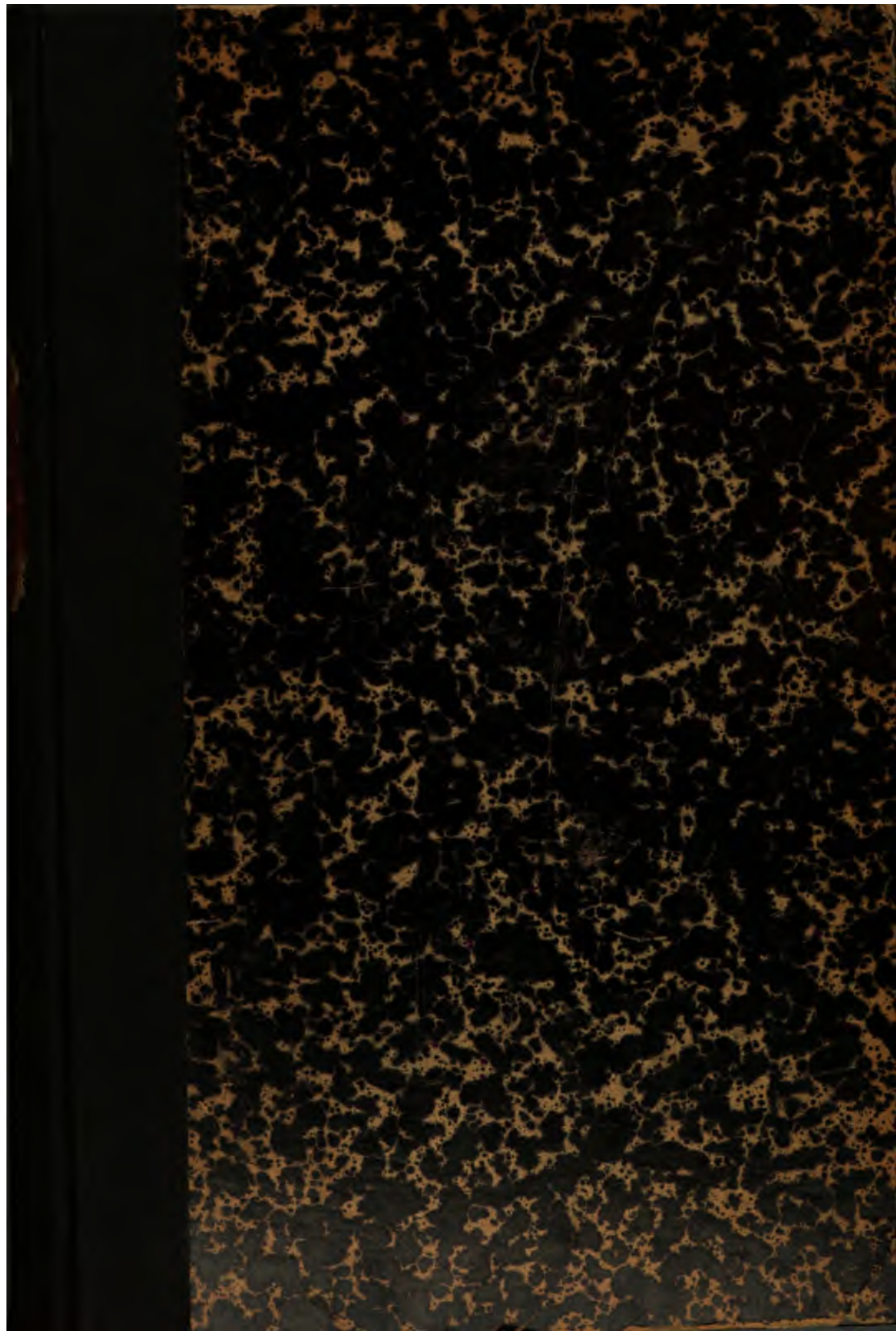
Google er stolt over å kunne digitalisere offentlig domene-materiale sammen med biblioteker, og gjøre det bredt tilgjengelig. Offentlig domene-bøker tilhører offentligheten, og vi er simpelthen deres "oppsynsmenn". Dette arbeidet er imidlertid kostbart, så for å kunne opprettholde denne tjenesten, har vi tatt noen forholdsregler for å hindre misbruk av kommersielle aktører, inkludert innføring av tekniske restriksjoner på automatiske søk.

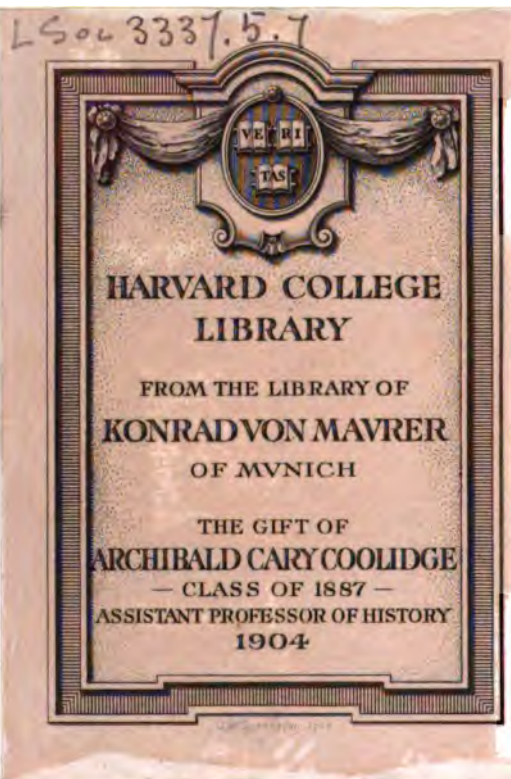
Vi ber deg også om følgende:

- **Bruk bare filene til ikke-kommersielle formål**
Google Book Search er designet for bruk av enkeltpersoner, og vi ber deg om å bruke disse filene til personlige, ikke-kommersielle formål.
- **Ikke bruk automatiske søk**
Ikke send automatiske søk av noe slag til Googles system. Ta kontakt med oss hvis du driver forskning innen maskinoversettelse, optisk tegngjenkjenning eller andre områder der tilgang til store mengder tekst kan være nyttig. Vi er positive til bruk av offentlig domene-materiale til slike formål, og kan være til hjelp.
- **Behold henvisning**
Google-"vannmerket" som du finner i hver fil, er viktig for å informere brukere om dette prosjektet og hjelpe dem med å finne også annet materiale via Google Book Search. Vennligst ikke fjern.
- **Hold deg innenfor loven**
Uansett hvordan du bruker materialet, husk at du er ansvarlig for at du opptrer innenfor loven. Du kan ikke trekke den slutningen at vår vurdering av en bok som tilhørende det offentlige domene for brukere i USA, impliserer at boken også er offentlig tilgjengelig for brukere i andre land. Det varierer fra land til land om boken fremdeles er underlagt opphavsrett, og vi kan ikke gi veiledning knyttet til om en bestemt anvendelse av en bestemt bok, er tillatt. Trekk derfor ikke den slutningen at en bok som dukker opp på Google Book Search kan brukes på hvilken som helst måte, hvor som helst i verden. Erstatningsansvaret ved brudd på opphavsrettigheter kan bli ganske stort.

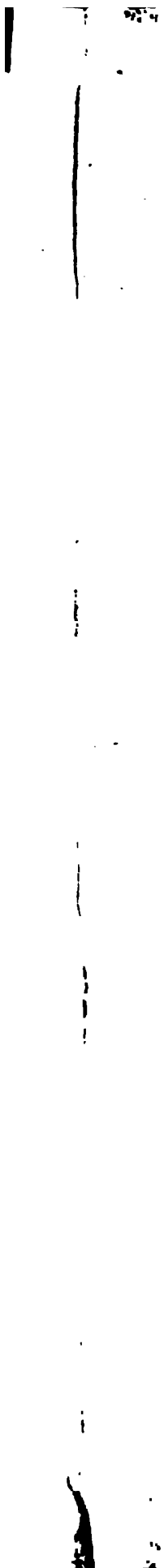
Om Google Book Search

Googles mål er å organisere informasjonen i verden og gjøre den universelt tilgjengelig og utnyttbar. Google Book Search hjelper leserne med å oppdage verdens bøker samtidig som vi hjelper forfattere og utgivere med å nå frem til nytt publikum. Du kan søke gjennom hele teksten i denne boken på <http://books.google.com/>

1

1

1

1

Skrifter

udgivne af

Videnskabselskabet i Christiania --

1894

II. Historisk-filosofisk Klasse

Udgivet for Hans A. Benneches Fond

Kristiania

I Kommission hos Jacob Dybwad

A. W. Breggers Bogtrykkeri

1895

L602 3337.5.7

Harvard College Library
Von Mevius Collection
Gift of A. C. Mevius
Jan. 1914

3337.5.7

Indhold.

	Side
No. 1. Gustav Storm. Norges gamle Vaaben, Farver og Flag. Med 22 Billeder og 2 lithograferede Plancher	1—36
No. 2. Alf Torp. Zu den phrygischen Inschriften aus römischer Zeit.	1—23
No. 3.*) Yngvar Nielsen. Aktstykker vedkommende Konventionen i Moss 14de August 1814	1—216
No. 4. Amund B. Larsen. Lydlæren i den solørske Dialekt især i dens Forhold til Oldsproget.	1—176
No. 5. P. Østbye. Die Zahl der Bürger von Athen im 5. Jahrhundert	1—32

*) Ved en Feil staar i Texten her No. 4.

Norges gamle
Vaaben, Farver og Flag

Af

Gustav Storm

Med 22 Billeder og 2 lithograferede Plancher

Videnskabselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse. 1894. No. 1

Udgivet for Hans A. Benneches Fond

Kristiania

I Kommission hos Jacob Dybwad

A. W. Brøgers Bogtrykkeri

1894

Norges gamle Vaaben, Farver og Flag

af

Gustav Storm.

Foredrag i den historisk-filosofiske Klasse 20de Oktober 1893.

Om det norske Rigsvaaben har A. G. Carstens skrevet en grundlæggende Afhandling i det Danske Videnskabsselskabs Skrifter (Første Del 1781), som i det væsentligste er fulgt af Keyser i hans Afhandling om det norske Rigsvaaben og Flag (1842, Optryk i hans Saml. Afhandl.) Denne er imidlertid i saa mange væsentlige Punkter bleven forældet dels ved de Oplysninger, som Schive har leveret i «Norges Mynter i Middelalderen», dels ved at Dr. Henry Petersen har fremdraget et gammelt dansk eller fællesnordisk Flag fra Aar 1427, at det nok kan forsvares, om jeg forsøger at studere det norske Konge- og Rigmærkes Historie fra nyt af.

I.

De adelige og fyrstelige Vaabenmærker dukker op i de syd- og mellem-europæiske Lande i 2den Halvdel af 12te Aarhundrede; de hænger sammen med Rytteriets og Riddervæsenets Udvikling Rytterhærene havde sit fælles Kjendtegn i sin Førers Vaabenmærke, som dels afbildedes paa hans Fane, dels paa hans Skjold, senere ogsaa paa hans Dragt (Vaabenkjole) og hans Hests Udstyr. Da Hjelmene blev lukkede, var Vaabenmærket ogsaa et Kjendtegn paa Rytteren, der ganske dækket af Jærnpantser ellers vilde være ukjendelig; i Rytterkampene omtales mange Tilfælde, da Vaabenmærket reddede den overvundnes Liv, naar man af hans Vaabenmærke opdagede, hvem man havde for sig. Kort

efter Midten af 12te Aarhundrede trænger de samme Moder overalt frem, at Fyrster og Høvdinger optager Vaabenmærker fra især Rovdyr og Rovfugle, ofte Fabeldyr som Grif, Drage el. lign., ofte ogsaa Planter og livløse Gjenstande; disse Mærker er ikke mange og bliver saa lige hverandre, at man maa finde paa Midler til at adskille dem, og det nærmeste var da, at Vaabenmærker sammensattes af forskellige Farver, idet Bundfarven adskilles fra Billedet: naar Bundfarven er rød, grøn, blaa eller purpur, maa Billedet være Metal (hvid $\circ$: Sølv, eller gylden $\circ$: Guld), eller naar Bunden er Metal, maa Billedet være en af de 4 Farver. Allerede herved opstaar en Række Varieteter, og disse forøges yderligere ved, at Vaabenskjoldet deles paa langs eller paatvers, saa hver af Delene kan optage forskellig Bundfarve og forskelligt Udstyr.

Det sikreste Middel til at forfølge Vaabenkunstens — den heraldiske Kunsts — Udvikling frembyder Sigillerne, hvor Fyrster og Ridderne optog sit Vaabenmærke, enten paa Sigilfladen eller som Skjoldmærke paa den i Sigillet afbildede Rytter; Sigillerne har nemlig den store Fordel, at de i Regelen kan dateres (efter Brevene, hvortil de blev fæstede). Disse Skjoldmærker er fra først af personlige Mærker, men optages i Regelen af Sønnen, om han arver sin Fader (eller Moder), og bliver derved til Familiemærker. Efterhaanden som de bliver mere konstante, antager de Form af Mærker for Familiegods, for Landskaber og Riger, bliver Landskabs- og Rigsvaaben. Denne Overgang kan overalt følges i Løbet af 13de Aarhundrede. De første Spor af faste Vaabenmærker paa Sigiller er fra Tiden kort efter 1160. Indtil den Tid vil man paa Kongernes og Fyrsternes Sigiller altid finde paa Sigillets ene Side Kongen (Fyrsten) paa sin Throne, med Sværd eller Rigsæble e. lign., paa den anden Side en Rytter med Sværd og Skjold; men Skjoldet er i Regelen blankt, ofte hult, med Fladen bortvendt fra Tilskueren. Men kort efter 1160 faar Skjoldet et Billede, — da blir det Vaabenmærke. Af Grev Filip af Flandern har man fra 1157 et Sigil med hans Rytterbillede, hvor Skjoldet er blankt, men fra 1164 et Rytterbillede, hvor Skjoldet viser en Løve, — som siden ogsaa bæres af hans Efterkommere og Efterfølgere. Kong Ludvig d. 7de i Frankrige (1137—80) afbildes i Regelen med blankt Skjold, men i hans Sigil fra hans Dødsaar, 1180, sees de 3 Liljer, og de optages strax af hans Søn Philip August, dog med Afgivelser; Liljerne vexler i Form og Udstyr, indtil de under Philip III (1270—85) bliver fastslaaede som Kongeslægtens og derved bliver Frankriges Vaaben. De engelsk-normanniske Konger lige fra Vilhelm I til Henrik II ($\dagger$ 1189) viser i sit Sigils Rytterbillede kun Hulsiden af Skjoldet, men Richard Løvehjerte fører i sit Segl fra 1189

2 gaaende Leopard (Løver), og efter Hjemkomsten fra sit Korstog optog han 1194 ogsaa en 3die. Dette var hans personlige Vaaben, men efter hans Død optoges det af hans Efterfølger, Broderen Johan; han havde som Greve ført de to Løver, men som Konge optog han de 3 Løver, og disse arves paa hans Efterfølgere; derimod beholder Johans uægte Søn Richard — født før Faderen blev Konge — sin Faders Grevevaaben, de 2 Løver. Den tyske Rigsørn er ikke ældre end 1198. Henrik VI († 1197) førte den ikke, men hans Efterfølger Kong Philip (af Schwaben) antager 1198 Ørnen (sort i Guld) som sit personlige Vaabenmærke eller maaske som Hertugdømmet Schwabens Mærke. Hans Brodersøn, Fredrik d. 2den, førte som Keiser Dobbeltørnen (sort i Guld), men dette er dog hans personlige Vaaben, der uddør med ham; først i det følgende Aarhundrede, ca. 1330, kommer Dobbeltørnen atter ind, og da som Rigsmærke ved Keiser Ludvig.

En typisk Skildring af Vaabenmærker og disses Karakter har vi i Thidrikssaga, der vistnok repræsenterer tysk Udvikling ved Midten af 13de Aarhundrede. Der skildres i Cap. 172—185 alle Heltene i Thidriks Hal med deres Vaabenmærker, hvorfor her gives et kort Uddrag:

Kong Thidrik havde rødt Skjold og derpaa Mærket en gylden Løve (leo með gulli), hvis Hoved vender op efter Skjoldet og Fødder naa Spidsen. Men siden Thidrik blev Konge i Bern, øgede han det Mærke, saa at over Løvens Hoved stod en gylden Krone. Og samme Mærke har han paa sin Fane og sin Sadel og sin Vaabenkjole.

Hildebrand har ogsaa rødt Skjold, derpaa er malet en hvid Borg og gyldne Taarne. Han har Fane og Vaabenkjole af samme Farve som Thidrik, thi han er Thidriks Mand.

Heime har blaat Skjold og Vaabendragt, og i Skjoldet en blegfarvet Hest.

Vidga har hvidt Skjold, hvid Sadel, Vaabenkjole, Fane og Hjelmhat; i hans Skjold er rød Hammer og Tang (efter hans Fader, Smeden Velent) og 3 Kårbunkelstene (efter hans Moder); paa hans Hjelmhat, Sadel og Vaabenkjole er afbildet en Slange af det røde Guld.

Hornboge Jarl har Skjold og Hærklæder af brun Farve, og deri en gylden Høg, foran hvilken flyver to Fugle.

Amlung har samme Mærker og Farver som sin Fader Hornboge.

Sintrams Skjold og Hærklæder er grønne, og deri en Drage, som oventil er brun, nedentil rød.

Fasold og Ekka har gyldne Skjold og Hærklæder, og deri en rød Løve; men Løven gaar tversover Skjoldet og har ikke Krone.

Thetleiv danske har mørkeblaat Skjold og Hærklæder, og deri en gylden Elefant.

Videfer har gult Skjold med mørkerød Rand, og deri afbildet en mørkerød Galt og Bjørn.

Herbrand har rødt Skjold og Hærklæder, og deri gylden «Skud-ild».

Gunnar har Skjold og Hærklæder hvide som Sølv, og paa hans Skjold er en (rød) Ørn med Krone paa Hovedet; «fordi han er Konge, bærer Ørnen Krone paa sit Hoved».

Hogne har Vaabenmærke som sin Broder Gunnar; men hans Ørn var ikke kronet, «thi han var ikke Konge».

Sigurd Svein har et gyldent Skjold, hvori er malet en Drage, mørkebrun oventil og fagerød nedentil; samme Farve og Billede er paa hans Hjelmhat, hans Fane, Sadel og Vaabenkjole.

Gaar vi til de nordiske Lande, stanse vi først ved Danmark, hvor Udviklingen er klar. Det ældste danske Kongevaaben er Knut Valdemars søns; det er nylig fundet paa hans Sigil ved et i Mecklenburg bevaret Brev fra et af hans senere Aar, ca. 1200 (maaske lidt tidligere); det er de 3 springende Leopard, omgivne af Søblade (eller Hjerter). Det er hans personlige Vaabenmærke og dør med ham, thi hans Broder og Efterfølger Valdemar Seier har et noget forskjelligt Vaabenmærke: 3 springende Løver, omgivne af Søblade.¹ Dette varieres atter af Sønnerne: den ældste, Erik Plogpenning, fører tidligst 3 Leopard, men disse er kronede, senere antager han 3 kronede Løver; Abel fører ligeledes «Løver», men den yngste, Kristoffer, atter Leopard; hans Søn, Erik Glipping, optager i sine første Aar atter Løverne, men ombytter dem senere med Leopard, som fra dette Tidspunkt bliver faste og derved kan siges at blive Kongeslægts Vaabenmærke. Derved kommer de tre Leopard ogsaa til at bruges som Rigmærke, og saaledes maa det vel opfattes, naar det føres af danske Byer, som Ribe og Reval. Det optages derfor ogsaa af de Provinser, som regjeres af Kongefamiliens Sidelinjer, men med passende Ændring: de sønderjydske Hertuger af Abels Stamme fører 2 Leopard, de hallandske Grever, der stammer fra Valdemar Seiers uægte Søn, fører én Leopard o. s. v. Farverne er, ialfald i 14de og 15de Aarhundrede, blaa Løver paa gylden Grund med røde Søblade, og der er vistnok ingen Grund til at tvivle om, at saa har været fra først af, altsaa fra Aar 1200 eller nogle Aar tidligere.

I Norden er det særeget for Danmark, hvad der i det øvrige Europa ellers er vel kjendt, at Rigets Banner har andre Farver og Emblemer end Kongevaabenet. Rigsfanen var ialfald fra Valdemar Atterdags Tid det røde Danebrog med det hvide Kors, som af Sagnet henføres til Valdemar Seiers estlandske Korstog og ialfald efter al Rimelighed maa knyttes sammen med de danske Korstog i Østerleden.²

I Sverige er ikke Udviklingen saa enkel, fordi her i Begyndelsen af Perioden er vekslede Kongeslægter og tillige Kilderne flyder svagere. Af Karl Sverkers søn († 1167) og Knut Erikssøn († 1196) haves Sigiller,

¹ Forskjellen mellem Løver og Leopard er, som bekjendt, i Heraldiken meget liden, men dog mærkbar: En Løve, som under Lobet vender Ansigtet mod Tilskueren, er en Leopard, men naar Ansigtet og Kroppen danner en Linje, er den en Løve.

² Om dette Afsnit jfr. A. D. Jørgensen, *Det gamle danske Kongevaaben* (Aarb. f. nord. Oldk. 1879) og H. Petersen, *Et dansk Flag fra Unionstiden i Mariakirken i Lübeck* (Aarb. f. nord. Oldk. 1882).

hvor Kongen sidder paa sin Throne med Scepter og Æble. Paa Reversen af Kong Karls Sigil sees han tilhest og væbnet, men hans Skjold er hult, saa han tydeligvis intet Vaabenmærke har baaret; om Knut kan intet med Sikkerhed siges, ligesaa lidt som om Sverker Karlsson († 1216) og hans Søn Johan († 1222). Erik Knutsson (1210—1216) fører i sit Skjold 2 mod hinanden gaaende, kronede Leopard, — liget et af Richard Løvehjertes Vaabenskjolde fra 1189; men hans Søn Erik Eriksson (1222—50), hvis Moder var de danske Konger Knuts og Valdemars Søster, fører 3 springende, kronede Leopard, vistnok for at antyde sin Herkomst fra de danske Konger. Og dette optages af hans Søstersøn, Valdemar Birgerssøn, der som Konge ikke blot fører de 3 springende, kronede Leopard, men ogsaa fra den danske Kongeslægt har laant Søbladene; efter sin Afsættelse udelader han Kronerne og nøier sig med de 3 Leopard, som ogsaa beholdes af hans Efterkommere i 14de Aarhundrede. Hvis Valdemar havde beholdt Kronen, vilde vel de 3 Leopard ogsaa være blevet Sveriges faste Kongevaaben; men denne Udvikling afbrødes af hans Broder Magnus (Ladulaas), som beholdt Folkungevaabnet ogsaa som Konge.

Folkungeslægten har heller ikke fra først af ført Slægtsvaaben, thi den ældste Repræsentant for denne Slægt, Birger Brosa († 1202), fører i sit Skjold en Lilje, og af hans Brodersønner fører Eskil Magnussøn en staaende Løve, men Birger Magnussøn fører 1238 det senere Slægtsvaaben: Løven over de 3 Bjelker; i 1254 har han som Sveriges Regent deri optaget Søbladene, maaske paa Grund af sin Hustrus, Kongedatterens, danske Herkomst. Ogsaa dette er kun personligt Vaaben, men det arves af hans yngre Sønner. Medens Kong Valdemar fra sin Moder, efter hvem han arvede Riget, optager Erikernes Vaaben, beholder Magnus (Ladulaas) og Bengt sin Faders. Dog forøger Magnus sit Vaaben, da han bliver Konge, idet hans Løve efter 1275 bliver kronet, og han omgiver Skjoldet yderligere med 3 Kroner. Ogsaa hos Magnus's Sønner ser man Ændringer: Kong Birger fører Folkungeløven med Krone, men hans Brødre Erik og Valdemar fører den ukronet, indtil de, efterat have usurperet Kongemagten eller tvunget Birger til at dele Magten med sig, ogsaa sætter Kronen over sin Løve. Saaledes blev Folkungeløven Symbol paa Regjeringsmyndigheden i Sverige, og derfor var den vistnok allerede optaget i Rigsfanen; thi i Hertuginde Ingeborgs Sigil af 1318 fører hun i den ene Haand denne Løve i en Fane som «ducissa Sveciæ» (se nedenfor Fig. 22). Farverne i dette er ialfald i 14de Aarhundrede sikre: Løven er gul, Bjelkerne er hvide (Sølv), og Bunden er blaa.

Imidlertid fik Sverige endnu en ny Kongefamilie. Da Hertug Albrecht af Mecklenburg blev Konge i Sverige 1364, optog han ikke Folkungevaabnet, heller ikke sit fædrene (Oxehovedet), men valgte et nyt: de tre Kroner, som dog maaske er laant fra de 3 Kroner, som Magnus Ladulaas havde optaget ved Siden af den kronede Løve. Dog beholdt han Hovedfarverne fra Folkungevaabnet: blaat og gult. Disse 2 Kongevaaben — Folkungeløven og Albrechts tre Kroner — kom saaledes til at strides om Magten i Sverige, indtil de forenedes i Karl Knutssøns og Gustav Vasas dobbelte Kongeskjold, hvor baade Folkungeløven og de 3 Kroner fik Plads, medens Rigsbanneret fra 16de Aarhundrede blev det blaa Flag (Bundfarven) med et gult Kors.¹

II.

Det norske Konge- og Rigsvaabens paalidelige Historie begynder med Haakon Haakonssøn og Skule Jarl, altsaa Tiden efter 1217. Intet Kongevaaben eller Sigil er nu bevaret fra 12te Aarhundrede, men utvivlsomt har norske Konger i denne Tid ogsaa brugt Segl som udenlandske Monarker, og endnu i 17de Aarhundrede var en Række Segl bevarede i Arkivet paa Akershus: man havde der Segl af Kongerne Sigurd Mund, Magnus Erlingssøn, Sverre, Baglerkongerne Erling og Philippus, Inge Baardssøn, af Jarlerne Erik og Haakon o. fl., men alle Segl er forsvundne og ikke engang Beskrivelser af dem bevarede. Imidlertid findes der dog historiske Efterretninger om disse Kongers Emblemer og Sigiller, og det er disse Efterretninger, som her først maa drøttes.

Den ældste Beretning om den «norske Løve» er fra Magnus Barfods Dødsdag (24de Aug. 1103); han bar efter Kongesagaerne et rødt Skjold, hvori en gylden Løve, og paa sin røde Kjortel havde han gyldne Løver indsyet foran og bag. At dette er en Antydning om det senere kongelige Vaaben, laa nær at formode. Det norske Kongevaaben skulde altsaa stamme fra 1103 (eller endnu tidligere). Deri var der for den ældre Heraldik intet mistænkeligt, da den gjenfandt heraldiske Mærker og Farver allerede i den klassiske Oldtid. Men et Tilbageblik paa hvad ovenfor er anført om de heraldiske Vaaben i Mellemeuropa vil tvinge Historikerne til at reise Tvivl mod Beretningen om Magnus Barfod. Keyser og P. A. Munch tvivlede endnu ikke om Beretningens historiske Karakter, idet Keyser ansaa Vaabenmærket her kun for at være person-

¹ Om dette Afsnit jfr. Afbildningerne i Sveriges Historia, udg. af O. Montelius m. fl. I og II, samt B. E. Hildebrand, Svenska Sigiller från Medeltiden.

ligt, og Munch nøiede sig med at bemærke, at ogsaa i 11te Aarhundrede fandtes Løver udsyede paa Mandsdragter. Men Munch tog da ikke det rette Hensyn til, at ifølge Kongesagaen Magnus ogsaa bar den gyldne Løve i sit røde Skjold, og at ogsaa i hans Dragt denne Farvemodsætning fremhæves, — hvilket tydeligt viser Sagaforfatterens Hensigt at betone Dragtens heraldiske Karakter. Kaptein O. Blom har derimod i sin Afhandling «om Kongespeilets Affattelsestid» («Aarb. f. nord. Oldk., 1867») hævdet, at Snorre Sturlassøns Skildring af Magnus's Udseende indeholder en bevidst Anachronisme, idet den røde Kjortel over Brynjen først kom i Brug omkring Aar 1200, og at altsaa Snorre her «rimeligvis har havt det norske Rigsvaaben (eller Hertug Skules Vaaben) for Øie». En nærmere Undersøgelse af Snorre Sturlassøns Kilde for Beretningen om Løven i Magnus's Skjold og Dragt kan derfor ikke være betydningsløs.

Den ældste Beretning, hvori Kong Magnus's Udrustning paa hans Dødsdag omtales, findes ikke hos Snorre, men i Sagasamlingen Ágrip; denne er, som jeg tidligere har søgt at vise, forfattet i Norge paa Kong Sverres Tid, omkring Aar 1190—1200, og gjengiver den ægte gamle Tradition uden nogen litterær eller sagamæssig Overarbejdelse. Det vilde da for Sagnets historiske Betydning være af den største Betydning at kunne hævde, at ogsaa her Løven og de heraldiske Farver omtales. Jeg citerer derfor Stedet i Sammenhæng: «Om Aftenen før Bartolomeusmesse, da de (Nord mændene) gik op for at hugge Strandhug, vidste de ikke af, førend en Hær (Irer) kom mellem dem og Skibene; men Kongen og hans Mænd var lidet udstyrede med Hærklæder, thi Kongen var gaaet op i «silkihjúpr» med Hjelm paa Hovedet, Sværd om Lænderne og Spyd i Haanden og i «stighosor», som var hans Vane; i den Færd faldt Kong Magnus og en Mængde med ham». Her er nu for det første at lægge Mærke til, at hans Beklædning er Hjelm, Sværd og Spyd, — men ikke Skjold og ikke Brynje, — hvilket forklares af, at man ikke ventede Strid. Videre, at Kongens Dragt bestod kun af «silkihjúpr» og «stighosor». Her har vi nemlig den Dragt, som den enstemmige Tradition tillagde Magnus, — den skotske Dragt, hvorfra han fik sit historiske Tilnavn, *Berbeinn* eller *Berföttr*. Hjúpr er ikke noget indenlandsk Ord; det er det franske *jupe*, ital. *giuppa*, prov. *jupa*, mht. *joppe*, som er laant fra det spanske *al-juba* (maurisk Kappe) og atter stammer fra arab. *al-gubbah*, Underklædning af Bomuld (paavist fra 10de Aarh.). Silkihjúpr kan altsaa oversættes med Silkeskjørt eller Silkekjortel, — det er den høiskotske «kilt» eller «fillibeg». «Stighosor» er da de til «kilt» brugte skotske Knæbenklæder, der gaar fra Foden lidt op over Knæet.

I Ágrips Beretning er der, som man vil se, ikke Spor til den «bevidste» Anachronisme, — thi «silkihjúpr» er ikke anbragt udenpaa Brynjen, som Ridderne pleiede at gjøre i 13de Aarhundrede, men Kongen bærer intet under den (hvis han ikke havde Skjorte). Da Forf. af Ágrip forudsætter, at Kongen ikke havde Skjold med, og intet nævner om Løvestyret, har han ikke kjendt nogen Tradition om, at Løven hørte med til den norske Konges Dragt i 12te Aarhundrede, hvilket her betones for det følgende.

Anderledes derimod, naar man læser de vidtløftige, islandske Kongesagaer fra 1ste Halvdel af 13de Aarhundrede. Jeg skal tage dem i den historiske Orden: 1) «Kongesagaerne fra Magnus den gode», forfattet ved 1220, repræsenteret af Morkinskinna, — 2) Norges Kongetal, forfattet kort efter 1220, repræsenteret af Fagrskinna, og 3) Snorres Kongesagaer, som her neppe er ældre end ca. 1240. I den ældste af disse gives en fuld, detaljeret Skildring af Kongens Dragt og Udseende, rigtig skikket til at illustrere, hvor levende den islandske Sagnfortæller tænkte sig ind i den Situation, han vilde skildre. «Kong Magnus var let at kjende, han havde gylden Hjelm paa Hovedet og rødt¹ Skjold for sig, hvori var malet en Løve i Guld (oc var scrfat a leo með gulli), i Haanden et Sværd, som kaldtes Leggbite, hvis Hjalter var af Hvalrostand og Haandtag guldvirket — og Sværdet var meget skarpt; han havde draget en rød Silkekjortel (silkihjúp) uden paa Skjorten (þ: Brynjen), og det var alle Mænds Tale, at man aldrig saa en mere krigersk udseende Mand med saa mange Vaaben eller mere anselig Høvding». — Her er Silkekjortelen beholdt fra Ágrips Fremstilling, men den islandske Forfatter har begaaet den af Kaptein Blom paatalte Anachronisme at opfatte den som sin Samtids Kriegerdragt, hvor man bar en Silkekjortel udenpaa Brynjen; at den er bleven rød, kan være tilfældigt, men snarest er dog Grunden at søge sammesteds som ved Skjoldets Udstyr. Det røde Skjold med det gyldne Løve, — det er det heraldiske Udstyr, derom kan der neppe være Tvivl; ikke blot Modsætningen mellem det røde Skjold og den gyldne Løve, viser det, men kanske allerbedst det lexikalske Udtryk for Løven: leo, medens den sædvanlige islandske Betegnelse for Løven er «det modige Dyr» (*hit uarga dýr*). «Leo með gulli» er et heraldisk Udtryk svarende til det latinske «leo aureus», el. «de auro». Forfatteren af denne Sagnsamling har overalt fremhævet den krigerske Side ved Magnus Barfod og dvæler flere Gange ved hans krigerske og

¹ Ordet «rødt» (rauðan) mangler i Texten, men maa suppleres, jfr. silkihjup rauðan og nedenfor.

ridderlige Udseende; her har han da laant til Skildringen den Dragt, som syntes ham mest passende, og som naturligvis i Norge ved 1220 var Mønstret: den norske Konges, uden at ane, at han derved benyttede et Mønster, som ikke passede over et Aarhundrede tidligere. Det bør vistnok ikke opfattes som «bevidst Anakronisme», men snarere henføres til samme ubevidste Tendens som overalt i middelaldersk Digtning: man levendegjør de skildrede Helte ved at afbilde dem i Samtidens Costume.¹

Denne Sagasamling (Kongesagaerne fra Magnus den gode) er benyttet ogsaa af de to følgende Forfattere, der har udskrevet den samme Skildring af Magnus's Udseende. I Fagrskinna finde vi den ordret, kun med den Undtagelse, at Ordene «og rødt Skjold» er udfaldne, saa at der nu staar, at Magnus havde en gylden Hjelm, hvori var malet en gylden Løve, — hvilket er meningsløst og kun kan betragtes som en Skrivfeil, der røber, at Forfatteren eller Afskriveren ikke forstod sig paa Heraldik. Anderledes hos Snorre, der som norsk Hofmand (Skutilsvein) naturligvis forstod sig bedre paa Hirdsæder. Han udskriver ordret den ældre Sagasamling, hvorved Farvemodsætningen: rødt Skjold og gylden Løve helt kommer til sin Ret: rauðan skiöld, ok lagt á með gulli leo; og da han fortsætter om den røde Silkekjortel over Brynjen, tilføier han — hvad hans Kilde ikke har — «og broderet foran og paa Ryggen en Løve i gul Silke» (ok skorit fyrir ok á bak leo med gulu silki). Denne Tilføielse viser, at Snorre med fuld Bevidsthed her har skildret den norske Konges Farver; han har ikke nøiet sig med at finde dem udtrykt i Skjoldet, men da hans Kilde nævnte Kongens røde Vaabenskjold, har han fremhævet, at ogsaa denne bar det kongelige Vaabenmærke og dettes Farver.

Resultatet af denne Undersøgelse er saaledes paa den ene Side, at den ældste Beretning fra ca. 1190 ikke blot ikke nævner noget om Magnus Barfods Løve, men endog indirekte modsiger denne Tradition, — og paa den anden Side at Sagnsamlingen fra ca. 1220 uhistorisk fører den norske Konges Vaabenmærke tilbage til Magnus Barfods Tid og lader ham i sit Skjold bære Løvemærket, samt at en 10—15 Aar senere Snorre Sturlassøn yderligere udstyrer Magnus Barfod med det samme Mærke paa hans Vaabenkjole.

Heraf kan med Sikkerhed sluttet, 1) at den norske Konge ved Aar 1220 bar Løven i sit Skjoldmærke, og at allerede her Farverne (gult paa rødt) var slaaet fast, 2) at samtidig eller kort efter (inden 1240) den

---

¹ Et lignende Exempel vil man finde i Laxdølasaga (C. 21), hvor Olaf Paa ved Aar 970 havde rødt Skjold for sig og derpaa malet «leo með gulli».

norske Konge førte dette Vaabenmærke og disse Farver ogsaa paa sin Vaabenkjole.

Denne Forklaring af Sagaberetningerne vil finde sin fulde Bekræftelse ved Studiet af Sigillerne.

III.

Det ældste Spor af den norske Løve paa Sigiller har man villet finde dels i Efterretningen om Kong Sverres Sigil, dels i Mynter, hvori den øxebærende Løve saaes, og som Carstens henførte til Kong Inge Baardssøn (1204—1217). Det sidste er imidlertid urigtigt, thi disse Mynter stammer, som Schive har paavist, fra 2den Halvdel af 14de Aarhundrede og maa henføres til den yngre Haakon Magnussøn (1355—1380).

Efterretningen om Kong Sverres Segl stammer fra den engelske Historiker William af Newbury (III, 6), hvis engelske Krønike stanser ved 1197 og er skrevet ved den Tid; hans norske Efterretninger stanser med 1194 (Kroningen), saa at han er fuldstændig samtidig. Efter ham lød Omskriften om Sverres Segl: *Suerus rex Magnus, ferus ut leo, mitis ut agnus*. Denne Beretning kan styrkes paa flere Maader, dels ved at henvise til Sverres Mynter, hvis Omskrift er *Rex Suerus Magnus*, dels ved at fremdrage en Udtalelse af Kong Sverre Aar 1186 (Sagaen c. 104), hvori han til sine Hirdmænd siger: «hermenn skyldu vera hógværir í friði sem lamb, en í úfriði ágjarnir sem leon». Ytringen kan betragtes som en autentisk Fortolkning af Omskriften; denne har altsaa været Sverres Valgsprog og han har opstillet det som Forbillede for sig og sine Krigere. William af Newbury giver ingen Oplysning om, at Kongen har optaget Løven i sit Skjold, og det er kun, fordi Løven senere findes hos de norske Konger, at man i Seglets Omskrift har villet finde en Antydning heraf. Snarere maatte man hævde, at baade Løven og Lammet fandtes i Seglet, men isaafald kan Seglet ikke bruges til Vidnesbyrd om Vaabenmærket. Forfølger man de senere Kongers Segl, vil man finde, at ialfald én af Kong Sverres Efterfølgere har anvendt Lammet og Løven i sit Segl, og da under Foden af Thronen, nemlig Erik Magnussøn (Fig. 1), men der vil man se, at det ingen heraldisk Betydning har.¹ Sverres Segl har vistnok været af samme Udseende som andre Kongesegl i 12te Aarhundrede: paa den ene Side har han siddet paa sin Throne med Krone paa Hovedet og med Scepter eller Sværd (eller begge) i Hænderne, og ved hans Fødder har en Løve og et Lam ligget; paa den anden Side har været fremstillet Kongen tilhest med

¹ Lammet blev af Carstens antaget for en Bjørn.

Sværd i høire og Skjold i venstre Haand. Men om Skjoldet har været hult eller vendt mod Tilskueren (og isaafald med Vaabenmærke), kan nu ikke oplyses. Det var endog tænkeligt, at han under sin Regjeringstid (f. Ex. efter Kroningen) har forandret Segl, saa at i et senere Segl et Vaabenmærke er optaget. Men intet Spor tyder paa, at dette har været en Løve; jeg skulde snarere tro, at dette har været en Fugl (Ørn eller

Fig. 1.

Ravn), og mine Grunde for denne Tro henter jeg fra hans «Mærke» (Fane) og dens Navn *Sigrfluga*.

Det er ovenfor nævnt, at der er en historisk Sammenhæng mellem Fane og Sigil, idet Sigillet i Regeln kun afbilder Fyrstens eller Ridderens Fanebillede, der er det samme som Skjoldmærket. Saa er ialfald Forholdet i det ridderlige Europa. Imidlertid er jo Faners Brug som Mærke for Høvdingen ældre og kan ogsaa i Norden følges tilbage til Vikingetiden. Forsaavidt Billeder nævnes, er dette enten Ravn eller Dragen.

Ravnen nævnes i en engelsk Krønike som de danskes Mærke i England i Slutningen af 9de Aarhundrede, ligeledes omtales dette i Slagene ved Assandun 1016 mellem Kong Knut og Edmund Jærnside, og den danske Jarl Sivard i Northumberland († 1057) førte en Fane ved Navn «Rafen landeye». En af de norske Vikingekonger i Northumberland, Olaf Godfredssøn, har paa sine Mynter en Fugl med udbredte Vinger, som af Worsaae vistnok rigtigt er tydet som Ravnen; ogsaa Jarlen Sigurd Lødvessøn paa Orknøerne førte i Slaget ved Clontorf paa Irland en Ravnefane. Og naar Harald Haardraades Fane i 1066 kaldes «Landeyda», kan man vel ikke tvivle om, at dette Navn betegner den samme krigerske Fugl, som havde givet Sivard Jarls Fane dens Navn. Derimod høre vi, at Olaf den hellige i Slaget ved Nesje førte et hvidt Banner, hvori en Orm, — hvilken man vistnok med Rette har antaget laant fra det engelske (westsexiske) Rigsbanner. Det er rimeligt, at dette Ormebanner er det samme «Vexillum quod patris eius fuerat», som Kong Magnus den gode førte i Slaget paa Lyrskogshede 1043, og som Magnus's Datter Ragnhild senere overgav til sin Mand Haakon Ivarssøn; den samme eller en Efterligning deraf har vel ogsaa den Fane været, som i Sverres Saga (c. 15) kaldes «St. Olafs Mærke»; den blev Aar 1177 af de throndhjemske Lendermænd taget ud fra Domkirken og baaret i Striden udenfor Nidaros mod Birkebeinerne. Sagaen, der staar paa Sverres Side, betragter dette som en Frækhed, som da ogsaa blev straffet med Tab, fordi de «kun var Lendermænd og Bønder»; denne Fane burde altsaa efter Sagnforfatterens Opfatning kun bæres foran en Konge, og da den blev vunden af Birkebeinerne, »førte de den til Byen med fager Seier». Rimeligvis blev den bragt tilbage til Domkirken, thi den nævnes ikke senere under Krigene i Norge. Derimod nævnes i Kong Sverres senere Tid et for ham eget «Mærke» med dets Navn *Sigrfluga*, Seier-fluen. Det forekommer første Gang i April 1194, i Slaget i Florevaag (C. 120), og nævnes derefter i 1197 i Slaget i Oslo (C. 135), i 1199 ved Nidarós og i Slaget paa Strindsøen (C. 156, 159) og i 1200 udenfor Bergen (C. 166). Dette Mærke sees at have været et virkeligt Kongebanner, det blev ført af Mærkesmanden i Strid paa Land og var under Søkamp reist i Forstavnen ombord paa Kongeskibet; da Kong Sverre blev begravet i Bergens Domkirke, blev hans Skjold og Fane fæstet over Graven. Da Sammenhængen mellem en Ridders Skjold og hans Fane er væsentlig, idet de begge fører Ridderens Vaabenmærke, tør man vel tro, at Kong Sverre har havt samme Mærke paa begge. Men isaafald synes Navnet «Seier-flue» at indeholde en Antydning. «Fluen» er aabenbart et altfor lidet betydeligt og lidet betegnende Insekt til at

kunne være heraldisk Vaabenbillede; man maa vel antage, at denne Betegnelse er et Udslag af den sædvanlige Spøg at betegne en Ting ved sin Modsætning, altsaa i dette Tilfælde, at det lille bevingede Insekt skal betegne noget stort bevinget. Nu er de krigerske Fugle de store Rovfugle: Ørn, Ravn, Grib eller Høg. Hvis Kong Sverre har holdt sig til nordisk Tradition, kunde man tænke paa Ravnen, Odins Fugl, som ogsaa kaldes *sigr-svanr*; hvis han har fulgt udenlandske, heraldiske Mønstre, ligger det nærmere at gjætte paa en Ørn, thi Ørnen spiller i mange Lande den samme Rolle som heraldisk Kongefugl, som andensteds Løven som heraldisk Kongedyr. (Jfr. Citatet af Thidriks-

Fig. 2.

saga, S. 3). Den bedste Grund til at antage «Sigrfluga» for en Ørn er ellers, at Ørnen virkelig bæres af en af Sverres Ætlinger, Haakon den unge (f. 1232 † 1257). Dette har længe været overseet, fordi Vaabenmærket paa hans Segl fra 1250 (i et Diplom til Lübeck) i Thorkelins Diplomatarium og hos Carstens er opfattet og afbildet som en Løve med Øx. Det rette er hævdet af Prof. Mantels hos Schive og kan sees af det under Arkivfuldmægtig Huitfeldts Ledelse tegnede Sigil, som her afbildes (Fig. 2). Hvad Farver Sverres Mærke har baaret, er ikke godt at sige; dog gjør jeg opmærksom paa, at Birkebeinerne

ved 1184 bar røde Skjold (medens tidligere f. Ex. paa Olaf d. helliges og Sigurd Jorsalfares Tid Skjoldene var hvide), og at Sverre i Slaget ved Oslo 1200 bar udenpaa Brynjen en rød Kjortel (C. 163). Det tør da ansees sikkert, at Bundfarven i Sverres Skjold og Mærke har været rødt. Isaaftald maa Fuglen i hans Mærke have været enten gylden eller hvid, idet der efter de heraldiske Regler skal være Metal paa Farve; det er altsaa muligt, at allerede Sverres Fane har fremvist Modsætningen mellem rødt og gyldent, som vi senere kjender hos de norske Konger.

Hvilke Vaabenmærker Sverres nærmeste Efterfølgere Haakon († 1204), Guthorm († 1204) og Inge Baardssøn († 1217) har ført, eller de samtidige Baglerkonger i Viken (Inge † 1202, Erling † 1207, Philippus † 1217), er, som ovenfor nævnt, ganske ubekjendt. Dog er en Efterretning bevaret om Kong Inge Baardssøns Vaabenmærke, som ialfald viser, at han førte et saadant og delvis oplyser om dets Farver. Peder Claussøn, hvis Oversættelse her maa træde i Stedet for den tabte «Inges Saga», fortæller nemlig, at efter Kong Inges Død hans Broder, Skule Jarl, ved Inges Grav i Domkirken «lod gjøre it kostelige verck offuer hans Graff udhuggit oc formalit, oc belagt med Guld, oc lod der udhugge oc maale hans Vaaben». Udtrykkene viser, at her er Tale om et virkeligt Vaabenmærke, hvis Indhold dog ikke oplyses; efter Ordene var Bundfarven i Inges Vaabenmærke gylden, og isaaftald maa ifølge de heraldiske Regler selve Vaabenbilledet have været enten sort eller rødt eller grønt eller blaåt; man feiler vist ikke ved at antage det for rødt, som synes at være Birkebeinernes Yndlingsfarve. Da Skule, der jo idetheletaget optræder som Kong Inges Arvtager, fører en Løve som Vaabenmærke, tør det vel antages for ialfald sandsynligt, at ogsaa Inge har ført en Løve i sit Skjold; men denne har da snarest været rød, ialfald ikke gylden, som de senere Kongers.

Fra Tiden efter 1217 begynder de sikre Oplysninger om de norske Kongers Vaabenmærker, thi nu begynder de bevarede Sigiller. Af Haakon Haakonssøns Saga sees, at denne Konges Sigil var istandbragt allerede Midsommer 1217, idet hans Formynder Skule Jarl da forseglede Breve til Udlandet med Kongens Segl (C. 20); paa den anden Side nævnes samtidig, at Skule Jarl skrev og forseglede Breve i eget Navn, altsaa med eget Segl (C. 19). Baade Haakons og Skules Segl er bevarede, om end fra noget senere Tid, men da deres Vaabenmærker er meget beslægtede, tør man gaa ud fra, at de er forfærdigede ved samme Tid og naturligvis efter samme Mands Instrux, nemlig Skule Jarls. Skules Segl er noget ufuldstændig bevaret ved et Diplom fra 1225 (D. N. I, no. 8). Paa dets Forside sees en Rytter, som over Brynjen har en sid Kjortel;

desværre er Rytterens Overdel borte med Skjoldet, saa Skjoldmærket ikke kan sees (Fig. 3); men dette har utvivlsomt været en Løve, thi paa Bagsiden (Contrasigillet) findes den gaaende, opreiste Løve i et trekantet Skjold (Fig. 4). Ogsaa her er Overdelen borte, men heldigvis

Fig. 3.

Fig. 4.

er et fuldstændigere Exemplar af Contrasigillet bevaret, idet dette blev optaget og benyttet af den thronhjemske Ridder Nikolaus af Huseby (Fig. 5, efter Segl fra Aar 1301, D. N. III, no. 47).

Her er Løven fuldstændig, ligeledes er mere af Omskriften bevaret; det læselige er PTISESTV ..... COLITIDITI..., hvor de første Ord vistnok skal læses partis es tu (regni dux?) og det sidste Ord udfyldes ditione. Kong Haakons Segl findes nogenlunde fuldstændig bevaret fra 1247—48 ved et Diplom til Lübeck (D. N. V, no. 1); paa Forsiden sidder han paa Thronen med Scepter og Rigsæble, og mellem hans Fødder hviler Løven; Omskriften lyder SIGILLVM haconis dei gracia : REGIS : NORWEGIE (Fig. 6). Paa Bagsiden sees en Rytter med lukket Hjelm, iført Kjortel over Brynjen, bærende i høire Haand Sværdet, i venstre Skjoldet, hvori den opreiste, springende Løve (Fig. 7, Side 19). Af Omskriften læses REX HACO MAGNVS SVBIECTIS MITIS UT..... NATVR, hvilket i Henhold til et Citat i Forduns Scotichronicon (l. X, cap. XVI) kan udfyldes til følgende Vers:

Fig. 5.

Rex Haco Magnus
 subjectis¹ mitis ut agnus:
 justis lætatur,
 injustos ense minatur.

Omskriften minder stærkt om Kong Sverres — ligeledes versificerede — Valgsprog; den mest karakteristiske Afvigelse er, at i Verset den «vilde Løve» har maattet vige Pladsen for det retfærdige Dommersværd, men «Lammet» beholdes, medens Seglet bevarer Løven og udelader Lammet.²

Fig. 6.

Kong Haakons og Skule Jarls Vaabenmærker skulde saaledes ifølge deres Sigiller kun have afvejet fra hinanden ved at fremstille Kongen baade paa Thronen og tilhest, medens Jarlen kun er tilhest; men begge

¹ I Goodalls Udg. af Fordun læses her urigtigt «satis audax».

² I Haandskrifter af Mathæus Parisiensis's «Historia major» (IV, 650) findes et ganske andet Vaaben tilskrevet Kong Haakon, nemlig 3 Drageskibe over hinanden; men da det paa tilsvarende Sted i «Historia minor» (III, 95) siges at afbilde scutum regis Norwegie nuper coronati, qui dicitur rex Insularum, kan der ikke være Tvivl om, at dette Vaaben tilhører den norske Konge over Øerne, d. e. Suderoerne og Man, som ogsaa vides at have fort et Skib i sit Vaaben.

har ført Løven i sit Skjold. I det virkelige Liv kan dog her være fremtraadt en Hovedforskjel, nemlig i Farvernes Gruppering. I Skules Jarls Skjold og Fane har vistnok Bundfarven, som hos hans Broder Inge, været gylden (og altsaa Løven rød?), medens ifølge Kongesagaens Skildring af Magnus Barfods Dragt Kong Haakon utvivlsomt har ført en gylden Løve i rødt Skjold. Som det vil sees af Tegningerne er baade Haakons og Skules Løve *uden Vaaben og uden Krone*, hvilket sidste viser hen til Begyndelsen af Aarhundredet (eller til 1217), medens det fra Midten af 13de Aarhundrede og tildels allerede tidligere blev

Fig. 7.

Skik at udstyre det kongelige Vaabendyr med Krone (f. Ex. Erik Plogpenning allerede i Segl fra 1232).

Løven i Hertug Skules og Kong Haakons Skjold har været begges personlige Mærker; det sees deraf, at det ikke gik i Arv til Skules Dattersøn, Kong Haakons ældste Søn *Haakon den unge*. Dennes Segl under Traktaten med Lübeck 1250 (D. N. V. no. 3) har været afbildet hos Carstens og i Thorkelins Diplomatarium, men begge Steder urigtigt, idet Billedet i hans Skjold er opfattet som en Løve og de utydelige Mærker foran Kroppen som en Øx. Imidlertid har Prof. Mantels (hos

Schive Norges Mynter S. 76) bevist at Billedet i Skjoldet ikke gjengiver en Løve, men en Ørn, og hvad Carstens opfattede som en Øx, bliver da Ørnens ene Vinge. Seglets Revers blev udført for Schives Myntværk, og nye Tegninger af begge Sigilsidér blev endel Aar senere udført under Hr. Huitfeldts Kontrol for Rigsarkivet, hvilke her gjengives. Paa Seglets Forside (Fig. 8) sees Kongen paa Thronen med Scepter i venstre og Sværd i høire Haand; Omskriften er: Sigillvm DOMINI HACONIS : ILLUSTRIS : REGIS : NORVVEGIE. Paa Bagsiden (Fig. 2, Side 15) sees en Rytter med lukket Hjelm og fodsid Kofte, med Sværd i høire og Skjold i venstre, hvori den nævnte Fugl; Omskriften er: REX : HACO : PRECLARVS :

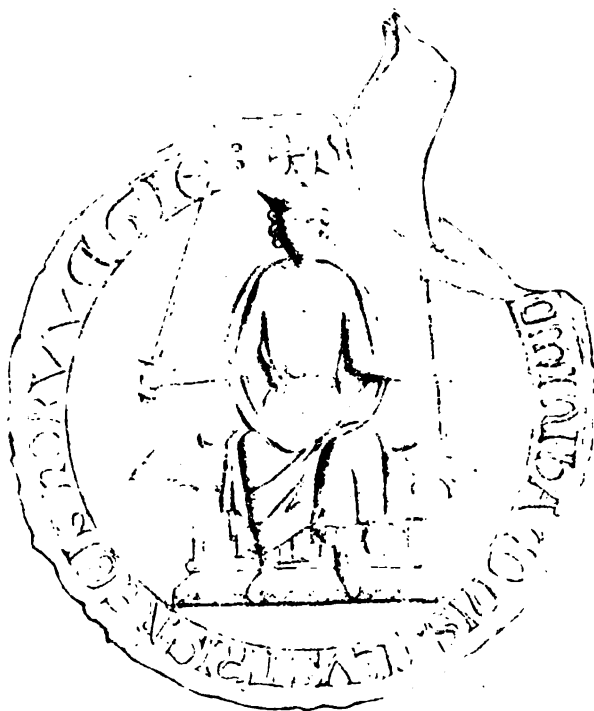

Fig. 8.

PROBVS : ARMIS : PECTORE : GNARVS.¹ Schives Bemærkning: «Det er ikke usandsynligt, at den unge Konge ikke har benyttet Rigets, men kun et personligt Vaabenmærke», bør imidlertid efter det ovenstaaende bortfalde, idet det er sandsynligt, at ligesom Løven er personligt Mærke for Faderen, er Ørnen for Sønnen, men begge nærmede sig til at blive Slægtsmærke, idet Løven viser tilbage til Skule og maaske til Inge,

¹ De ni sidste Bogstaver mangler i Rigsarkivets Tegning, men findes baade hos Carstens, Thorkelin og Schive.

medens Ørnen synes at være Laan fra Kong Sverres «Sigrfluga». Hvis den unge Haakon havde opnaaet Kongemagt og fortsat Slægten, vilde vel Ørnen være blevet Norges Konge- og Rigsvaaben. Men saa skede ikke, og Kong Magnus har optaget sin Faders Vaaben, ialfald som Konge; om han som Prins har ført et andet Vaaben (ligesom sin ældre Broder) kan ikke oplyses. Af Magnus's Segl findes to Exemplarer, fra 1265 og 1278, og da disse, skjønt forskellige, i alt væsentligt stemmer overens, kan de ansees at gjælde hele hans Regjeringstid. Paa begges Forside (Fig. 9 og 11, Side 23) sees Kongen paa Thronen; paa det første har han Sværd i høire og Scepter med Rigsæble i venstre, paa det andet fører han i høire Scepteret, hvorpaa hviler en Fugl;¹ under Thronen fandtes efter

Fig. 9.

Afbildningen hos Carstens og Thorkelin en Løve (som under Faderens Throne), men dette Stykke af Seglet var faldt af, da den nye Tegning udførtes. Paa Bagsiden (Fig. 10, Side 22, og 12, Side 24) sidder Kongen tilhest i fodsid Kjortel og med lukket Hjelm, i høire Haand fører han Sværdet og i venstre Skjoldet, hvori den springende, ukronede og uvæbnede Løve. Af Omskriften paa Forsiden kan læses: REGIS norWAGIE, paa Bagsiden NORI....; dette sidste kan ifølge det citerede Sted hos Fordun udfyldes

Norica regna **rego**
nomine Magnus **ego**.

¹) Mon ogsaa denne Fugl stammer sammestedsfra som Haakon den unges Vaaben?

Sidre Norges Mynter S. 70 beviser at Billedet i Skyldet ikke gjengiver en Løve, men en Orn, og hvad Carstens opfattede som en Ox, bliver da Ornens ene Vinge. Seglets Revers blev udført for Schives Myntværk, og nye Tegninger af begge Siglsider blev endel Aar senere udført under Hr. Huitfeldts Kontrol for Rigsarkivet, hvilke her gengives. Paa Seglets Forside Fig. 5 sees Kongen paa Tronen med Scepter i venstre og Sværd i høire Haand: Omskriften er: SIGILLVM DVMINI HACONIS: ILLUSTRIS: REGIS: NORVVEGIE. Paa Bagsiden Fig. 2, Side 15 sees en Rytter med lukket Hælm og fødsid Kølle, med Sværd i høire og Skyld i venstre, hvortil den nævnte Fig. Omskriften er: REX: HACO: FRECLARVS:

Fig. 2.

Denne Side af Seglet er en Kopie af den originale Tegning, som er udført af den Kongelige Myntmester, og som er indsendt til Rigsarkivet. Den er udført i Bly og er af den størrelse, som den oprindelige Tegning var. Den er udført i Bly og er af den størrelse, som den oprindelige Tegning var. Den er udført i Bly og er af den størrelse, som den oprindelige Tegning var.

Denne Side af Seglet er en Kopie af den originale Tegning, som er udført af den Kongelige Myntmester, og som er indsendt til Rigsarkivet. Den er udført i Bly og er af den størrelse, som den oprindelige Tegning var.

medens Ørnen synes at være Laan fra Kong Sverres «Sigrfluga». Hvis den unge Haakon havde opnaaet Kongemagt og fortsat Slægten, vilde vel Ørnen være blevet Norges Konge- og Rigsvaaben. Men saa skede ikke, og Kong Magnus har optaget sin Faders Vaaben, ialfald som Konge; om han som Prins har ført et andet Vaaben (ligesom sin ældre Broder) kan ikke oplyses. Af Magnus's Segl findes to Exemplarer, fra 1265 og 1278, og da disse, skjønt forskellige, i alt væsentligt stemmer overens, kan de ansees at gjælde hele hans Regjeringstid. Paa begges Forside (Fig. 9 og 11, Side 23) sees Kongen paa Thronen; paa det første har han Sværd i høire og Scepter med Rigsæble i venstre, paa det andet fører han i høire Scepteret, hvorpaa hviler en Fugl;¹ under Thronen fandtes efter

Fig. 9.

Afbildningen hos Carstens og Thorkelin en Løve (som under Faderens Throne), men dette Stykke af Seglet var faldt af, da den nye Tegning udførtes. Paa Bagsiden (Fig. 10, Side 22, og 12, Side 24) sidder Kongen tilhest i fodsid Kjortel og med lukket Hjelm, i høire Haand fører han Sværdet og i venstre Skjoldet, hvori den springende, ukronede og uvæbnede Løve. Af Omskriften paa Forsiden kan læses: REGIS norWAGIE, paa Bagsiden NORI....; dette sidste kan ifølge det citerede Sted hos Fordun udfyldes

Norica regna **rego**
nomine Magnus **ego**.

¹) Mon ogsaa denne Fugl stammer sammestedsfra som Haakon den unges Vaaben?

Derved, at Løven uforandret gik over i 2det Slægtled, blev den fra personligt Vaaben til Slægtsvaaben. Deraf er det at forklare, at den ukronede, uvæbnede Løve findes som Vaaben i den følgende Tid i en Sidegren af Kongeslægten, Efterkommerne af Haakon den gamles Datter Cecilia i hendes første Ægteskab med Hr. Gregorius Andressøn; hendes Datter blev, som jeg andensteds har vist,¹ gift med Lendermanden Gaute i Tolga, og disses Søn Isaak Gautessøn førte derfor Løven i sit Vaaben (se Arne Magnussøns Vaabenbeskrivelse ved D. N. III no. 24 ved Vaabnet no. 9); ligeledes sees Løven afbildet paa Isaaks Datters Gravsten.² Cecilias Sønnedattersøn var Drotseten Erling Vidkunssøn, som i sin Lovbog (nu AM. 322 fol.) har ladet en Skriver paa første Blad afbilde

Fig. 10.

hans Vaabenskjold, den gyldne Løve paa rød Bund (uden Krone eller Øx);³ ogsaa her findes altsaa Slægtsvaabnet uforandret (Fig. 13, Side 25). Herhen hører imidlertid ogsaa, som nedenfor skal sees, Hertug Haakons tidligste Segl.

Da Løven fra personligt Vaaben blev Slægtsvaaben, fulgte det deraf som naturlig Udvikling, at den enkelte Konge maatte blive fristet til at ændre Slægtsvaabnet til sit personlige Brug. Dette indtraadte i Norge

¹ Norsk hist. Tidsskr., 2den Række, III, 212.

² Sammesteds S. 211.

³ Se N. g. L. IV S. 502 og Fortalen til «En Tale mod Biskoperne». Efterat Kongen havde føiet Øx til Løven, har enkelte Mænd af Sidelinjen (f. Ex. Gaute Isaaksson, Erling Vidkunssøn, hans Søn Bjarne og Datterson Haakon Sigurdsson) givet Løven et Sværd.

ved Kong Magnus's Død, særlig nu da Riget blev delt mellem en Konge og en Hertug, som maatte have hver sit Vaaben. Kongen, Erik, foretager nu en stor Ændring i sin Faders Vaaben, idet Løven krones og i Forpoterne faar en Øx, medens den yngre Søn indtil videre nøier sig med den uvæbnede og ukronede Løve, altsaa Kongeslægtsens Mærke. Kong Eriks Segl findes allerede i et ufuldstændigt Exemplar fra 1283 (afbildet hos Thorkelin), men er bedre kjendt i senere Exemplarer fra

Fig. 11.

1285, 1286, 1288, 1289, 1294, 1296 og 1298. Det kan dog med Sikkerhed paavises, at han (eller rettere hans Formyndere) har antaget det allerede i 1280. 12te Mai 1280 (5 Dage efter Magnus's Død) er det Brev dateret, hvori Kong Erik (s: Regjeringen i Norge) melder Kong Magnus's Død til Kong Edvard i England og gjør Undskyldning for, at han forsegler med sin Faders Segl, idet hans eget endnu ikke er færdigt.¹ Men i

¹ Rymeri foedera II, 580.

Palgrave's «Ancient Calendars and Inventories» findes Oplysning om Forseglingen ved 5 Breve fra Kong Erik i Løbet af Vinteren 1280—81, og disses Segl, som der aftegnes, viser den kronede Løve med Øxen i Forlabberne. Øxen er her et saa væsentligt Symbol, at Kong Erik endog har brugt den alene som Vaabenmærke; i de citerede «Calendars and Inventories» findes Oplysning om, at Breve, som 1289—90 sendtes fra Kong Erik til Edvard I angaaende Margrete Eriksdatters skotske Arv, var forseglede med et Segl, hvori Øxen alene udfylder Skjoldet. At Øxen er St. Olafs Øxe og betegner Kongen som St. Olafs Lensmand,

Fig. 12.

og at den kronede Løve betegner ham som kronet med St. Olafs Krone, synes utvivlsomt. Traditionen herom bevarede i Throndhjem saalænge, at Øxen optoges paa Erkesædets Mynter (vexlende med St. Olaf med Øxen i høire) i de to sidste Erkebiskopers Tid (1510—37), ligesom paa Primstavene St. Olafs Dag (29 Juli) betegnes med Øxen.

Kong Eriks Segl fra 1285 o. flg. afbilder paa Forsiden (Fig. 14, Side 26) Kongen paa Thronen, i høire Haand Rigsæblet (med Kors), i venstre Liliescepteret; under Thronen mellem Eriks Fødder sees ligesom paa Faderens og Farfaderens Segl Løven hvile. Omskriften er: SIGILLVM: ERICI: DEI: GRacia ReGIS: NORWAGIE. Paa Bagsiden (Fig. 15, Side 27) er

et Skjold, hvori sees opreist den kronede, øxebærende Løve; Omskrift: rEX : ERICVS : EGō NoRICA : REGNa rego. — Det senere Segl, som her er afbildet efter Aftryk fra 1292 og 1294, har paa Forsiden (Fig. 1, Side 13) Kongen paa Thronen med Liliescepter i høire og Rigsæblet i venstre; under Thronen gaar en Løve (egl. Leopard) og et Lam mod hinanden. Omskriften: SIGILLUM : ERICI : MAGNI DEI GRACIa regis norwagie filii magni quaRTI. Paa den anden Side (Fig. 16, Side 28) sees Kongen tilhest, paa Hovedet bærer han lukket Hjelm med Krone, i Nakken staar to Smaaskjolde op, hvorpaa sees Løver; i høire Haand bærer han Sværd, i venstre Skjoldet, hvori den kronede, øxebærende Løve, som ligeledes gjentages to Gange paa Hestebrynjen; ude i Feltet tilvenstre sees en enkelt Lilie. Af Omskriften kan læses: ERICI : Magni.....O : SIT Qui DECerno : ParTE : IVSTV^m : DeuS AGNus, hvilket jeg ikke forstaar.

Haakon Magnussøn, Eriks Broder, har som Hertug havt mindst to, maaske tre, forskellige Segl. I sin Ungdom fører han et Vaaben, der er beslægtet med hans Stamfader Hertug Skules, men dog har et fuldstændigere Udstyr. Paa den ene Side (Fig. 17, Side 29) sees Hertugen tilhest med lukket Hjelm og Kjortel over Brynjen; i høire bærer han Sværdet, i venstre Skjoldet med Løven, og paa Hestebrynjen gjentages Løven 3 Gange. Omskrift: sigillvm : HAQVIni dei grACIA : DVCIS : NORWEGIE. Paa Bagsiden (Fig. 18, Side 30)

sees den opreiste Løve (uden Krone eller Øx) i et trekantet Skjold, der har dobbelt Rand (hvilket vistnok antyder en forskelligfarvet Skjoldrand). Omskriften er læst af Mantels, der supplerede fra andre Exemplarer,¹ saaledes: HOSTIS : NE : LEDAT : Set : VICTUM² : SE : MICHI : DE : DAT : IN : BELLO : CLIPEus : SIT.....S, medens Rigsarkivets Kopi — vistnok urigtigt — for Se læser ET. Lakunen udfyldes af Schive med Ordet *Christus*, men da Omskriften tydeligvis er Vers, maa den vist læses:

Fig. 13.

¹ Se Schive S. 78.

² Schive gengiver urigtigt victus.

Hostis ne lædat,
sed victum se mihi dedat,
in bello clipeus
sit mihi dominus.

Dette Segl kjendes fra Aarene 1286¹—88; fra de følgende Aar er intet Segl fra Hertugen bevaret, men efter 11 Aug. 1292 kjendes et nyt Hertugsegl, der afbildes her efter Aftryk fra 1293 og 1294. Paa Forsiden (Fig. 19, Side 31) sees atter Hertugens Rytterbillede med lukket Hjelm, Sværd i høire og Skjold med Løve i venstre; Løven findes nu

Fig. 14.

ogsaa paa to Smaaskjolde bag Skuldrene samt to Gange paa Hestebrynjen; Løven er fremdeles uden Krone, men har overalt faaet Øxen i Forlabberne. Paa Bagsiden (Fig. 20, Side 32) er Skjoldet fyldt af den ukronede Løve, som ogsaa her har faaet Øx i Forlabberne; Rummet mellem de

¹ Dateringen for dette Brev er i Dipl. Norv. V. no. 15 rigtigt sat til 29 Aug. 1286, medens det af Sartorius henfortes til 1282, i Lüb. Urk. II og af Schive til 1281. «Anno suscepti regiminis» maa tydeligvis regnes fra Hertugens Myndighedsalder, hans fyldte 15de Aar, der indtraadte 10de April 1285.

dobbelte Skjoldrande er fyldt af smaa Kors (Andreaskors). Omskriften paa begge Sider er eller har været næsten den samme; paa Forsiden: SIGILLVM : HAQVINI : DEI : GRACIA : DVCIS : NORWEGIE, paa Bagsiden: CLIPEVS HAQVINI o. s. v. At Løven har taget Øx i Labberne, skal vel betyde, at Hertugen selv har tiltraadt Regjeringen i sit Rige og ligesom sin Broder betegner sig som St. Olafs Lensmand. At Hertug Haakon, ogsaa efterat hans Løve har faaet Øxen i Labberne, undlader at lade den krone, svarer til det førnævnte Exempel fra

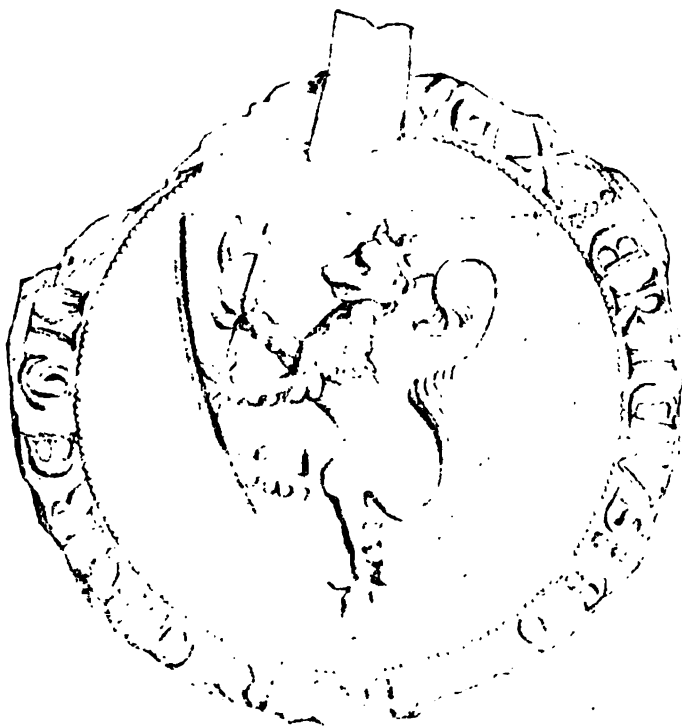

Fig. 15.

Thidrikssaga (ovenfor Side 5). Et Minde om dette Hertugens 2det Vaaben er bevaret hos en af hans Efterkommere; da Haakon før sit Giftermaal (1209) havde en Datter, Agnes, har gennem hende Haakons Løve (med Øx, men uden Krone) været optaget af denne Datter og er gennem hende gaaet over til en af hendes Sønner; Sigurd Halthoressøn fører nemlig et dobbelt Vaabenskjold: oventil Løven med Øx (fra Hertugdatteren), nedentil Rosen (fra Faderen).¹

¹ Se Saml. t. n. F. Sp. o. Hist. IV, Planche IV no. 278 og 279.

Som Konge (fra 1299 af) har Haakon Magnussøn ogsaa flere Gange ændret Segl; fra hans første Regjeringsaar siges at være bevaret et Segl, hvor Løven ikke bærer Krone, og det synes meget rimeligt, da der ogsaa findes Mynter fra hans første Tid, hvor Løven har Øx, men ikke Krone. Men efter 1301 har han optaget den kronede Løve med Øx, altsaa Kong Eriks Vaabenskjold.

Vi medtage derfor ogsaa et af Haakons Kongesegl (fra 1306). Paa Forsiden (Fig. 21, Side 34) sidder han kronet paa Thronen med Liliescepter og

Fig. 16.

Rigsæble; Omskriften er: HAQVINI: QvINTY: DEI: GRaciA: REGIS: NORWEGIE: FILII: REGIS: MAGNI: QVARTI. Paa Bagsiden (Fig. 22, Side 34) sees den kronede, øxebærende Løve i et Skjold, omgivet af Rosetter, udstyret med Kors og Ruder; Omskriften er atter et Vers:

Noricus Haquinus
regno iam rex ego qvinus.
Regnandi munus
faustum ei det deus unus.

Fra Aar 1301 er saaledes Løven med Øx og Krone bleven autoriseret som det norske Kongedømmes Vaaben, og dette har siden aldrig forandret sig: alle følgende norske Konger har ført dette Vaaben. Og Løven er ikke blot bleven Kongevaaben, men ogsaa Rigsvaaben: den optages i alle norske Rigsmynter siden denne Tid; i en kongelig Forordning fra Kong Haakons Tid bestemmes endog, at det kgl. Vaaben skal hænges udenfor alle offentlige «Taverneshus» (N. g. L. IV, 357); og en Grænseprovins, som blev tabt og vundet tilbage i Haakons Tid, Jämtland, fik ved denne

Fig.

Tid som sit Landskabsvaaben den
den hørte til Norges Rige. At
i dens nye Skikkelse, er sl
Vidnesbyrd i Kongelatteren
Side 35); da Hertuginde
Hevner i Sverige, anto
Haand en Fane o
lane — og i

Derved, at Løven uforandret gik over i 2det Slægtled, blev den fra personligt Vaaben til Slægtsvaaben. Deraf er det at forklare, at den ukronede, uvæbnede Løve findes som Vaaben i den følgende Tid i en Sidegren af Kongeslægten, Efterkommerne af Haakon den gamles Datter Cecilia i hendes første Ægteskab med Hr. Gregorius Andressøn; hendes Datter blev, som jeg andensteds har vist,¹ gift med Lendermanden Gaute i Tolga, og disses Søn Isaak Gautessøn førte derfor Løven i sit Vaaben (se Arne Magnussøns Vaabenbeskrivelse ved D. N. III no. 24 ved Vaabnet no. 9); ligeledes sees Løven afbildet paa Isaaks Datters Gravsten.² Cecilias Sønnedattersøn var Drotseten Erling Vidkunssøn, som i sin Lovbog (nu AM. 322 fol.) har ladet en Skriver paa første Blad afbilde

Fig. 10.

hans Vaabenskjold, den gyldne Løve paa rød Bund (uden Krone eller Øx);³ ogsaa her findes altsaa Slægtsvaabnet uforandret (Fig. 13, Side 25). Herhen hører imidlertid ogsaa, som nedenfor skal sees, Hertug Haakons tidligste Segl.

Da Løven fra personligt Vaaben blev Slægtsvaaben, fulgte det deraf som naturlig Udvikling, at den enkelte Konge maatte blive fristet til at ændre Slægtsvaabnet til sit personlige Brug. Dette indtraadte i Norge

¹ Norsk hist. Tidsskr., 2den Række, III, 212.

² Sammesteds S. 211.

³ Se N. g. L. IV S. 502 og Fortalen til «En Tale mod Biskopperne». Efterat Kongen havde føiet Øx til Løven, har enkelte Mænd af Sidelinjen (f. Ex. Gaute Isaaksson, Erling Vidkunssøn, hans Søn Bjarne og Dattersøn Haakon Sigurdsson) givet Løven et Sværd.

ved Kong Magnus's Død, særlig nu da Riget blev delt mellem en Konge og en Hertug, som maatte have hver sit Vaaben. Kongen, Erik, foretager nu en stor Ændring i sin Faders Vaaben, idet Løven krones og i Forpoterne faar en Øx, medens den yngre Søn indtil videre nøier sig med den uvæbnede og ukronede Løve, altsaa Kongeslægtens Mærke. Kong Eriks Segl findes allerede i et ufuldstændigt Exemplar fra 1283 (afbildet hos Thorkelin), men er bedre kjendt i senere Exemplarer fra

Fig. 11.

1285, 1286, 1288, 1289, 1294, 1296 og 1298. Det kan dog med Sikkerhed paavises, at han (eller rettere hans Formyndere) har antaget det allerede i 1280. 12te Mai 1280 (5 Dage efter Magnus's Død) er det Brev dateret, hvori Kong Erik (o: Regjeringen i Norge) melder Kong Magnus's Død til Kong Edvard i England og gjør Undskyldning for, at han forsegler med sin Faders Segl, idet hans eget endnu ikke er færdigt.¹ Men i

¹ Rymeri foedera II, 580.

Palgrave's «Ancient Calendars and Inventories» findes Oplysning om Forseglingen ved 5 Breve fra Kong Erik i Løbet af Vinteren 1280—81, og disses Segl, som der aftegnes, viser den kronede Løve med Øxen i Forlabberne. Øxen er her et saa væsentligt Symbol, at Kong Erik endog har brugt den alene som Vaabenmærke; i de citerede «Calendars and Inventories» findes Oplysning om, at Breve, som 1289—90 sendtes fra Kong Erik til Edvard I angaaende Margrete Eriksdatters skotske Arv, var forseglede med et Segl, hvori Øxen alene udfylder Skjoldet. At Øxen er St. Olafs Øxe og betegner Kongen som St. Olafs Lensmand,

Fig. 12.

og at den kronede Løve betegner ham som kronet med St. Olafs Krone, synes utvivlsomt. Traditionen herom bevarede i Throndhjem saalænge, at Øxen optoges paa Erkesædets Mynter (vexlende med St. Olaf med Øxen i høire) i de to sidste Erkebiskopers Tid (1510—37), ligesom paa Primstavene St. Olafs Dag (29 Juli) betegnes med Øxen.

Kong Eriks Segl fra 1285 o. flg. afbilder paa Forsiden (Fig. 14, Side 26) Kongen paa Thronen, i høire Haand Rigsæblet (med Kors), i venstre Lilie-scepteret; under Thronen mellem Eriks Fødder sees ligesom paa Faderens og Farfaderens Segl Løven hvile. Omskriften er: SIGILLVM:ERICI: DEI:GRacia ReGIS:NORWAGIE. Paa Bagsiden (Fig. 15, Side 27) er

et Skjold, hvori sees opreist den kronede, øxebærende Løve; Omskrift: rEX : ERICVS : EGō NoRICA : REGNa rego. — Det senere Segl, som her er afbildet efter Aftryk fra 1292 og 1294, har paa Forsiden (Fig. 1, Side 13) Kongen paa Thronen med Liliescepter i høire og Rigsæblet i venstre; under Thronen gaar en Løve (egl. Leopard) og et Lam mod hinanden. Omskriften: SIGILLUM : ERICI : MAGNI DEI GRACIa regis norwagie filii magni quaRTI. Paa den anden Side (Fig. 16, Side 28) sees Kongen tilhest, paa Hovedet bærer han lukket Hjelm med Krone, i Nakken staar to Smaaskjolde op, hvorpaa sees Løver; i høire Haand bærer han Sværd, i venstre Skjoldet, hvori den kronede, øxebærende Løve, som ligeledes gjentages to Gange paa Hestebrynjen; ude i Feltet tilvenstre sees en enkelt Lilie. Af Omskriften kan læses: ERICI : Magni.....O : SIT Qui DECerNO : ParTE : IVSTV^m : DeuS AGNus, hvilket jeg ikke forstaar.

Haakon Magnussøn, Eriks Broder, har som Hertug havt mindst to, maaske tre, forskellige Segl. I sin Ungdom fører han et Vaaben, der er beslægtet med hans Stamfader Hertug Skules, men dog har et fuldstændigere Udstyr. Paa den ene Side (Fig. 17, Side 29) sees Hertugen tilhest med lukket Hjelm og Kjortel over Brynjen; i høire bærer han Sværdet, i venstre Skjoldet med Løven, og paa Hestebrynjen gjentages Løven 3 Gange. Omskrift: sigillvm : HAQVIni dei grACIA : DVCIS : NORWEGIE. Paa Bagsiden (Fig. 18, Side 30)

sees den opreiste Løve (uden Krone eller Øx) i et trekantet Skjold, der har dobbelt Rand (hvilket vistnok antyder en forskelligfarvet Skjoldrand). Omskriften er læst af Mantels, der supplerede fra andre Exemplarer,¹ saaledes: HOSTIS : NE : LEDAT : Set : VICTUM² : SE : MICHI : DE : DAT : IN : BELLO : CLIPEus : SIT.....S, medens Rigsarkivets Kopi — vistnok urigtigt — for Se læser ET. Lakunen udfyldes af Schive med Ordet *Christus*, men da Omskriften tydeligvis er Vers, maa den vist læses:

Fig. 13.

¹ Se Schive S. 78.

² Schive gengiver urigtigt victus.

brog, ligesom dette blev begge Rigers eneste anerkjendte Handelsflag ialfald fra 1748. Fra 1814 skulde man have ventet, at det gamle Rigs-vaaben og -flag blev gjenindsat, men af praktiske Grunde valgte man i 1814 at indsætte den gyldne Løve i det røde og hvide Danebrog. Da efter Foreningen med Sverige Flagets Form og Farve skulde bestemmes, krævedes i Lighed med det franske Flag, at Flaget skulde være trefarvet. Skjønt nu det norske Rigsvaaben i Virkeligheden tilfredsstillede dette Krav (Bund rød, Løven gylden, Øxeblad hvidt), oversaa man ganske dette, idet man holdt sig blot til Hovedfarverne. Heri indblandedes dels den ovenfor nævnte Hamarske Tradition, at de norske Farver var «blaa og gule», og dels Troen paa at St. Olafs Kors havde heraldisk Karakter. Fra «Danebrog» beholdt man derfor baade Korsformen og Farverne, men øgede disse ganske uhistorisk med blaat. Det er saaledes i Virkeligheden Stortinget i 1821, der ved at skabe det nye norske Nationalflag og Farver har fortrængt det gamle norske Rigsbanner og de gamle Rigsfarver. Rigsvaabnet fik dog Lov til at bestaa, men ogsaa i dette greb den kgl. Resolution af 10de Juli 1844 uheldigt ind, idet Rigsvaabnet her berøvedes en Del af dets heraldiske Eiendommeligheder.

Zu den
phrygischen Inschriften
aus römischer Zeit

Von

Alf Torp

Videnskabselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse. 1894. No. 2

Udgivet for Hans A. Benneches Fond

Kristiania

In Kommission bei Jacob Dybwad

A. W. Brøggers Buchdruckerei

1894

Zu den phrygischen Inschriften aus römischer Zeit

von

Alf Torp.

Vortrag in der historisch-philosophischen Klasse 23. Februar 1894.

Mit unserer Kenntniss der phrygischen wie der anderen vorderasiatischen Sprachen steht es sehr schlecht. Alle diese Sprachen sind längst ausgestorben ausser der armenischen, die wiederum sehr verunstaltet ist. Von der phrygischen besitzen wir nur einige wenige von griechischen Verfassern überlieferte Glossen und dazu eine Anzahl kurzer Inschriften, von welchen einige sehr alt (8. Jahrh. v. Chr.) andre aus nachchristlicher Zeit sind. Nicht nur ist dieses Material sehr gering, sondern auch dieses geringe Material können wir bei weitem nicht als ein gesichertes benutzen. Denn bei den Glossen wird zwar die ihnen beigelegte Bedeutung als zuverlässig gelten müssen, aber die Form der Wörter mag bei den Abschreibern arge Verunstaltungen erlitten haben, - bei den Inschriften wiederum steht die ächte phrygische Form der Wörter natürlich fest, aber die Bedeutung derselben ist uns unbekannt und kann nur vermuthet werden. Wenn ich im folgenden mit einem Theil dieser Inschriften einen solchen Versuch anstelle, ist es mir natürlich klar, wie sehr ein fester Boden fehlt, aber selbst wenn ich nur auf wenigen Punkten das Richtige treffen sollte, mögen andere, auch wo ich fehle, durch diese Erörterungen auf eine richtige Spur kommen.

Ehe ich zu den Inschriften selbst übergehe, mögen ein Paar Bemerkungen über lautliche Verhältnisse vorausgeschickt werden.

Die Stellung des Phrygischen (und des gewiss damit eng verbundenen Thrakischen) innerhalb der indoeur. Sprachen in Bezug auf die Behandlung der präpalatalen *k*- und *g*-Laute ist noch immer umstritten, und bei

dem geringen sprachlichen Material scheint es auch nicht leicht zum endgültigen Resultate zu gelangen. Im Voraus liegt es nahe anzunehmen, dass es, wie das Armenische, zu den *catam*-Sprachen gehörte: den Alten galten ja die Phryger als den Armeniern nahe verwandt, die Armenier seien *Φρυγῶν ἄποικοι* (Her. 7.73). Zu dieser Gruppe gehörte auch das Lykische, wie aus dem inschriftlich vorliegenden Material mit Sicherheit hervorgeht; bei den übrigen kleinasiatischen Sprachen ist das vorhandene Material zu gering um Aufschluss zu geben, aber die Wahrscheinlichkeit spricht für Zugehörigkeit zur *catam*-Gruppe. Indessen haben sich einige der neueren Sprachforscher auf Grundlage überlieferter Glossen veranlasst gesehen, für das Phrygisch-Thrakische eine andere Stellung anzunehmen. So wies Fick (Spracheinheit) diesen Sprachen eine eigenthümliche Zwischenstellung zu: in der Vertretung der präpalatalen Mediae sollten sie mit dem Lituslavischen (und Arischen) nahe zusammengehören, indem sie *gh* und *g* in *z* wandeln (phr. *zelkia* «Gemüse», asl. *zlaku*, phr. *zeuma* «Quelle», vgl. av. *zu*, eigentlich «giessen»), in der Behandlung der entsprechenden Tenues dagegen stellte er sie zu den südeuropäischen (Kelt., Ital., Griech.), *ɔ*: *k* werde *h*, nicht *s*, das erhelle aus dem phryg. **kunes* «Hunde» neben lit. *szu*, sl. *suka*, und aus **brek* = skr. *bhrāc*. Diese Ansicht, die nicht sehr wahrscheinlich war — nirgends zeigt sich ja sonst innerhalb des indoeur. Sprachgebietes eine derartige ungleiche Vertretung von Medien und von Tenues — hat jedoch Fick offenbar jetzt verlassen; so sagt er in Bezz. Beitr. XIV. 51: «mir scheint überhaupt das Phrygische dem Lituslavischen am nächsten verwandt zu sein, wenigstens hat es wie diese sprachgruppe *ɕ*- und *k*-laute und die vocaltrias *ε ο α* neben einander»; und in der Einleitung zum vergleich. Wörterbuch⁴ 1890 p. XXI: «im Phrygischen sind *ɕ* und *z*, letzteres für ursprüngliches *z* und *sh*, deutlich nachzuweisen: *σεμου* «*τοῦτωι*» ist = ksl. *semu* «diesem» und gehört zum Pronomen, lit. *szī-s*, ksl. *se*, *sʔ*, lat. *ci-s*, *ci-tra*. u. s. w.

Neuerdings hat H. Hirt in einem Aufsatz in den Idg. Forschungen II S. 143 ff. «Gehören die Phryger und Thraker zu den *satem*- oder *centum*-Sprachen?» diese Frage behandelt und entscheidet sich für die Zugehörigkeit dieser Sprachen zu der *centum*-Gruppe.

Er bemerkt, dass, wenn wir die Beispiele, in denen *z* auftritt, genau betrachten, sich ergibt, dass es nur vor *e* und vielleicht *i* steht, vgl. *ἄζένα*, *ζέλκια*, *μαζεύς* und *ζέτνα*; wenn weiterhin *ζέμελεν* «Sklav» von Fick mit Recht zum ksl. *žimja*, *žeti* «binden, schnüren» gestellt wird, so wäre damit ein Beweis geliefert, dass das phrygische *z* mit der Scheidung der idg. Palatal- und Velar-Laute nichts zu thun hat. Ebenso

ist nach Hirt *k* vor *e* zu *s* palatalisirt: *semun* ist von Fick ansprechend mit dem slav. *semu* «diesem» identificirt, aber die Zugehörigkeit zu den *satem*-Stämmen werde dadurch nicht bewiesen, vielmehr nur der Lautwandel *k* zu *s* vor *e*. Für phryg. *g* gegenüber slav. *z* führt er an γάλλαρος γέλαρος ἄδελφοῦ γυνή, vgl. asl. *zlъna*, und γλούρεα χρύσεια, γλονρός χρυσός, vgl. asl. *zlato*. Für *k* gegenüber slav. arischem *s*: βρικίσματα «Name eines phrygischen Tanzes», βρεκίνδαι «Name von Dämonen und Kreisel», welche beide von Fick zu skr. *bhrāṣ* «wanken, taumeln», und *Βρεκίνται* «Name eines phrygischen Stammes», das von Fick zu skr. *bhrāṣ* «leuchten» gestellt wird. Dieses letzte Beispiel scheint ihm besonders schlagend und für Zugehörigkeit zu den *centum*-Sprachen beweisend. Ferner das phrygische Wort für Hunde, das die Griechen an κύνες erinnerte und also wahrscheinlich Verschlusslaut hatte.

Das von Hirt aufgestellte scheint mir nicht sehr schlagend zu sein, wenn auch zugegeben werden muss, dass ein oder zwei der angeführten Wörter bei der Annahme von Zugehörigkeit an die *catam*-Gruppe Schwierigkeit bereiten; allein dies reicht keineswegs hin um diese Annahme zu widerlegen. Ueberhaupt fordert die von Hirt vertretene Meinung, die gegen das nach geographischer Lage und ethnischer Zusammengehörigkeit mit aller Wahrscheinlichkeit zu erwartende streitet, den stärksten Beweis, und ein solcher ist nicht geliefert und kann nicht geliefert werden.

Was zunächst die Behauptung betrifft, das *z* finde sich nur vor *e* und vielleicht *i*, so gilt dies allerdings den überlieferten Glossen, ist aber bei der geringen Anzahl derselben völlig ohne Beweiskraft. Vor *a*, *o* kommt zwar *z* vor in den phryg. Städtenamen Ἀργιζα, Ἐλουζα, Ἐριζα, Βρουζός, Πέπουζα, und in Ἀζανολ oder Αἰζανολ, ich lege aber auf diese Beispiele wenig Gewicht, weil wir nicht wissen, welchen ursprünglichen Laut das *z* hier vertritt (vielleicht jedenfalls zum Theil *d*; so steht ja Ἀλονδα neben Ἐλουζα, Ramsay. R. Geogr. Soc. Suppl. Pap. Vol. 4. 1890, vgl. auch Ζιζυμνη = Διδυμήνη, Ναζιανζός = Ναδιανδός, Ramsay. Mith. d. deutsch. Arch. Inst., Athen 1888, p. 237). Vor *m* findet es sich in dem Namen Αζμιαντος und im Anlaut in Ζουβλος (beides inschriftl.). Das thrak. βριζα ἰκίρη mag iran. Lehnwort oder, wie Hirt meint, aus *βριγια entstanden sein; dagegen ist doch wohl das thrak. *dizus* «Festung», vgl. griech. τεῖχος, idg. W. *dheigh*, wenn dieses Wort nicht aus dem Iran. entlehnt ist, was gewiss nicht sehr wahrscheinlich ist, für die Zugehörigkeit jedenfalls des Thrakischen zur *catam*-Gruppe geradezu beweisend. Thrak. ζέτραια «Topf» fasse ich entweder als fehlerhafte Ueberlieferung statt *ζύτραια, vgl. griech. χίτρα, oder erkläre das *e* daraus, dass das

thrak. *u* vielleicht einen undeutlichen Klang hatte. Wenn dies richtig ist, stand also hier *z* ursprünglich vor *u*.

Die Belege für *g* = *g* (sl. *z*) sind γάλλαρος und γλουρός, beide etymologisch nicht sicher erklärt. γάλλαρος, γέλαρος ἀδελφοῦ γυνή stellt Fick zu altsl. *zlŭna*, gr. γαλώς, lat. *glos* «Mannes Schwester», aber es weicht ab sowohl in Bedeutung wie in Bildung. Besonders schwer muss bei solchen Verwandtschaftswörtern die Bedeutungsdivergenz wiegen. Vielleicht hängt das Wort mit arm. *gel* «Schönheit», *gelani* «schön», W. *ghel* (vgl. «belle soeur») zusammen. Bugge stellt γάλλαρος (nach mündlicher Mittheilung) zum arm. *elar* «uxor».

Was die Gleichung γλουρός: *zlato* betrifft, so möchte ich auf Bradkes Bemerkungen hinweisen (Methode u. Ergeb. d. ar. Sprachw. S. 67). Das sl. *zlato* scheint in dem Anlaut von dem arischen Worte (av. *za'ranya*-, skr. *hiranya*-) beeinflusst zu sein; denn Gold ist das «gelbe», nicht das «grüne» Metal, und sl. *zelenu* ist grün, dagegen das entsprechende av. *za'rina*- «gelb». Auch im Phryg. bedeutet die W. *ghel* «grün sein», wie *zelkia*, sl. *zlatŭ*, zeigt. γλουρός, vielleicht statt *glōros (*ō* wird im Phryg. sehr oft *ū*), mag von der W. *ghele*, *ghlō* «klar sein, funkeln, glühen» stammen: ir. *gel* weiss, arm. *gelani* «schön», ahd. *gluoan*, an. *glóa* «glühen, funkeln». Bei Hesych findet sich auch χλουρός χρυσός, wohl auch phryg., χλουρός statt *γλουρός, also eine Bildung mit einem anderen Suff.

Noch unsicherer sind die Belege für *k* = *k* (sl. *s*); βερκείνται wird von Fick zur Wurzel *bhrēk* (skr. *bhrāṣ*) «leuchten» gestellt, hängt aber doch wohl eher mit dem phryg. Namen *Fρεκν* zusammen, in diesem Falle hatte das Wort also nicht anlautendes *b*; überhaupt lässt sich weder aus diesem Worte noch aus βρικίσματα und βερκείνδαι ein Beweis für *k* = skr. *ç* hervorziehen, weil wir die eigentliche Bedeutung der Wörter nicht kennen; da βερκείνδαι auch ῥόμβοι «Kreisel» bedeutet, ist es doch wohl wahrscheinlicher, dass es von einer Wurzel mit der Bedeutung «drehen, schwingen» stammt, als von einer, die «wanken, taumeln» bedeutet. Es ist mir wahrscheinlich, dass im Phryg., wie im Armen., das unaspirierte velare *g*, jedenfalls in gewissen Fällen, in *k* überging; dafür spricht auch das seltene Vorkommen des *g*, sowohl in den Inschriften (hier findet es sich kaum ein einziges Mal) wie in den Glossen (wo es sich findet, wird es also wohl urspr. *gh* vertreten). Wenn βέκος «Brod», wie Fick meint, mit dem germ. *bakan* eigtl. «kneten, reiben» zusammenhängt, muss es ursprünglich *bhegos gelautet haben. βρικίσματα und βερκείνδαι mögen dann von der W. *verg* eigtl. «drehen», lat. *vergo*, auch «werfen», asl. *vrŭga*, stammen; damit hängt wohl auch griech.

δόμπος zusammen (W. *vreng*): βερεχύνδαι würde dann mit griech. δόμπος auch formell zusammengehören.

Grössere Schwierigkeit macht das phryg. Wort für «Hund», wovon Platon (Kratylos 410) sagt, dass es dem griechischen ähnlich war: die Phryger nannten die Hunde (und viele andere Dinge) mit demselben Namen wie die Griechen, *μικρόν τι παρακλίνοντες*. Indessen lässt es sich doch wohl denken, dass selbst wenn die Phryger *sunes (oder **s'unes* oder ähnl.) und nicht *kunes* sagten, die Ähnlichkeit mit *κύνες* dem Griechen auffallen konnte.

Aus dem Thrakischen wird *κῆμος ὄσπεριόν τι* als ein Beispiel von *k* = skr. *ç* herbeigezogen, indem Fick dieses Wort mit skr. *çamī* «Bohnenbaum, Hülsenfrucht überhaupt», *çimba* «Hülsenfrucht» verglichen hat. Diese Zusammenstellung ist doch wohl mindestens ziemlich unsicher. Ebenso gut könnte das thrakische Wort zu an. *hams* «Fruchthülle» (W. *gem*) gehören.

Endlich hat Fick das thrak. und phryg. *Κόρυς*, ein viel verehrter Naturgott, auch nicht selten als thrakischer und vorderasiatischer Mannsname (daneben eine Göttin (der Unzucht) *Κορυτώ*), mit dem kelt. *catu-*, an. *hōdr*, vgl. skr. *çatru-*, zusammengestellt. Er muss hier ausschliesslich auf die Namensähnlichkeit gebaut haben; es findet sich nichts, das darauf deuten könnte, dass *Κόρυς* ein Kampfgott gewesen wäre. Wahrscheinlich hat deshalb thrak. *kotu-* mit kelt. *catu-* nichts zu thun.

Ebenso unbewiesen ist es, dass *-ιες* in *Θρῳῖες* mit dem Stamm *vik* in *οἶκος*, *vicus*, skr. *veça-*, *viç-* zusammengehöre (vgl. Suff. *-ις* in *Αἰθίτιες* *Τέμμιτιες* etc.).

Wie *g* nach Hirt vor *e* und *i* zu *z* palatalisirt wurde, so nimmt er einen Uebergang von *k* vor *e* zu *s* an; für denselben Wandel des *k* vor *i* weiss er kein Beispiel. Er muss *si* (altphr. *si keneman* «dieses Grab»), wovon *semun* der Dativ ist, übersehen haben; denn das wäre doch wohl nach seiner Theorie ein ganz gutes Beispiel solchen Wandels. Nun ist aber *k* vor *e* und *i* erhalten in nicht wenigen Beispielen: *κίμερος ὀνοῦς*, doch wohl gewiss von der W. *qi* oder *qit* «denken», *ζέλκισα*, *σίκυρτις* «ein Tanz» (*πιχέριον* «Butter» nehme ich nicht mit, weil ich es einfach für verderbt aus *piverion, gr. *πῖαρ*, halte), altphryg. *arkiaevais*, *manakio*, *akenanolavos*, *akinanolavan*, *keneman*. Vgl. auch die phryg. Städtenamen: *Kibyra* *Kidyessos*, *Kinnaborion*, *Dokimion*, *Akkilaion*, *Takina*, *Dokela*, *Keretapa* u. v. m., die Mannsnamen: *Κιμήμιος*, *Κίχκος*, *Τίχερος*, *Κιδραμαντος* (gen.), *Κίβυρος*; thrak. *Κίχονες* (Il. 2. 846, Od. 9.47), *Κισσῆς*, König der Thraker, dessen Tochter *Κισσηίς* (Il. 6. 299) u. m. derart. Wenn das Phrygische (und Thrak.) also in nicht wenigen

Fällen die Lautgruppen *ki*, *ke* hat, muss es doch wohl als wahrscheinlicher gelten, dass im Pron. *si*, *semun* das *s* urphryg. *s*, idg. präpalatales *k*, ist, als dass es ein vor *e* und *i* palatalisirtes *k* vertrete; *si* entspricht also genau altsl. *ŝ* «dieser», *ki-* in *κμερος* altsl. *čŭ-* in *čŭta*.

Dass das Phryg. auch eine sekundäre Palatalisirung, wie sie Hirt annimmt, kannte, ist zwar an und für sich wohl denkbar. Sie findet sich ja auch im Arm., wenn auch keineswegs durchgeführt, z. B. *ač-kh*, Plur. von *akn* «Auge», *čor-kh* «vier», *jer* «Wärme», vgl. skr. *gharma-*, und im Lykischen: *setteri* «vier», *se* «und»; als ausgemacht kann es aber doch nicht gelten: wenn *μαζεύς* «Zeus» nicht, wie Lagarde meinte, geradezu das avest. *mazdāo*, sondern ein ächt phrygisches Wort sein sollte, giebt es in dieser Beziehung keinen Aufschluss, weil es neben idg. *magh* (velar. *gh*) auch ein *magh* (präpalat. *gh*) «vermögen» gab, skr. *mah-*, preuss. *massi* (o: *mazi*) «kann». Ebenso steht es mit *ἔξῃς*, «Igel», das Fick sehr ansprechend zu *ἔξῃς* korrigirt hat: im Asl. giebt es sowohl ein *ježŭ* «Igel» (idg. vel. *gh*) als ein gleichbedeutendes *jaṣvū* (idg. präpalatales *gh*). Höchstens könnte *ζεμελεν* · *βαρβαρον* *ἀνδράποδον*, inschr. *ζεμελω*, wenn dieses Wort mit dem lit. *giminė* zusammengehört, für eine derartige Palatalisirung sprechen. Jedenfalls kann diese Palatalisirung, nach der oben erwähnten umfassenden Erhaltung der Lautgruppen *ke*, *ki* zu urtheilen, keine durchgeführte gewesen sein.

Das Thrakisch-Phrygische gehörte also nach meiner Meinung zu den *catam*-Sprachen, wie das Armenische, das ursprünglich diesen Sprachen sehr nahe gestanden haben muss, bis es durch starken Einfluss von Seiten kaukasischer Sprachen ein sehr fremdartiges Gepräge annahm. Idg. vel. *k* ist *k*, *g* (jedenfalls in gewissen Fällen) *kʔ* (*g*), *gh* ist *g*; vor hellen Vocalen fand *vielleicht* zum Theil Palatalisirung statt; idg. präpalatales *k* ist *s*, und *gh*, *g* ist *z*. Das *z* wurde kaum wie tönendes *s* gesprochen, wahrscheinlicher war es *ds*; der Uebergang *k* zu *s* und *gh*, *g* zu *ds* stimmt dann ziemlich genau mit den armenischen Lautverhältnissen überein, wo *k* zu *s*, *g* zu *ts* (*c*), *gh* zwar in- und auslautend zu tönendem *s* (*z*), aber anlautend und nach *n* und *r* zu *ds* (*j*) wird.

Die Inschriften, zu deren Deutung ich im Folgenden einige Vermuthungen mittheilen werde, sind im nördlichen und östlichen Phrygien und angrenzenden Theilen von Pisidien und Lycaonien gefunden. Sie stammen aus den ersten nachchristlichen Jahrhunderten (2ten — 5ten?), sämmtliche sind Grabschriften und beinahe immer in zwei Sprachen

abgefasst, so dass die eigentliche Grabschrift griechisch ist und von einer oft und in verschiedenen Variationen wiederkehrenden Formel begleitet wird, die in einer anderen Sprache ist, natürlich derjenigen, welche in jenen Gegenden noch damals von dem gemeinen Volke gesprochen wurde. Dass diese Formel eine Verwünschung enthält gegen denjenigen, der dem Grabe Schaden zufügen möchte, hat schon M. Schmidt und Ramsay erkannt, und dies leuchtet auch ein, wenn man diese Inschriften mit denjenigen vergleicht, die ganz in Griechisch abgefasst sind und gewöhnlich mit einer solchen Verwünschung schliessen.

Leider sind diese phrygischen Inschriften so wenig zahlreich und auch so kurz, dass wir durch Combination nicht leicht die Bedeutung der einzelnen Wörter ausfindig machen können. Der Text ist auch nicht immer zuverlässig, besonders in denjenigen Inschriften, die nur aus den Copien Hamiltons (Researches in Asia Minor) bekannt sind. Seine fehlerhafte Wiedergabe des griechischen Textes zeigt, dass auch sein phrygischer Text nicht zuverlässig sein kann. Aber leider hat auch Ramsay, der auf Reisen in Kleinasien 1881—84 die meisten (nicht alle) dieser Inschriften copirt und im 28. Band von Kuhns Zeitschrift alle die damals bekannten publicirt hat, dies nicht in ganz befriedigender Weise gethan. Bei einigen sagt er z. B. dass die Schrift sehr undeutlich war, ohne die Zeichen-Reste zu beschreiben, die im gewöhnlichen Druck nicht wiederzugeben waren. Einige der Inschriften sind auch von Sterret copirt und in A Preliminary Report of an Archæological Journey Boston 1885 gedruckt. Ich kenne seine Lesungen nur aus Ramsays Aufsatz in Kuhns Zeitschrift. Ausser den 29 von Ramsay gegebenen (von mir als 1, 2 etc. citirt) hat Hogarth im Journal of Hellenic Studies 1890 drei neue mitgetheilt (H. 1, H. 2, H. 3).

Das Verwünschungsformular lautet in der kürzesten Gestalt:

2. *ιοσταμαγκαικακοναδδακεττιετι . ετιχμενοσειτου*

und 19. *ιοσσεμουνηνου / μανεικα . . . . ετιπτετειχμενοσειτο*

ιος ist schon von R. richtig als Nom. M. des rel. Pron. erklärt, skr. *yas*, gr. *ὃς*, vgl. lit. *jis*, dem. Pron. Häufiger als *ιος* allein kommt *ιος νι* vor. Dieses *νι* ist wahrscheinlich urspr. **nu*, skr. *nu*, da *u* auch sonst (wenn auch sicher nicht überall) zu *i* übergeht, vgl. *ἀκρίστιν* «Müllerin», von Fick zum lit. (*pa-*) *krusgti* «zerstampfen» gestellt. Im Gebrauche kan *νι* nicht dem griech. *ὅν* entsprochen haben, weil *νι* auch im demonstrativen Satze steht: *ιος νι* - *τος νι*. Dasselbe *νι* finde ich in 18: *αινηκοσσεμουνηνουμανεικα / ακοναδδακετ*; ich erkläre *αι νι κος* als «si quis»; *κος* ist das fragende und indefinite Pron., skr. lit. *kas*; *ai*, statt **sai*

stelle ich zum lat. *si* (aus **sei*); **sai* verhält sich zu **sei* wie att. *εἰ* zu hom. *ἄλ.* *αἰ*. Dass das anlautende *s* im Phryg. schwand, zeigt *εFe* = **seve* in einer altphryg. Inschrift: *ματερεζ εFeτεχσετιζ* «der Mutter, die ihn (vgl. griech. *ἔε*) gebär» und *Feν αυτυν* wohl «*ἐαυτόν*», aus **sven*, in derselben Inschrift.

Eine andere Verbindung mit derselben Bedeutung wie *ιος νι* ist *ιος κε* «wer auch», No. 27. No. 5 (Hamilton) fängt mit *ις κε* an; wenn dies richtig und nicht statt *ιος κε* gelesen ist, müsste *ις* also wie *ιος* relativ gebraucht sein. No. 4 bis (Seetzen) hat *ιονι*, das entweder *ις νι* zu lesen (O und C werden leicht verwechselt) oder fehlerhaft für *ιος νι* ist. Sonst kommt *is* = lat. *is* demonstrativ vor in No. 28, wo der Nachsatz lautet: *ις επιτετουχημενονν ειτον*.

H. 3 hat *ιοςσατισκ...../κακουνημακετ*. Hier scheint *σατις* unmöglich, wie Hogarth meint, mit *ιος* verbunden werden zu können; *κ.....* kann nicht das gewöhnliche *κνουμανει* sein, weil vor diesem immer sonst das Pron. *σεμουνν* steht; *σα* kommt 21 vor als Dat. Fem. des dem. Pron., aber *κνουμανει* ist nicht Fem. Wir müssen demgemäss hier ein anderes Wort für «Grab» annehmen, ein mit *tisk-* anfangendes Fem. Dies ist allerdings ein harter Ausweg, weil wir auch ohnedem eine schwer zu erklärende Menge von Synonymen für diesen Begriff haben, aber ich wenigstens sehe keinen anderen.

τα μαγκαλ ist Dat. Fem. Wenn hier das erstere Wort auf *-a*, das zweite auf *-ai* endigt, scheint es nothwendig anzunehmen, dass im Dat. zwei ursprünglich verschiedene Casus zusammengefallen sind, der eine der ursprüngliche Dat. auf **āi*, das schon idg. zu *-ā* wurde, der andere ein ursprünglicher Loc. auf *-ai*. — *τα* ist Pron. dem. und Artikel. Hier Pronomen, in 10: *σεμουνν του κνουμανει* und 27: *σεμον το κακον*, wo *κνουμανει* vergessen sein muss, Artikel; Nom. Masc. *τος*. — *μαγκαλ* (18. 26. 29 *μαγκα*, Dat.) muss hinsichtlich der Bedeutung dem griech. *μνημειον* entsprechen, und von der W. *men* «gedenken» gebildet sein (so auch Ramsay). *-an-* vertritt wohl das urspr. **n̥* der schwächsten Stufe, nicht das **on* der Hochstufe, weil im Phryg. *o*, wie es scheint, nicht zu *a* werden kann.

In 19 entspricht *σεμουνν κνουμανει*, das wohl «Grab», *ἡρῶν* o. ä. bedeuten muss. *κνουμανει* (auch *κνουμανε* 26. 28. ? 29, *κνουμανι* 7. 12. 25 geschrieben) ist Dat. des cons. Stammes *knouman* (gebildet wie die italischen auf *-ei*, osk. *leginet*; auch im altphryg. kommt diese Endung vor, z. B. *Favaxtei*). 5 (Hamilton) steht *σεμοννι κνουμινος*, wohl fehlerhaft st. *σεμονν κνου-*. Hier ist also der Gen. statt Dat. verwendet. *knouman* ist wesentlich dasselbe Wort wie altphryg. *keneman* (*-an* = *n̥*, griech. *-α*), wohl von der

Wurzel gebildet, die im Skr. *khan* «graben» lautet; *kene-* entspricht dem zweisilbigen *khani-* in *khanitár*, *knouman-*, wohl für **knō-man*, aus der contrahierten W. *knō*; an Bedeutung entspricht vielleicht am nächsten arm. *khandak* «sculpture», so dass *keneman*, *knouman*, etwa ein mit eingeritzter Inschrift versehenes Monument bedeutete. In 9 ist vielleicht *κνο[υ]/μα[υ]* zu lesen; hier hat sich dann ein anaptyktisches *i* entwickelt.

σεμουν (auch häufig *σεμον*) ist von Fick dem slav. Dat. *semu* (Nom. *sŭ*) gleichgestellt. Da der Nominativ wohl **sis* lautete (Neutr. *si*), scheint das einmal vorkommende *simoun* die richtige Form und das *e* in *semoun* ein geschwächtes oder verdunkeltes *i* zu sein. Die Endung ist wohl eigentlich **ō* (aus **ōi*), statt dessen gewöhnlich *ou* ω : $\bar{u}$ geschrieben wurde (jedoch auch mit *o*: *σεμο-υ*). Das nachgefügte *υ*, das ein für den Dativ charakteristisches, aber nicht notwendiges Affix (es kommt auch vor *σεμον*, *του*, vgl. *θαλαμει* 4 und *θαλαμειν* in der sonst griech. Inschrift 1) zu sein scheint, muss ein pronominales Element sein, vgl. das nachgefügte *-υ* im kypr. Gen. Sing. der *o*-Stämme: *ἀργύρων* = att. *ἀργύρου*. Vielleicht gehörte es ursprünglich nur der pronominalen Flexion. *σεμουν* ist also wohl aus **sismō-n*, idg. **kismō(i)*, vgl. skr. *tásmāi*, entstanden; inlautendes *-sm-* wurde wie im Slav. zu *m*.

Ein dritter Ausdruck neben *τα μαγκαι* und *σεμουν κνουμινει* ist *σα σορον* 21. Hier hat auch die eigentliche Grabschrift *την σόρον*. *sa* scheint also die dem *semou(n)* entsprechende fem. Dat.-Form zu sein. Regelrecht kann es nicht von dem Stamm *si* gebildet sein, es muss die Form auf Analogiewirkung anderer Dat. Fem. auf *-a* beruhen.

κακουν 9 mal, daneben *κακον* 5 mal und *κακων* ein mal (11). Neutr. Sing. Acc.; das *o* scheint vor *n* zu *u* zu werden. Daneben *κακε[υ]* 21, vgl. die Glosse *ζεμελεν* = *ζεμελον*. Es scheint also, dass der Vocal dieser auslautenden Silbe sehr undeutlich war. *κακιν* in 14 ist wohl Acc. Fem., wenn auch kein Subst. daneben steht; der Schreiber kann an «Hand» gedacht haben. Daneben *κακα[υ]* 7, wo das fehlende Substantiv in der auf *κακα[υ]* folgenden Lacune gestanden haben kann. Es scheint sicher, dass das Phryg. die doppelte Fem.-Bildung auf *-i* und auf *-a* kannte (**kaki*, **kaka*).

Das Wort *kakoun* ist wohl das entlehnte griech. *κακός*; *κακός* wird gewöhnlich nach Fick mit lit. *kenkiū kenkti* «schaden, Schaden thun» zusammengestellt, *-a-* ist in diesem Falle *-n*, aber *n* scheint im Phryg. zu *-an* zu werden. Wenn ächt phrygisch, hätte das Wort dann wohl eher **kankos* gelautet.

αδδακετ (auch mehrmals *αδακετ*; *μακετα* wie Hogarth (3) liest, muss notwendig *αδακετ* sein (*A* statt *M*, das nach *τ* folgende *α* muss zum

folgenden Worte gehören)), wahrscheinlich, wie auch Ramsay meint, aus *ad* = lat. *ad* und *daket* zusammengesetzt, einmal *δακετ* allein (26). Für *ad-* findet sich einmal *od* 27: *ιος κε σεμον το (κνουμανει)κακον οδ[δακετ]*. *dak-* ist schon von Ramsay mit dem lat. *fac-* richtig zusammengestellt worden; idg. W. *dhē*; phryg. *a* also wie lat. auch = *a*. Statt *αδδακετ* haben einige andere Inschriften *αββερετ*, augenscheinlich Præs. Ind. des Verbums **adbher*, lat. *afferre*; *addaket* ist also auch Præs., während im griech. *θηκ-* das *κ* nur dem Aor.-Stamme angehört. Die Endung *-t* ist wohl wie im lat. *facit* aus der idg. primären Endung *-ti* entstanden. Die sekundäre Endung *-t* musste schwinden, wie aus *σι keneman*, urspr. **sid*, hervorgeht.

25 hat *ιοςσεμονν/κνουμανικουναβ/βιρετοαινημυρατος* u. s. w. Hier scheint es nothwendig *αββιρετο* zu theilen; denn *αιν* ist ein Wort für sich und das davorstehende *ο* kann kaum ein eigenes Wort sein. *αββιρετο* muss Medialform sein und zwar mit der sekundären Endung. Vielleicht ist auch *αββερεται* zu lesen 13, wo die Inschrift vorn abgebrochen ist:

ακουναββερεταισ
αδειτου

In der ersten Zeile fehlt das gewöhnliche *ιος* (oder *ιος νι*) *σεμονν κνουμαν*, und wenn die Lacune in der 2. Z. gleich gross sein soll, kann kaum mehr als *ε/[τιττετικμενος αττι]* supplirt werden, also: *[ιος σεμονν κνουμανι κ]ακουν αββερεται ε/[τιττετικμενος αττι] αδ ειτου*. Das Medium muss hier ungefähr dasselbe wie das Activ bedeuten, oder vielleicht «zufügen lässt». Wie *abbereto* die sekundäre Medialendung zeigt, so scheint die entsprechende sek. Aktivendung in *αδακεν* 5 (Hamilton) vorzuliegen: *ις κε σεμοννι κουμινος/αδακεν* (ohne Objekt *κακουν*); vielleicht auch 7:

[ιος νι σεμονν/ν κνουμανικακα
[ν . . . . . αδακ]εν etc.

Nach *κακα[ν]* muss das Wort für «Hand» gestanden haben. *αδακεν* ist wohl statt *αδακε* mit demselben nachgehängten *ν* wie in *σεμονν*, *θαλαμειν*. Die Formen *αββιρετο* und *αδακε(ν)* können keine eigentliche Präteritalformen sein. Das Präteritum passt nicht, und hatte ausserdem, wie ich glaube, auch in der Zeit dieser Inschriften, wie im Altphryg. (*edaes*) das Augment *ε*. *αββιρετο* und *αδακεν* haben sicher trotz der sekundären Endung präsentische Bedeutung, vielleicht sind sie conjunctivisch.

τι ist wohl dasselbe Wort, das auch in 26 steht: *ιος νι σεμον κνουμα/νε κακον δακετ αινι/μανκα τι επιτετι/κμενος ειτου*; jedenfalls haben beide Inschriften von *τι* an denselben Ausgang. Es bildet also wohl

kaum ein Casussuffix zu *manka*, was übrigens wohl denkbar wäre. Die Stellung nach *manka* zeigt, dass es auch nicht gleich griech. *τι* sein kann, was auch im Voraus sehr wenig wahrscheinlich ist; denn ich glaube, dass Fick Unrecht hat, wenn er annimmt, idg. *q* werde im Phryg. wie im Griech. vor hellen Vocalen zu *t*. Noch unwahrscheinlicher wäre es, dass das griech. *τις* ohne weiteres im Phryg. aufgenommen sein sollte. Vielleicht ist *ti* ein demonstr. Adv., womit in diesen beiden Inschriften der Nachsatz anfängt, mit der Bedeutung «da» oder «dabei», eine Form des demonstr. Stammes *to-*, vgl. alslav. *ti* «und», preus. *tit*, das dem deutschen «so» in allen Bedeutungen entspricht. Vgl. auch alban. *atje* «dort». Dieselbe Funktion wie *τι* scheint *ετι* zu haben.

3 ..... *ετι ε/τιττιχμ/ενος ειτου*

6 ..... *ετι ητιττετιχμενος ε[ι] του*

25 ..... *ετι μεκα/τ... τιττετιχμενος ειτου*

ετι ist vielleicht ein verstärktes *ti*, eine Zusammensetzung des Stammes *to* mit dem St. *e*, vgl. alb. *atje*.

Eine ähnliche Bedeutung hat wohl *δη* in 4:

ιος νι σεμον [κνουμανει] κακουν αδακετ αινοι

θαλαμει δη διως ζεμελω . . . . . ιχμενος ειτου

δη bedeutet kaum «der», das wird durch *is* oder *tos* ausgedrückt. Wahrscheinlich bedeutet es «da» und ist mit dem griech. *δη* zu vergleichen.

Sonst kann der Nachsatz ohne Demonstrativum anfangen, wie in 7, 10, 11?, 12, 14, 19, 21, H. 3.

In einigen Inschriften entspricht dem Rel. *ιος νι* das Dem. *τος νι*:

6 [*ιο*]ς νι σεμον κνουμανει [κακουν]

αββερετ αινον μον . . ν . .

τος νι με ζεμελω κε δεος etc.

25 *ιος νι σιμον / κνουμανι κακουν αβ / βιρετο αινι(μ) μυρα τος / νι δεος ζεμελω etc.*

Dass in diesen beiden Inschriften *τος* ein selbständiges demonstr. Wort ist und nicht einen Theil des vorhergehenden Wortes bildet, wie Ramsay meint, der wohl einen Genetiv *μυρατος* annimmt, scheint mir keinem Zweifel zu unterliegen. Dieses *τος νι* lese ich auch in 3, wo auf *ιος νι σεμον κνουμανει κακον αδακετ* in der 2. Zeile zuerst eine Reihe verstümmelter Buchstaben folgt und darauf *ετιε* und in Z. 3. 4 *τιττετιχμ/ενος ειτου*. Nach *αδακετ* scheint *ναιχαν* zu lesen zu sein. Da dieses Wort das Adj. *κακον* bei sich hat, ist es also kaum Fem. Es könnte der Acc. eines Consonantenstammes sein (*-αν* = *η*, griech. *-α*), der mit lit. *nikù* «anfallen»

(vgl. gr. *νεῖκος*) verwandt wäre. (*ai* bei ungenauer Schreibweise statt *oi*, wie umgekehrt *αινιοι* statt *αιναι*, s. u.) Also: «Wer auf dieses Grab einen bösen Angriff macht». Nach *ναικαν* lese ich *τος νι με ξε[μελω κε δεος]* wie in 6, mit welcher Inschrift diese auch den Ausgang *ετι επιτετειχμενος ειτου* gemein hat. Zwischen *δεος* und *ετι* hat in 6 ein kurzes Wort gestanden.

Ein anderes Demonstrativum ist *ις* in 28: *ιος νι σεμουν / κνουμανε[ι?] / κακουν αδ[α] / κετ ις επιτετουκμε / νουν ειτου*.

ετι(τ)τετειχμενος ειτου muss bedeuten «sei verflucht» oder ähnliches. *τετειχμενος* ist ein Part. Med. des redupl. Perfect., ganz wie das griechische gebildet. Fick vergleicht dieses Wort mit lit. *keikiù keikti* «fluchen, verfluchen». Das stimmt sehr wohl in der Bedeutung, aber nicht formell, denn dass *q* vor *i* *t* werden sollte, entbehrt jede Stütze. Vielleicht bedeutet das Wort nur «getroffen, geschlagen», nämlich vom Fluche, und ist mit lit. *tinkù tikti*, «treffen» zusammenzustellen, vgl. *isz-tikti* auch »schlagen, schaden«, *stabù isz-tiktas* «vom Schlage getroffen», *už-tikti* «schlagen, schaden». *ετι* ist wohl mit skr. *ati* «über — heraus» verwandt, vielleicht steht es nur verstärkend. Das doppelte *tt* in *επιτετειχμενος* neben *επιτε-* bezeichnet vielleicht nur Betonung des vorhergehenden *ι*: *ετλ*. Andere Schreibweise: *επιτετειχμενος* 19, wo *ει* vielleicht nur *ι* bezeichnet, und offenbar fehlerhaft *επιτετουκμενονν* 28, wo durch einen Lapsus des Schreibers, wie es scheint, das *ου* der Endsilbe auch in die Mitte des Wortes hineingerathen ist. *επιτετειχμενονν* scheint Gen. Plur. zu sein: «der sei Einer der vom Fluche getroffenen». H. 3 steht: —*αδακετ α /* (Hogarth *μακετα*) *τετειχμενος ειτου*. Hier scheint *τετειχμενος*, statt, wie gewöhnlich, mit *ετι*, mit *αδ* zusammengesetzt zu sein: *ατετειχμενος* statt *αττετικ-*, wie *αδακετ* neben *αδδακετ*.

ειτου, ειτο, ητω (*ητον* 5. (Hamilton) und *ειτος* H. 3 wohl fehlerhaft geschrieben oder unrichtig gelesen). Die wechselnde Schreibung mit *ει* und *η* zeigt, dass *ιτου* gesprochen wurde, Imper. 3 = gr. *ἔστω*. Die Endung *-του* wohl aus *-tō* = gr. *-τω*, lat. *-to*; auch das Lykische hat diese Imp.-Endung, z. B. *vasstu*. Die Form *itō* kann nicht direkt aus *estō* entstanden sein, sie muss auf Analogiewirkung solcher Formen beruhen, in denen das *s* lautgerecht wegfiel (wie in gr. *εἰμι* und *εἰμέν*, vgl. griech. Impf. Plur. 2 *ἦτε* nach *ἦμεν*). Auch im Griech. giebt es sonderbarer Weise eine Form *ἦτω*, die sehr häufig in Inschriften aus Kleinasien vorkommt, aber doch nicht, jedenfalls nicht immer, als Phrygismus gelten kann; denn sie findet sich auch bei Hippokrates.

Neben der einfachen Bezeichnung: *τα μακαλ, σεμουν κνουμανει, σα σορου* kommt häufig auch eine doppelte vor:

29 *ιος νι σεμονν κνουμανε / καινι μανκα κακον αδδακ . .*

18 *αι νι κος σεμονν κνουμανει κ / ακουν αδδακετ αινι μανκα etc.*

26 *ιος νι σεμονν κνουμα / νε κακον δακετ αινι / μανκα τι επιτετετι / κμενος ειτου.*

In 29 sind beide Ausdrücke deutlich durch *κε* «und» verbunden. Die hier verbundenen Wörter *κνουμανει* und *μανκα*, stehen ja sonst, jedes für sich, für «Grab» oder «Denkmal» und sind also ungefähr synonym. Was bedeutet *αινι*? Es muss ein Pronomen sein (Adjektiv passt nicht); man könnte an Identität mit dem arm. *ain* «dieser» denken, allein das empfiehlt sich nicht, weil «dieser» durch den Stamm *si* ausgedrückt wird, und wenn es zwei gleichbedeutende Pron. *si*- und *ain*- gab, wäre es doch auffallend, dass von diesen immer *ain*- bei dem zweiten der verbundenen Synonyme und *si*- bei dem ersten angewendet würde. Vielleicht ist *ain*- ein dem. Adj. oder Possessivum «dessen» oder «dortig», «da befindlich» (von einem dem arm. *ain* entsprechenden Stamme oder von dem pron. St. *i* gebildet). In diesem Falle würde das letztere der verbundenen Substantive den Theil bezeichnen, was bei der bedeutenden Variation in der Bezeichnung des letzteren Gegenstandes (immer *κνουμαν*- als erstes Wort, als zweites verschiedene) wahrscheinlicher ist. *αινι* ist wohl der Dat. einer fem. *i*-Bildung (-auch -ει: *θαλαμει*, *Τατει*, Nom. *Τατεις*). Dat. Masc. *αιγουν* 6. Neben *αινι* kommt auch *αινια* vor H. 1, und *αινα* 14 (wohl für *αινια*). Daneben *αινιοι* 4, das ungenau für *αινιαι* steht. Also eine doppelte Fem. Bildung: *aini*- und *ainia*?

Die Bezeichnung ist, wie gesagt, bei dem letzteren der verbundenen Substantive sehr variirt:

4 *ιος νι σεμονν [κνουμανει] κακου αδακετ αινιοι / θαλαμει δη διως ζεμελω . . etc.*

θαλαμει ist Dat. Fem. (vgl. 1 *ταίτη θαλάμειν*) wie *Τατει*. Das Wort muss aus dem Griech. entlehnt sein, im Phryg. gab es keine Aspiratae.

6 *[ιος νι σεμονν κνουμανει [κακουν] / αββερετ αιγουν μον . . ν . . τος νι etc.*

Hier scheint ein Synonym zu *manka* vorzuliegen, ein Masc. oder Neutr., von der W. *men* gebildet (*monmanei*? vgl. lat. *monumentum*) oder ähnl.).

14 *ιος νι σεμονν κνο / υμανει κακιν αδα / κετ αινα δαταεμα / επιτετικμενος etc.*

δαταεμα? (Dat. Fem.) kann ich nicht erklären. Es scheint mit der W. *dhē* (gr. *θετος*, α = ρ) zusammenzuhängen.

- 25 *ιος νι σεμουν / κνουμανι κακουν αβ / βιρετο αινιμ μυρα τος / νι etc.*
αινιμ μυρα wohl für *αινι μυρα*. Bedeutung und Bildung dieses Wortes *μυρα*? ist mir unklar.

Die Menge dieser, wie es scheint, synonymen Wörter ist zwar auffallend, aber ich sehe nicht, wie die Sache anders aufzufassen wäre.

Die Verfluchungsformel ist in mehreren Inschriften mit verschiedenen Ausdrücken erweitert.

- 6 *[ιο]ς νι σεμουν κνουμανι [κακουν] / αββερετ αιουν μον . . ν . . /*
τος νι με ζεμελω κε δεος . . . / | . . ετι ητιπτετικμενος ε[ι] του.

Verwandte Ausdrücke sind:

- 7 *δεος κε ζεμ . . .*
 4 *διως ζεμελω .*
 5 *με διω . εμελω*
 25 *δ . . . ζεμελω*

H. 2 . . . . . *μελως κε[δ]ε[ο]ς* .

Diese Ausdrücke scheinen ganz bestimmt den griechischen Formeln: *αὐτὸς ἔστω τέκνων τέκνοις ὑποκατάρατος* und: *αὐτὸς καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ καὶ ἐκ τέκνων τέκνα* zu entsprechen. Wenn dem so ist, muss *με ζεμελω* ungefähr «mit Familie» oder «mit Hausgesinde» bedeuten.

με ist Präposition in der Bedeut. «mit», vermuthlich aus urspr. *σμε oder *smet, skr. *smat*, av. *maṭ* «mit», messapisch *ma* «mit», vgl. auch griech. *ἅμα*. Der davon regierte Casus ist entweder der Instrumental oder vielleicht eher der Dativ (immer *με ζεμελω* aber auch *με κονον*, also dieselbe Endung wie im Dat., jedoch ohne das früher besprochene -ν).

ζεμελω ist dasselbe Wort, das in der Glosse *ζεμελεν· βέρβαρον ἀνδράποδον* vorliegt. Die Etymologie des Wortes ist mir unklar. Formell würde es zu lit. *ẽmonės*, lat. *homo* gehören können, aber dies liegt in der Bedeutung zu weit ab. Es wäre möglich, dass *z* durch Palatalisirung aus dem velaren *gh* entstanden ist. In diesem Falle könnte es zum lit. *giminė* «Familie», *gaminti* «zeugen, anschaffen» etc. gehören, vorausgesetzt dass das lit. Wort urspr. *gh* hatte. Mit *giminė* verbindet Fröhde (Bezz. Beitr. XVI, 239 f.) das lat. *fāmulus, familia*. Diese Etymologie empfiehlt sich, wenn nun auch das phrygische Wort hinzukommt, dadurch, dass das phryg. und das lat. Wort nicht allein dasselbe Suffix -*lo*-, sondern auch dieselbe doppelte Bedeutung: «Diener» (*famulus*) und «Familie, Hausgesinde» (*familia*) hat. Aus derselben Wurzel wie das phryg. *zemelo*-, stammt gewiss auch das lyk. *zzimaza* «Tochter».

δεος kann nicht derselbe Casus wie *ζεμελω* sein, es ist sicher Nominativ und muss *αὐτός* bedeuten, wenn es auch nicht leicht etymologisch

erklärt werden kann. Ich kenne keine Sprache, wo eine Ableitung des demonstrativen Stammes *de* eine solche Bedeutung hat. — *με ζεμελω κε θεος* also: «mit Hausgesinde und er selbst».

κε ist kaum das entlehnte griech. *καί*. Diese Grabschriften haben gewöhnlich in dem griech. Text *καί*, (einigemal doch auch *κέ*), dagegen in dem phryg. immer *κε*. Auch ist der Gebrauch etwas verschieden, so: *ικκε* in 5, das ziemlich genau dem griech. *ὅςτε* entspricht. In 12 scheint *κε* — *κε* nachgestellt vorzukommen, wie griech. *τε* — *τε*, lat. *que* — *que*: *ζειρα κε οι πειες κε*. Dagegen stammt es wahrscheinlich aus derselben Wurzel wie das griech. *καί*, lit. *kai* «wie». Verwandt oder vielleicht identisch ist lykisch *se*, aus **ke*.

In 7 ist sicher *ζεμελω* auszufüllen: *θεος κε ζεμε[λω]*. Der blosse Dat. (oder Instr.) bezeichnet hier dasselbe wie sonst *με* mit dem Dat. (Instr.). Vgl. auch in dem griech. Text den Ausdruck: *τέκνων τέκνοις* ohne *σύν*.

In 25 ist wohl zu lesen: *δ[εος] ζεμελω* «er selbst (und) mit Hausgesinde».

Den Ausdruck *διως ζεμελω* in 4 könnte man als *σύν αὐτοῦ τέκνοις* auffassen, allein formell kann ich nicht *διως* als Gen. von *θεος* erklären. Das Wort hat dieselbe Endung wie *[ζε]μελως* in H. 2. Dies fasse ich als Dat. Plur.: *-ōs* aus *-ōis*¹. Ich ergänze *διως ζεμελω[ς]*; nach *ω* ist eine Lacune, und ein *ς* kann also sehr wohl gestanden haben; ich nehme denselben Gebrauch an wie im Griech. bei *αὐτός*: *διως ζεμελως* = *αὐτοῖς τέκνοις*, «mit sammt Hausgenossen». In 5 ist dann wohl zu lesen: *με διω [ζε]μελω* (hier braucht nur ein Zeichen nach *ω* zu fehlen). Dies wird also die entsprechende Singularform sein: «mit sammt Hausgesinde».

Endlich H. 2 *[ζε]μελως κε θεος* «mit Hausgenossen und er selbst». Das einzige formell unregelmässige bleibt bei dieser Erklärung zwei Mal *ι* statt *ε* vor *ω*, das in Anbetracht der durchgehend schlechten Orthographie doch kaum entscheidend gegen meine Auffassung spricht.

Ein anderer Zusatz in 12 (Hamilton, Seetzen):

ειος νι σεμουν κνουμανι κακον / αδδακετ ζειρα κε οιπειες κετι / τετιμμενα ατις αδ ειπννου, womit zu vergleichen ist

¹ Die End. *-os* könnte mit mars. maruc. *-os* verglichen werden: maruc. *aisos*, mars. *esos*, wo *-os* gewöhnlich als aus *-ōis* entstanden erklärt wird. Da indessen die *o*-Stämme in diesen Sprachen eine andre Dat.-Abl.-Bildung zeigen, mars: *jovies pucles*, wird es sich wohl mehr empfehlen, *ais* als consonantischen Stamm zu betrachten, und in *-os* dieselbe Endung zu sehen wie die umbr. End. *us* bei Consonantstämmen (osk. dagegen *iss*). Die Dat.-End. *-ōs* von *o*-Stämmen findet sich vielleicht im Altlat. (*deivos* der Duenos-Inschrift).

7. [ιὸς νι σεμου]ν κνουμανι κακα[ν] /
 [Wort für «Hand» αδακ]εν δεος κε ζεμ[ε] /
 [λω ζειρ]α κε οι ειροι ατι επιττ /
 [τετικμενα ειτ]νον.

Richtig hat wohl Ramsay [ζειρ]α ergänzt. Die Ausdrücke ζειρα κε οι πειες κε und ζειρα κε οι ειροι scheinen synonym. Man kann mit Wahrscheinlichkeit vermuthen, dass sie dem griech. τέκνα καὶ ἐκ τέκνων τέκνα entsprechen. ζειρα muss Neutr. Plur. sein und «Kinder» bedeuten; etymologisch ist das Wort unklar. Ich wage folgende Vermuthung: *z* scheint jedenfalls vor *i* aus *d* entstanden sein zu können, vgl. Ζιζιμηγη = Διδυμήγη, *ei* ist dann vielleicht *i* zu lesen, und das Wort ist aus der W. *dhēi* «säugen» gebildet, vgl. let. *dels* «Sohn». Diese Erklärung wird gestützt durch das lyk. *tideri* «Sohn» (eine andere Bildung ist das gleichbedeutende *tideimi*), das aus dieser Wurzel mit demselben oder verwandtem Suffix gebildet ist; es weicht nur ab, in soweit die Wurzel hier reduplicirt erscheint, vgl. griech. τίθη, τιθήνη.

oi in beiden Inschriften scheint ein selbständiges Wort zu sein, vielleicht der Artikel oder das Pron. dem. in Nom. Plur.: *oi* aus **soi*. Anlautendes *s* schwindet, wie oben gezeigt. Im Nom. Sing. findet sich *tos*, aber der Nom. Plur. könnte doch wohl auch von dem Stamme *so* gebildet sein, vgl. griech. *oi* und *toi*.

Da Substantive, wie es scheint, im Phryg. nicht mit dem Artikel verbunden werden, können *πειες* und *ειροι*, welche Wörter «die Kindes- kinder» zu bezeichnen scheinen, kaum Substantive sein. Ist *πειες* vielleicht ein Comparativ in der Adverbialform von dem Stamme *opi*, *pi* «nach», ursprünglich **peis-es* (vgl. gr. ὀπισθεν), wo *-es* Comparativsuffix wäre? *oi πειες* = *oi ὀπισθεν*, vgl. ir. *tar* aus **peis-aro-ʔ*. Mit *ειροι* weiss ich nichts anzufangen, falls es nicht ein possessives Pron. sein sollte, von dem St. *ei* mit dem Suff. *-ro* gebildet (dieses Suffix bildet im Arm. Gen. von Pron., z. B. *ain* gen. *ainr*, *o* gen. *oir*). Auffallend wäre indessen, dass *eiro-* in diesem Falle sowohl *ejus* als *eorum* (*earum*) bedeuten müsste (vgl. jedoch das doppeldeutige deutsche *ihr*). ζειρα κε οι ειροι, also vielleicht τέκνα καὶ οἱ κελων (nämlich ἀπόγονοι oder ähnliches). Möglicherweise könnte *eiroi* auch für **seiroi* stehen und von dem reflex. Stamme *se* (Loc. *sei* mit dem Suff. *-ro*) gebildet sein, wie im got. *sei-n-a* mit dem Suff. *-no*. In diesem Falle könnte es natürlich wie das lat. *suus* ebensowohl auf einen Singular wie auf einen Pluralis hinweisen. Formell wäre **seiro* mit arm. *iur* (ans **sevaro-*) zu vergleichen. Indessen wäre wohl der Gebrauch des reflexiven Possessivs, wo eher ein

demonstratives zu erwarten wäre, auffallend. Jedoch könnte wohl auch im Armen. gesagt werden z. B. *cnundkh ev cnundkh iureanc.*

Das Verbum lautet in 12 *ειπιτετικμενα ειπνου*, wonach Ramsay in 7 richtig ergänzt *ειπι[τετικμενα ειπ]νου*.

ειπιτετικμενα ist offenbar Neutr. Plur. nach *ζειρα* sich richtend, oder weil die Subjecte verschiedenen Genus sind. *ειπνου* 3. Plur. Imper. ist eine merkwürdige Form, indem die Pluralbildung im Suffixe hervortritt, nicht wie in *ἐόντω*, *sunto* im verbalen Theil. Mit der suffixalen Pluralbildung *-nō* weiss ich nichts zu vergleichen; dass eine Erweiterung des Imperativsuffixes den Plural bezeichnen kann, zeigt sich auch im Umbr., z. B. *fertuta*, lat. *ferunto*.

Das in 7 vor *ειπιτετικμενα* stehende *ατι* muss wohl mit ähnlich lautenden Wörtern in anderen Inschriften verglichen werden:

H. 3. *α/τετικμενος α/τι αδ ειτου*

11. . . . . *τετικμε*

. . . . . *τι αδ ε*

. . *του*

12. *ειπι/τετικμενα ατις αδ ειπνου*

13. . . . . *αδ ειτου*

14. *ειπιτετικμενος α/στι αν . . . υ*

Die Schreibung variirt: *ατι*, *[α]τι*, *ατις*, *ασι*. Um so schwieriger wird es sein das Wort etymologisch zu erklären. Vielleicht bedeutet es «immer». In *αδ* sehe ich die vorher besprochene Präposition, nachgestellt: «auf immer», *εις αἰωνα*. Das *αν* in 14 (*αν . . . υ*) ist wahrscheinlich falsch gelesen statt *αδε[ιτο]υ* (*N* statt *AI*).

H. 2 hat:

ιος νι σεμον . . . . .

. *αι σατρα . . . τη [με ζε]*

μελως κε [δ]ε[ο]ς με κονον κε ιονιο . . . . .

αι παρτης

Hier scheint die Verwünschung (oder etwas ähnliches) in *αι παρτης* (vor welchem vielleicht einige Zeichen fehlen) zu liegen. *με κονον κε ιονιο* nach *[με ζε]μελως κε [δ]ε[ο]ς* scheint mit *ζειρα κε* etc. synonym zu sein, vielleicht bedeutet es «und (*κε* nachgestellt) mit der Kinder Nachkommenschaft».

Ich vergleiche *με κονον κε ιονιο* mit der öfters vorkommenden lykischen Formel «*se esedennevi xñnahi ehbiehi*» «und (für) seiner Kinder Nachkommenschaft» (Deecke). *κονου* ist dasselbe Wort wie das lykische *χῆνα*; etymologisch kann ich es nicht erklären; ich fasse es als

Gen. Sing., von *isnio* regirt; die Endung *-ov* (wohl aus *-ō*) vergleiche ich mit der thrakischen Genitivendung *-u*: *Rasku-polos* «des Raskos Sohn», *Pulpu-dava* «Philippos' Stadt», Philippopol. Vielleicht entspricht dieser thrak.-phryg. Genitiv auf *-u* dem slav. auf *-a* (*vluka*), dem lith. auf *-o* (*vilko*). *xe* ist nachgestellt wie oben: *ζειρα xe oi πειες xe*. *isnio* fasse ich als Dat. (Instr.) (von *με* regiert) eines Stammes *isnio-*, statt *isnio-*, von der Wurzel *gen* (phryg. **zen*, vgl. arm. *cin* (*tsin*) «Geburt»), mit dem Suffixe *-io* gebildet (Ausfall des Wurzelvocalen, wie im griech. *νεόγνος* «neugeboren») und mit der Präp. **is* (urspr. **es*) = lit. *isz* zusammengesetzt, vgl. griech. *ἐχγνος*. Vielleicht ist das lyk. *ese-dennive* nahe verwandt. Es enthält wie *isnio* die Präp. *es* (lyk. *ese*). *-dennive* leitet Deecke von der W. *dhē* ab, vgl. lat. *edere prolem*. Mir ist es wahrscheinlicher, dass es aus *-zennive* entstanden ist, denn es scheint, dass im Lyk. *z* (Ϸ: *ds*) in gewissen Fällen den *s*-Laut verlieren und zum Dental werden konnte. So stellt Bugge (nach mündlicher Mittheilung) lyk. *tern* «Heer» zu arm. *jern* (*dsern*) «Hand», auch «Heer»; hier hat sich also die dentale Tenus entwickelt, in *-dennive* die Media, aber auch sonst wechseln im Lyk. *d* und *t*, ohne dass ich jedenfalls den Grund dazu sehen kann.

Eine ähnliche Bestimmung scheint *αασκνου* in 20 zu sein.

ιος νι σεμ[ουν κνου]μανει κακουν αδακετ [ε]τιτετικμενος αασκνου
α[τι αδ ειτου]

In *αασκνου*, wenn dieses richtig gelesen ist, muss *αα* entweder fehlerhaft statt eines einfachen *a* sein oder *ā* bezeichnen; das Wort scheint Dat. (Instr.) zu sein (also = *με αασκνου*) und ist vielleicht mit arm. *azg* und *azn* (aus **azgn*?) «race, génération» zu vergleichen: «mit (seiner ganzen) Race». Indessen ist es wohl fraglich, ob die Lesung richtig ist. Man könnte vermuthen, dass *με κνου* ursprünglich auf dem Steine stand (so dass also *AAE* statt *ME* gelesen ist); *κνου* unvollständig geschrieben statt *κοννου* wie *μνχαν* statt *μανχαν* 9. *κ[ον]νου* wäre der Dat. (Instr.) «mit Kindern». Aber ohne Autopsie kann das natürlich nicht entschieden werden.

Eine Verwünschung in anderen Ausdrücken als das gewöhnliche *ετιτετικμενος ειτου* findet sich 18, wo auch der Vordersatz einen abweichenden Anfang hat:

αι νι κος σεμουν κνουμανει κ/ακουν αδακετ αι νι μανχα βεο /
σοιμετοτοσσ . . . σαρναν

In dem von dem gewöhnlichen so abweichenden Ausdruck muss nothwendig ein ganz anderer Sinn als in diesem liegen, und man wird unwillkürlich an die griech. Formel in 23 denken müssen: *τις τούτου*

μνημίου (die phrygische Dativendung statt der griech.: *τούτῃ μνημείῳ*)
*κ/ακὴν χεῖρα προσε[ν/έ]νκη ζῶν αὐτὰς π[α]ρα/δοῖτο βεβρω[μέ/ν]ας ἐπὶ
 θηρίῳ/ν.*

Subjekt ist offenbar *τος*, das ja auch sonst oft in dem Nachsatze steht: «der». Dazu Apposition *βεος*. Das Verb. ist *ιοιμετο*, deutlich ein Imper. 3. Pers. wie *ειτο(ν)*.

βεος bedeutet vielleicht «lebend», aus *bevos von der W. *bhū*.
σι/ σαρναν lese ich *σιν σαρναν* und verstehe es als *ταίτην τήν χεῖρα*
 (nämlich womit der Schaden zugefügt ist). *σιν* Acc. Fem. des dem.
 Pron. *si*, Dat. Masc. *semoun*, Dat. Fem. *sa. sarnan* könnte für *sarnan
 stehen, Acc. eines consonantischen Stammes *sarn* (-ar- wohl aus *ῥ*)
 = arm. *jern* (*ds*) »Hand«, W. *gher*. Schwierigkeit macht *ιοιμετο*, wenn
 wirklich so steht; dies müsste «verliere» bedeuten, scheint aber nicht
 mit irgend einer idg. Wurzel verglichen werden zu können. Auch wenn
ο als *σ* gelesen werden könnte, würde *is-imeto* (sl. *izeti*) nicht gut passen,
 weil ein solches Verbum eher «ausnehmen» als «verlieren» bedeuten
 müsste.

Endlich scheint in H. 2 die eigentliche Verwünschung durch die
 Worte (oder das Wort) *αιπαρτης* ausgedrückt zu sein:

*ιος νι σεμουν [κνουμανει κακουν αδδακετ αιν]
 [ι]αι σατρα . . . τη [τος νι με ζε]
 μελως κε [δ]ε[ο]ς με κονον κε ιονιο . . . . .
 αι παρτης.*

Bugge denkt (nach mündlicher Mittheilung) an armen. *part* «Schuld»
 (das er auch in 9 *παρτυσουβρα* wiederfindet) und meint, dass *αιπαρτης*
 «sei schuldig» bedeutet. In -s sieht er ein pronominales Affix. Solche
 scheinen jedoch im Phryg. sonst nicht vorzukommen. Auch wäre die
 Verbalform *παρτη* nicht leicht zu erklären.

In ein par kurzen Inschriften (9 und 15) ist die Grabschrift in
 Phrygisch:

9. *υσδουνετ . . ουπασε
 δεκμουταισκινο .
 μα . τιμνκανοτεσταμ
 ν . δαδιτινεν . . ρια
 παρτυσουβρα
 κοινοτοςρου φου τη ιδι
 αγυναικινενυσριαμ[η]
 [μη]σ α[ιδ]ιωτατονινεκα
 . . . . .*

15. *Ξευνητανειξανχο*
δανπροτυσσ . σταμ
ενανμικανανμ .
ασιανιοιαναρδορυκ .

In beiden Inschriften haben wir, wie es scheint, das Objekt *μικαν* (in 9 *μικαν* geschrieben). Beiden gemeinsam ist ferner die Silbe *σταμ* vor welcher in 9 *οτε*, in 15 *σσ* steht. Merkwürdiger Weise trägt in 9 der Urheber der Inschrift in dem griechischen und in dem phrygischen Texte ganz verschiedene Namen. In dem griechischen Texte heisst er «Quintos Rufos's Sohn», in dem phrygischen, wie es scheint «Ys-dounetos» (?), und auch der Vatersname ist hier ein ganz anderer. Mit diesen Namen weiss ich nichts anzufangen; da *δεκμος* auch sonst öfters als Name vorkommt, ist vielleicht *δεκμουταις* in *δεκμου* (Gen.) und *ταις* zu theilen. Ist *ταις* ein Wort für Sohn?

Es folgt *κνο* . / *μα* . , das wohl in *κνο[v]μα[v]* zu ergänzen ist, das eigentliche Objekt, wozu *μικαν* Apposition. Das folgende *τι* ist wohl das früher besprochene Adv. «hier». *οτεσταμ/ν* . muss das Verbum sein. Es kann nicht Aor. der W. *stā* sein, sowohl weil dieser in anderen indog. Sprachen nicht «stellte» bedeutet, als weil *μν* folgt, das doch kein eigenes Wort bilden kann. Ich sehe deshalb keinen anderen Ausweg als hier die W. *stembh* «stützen, stellen» anzunehmen, skr. *stabhnāti*, aus **stmbhnāti*. Im Phryg. könnte dem skr. *stabhnāmi* ein **stamno*, aus **stambno* entsprechen (-*am-* aus *m*, wie -*an-* in *manka* aus *n*). Impf. 3. Sing. **estamne* aus **estamnet*; der auslautende Dental fiel weg wie in *si* (*keneman*) aus **sid*. Der nach *εσταμν* . fehlende Buchstabe war also wohl *ε*. Der Gebrauch des Imperf. statt des Aor. hat nichts auffallendes, so steht ja oft in griech. Inschriften *ἐπολεῖ*, *ἐγγράφε* neben *ἐποίησε*, *ἐγγράψε*. Wenn dies richtig ist, zeigt sich also, dass das Phryg. noch zu dieser Zeit das Augment hatte, wie das Altp hrygische (*εδας*). *οτ* muss eine Präp. sein, formell ist es dem slav. *otŭ* ähnlich, aber die Bedeutung muss eine andere sein, vielleicht «nach», sodass es zunächst mit dem folgenden *νεν[υσ]ρια* zu verbinden wäre, also «N. N. setze hier ein Grabmal, ein Denkmal nach Nenysria». *δαδιτι* scheint *γυναιμι* in dem griechischen Texte zu entsprechen und also «Gattin» zu bedeuten. *-τι* ist entweder ein Casussuffix, so dass das eigentliche Wort **dadi* wäre, oder es ist der Stammaslaut (**dadit-*) mit der Dativendung *-i* (wie *κνουμιανι* neben *κνουμιανει*). Etymologisch weiss ich das Wort nicht zu erklären. *σουβρα*, Dat. Fem. wie *νεν[υσ]ρια*, ist offenbar das arm. *surb* «rein», skr. *śubhra-*, also noch ein Beleg für idg. *k* = *s*. Das voran-

gehende *παρτυ* fasst Bugge (nach mündlicher Mittheilung) als dem armen. *part* «Schuld» entsprechend. Wir hätten also hier nach B. ein Compositum *partu-soubra* «schuldenrein, schuldlos».

In 15 ist es umgekehrt ein Weib, das dem verstorbenen Gatten ein Denkmal setzt.

Subjekt *Ξευμη*, darauf folgt *ταυειξα*, das gewiss Gen. des Namens des Gatten ist. Nom. *ταυειξας*. Die in griechischen Inschriften aus Phrygien (und anderen Gegenden Kleinasiens) vorkommenden Gen. auf *a* von masc. Namen auf *-as* können sehr wohl die einheimischen (und nicht die griechischen) Gen.-Formen sein. Die Endung *-a* der masc. *a*-Stämme entspricht der oben besprochenen Endung *-u* der *o*-Stämme. Nach *ταυειξα* muss ein Wort für Gattin folgen; es steht *υχο/δαν*. Hier scheint *δαν* falsch, für *δαδι* (*N* stat *ΔΙ*) entweder verschrieben oder verlesen, vgl. *δαδιτι* in 9. *υχο* steht für *υκο*, denn *χ*, wie überhaupt Aspiratae, kommt im Phrygischen nicht vor. *υκο* mag mit skr. *okas* «Gefallen, Behagen, Hausstätte, Haus», wozu Bugge auch lat. *uxor* gestellt hat, zusammengehören. Ich fasse dann *υκο-δαδι* als ein Compositum in der Bedeutung «Hausfrau» auf. Mit phryg. **υκο* stelle ich lyk. *υκε*, *οκε*, das auch «Haus zu bedeuten scheint (*οκε-πατι* «Hausherr»)), zusammen. Es folgt *παρτυσσ . σταμ*. Wenn *σταμ*, was doch sehr wahrscheinlich ist, mit *-σταμν[ε]* in 9 zusammengehört, muss es zu *σταμ[νε]* ergänzt werden und das ganze ist wahrscheinlichweise zu lesen: *παρτυ εσ[ε]σταμ[νε]*. *παρτυ* mag «für diesen» ο: «über diesen, oder zum Andenken an diesen» bedeuten; *τυ* ist dann Dativ, dieselbe Form wie *του* in 10: *σεμουν του κνουμανει* und *το* in 27: *σεμον το [κνουμανει]*, indem *υ* statt *ου* geschrieben ist. *εσ* ist wohl dieselbe Präp., die ich in *ισουο* gefunden zu haben meine; *εσ* und *ις* wie *σεμουν*, *σιμουν*; *αββερετ*, *αββερετο*; die ursprünglichere Form ist *εσ*. Hier muss es wohl zunächst «auf» bedeuten, «richtete auf». *εσαν* ist wohl dasselbe Pron. wie das sl. *онъ* «jener», «richtete auf jenes Denkmal». Das folgende Wort *αμ[ ]/ασιαν* scheint Adj. zu *mankan* zu sein. Vielleicht ist es zu lesen *αμ[μ]ασιαν*, statt **ammarsian*, vgl. skr. *març* «berühren»; *αμ* statt *αν* (*υ* dem folgenden *μ* assimilirt) ist der negative Partikel, griech. *α-*, urspr. *η-*; der sonantische Nasal wurde, wie früher gezeigt, im Phryg. *αν*; **ammarsio-* könnte wohl bedeuten «nicht zu berühren, unverletzlich» (dessen Verletzung Sünde ist). Den Schluss *ιοι αναρ δορυκ*. kann ich nicht deuten; es scheint das Wort für «Mann» *αναρ*, griech. *άνήρ* da vorzukommen, aber der Zusammenhang ist mir ganz unklar.

Gedruckt den 21. April 1894.

0

Aktstykker

vedkommende

Konventionen i Moss

14de August 1814

Udgivne

ved

Dr. **Yngvar Nielsen**

Videnskabselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse. 1894. No. 4 [1. 2., 3]

Udgivet for Hans A. Benneches Fond

Christiania

I Kommission hos Jacob Dybwad

A. W. Breggers Bogtrykkeri

1894

Under mine Studier over Norges Historie i 1814 er jeg i de senere Aar stedse mere bleven bestyrket i den Opfatning, at det afgjørende Vendepunkt i de Begivenheder, der fra Freden i Kiel 14de Januar og til Foreningens Afslutning 4de November 1814 skabte Norges frie Forfatning og Unionen med Sverige, maa søges i Konventionen i Moss 14de August og de diplomatiske Forhandlinger med Stormagternes Kommissærer, der gik forud for denne. Min Opfatning heraf har jeg allerede flere Gange tidligere fremsat i forskellige Afhandlinger¹. Men ved Siden deraf, har det ogsaa længe været mit Ønske at kunne istandbringe en Samling af de forskellige Aktstykker, som vedkom Konventionen og de Forhandlinger, af hvilke denne middelbart og umiddelbart fremgik. Først nu lader dette sig gjøre.

Ved et videnskabeligt Arbejde er imidlertid en Udsættelse, der kan begrænses til en rimelig Tid, ikke til Skade. I dette Tilfælde har den endog bragt Fordele, idet det nu er blevet mig muligt at benytte en i Rigsarchivet, under Hr. Rigsarchivar *M. Birkelands* Ledelse og Tilsyn istandbragt Samling af Aktstykker, der belyse de samme Begivenheder. Denne er med stor Liberalitet stillet til min Raadighed for Udgivelsen af nærværende Skrift.

Mellem disse Aktstykker var der ogsaa en Del Dokumenter, som vare afskrevne fra Familien Bjørnstjernas Archiv, hvilke Grev *C. M. G. Bjørnstjerna* med megen Velvillie har tilladt mig at benytte.

I en stor Udstrækning hviler saaledes denne Samling paa de i Rigsarchivet udførte Forarbejder. Men ved Siden deraf har den ogsaa andre Kilder.

Nogle af de interessanteste Dokumenter, som den indeholder, skrive sig fra *Hs. Maj. Kongens Familiearchiv*, fra hvilket Hans Majestæt naadigst har tilladt mig at erholde, hvilke Afskrifter jeg for mit Øiemed ansaa det ønskeligt at offentliggjøre. Ved den Efterforskning, som i den Anledning blev nødvendig, har Archivets nidkjære Bestyrer, Hr. Professor *C. F. Rogberg* ydet mig sin velvillige Bistand. Desværre har det

¹ Hvor ligger Tyngdepunktet i Begivenhederne i 1814? Christiania. 1886. 49 Pagg. 160. (Separat-Aftryk af «Aftenposten».)

Christian Frederik og Konventionen til Moss 14de August 1814, i »Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger 4de Oktober 1887«, S. 118—141.

1814. Fra Kiel til Moss. En historisk Undersøgelse af Mossekonventionen, dens Forudsætninger og politiske Betydning. Christiania. Cammermeyers Boghandel. 1894. 87 Pagg. 8vo.

vist sig, at enkelte vigtige Dokumenter mangle i Archivet. Naar man kjender den Maade, hvorpaa dette tidligere i en Del Aar bestyredes, uden sagkyndigt Tilsyn, kan Saadant ikke forundre. Autografsamlere have tidligere hyppig erholdt værdifulde Bidrag til sine Samlinger fra Kong Carl Johans Papirer, og jeg har selv i private svenske Archiver stødt paa meget vigtige Dokumenter, hvis Oprindelse det ikke var vanskeligt at forstaa. Heri ligger der imidlertid et Haab om, at enkelte af de nu forsvundne Papirer ved en senere Leilighed maaske atter kunde komme for Dagen.

Jeg benytter her Anledningen til at frembære for Hans Majestæt min underdanigste Tak for den naadigste Velvillie, hvormed der gjentagne Gange er tilstaaet mig ubegrænset Adgang til det Kgl. Familiearchiv.

For de øvrige Kilder til denne Samling er der paa hvert Sted nærmere gjort Rede. Det var til en Tid min Tanke ogsaa deri at medtage samtlige tilgængelige Rapporter fra de Allieredes Kommissærer, med dertil hørende øvrige Aktstykker. Men da dette vilde blive et betydeligt Arbejde for sig alene, og jeg derhos da maatte have ladet Udgivelsen af den allerede istandbragte Samling paa ny udsættes, har jeg bestemt mig for senere hen at komme med en ny Samling af Aktstykker angaaende Kommissærernes Ophold i Norge og her blot medtage, hvad der strengt taget var nødvendigt for mit Øiemed, at paapege, hvorledes Konventionen netop har sin Forudsætning i de med Kommissærerne førte Forhandlinger.

I.

Fire Breve fra Christian Frederik til Prins Frederik af Hessen.

De her for første Gang offentliggjorte Breve fra Christian Frederik trykkes efter Afskrifter, som for flere Aar siden ere mig meddelte af Hr. Rigsarchivar *A. D. Jørgensen* i Kjøbenhavn. Uagtet intet af dem umiddelbart angaar selve Konventionen, har jeg alligevel anseet det hensigtsmæssigt at medtage dem mellem de her publicerede Aktstykker, fordi de ere fortrolige Udtalelser til en Ven, der uforbeholdent vise Christian Frederiks Stemninger og Følelser under hans Ophold i Norge. Af særlig Interesse er hans Omtale af den engelske Politik og af sig selv som den, der kjæmpede for det samlede holsteinske Huses Ret mod den fremmede Erobrer, der vilde fortrænge dette. Derpaa grundede han ogsaa sit Ønske om at faa Hertugen af Holstein-Beck til Norge for at deltage i Kampen. Denne — Kong Christian den Niendes Fader — var netop en for sin Dygtighed med Rette høit anseet Militær.

Brevene meddeles med sin originale Retskrivning og feilfulde Sprog.

1. Mein bester Freund! Mit unverhehlter Freundschaft habe ich dich in Gedanken nach Holstein gefolgt, habe deine Gesinnungen kennend oft gedacht an den harten Kampf den Du bestanden hast, immer deine Pflichten gegen König und Vaterland über alles treu. Gott segne und beschütze Dich auf deiner Bahn, Norwegen kann auch in Deutschland behauptet werden.

Wir haben noch keinen Krieg, aber es fehlt wohl nicht viel daran. Du kennst übrigens unsre Lage, ich habe mich auf meinen Rapport vom 31 Maj berufen; ich werde handeln wie ich es verantworten kann. Der König ist unbeschreiblich gut und freundschaftlich gegen mir, auch verdiene ich wohl nicht anders. Er hat sich sehr über Pr. Georg und Graf Bentheim geärgert, die seinen Dienst verlassen haben. Es ist auch sehr zu tadeln.

Wegen das liebe Norwegen muss ich Dich mit der Nachricht erfreuen, das die Erndte frühzeitig und reichlich ausgefallen ist, so das die Noth auf dem Lande gänzlich gehoben ist; die Ruhr zeigt sich hin und wo, aber nicht unter den Truppen. Gott lob das wir bis hierher gelangt sind, der Almächtige hat uns geholfen.

Ich habe eine Rejse von 18 Tage im Monath August nach Christian-sand gemacht, welche zu meiner vollkommen Zufriedenheit beendet wurde.

Nach meiner Zurückkunft habe ich einen Ball gegeben und dabei mit Herzlichkeit auf das Wohl eines abwesenden Freundes, der auch unser gedenkt, den Becher gelehrt.

Schone so viel Du kannst Meklenburg, Ludwigslust, Schwerin, Doberan, wo man deinen Freund einst so gut aufnahm — doch dein edles Herz verbürgt mirs.

In Ludwigslust lebt ein schönes liebes Mädchen Louise Gebert bei Ihren Eltern, die in des Herzogs Dienste sind; sie war bei der Prinzessin und geniest Pension vom König; ich empfehle Sie deiner Sorge, wenn du etwa dahin kämest oder dafür sorgen könntest, dasz Ihr nichts böses geschieht und das Sie, wenn Sie es wünscht, nach Dännemark reisen dürfte. — Sei mir nicht böse das ich dir mit solchen Kleinichkeiten bemühe.

Wie und wo lebt deine Clara? Warum hat Görrie dich verlassen? Doch ich frage und darf eigentlich weder Antwort erwarten noch verlangen; Du hast dazu viel zu viel zu thun.

Lebe wohl; Du kennst meine Hand auch ohne Unterschrift, eben so gut wie meine Gesinnungen.

D. 4 Sept. 1813.

2. Mein lieber Bruder und Vetter! Noch glühet Dein Herz gewis warm für Norwegen, für dieses herliche Land, was dich so theuer war und für welches du so vieles geopfert hast. Mit ungetheiltem Interesse wirst du erfahren was hier vorgefallen ist. In folge des unglücklichen Kieler Friedens sollte dieses Volk wie Vieh überliefert werden an der Macht, die uns so schändlich behandelt hat. Du kennst die Norweger, dieses lassen Sie sich nicht biethen, noch ist Vaterlandsliebe und Gefühl für Unabhängigkeit rege in Ihrem Busen. Nicht Schweden sein zu wollen ist die allgemeine Stimme und die Folge einer gezwungenen Besitznahme würde einen unablässlichen Krieg wie in Spanien geworden sein, die zügelloseste Anarchie würde sich dieses Volkes bemähtigt haben, wenn ich es verlassen hätte; die aufrichtigsten Gefühle der Liebe und Dank-

barkeit binden mich an das Volk, was mich liebt, und was seinen Zutrauen in mir setzt; Du kannst dir leicht in der Lage setzen und Du wirst gestehen, das ich keine Wahl hatte. Was ich beschlossen und gethan habe, das siehst du aus beigefügte Papiere, mein Gewissen sagt mich dasz ich Recht gehandelt habe, mein Zutrauen zu der Vorsehung wird mich Muth einflößen, manchen Smach und manche Widerwärtigkeit auszuhalten, den ohne dessen und ohne Kampf wird Norwegen nicht gerettet; indessen ist die Stimmung vortreflich und es kann nicht fehlen das unsere gerechte Sache Vertheidiger finden wird selbst unter den Allirten Mächten, besonders jetzt da sie nichts mehr von Napoleon zu fürchten haben, eben sowenig wie sie jetzt die Dienste des Kronprinzen von Schweden bedürfen.

Meine Gesundheit ist ganz nach Wunsch.

Dich, mein lieber Vetter, habe ich in Gedanken gefolgt, wie Du den harten Kampf fürs Vaterland ehrenvoll bestandest und ich wünsche dich von Herzen Glück; aufrichtig freuht es mich, das du nicht in die Lage gekommen bist den schwarzen Teufel¹ zu dienen; ich hoffe das die Dänen nicht vergessen werden was Er Ihrem Vaterlande Schmach und Leides zugefügt hat und dasz Sie es an Ihm rächen werden. Allein jetzt komt es wohl nicht mehr zum Klappen (?), der Friede wird gewisz in Paris unterzeichnet. Gott gebe das Er¹ den auch wie eine ausgepreste Citrone geworfen wird. Dann wird Norwegen das glücklichste der Länder. Möchte ich doch einmahl die Freude haben dich hier wieder zu sehen, wie zufrieden würden wir zusammen sein, Norwegen gemeinschaftlich vertheidigend — Lasse mich bald was von Dir hören und sage mich wie Du und die Deinigen leben. Das Gewächshaus auf Ladegaardsøen ist im Monath Januar abgebrant, glücklicherweise blieb es dabey.

Der grösste Theil der activen Armee ist unter Waffen, wir hoffen auf Zufuhr, die gewis nicht ausbleiben wird. Der Generalstab hat graue Mundirung mit die nehmlichen Aufschlage bekommen, Keiner von die Officiere des Stabes wird mich verlassen um nach Dännemark zurückzukehren — einige Ingenieur Officiere haben ihren Abschied verlangt — die See Officiere sind in einer üblen Lage, Sie sind nicht ihres Eides entbunden, und Sie alle gehen lassen kann ich eben so wenig als Norwegen seine Seewehr zu berauben; doch es findet sich wohl einen Ausweg, allein die dänischen Officiere so wie die Mannschaft dänischer geburt verlihren wir wahrscheinlich, es thut mir besonders leid um den braven Admiral Lütken, der sich oftmals deiner Freundschaft erinnert.

---

¹ [Maa sigte til den svenske Kronprins.]

Die Bekanntmachung und Instruction des Regierungsrathes sowie einige Blätter der Zeitung Tiden füge ich hinzu. Graf Wedel ist zurückgekommen durch Schweden und er verleuchnet nie seine Gesinnungen.

Denke immer mit Freundschaft an deinen wahren Freund und Vetter

Christian Frederik.

Christiania d. 5 Marts 1814.

3. Mein bester Freund! Deinen theuren Brief vom 19 Mai habe ich erhalten, so wie auch vor kurzem Deine Antwort dat. Razeburg d. 25 Sept. 1813. Beyde sind für mein Herz unauslöschliche Beweise Deiner Freundschaft, Deiner Gesinnungen, die nie genug von mir erkannt werden können. Es ist mir unaussprechlich viel werth zu wissen, das Du meiner Handlungsweise hier in Norwegen Gerechtigkeit und Beifall wiederfahren läst. Die Reichsversammlung, deren Eröffnung Du den 10 April erinnertest ist an eben dem Tage beendigt worden, an welchem Du mir schriebst. Beifolgende öffentliche Blätter enthalten den umständlichen Bericht dieses wichtigen Tages. — Die Constitution, die auch hier beigelegt ist, wurde mit Ruhe und Würde abgefast und beschworen; sie trägt das Gepräge des guten Willens und der Einträchtigkeit, die der Reichsversammlung für das Wohl des Vaterlandes beseelte. Die Cabalen eines W. und Consorten übelgesinter oder feiger Bürger die besondern zur Absicht hatten die Verhandlungen in die Länge zu ziehen, um eine Entscheidung zu entgehen, die das Vaterland in der kritischen Lage setzen würde, wovon, ihrer Politik gemäsz, nur eine Vereinigung mit Schweden es erretten könnte; dienten nur die wohlgesinnten Bürger zum Probierestein und 14 Stimmen unter 113 waren nur dermaassen zweifelhaft. Die gute Sache trug den vollkommensten Sieg davon und was mir freuet auch ohne die geringste Zustimmung meinerseits. Die Liebe und das Zutrauen des Volks bot mir die Krone an, der feierliche Entschlusz alles für die Selbständigkeit des Vaterlandes zu wagen ward gefasst, ich durfte keine Bedenklichkeit hegen und obgleich ich die Gesinnungen der mächtigen Europäischen Staaten damals nicht kannte, so vertraute ich noch mehr auf Gott und nahm den schönen Beruf an König und Vater eines treuen, eines, über alle andere Völkerschaften, achtbares, Volks zu sein. Wie glücklich könnte ich hier sein, wie glücklich könnte ich dieses Volk sehen, wenn der holdselige Friede uns bald Heil und Glück bereiten wolte, allein es scheint das die Machthaber es anders beschlossen haben. Völkerrecht und Menschlichkeit mit Füßen tretend — fordern Sie Unterwerfung, die Schwedische Regierung fährt in ihrer Ungerechtigkeit fort und hat alle

Verbindung zwischen beiden Reichen abgebrochen, die mächtigen Allirten drohen den König von Dännemark um sich auf seine Kosten zu vergrößern; England stimmt den nehmlichen Ton an, hat uns aber direct einen Gesandten Mr. Morrier geschickt um die Erklärung an die Reichsversammlung zu bringen das England seine Tractate mit Schweden treu bleiben würde, aber das es sich für das Wohl Norwegens verwenden würde, sobald man die Souveränitet Schwedens anerkennen würde. — In meiner Antwort, durch den Statssecretair v. Holten übergeben, ging ich die Begebenheiten der verflossenen Monathe in Norwegen durch, berief mich auf das Völkerrecht zu Gunsten meines Volks, auf die Heiligkeit der Constitution, die wir niemals aufgeben werden, und am Schlus forderte ich die Vermittlung Englands auf, Grundsätze, die mit dem Recht und das Glück des Volkes übereinstimmen könnte, erbot mich auch einen Reichstag zu versamlen, um die Vermittlung Englands anzuhören, aber in dieser Zwischenzeit forderte ich Waffenstillstand und freien Handel. Mehr kann ich nicht thun um die Graüel des Krieges zu entgehen ohne die Ehre der Nation zu compromittieren. Der Gesandte ist glücklicherweise und ich will hoffen absichtlich erwählt, ein gutmuthiger biederer Mann, dem es um zu thun ist die Wahrheit zu erfahren. Er hat sich genau nach alles erkündigt, die Stimmung der Nation nachgeforscht, er ist hier geblieben und hat seinen (vortheilhaften) Rapport an seiner Regierung geschickt. Ich habe mich viel mit ihm unterhalten und ich darf hoffen das er auch etwas aus persönlichen Wohlwollen gegen mir gethan hat.

So stehn unsre Sachen mit Engeland; ist es möglich, das diese Macht noch biedere Grundsätze hegen kann, dann ist vieles für Norwegen zu hoffen, wo nicht ist nur die Wahl das Vaterland muthig, selbst gegen Uebermacht, zu vertheidigen und vielleicht, aber stets mit Ehre, zu unterliegen.

Der Kronprinz von Schweden ist zurückgekommen und bereitet einen Angriff auf Norwegen, wir bereiten uns zur Gegenwehr und die Nation ist herlich gestimt. Eine Aufforderung zu einer allgemeinen Bewafnung ist ergangen und keiner wird zurückbleiben. — Wärst Du bei mir, theurer Freund, wie viel sorgloser könnte ich dann sein, keiner steht an meiner Seite in den höheren Chargen der Armee, das ganze schöne Werk, die Errettung eines ganzen Volkes hängt an das Leben eines Einzigen! — Wahrlich es ist der Kampf des Hauses Holstein gegen einen fremden Wütherich, der es verdrängen will, welcher zugleich mit dem Kampfe für Norwegen zu bestehen ist. Dieses sollte Holstein-Beck bewegen zu uns zu eilen und Gefahr und Ehre mit mir zu theilen — allein er

ist nun einmal zu fest gebunden er komt nicht. Vielleicht das Dänemark auch selbst seine Vertheidiger braucht oder — er ist vielleicht nicht mehr. Mein armes unglückliches Vaterland!

Das das Auxiliair Corps zurückgekommen ist hat mich ungemein gefreut.

Capt. Holsten vom See Etat ist mein Adjoudant der Marine und ich bin äusserst froh diesen brauchbaren jungen Mann zu besitzen.

Unsre Aecker sind alle besät und geben die beste Hoffnung einer gesegneten Erndte. Die Kornzufuhr ist unbegreiflich glücklich geschehen, aber wie Du weist kann nie genug in den Magazinen sein. Jetzt thut die dänische Regierung ja ebenfalls *cause commune* mit den übrigen um uns alle Zufuhr zu versperren. Es ist wahrhaft grosze Sünde, die nur Unglück über Dänemark führen kann. — Alle Aergernisz ungeachtet, welches dieses und mehreres andere von der Seite mir verursacht ist meine Gesundheit im ganzen nicht zu tadeln. Das gute Gewissen giebt Sehnenruhe, aber nur Glück giebt Frohsinn; ich geniesse jenes und hoffe dieses auch bald zu geniessen. Du lebst ruhig und zufrieden in Rendsburg; das Wiedersehen nach einer langen Trennung wird dich und deiner Claire viele Freude gemacht haben, grüsse Sie von mir und von das schöne Ladegaardsø; wenn Friede wieder blühet dann sehe ich dich hoffentlich hier und werde mich innigst darüber freuen. Du wirst auch zufrieden sein unter Freunden, die dich nie vergessen.

Lebe wohl mein theurer Freund und Bruder, lasse mich bald wieder Nachrichten von dir erfahren; schicke dann deine Briefe an Guldenkrone oder an Byfoged Hansen in Fladstrand.

Ewig dein unveränderlicher Freund

Christian Frederik.

Ladegaardsøe d. 20 Juni 1814.

[Tilføiet i Randen:]

Anker ist noch immer in Engeland, hat noch nichts ausrichten können, und hat persönliche Unannehmlichkeiten in Hinsicht alter Geldgeschäfte gehabt. Der Bruder ist auch dort, und drey Deputirte von mir und vom Reichstage, der Statsrath Aal, Secretair Christie aus Bergen und Kaufm. Rosenkilde aus Stavanger sind unterwegs dahin.

4. Mein bester Freund! Du könntest mir Mangel an Aufmerksamkeit beschuldigen, weil ich Dir keine Details von den letzten Begebenheiten in Norwegen mitgetheilt habe, aber wahrlich die Zeit hat mir gefehlt um es Dir so mitzutheilen wie ich es wohl gewünscht hätte, nur wenige

Tage blieb ich in Copenhagen, erst hier habe ich Ruhe zum arbeiten, aber zugleich habe ich die Hofnung dich recht bald wiederzusehen und deswegen erlaube ich mich diese Mittheilungen auf unsre mündliche Unterredungen zu verschieben.

Es ist meine Absicht Sonabend d. 10 Dec. in Schleswig einzutreffen um meine theuren Anverwandte dort zu besuchen und zufolge deiner Äusserungen an Major Brock darf ich hoffen Dich, mein bester Freund, dort anzutreffen. In dieser Erwartung habe ich es mir vorgenommen den Sontag und Montag in Schleswig zu verweilen um der Freundschaft mehrere Stunden widmen zu können, ich habe dem Landgrafen geschrieben und hoffe das seine Gesundheit ihm erlaubt meinen Besuch anzunehmen.

Wäre es zu viel auf Deine Güte rechnen, wenn ich Dir bäte bejliegende Anweisung für mich zu heben und mir das Geld mitzubringen? Ich habe Sie dahin endossirt.

Deine Claire bitte ich zu grüssen, auch Sie wird oft an Ladegaardsøen und dessen Besitzer gedacht haben — aber wahrlich, Du bist auch nimmer aus meinem freundschaftlichen Andenken gewesen. Ich verbleibe unabänderlich Dein

ergebener Freund und Vetter
Christian Frederik.

Augustenburg d. 4 Decbr. 1814.

II.

Aktstykker, vedkommende Stormagternes Kommission.

Den 5te Juni 1814 ankom til Christiania en engelsk Udsending, Mr. *J. P. Morier*, der var Sekretær hos den britiske Premierminister, Lord Castlereagh. En saadan Reisendes Ankomst maatte vække den største Opsigt og kalde mange Forhaabninger tillive. Han landede i Arendal, hvorhen han var kommen tilsøs fra England. Kommandanten i Christiansand ansaa Morier for »storbritannisk Minister« og traf uopholdelig Foranstaltninger til at befordre ham videre til Christiania. Han lod for Statens Regning indkjøbe en Vogn for hans Reise, skaffede ham en fast Kusk og medgav ham en Søofficer.

Morier har muligens selv følt sig behagelig tiltalt ved saaledes i sine nye Omgiversers Øine at være bleven hævet til en høi diplomatisk Stilling, og dette kan have paavirket ham til at vise sig mere venlig og imødekommende, end det egentlig skulde have stemt med hans fra Hjemmet medbragte Instruktioner. Alligevel kunde dette ikke have nogen Virkning paa de Forklaringer, han var istand til at give angaaende den Politik, som hans Regjering var tilsinds at følge. I den Henseende var han bunden, til hvad der var ham foreskrevet.

Hvad der hidtil er fremkommet angaaende hans Optræden i Norge, maa i det hele siges at kaste godt Lys over Stillingen. Han var en aldeles underordnet Agent, og det var forsaavidt en stor Misforstaaelse, naar Christian Frederik og hans Omgivelser mente at kunne hente Trøst af de Ytringer, hvori han udtalte sig. Moriers Opgave var simpelthen den, at kundgjøre den britiske Regjerings Hensigt, at se Norge forenet med Sverige og derhos at skaffe den nærmere Oplysning om Forholdene, forat den derefter kunde instruere sin specielle Gesandt, der senere skulde afgaa til Norge som Medlem af Stormagternes fælles Kommission. Under denne Forudsætning var hans Sendelse naturlig nok, og naar engang de Indberetninger kunne foreligge, som han fra Norge afsendte til sin Chef, da maa de bringe en værdifuld Berigelse for en endnu bedre Forstaaelse af hine Begivenheder.¹

¹ Oplysninger om Morier i Norge i mine Bidrag til Norges og Sveriges Historie 1812—1816, S. 171 flg. med de der anførte Værker, og i mine Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 133—165. Videre kan henvises til H. P. Giessing, Christian VIII, S. 86, Noten, samt Historiska beriktiganden af uppgifter om Carl Johan, S. 248 flg. Ogsaa Christian Frederiks Dagbog er en Hovedkilde.

Moriers Udtalelser i Norge ere blevne opfattede forskjellig, og det kan ligeledes tænkes, at de ikke altid have faldt aldeles overensstemmende. Han maa have talt med mange Personer, og det synes, som om han har selv været en noksaa aabnemundet Herre. Mellem dem, hvem han saa i Christiania, var ogsaa Grev Herman Wedel Jarlsberg, som i et Brev til Sørenskriver (senere Amtmand) G. P. Blom har talt om ham.¹ Dette Brev lyder saaledes:

Bogstad d. 13 Juny 1814.

Da jeg kjender Deres Utaalmodighed efter at erfare, hvad den Engl. Gesandt medbringer, iler jeg med at sende Dem, beste Hr. Blom, indsluttede Afskrift af hans Declaration.² Den behøver ingen Udtolkning! Uagtet den er temmelig bestemt, har man dog godt Haab om Englands forandrede Politik ved Efterretningen om Rigsforsamlingens Beslutning! Mr. Morier bliver her i Omegnen, indtil en Coureur, han over Gothenborg har afsendt, og som i X.sand indtager Aall &c., kommer tilbage tilligemed dem — hvilket han troer at skulle skee om 3 à 4 Uger. Han har, siger han, givet sit Samtykke hertil, paa det at man saameget mueligt skulde faae Troen i Hænderne. Man har her, saavidt jeg veed, intet Nyt, undtagen, at Kronpr. af Sv. skal være hjemkommen over Ystad med megen Pomp! Det er ret ærgerligt, at den ene Spaadom saaledes mislykkes efter den anden. Alle ere vel her og hilse venligst.

Anbefal mig i Deres gode Kones venskabelige Erindring og glem ei ganske Deres gamle Eidsvoldske Staldbroder

H. W. J.

De kan meddele Deklarationen til Deres Bekjendte — men De skal ikke sige, fra hvilken Kilde den er tilflydt Dem.

I Christiania oppebiede Morier de fire Kommissærers Ankomst, der havde at overbringe Stormagternes Bestemmelser, angaaende det fremtidige Forhold mellem Kongerigerne Norge og Sverige.

Kommissærerne vare Mr. Augustus John *Foster*, netop udnævnt til britisk Gesandt ved det danske Hof, den østerrigske Generalmajor, Baron August von *Steigentesch*, den preussiske Major, Baron von *Martens* og den russiske Generalmajor, Baron Michael Feodorowitsch *Orlow*.³

Deres Sendelse var foranlediget ved et bestemt Krav fra svensk Side.

Den 23de April 1814 var der af den svenske Hofkansler, Baron Gustaf Wetterstedt rettet en Henvendelse til de allierede Stormagter, med Anmodning om at afsende en speciel Mission til Danmark og videre til Norge for at kræve Kielerfreden opfyldt. Der var i den Anledning udarbejdet en udførlig Fremstilling af, hvad der var foregaaet i Norge siden Kielerfredens Afslutning. I den samme Fremstilling var tillige

¹ Trykt efter en af Hr. Professor Dr. Ludvig Daae velvillig meddelt Afskrift.

² Denne Afskrift vedligger ikke nu.

³ Om Kommissærernes Virksomhed i Norge findes Oplysninger i mine Aktmæssige Bidrag til Nordens Historie 1813—1814, S. 91—118 og i mine Bidrag til Norges Historie 1814, II, S. 177—370.

gjort bestemte Forslag angaaende de Fordringer, som Medlemmerne af den specielle Mission skulde fremsætte for Frederik VI. i Kjøbenhavn og for Christian Frederik i Norge. Det, som Sverige nu krævede, var den ubetingede Opfyldelse af Kielerfreden, helt og fuldt paa de Betingelser, under hvilke denne var sluttet 14de Januar 1814.¹

Imidlertid kunde det ikke siges, at Kommissærernes Ankomst til Norge i og for sig selv skulde være Christian Frederik ubehagelig, og at den maatte virke nedslaaende paa ham.

Han havde altid havt det for Øie, at der ikke alene kunde komme en Intervention fra Stormagternes Side, men at denne ogsaa kunde være til hans og Norges Fordel. Da han i 1813 overtog sin Stilling som Kongerigets Statholder, var dette netop med den Tanke, at Stormagterne, fornemmelig England, umulig kunde tillade, at Norge blev afstaaet til Sverige. Da Kielerfreden var sluttet, gjorde han fremdeles Regning paa de samme Magters Uvillic mod Sverige og paa deres Sympathier for den Sag, han havde gjort til sin. Hans Haab om et heldigt Udfald var væsentlig bygget paa Stormagterne. I Forventningen om, at han dog, naar det kom til Stykket, vilde kunne gjøre Regning paa disse, var det, han traadte i Spidsen for det norske Folk og blev dets Fører.

Christian Frederik erklærede Norges Uafhængighed og protesterede mod Kielerfreden, —

han indkaldte Rigsforsamlingen til Eidsvold, og

han modtog den Krone, som denne bød ham, —

Alt i det Haab, at Europas store Magter tilsidst, naar det blev Alvor, vilde negte Sverige sin Bistand til at gennemføre Kielerfreden. Skede dette, da blev en kommende Krig enten gjort umulig eller i det Høieste lokaliseret til den skandinaviske Halvø, uden at Norge gennem en britisk Blokadeffaade var afskaaret fra Tilførsel. Han kunde da optage Kampen og haabe paa en heldig Udgang.

Omvendt, var han aldrig i Tvivl om, at en fortsat Vægning fra Stormagternes Side af at svigte Sverige, vilde tvinge ham til at bøie sig for deres Villie og opgive Kampen for Norges fremtidige Stilling som isoleret Kongerige, uden Forbindelse med Sverige.

Saafermt der hidtil havde kunnet være Tvivl om, hvilken Holdning de agtede at indtage, maatte denne ialfald hæves, naar de fire Magters Kommissærer indfandt sig i den norske Hovedstad og forelagde den nyvalgte Konge deres endelige Villie. Hvad de overbragte, var Europas Mandat, for hvilket det var nødvendigt at bøie sig, og som hverken Sverige eller Norge i Længden kunde trodse. Men i denne Anledning er det *nødvendigt at lægge Mærke til nogle Omstændigheder ved Kommissærernes Reise* til Norge og Ophold i dette Land, hvilke for Udfaldet af deres Sendelse maa have haft en afgjørende Betydning.

For det første lod den britiske Kommissær vente længe paa sig, og denne hans Udebliven, samtidig med, at Morier sendtes til Norge, var vel egnet til at tiltrække sig Opmærksomhed og vække Tvivl angaaende hans Regjerings Holdning. I Mellemtiden ventede hans Kolleger i Kjøbenhavn, og da Foster omsider kom derhen, tog han atter Søveien alene til Gøteborg. Først fra denne By reiste den hele Mission i samlet Følge. Men der var da hengaaet to Maaneder, siden dens Mellemkomst var paakaldt af Sverige, og i denne Tid var den nye Tingenes Orden definitivt grundlagt i Norge. Under sit lange Ophold i Kjøbenhavn vare Kommissærerne uvilkaarlig blevne paavirkede til Fordel for Danmark og for Christian Frederik. De havde der dannet sig en selvstændig Opfatning

¹ Fremstillingen er trykt hos Oscar Alin, Den svensk-norska unionen, bilagor S. 93 ff.

af de norske Forhold, hvilken ikke faldt sammen med den, som var fremholdt fra svensk Side.

For det andet havde de paa sin Reise ingen direkte eller indirekte Forbindelse med den svenske Kronprins eller med det svenske Udenrigsministerium. Ialfald vides det ikke, at der fra den Kant er tilstillet dem nogen Meddelelse eller Instruktion. I den Henseende synes de kun at have havt Wetterstedts Fremstilling af 23de April at holde sig til, der imidlertid var udarbejdet med helt andre Forhold for Øie end de, som Kommissærerne forefandt ved sin Ankomst til Norge. Hvad der kjendes af Udtalelser fra Kronprinsen i denne Tid, viser ogsaa, at der var en stor Forskjel mellem det, han ønskede, Kommissærerne skulde virke for, og hvad disse virkelig satte som sit Maal at naa.

Saadan som Forholdene i Mellemtiden havde udviklet sig, var det visselig *en diplomatisk Feil fra svensk Side*, at der ikke blev foretaget noget Skridt for at lade Kommissærerne instrueres paa ny om den Situation, der forelaa som fuldbragt Kjendsgjerning, efterat Rigsforsamlingen paa Eidsvold havde skjænket Norge en Forfatning og en Konge, og det ovenikjøbet en Konge, der tilhørte et af Europas ældste Dynastier. Det var under disse Omstændigheder en Feil at indtage det doktrinære Standpunkt, at ville betragte det norske Folk som Oprørere og dets nyvalgte Konge som Usurpator, naar man ikke selv paa Stedet kunde skride ind eller helt ud kunde stole paa sine Allieredes Medvirkning til at skaffe denne Opsatning ubetinget Respekt.

Den svenske Regjering havde allerede i Januar og Februar ladet Begivenhederne gaa sig forbi.¹ Den Leilighed, som da kunde have frembudt sig til at benytte den første Overraskelse i Norge og gennemføre en Forening paa Grundlag af Kielerfredens Bestemmelser, var forspildt, og det kunde ikke ventes, at en saadan Anledning under de forhaandenværende Forhold paa ny skulde frembyde sig. Af denne Grund havde det vistnok været mest hensigtsmæssigt at træffe Forberedelser til at møde de nye Fordringer, der maatte følge med den forandrede Situation, paa et nyt Grundlag. Men noget saadant skede ikke. Kielerfredens Gjennemførelse var nu engang bleven et Alfa og Omega for den svenske Politik.

Det viste sig snart, at denne Mening ikke deltes af Repræsentanterne for de fire Stormagter, der vare Sveriges Allierede.

Den britiske Politik sigtede ikke længere end til at se de to Riger forenede under samme Konge, uden at fæste sig ved Betingelserne for øvrigt. Den daværende britiske Premierminister, Lord Castlereagh, betragtede Norges Forening med Sverige alene som et Middel til at garantere Rusland dets Erhvervelse af Finland i 1809, og ønskede at slippe saa snart som muligt for alle Forpligtelser.² Hos de øvrige Magter øvede Sympathien for Danmarks Konge sin Indvirkning, idet man nærede Medfølelse med ham paa Grund af de Tab, han havde lidt.

Saa indtraf da det, at de fire Stormagters Kommissærer ved sin Ankomst til Christiania 30te Juni 1814 forefandt en politisk Situation, der ikke var forudsat i den Instruktion, som af det svenske Diplomati var udarbejdet til deres Veiledning. Følgen heraf viste sig straks. *Kommissærerne greb i sine Suveræners Navn selvstændig ind i Forholdet mellem den svenske Konge og Nordmændene.* For dem gjaldt det ikke mere om en doktrinær Fastholden ved en Traktat, hvis enkelte Bestemmelser

¹ Nærmere herom i mit Værk, Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans Samtid, II, S. 1—26.

² Smlgn. Supplementary despatches of Arthur duke of Wellington, IX, S. 330 og 387.

kunde være dem ligegyldige. Hovedsagen blev noget ganske anderledes Reelt, Fredens Opretholdelse og Föreningens Istandbringelse paa et Grundlag, der kunde svare til de Forhold, som de havde forefundet ved sin Ankomst til Norge.

Christian Frederiks Thronfrasisigelse blev rigtignok en uafviselig Betingelse, som de ikke kunde fravige. Den blev under de paafølgende Forhandlinger altid opretholdt. Men udenfor denne vare Kommissærerne villige til at anerkjende den engang i Norge grundlagte Ordning. Ved at opgive Kongens Person mente de at kunne opretholde Forfatningen og skaffe denne Aerkjendelse af Sverige.

Officielt erklærede de, at de ikke kom som Mæglere, men som Vaabenherolder, der krævede Kielerfredens Opfyldelse. Deres Handlinger talte imidlertid et andet Sprog. De fremtraadte faktisk som velvillige Mæglere, der anvendte sin Indlydelse for at hidføre en hurtig og fredelig Løsning af et meget indviklet Spørgsmaal. De anerkjendte faktisk Norge som en statsretslig Magt og optrak de Grundlinier, paa hvilke senere hen Foreningen blev indgaaet. De anerkjendte et Kongerige Norge, hvis folkevalgte Repæsentæer selv skulde raade for dets fremtidige Skjæbne.

Mellem dette Standpunkt og de officielle Udtalelser, som til samme Tid kom fra Sverige, var der imidlertid en stor Forskjel. Den svenske Konge udstedte den 10de Juli en Proklamation til det norske Folk, i hvilken Kielerfredens Standpunkt var fastholdt i en Form, der ikke kunde øve andet end en stødende Virkning paa dem, for hvem den var bestemt.

Ved denne var den svenske Regjering bunden, da den senere hen modtog Meddelelse om Udfaldet af Kommissærernes Forhandlinger. Deres Mægling blev derfor afvist. Et fornyet Forsøg ledede heller ikke til noget Resultat, og den Krig, som de havde søgt at afværge, maatte saaledes udbrude. Men idet de tilsyneladende maatte drage hjem med uforrettet Sag, kunde de udtale det Haab, at de alligevel havde fremsat antagelige Forslag, som senere hen kunde benyttes ved en Gjenoptagelse af Underhandlingerne, og dette Haab gik meget snart i Opfyldelse. Kommissærernes Mægling — thi dette er Betegnelsen, uanseet deres formelle Protest — viste sig alligevel, skjønt den tilsyneladende blev virkningsløs, dog at have været grundlæggende for det senere Forhold mellem de tvende Kongeriger.

Kommissærernes Instruktioner gav dem ingen Adgang til at gaa videre, end de gjorde. Formelt betragtet, var jo den Mening, de havde fremsat, kun deres egen, som ikke bandt Stormagterne. I Virkeligheden herskede der dog ingen Tvivl om, at disses Holdning senere hen i en ganske væsentlig Grad vilde blive bestemt efter det Referat, som maatte blive afgivet af Kommissærerne.

For Christian Frederik personlig var efter Kommissærernes Mæglingsforsøg Stillingen haabløs, og han vidste fra nu af, at der for ham Intet var at vente. Dette har paavirket hans senere Holdning og indgivet ham Ønsket om snarest muligt at kunne trække sig ud af Spillet. At redde sin Throne lod sig ikke mere gjøre for ham. I Stedet blev det hans eneste Opgave at hævde sin og det norske Folks Ære, ved at sætte som sit Maal, at give Kronen tilbage i dets Hænder, ganske som han havde modtaget den, og opretholde Nationens Ret til selv at raade for sin egen Skjæbne.

Herefter maatte de senere Forhandlingers Karakter blive bestemt. Christian Frederik negtede at gjøre mere end en enkelt Indrømmelse, — den, at han ofrede sin personlige Stilling. Her gjorde han endog Afslag i, hvad han oprindelig havde krævet. Han havde først budt en betinget

Thronfrasigelse, men endte tilsidst med at give et ubetinget Tilsagn om uden Forbehold at nedlægge Regjeringen.

Under andre Forhold — hvis ikke Christian Frederik havde været der som norsk Konge, maatte efter al Sandsynlighed Forhandlingerne have antaget en anden Karakter. De vilde da kunne have dreiet sig om en Revision af den norske Forfatning, medens nu Eidsvolds-Grundloven i Alt, som ikke berørte Foreningen, blev sat udenfor Diskussion.¹

I det Følgende meddeles en Del Dokumenter, som vedkomme de med Kommissærerne førte Forhandlinger. De have alle tidligere været trykte. De gjengives her for at fastholde, hvad der er Hovedpunktet i disse og i de senere Underhandlinger, som Indledning til de derefter meddelte Aktstykker. Læseren vil af dem kunne se Gangen i de førte Forhandlinger og opgjøre sig en Mening om de forskellige Standpunkter, fra hvilke enhver Part derunder gik ud. Det Sprog, som denne diplomatiske Skriftveksel taler, er tydeligt nok, naar den læses med Forstaaelse af den hele Situation, hvorunder den blev ført.

1. Carl Johans Brev til Grev von Essen af 2den Juli 1814.

Mon cousin! Quand je Vous écrivis hier pour faire arrêter le commencement des hostilités jusqu'à nouvel ordre, le Roi n'avait pas encore eu le tems de me faire connaître Sa volonté ni de prendre l'opinion de quelques membres du conseil d'état sur les instructions que Vous demandez relativement aux propositions qui pourraient Vous venir de la part des Norvégiens. D'ailleurs je comptais partir dès le 6, mais le Roi désirant, que Je L'accompagne à Rosersberg d'où Je ne reviendrai que lundi au soir, Je ne pourrai partir d'ici avant le 8. A présent Sa Majesté a décidé que si les commissaires des puissances alliées Vous fisaient connaître, que les Norvégiens consentent à évacuer les quatre places de Frederikshald, Frederikstad, Kongsvinger et Aggerhus, Vous en prendriez possession en déclarant de la part du Roi qu'ayant une fois accepté et garanti la constitution et les loix dont la nation Lui aura présenté le projet par ses députés, il ne sera plus nécessaire que l'armée entre dans le pays, les armements qui ont eu lieu jusqu' à présent n'ayant eu d'autre cause que la rebellion du prince Chrétien et la nécessité de le réduire à l'obéissance envers son souverain et à l'exécution du traité; — que les notables et les propriétaires du pays formeront une diète d'après le mode, dont il serait convenu avec Vous, mais que l'armée n'en peut point faire partie, attendu que dans un pays libre la force armée ne doit pas être appelée à partager la puissance législative. En Vous faisant cette observation, le Roi n'entend nullement priver aucun individu de ses droits, mais par respect pour les principes, pour la liberté des individus, Il doit faire tous Ses efforts pour que la nation Norvégienne qu'Il est appelé à gouverner, évite de tomber dans des écarts. Ainsi tous les militaires qui ont des

¹ Nærmere om disse Forhold i mit lille Skrift Fra Kiel til Moss.

biens immeubles pourront être nommés députés à la diète par les cantons ou par les villes, où ils ont fixé leur résidence. Vous déclarerez en outre, que Sa Majesté, par principe et par caractère également ennemie du despotisme et de l'anarchie, S'attend à une constitution, qui posée sur la base d'une union indissoluble des deux royaumes, en donnant à la liberté individuelle la plus grande étendue possible, accorde au pouvoir royal assez de latitude pour faire le bien et pour maintenir avec vigueur l'observation rigoureuse des loix. Le Roi trouve naturel que l'exemple de ce qui est arrivé de nos jours chez d'autres nations ait pu donner de l'inquiétude aux Norvégiens, mais le serment solennel de Sa Majesté doit être pour eux un garant sacré de Ses intentions paternelles pour leur bonheur.

Vous trouverez, mon cousin, que si d'un côté le coeur et le devoir du Roi le portent à accorder à la nation Norvégienne tout ce que la véritable liberté renferme de droits et d'avantages pour un peuple, de l'autre la dignité de Sa couronne et l'honneur de la Suède ne sauraient permettre que Vous traitiez de Sa part, ni avec le prince Chrétien ni avec aucun des généraux ou des employés attachés à ce prince, qui sont des rebelles punissables, ni avec aucun des individus de la nation Norvégienne, qui sont des sujets du Roi. Vous ferez connaître à chacun des commandans des quatre places en question, séparément, la volonté du Roi. Sur ce Je prie Dieu qu'Il Vous ait en Sa sainte et digne garde, étant

Votre affectionné cousin

Charles Jean.

Stockholm le 2. Juillet 1814.

2. Carl Johans Brev til Grev von Essen af 3die Juli 1814.

Mon cousin! Par ma lettre d'hier, dont Je Vous envoie un *Duplicata*, Je Vous prévenais, que le Roi avait décidé que toute attaque contre la Norvège serait suspendue, si les Norvégiens consentaient à remettre les quatre places de Frederikshald, Frederikstad, Kongsvinger et Aggerhus, jusqu'à ce qu'ils eussent terminé leur constitution et que Sa Majesté l'eût acceptée. Après de nouvelles reflexions S. M. a senti que, Aggerhus dominant Christiania, la demande de cette place pourrait occasionner quelques longueurs et quelques difficultés; en conséquence Sa Majesté m'a donné l'ordre de Vous prévenir qu' Elle Se contentera de la remise des trois autres places, sans insister sur celle d'Aggerhus et qu'alors Elle laissera aux Norvégiens le loisir de travailler à leur constitution; toutefois en Vous recommandant de nouveau les précautions renfermées dans Ma lettre d'hier sur la formation et la composition de

la diète. Sur ce, mon cousin, Je prie Dieu qu' Il Vous ait en Sa sainte et digne garde, étant

Votre affectionné cousin

Charles Jean.

Rosersberg le 3. Juillet 1814.

3. Kommissærernes Note til Christian Frederik af 7de Juli 1814.

Christiania le 7. Juillet 1814.

Les soussignés, chargés par leurs cours respectives d'une mission spéciale près de Son Altesse Monseigneur le Prince Chrétien Frédéric de Danemarc, ont l'honneur de Lui adresser le présent office.

La cession de la Norvège, opérée par le traité de Kiel, a été garantie par les quatre puissances alliées de la Suède. Ce¹ décret de la politique a été irrévocablement porté. Les souverains alliés regardent la réunion de la Norvège à la Suède comme une des bases du nouveau système d' équilibre, comme une branche d'indemnités, qu'il est impossible de remplacer par aucune autre.

Les événements, qui se sont passés en Norvège dans les derniers tems, l'opposition que la décision de l'Europe y a trouvée, et la résolution, que Son Altesse a prise de Se mettre à la tête de cette opposition, ont déterminé les puissances alliées de la Suède à prendre des mesures nécessaires pour opérer la réunion de la Norvège. C'est dans ce but, que les soussignés se sont rendus près de Son Altesse. Ils sont chargés de Lui exprimer l'impression douloureuse, que Ses démarches ont produite sur leurs Souverains, de Le sommer formellement de rentrer dans la ligne de Ses devoirs les plus sacrés, et de Lui déclarer, que s'Il refuse de céder au voeu général de l'Europe, qui Le rappelle en Danemarc, une guerre inégale s'élèvera dans le Nord et les armes opéreront infailliblement ce que la persuasion aura vainement tenté. A cet effet l'armée du Général Comte de Bennigsen, ainsi qu'un corps de troupes Prussiennes ont été mises à la disposition de la Suède et le blocus général de la Norvège, résolu d'un commun accord avec la Grande Bretagne.

Dans le même tems le Roi de Danemarc, compromis aux yeux des Monarques garants de Sa parole et du traité de Kiel, fut justement irrité contre Ses anciens sujets de l' incécution de Ses volontés. Sa Majesté résolut en conséquence à faire passer par l'entremise des soussignés Ses derniers ordres au Prince héritier de Sa couronne, qui par Sa qualité

¹ I Aftrykket i «Tiden», 1814, No. 116 staar: *Lz.*

de premier sujet est tenu de donner l'exemple de l'obéissance à Ses sujets en Norvège, nés Danois, qui en refusant de rentrer seront coupables de rébellion, et enfin aux Norvégiens, à qui par les derniers effets de Son amour Elle voudrait épargner les désastres d'une guerre destructive. Cette résolution, prise par Sa Majesté Danoise et les ordres, que les soussignés ont reçus par leurs cours respectives, caractérisent la nature de la mission spéciale. Les soussignés se croient obligés de déclarer, qu'ils ne sont point des médiateurs entre la Norvège et la Suède, mais plutôt des commissaires et pour ainsi dire, des hérauts d'armes, chargés de faire exécuter dans toute l'étendue de sa teneur le traité de Kiel et les stipulations garanties par leurs souverains.

Cependant le caractère connu de Son Altesse, la droiture de Ses intentions, l'estime générale de l'Europe pour la nation Norvégienne et le désir d'opérer sans effusion de sang la réunion des deux royaumes, ont porté les soussignés à entrer dans des modifications, qu'ils reconnaissent être hors du sens littéral de leurs instructions. Ils ont cédé au désir de fournir à Son Altesse les moyens les plus honorables de quitter la place éminente, où les circonstances L'ont malheureusement élevé, et ils se sont prêtés avec plaisir à tous les arrangements, qui pourraient concourir à ne pas compromettre le caractère de Son Altesse et à stipuler les immunités du peuple Norvégien.

Ils ont cru, qu'en le faisant, ils ne s'écartaient nullement des intentions libérales de S. M. Suédoise et dans les arrangements suivants, auxquels ils ont accédé, ils ne sauraient les regarder comme articles stipulés et arrêtés, qu'autant qu'ils seront revêtus du consentement de ce monarque.

Son Altesse, le Prince Chrétien Frédéric a déclaré positivement qu'Il ne pourrait remettre qu'entre les mains de la diète les droits, qu'Il avait reçus de la nation. La convocation de la diète fut jugée nécessaire et le tems pour opérer cette convocation et assurer ses délibérations devint l'objet de la négociation. Une trêve fut proposée par Son Altesse. Les soussignés s'empressèrent de seconder Ses vœux, mais les diverses conditions, qu'ils énoncèrent, furent toutes successivement rejetées. Enfin, résumant leurs opinions, ils ont l'honneur de porter à la connaissance de Son Altesse l'expression de leurs intentions invariables.

Les bases de l'armistice sont:

1° Un engagement solennel, pris par Son Altesse envers le Roi de Suède et Ses augustes alliés, de Se démettre entre les mains de la nation, rassemblée par ses représentants, de tous les droits, qu'Il avait reçu d'elle, et d'employer tout Son crédit sur le peuple pour le faire consentir à la réunion.

2° Le pays entre le Glommen et la frontière Suédoise sera évacué par les troupes Norvégiennes ainsi que les isles de Hvaløerne et les forteresses de Frederikstad avec sa citadelle, Frederikshald ou Frederiksten et Kongsvinger. Le pays sera déclaré neutre et les forteresses seront occupées par les troupes Suédoises.

3° Après l'occupation des forteresses le blocus de la Norvège sera levé pour les ports de Christiania, Christiansand et Bergen avec les modifications nécessaires et pendant tout le tems de la trêve.

A la suite de cet ultimatum, sur lequel les soussignés demandent une réponse catégorique, ils s'adressent aussi à Son Altesse pour savoir, quelle est Sa résolution par rapport à la lettre de Sa Majesté Danoise.

Ils ont l'honneur en même tems de déclarer à Son Altesse, que quelque soit Sa réponse à cet office, ils regarderont leurs négociations comme terminées et demanderont leurs passeports, soit pour continuer à opérer la réunion pacifique des deux royaumes, soit pour faire succéder à une négociation inutile des mesures plus efficaces.

Ils saisissent avec empressement cette occasion de présenter à Son Altesse les expressions de leur profond respect.

Suivent les signatures:

Steigentesch

Orloff

Foster

Martens.

4. Christian Frederiks tre Noter til Kommissærerne af 13de Juli 1814.

Note A. La note reçue de Messieurs les Envoyés des cours alliées de la Suède, chargés d'une mission spéciale en Norvège, Je M'empresse d'y répondre conformément à Mes devoirs envers le peuple de la Norvège et avec l'égard dû aux ouvertures que Vous venez de Me faire.

Le bonheur de la Norvège est le seul but de Mes actions. La nation Norvégienne, délivrée du serment de fidélité envers le Roi de Danemarck, ne reconnaissant pas Son pouvoir de la céder avec toute souveraineté & propriété au Roi de Suède, ainsi que justement irritée de savoir pour première condition, que les troupes Suédoises devaient prendre possession des forteresses, jamais occupées par des troupes Danoises durant l'union des deux royaumes, — elle voulait faire valoir les droits, qui dans des cas pareilles appartiennent, selon l'opinion publique, à toute nation.

Connaissant ce sentiment général, qu'une haine invétérée entre les peuples limitrophes rendait plus prononcée que jamais, Je reconnus que

des troubles intérieurs & l'anarchie résulterait d'une union forcée, et Je Me mis à la tête de la nation pour prévenir des malheurs. L'égard dû à la souveraineté, qui réside dans la nation même, me fit assembler une diète, et elle forma la constitution, qui pouvait consolider le bonheur du peuple: son amour & sa confiance M'offrit la couronne et Je crus alors devoir l'accepter: désirant faire le bonheur du peuple Norvégien, J'étais persuadé, que l'indépendance de la Norvège sous un gouvernement, que la nation avait formé elle-même, et une alliance avec la Suède, garantie par les grandes puissances, qui assureraient le repos du Nord avec celui du peuple Norvégien, qui ne désire que de vivre libre entre ses rochers, — serait l'état des choses, le plus désirable pour la Norvège.

Je fondais mon espoir sur l'application en nôtre faveur des mêmes principes, pour lesquels ont été prodigués tant d'efforts généreux en Allemagne & en Espagne. Les grandes puissances de l'Europe en ont décidé autrement; les déclarations, que Vous m'avez faites, me persuadent, que le salut de la Norvège exige, qu'on cède au droit du plus fort, et Je reconnais que ces mêmes puissances, ne désirant pas porter les malheurs de la guerre sur le Nord, veulent avoir égard à tout ce, qui peut assurer, autant que possible, le bonheur de la Norvège, unie à la Suède. Je Me vois à même de pouvoir stipuler pour le bonheur du peuple Norvégien, en portant le sacrifice d'une situation personnellement heureuse. Je ne balance point à le faire d'une manière, digne d'un homme d'honneur, digne de la couronne, que Je porte & du peuple, qui Me l'a conférée.

Vous avez reconnu, que ce n'est qu'entre les mains de la diète, que Je puis remettre Mes droits, et ce n'est de même que cette assemblée des représentans de la nation, qui puisse juger, si la nation voudrait préférer une lutte inégale pour son indépendance aux conditions honorables, qui seront offertes à la Norvège comme royaume uni à la Suède. C'est Mon devoir, Je le reconnais, de faire connaître à la nation les dangers, qu'elle court, et de lui représenter les avantages, qui doivent lui être assurés, lorsqu' elle concédera à une union constitutionnelle avec la Suède; mais Vous Me connaissez assez pour savoir, que fidèle à mes engagements, je ne séparerais point mon sort du sien, dans le cas, qu'une résistance valeureuse, quoique inutile, contre les forces réunies de l'Europe soit préférée à une réconciliation honorable, pour laquelle J'emploierai tout Mon crédit. C'est dans ce sens, que J'ai dressé Ma lettre au Roi de Suède, dont Je joins une copie, et par laquelle J'accède à Votre première base pour la trêve, que Vous avez également jugé nécessaire, & que Je demande au Roi de Suède à des conditions honorables et admissibles.

A la seconde base de la trêve Je Vous réponds, que s'il s'agit de la rupture des négociations, qui seules peuvent amener une union à l'amiable, J'accéderais à l'évacuation du pays entre le Glommen et la frontière Suédoise, ainsi que des isles de Hvaløerne et des forteresses de Frederiksten et Frederikstad par les troupes Norvégiennes, à condition que le terrain ainsi que les forteresses soient neutres durant l'armistice. Kongsvinger étant sur la rive boréale du Glommen et à une lieue en deça du terrain neutralisé, Je trouve qu'il serait convenable de ne point insister sur son évacuation.

A l'égard des troupes Suédoises, qui doivent occuper les forteresses¹, Je le crois de Mon devoir de Vous faire sentir que les conditions, qui ont une fois animé tout le peuple à la défense de la patrie, ne devraient point être répétées, si on veut croire de pouvoir apaiser les esprits, — qu'une suite immanquable de l'entrée des troupes Suédoises serait: le soulèvement général du peuple, et que dans ce cas je devrais préférer la guerre contre l'ennemi à la guerre civile, que J'aurais occasionnée en outrageant la constitution par une faiblesse criminelle aux yeux de toute la nation.

Si le Roi de Suède veut l'union à l'amiable et non par² la guerre, Il n'y insistera pas, et Il accédera aux propositions que Je Lui ai faites de laisser les deux forteresses de Frederiksten et Frederikstad à la garde des bourgeois de ces villes. L'évacuation de ces deux forteresses par les troupes Norvégiennes — ce qui les laisse sans défense nécessaire, donnera tous les avantages militaires aux Suédois, et c'est en envisageant les sentiments généreux, qui doivent guider S. M. Suédoise, que J'ai cru, que ce monarque serait en même tems satisfait de fixer le terrain neutre sur la rive orientale du Glommen à trois lieues à l'entour de ces forteresses.

Pour ce qui s'agit de la troisième base, Je dois également Vous observer, que la levée proposée du blocus de la Norvège, que Je considère comme une condition inséparable de la trêve et comme une marque non-équivoque de l'humanité et de la bienveillance des puissances alliées envers le peuple de la Norvège, devait être étendue sur tous les points de la côte, si l'on veut, qu'elle soit reconnue comme un véritable bienfait: d'ailleurs elle donnerait lieu à des entraves & à des rixes continuelles, qui n'amèneraient que trop aisément une rupture de l'armistice et des négociations qui en résulteraient. Je l'ai demandé ainsi au Roi de Suède, et J'espère qu'on reconnaîtra la vérité de toutes ces observations au sujet de

¹ I «Tidens» Aftryk er Ordstillingen her, som paa nogle andre Steder lidt afvigende.

² I «Tidens» Aftryk (No. 116, 1814, Sp. 439) staar: *pas*.

la levée du blocus, si l'on veut vraiment éviter ce qui pourrait encore amener une guerre désastreuse dans le Nord.

Je munirai le major-général Petersen et mon aide-de-camp de la marine le Capt Holsteen de Mes pleinpouvoirs pour conclure la trêve à Frederikshald ou à Svinesund, et Je désire sincèrement, que cette négociation puisse être terminée heureusement, comme préliminaires d'une réconciliation et union à l'amiable. Je demande la garantie des puissances alliées pour la trêve et pour les propositions des bases d'union, auxquelles S. M. Suédoise voudra accéder.

Au sujet de la lettre du Roi de Danemarc, sur laquelle Je M'abstiens de toute réflexion, Je Vous prierai de Vous charger de Ma réponse. Elle contiendra en peu de mots les déclarations, que Ma position actuelle et Mon honneur ont exigé, que Je Vous fasse, et dont Vous avez reconnu la valeur. Ceci démontrera à S. M. que Je suis dans l'impossibilité de suivre Ses ordres, avant que la diète ou la voie des armes ait décidé du sort de la Norvège, et Je dois au reste remettre à Sa sagesse et à Sa conscience, s'Il juge à propos d'effectuer Ses menaces contre Moi et les employés Danois, ce qui changera cependant beaucoup à Ma situation personnelle & à la conduite que Je Me suis proposé de tenir.

Cette note étant la dernière que Je serai dans le cas d'insinuer à Messrs. les Envoyés des cours alliées, Je saisis cette occasion pour Vous prier, Messieurs, d'être persuadés de la considération toute particulière avec laquelle Je Me soussigne

Christiania le 13. Juillet 1814.

Votre bien affectionné
Christian Frédéric.

---

v. Holten.

A Messrs les Envoyés des puissances alliées,
chargés d'une mission spéciale en Norvège.

Note B. Ne pouvant accéder littéralement aux conditions pour la trêve, que contient Votre note du 7. et l'armistice devant être l'objet d'une nouvelle négociation avec la Suède, J'ai cru dans Mon projet d'armistice devoir poser les bases telles qu'elles seraient le plus désirables, lorsqu'on veut de part et d'autre réconcilier les esprits et amener l'union à l'amiable. Si la Suède a cette intention aussi sincèrement, que Je l'ai Moi, si ce gouvernement veut donner la première preuve à la nation Norvégienne, qu'elle désire faire son bonheur, alors il accédera aux conditions que J'ai proposées, qui donnent des avantages aux Suédois, sans outrager l'opinion publique; et au sujet du blocus cela démontrera enfin, que l'humanité peut guider les actions du gouvernement Suédois. Messieurs les Envoyés

n'ont pas nommé l'occupation des forteresses par des troupes alliées; J'ai par conséquent cru, qu'il valait mieux non plus la nommer dans le projet d'armistice, d'autant plus, qu'il est à désirer, que ce soit à éviter, — car déjà la voix publique s'élève contre une telle mesure; mais c'est avec toute la confiance, que Je Vous ai voué, lorsqu'il s'agit du salut de mon peuple, que Je mets encore ce dernier moyen pour éviter la guerre dans le Nord dans les mains de ceux, qui ne voudront point s'en servir que lorsque la nécessité l'exige.

Mes plénipotentiaires ont des instructions en conséquence, et Vous me trouverez bien disposé à ratifier la trêve sur les bases discutées, dèsqu'il ne sera plus question de l'occupation des forteresses par des troupes Suédoises, ce que Je dois déclarer être tout-à-fait inadmissible et contraire au but désiré.

Croyez, Messieurs, que la conviction d'avoir tout fait pour éviter une guerre dans le Nord, sans compromettre l'honneur de la nation, est nécessaire au repos de ma conscience. Sur quoi Je me soussigne

Christiania le 13. Juillet 1814..

Votre bien affectionné
Christian Frédéric.

Note C. Quoique Messieurs les Envoyés des puissances alliées, chargés d'une mission spéciale en Norvège, déclarent n'être point des médiateurs entre la Norvège et la Suède, il est sans doute inséparable de leur charge d'être les garants des stipulations, qui auront lieu entre les deux royaumes. C'est ainsi que Je Vous invite à Me donner l'assurance, que Vous garantissez les bases de l'union, que le Roi de Suède acceptera, et l'armistice dans tous les points qui seront définitivement arrangés, ainsi que sa durée tout le tems convenu.

Si les commissaires des puissances alliées sont à portée, Je désire également, qu'ils veuillent contribuer à applanir les différends d'une nature grave qui pourraient s'élever durant l'armistice, et Je remettrais de Mon côté à leur jugement, si l'armistice, devrait être prolongé pour pouvoir terminer la diète en repos. Je Vous demande, lorsque la trêve aura lieu, que Vous garantissiez durant tout le tems la levée du blocus de la part des forces maritimes de l'Angleterre & de la Russie, ainsique le commerce et la navigation libre tant pour l'importation que l'exportation dans les ports de la Norvège & de même que la permission d'exporter des grains et d'autres approvisionnements pour la Norvège soit donnée sans délai en Danemarc et dans les ports de la Baltique, tant comme en Angleterre, et en

Hollande & de la mer blanche. S'il faudrait fixer l'exportation des grains permise d'Archangel pour la province de Drontheim, de Nordland et Finmarken à un certain nombre de zetvaert, Je demandrais 25,000.

Je voudrais encore fixer Votre attention sur la position du Roi de Danemarc vis-à-vis de la Norvège. Vous avouerez, que ce monarque a fait l'impossible pour effectuer le traité de Kiel; le traitement qu'il contribue à faire endurer à Ses anciens sujets, qui lui ont donné des preuves sans exemple de fidélité, excède les bornes, que l'humanité devrait prescrire à tout souverain. Il faudrait qu'Il révoque ces mesures rigoureuses. La position, dans laquelle Je Me trouve, règle Ma conduite. Le Roi de Danemarc n'a aucune influence sur le sort de la Norvège. Il est par conséquent cruel de L'en rendre responsable, et Je Vous invite à Vous employer auprès de Vos souverains pour qu'Il en soit délivré et pour que Ses sujets après tant de souffrances n'aient plus des armées étrangères & nombreuses à nourrir.

Je Vous demande, Messieurs, Votre réponse à cette note avant que Vous quittiez la Norvège — accompagnés — soyez en sûrs, — des bons vœux de tous ceux, qui ont appris à Vous connaître et qui ont sujet de Vous estimer autant que

Christiania le 13. Juillet 1814.

Votre bien affectionné
Christian Frédéric.

v. Holten.

A Messieurs les Envoyés des puissances alliées,
chargés d'une mission spéciale en Norvège.

5. Christian Frederiks Udkast til Grundlag for en Union.

Bases et stipulations pour l'union du Royaume de la (sic) Norvège et de la Suède, tels que Je désire les proposer à la diète. — La nation Norvégienne reconnaît la souveraineté du Roi de Suède, en présumant:

A. que S. M. Suédoise aura bien voulu lui donner une preuve évidente de Sa bienveillance et de Son désir d'assurer son bonheur en acceptant la constitution, que la nation Norvégienne s'est donnée lui-même à Eidsvold le 17. May 1814, avec les modifications nécessaires au nouvel ordre des choses, qui viennent d'être proposées dans l'exemplaire ci-joint de la constitution [ou avec les changements que la diète demandera et que S. M. Suédoise voudra accorder,¹ le tout sous la garantie des quatre puissances alliées, ainsi qu'en recevant

¹ [Bemærkning af Martens:] Ceci a été omis plus tard sur nos représentations, que cette clause mettrait des obstacles à l'acceptation de la Suède et menerait à des longueurs

B. la promesse solennelle de S. M. Suédoise qu'Elle voudra de même assurer et accorder les droits & avantages suivants au royaume de Norvège:

1°

Qu'une banque séparément pour le royaume sera établie & de la manière que la diète Norvégienne jugera la plus convenable.

2°

Que l'université Norvégienne sera protégée et maintenue dans toutes ses prérogatives et que des avances et tout autre soutien nécessaire à sa prospérité lui seront accordés par le gouvernement. La société des sciences à Drontheim sera également protégée par S. M.

3°

Que des magasins de grains contenant en tout 300,000 barils de grains seront établis dans les diverses diocèses du royaume de Norvège, et qu'ils seront pourvus dans le cours des cinq premières années par des avances & autres secours bienveillants et efficaces de la part du Roi.

4°

Que la monnaie pour la circulation en Norvège soit battue en Norvège & qu'il y sera apposé les armes de ce royaume.

5°

Que les armes du royaume de Norvège ne seront point changées, et que tous les rescrits, toutes concessions, tous brevets etc. concernant le royaume de Norvège, qui seront signés par S. M. le Roi ou le Vice-Roi, en seront pourvus.

6°

Que tous brevets, toutes concessions & toutes autres expéditions seront émanées par & payées aux départements Norvégiens en Norvège.

7°

Que le pavillon Norvégien sera tel qu'il est ou bien d'après la couleur nationale, grise et verte.

8°

Que tous brevets, toutes concessions, toutes ordonnances faites jusqu'ici par le gouvernement actuel de Norvège, ainsi que celles, qui en seront faites ou expédiées jusqu'à l'époque de l'union avec le royaume de Suède seront valables jusqu'à ce que le Vice-Roi et le conseil

d'état ou l'assemblée nationale conformément à la constitution trouvent qu'il serait nécessaire d'y faire des changements.

9°

Que personne sous quel prétexte que ce soit, ne sera ni accusé ni puni pour son opinion, sa conduite ou ses actions politiques avant l'union avec le royaume de Suède.

10°

Que les ports de Christiansand et de Christiansund seront des ports francs tant en tems de guerre qu'en tems de paix, et que les marchandises, qui s'y trouveront, ne seront jamais séquestrées de la part du gouvernement.

11°

Que le commerce du royaume de Norvège ne sera jamais restreint par aucun monopole à qui que ce soit, mais qu'il sera toujours tout à fait libre pour tous les citoyens de ce pays, et que des navires Norvégiens jouiront toujours de pareilles avantages.

12°

Que tels arrangements seront pris, qui pourront faciliter la communication par terre entre les deux royaumes.

13°

Que le trafic du bois sera réciproquement libre entre les deux royaumes ainsi que le flottage.

14°

Que S. M. le Roi de Suède voudra bien faire tous Ses efforts pour satisfaire aux réclamations que pourront faire les propriétaires des vaisseaux et chargements Norvégiens qui ont été capturés et amenés dans les ports de la Suède depuis la paix de Jönköping, jusqu'à ce que la guerre recommença entre Danemarc & le Roi de Suède en 1813 ainsi que depuis le dernier Janvier jusqu'à présent.

15°

Les puissances alliées, savoir la Russie, l'Autriche, l'Angleterre et la Prusse garantiront les présentes stipulations dès que l'union sera déterminée par la diète sur les bases susmentionnées.

Christian Frédéric.

Pour copie conforme
v. Holten.

6. Christian Frederiks Udkast til Betingelser for en Vaabenstilstand.*Projet d'armistice.*

1° Il sera conclu une trêve entre les troupes Suédoises et Norvégiennes, tant par terre que par mer.

2° Cette trêve est conclue afin d'opérer à l'amiable l'union des deux royaumes par la voie d'une diète en Norvège.

3° Cette trêve s'étendra jusqu'au 30. Septbr. 1814, non compris 15 jours de dédit: mais si on trouve qu'il soit nécessaire de la prolonger afin de terminer la diète en repos, la trêve sera prolongée de part & d'autre sans nouvelles conditions.

4° Cinq jours après la signature de l'armistice les troupes Norvégiennes évacueront les forteresses de Frederiksten (Frederikshald) et Frederikstad avec un terrain fixé de trois milles Norvégiennes à la ronde de ces forteresses sur la rive orientale du Glommen. La ligne de démarcation sera exactement fixée. Ces forteresses et ce terrain sera considéré neutre durant l'armistice; un pavillon blanc y sera arboré. Les bourgeois y monteront la garde, et ils garderont tout le tems de l'armistice la garde police dans les villes de Frederiksten et Frederikstad.

5° La flotille Norvégienne entrera dans le port de Frederiksværn et dans le golfe de Christiania.

6° La flotille Suédoise pourra prendre la station auprès des isles de Hvaløerne, quoique les isles mêmes et les habitants sont considérés neutres et seront traités ainsi.

7° Le but de cette trêve étant d'arranger une réconciliation parfaite, il est stipulé, que les différends, qui s'élèveront durant l'armistice entre les individus Suédois et Norvégiens seront terminés à l'amiable par des commissaires respectifs qui s'aboucheront à cet effet sur le territoire neutre.

8° Dès que les forteresses de Frederikstad et Frederiksten seront évacuées par les troupes Norvégiennes et ainsi hors d'état de défense, le blocus de la Norvège sera levé pour tout le tems de l'armistice et sur tous les points. Durant tout ce tems le commerce et la navigation seront libres, tant pour l'exportation que pour l'importation dans tous les ports de la Norvège. Les vaisseaux Norvégiens porteront pavillon blanc pendant l'armistice.

9° Les puissances alliées garantissent la durée de cet armistice, sans qu'il puisse être dédit jusqu'au 30. Septbr. afin que les troupes, tant Suédoises que Norvégiennes puissent être semestrées en plus grand nombre.

10° Tous les points de cette trêve seront garantis par les puissances alliées, savoir l'Autriche, la Russie, l'Angleterre et la Prusse, et elle sera contrasignée par leurs Envoyés actuellement en mission en Norvège.

Article additionel.

(Pour le cas, que la Suède insiste à envoyer des troupes dans les forteresses.)

Cinq jours après l'évacuation des forteresses de Frederiksten et Frederikstad par les troupes Norvégiennes, les dites forteresses avec les forts attenants pourront *être occupées par un corps de troupes des puissances alliées*, savoir dans la première cinq-cent et dans la dernière huit-cent combattants.

Les troupes entreront par eau à Frederikstad et par la vallée de Idde à Frederiksten. Elles s'y nourriront elles-mêmes, sans réquisition faite dans le pays.

Aucune troupe armée ne se montrera sur le terrain neutre hors du glacis ou dans le faubourg de Frederikstad.

On n'entreprendra point des travaux militaires aux forteresses durant l'armistice, et les provisions, l'artillerie et ammunition seront gardées dans le même état et nombre qu'à l'entrée des troupes, tels qu'ils seront remises et reçues par des commissaires de part et d'autre, le tout d'après un inventaire exact.

7. Kommissærernes Note til Christian Frederik af 15de Juli 1814.

Note. Les soussignés ont reçu les communications, que S. A. le Prince Chrétien Frédéric de Dannemarc a bien voulu leur faire. En présentant leur note du 7. du courant, ils se sont flattés, qu'en entrant dans les vues de S. A. pour la convocation de la diète et la négociation de la trêve, ils pourraient réussir à applanir les grandes difficultés et à mériter assez de confiance, pour que leurs propositions soient admises sans restriction aucune. Cependant aucun des trois points, proposés par les soussignés, n'a été pleinement accepté comme base d'armistice. Chacun a souffert des modifications qui, si elles n'en annulent pas l'effet, du moins rendent douteuse l'acceptation de S. M. Suédoise.

Sans entrer dans aucuns détails qui puissent donner lieu à de nouvelles discussions, ils se croient obligés de déclarer formellement, que les prérogatives, demandées par les bases d'union, ne sont aucunement balancées par les avantages accordées par l'armistice. Les soussignés se voient donc réduits à ne compter pour la réussite de leur négociation que sur la générosité du Roi de Suède, et quelque peine qu'ils éprouvent de voir

annuler tous leurs efforts pour la réunion pacifique, ils ne se félicitent pas moins de pouvoir remettre entièrement à la conscience de S. M. Suédoise l'acceptation des propositions de S. A. pour Lui donner par là l'occasion de commencer par un bienfait signalé son influence sur la Norvège.

Quant à la garantie des bases d'union acceptées par la Suède et de l'armistice, dans tous les points, qui seront définitivement arrangés, les sous-signés croient avec raison, que ni les quatre puissances, dont ils sont les représentants, ni la Suède elle-même, ne se refuseront point à cet acte de justice. De même la levée du blocus, si S. M. Suédoise y accède, entraîne par sa nature l'abolition de toutes les mesures de ce genre, qui ont été prises contre la Norvège.

Les réflexions, que S. A. joint à la note C. par rapport à la situation pénible du Danemarc, portent les soussignés à observer, que la résolution du Prince de Se mettre à la tête d'une opposition illégitime est l'unique cause des malheurs de Sa véritable patrie, & qu'il aurait dû épargner à la fois au Danemarc les soupçons des puissances alliées & aux sous-signés le chagrin de le dire dans une note officielle.

A la suite de cette communication les soussignés ont l'honneur de demander à S. A. une dernière preuve de Sa franchise; c'est la publication de leurs notes officielles dans le plus court délai possible. Ils se fondent sur le principe, que la Norvège doit être instruite de tous les dangers qu'elle court & du but réel de leur mission.

Le voyage des soussignés étant fixé irrévocablement à dimanche 17. Juillet, ils ont l'honneur de présenter à S. A. leurs hommages & les assurances réitérées de leur profond respect.

Christiania le 15. Juillet 1814.

Suivent les signatures: Le G^l Baron Steigentesch.

Le G^l Major Orloff.

Auguste Foster.

Le Baron de Martens.

8. Kommissærernes Note til Carl Johan af 22de Juli 1814.

Note des quatre commissaires des puissances alliées à S. A. R. le Prince Royal de Suède, d. d. Uddevalla le 22 Juillet 1814. — Son Altesse Royale n'ignore pas, que les soussignés après avoir obtenu de la cour de Copenhague tout ce qu'ils lui avaient demandé au nom de leurs souverains, et tout ce qui pourrait amener une prompte soumission de la Norvège, se sont empressés de se rendre à Christiania. Son Altesse Royale

connaît également la note, qu'ils ont cru devoir présenter au Prince Chrétien huit jours après leur arrivée. La lettre de S. E. Monsieur le M^l Cte Essen au Baron de Martens leur donne la satisfaction d'apprendre, que S. A. R. a bien voulu approuver la marche et les bases, que les soussignés ont cru devoir adopter.

Ils ont l'honneur de présenter maintenant à S. A. R. le dernier résultat de leurs efforts après avoir fait devancer cette note par l'envoi des lettres, dont ils se trouvaient chargés de la part du Prince Chrétien pour S. M. Suédoise et pour Son Altesse Royale.

Ces lettres ainsi que les projets de constitution y joints sont le fruit des instances redoublées des soussignés, et en mettant sous les yeux de S. A. R. la note, qu'ils ont reçue de la part du Prince Chrétien, et la réponse, qu'ils y ont faite en partant, S. A. R. daignera se persuader qu'ils n'ont rien négligé pour agir de la manière la plus analogue aux circonstances & la plus avantageuse à la Suède.

Les soussignés s'empressent encore de donner connaissance à S. A. R. d'un dernier succès de leur mission consigné dans une seconde note, qui leur a été adressée de la part du Prince Chrétien et qui contient un article additionnel aux conditions de la trêve. Il dépend de S. A. R. de la faire insérer dans le projet d'armistice.

La réponse du Prince Chrétien au Roi de Danemarck, dont ils sont porteurs, & dont ils sont à même de communiquer le contenu à S. A. R., Lui sera une nouvelle preuve du parti, que le Prince Chrétien a embrassé.

Enfin ils se félicitent de pouvoir encore informer S. A. R. que ce Prince, voulant donner une preuve non-équivoque de la sincérité de Ses intentions, a invité les soussignés d'engager S. M. Suédoise à envoyer Elle-même lors de l'ouverture de la diète deux commissaires Suédois à Christiania, qui pourront observer et être témoins de la conduite du Prince Chrétien.

Ce sera maintenant à S. M. Suédoise seule à déterminer le parti, qu'Elle croit le plus convenable à Ses intérêts. Les soussignés se croient cependant obligés de Lui observer très-humblement que, d'après leur conviction, les circonstances et l'état présent de la Norvège n'ont pas permis au Prince Chrétien de faire plus, qu'ils n'ont obtenus, sans nuire au but même de la réunion pacifique -- et que si la guerre se fait, ce ne sera point le Prince seul, mais surtout le peuple, que la Suède aura à combattre. La lutte sera inégale, mais très-opiniâtre.

Rendus ici depuis deux jours à l'effet de présenter personnellement leurs hommages à S. A. R., ils saisissent cette occasion pour La prévenir,

qu'ayant cru devoir rassembler tous les faits qui peuvent faire juger de l'état actuel de la Norvège, ils s'empresseront d'en informer S. A. R. avec le zèle et l'exactitude, qui ont guidé toutes leurs démarches dans une commission aussi épineuse que délicate.

Uddevalla le 22. Juillet 1814.

Suivent les signatures:

Steigentesch

Orloff

Foster

Martens.

9. Carl Johans Note til Kommissærerne af 23de Juli 1814.

Messieurs! A Mon arrivée ici le G^l Cte de Mörner m'a remis Votre note du 22. avec copie de celle, que le Prince Chrétien Vous a adressée en date du 13. de ce mois. En appréciant le zèle avec lequel Vous avez plaidé la cause de la justice & de la foi publique, Je suis douloureusement affecté de voir que tous Vos efforts n'ont pu produire qu'un résultat, qui répond si peu aux espérances du Nord & de l'humanité. Votre désir de réaliser plutôt cet espoir Vous avait portés, dans la note adressée au Prince Chrétien le 7. du courant, à ajouter aux conditions des traités existans. Le Roi, pour donner une première preuve de Sa sollicitude paternelle pour le bien-être du peuple Norvégien, daigna cependant agréer le contenu de Vos notes. A présent S. M. va arriver et il ne me reste qu'à Lui soumettre les propositions que Vous avez apportées; Son ministre d'état et des affaires étrangères Vous fera part de Sa décision.

Recevez, Messieurs, avec l'assurance de Ma considération distinguée l'expression de Mes regrets de trouver, que l'exécution finale du traité de Kiel et la garantie solennelle des premières puissances de l'Europe puisse rencontrer des difficultés, aussi grandes et aussi inattendues.

Sur ce Je prie Dieu, qu'Il Vous ait, Messieurs, en Sa sainte et digne garde, étant

Votre bien affectionné

Charles Jean.

A Mon quartier-général

de Uddevalla le 23. (sic) Juillet 1814.

Messieurs les commissaires des puissances alliées.

10. Note fra Grev von Engeström af 24de Juli 1814.

Messieurs! Le Prince Royal a soumis au Roi Votre note du 22. (sic) du courant avec les copies y-jointes. Sa Majesté m'ordonne de Vous faire connaître qu'Elle a été profondément affligée d'apprendre, que le Prince Chrétien de Danemarc avait rejeté les propositions que Vous lui avez faites par Votre note du 7. de ce mois. En lisant cette note, S. M. s'était persuadée que ce Prince saisisait l'occasion, qui lui était offerte par les commissaires des Puissances alliées de la Suède, de se retirer avec honneur d'un pays, que son exaltation est à la veille de rendre le théâtre de toutes les calamités, inséparables d'une guerre. Elle avait d'autant plus lieu de s'y attendre, que les voies ouvertes par Vous, Messieurs, donnaient au Prince Chrétien des avantages et des moyens, que le traité de Kiel ainsi que l'esprit et la lettre des traités antérieurs sont bien loin de lui accorder; mais S. M., ne considérant que Sa sollicitude paternelle pour Ses nouveaux sujets, avait passé par-dessus ces formalités et avait consenti à valider la teneur de Votre note.

Elle déplore, avec les sentimens d'un bon père, que les Norvégiens soient les instruments d'une ambition, non seulement criminelle, mais destructive de tout ordre social. Elle a donc acquis la triste conviction, que ce n'est plus à la persuasion, aux remontrances, ni à l'appel fait au devoir et à l'honneur du Prince Chrétien qu'on peut avoir recours; ainsi Elle se voit avec chagrin obligée pour maintenir la sainteté des traités et la dignité & l'honneur du peuple Suédois, de déployer l'appareil de Ses armes pour faire respecter les droits les plus légitimes.

Le Prince Royal, à qui le Roi a confié le commandement de Ses armées, a reçu les instructions de S. M. et va exécuter Ses ordres. S. A. R., fidèle sujet de S. M., son père adoptif, sera toujours disposée à tendre une main protectrice à tous les bons et fidèles Norvégiens.

Le Roi me charge de Vous dire, qu'Il apprécie les soins que Vous Vous êtes donnés, les efforts, que Vous avez faits, et les peines, qui les ont accompagnées, pour opérer la réunion paisible de la Norvège à la Suède. S. M. aime à reconnaître dans Vos démarches les sentimens qui caractérisent les souverains qui Vous ont investi de leur confiance, et Elle est heureuse de pouvoir compter sur leur appui et les secours, que les traités stipulent.

Au moment, où Votre mission se termine, le Roi désire, Messieurs, que Vous fassiez connaître au Prince Chrétien que l'époque est arrivée, où les puissances, qui ont garanti la réunion de la Norvège à la Suède, vont remplir leurs engagements en mettant à la disposition de S. M. les forces, qu'Elles Lui ont promises pour parvenir à ce résultat.

Agréez l'assurance de la haute considération, avec laquelle j'ai l'honneur d'être, Messieurs,

Votre très-humble et très-obligéant serviteur
Le Cte Engeström.

Uddevalla le 24. Juillet 1814.

Messieurs les commissaires des puissances alliées.

Apostille particulière du 24. Juillet 1814.

Votre note du 7. demandant au Prince Chrétien une réponse à la lettre que le Roi de Danemarck lui a écrite pour le sommer de se rendre en Danemarck quinze jours après sa réception, et ce Prince Vous ayant remis, Messieurs, copie de la lettre qu'il écrit au Roi, S. M. désire, que Vous Lui en envoyiez un exemplaire, afin que ce document soit joint aux autres pièces relatives à l'affaire, dont il s'agit.

Ut in litteris.

Engeström.

Apostille particulière du 24. Juillet 1814.

Le Prince Royal a remis au Roi la lettre adressée à S. M. par le Prince Chrétien, que Vous aviez remise au Baron d'Essen, aide-de-camp de S. A. R. Sa Majesté ne pouvant ni ne voulant avoir aucune relation avec le Prince Chrétien, n'a pas voulu ouvrir cette lettre, et Elle m'a chargé de Vous la renvoyer, pour que Vous puissiez la faire tenir à la personne qui Vous l'avait remise.

Ut in litteris.

Engeström.

Messrs les Commissaires des puissances alliées.

11. Kommissærernes Note til Grev v. Engeström af 25de Juli 1814.

Les Soussignés ont l'honneur d'accuser à S. E. Mr. le comte d'Engeström, Ministre d'état & des affaires étrangères, la réception de sa lettre du 24. du courant. Ils s'empressent d'y répondre. Les marques de la bienveillance de S. M. Suédoise exprimées par l'organe de Son Excellence sont d'autant plus flatteuses pour les soussignés, qu'un plein succès n'a pas couronné leur zèle et leurs efforts. Leur ardeur ne pourrait pas être équivoque. Le but de la réunion de la Norvège à la Suède par des voies pacifiques intéressait l'humanité entière. C'est à la Suède à juger, jusqu'à quel point les propositions du Prince Chrétien sont admissibles.

Les soussignés ne dissimulent pas qu'ils se sont flattés d'avoir apporté les éléments d'une réunion à l'amiable. Ils ont cru reconnaître dans l'abdication conditionnelle du Prince le désir de sortir avec honneur d'une position cruelle, où son imprudence plutôt que sa mauvaise foi semblait l'avoir jetté, et dans l'évacuation des forteresses ou leur occupation par des troupes alliées un moyen neutre de donner aux Suédois une garantie militaire sans blesser les préventions du peuple Norvégien. Ils ont cru enfin, que la levée du blocus était un grand moyen pour S. M. Suédoise de signaler Sa Haute générosité, et que la présence des commissaires Suédois à la diète Norvégienne concourerait puissamment à soutenir le Prince Chrétien dans ses bonnes résolutions. Les instances des soussignés sur les propositions, dont ils étaient les porteurs, ne doivent être mal interprétés; ils ont agi sur le principe, qu'après tous les malheurs, qui ont affligé le monde, toute guerre devait répugner aux yeux de l'Europe pacifiée.

L'accession simple de S. M. Suédoise aux conditions proposées par les soussignés dans leur note du 7. Juillet est un témoignage flatteur, qui prouve, que même en dépassant le sens littéral de leurs instructions, les soussignés ne se sont pas écartés des intérêts de la cour de Stockholm.

Les soussignés n'ont plus qu'à demander à S. E. si S. M. ne juge point à propos de les instruire des dernières résolutions, qu'Elle a prises. Quelques modifications pourront peut-être encore réussir à ramener les voies de conciliation, et ils fondent leurs espérances pour S. M. Suédoise sur Sa générosité reconnue & pour le Prince Chrétien sur la situation critique de sa position politique et sur la légitimité de la cause Suédoise.

Les soussignés ont l'honneur de joindre au présent office une lettre, qu'ils adressent au Prince Chrétien et qu'ils ont rédigée d'après l'invitation de S. M. Suédoise.

Ils prient S. Exc. de vouloir bien agréer l'assurance de leur haute considération.

Uddevalla 25. Juillet 1814.

Le Général Steigentesch.

Le Général Orloff.

Foster.

Le Baron de Martens.

Apostille.

Les soussignés ont l'honneur de représenter à S. E. Mr. le Comte d'Engeström, qu'ils ne sauroient délivrer la traduction de la lettre du

Prince Chrétien au Roi de Danemarc sans blesser la délicatesse, puisque la lettre n'est point encore parvenue à son adresse¹.

Ils prient &ca.

12. Kommissærernes Note til Christian Frederik af 25de Juli 1814.

Monseigneur! V. A. connaît la manière franche & positive, dont nous nous sommes servis pour L'avertir des dangers, que Son opposition illégitime attire sur Elle-même et sur la Norvège. V. A. n'a pas voulu Se rendre ni à nos sollicitations, ni à nos remontrances. La Suède a rejeté les propositions de V. A. Elle n'a accepté que celles qui ont été offertes par notre note du 7. Juillet. Nous nous y sommes attendues. Les Hautes Puissances alliées de S. M. Suédoise, sommées de remplir Leurs engagements vont mettre à Sa disposition les forces, qu'elles Lui ont promises. Tous les malheurs d'une guerre destructive vont peser sur la Norvège, & telle est, Monseigneur, la cruauté de la position, où Vous Vous êtes mise, qu'il n'est pas même permis de Vous plaindre. Daignez agréer l'expression du profond respect, avec lequel ils ont l'honneur d'être, Monseigneur,

Uddevalla le 25. Juillet 1814.

V. A. Royale
très-humbles et très-obéis. serviteurs
Steigentesch
Orloff
Foster
Martens.

13. Note fra Grev v. Engeström til Kommissærerne af 26de Juli 1814.

J'ai eu l'honneur de recevoir la note que Vous m'avez adressée hier, Messieurs, pour demander la résolution du Roi sur les modifications ultérieures qui pourraient avoir lieu dans les bases pour l'armistice avec la Norvège. J'ai mis Votre demande, Messieurs, sous les yeux de Sa Majesté, qui m'a ordonné de Vous communiquer les notes suivantes:

Bases d'armistice.

Le 1er point de la note du 7. Juillet est conservé dans toute sa teneur, c. à d. le Prince Chrétien prend l'engagement formel d'abdiquer

¹ Nous n'avons cependant pas cru pouvoir la refuser au Prince Royal, qui nous l'a demandée confidentiellement. Nous Lui en avons remis une copie en partant. [Note af Martens.]

entre les mains de la nation Norvégienne le pouvoir qu'il a acceptée de la diète convoquée à Eidsvold.

Le 2^d point souffre l'amendement de la forteresse de Kongsvinger.

Le 3e point, c. à d. celui du blocus, est étendu à toute la côte.

Base d'union.

S. M. Suédoise accorde au peuple Norvégien le droit de la représentation nationale. La diète a le pouvoir législatif & celui d'imposer la nation.

Le gouverneur ou Vice-Roi est nommé par le Roi, comme S. M. le désire & pour le tems qu'Elle veut fixer. Il n'est responsable qu'envers le Roi.

Le Roi accorde la liberté individuelle. Le Norvégien n'est justiciable que des lois.

Le Roi accorde l'égalité civile. Chaque Norvégien est également apte à parvenir aux emplois publics.

La force armée demande des stipulations particulières, remises à la décision de la diète. En attendant elle conservera sa présente organisation, jusqu'à ce qu'il en soit ordonné autrement par l'assemblée nationale & le Roi.

Recevez, Messieurs, les assurances réitérées de la haute considération, avec laquelle j'ai l'honneur d'être

Messieurs

Votre très-humble et très-obéissant serviteur
le Comte d'Engeström.

Messieurs les Envoyés des quatre puissances.

14. Christian Frederiks Note til Kommissærerne af 27de Juli 1814.

C'est bien à tort, que Vous m'accusez, Messieurs, de n'avoir pas voulu Me rendre ni à Vos sollicitations, ni à Vos remontrances. J'ai fait tout ce qui était en Mon pouvoir, tout ce que l'honneur de la nation Norvégienne et la Mienne permettait, pour éviter la guerre dans le Nord. Le nom Norvégien est encore sans tache; il le sera même, lorsque le sort de la guerre se décide en faveur de nos nombreux ennemis. Si J'aurais accédé à des conditions déshonorables, à outrager la constitution, et que la voix publique se serait élevée contre de telles mesures et les aurait rendu inutiles pour le but proposé, alors Vous auriez eu sujet à Me plaindre.

A cet heure, que je défends la meilleure des causes à la tête d'un peuple vaillant, qui connaît le prix de son indépendance et de sa liberté, Je ne demande pas qu'on me plaigne; — dois-je même sacrifier Ma vie pour le salut de cette nation opprimée, Je ne puis me figurer un sort plus beau.

La preuve évidente des sentiments du gouvernement Suédois, qu'aucun Norvégien ne méconnaîtra, est le refus fait aux propositions d'armistice; elles étaient dictées par les sentiments, qui devaient animer le gouvernement Suédois, lorsqu'il voudrait aviser à des moyens de faire le bonheur du peuple Norvégien & non à outrager l'opinion publique. L'obstacle insurmontable pour l'armistice est, autant que Je puis juger de Votre lettre du 25. Juillet, l'occupation des forteresses par des troupes Suédoises: car tous les autres points seraient donc à traiter à la négociation pour la trêve; mais vu Mes raisons pour la refuser, Je crois que les Envoyés des puissances alliées peuvent eux-mêmes se dire, que ce n'est qu'un prétexte recherché de la part de la Suède pour rompre les négociations, & si cela doit être une raison valable pour tenir les puissances alliées à ne plus prévenir la guerre ou à employer leurs forces militaires contre la Norvège, il n'est malheureusement que trop évident, que le bonheur de la Norvège doit être sacrifié et nous n'aurons désormais à nous fier qu'à notre bonne cause: celle des peuples opprimés, que Dieu voudra protéger, et aux armes, que les Norvégiens ne porteront pas avec déshonneur pour la défense de leur patrie. Dieu et la postérité jugera entre nous.

Recevez, Messieurs, l'assurance de la haute considération, avec laquelle Je me soussigne

Moss le 27. Juillet 1814.

Votre bien affectionné
Christian Frédéric.

A Messieurs les Envoyés des puissances alliées.

15. Uddrag af Carl Johans Brev til Grev v. Essen af 27de Juli 1814.

Mon cousin! La voie des négociations paraissant n'amener aucun des résultats, qu'on s'était proposés, et l'astuce du Prince Chrétien se développant de plus en plus, il ne nous reste désormais que d'employer la force pour faire valoir les droits de la Suède sur la Norvège. Le Roi confie donc à Son armée l'exécution des traités, et il gémit d'être obligé d'entrer forcement dans un pays qu'il aurait désiré administrer comme un bon père.

— — — — —

Je Vous souhaite santé et bonheur et prie Dieu, qu'Il Vous ait, mon cousin, en Sa sainte et digne garde, étant

A Mon quartier général

d'Uddevalla ce 27. Juillet 1814.

Votre affectionné cousin
Charles Jean.

16. Kommissærernes Note til Carl Johan af 28de Juli 1814.

Monseigneur! Arrivés ici dans ce moment de Moss, nous nous empressons d'informer Votre Altesse Royale, comme généralissime de l'armée Suédoise, que le Prince Chrétien a refusé d'accéder aux bases d'armistice et d'accord, que Sa Majesté Suédoise a bien voulu lui proposer par la note du 26. Juillet, qui nous a été communiquée par S. E. le Comte d'Engeström. Nous sentons les regrets les plus vifs de voir tous nos efforts inutiles, et en partant demain matin à 8 heures d'ici pour le quartier-général de Votre Altesse Royale à Strömstad nous aurons l'honneur de Lui rendre compte de notre dernier entretien avec le Prince Chrétien. Nous avons l'honneur d'être avec le plus profond respect

Frederikshald

le 28. Juillet 1814

à 10 heures du soir.

Monseigneur
de Votre Altesse Royale
les très-humbles serviteurs
(signé) Le Général Steigentesch
Le Général Orloff
Augustus Foster
Le Baron Martens.

17. Kommissærernes Note til Grev v. Engeström af 29de Juli 1814.

Les soussignés ayant reçu les dernières propositions de S. M. S. au Prince Chrétien pour tenter encore une fois d'arranger pacifiquement la réunion de la Norvège, se sont empressés de se rendre à Moss, où ils ont été admis à l'audience du Prince Chrétien.

S. A. a rejeté toutes les conditions et a motivé son refus des mêmes raisons, qu'Elle avait donné auparavant. Les propositions de S. M. S. ayant été même au delà de celles, que les soussignés ont cru pouvoir faire

au Prince par leur note du 7. Juillet, il ne reste plus qu'à déplorer le sort d'une nation qui va être livrée à tous les malheurs de la guerre et qui pourtant est digne d'être épargnée, même au moment où elle va être conquise.

Avant de regarder leur mission terminée les soussignés ont l'honneur de soumettre à S. E. Mr. le comte d'Engeström les ordres de S. M. Roi de Danemarck aux différens commandans des forteresses en Norvège. Ces pièces sont au nombre de onze.

Ils saisissent cette occasion de présenter à S. E. les assurances de leur haute considération.

Strömstad

le 29. Juillet 1814.

(Signé) Steigentesch
Orloff
Foster
Martens.

**18. Uddrag af Baron Martens's Depesche til Fyrst Hardenberg
af 15de—16de Juli 1814.**

— — — — Le Prince Chrétien ne veut qu' évacuer les forteresses, alléguant, comme il est vrai, que les Danois n'y ont jamais eu des troupes. Par la note B. il met un dernier moyen d'arrangement entre nos mains, — l'occupation des forteresses de Frederiksten et Frederikstad par des troupes alliées, si la Suède l'exige: et de bouche il m'a assuré qu'il consentirait encore, si on le voulait absolument, à l'évacuation de Kongsvinger, sans cependant y faire entrer d'autres troupes. — — —

Après avoir obtenu ici ce qui a été possible d'obtenir — et tout ce que, selon moi, le Prince Chrétien pouvait accorder raisonnablement — cette note¹ exprime un plus grand mécontentement, que nous n'en ressentons. Le Prince Royal par là se persuadera, que le Prince Chrétien ne nous a pas gagné, et prendra plus de confiance dans nos conseils verbals. — — —

— — si le Prince Royal de Suède agit avec sang-froid et se sert des moyens, aujourd'hui à sa disposition pour se ménager et pour se concilier les esprits, il viendra à bout de l'union pacifique. Si au contraire, il préfère la guerre, il devra s'en prendre à lui-même uniquement des malheurs, qui en résulteront pour la Suède. C'est dans ce sens, que je lui parlerai très-fortement. — — —

---

¹ Trykt ovenfor, S. 30 fig.

**19. Uddrag af Baron Martens's Depesche til Fyrst Hardenberg
af 1ste August 1814.**

— — — le général Adlercreutz lui-même m'a assuré avoir dit au Prince Royal que le Prince Chrétien ne pouvait pas agir autrement qu'il ne fait, & qu'il se déshonorerait en cédant à l'égard des forteresses sans être venu à la voie des armes: «il faudra nous battre», me dit-il, «et après quelques avantages remportés lui faire un pont d'or pour s'en aller».

— Effectivement ce sera le moyen le plus sûr de parvenir à la possession de la Norvège. Le Prince Chrétien aujourd'hui ne peut céder d'avantage sans être regardé comme un lache par sa nation, mais il le pourra, lorsqu'il aura fait la guerre: et la Suède offrira alors après des sacrifices les conditions telles que nous les avons apportés en ce moment. Nous n'avons pu nous empêcher de faire cette dernière observation au Prince Royal, et si je ne me trompe, il y croit, tout en faisant semblant (sic) de ne pas y croire. Le fait est qu'alors les autres vues politiques se trouveront accomplies. La résistance du Prince Chrétien est peut-être aujourd'hui ce qui convient le plus à tous égards au Prince Royal de Suède. — — —

III.

Aktstykker vedkommende Træfningen ved Matrand.

Krigen var allerede udbrudt, forinden Kommissærerne forlod Norge. Da den afsluttedes 14de August, var den største Del af Smaalenes Amt og lidt af Akershus Amt besat af de svenske Tropper, Frederikstad overgivet og Frederiksten omringet. Den ene af de to Fæstninger, hvis Besættelse ved de svenske Tropper tidligere havde voldt Vanskeligheder, var dermed i svensk Besiddelse, og det kunde forudsees, at en Overgivelse af Frederiksten engang maatte finde Sted, senest inden to og en halv Maaned. Forsaavidt havde den korte Krig bortryddet de Betæneligheder, der havde holdt Christian Frederik fra at antage de ham tidligere forelagte Vilkaar.

Anderledes vare Forholdene ved Kongsvinger, hvor Krebs 3die August ved *Lier* havde afslaaet et Angreb af den svenske General Gahn og derefter den 5te fuldstændig slaaet denne ved *Matrand* og *Skotterud*. Om disse Kampe har det været formodet, at de skulde have gjort Carl Johan betænkelig og bragt ham til at aabne Underhandlinger. Dette kan dog, efter hvad nu derom vides, ikke have været Tilfældet. Kampen ved *Lier* havde ikke nogen saadan Karakter, at den kunde afgjøre et Felttogs Skjæbne, og selve Træfningen ved *Matrand* kunde, hvor hæderlig den end var for de norske Vaaben, heller ikke have den Virkning.

Dertil kommer den meget vigtige Omstændighed, at Carl Johan aabnede Underhandlinger, forinden han endnu kunde have modtaget nogen Melding om det Uheld, der havde rammet Gahns Afdeling. Rapporten herom afgik først den 6te, og dens Overbringer havde en Vei af antagelig mindst 230 Kilometer at tilbagelægge for at naa Carl Johans Hovedkvarter. Først den 8de var Gahns Rapport i Kronprinsens Hænder, og den bekræftede da den Meddelelse, som tidligere samme Dag var indløben ad en anden Vei.

1. Oberstlieutenant Krebs's Rapport af 8de August 1814.¹

Deres Kongelige Majestæt giver jeg mig herved den Ære allerunderdanigst at oversende følgende udførlige Rapport over Affæren ved Mitskoug den 5te sidstleden.

¹ Efter Oberstlieutenant D. Schnitlers Aftryk i Morgenbladet for 28de Februar 1869. Hvor Originalen findes, er ikke for Tiden bekjendt.

Efterat jeg den 4de dennes var bleven underrettet om, at den fiendtlige Brigade under General Gahn, dengang staaende paa Moen ved Matrand og Mitskoug, omtrent 2400 Mand stærk, medhavende 6 Kanoner, skulde have isinde den paafølgende Dag at gaa tilbage til Grænsen, og i hvilken Hensigt samtlige Bønder baade paa Vest- og Østmarken vare tilsagte at møde den paafølgende Morgen ved den fiendtlige Leir, besluttede jeg samme Nat, og saaledes inden Fienden kunde faa Tid til at gaa enten videre frem eller tilbage, at attackere ham. Med 4 Kanoner og 1 Haubitz af Batteriet Meidell, 4 Kanoner af Regiments-Artilleriet Rustad, 50 Mand af eidsvoldnæsiske ridende Jægerkompagni, den kombinerede Jæger- og Skiløverbataillon, saavel som 1 Bataillon af Skarpskytter-Regimentet og Bataillonen Stang af 2det Thronhjemske Infanteri-Regiment, afgik jeg fra min, tvende Dage forud med Held forsvarede Position ved Lier, Kl. 10 Aften. Kl. 11 Slet detacherede jeg over Pramhus 7 Divisioner, Jægere, Skarpskyttere og Infanteri med Ordre, ad Skovveie at omgaa Fienden ved Skotterud, $\frac{1}{2}$ Mil bagenfor Mitskoug, at falde Fienden i Ryggen, af den ved nysbemeldte Gaard sig befindende fiendtlige Bagage at oprette en Vognborg til fornødent Forsvarsskjul, og strax ved Ankomsten at samle til sig og tilbagebringe den i Gaustad Søen befindtlige Baadflotille. Med Resten af mit Troppecorps gik jeg Fienden over Kongetorp og Malmen i Fronten samt over Skindpingrud og Matrand i venstre Flanke. Kl. 4 om Morgenen skede Angrebet mod Fiendens Front og venstre Flanke. Efter ongefær 1 Times haardnakket Angreb og Forsvar fra begge Sider blev Fienden tvungen til Retrait, at forlade Broen ved Mitskoug saavel som Mitskoug Kirke og videre, dog i Orden at trække sig tilbage. Ved Skotterud var Fiendens Artilleri opmarscheret og gav en vedholdende frygtelig Ild, indtil en af Kanonafdelingerne blev ganske afmandet, samt Kommandøren og en Kanon fangen. Fienden gik flere Gange saavel imod den ham eftersættende som den ham mødende Del med Bajonetten og Geværkolben. Et Stykke søndenfor Skotterud blev vor Linie ved Fiendens Stormløben sprængt, hvorved 3 Kanoner undkom, tilligemed nogle hundrede Mand, og en Del af de næstkommanderende Officerer. Nogle af de Svenske prøvede ved at afrive adskillige Ladetage, paa disse at redde sig over Gaustad Søen, hvorved de fleste bleve et Offer dels for de dem træfende Skud og dels ved at falde i Vandet. Bønderne paa hin Side Søen berette, at Generalmajor Gahn paa denne Maade skal have reddet sig. Klokken ongefær 11 Formiddag var Affæren til Ende, efterat Fienden kun nogle faa hundrede Mand i Følge var tilbagedreven over Magnord, til Grænsen. En mere grusom og rasende hidsig Affære paa

begge Sider end denne kan næsten ikke ansees trolig mellem tvende saa ubetydelige Troppecorps.¹

Frugten af denne Affære er med de senest Tilkomne: 1 Major, 3 Capitainer, 6 Lieutenanter, hvoraf to blesserede, 1 Bataillonsadjutant, 1 konstitueret Officer, 1 Regimentsquarttermester, 1 Auditor, 1 Prest, 4 Bataillons [?] Feltskjærere, hvoraf en blesseret, 2 Regimentskommissærer, 1 Feltrevisor, 1 Expeditionsmønsterskriver, 1 Lensmand, 1 Underofficer, 5 Sergeanten, 1 Konstabel, 18 Korporaler og 223 Mand fangne, af blesserede og døde Svenske haves en stor Mængde, som endnu daglig forøges ved, at de findes i den tykke Skov. Overhovedet kom det her over Grænsen indrykkede Armecorps kun tilbage med 3 Kanoner og 1000 à 1100 Mand, hvoraf mange endog uden Vaaben, som tilligemed de endnu ei fundne Kanoner skal være nedsænket i Vandene.

Det mig allernaadigst anfortroede Troppecorpses Tab bestaar i: 50 Mand døde, 60 Mand blesserede, 1 Officer, Lieutenant Thobroe af søndenfjeldske Skiløverbataillon, 4 Underofficerer og 12 Mand savnede, hvilke formodes at være tilbagedrevne med de undløbne Svenske. Herforuden ere Capitain Flor af Bataillon Stang af 2det Thronhjemske Regimente, Norgreen senior, von Brock og von Colbjørnsen af Skarpskytterregimentet og samme annekterede Skiløverbataillon i denne Affære haardt saarede.

Ved Attaquens Ende havde faa af Folkene mere Ammunition tilbage, næsten hveranden Geværlaas brystfældig og Folkene saa udmattede, at mange af dem neppe vare istand til at slæbe sig tilbage.

Jeg vover. allerunderdanigst paa det kraftigste at anbefale til Deres Majestæts allerhøieste Naade samtlige Herrer Officerer og Mandskaber, hvilke jeg ved denne Leilighed har havt den Ære at kommandere. At anbefale nogle Enkelte i Besynderlighed kan jeg ikke, saasom samtlige kappedes med den umiskjendeligste Iver og Anstrengelse for at opfylde alt, saaledes som det egner kjække Nordmænd, og kun Udfaldet af Dagens Foretagende vidner nok herom.

Kongsvinger den 8de August 1814.

Allerunderdanigst
Krebs.

---

¹ I Schnitlers Aftryk er her et Stykke udeladt.

2. Generalmajor Gahns Rapport af 6te August 1814.¹

Ödmjuk Rapport!

Sedan jag haft äran insända min sista rapport af den 3die Aug. från *Eisbron*, framom Malmer, efter affairen vid Lier, deruti jag hade äran tillkännagifva det jag ansåg mig med min inferieura styrka icke kunna vidare bibehålla denna ställning, så upbröt jag samma afton ifrån Malmer, till Medskog $\frac{1}{2}$ mil derifrån, der jag hade en något mindre exponerad ställning, och dit jag hade låtit ankomma för truppen nödig proviant m. m. från Sverige; under tiden inlopp flere underrättelser at fienden alt mer förstärkte sig med trupper, updragne vester ifrån, hvilket gaf mig anledning at befara en snar attaque, hvarföre jag straxt den 4de Aug. lät utdela på truppen all proviant och nödig ammunition, och efter de moyener som min styrka ville tillåta, så utsattes fältvagter och detachementer till betäckning af flanquer och communication bakåt, och som jag insåg det critiska af min ställning emot en mångdubbel fiende, så hade jag beslutit at dagen derpå draga mig sakteligen tillbaka åt vår gräns, men blefvo i det samma, eller den 5te Aug. kl. 3 f. m. våra förrposter attquerade, hvilka då genast soutenerades med en Bataillon, som oackadt fiendens häremot vända stora styrka af minst 4000 mann och 6 canoner, uppehöll dess framträngande till Medskogs pass en timas tid, därstädes sedermera den ihoplagda styrkan af ungefär 1000 *Combattans* och 4ra 3 *th.* canoner, vidare en time (sic) ungefärligen — uppehöll fienden, för at gifva tid åt all tross at formeras och sättas uti retraite; men då fienden alt mer utbredde sig och deployerade åt våra flanquer, dess öfverlägsna styrka, så ansåg jag tiden vara inne at börja retraiten, då jag tillika var öfvertygad att här icke var fråga om någon recognossering utan en verkelig afsigt at forcera mig; den företogs och skedde i god ordning och betäkt af 2ne canoner och utbytande Batailloner, men då $\frac{3}{8}$ mil var tilbakalagd, så inkom rapport och äfven vår trosscolonne, betäkt af 2ne Divisioner och 2ne particanonerne, var häftigt anfallen i begge dess flanquer, fienden hade om natten öfver den vildaste mark, detacherad en styrka af 1400 man till detta företag, med det samma som hufvud styrkan gick på vår tète; mot en sådan öfverlägsen styrka, kunde denna svaga betäckning, utom egit försvar, omöjligen hindra, at icke ju större delen af tross colonen förstördes, jag forcerade emedlertid retraitten ännu $\frac{1}{4}$ mil, då

---

¹ Trykt efter en fra den Kgl. svenske Generalstabs krigshistoriske Afdeling velvillig meddelt Afskrift.

vi stötte uppå denna i ryggen med häftighet anfallande truppe som då attackerade den ankommande eller retirerande Têten, men fastän af våra ankommande canoner och närmastt (sic) Bataillon på det häftigaste riposterat, så var denna fiende igenom dess öfverlägsenhet, snart försedd med förstärkning af nye trupper, som tillika med den förstörde trossen som låg i vår väg, gjorde en halt under $\frac{1}{2}$ timas tid uti vår retraitte, hvilken då — när äfven den bakefter kommande största fiendens colonne med canoner hann tillstöta, förvandlade alt till et förtviflad försvar på stället eller masacre hvarvid mycket folk å ömse sidor stupade; i denna moment voro vi inneslutne af nära 5 till 6000 fiender, jag såg då en säker och snar total undergång, om man icke igenom et desperat steg kunde igenom forcera den bakåt tournerade Colonnen. Jag anbefalte derföre en Bataillon af Wästerbottens regemente at företaga denna attaque, och för at försäkra mig at det yttersta skulle göras, så anbefaltes Chefen Öfverste v. Knorring at sjelf leda denna attaque, hvilkens rådhighet och oförskräkthet gjorde at nästan emot förmodan, det lyckades honom at öppna såväl fiendens kedja, som dess slutne trupp, och med det samma förena under Dess befäl — det qvarvarande af Trossbetäckningen med de dertill hörande zne parti-Canonerne — hvilka Han, efter anförarens fall, tillika förde och derigerade, men som i moment (sic) efter denna lyckliga öppning af fiendens trupp, i det samma andre tillstötte — så var snart en ny truppe af fiender sluten emellan oss och Öfverste Knorrings corps, det var således ingen tid at försumma uti företaget, och som i det samma Batterie Chefen Capt. Kuylenstierna, under denna öfver alt croiserande häftiga Eld, medelst dess vanliga skicklighet och köld hunnit degagera zne metal Canoner, och vägen af tross blifvit något öppnad, så anbefaltes dermed under betäckning af den närmaste truppe retraitte eller at söka föreningen med den förut framträngde truppen, jag följde sjelf den samma, och medelst hurrarop — och med canonerne i full galopp — framträngdes öfver och kullkastades den tallrika fienden, som gaf en mördande croiserad Eld, mot fiende och Vän, så lyckades denna förening, emedlertid hade Capitain Kuylenstierna på samma sät anordnat de zne resterande piecernes retraitte hvilket likaledes försvårades igenom åter emellan kommande fiendtelige trupper, och ännu mera igenom den mängd af Service och hästar som medlertid blifvit undanskuten — men han öfvervann alla deficulteter och med understöd af de resterande af våra trupper, och ännu mera påträngd af fienden från alla sidor, så lyckades dock honom och den skickelige Majoren v. Schildt at såsom befälhafvare af denna återstående truppe, medelst köld och mannamod verkställa äfven denna emot all förmodan, sökte förening, dock måste härvid den ena piecen,

hvars hela service utom den blesserade anföraren och en häst (sic) sluteligen öfvergifvas sedan äfven föreställaren blef sönderskuten; och blef således igenom et underverk det hela förenadt och börjat efter en 4 à 5 timars dödande croiserad eld af en så vida öfverlägsen fiende, och återtog dess retraitte mot vor Gräns; igenom flere officerares rådighet blef flere smärre trupper af de utbredde kedjorne samlade och igenom omväger återförde, och får jag deribland isynnerhet nämna min Brigade Adjutant som på detta sätt med skicklig rådighet återförde en truppe af 130 man; — resultatet af denna desperata affaire er circa 240 mand döde, fångade och blesserade och deribland 11 st. Officerare, och hafva dess utom hitfört några och 20 blesserade af manskapet jemte 4ra Officerare. Härunder har en stor förlust skedd, igenom vår skickliga och nitiske Landshöfdinge v. Ekstedt död, som under affairen blef döds skuten, han hade under vårt tåg varit truppen beständigt följacktig för at sjelf öfverse anskaffandet af alla truppens förnödenheter! — Fiendens förlust isynnerhet igenom den genomträngande colonne var otrolig, det låg öfver alt högar af lik, som öfvermarscherades, och säkerligen blifvit större om icke en slutelig brist uppå ammunition hindrad masacreringen, fångar hade äfven kunnat göras mycket ibland denna consternerade truppe om tiden tillåtit att medföra — och ackta dem, dock blef 1 Liutenant, 4 under Officerare och 20 man Jägare och soldater af de Norske fångne hitförde, och som jag idag låter under betäckning afgå till Carlstad. Större delen af vår tross måste gå förlorad, äfven en hop gevär förlorades af de igenom flankernas (sic) framträngande af manskapet, äfven som alla officerarnes effecter gick förlorade, — fienden hade under sjelfva affairen och näst förut fått ansenlig förstärkning, såsom det 2dra Trondheemske Reg^{te} som återkom ifrån Christiania tracten, likaledes af en Bataillon af Bergenhusare, samt en corps af 600 man under en Cammar Junkare Haxthausens befäl som äfven ankom ifrån Westra sidan, och anmodes (sic) at falla i vår rygg fast det ej hann (?) verkställas. Jag har nu igenom parlamentering och andra underrättelser från fienden den underrättelse at han straxt efter affairens slut börjat med dess trupper återtaga förra ställningen kring Lier og K.Winger, och har jag äfven derföre förleden natt åter intagit min förra ställning uti lägren vid Nolby och Morast åt gränsen, der jag förblifver tils fienden skulle företaga en alfvarsammare attaque häremot, då jag emellan Eda skantsar anser mig böra göra det yttersta försvar; men också ser jag mig nu mera och innan någon betydlig förstärkning skulle hitkomma, icke i stånd at göra något offensift företag, uti detta couperade land, der dock lätta trupper öfver alt kan för den svagare på det nemligaste (sic) sätt framtränga, är svårt med en vida underlägsen styrka något offentielt företag; och

då jag med en 1200 och sedan 1000 man combattans, emot en fiende af 5 à 6000 man kunnat efter ordres både framtränga till dess egenteliga ståndpunct, äfvensom med en större forlust, häftigt förföljd återkomma utur dessa gorger, så tillskrifver jag det endast en lycklig Haza[r]de! Jag frucktar endast at fienden i fall den ej vidare fullföljer dess företag emot mig, nu mera kastar någon betydlig del af dess styrka ned åt, hvilket jag nu mera tror mig icke kunna förtjena, ehuru mycket jag önskar at kunna uppfylla detta mitt åliggande. Jag vågar i ödmjukhet hos Eders Excellence och fältmarskalken, recommandera till nådig hogkomst såväl de här ofvan upgifne Hrr. officerare, som i allmenhet så väl Befält [sic] och Truppe hvilke alla i dess mon så utmärkt upfyllt deras skyldigheter, och är det ibland antalet af manskapet många hvilka igenom rådighet och courage förtjent belöningen af medaillen för tapphet. Jag sänder denna Rapport med Capt. Kuylenstierna, för at vid samma tillfälle kunna anmäla alt behöfliga för at hastigt åter kunna organisera batteriet i dess förra stånd, äfvensom at då han varit et så utmärkt vittne till hela affairen kan munteligen fullständiga detaillera om så anbefallas hvad jag häruti förgätit eller gjort ofullständigt.

Haga den 6 Aug. 1814.

Gahn af Colquhoun
Brigad Chef.

3. Brev fra Landshøvding Hans Järta til Grev v. Engeström af 14de August 1814.¹

Eders Excellence!

Kongl. Regeringen har uti Skrifvelse af den 4. i denna månad kunn-
gjort mig at första Classen af det mig nådigst anförtrorde Läns Bevärings-
manskap, som vore stäld under General Majoren Gahns af Colquhoun
Ordres, borde hållas i beredskap at, efterhand och i den mån han funne
behofwet fordra, til tjenstgöring upbryta, samt anbefallt mig at i afseende
derpå foga alla de anstalter som på min åtgärd kunde ankomma. Uti
med Extrapost ankomne Skrifvelsen af den 9. i denna månad har ock
Herr General Majoren Gahn äskat att alt detta Beväringsmanskap skulle
skyndesammast afsändas til Eda Skans at förstärka hans genom täta
afgångar försvagade Brigade. Genast då jag den 12. dennes e. m. emottog
denna requisition utfärdade jag den kungörelse och i gemenskap med

¹ Efter Afskrift af Originalen i den Engeströmske Samling i Riksbiblioteket i Stockholm.
Chr. Vid. Selsk. Forh. 1894. No. 4.

H(?) Befalhafvaren de Ordres, som för verkställigheten deraf voro nödige, samt afsände dem med Courierer och Extraposter til de särskilda delar af detta vidsträckta Län, der det requirerade Beväringsmanskapet är förlagdt och permitteradt. Härigenom skall hela styrkan den zode vara samlad på mötesplatsen Romehed i St. Tuna Socken, hvarifrån den afgår med marche forcée den 22. om morgonen och bör kunna inträffa vid Eda Skans den 27. eller 28.

Då jag nyligen emottagit obehagliga bevis af General Befälets missnöje öfver mina föregående, likväl af Kongl. Maj:t och H. K. H. Kron-Prinsen i nåder gillade, åtgärder i afseende på ifrågawarande Bewäringsmanskap, har jag ansett en skjälilig försigtighet fordra at genast i detail til Eders Excellence inberätta de anstalter jag nu vidtagit för at hastigt verkställa en på Kongl. Maj:ts befallning *verkeligen* grundad och *bestämd* requisition. Jag hoppas at få exempel skola gifvas af en skyndsammare sammandragning af något Ordinarie Regemente til afmarche ur sin Ort i fält, än den nu skeende af en Beväring Corps som ligger spridd öfver en krets af ända til 20 mils radier. Flere af de til owissa öden afgående Ynglingarne få ej tilfälle at säga Farwæl åt föräldrar, hustrur och andra anhöriga.

At någon alfvarsam affaire den 5 förfallit i trakten emellan Eda Skans och Kongsvinger samt at Land[s]höfdingen Eckstedt derwid blifvit til dödsskuten är det enda jag ännu derom officielt känner. Et enskildt hitkommet bref ifrån Carlstad gifver anledning befara, at berörde affaire olyckligen aflupit, hwilket äfven synes sannolikt då General Gahns Skrifvelse til mig af den 9 är daterad Haga, nära intil Eda Skans, dit han förmodligen måst draga sig tillbaka.

Jag bör ej dölja för Eders Excellence at ryktet om berörde affaire, samt den brådskande requisitionen af detta Läns Beväringsmanskap til förstärkning af General Gahns, kanhända förut nog mycket förmindskade, Brigade, väcka innom denna Ort en obehaglig sensation. Lyckligtvis har jag icke gifwit någon publicitet åt de löften, som blifwit mundteligen och skrifteligen mig lämnade, at detta *Gränse Län* skulle til sit eget förswar få behålla sit nu sednast öfvade Beväringsmanskap. Emedlertid har allmänheten gjort sig hopp derom, och då detta hopp skulle förstöras, kunde det swårligen ske under mindre förmånliga omständigheter än de närwarande. Jag fruktar likväl icke at den utcommenderade Beväringshopen visar någon ovilja at marchera dit den är kallad, för hwilket fall jag ock är säker at kunna göra mig åtlydd; men tonen i orten blir i följd häraf mindre god, och jag kan icke för kommande behof räkna på samma anda hos Folket som hittils. — För min del är jag glad at ofta hafva med upriktighet och nit föreställt hwad jag

i denna sak ansett vara af vigt och äfven varagtig nytta. Nu då detta Gränse Län, ensamt bland sådana, beröfvas all militaire styrka, ehuru det afgifwit en ganska betydlig, bestående endast i Beväring af öfver 1500 man, återstår för mig blott at hoppas, at gränsetraktens beskaffenhet och farhågan för Dal Allmogen måtte afhålla fienden ifrån at söka intränga i denna del af Riket, som han snart får weta wara blottad på försvar och hvarifrån han hade genaste Vägen til Hufvud Staden och Våra inre Provincer. Et sådant företag vore visserligen denna årstid ganska swårt ehuru icke aldeles omöjligt; men vintertiden anser jag det med lätthet ifrån flera puncter kunna utföras. Om, sedan en Civil Embetsman varit kanhända den förste som stupat i detta krig, det vore tillåtit för en annan sådan at yttra sig öfver militaire saker, skulle jag förklara min önskan at, ifall Campagnen fortfar til vintern, den nu commenderade Beväring Corpsen ifrån detta Län finge derförinnan hemkomma för at förswara 3ne stora vägar in uti Riket ifrån Norge.

Den härifrån afgående Beväring Trouppen saknar väl åtskilliga beklädnads persedlar, som fordras för en höst Campagne, men jag hoppas at den dermed blifver försedd vid ankomsten til Eda Skans. För all säkerhet skrifver jag härom såväl til Kongl. Krigs Collegium som til H. E. Herr Grefve von Essen. I sit nuvarande skick är denna Troupp i vissa delar sämre utrustad än det fordna Landtwärnet, då det gick i fält.

Med wördnad har jag äran framhärda

Eders Excellences

Ödmjukste Tjenare

Hans Järta.

Fahlun den 14. Augusti 1814.

4. Brev fra Landshøvding Hans Järta til Grev von Engeström af 18de August 1814.¹

Eders Excellence!

Ehuru, under saknad af all officiel underrättelse om General Gahns affaire den 5. Augusti, ryktet med hwar dag förstorat hans förlust derwid och föreställt nya vådor i följd deraf, förmärkes ingen oro hos Beväringsmanskapet som nu i alla delar af Länet sammandrages för at til Wermland afmarchera. De med denna dags post ankomne tilfredsställande underrättelser ifrån Hufvudarméen skola snart göra berörde förlust glömd.

¹ Efter Afskrift af Originalen, der findes paa samme Sted som foregaaende Brev.

Ifrån Stockholm har jag ock erhållit sådana uplysningar om den ifrågasvarande affairen, som sätta mig i tilfälle at rectificera begrepen derom och justifiera General Gahn, hvilken, såsom H. K. H. Kron Prinsen i bref til H. E. Hr. Öfver Ståthållaren yttrat sig, har gjort sig för säker, men ersatt detta fel genom et sällsynt mod och en skicklighet som hedra honom.

Uti denna Ort finnes kanhända ingen, som af illwilja utsprider oroande rykten, men, likasom öfverallt, många lättsinnige som vilja synas weta mera än hopen, och som, af gammal Svensk wana, älska at finna fel hos Chefen i alla Styrelsegrenar. Jag har nödig upmärksamhet på dessa kannstöpare, utan at hedra dem med något vedermäle deraf.

Det säkraste sätt at förekomma falska rykten är at kunngöra äfven ofördelaktiga händelser. De äro aldrig sådana som ryktet öfverdrifwer dem, när det allena får dem föreställa.

Med wördnad har jag äran framhärda
Eders Excellences

Ödmjukste Tjenare
Hans Järta.

Fahlun d. 18. Aug. 1814.

IV.

Aktstykker om Krigen i Smaalenenes Amt.

Hovedskuepladsen for den kortvarige Krig var Smaalenenes Amt. Her stod ikke smaa Troppemasser imod hverandre. Saa betydelige Hære som disse have overhovedet aldrig været samlede paa norsk Grund.

Christian Frederik havde selv overtaget Anførselen over den norske Hær. Han har ved flere Leiligheder beklaget sig over, at der ingen af de høiere Officrer var, til hvis overlegne Dygtighed han kunde nære Tillid¹. Selv om dette har medført fuld Sandhed, er det imidlertid ikke derfor givet, at han kan staa uden ethvert Ansvar for den Slaphed, der under dette Felttog var betegnende for den norske Overledelse. Sin rette Forklaring finder denne i Kongens egen Forstaaelse af, at hans Sag som Repræsentant for «Huset Holstein»² var tabt, og at hans personlige Indsats ikke kunde holdes. Han ønskede at undgaa en Forlængelse af Krigen, og hans hovedsagelige Maal var derved blevet det at berede sit Land de bedste og ærefuldeste Vilkaar, naar han selv bragte sin egen Stilling som Offer. Under saadanne Omstændigheder følte han tungest det Ansvar, der maatte følge af en fortsat Blodsudgydelse; men dette bidrog end mere til at slappe hans Handlekraft og lamme de Foranstaltninger, som skulde have styrket Forsvaret mod den indtrængende Fiende, hvis Overlegenhed tilsøs allerede paa Forhaand havde maattet skjænke ham saa store Fordele paa den Grund, som var bleven Krigens første Skueplads.

Uagtet der i de senere Aar er fremdraget en Mængde Aktstykker om Begivenhederne i 1814, har dette dog kun i mindre Udstrækning været saadanne, som belyse Krigens Gang. Til Forstaaelse af den militære Stilling skal her meddeles en Del Aktstykker, der kunne have en mere almen Interesse. Tiden tør nu være kommen, da der ogsaa kan skrides til Offentliggjørelse af saadanne, hvilke ville vise, hvordan den militære Stilling virkelig var.

Christian Frederiks Opfatning af sin og Norges Stilling havde ladet ham lægge mindre Vægt paa Udsigterne til at kunne optage en Kamp, alene med Landets egne Kræfter. Dette bar nu sine Frugter. Med en Hær, i hvilken Officerer og Soldater med lige Tapperhed og Selvopofrelse vilde have kappets om at gaa i Kampen, saa Kongen, som dennes øverste Leder, sig i kortere Tid end tre Uger bragt i en meget betænkelig Situation, af hvilken ganske vist en rask, beslutsom Handling kunde have reddet ham

¹ Se bl. a. ovenfor, S. 9 og Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 108.

² S. 9 ovenfor.

ud, men som, hvis denne Handling var udebleven, kunde være bleven lige skjæbnesvanger for Hæren som for det Land, om hvilket den var bestemt til at værne.

Thi saadan var Stillingen umiddelbart, forinden Krigen blev afsluttet gennem Konventionen i Moss.

Hvorvidt Kongens Anke over, at ingen af de høiere norske Officerer havde de for Overbefalingen nødvendige Egenskaber, var berettiget, derom tør her ingen Formening udtales. Men det kan ialfald neppe bestrides, at disse Officerer vare dygtige Chefer for sine Afdelinger. Carl Johan har senere næret megen Tillid til dem, og hans Forhold til disse sine Modstandere fra 1814 kan blive et tungt Lod i Vægtskaalen mod dem, som nu søge at nedsætte deres Minde.

Tilliden er bleven gjengjældt.

General Arenfeldt var — for alene at nævne eet Navn — efter Foreningen Carl Johan varmt hengiven. Hans hele Liv bar Præget af denne Følelse. I Hjemmet indprentede han sine Omgivelser den samme Hengivenhed for den store Personlighed, der havde indgivet ham Høiagtelse som Modstander og vundet hans Hjerte som hans egen Krigsherre. Om Arenfeldts Følelser for Carl Johan foreligger fra hans nærmeste Kreds de mest utvetydige Udtalelser. Men en Krig, der ender med at sætte saadanne blivende Indtryk i de tapreste Mænds Hjerter, den kan ikke have været til Skam for nogen af dem, som deltog i den, og den bør til alle Tider sees under den samme Forudsætning.

1. Kong Christian Frederiks politiske Testamente af 2den August 1814.¹

H. Majestæt tilkiendegiver Statsraadet følgende og befaler det indrykket i sammes Protocol:

Krigens Hændelser kunne være mangehaande, den Almægtige raader for Menneskets Skiebne.

Skulde det være Forsynets Villie, at Vi, som Gud forbyde, skulde geraade i Fangenskab, da erklære Vi højtideligen, at enhver Erklæring ethvert Løfte eller Frasigelse, som Vi maatte blive nødte til at afgive i bemeldte Vort Fangenskab, skal være og ansees som aldeles ugyldigt — førend et constitutionsmæssig valgt Storthing med frit Overlæg har antaget samme som gyldig eller forbindende for Nationen — indtil denne Tid bør Regieringen føres af Statsraadet i Vort Navn.

I det Tilfælde, at det er Herrens Villie at kalde Os herfra til en bedre Verden, stoler jeg lige trygt paa Normændenes Troskab mod min Søn som imod mig, thi jeg er overtydet om, at det er Nationens bestemte Villie at modsætte sig det svenske Aag! Vi erklære altsaa enhver Afstaaelse af hans Rettigheder til Norges Trone, som Kongen af Danmark eller nogen

¹ Afskrift i Rigsarchivet, efter den mellem Christian Frederiks Papirer opbevarede Original *in folio*, egenhændig skreven og underskreven. Alle fire Underskrifter under den paa-skrevne Erklæring ere ligeledes egenhændige. Smlgn. en anden Redaktion, der efter Statsraadets Protokol er trykt i Aalls Erindringer (2den Udg.), S. 495 fig.

anden paa min Søns Vegne førend hans myndige Alder maatte give, for ugyldig.

Kun et ifølge Grundloven lovlig valgt Storthing, som delibererer med Frihed og Roe, kan efter modent Overlæg tiltræde Foreningen med Sverrig, men min Søns eget Samtykke i myndige Aar udfordres for, at denne Act kan være gyldig eller forbindende for ham eller hans Efterkommere. —

Seer han Midler til at gjøre sine Rettigheder giældende, da bør han vælge mellem Danmarks og Norges Krone, thi forenede kunne de ej blive paa hans Hoved, saaledes som Politiken nu byder —

Regieringen skal altsaa efter min Død føres af Statsraadet i min Søns Navn hvilket, efter de fleeste Stemmer, maae have Ret til at udøve alle Regieringsforhandlinger, at forflytte Regieringens Sæde og at tilkalde nye Medlemmer til Statsraadet. Statsraad Anker bør tilbagekaldes fra England, for at forestaae de udvortes Anliggender —

Armeen bør commanderes i Kongens Navn af Hans General Adjoudant v. Sejersted som har det forud for de øvrige højere Officereer i Armeen, at han er norsk fød. Hvem der paa Grund af Ancienneté ej vil staae under hans Befaling i Kongens Navn, maae hellere udtræde af Tienesten; men jeg er forvisset om, at een Aand og eet Sind vil besiele enhver Normand enhver som tiener Norges den gode Sag. —

Sverrig og Europas øvrige mægtige Stater have besluttet Norges Undergang uden ringeste Hensyn til det norske Folks Lykke, det kan altsaa ikkun forsvare sig selv uden at stole paa andre; saalænge det er mueligt at holde Tropper i Marken for at forsvare Biergene, bør efter min Formeening ingen Underhandling eller Fred sluttet med Norges Arvefiender de Svenske, der nu seenest ved at afslaae Vaabenstilstanden og ved at erklære Rigsforsamlingen paa Edsvold for ugyldig have lagt deres Hensigt for Dagen at træde Nationens Lykke og Rettigheder under Fødder — hvilket ej har levnet Os andet Middel end i Tillid til Gud og Vort Folk at sætte Magt mod Magt, for at hævde gamle Norges Ære og Selvstændighed. —

Christian Frederik.

Givet paa Moss d. 2den Aug. 1814.

Ovenstaaende Hs. kongl. Majestæts allerhøieste Villie forbinde vi os efter yderste Evne og efter bedste Overlæg at see opfyldt i Overensstemmelse med vores allerunderdanigste Pligt.

Statsraadet i Moss d. 3^e Augusti 1814.

Haxthausen. Rosenkrantz. Sommerhielm. J. Sejersted.

2. Generalmajor Sejersteds og Oberst Hegermanns Betænkning af 8de August 1814.¹

Efter Deres Kongelige Majestæts allerhøjeste Befaling skulle undertegnede herved allerunderdanigst indstille følgende Betænkninger betræffende den Norske Armees Stilling efter de af Fienden gjorte Fremskridt i Landet:

1mo Den Svenske Armee er den Norske Armee overlegen formedelst dens Styrke til Søes, hvormed den combinerer alle sine Operationer fra Landsiden, hvilket tvang os til at fordele vor svagere Magt langs Landets vidtløftige Grændse og Søkyster. Af den Aarsag maatte Roeflotillen forlade Hvaløerne og derved paa en hvis (sic) Maade blive i inaktivitet, ligesom Kragerøens og Frederiksstads Fald blev derved til Følge og hvorved Fienden blev Mester af Glommens Udløb, Christiania Fiorden og havde det nu i sin Magt at true os til Lands paa flere Punkter, nemlig: fra Frederiksstad, Svinesund, Tistedalen og den hele østlige Grændse, indtil Kongsvinger.

2° Fiendens Hovedangreb skedde over Tistedalen og Svinesund, hvilke Positioner formedelst Overmagten maatte forlades. Imidlertid var et betydeligt Corps rykket ned til Rakkestad, for at møde den over Tistedalen og Svinesund fremrykkede overlegne Fiende. Her erfarede man Frederiksstads Fald, hvilket gjorde det til en Nødvendighed, igjen at gaa tilbage over Glommen, da Fiendens overlegne Styrke til Lands og Vands lod ham Veyen aaben til Moss og Christiania, hvorved vi bleve aldeles bragte i en denfenciv (sic) Tilstand og kunde ingensteds møde ham med den tilbørlige Styrke. Dette foraarsagede, at han rykkede fra Rakkestad gennem Eidsberg, uden at vi med vore ringe Kræfter kunne afværge det og maatte indskrænke os til Positioner, hvorved Overgangen over Glommen kunde forsvares. Ønskeligt og sandsynlig, tillige i militair Hensigt fordeelagtigt, havde det været, som ogsaa overeensstemmende med Armeens Aand, fra Rakkestad Positionen at kunde have overgaaet til offensive Operationer. —

3° Den nordlige Deel af den østlige Side af Glommen, fra Kongsvinger ned til Eidsberg er blottet for Tropper, paa den Styrke nær, som er levnet Oberstlieutenant von Stabell paa sin Retraite, af den ham underlagte Postering paa Østsiden af Glommen. Vel kunde man i en Position længere tilbage, concentrere en betydelig Deel af Armeen for at dække Christiania og der vove noget afgjørende for at redde Armeens Ære; men

¹ Gjenpart af Originalen i Stortingets Archiv; Afskrift efter denne i Rigsarchivet. For det meste trykt i Fra Kiel til Moss, S. 58 flg.

hvilket Udfaldet end heraf blev, vilde man dog sandsynlig ikke kunde forhindre Fiendens Fremtrængen til Christiania, da man maatte forlade Positionerne ved Glommen og derved blotte den venstre Flanque af den concentrerende Armee til Dækning af Christiania, hvorved man atter blev nødt til at dele sin Styrke og blev forsvag til at modstaa med Kraft. —

4. Armeen skal ikkun være forsynet med Proviant for 14 Dage, hvis Tilvejebringelse endog oftest bliver umuelig, paa Mangel af (sic) Heste. — Tropperne maae saaledes savne den nødvendige Existence. Armeen behøver ogsaa Klæder, Skoe p. p.

Denne Armeens Stilling have vi ikke skullet tillade os at skiule for Deres Kongelige Majestæt og indstille samme til Deres wiisdomsfulde Overvejelse.

Undertegnede føle fuldkommen det ydmygende og Smertelige i denne afgivne Betænkning. Den Dag vil blive til Bekymring for vort hele Liv, da vi efter allerhøjeste Befaling opfylde dette Ærinde, men vi troe og, at Armeens nærværende Stilling maatte skildres af os efter vor redelige Overbeviisning og som det sømmer sig for Mænd af Ære, der saa gjerne fortrække Døden i dette Øieblik, for denne ydmygende Behandling.

Spydeberg Præstegaard den 8de August 1814.

Allerunderdanigst

J. Sejersted
General-Major og tjenstgjørende
General Adjutant.

D. Hegermann
Oberst og Kommandeur for Oplandske
Infanterie Regiment.

Fremlagt i Statsraadet, d. 8de August 1814.

v. Holten.

Fremlagt i Odelstinget, d. 22de Novbr. 1814.

Weidemann.

3. Commissariats-Commissionens Erklæring af 9de August 1814.¹

Ved allerunderdanigst at insinuere Deres Kongel. Majestæt vedsluttede Forklaring over Aggershuus militaire Magasins Tilstand saaledes som samme efter Rapport af 7de dennes befandtes, samt hvorledes der overeenstemmende med de mig General Lieut. v. Haxthausen mundtlig givne allerhøjeste Befalinger er disponeret over dette Magasins Forraad, finde vi det Pligt end videre allerunderdanigst at meddeele Rapport angaaende de til Armeens

¹ Original mellem Christian Frederiks Papirer; derhos bekræftet Afskrift i Stortingets Archiv. I Rigsarchivet Afskrifter af begge.

Forpleining trufne Forføyninger, samt at give Deres Majestæt en Oversigt over, hvad der foruden hiint Magasins Forraad, der allerede er disponeret paa den i Forklaringen anførte Maade, endnu paa andre Steder er disponibelt for den active Armee.

I Overeensstemmelse hermed rapporteres altsaa:

1. For at fremskynde paa mueligste Maade Frembringelsen af de Provisioner, der ere befalede fremskaffede til Bøyerud og Westbye, nemlig: til 10,000 Mand for 10 Dage paa ethvert af Stederne, har denne Commission beordret ej alene Aggershuus Amt og Christiania Magistrat at drage Omsorg for det størst mulige Antal Hestes Tilvejebringelse, men endogsaa sat Buskeruds Amt og Jarlsberg Grevskab, samt Hedemarkens Amt i Requisition for at tilvejebringe den manglende Transportskyds. Med Bestemthed kan Commissionen allerunderdanigst indberette: at ligesom der fra dens Side aldeles intet Øyeblik er tabt for at bringe Transportvæsenet i behørig Gang, saaledes har den ogsaa fra civil Øvrighedens Side mødt den ufortrødneste og virksomste Assistance, og vi vide med Vished: at alt er udrettet som Omstændighederne paa nogen Maade har levnet Adgang til, for at opnaa det befalede Øyemeed.

Transporter ere siden 4de dennes daglig afgaaede fra Aggershuus til Armeen og vi skyldte Sandheden at yttre: at Expeditionen fra dette Magasin er overgaaet vor Forventning, da vi fuldkommen kiende, og forhen for Deres Kongel: Majestæt allerunderdanigst have skildret de mange Vanskeligheder, som her maae bekiempes.

2. Foruden de Transporter, der allerede ere og fremdeles daglig afgaae til Bøyerud og Westbye, indtil det befalede Forraad til disse Steder er henbragt, have vi ogsaa foranstaltet, at det under Gaars Dato allerhøiest befalede Forraad til 3000 Mand i 5 Dage ufortøvet afgaaer til Blakier, saa hurtig som Formaling og Bagning kan fremmes og Heste erholdes.

For saameget muelig at paaskynde Bagningen have vi med Proprietair Hans Grüner aftalt Accord om Forbagning af blødt Brød, som fra Aggershuus Bagerier nu ikke mere i tilstrækkelig Qvantitet kan tilvejebringes, da den active Armee saa betydelig er forøget.

3. Fra Mosse Bagerie er Forbagningen befalet paadrevet med den størst muelige Anstrængelse, men vi have fra benævnte Sted ingen Efterretning med sidste Post erholdet, og ere usikre, om Fiendens Fremtrængen maaskee gjør enhver Undsætning fra den Kant umuelig.
4. For paa enhver Maade at fremme Transportvæsenet, endog naar de fra længere bortliggende Districter i Requisition satte Heste skulle

udeblive, har Aggersh: Amt foreslaaet: at lade Transporterne afgaae over Baandefiorden og siden føres over Land ved requirerede Heste fra Aas, Westbye og Schie Sogne samt fra de tilstødende Districter i Smaalehnenes Amt.

Hvorvidt dette Forslag er udførligt, vil imidlertid beroe paa om de benævnte Sognes Heste uforbigiengelig maa af Armeen benyttes til dens Trains Befordring, thi i saa Fald vil Afhentelsen af Provisionerne fra Fartøjerne i Bonden uundgaaelig standse af Mangel paa Hestehjelp.

Dette er Grunden, hvorfor vi ikke for det første med nogen Kraft tør drive Transportvæsenet til Baads, forinden vi fra Deres Majestæt meddeles allernaadigst Forvisning om: at de ommeldte Districters Heste ikke af Armeen optages.

5. Deres Majestæt vil allernaadigst af den hosfølgende Forklaring erfare: at Forraadene i Aggershuus militaire Magasin, med Tillæg af hvad Provideringen der har stillet til vor Disposition, ville, paa yderst ubetydelige Qvanta nær, være aldeles medgaaede, naar de hidindtil allerhøist befalede Transporter ere udførte.

Naar undtages lidet Havre samt et betydeligt Partie Tørfisk, som Provideringen har i Forraad, vil saaledes intet blive tilovers at bortbringe til andre Steder fra dette Magasin; ey heller kan Forraadet der kompletteres fra andre Steder, og Armeens Forpleining ophører saaledes fra dette Magasin, naar den sidste Transport for 20,000 Mand i 10 Dage er udført, hvorved end videre maa bemærkes: at intet særskilt Forraad haves for den her tilbageværende Garnison, men at denne tærer paa det samme Forraad, som allerede er beregnet til Transport; ogsaa adskillige Divisioner af Armeen hente deres Proviant directe fra Aggershuus, og hvad disse erholde, gaar ligeledes i Afdrag paa det sidst beregnede 10 Dages Forraad til 20,000 Mand. Det samme vil være Tilfældet, hvis Roeflotillens Mandskab for en større eller mindre Deel melde sig med Requisitioner om Proviant fra Aggershuus.

6. I Drammen findes en ej ubetydelig Beholdning af Kornvarer, nemlig: 173 Tdr. Rug, 1128 Tdr. Havre og 1949 Tdr. Byg, hvoraf 600 Tdr. Havre ere sendte til Kongsberg og sandsynligvis vil blive disponeret til Bergalmuen.

Af dette Forraad forpleies desuden Drammens Garnison og Besætningen paa Hurum Landet.

7. Paa Ringeriget og Hadeland er oplagt 537 Tdr. Rug, 846 Tdr. Byg, 252 Tdr. Blandkorn og 2673 Tdr. Havre. Dette er det ceneeste Forraad der haves *en reserve* til Brug ved en Retraite; thi hvad der haves

8. I Wangske Depot paa Hedemarken, og som den 1ste hujus bestod udi: 609 Tdr. Rug og Rugmeel, 805 Tdr. Byg, 292 Tdr. Gryn, 98 Tdr. Erter, 64 Tdr. Salt, 2524 Potter Brændevin, 21,120 *℔* Kiød, 21,300 *℔* Fisk og 32,000 *℔* haardt Brød, er nu da Kongswinger Magasins videre Completering fra Aggershuus snart vil ophøre, allerede bestemt til: deels at fyldestgjøre de uden om Kongswinger Fæstning cantonnerende Troppers Requisitioner — hvilke ere befalet tilsendte Magasinet paa Hedemarken — deels og til at completere Kongswingers Fæstnings Forraad, der nu alleene maa anvendes til Garnisonen.
9. Naar hertil søyes: at vi, overensstemmende med Deres Majestæts allerhøieste Befaling, have truffet Anstalt til, at der paa ethvert af Stederne Waaler Præstegaard, Wægger, Hovi og Bøyerud anskaffes 50 Stk. Slagte-Qvæg til Brug for Armeen, saa er dette alt, hvad vi øyne Udsigt til at kunne forskaffe til Armeens Underholdning og disse Forraades Ubetydelighed i sig selv i Foreening med deres lange Fraliggenhed for den største Deel gjør, at man kun kan tage lidet Hensyn paa dem, naar det gjelder at calculere: i hvilken Tid den active Armee deraf kan underholdes.
10. Friderichswærns og ~~Caanda~~ Magasiner forbigaaes her, da de deels intet have tilovers, og deels Afstanden i alt Fald ville gjøre Benyttelsen af Overskuddet til den active Armee her aldeles umelig.

Til Slutning bemærkes: at det herværende betydelige Forraad Tørfisk ved mig, Justitsraad Wiewild foranstaltes for en Deel afslibet til Drammen.

Christiania, i den Kongel. Commissariats Commission
den 9de Aug. 1814.

Haxthausen.

Vibe.

M. A. Sundt.

Wiewild.

Ruge.

in fidem

Ruge.

Fremlagt i Odelstinget den 22de November 1814.

Weidemann.

- Anmærkninger: 1) Det manglende af Brændeviin haabes tilvejebragt ved Indkiøb, hvortil allerede omtrent 3000 Potter ere betingede.
- 2) Det manglende af Rug til Meel suppleres af Overskuddet af Byg til Meel.
- 3) Det manglende af Erter suppleres for den største Deel ved Overskuddet af Gryn, og Resten af det til Meel beregnede Byg.
- 4) Det manglende af Flesk suppleres ved Overskuddet af Kiød, hvoraf bruges det dobbelte mod Flesk.
- 5) Det manglende af Tørfisk kan til enhver Tid ventes suppleret fra Provideringen, som af denne Artikel har et betydeligt Forraad.
- 6) Det betydelige Forraad af Havre befales, saavidt som det er mueligt at fremme Tørring og Formaling deraf, anvendt istædet for Bygmeel, for derved at vinde et Forraad af sidste Sort til Anvendelse istædet for Rug til Meel og Brød.

Christiania, i den Kongelige Commissariats Commission,
den 10de Augustii 1814.

Haxthausen.

Vibe.

M. A. Sundt.

Wiewild.

Ruge.

4. Generalmajor Sejersteds Erklæring af 10de August 1814.¹

Ifølge Deres Mayestets allerhøjestes Befaling, skulde jeg icke forfeyle hermed allerunderdanigst at fremsætte mine Tancker over Armeens nærværende Stilling. —

Dersom effter de i Gaar føyede Foranstaltninger, Sannesund og Rolfsen (sic) ere occuperede af Hr. General-Major von Arenfeldts Brigade, saa ere alle Hoved-overgange over Glommen undtagen den ved Frederikstads Forstad alle (sic) besadte af vor Armee, og desuden staaer Hr. Oberst-lieutenant von Stabell med et Corps ved Trøgstad som daglig forstærckes. — Fienden har ved sin Overmagt paa den østlige og Sydlige Side af Glommen trængt frem til Edsberg og Aschim Præstegjælde. — Da vi igaar formedelst Brohovedets feylagtige Anlæg ved Langenes afbrød den

---

¹ Egenhændig Original mellem Christian Frederiks Papirer. Afskrift i Rigsarchivet.

der værende ponton-Broe blev vi berøvede alle Midler til at gaae offensiv imod Fienden, og derved aldeles kastede i en defensiv Tilstand.

Saalænge Fienden kand holdes i Respeckt ved Frederikstads Forstad hvilcken Overgang er i hans Vold, og vi ere i Stand til at forsvare de øvrige Overgange, samt at Oberstlieutenant v: Stabell er i Stand til at holde sig effter at være bleven forstærcket i Trøgstad eller ved Hemnes, saa kand Fienden icke trænge frem til Moss og Christiania uden at forcere Een eller fleere af disse Passager. — Det vilde derfor være Ønskeligt, om man kunde gjøre Udveye til at samle en Resærve, og opstille den i en saadan Position, at den kunde være *a porte* til at soutinere de betræng[t]e Punckter.

Dersom den Fiendtlige Overmagt nu skulde kaste sig paa Oberstlieutenant Stabells Corps allene, da vilde hand sandsynlig ey være i Stand til at holde sig, omendskiøndt hand af alle kræfter maatte forsøge det, men blev det endelig uundgaaeligt, da maatte det skee til Fedt og Blakier-Sunde, hvilcke 2de Overgange hand til det yderste maatte forsvare.

Skulle de Sydlige Overgange blive forcerede, da maatte Hr. General-Major von Arenfeldts Brigade søge at forsvare Positionerne ved Kamboe og Svindals-Skoven til det yderste, for at give Reserven tiid til at understøtte den i disse Positioner, thi dersom disse bleve forcerede, saa maatte Positionerne ved Grønne- og Onstad-Sunde gaae tilbage uden at blive angrebne; og da blev indtet andet tilovers end at retirere sig i Een i Forveyen udseet Position med den heele Styrcke paa den væstlige Side af Glommen, og deri forsøge det sidste Disparations-Forsøg.

At bestemme en Position til en Reserves sammentræckelse vil blive et svært problem at opløse; egentligen burde den være lige langt fra alle truede Punckter, men da maatte og disse nærme sig til Figuren af Cirkelens peripherie; da dette icke er Tilfældet, saa troer jeg at man burde placere den lige langt fra de bagerst liggende Punckter, og disse ere Moss og Onstad-Sund; Stædet for en saadan Reserves tilsammentræckelse vilde altsaa blive Egnen af Krogstad Hoved-Kircke. — Men — hvorfra skulle Tropperne til en saadan Reserves Formeerelse tages? maaske de 2de fra Væstlandet forvæntende Batailloner og en Bataillon af de bag Langenes stationerede, men er denne tilstræckelig til at kunne agere med Krafft paa nogen af de truede Punckter?

Skulde man være saa uheldig, at Een eller fleere af de nu indehavende Defensions-Punckter bleve forcerede og i følge deraf blev nødt til at gaae tilbage med alt, saa finder man ingen fordeelagtig Possition, i hvilcken man kunde forsvare sig imod Fienden, førend ved Sætre, der hvor

de 2de fra Contra og Skydsjordnet kommende store Landeveye foreene sig, og siden længere tilbage ved Liabroe, som er det sidste Stæd foran Christiania, hvori det kunde blive muelig at forsvare sig.

Wegger den 1ode August 1814.

Allerunderdanigst
J. Sejersted.

**5. Christian Frederiks Brev til Statssekretær v. Holten af
11te August 1814.¹**

Min kiere Holten! Vi staae paa det uheldige Punkt at maaskee en Hovedtrefning afgjør Rigets, Deres og min Fremtids Skiebne — Skulde den falde uheldig ud, da rejs ufortøvet til Bergen og sørg for Deres Sikkerhed; unødigen (sic) vilde jeg vide Dem i Fortred for min Skyld.

Den 11 Aug.² 1814.

Deres Ven
C. F. R.

**6. Christian Frederiks Brev til Generalmajor Arenfeldt af
12te August 1814.³**

Saalænge Underhandlingerne med den her til Moss ankomne svenske Parlementair vedvare, og indtil at bemeldte Parlementair herfra er retournerede, bør intet Angreb skee fra Hr. General-Majorens Side, med mindre Fienden angriber Dem, eller søger at trænge frem mod Deres Stilling.

Dog bør Deres Opmærksomhed desformedelst ei aftage; De maa være lige aarvaagen at Fienden ei skal tilføye Dem nogen Streg.

Hovedkvarteret Moss den 12 August Kl. 1³/₄ om Natten.

Christian Frederik.

Til
Hr. General-Major Arenfeldt!

¹ Egenhændig Original mellem Christian Frederiks Papirer; Afskrift i Rigsarchivet.

² Der er rettet i Ordet; det oprindelig skrevne er utvivlsomt: *Juli*.

³ Original i Storthingets Archiv; Afskrift i Rigsarchivet.

7. Arenfeldts og Hegermanns Erklæring af 13de August 1814.¹

Efter Deres Kongelige Majestæts allerhøieste Befaling, skulle Under-
tegnede herved afgive følgende allerunderdanigste Erklæring:

De under vores Commando forsamlede Tropper ere besjælede af
fuld Jver for Norges Sag. De følge os villigen. Denne Stemning have
vi søgt til denne Stund at opflamme og at vedligeholde. Aldrig have vi
tilladt os at skildre for Tropperne Rigets Tilstand, efter de af Fienden
gjorte Fremskridt, eller at fremstille for dem Mueligheden eller Sandsynlig-
heden af, at kunne udholde den forestaaende haarde Kamp, i Henseende
til de Resourcer, som Krigen fordrer, da saadanne Forestillinger letteligen
maatte svække deres Mod. Har Deres Majestæt tilstrækkelig og hensigts-
passende Proviant for Tropperne, er Armeen ufeilbarligen forsynet med
Ammunition og Klædessorter for at udholde Krigens Besværligheder, og
kan Armeens Operationer igien ledes med Eenhed og Kraft, da kan Deres
Majestæt altid stole paa Deres Troppers Mod og Hengivenhed, om end
ikke, efter nærværende Stilling, Resultatet blev saa opmuntrende. Men
kan Deres Majestæt ikke forsyne Armeen med god Proviant, Ammunition,
Vaaben og Klæder, under den besværlige Kamp i den forestaaende
Aarstid, under idelige bivouacs, da bliver efter vores Overbeviisning, uagtet
Troppernes Mod, under Deres Majestæts høie Anførsel, Armeens Opløs-
ning og Landets Ruin en uundgaaelig Følge deraf. Foruden Armeen har
Deres Majestæt at underholde nogle Tusinde Heste og skydsende Bønder.
Ved ethvert bivouac er Landmandens Fourage et uundgaaeligt Tab.
Armeen fortærer saaledes Landmandens havende Forraad m. m.

Tropperne spørge ikke efter de udfordrende Resourcer. De tænke
sig disse altid forhaanden, naar Krig føres. Vore Følelser, som Soldat
kjender Deres Majestæt, ogsaa som god Norsk Borger. Deres Majestæt,
som Landets Hærfører og Konge, maa vi indstille til Allerhøiestsammes
viisdomsfulde Overveielse, hvorvidt Landets Lyksalighed og Frelse kan
udsættes for den truende Fare, for ikke omsider, uagtet de villigste Op-
ofrelser, at blive et underkuet Folk.

End videre maa vi allerunderdanigst tilføie: Skulde det lykkes Deres
Majestæts Vaaben at drive Fienden igien ud af Landet, da kan man
vente det hele Land efter den indtagne Strækning aldeles ødelagt.

Moss den 13de August 1814.

allerunderdanigst

C. D. A. Arenfeldt. D. Hegermann.

Fremlagt i Statsraadet, d. 13de August 1814.

v. Holten.

Fremlagt i Odelstinget den 22de Novbr. 1814.

Weidemann.

¹ Original i Stortingets Archiv; Afskrift i Rigsarchivet. Fra Kiel til Moss, S. 66 flg.

8. Commissariats-Commissionens Erklæring af 17de August 1814.¹

Til Kongen!

Af vor under 1ode hujus indgivne allerunderdanigste Magasin-Rapport² vil Deres Majestæt allernaadigst have erfaret: at Beholdningerne af alle Slags i Aggershuus Magasin ikkun vare tilstrækkelige til Armeens Forpleining paa 20 Dage, og af enkelte Artikler paa lidet længere Tid.

I Anledning af Deres Majestæts allerhøyeste Befaling under 15de dennes, som vi i Gaar Eftermiddag imodtog, at nemlig ufortøvet oprette 2de Magasiner et paa Schydsjordet og et paa Contra, i Forhold til Magasinernes Tilstand, er det vor Pligt at affatte følgende allerunderdanigste specielle Rapport.

Alle marscherende Tropper i heele Armeen have været overladt at tage deres Proviant for de første 10 Dage i August fra de sædvanlige eller dem nærmest og beleiligt liggende Magasiner overensstemmende med de engang for alle givne Befalinger.

Da Friderichstads og Friderichshalds Magasiner blev afskaarne, var i Moss et Magasin foranstaltet oprettet og forsynet til et Hoved-Depôt, fra hvilket de nærmest liggende Tropper kunne lade afhente Brød og alle reglementerede Proviant Sorter fra 9de Augustii af, især Reserve Brigaden under Herr General Major v: Arenfeldt.

Alle øvrige Tropper beholdt som forhen Aggershuus Magasin til derfra at erholde Proviant, og Deres Kongelige Majestæt befalede endvidere, at i Bøyerud og paa Westbye 2de Reservemagasiner skulde oprettes, hver til 10,000 Mand paa 10 Dage, hvilke Depôts ogsaa ere blevne lykkeligen etablerede, uagtet den overordentlig vanskelige Transport.

Dette var endnu ikke nok; thi efter Deres Kongelige Majestæts allerhøyeste Ordre, blev paa 4 Steder, nemlig: Bøyerud, Hovi, Westbye og Wegger, 50 Stk. levende Qvæg, i alt 200 Stk. Kreature opkjøbte til Armeens Fornødenhed eller Vederqvægelse; desuden bleve Brigaderne v: Staffeldt og v: Hegermann tilsendte 24,000 R^d DC: hver, til at afhielpe øyeblikkelige Fornødenheder, og derfor at købe Creaturer.

Saaledes er og var Armeens Tropper fuldkommen forpleiede paa andre 10 Dage eller til 20de August, naar de selv ville virke og benytte alle dertil givne Hjelpemidler.

At der nu til de sidste 10 Dage i August behøves den allerstørste Orden og Øconomie med Provisionerne, vil Deres Majestæt selv allernaadigst kunne bedømme af ovennævnte vor allerunderdanigste Rapport

¹ Original i Storthingets Archiv; Afskrift derefter i Rigsarchivet.

² Trykt ovenfor, S. 57 flg. Denne Rapport omtales her efter Bilagets Datum, 1ode August, medens den selv i begge Exemplarer er dateret den 9de.

af 10. hujus, hvoraf sees Manglerne, som kuns ved andre Species kan suppleres.

Flere Batailloner, enkelte Divisioner og Detachements have allerede efter vedlagte Fortegnelse ladet afhente deres fulde reglementerede Provisioner for de sidste 10 Dage i August, og Commissionen anseer denne Afhentelse som den bedste og sikreste Maade at betrygge Tropperne deres Proviant's rigtige Fremkomst.

De endnu resterende Tropper komme dagligen, og alle forsynes, saavidt mueligt er.

For at spare Transporten over Land herfra Christiania, hvor den høyst vanskelig og kun med megen Møje kan bestrides, have vi begyndt at lade Transporter afgaae til Baads, ad Bondefjorden, hvorfra den gaar videre til Westbye og Bøyerud, eller afgives til de nærmest og belejligst liggende Tropper, og vore allersidste Beholdninger herpaa Stedet distribueres saaledes efter bedste muelige Overlæg, og paa den efter vor Overbeviisning hensigtsmæssigste Maade.

Skulle vi nu lade disse sidste Quantiteter transportere til Schydsjordnet og Contra, havde vi Intet tilbage for de endnu herfra requirere[n?]de Batailloner og Corpser, hvorved den allerstørste Forvirring, Uorden og Mangel uundgaaelig ville følge.

Derimod troe vi ej allene, men holde os overbeviiste om, at naar Armeen fra General Commandoet maatte averteres: at foruden Magasinerne i Aggershuus og paa Moss, og foruden de paa de 4 ovennævnte Steder, anskaffede — og saavidt os bekiendt hidindtil ubenyttede — 50 Stk. Slagteqvæg, endnu findes nogle Magasinbeholdninger i Bøyerud samt paa Westbye i Enebak, hvilke suppleres fra Bonden ved den begyndte Vandtransport, og for øvrigt saavidt muelig ved Landkiørsel, og at enhver maatte nytte disse Resourcer saaledes som de haves nærmest, saa vil Armeen ikke kunne mangle Proviant for de sidste 10 Dage i August.

Vi forudsætte, at dette er Deres Majestæts egentlige allerhøjeste Villie, og smigre os med, at de trufne Foranstaltninger til dette Øyemed's Opnaaelse ogsaa vil allernaadigst ansees som de rigtigste og hensigtsmæssigste, der efter Omstændighederne kunde føyes.

Skulde Armeen uheldigvis blive tvungen til Retraite henad Schydsjordnet og Contra, saa tør vi dog tillade os at troe: at Tropperne, ved Siden af deres Bagages Transport, ogsaa vil kunne medtage de Levnedsmidler, som paa Retraiten udfordres paa nogle Dage, fra de Magasiner og Oplagssteder, de passere forbie eller forlade, hvilke ej formodes alle at gaa tabt; og i dette fortvivlede Tilfælde, ville vist alle Anstrængelser blive anvendte for at sikre Armeen Nyttens af de ubetydelige Levninger,

Aggershuus Magasin maaskee endnu paa den Tid kunne være i Besiddelse af.

Vi gjentage allerunderdanigst, hvad vi i 5te Post af vor Rapport under 1ode dennes have yttret: at naar Armeen er forpleiet til denne Maanedes Udgang, vil Aggershuus Magasin ikkun have en ringe Beholdning af enkelte Artikler; og det vil beroe paa nærmere allerhøjeste Befaling, hvorvidt disse efter Omstændighederne befales bortbragte og hvorhen: eller om de i Drammen samt paa Svangstranden havende Oplage — som omhandles i 6te og 7de Post af vor Rapport under 1ode dennes, og som hidindtil ere bestemte til Brug ved Armeens muelige længere Tilbage-rykning — allernaadigst befales tilbagehentedes til Aggershus, saafremt Armeens Forpleining fra 29de Augustii af, fremdeles skal bestrides fra dette Magasin.

Vi ansee det imidlertid for Pligt, her allerunderdanigst at gjøre Deres Majestæt opmærksom paa: hvor yderst vanskeligt — maaskee umueligt — det vil være, selv med Anvendelse af alle muelige Midler, at faa denne sidste Rest af Provisioner saa betimeligen tilbagehentet, at Kornvarernes Formaling og Forbagning her kan fremmes, og ingen Standsning i Forpleiningen opstaae fra 29de dennes af; og vi henstille derfor til allernaadigst Forgodtfindende: hvorvidt en almindelig Opfordring til Almuerne, om at komme Armeen til Hielp med Provisioner, strax bør finde Sted.

Christiania, i den Kongelige Commissariats Commission,
den 17de Augustii 1814.

Haxthausen.

in fidem

Ruge.

Fremlagt i Statsraadet den 17de August 1814.

v. Holten

Fremlagt i Odelstinget den 22de Novbr. 1814.

Weidemann.

V.

**Statsraad Tanks Sendelse til det norske Hovedkvarter
fra 7de til 9de August 1814.**

Medens Krigen førtes, var der hurtig aabnet Underhandlinger, som havde sit nærmeste Udgangspunkt i de tidligere Forhandlinger med de allierede Stormagters Kommissærer. Af de ovenfor trykte Aktstykker vil det med fornøden Tydelighed fremgaa, hvorledes disse betragtede Stillingen, og paa hvilken Maade de ventede, der kunde træffes en Ordning. Især ville i den Henseende de S. 41—42 trykte Uddrag (No. 18 og 19) være meget oplysende.

Ingen kunde under disse Forhold stærkere end den svenske Kronprins føle Stillingens Ansvar. Han havde under de forudgaaende Forhandlinger optraadt i Overensstemmelse med sin Opgave, at hævde Sveriges Ære og Værdighed. Men han forstod tillige, at der endnu var Hensyn at tage, som i Øieblikket kunde være byrdefulde nok. Naar Kommissærerne, idet deres Henvendelser foreløbigen ikke havde bragt et Resultat, alligevel mente, at han havde sættet sig mere ved deres Udtalelser, end han vilde give det Udseende af, — da maa det have været rigtigt.

Det var den 29de Juli, Kommissærerne havde afgivet sin sidste Note, hvormed Underhandlingernes første Række var afsluttet. Umiddelbart efter maa imidlertid Carl Johan have bestemt sig for at indlede nye Forhandlinger.

Disse nye Underhandlinger vare ikke officielle. De vare beregnede paa at kunne holdes hemmelige. Heller ikke lagdes de i Hænderne paa nogen svensk Mand, men paa en Nordmand. Det var en Vanskelighed at finde en for et saa delikat Hverv passende Personlighed, — en Mand, der kunde indgyde Tillid, og som tillige i fornødent Fald kunde desavoueres. En saadan Personlighed blev imidlertid lykkelig funden, og man kom saaledes over den første Hindring, som havde mødt ved de nye Forhandlinger.

Manden var Statsraad *Carsten Tank*, der umiddelbart i Forveien havde taget Afsked, og til hvem der nu allerede den 3die August udgik en Kaldelse om at indfinde sig i Kronprinsen af Sveriges Hovedkvarter. Om Morgen den 4de August mødtes saa Carl Johan med Christian Frederiks netop aftraadte Raadgiver. Den Rolle, som Statsraad Tank ved denne Leilighed har spillet, er ikke meget klar, og den har udsat ham for skarpe Domme.¹ Hans Forhold har imidlertid ogsaa fundet sine Forsvarere, og det lader sig heller ikke bestride, at hans Handlemaade alene kan have været bestemt ved hans uegennyttige og oprigtige Ønske om at kunne tjene sit Fædreland paa et skjæbnesvangert Tidspunkt.

¹ Smign. Jac. Aall, Erindringer (2. Udg.), S. 500, Note 2.

Den femte August blev der mellem Kronprinsen af Sverige og den norske fhv. Statsraad truffet en Aftale om, at den sidstnævnte skulde afgaa til det norske Hovedkvarter for der at indlede nye Underhandlinger.

I Løbet af den sjette August afreiste Statsraad Tank fra det svenske Hovedkvarter. Han ledsagedes paa denne Reise af Provst *Hount*, Sognepræst i det nærliggende Berg, hvor han ogsaa selv boede.

Om Formiddagen den syvende August ankom de to Udsendinge til det norske Hovedkvarter, som da var i Spydeberg Præstegaard. Christian Frederik erklærede sig straks villig til at underhandle, og med denne Besked vendte Hount samme Dag tilbage til Kronprinsen af Sverige. Han ankom den 8de August til dennes Hovedkvarter, hvorefter Kronprinsen maa have skrevet det nedenfor, S. 76 flg., aftrykte Brev til Kong Carl XIII.

Tank blev tilbage. Den 8de August holdtes Statsraad i Spydeberg Præstegaard. Her fremlagdes den ovenfor, S. 56 flg., aftrykte Erklæring fra Sejersted og Hegermann. I Statsraadet forelaa de gjennem Tank oversendte «Udkast til de Vilkaar, hvorunder Foreningen imellem Norge og Sverige skulde kunne iværksættes». Den i dette Møde førte Protokol er aftrykt nedenfor, S. 77 flg.

Samme Dag afreiste Tank, som Overbringer af to Breve fra Christian Frederik, med hvilke han den 9de August fremstillede sig for Kronprinsen af Sverige, som da havde sit Hovedkvarter i Frederikstad.

Om den hele Underhandling gjælder det, at den var af en meget konfidentiel Natur. Saaledes er det, som Archiverne gemme angaaende disse, væsentlig hemmelige Forhandlinger, ikke meget, og det kan efter sin Natur heller ikke være det.

1. Referat af de ved Tank og Hount fremsatte Betingelser, i Schinkels Minnen, VIII, S. 203 flg.

Redan den 7 Augusti hade kronprinsen skickat statsrådet Tank och prosten Hount til prins Christian för att erbjuda

1, et vapenstillestånd, under försäkrän,
2, att kronprinsen skulle i konungens namn samt dertill bemyndigad af honom *antaga den konstitution, som af nationens fullmäktige blifvit uppsatt i Eidsvold*, och ej föreslå andra ändringar än de, som voro nödvändiga för båda rikenas förening, äfvensom att dessa skulle göras i samråd med riksförsamlingen;

3, konungen lofvar glömska af det förflutna och en fullständig amnesti, samt

4, att alla civila och militära embetsmän skulle behandlas med aktning, och de, som icke ville fortfara i tjensten, skulle erhålla pension efter landets lagar.

Deremot skulle prins Christian förbinda sig *att genast sammankalla storthinget för att i dess händer nedlägga den verkställande makt, honom blifvit uppdragen, och sedan lämna Norge, äfvensom han skulle under en eller annan förevändning omedelbart öfverlemna regeringsärendenas*

handhafvande åt statsrådet, som dermed skulle fortfara til riksdagens slut eller tildess storthinget bestämdt förklarat sig rörande regerings-sättet.

2. Udkast til Betingelser for en Vaabenstilstand.¹

Remise de l'autorité executif

en faveur de la nation.²

Le conseil d'état administrera le pays, jusqu'à la reunion de l'assemblée nationale.

La constitution pourra etre acceptée par le Roi de Suede, sauf les modifications, que l'assemblée nationale jugera de faire & qui seront soumises en tous les cas à l'acceptation du Roi.

Dans les cas que l'assemblée nationale jugeat apropos de proposer des nouvelles loix fondamentales, elles ne devroient jamais s'eloigner des principes suivans.

1°. Liberté individuelle aux Norwegiens ne peut (sic) etre justiciable que de la loi.

2°. Egalité de droits, c'est à dire, que les Norwegiens sont aptes à parvenir à toutes les distinctions sociales en raison de leurs fortunes, leur talens &ca &ca.³

Propriété.

La nation fixe l'impot par ses representans, les terres & les immeubles ne sont susceptibles des autres charges que de celles que la loi a sanctionnées.

Une fois la constitution acceptée par le Roi la nation a des droits irrevocables.

La constitution etant acceptée par le Roi, il reglera les forces militaires qui doivent rester dans le pays & le Roi se fera un plaisir de prouver aux Norwegiens sa confiance en leur loyauté, il leur fera aussi toutes les concessions, qu'ils pourront desirer, en attendant les fortresses frontieres pourront etre gardées par moitié Suedois & moitié Norwegiens, & la garnison reduite au nombre indispensable.

¹ Det her aftrykte Dokument findes i Storthingets Archiv. Det er signeret No. 1, men mangler Paategning om, at det har været fremlagt i Statsraadet, og om Tiden, naar dette kunde været skeet. Det har tidligere i Oversættelse været meddelt i Fra Kiel til Moss, S. 54 flg.

² Disse to Linier ere i Originalen anbragte, som om de skulde være en Overskrift. Paa den Maade synes de ogsaa at være opfattede af F. Schmidt i hans vedliggende Oversættelse, hvor de gjengives saaledes: «Tilbud fra den udevende Magt til Fordeel for Nationen».

³ Smlgn. for Punkt 1 og 2 ovenfor, S. 38.

Les officiers qui servent à l'armée Norwegienne conserveront leurs rangs, leurs appointemens & leur prerogatives. Les officiers de l'armée Norwegienne & tous les autres employés militaires sous quelle denomination qu'ils soient, y compris la marine, qui ne desirent point de servir, seront pensionnés d'après les loix existantes dans le pays.

Le Roi a l'intention de ne point envoyer des fonctionnaires en Norwege¹ que des Norwegiens & Sa Majesté pour donner une preuve de sa sollicitude pour ce pays nommera les autres fonctionnaires parmi les indigents (sic), a moins que la nécessité n'en exige autrement.

3. Tvende svenske Udkast til Betingelser for en politisk og militair Overenskomst.²

a. Août.

Les troupes Suédoises occuperont tout le pays depuis la pointe méridionale du lac Runde (?) jusques à Christiania; la forteresse d'Agershuus aura garnison moitié Suédoise et moitié Norvégienne; les représentans de la nation seront convoqués à Christiania ou à Dramen; le Roi de Suède communiquera avec la diète, soit directement soit par le commandant en chef de l'armée ou par des commissaires qu'il désignera; l'union des deux royaumes étant décidée par la garantie donnée à la Suède par les puissances, toute hostilité cesse entre deux peuples qui ne doivent avoir désormais q'un même intérêt.

S. M. le Roi de Suède promet d'accepter la constitution rédigée par les députés à la diète d'Eiswold. S. M. ne proposera de changemens à cette constitution que ceux nécessaires aux intérêts des deux peuples et indispensables à l'union des deux royaumes.

S. M. le Roi de Suède promet oubli du passé en faveur de toutes les personnes, de quel rang ou condition qu'elles puissent être, et déclare qu'elles ne pourront être poursuivies, ni directement ni indirectement pour les opinions qu'elles auraient pu émettre, contraires à l'union des deux royaumes.

Les troupes nationales Norvégiennes rentreront de suite dans leurs provinces respectives. Il ne restera sous les armes que les troupes

¹ Herhen synes at hore Ordene: «*A l'exception du Gouverneur General*», der ere skrevne over denne Linje.

² Om begge disse Udkast, der findes i Hs. Maj. Kongens Familiearchiv, oplyses af Hr. Professor C. J. Rogberg, Archivets Bestyrer: «*Dessa båda koncepter lågo bredvid hvarandra, åro skrifna på samma slags papper, af samma hand och åro utan tvifvel alldeles samtida*». For de Grunde, der have bevæget Udgiveren til at henføre dem til Tanks Sendelse, vil der i det Følgende nærmere blive gjort Rede.

inrolées connues sous la dénomination de *värfvade* et les rég^a d'Aggerhuus et de Sunnanfjeld. Aucunes de ces troupes ne dépasseront la ligne de démarcation stipulée dans l'article . .

b. Le Prince Chrétien annonce à la nation Norvégienne que tous ses efforts n'ayant eu pour but que de la rendre heureux autant qu'il était en son pouvoir, il se croit obligé par affection pour elle, par respect pour ses devoirs de faire tous les sacrifices d'un bon prince et de l'éclairer sur les moyens à employer pour prévenir le pays d'une guerre désastreuse; la Norvège ayant à lutter seule contre les forces de la Suède et celles que les alliés ont promises à cette puissance par les traités, il reconnaît qu'une résistance prolongée deviendrait inutile et attirerait sur le Nord des calamités dont il est impossible de prévoir le terme; toutes ces considérations ont déterminé le Prince Chrétien à déclarer à la nation qu'il lui remet le pouvoir dont la diète d'Eiswold l'avait revêtu et qu'il ordonne au conseil d'état d'administrer le royaume d'après les loix existantes jusqu'à la réunion de l'assemblée nationale, que S. A. va convoquer d'après le mode qui sera convenu; mais afin que cela se fasse d'une manière conciliante et honorable pour les deux nations, une entrevue va avoir lieu entre S. A. R. et le Prince Royal de Suède. Que S. A. R. le Prince Chrétien annonce à la nation, qu'il est persuadé que la Norvège jouira sous l'autorité paternelle de S. M. le Roi de Suède des mêmes avantages, privilèges et immunités qu'elle s'est donnés par sa constitution d'Eiswold, et que S. M. le Roi de Suède par suite de ses vues libérales ne fera des changemens à cette constitution qu'autant que la nation le désirera en conséquence, S. A. R. propose à V. [sic] M. le Roi de Suède d'accepter les conditions suivantes :

1° oubli du passé en faveur de toutes les personnes de quelque rang et conditions qu'elles peuvent être, S. M. le Roi de Suède ayant déjà fait connaître ses intentions pacifiques et bienveillantes à cet égard.

2° Personne ne pourra être poursuivi ni directement ni indirectement pour opinions émises soit avant soit après la diète contre la réunion de la Norvège à la Suède.

3° S. M. le Roi de Suède a muni S. A. R. le Prince Royal de Suède de pleins pouvoirs pour accepter en son nom la constitution Norvégienne et S. A. R. a aussi le pouvoir de déclarer qu'il ne sera fait d'autre changement à cette constitution que dans ce qui la rendrait contraire à l'union des deux royaumes. S. M. le Roi de Suède reconnaît au reste qu'il ne peut apporter de changement dans les loix fondamentales du pays que de concert avec l'assemblée nationale.

Les fonctionnaires civils et militaires soit Norvégiens ou étrangers au pays seront traités avec les égards que leur doit l'autorité supérieure; aucun d'eux ne pourra être molesté par (sic) des opinions émises. Ceux d'entre eux qui ne voudront pas continuer leur service seront pensionnés d'après les loix existantes dans le pays.

Cette déclaration faite par le Prince Chrétien au peuple Norvégien, le Prince Royal de Suède en fera une de sa côté pour annoncer au peuple Norvégien, qu'en vertu des pouvoirs qu'il a reçu de son Roi et en son nom, qu'il (sic) accepte les conditions contenues dans la proclamation du Prince Chrétien.

Il sera parlé du Prince Chrétien dans cette proclamation avec tous les égards que réclament son rang et sa position; il sera annoncé dans la proclamation aux Norvégiens, que le Prince Chrétien est regardé par le Prince Royal de Suède comme son ami. S. M. le Roi de Suède fera ensuite une proclamation pour annoncer que tous les engagements, pris en son nom par le Prince Royal, sont sanctionnés.

4. Svensk Forslag til en Proklamation, som Christian Frederik skulde udfærdige til det norske Folk.¹

Norvégiens!

Tous mes efforts n'ayant eu pour but que de Vous rendre heureux autant qu'il était en mon pouvoir, je me crois obligé, par affection pour Vous et par respect pour mes devoirs, de faire tous les sacrifices d'un bon Prince et de Vous éclairer sur les moyens à employer pour préserver Votre patrie d'une guerre désastreuse. La Norvège ayant à lutter seule contre les forces de la Suède et celles que les alliés ont promises à cette puissance par les traités, je reconnais qu'une résistance prolongée deviendrait inutile et attirerait sur le Nord des calamités dont il est impossible de prévoir le terme. Toutes ces considérations m'ont déterminé à déclarer que je remets² à la nation le pouvoir dont la diète d'Eiswolde m'avait revêtu, et que j'ordonne au conseil d'état, d'administrer provisoirement, et d'après les loix existantes, le Royaume de Norvège, [au nom de Sa Majesté le Roi de Suède et de Norvège.³ Je déclare en même tems que l'Assemblée nationale est convoquée à Christiania. Afin que cela se fasse

¹ Originalt Udkast mellem Dokumenterne til Statsraadets Protokol for 13de August 1814 i Rigsarchivet. Synes ligesom No. 3 at være skrevet med en fransk Haand. Af det S. 93 trykte Brev sees, at Tank overbragte dette Udkast.

² Over *mits i remets* er med Blyant (af Christian Frederik?) skrevet: *mettrai*.

³ Fra [er understreget med Blyant.

d'une manière conciliante et honorable pour les deux nations, une entrevue va avoir lieu entre moi et Son Altesse Royale le Prince Royal de Suède et de Norvège.¹

Norvégiens! Je suis convaincu que la Norvège jouira, sous l'autorité paternelle de Sa Majesté le Roi de Suède, des mêmes avantages, privilèges et immunités qu'elle s'est donné par sa constitution d'Eiswolde, et que Sa Majesté, par suite de Ses vues libérales, ne fera des changemens à cette constitution qu'autant que la Nation le désirera.²

Son Altesse Royale, le Prince Royal de Suède, m'a donné, au nom de son Souverain, la déclaration suivante.

Foranstaaende Udkast, der ikke fandt Kongens Tilslutning, har imidlertid været Gjenstand for hans Overveielser, og han har underkastet det en omhyggelig Granskning, der har fundet sit Udtryk i en Bearbejdelse, der fremdeles i to Redaktioner (A og B) henligger mellem hans Papirer i det danske Rigsarchiv.

Denne Bearbejdelse lyder i den ene af de to Recensioner (A) saaledes:³

Tous mes efforts n'ayant eu pour but que de Vous rendre heureux autant qu'il était en mon pouvoir, je me crois obligé par affection pour Vous et pour Votre salut de faire tous les sacrifices d'un bon prince et [d'aviser aux⁴ moyens à employer pour préserver Votre patrie d'une guerre désastreuse. La Norvège ayant à lutter seule contre les forces de la Suède et contre celles, que les alliés ont promises à cette puissance par les traités, je reconnais qu'une résistance prolongée deviendrait inutile et attirerait sur le Nord des calamités dont il est impossible de prévoir le terme. — Toutes ces considérations m'ont déterminé à déclarer ne vouloir pas que ma personne soit un obstacle à la paix des peuples du Nord et à vouloir remettre dans les mains de la nation le pouvoir dont la diète d'Edsvold m'a revêtu.

Pour cette fin et [pour fournir à la nation les moyens⁵ de connaître sa situation présente et les offres que Sa Majesté le Roi de Suède lui fait,⁶ une diète est convoquée à Christiania. — La constitution du 17. Mai

---

¹ Dette Punktum synes at være overstreget, og dertil antages at referere sig nogle nedenfor med Blyant og uden Tvivl med Christian Frederiks Haand skrevne Ord, der kunne læses saaledes: «*Storthinget vilde skionne (?) Rigets Tarv*».

² Hele dette Punktum er overstreget paatvers med Blyant.

³ De Varianter, der forekommer i den anden Recension (B), ere anførte i Noterne.

⁴ Variant i B: *de Vous éclairer sur les*

⁵ Variant i B: *fournir les moyens à la nation*

⁶ Herefter har der i B oprindelig staaet, men er tilsidst overstreget: *afin que la constitution* [atter udstreget og over Linien rettet til: *et dont le point le plus essentiel*, hvilket

ayant été [assurée à la nation¹ par le Roi de Suède [dans la déclaration suivante du Prince Royal,² la diète aura de même à discuter [et accepter³ les modification[s] nécessaires que la nation décidera (sic), lorsque l'union des deux royaumes aura lieu.⁴

Une trêve est conclue pour 3 mois et je vais⁵ m'aboucher avec le Prince Royal de Suède pour stipuler avec lui tout ce qui peut influer sur le bonheur futur de la nation Norvégienne.

Ved begge disse Redaktioner er det at mærke, at der er udeladt enhver Omtale af den udøvende Magts Overdragelse i Statsraadets Hænder. For- saavidt vise de med fornøden Tydelighed, i hvilken Retning Christian Frederiks Tankegang bevægede sig. I denne Henseende danne de en Modsætning til den Opfatning, som kommer tilsyne i det S. 81 trykte Udkast; der imidlertid ikke er skrevet med Kongens egen Haand, og som saaledes ikke behøver at være noget Udtryk for de Tanker, hvormed han i Øieblikket betragtede den politiske Stilling.

5. Carl Johans Brev til Carl XIII. af 8de August 1814.⁶

Fredricstadt 8 Aout 1814.

Je croyais que rien ne pourrait empêcher la réalisation de mon projet d'aller aujourd'hui présenter mes respects à V. M.; mais les opérations contre l'île de Tunö, de la prise de laquelle j'attends la nouvelle dans la journée; les ouvertures qui viennent de m'être faites par le Prince Chrétien; et finalement le vent fort et le mauvais tems qu'il fait à présent, me forcent à remettre à demain la satisfaction que mon cœur se promettait auprès de V. M. L'île de Tunö est nécessaire à nos progrès: sa possession nous assure celle de Glommen depuis le lac Öjeren jusqu'à Fredricstad; les Gaux Vegesack, Cederström et Boye étant à la poursuite de l'ennemi et le jetant de l'autre côté de Onstasund, cela dégage le Gal Gahn et lui donne la possibilité d'entreprendre quelque chose contre Fossen

---

derpaa igjen er overstroget,] est l'acceptation de la constitution du 17. Mai auquel il ne sera fait de changements qu'autant qu'ils sont en opposition directe avec l'union du. Saa fortsættles videre: *une diète est convoquée à Christiania. — Elle aura* [hvorefter har først staaet *alors*, som igjen er overstroget] *à accepter et discuter les modifications nécessaires à la constitution du 17. Mai que le Roi de Suède par la déclaration suivante du Prince Royal a acceptée et lesquels* [hvorefter stod først *ne seront*, som er overstroget] *je suis persuadé n'auront lieu qu'autant que la nation le désirera.* Hermed ender denne Redaktion (B).

¹ Skrevet over Linien, i hvilken er overstroget: *acceptée*.

² Skrevet over Linien, i hvilken er overstroget: *comme*.

³ Skrevet over Linien uden nogen Rettelse i denne.

⁴ Efter dette Ord flere Linier overstregne, med en Række af gjentagne Rettelser.

⁵ Foran dette Ord har først staaet: *veillerai*, som atter er overstroget.

⁶ Indtagen i Carl Johans Kopibog i Hs. Maj. Kongens Familiearchiv.

et même contre Kongsvinger. Le Prince Chrétien m'a envoyé des députés pour savoir les dernières conditions que V. M. voudrait accorder, et il paraît qu'il va souscrire à celles que je lui ai fait connaître de la part de V. M. et qui portent en substance ce qui suit: remise de son pouvoir entre les mains de la nation. Le conseil d'état administrera le royaume au nom de V. M. jusqu'à ce que l'assemblée nationale ait présenté à V. M. le projet de constitution. Le Prince Chrétien partira du royaume de suite après son abdication.

Quant au tems il est depuis quelques jours si mauvais que les santés les plus robustes n'y tiennent pas. Celle de V. M. m'est trop chère à moi, et trop précieuse pour la patrie, pour que je ne regarde pas comme de mon devoir de conjurer V. M. de ne plus l'exposer par un séjour prolongé à bord. Je vais réitérer l'expression de mes sollicitudes à cet égard, quand j'aurai l'honneur demain dans la matinée de faire ma cour à V. M.

6. Protokol i Statsraadets Møde 8de August 1814.

Anno 1814, den 8de August var Statsraadet, efter Hans Kongelige Majestæts allerhøyeste Befaling, forsamlet paa Spydebergs Præstegaard, hvor da blev taget under Overveielse det af Hans Kongelige Høyhed Kronprindsen af Sverrig ved Herr Statsraad Tank oversendte Udkast til de Vilkaar, hvorunder Foreningen mellem Norge og Sverrig skulde kunne iverksættes, og da disse fandtes paa det nærmeste overensstemmende med de Vilkaar, som forhen have været antagne til Forelæggelse for et holdende Storthing, saa kunde der, forsaavidt nu intet videre være derimod at erindre, end at de jo kunde være at forelægge det sammenskaldende Storthing til Overlæg, Antagelse eller Forkastelse.

Statsraadet maa her udtrykkelig bemærke, at det i Forveien allerunderdanigst havde bedet Hans Majestæt om, at Dhr Generalmajor v: Sejerstedt og Oberst Kammerherre v: Hegermann maatte blive tilkaldte, for at afgive deres bestemte Erklæring, om og hvorvidt det endnu var militairsk mueligt, at Armeen kunde dække Christiania, uden at denne Hovedstad havde nogen videre Invasion at befrygte, og erklærede da saavel Generalmajor v: Sejerstedt som Oberst v: Hegermann, at der kunde antages, at det ikke længere stod i Armeens Magt, at forhindre, at jo Fienden inden en kort Tid kunde være i Christiania, da der imod hans Overmagt til Lands, forenet med en betydelig Søestyrke, ikke var noget meer at udrette i Betragtning af det Terrain, han havde vundet, og i Hensyn til de militaire Maneuvrer, hvormed hans Armée avancerer,

som, fordi den var saa overlegen, bestandig gik frem, uden at kunne tvinges til Slag, da de Norske Tropper ere udsatte for stedse at overfløyes af den fiendlige Magt. — Hans Kongelige Majestæt befalede, at saavel Herr Generalmajoren, som Herr Obersten skulde indlevere denne deres Erklæring skriftlig, hvilket de og lovede strax allerunderdanigst at efterkomme. — Hvad dernæst Armeens Providering angaaer, da erklærer jeg, Generallicutenant Haxthausen, at jeg aldeles maa henholde mig til de fra Tid til anden til General Commandoet indleverede Lister, over de i Behold værende Levnetsmidler, som vise, at der kun er Proviant for Arméen indtil Midten af denne Maaned, foruden en Beholdning af henved 4000 Tdr. Korn, som findes paa Brager næs, Land og flere Steder. Vel kunde der være Haab om en ikke ubetydelig Indhøstning, naar saadant kan skee frie for fiendtlig Overlast, men aldrig vil den kunde være tilstrækkelig til Armeens fremdeles paatrængende Fornødenheder, og endnu mindre til at holde Hungersnøden ude i Riget. Der kan altsaa ikke bygges paa et varigt og heldigt Forsvar under saadanne Omstændigheder.

Paa Grund af disse Oplysninger fordristede Statsraadet sig ikke til at fraraade Hans Kongelige Majestæt den anbudne Vaabenstilstand, da Fæstningerne Friderichstad og Friderichsteen allerede ere, den første besat med svenske Tropper, og den anden, som nu efter de indløbne Beretninger bombarderes, er fuldkommen indsluttet, uden at kunne undsættes; saa at denne Vaabenstilstand, som nu bringes i Forslag, i Grunden ikke er andet, efter de forandrede Omstændigheder, end hvad forhen har været tilbuden den svenske Regiering.

Hans Majestæt gav sit Kongelige Ord paa, at anvende alt for at erholde Blocaden ophævet, og at frie Tilførsel maa blive tilstaaet, saavel til Lands som til Vands, samt tillige at udvirke saadanne Betingelser for det Norske Folks fremtidige Frihed og Rettigheder, der i det mindste ere ligesaa fordeelagtige som det fremlagde Udkast indeholder, og overalt at sikkre Nationen en Vaabenstilstand, hvorunder dens Representanter kunde sammenkaldes til et holdende Storthing, for der nærmere at bestemme Vilkaarene mellem begge Nationer, Norges Selvstændighed uforkrænket.

Generalmajor v: Sejersted og Oberst v: Hegermann fremlagde derpaa ovenmeldte deres skriftlige Erklæring, som blev taget *ad acta*.

Christian Frederik.

Rosenkrantz.

Sommerhielm.

Jonas Collett.

---

v. Holten.

7. To Breve fra Christian Frederik til Carl Johan af
8de August 1814.¹

a.

Monsieur mon cousin! Ma position à la tête du gouvernement Norvégien [m'a dicté² la missive ci-jointe; mais puisque Vous avez eu la bonté³ de m'assurer de Votre amitié dès que je Vous montrais de la confiance, il m'est bien essentiel de pouvoir charger Mons. Tank de la commission de Vous assurer, que Vous me trouverez bien disposé à accéder aux moyens qui peuvent assurer le bonheur du peuple Norvégien, et préalablement redonner la paix au Nord, savoir la cession de Friderichsteen⁴ et la remise du pouvoir exécutif dans les mains de la nation; mais je désire Vous parler confidentiellement sur la manière d'arranger [les⁵ affaires, qui nous tiennent mutuellement à coeur pour le [salut⁶ des peuples Scandinaves et qui ne pourront être mieux traitées qu'à une entrevue, après trêve conclue.

Dès que Vous me montrerez les sentimens, que je crois mériter, Vous pourrez compter sur la sincérité de ceux, que je Vous voue de [bien⁷ bon coeur en homme loyal et franc, qui n'a jamais voulu que faire le bien.

cc 8 d'Août 1814.

Je suis Votre affectionné cousin

Christian Frédéric.

A Son Altesse Royale

le Prince Royal de Suède.

b.

Monsieur mon Cousin! L'obstacle principal pour la conclusion d'une trêve qui pourrait conduire à une union à l'amiable, étant levée par l'occupation de Friderichstad & d'une partie du pays sur la rive orientale du

¹ Originalerne i Udenrigsministeriets Archiv i Stockholm mellem Carl Johans Iapirer. I det danske Rigsarchiv Christian Frederiks to egenhændige Udkast samt en rettet og kasseret Renskrift (ved Tank?). I det følgende ere de i Udkastene forekommende, mere væsentlige Afvigelser fra de endelig afsendte Breve gjengivne i Noterne. Begge Breve ere tidligere i Oversættelse trykte i min Brochure, Hvor ligger Tyngdepunktet i Begivenhederne i 1814, S. 6 flg.

² Variant: *[m'impose le devoir de Vous envoyer]*

³ Udkastet har derefter: *confidentiellement*, som er udeladt i Renskriften.

⁴ Udkastet har derefter: *aux conditions généreuses, que Vous avez nommées*,

⁵ Variant: *des*

⁶ Variant: *bonheur*

⁷ *bien* mangler i Udkastet.

Glommen, je crois pouvoir le défendre devant la nation d'accéder à l'évacuation de Friderichsteen pour [garanti¹ d'une trêve alors proposée. La ligne de démarcation serait Glommen.²

Le but de cette trêve serait l'union à l'amiable.

Je n'ai voulu que le bonheur de la nation Norvégienne; je désirerai encore pouvoir y contribuer par des sacrifices personnels. Je désire également qu'il puisse être garanti³ par les stipulations qui pourraient être fixées, et qu'une diète seule peut accepter.

Le motif qui me porte à cette démarche, est le sentiment du devoir, toujours sacré pour moi de saisir toute occasion admissible pour arrêter le fléau de la guerre & d'instruire la nation de sa situation actuelle et des offres, qu'on lui fait.

Une diète extraordinaire sera incessamment convoquée sitôt que la trêve est conclue.

La constitution actuelle servirait donc de base à l'union, sauf les modifications que l'assemblée nationale jugerait nécessaires, et qui seront soumises à l'acceptation du Roi de Suède, qui a déjà donné à la nation des promesses libérales au sujet de la conservation de ses droits et immunités.

Pour preuve évidente de mon désir sincère de préserver la nation Norvégienne des malheurs d'une guerre désastreuse,⁴ je déclare positivement vouloir remettre les droits, que la nation m'a conférée avec le pouvoir exécutif, dans ses mains. Ce n'est que devant la diète que je puis le faire formellement.

Je suis sûr, mon cousin, que vu la sincérité de mes intentions Vous ne pourrez demander, que je fasse cette démarche d'une manière contraire à mon honneur & à mon devoir.

Au sujet de l'administration du pays par le conseil d'état jusqu'à l'assemblée de la diète, ainsi que sur d'autres points essentiels, je me réserve de Vous parler à une entrevue d'abord après trêve conclue⁵ à un endroit qui serait à fixer près du Glommen, & où ni des troupes Norvégiennes ni des troupes Suédoises se montreraient durant le jour de l'entrevue.⁶ Je ne puis pas assez exprimer quel prix j'attacherais à une entrevue avec Vous.

¹ I Udkastet rettet over Linien fra det oprindelige condition.

² I Udkastet rettet over Linien fra det oprindelige: et dans le cas qu'elle s'arrange, Vous déterminerez, si Vous voulez retirer les troupes Suédoises du terrain occupé au dessus du Glommen ou non

³ I Udkastet har: qu'elle puisse être garantie

⁴ Herefter er i Udkastet oprindelig skrevet: contre la. Men dette er senere overstrøget.

⁵ Derpaa følger i Udkastet: que je Vous demande à un, hvilket senere er overstrøget. Over Linien er i dets Sted skrevet: et a un

⁶ Her er i Udkastet foretaget flere mindre Rettelser og Ændringer.

Celui-ci sera sans doute le moyen le plus efficace pour épargner le sang des peuples sur lesquels Vous désirez régner et pour consolider une réconciliation sincère telle que la désire

Votre affectionné cousin

ce 8 Août 1814.

Christian Frédéric.

A Son Altesse Royale

le Prince Royal de Suède.

8. Udkast til et Brev fra Christian Frederik til Carl Johan.¹

Mon but n'ayant jamais été que le bonheur du peuple Norvégien je ne saurais vouloir que ce qui pourrait y contribuer, & c'est pourquoi je me suis décidé de remettre l'autorité exécutif en faveur de la nation au conseil d'état, qui administrera le pays jusqu'à la réunion de l'assemblée nationale (qui est déjà convoquée par le conseil d'état . . . . .) à laquelle je remettrai le pouvoir, que la nation m'a donné, le tout afin d'éviter les suites funestes d'une guerre à la nation Norvégienne; m'attendant à en parler plus amplement d'avec Vous, Mon cousin, je Vous propose une armistice de . . jours & que Vous voudriez fixer le jour que nous pourrions nous trouver ensemble à Hafslund. — Je consents à Vous remettre de suite la forteresse de Friderichsteen.

---

¹ Mellem Christian Frederiks Papirer findes det her gjengivne Udkast til et Brev fra ham til Carl Johan, hvilket ikke er skrevet med hans Haand. Det ligger sammen med Frederikstads Kapitulation, et Udkast til Separatartikler og et Udkast til det S. 92 flg. trykte Brev til Generalmajor Bjørnstjerna af 12te August. Det kan efter dette saavel henføres til Forhandlingerne med Tank, som med Bjørnstjerna. Der tør imidlertid være overveiede Grunde for at henføre det til den første Underhandling, i Dagene omkring den 8de. Det synes at være et Udkast, der er forelagt Christian Frederik, men som ikke har faaet hans Tilslutning, hvorfor han i Stedet har skrevet de to ovenfor aftrykte Breve.

VI.

**Generalmajor Bjørnstjernas Forhandlinger i Moss
den 10de til 12te August 1814.**

Statsraad Tank var den 10de August tilbage i det svenske Hovedkvarter, hvor han overleverede Carl Johan de to fra Christian Frederik sendte Breve. Han kunde der tillige give et mundtligt Referat af, hvad der var foregaaet ved den af ham førte Forhandling. De to Nordmænds Tilsynkomst i det svenske Hovedkvarter blev der urigtig opfattet, som om Christian Frederik havde afsendt to Udsendinge for at anholde om Vaabenstilstand.

Uagtet Christian Frederik ingenlunde havde gaaet ind paa alle de af Carl Johan opstillede Vilkaar, ansaa dog denne det hensigtsmæssigt at fortsætte de indledede Underhandlinger. Disse maatte imidlertid nu lægges i svenske Mænds Hænder.

Til at overbringe sit Svar paa Christian Frederiks to Skrivelser (S. 83) udsaa Carl Johan sin Adjutant, Major Baron G. Toll.

Til Underhandler bestemte han Generalmajor M. F. F. Bjørnstjerna.

Begge disse ankom om Eftermiddagen 10de August til Moss og havde der Foretræde hos Christian Frederik, til hvem Toll overleverede den medbragte Svarskrivelse, der var dateret samme Dag. Derefter begyndtes om Aftenen 10de August Underhandlingen mellem Kongen og Bjørnstjerna, og de fortsattes de to følgende Dage den 11te og 12te.

Gangen i disse Forhandlinger kan i deres væsentlige Træk følges gennem en Række af Udkast, der ere bevarede i forskjellige, offentlige og private Archiver, samt gennem Christian Frederiks Breve til Generalmajor Bjørnstjerna og dennes Brev til Carl Johan af 11te (3: 12te) August.

I Schinkels Minnen, VIII, S. 207 gjengives Kronprinsens mundtlige Instruktion for Bjørnstjerna i følgende Form:

«Ni skall resa till Moss för att der träffa prins Christian. Ni skall få fullmakter för att inlåta er i underhandlingar med honom. Hufvudföremålet för er beskickning skall blifva att förmå honom sammankalla ett storting och derpå resa sin väg, samt att emellertid genast nedlägga makten i regeringens händer.»

1. Carl Johans Brev til Christian Frederik af 10de August 1814.¹

Fredrikstad 10 Août 1814.

Je ne veux pas perdre un instant de Vous exprimer la satisfaction que m'ont donnée les deux lettres de V. A. R. que Mr. Tank m'a apportées. La résolution qu'Elle a prise va lui acquérir des droits à l'intérêt général. Je renouvelle à V. A. R. les assurances solennelles de tout ce que le Roi veut faire, de tout ce que S. M. fera pour la liberté, le bien-être et le voeu du peuple, au bonheur duquel Vous ne Vous opposez plus. Fils adoptif de mon Roi, héritier de son trône, j'ai des devoirs à remplir envers ce Monarque et envers la nation qui m'a adopté en même tems que lui. V. A. R. reconnaîtra elle-même, que, malgré mon désir personnel, je ne puis pas avoir d'entrevue avec Elle, avant qu'elle n'ait remis le pouvoir exécutif à la nation Norvégienne. Cette démarche faite par V. A. R., c'est moi qui souhaiterai vivement de la voir et de lui parler. Je me rendrai de bien bon coeur où V. A. R. le désirera et je lui prouverai que les sentiments qu'Elle m'inspire depuis que j'ai reçu ses deux lettres, sont ceux de l'affection d'un sincère et véritable ami.

2. Carl Johans Proklamation af 10de August 1814.²

Nous Charles Jean, Prince Royal de Suède

et de Norvège, En vertu des pouvoirs qui nous ont été délégués par Sa Majesté le Roi de Suède et de Norvège, notre très-gracieux Souverain, Déclarons:

1° Que nous acceptons au nom de Sa Majesté le Roi de Suède et de Norvège la constitution faite par la diète d'Eiswold, et qu'il n'y sera fait de changement que pour ce qui la mettrait en opposition avec l'union des deux Royaumes, et que ces changemens seront faits de concert avec l'assemblée nationale.

2° Que Sa Majesté le Roi de Suède et de Norvège promet oubli du passé en faveur de toutes les personnes de quelque rang et condition qu'elles puissent être, qui auraient manifesté des opinions contraires à l'union des deux royaumes, et que personne ne sera poursuivi ni directement ni indirectement pour ces opinions.

¹ Er stilet: *Au Prince Chrétien Frédéric de Danemarck*. Gjengives her efter en Afskrift fra Carl Johans Kopibog.

² Bekræftet Afskrift i Rigsarchivet. Dette Dokument er den i Statsraadsprotokollen af 13de August under No. 3 nævnte Declaration.

3° Les fonctionnaires civils et militaires, soit Norvégiens ou étrangers au pays, seront traités avec les égards et la bienveillance que leur doit l'autorité supérieure; aucun d'eux ne pourra être recherché pour ses opinions. Ceux qui ne continueraient pas leur service, seront pensionnés d'après les loix de l'état.

En foi de quoi nous avons signé la présente déclaration à notre quartier général de Fredericstad le 10. Août 1814.

Charles Jean

Sceau.

Copie conforme

M. Bjørnstjerna

General Major.

Fremlagt i Statsraadet d. 13 August 1814.

v. Holten.

Fremlagt i Odelstinget d. 22 November 1814.

Weidemann.

3. Generalmajor Bjørnstjernas første Udkast til en politisk og militær Konvention.¹

1mo. S. A. R. le Prince Chrétien convoquera de suite les états généraux du Royaume de Norvège, en conformité de la constitution existente, le terme de la réunion sera fixé pour la fin du mois de Septembre ou plus tôt si faire se peut.

2do. S. A. R. le Prince Chrétien permettra (sic) solennellement de remettre le pouvoir exécutif sans réservation quelconque entre les mains de la diétte aussi tôt qu'elle sera rassemblée.

3^{tio}. S. A. R. le Prince Chrétien confiera de suite le pouvoir exécutif au conseil d'état qui le conservera jusqu'à [l'époque de l'ouverture² de la diétte; [la diétte formera alors un comité secret qui gouvernera le royaume.³ C'est alors à la diétte de convenir du mode de gouvernement provisoire qui existera jusqu'à ce que S. M. le Roi de Suède soit entièrement entré dans [Ses⁴ droits de l'autorité Royale.⁵

¹ Original i Familien Bjørnstjernas Archiv; Afskrift af denne i Rigsarchivet. Originalen er helt skreven med Generalmajor Bjørnstjernas Haand. Ogsaa Blyantsrettelserne kunne være foretagne af ham. Dog kan dette være tvivlsomt med Hensyn til Ordene: *paa allerhøjeste Befaling*, der nærmest synes at være skrevne med en norsk Haand.

² *l'époque de l'ouverture* er med Blyant rettet til: *la clôture*.

³ Ordene: *la diétte — le royaume* ere udslettede med Blæk.

⁴ Med Blyant rettet til *les*.

⁵ Med Blyant er overstreget Alt af denne Artikkel, som kommer efter Ordet: *la clôture de la diétte*. Hele Artiklen er derhos indcirklet med Blyant, idet i Randen Ordene: *article séparé* ere tilsatte, ligeledes med Blyant.

4. Le conseil d'état exercera ses fonctions en qualité de représentants de la nation. Ses décrets et actes seront signés par les membres du conseil d'état,¹ sans autre seigne quelconque.²

5to. S. A. R. le Prince Chrétien se retirera jusqu'à l'époque, ou la diète puisse être rassemblée, à quelque campagne, éloignée au moins 10 miles de Christiania (siège du conseil d'état). S. A. R. ne paraîtra à la diète que pour se démettre du pouvoir suprême que la nation lui a confié, après quoi il quittera la Norvège.³

6to. S. A. R. ne pourra aucunement être considéré comme chef de la nation ou médiateur, entre elle et S. M. Suédoise.⁴ Le Roi de Suède traitera directement avec la diète par la voie d'un ou plusieurs commissaires. Sa Majesté promet d'accepter la constitution tel que la nation se l'est donnée, sauf les articles qui la mettent en opposition à l'union des deux royaumes.⁵

7.⁶ La diète sera réunie à Christiania.

8.⁷ Les troupes nationales Norvégiennes seront semestrées de suite, et rentreront dans leurs provinces respectives; il n'y aura que les troupes enrôlées ainsi que les régimens d'Agerhus et de Südenfjäl qui resteront sous les armes, mais qui ne dépasseront point la ligne de démarcation stipulée par l'article 13.

9.⁸ Il ne restera en Norvège que 2. divisions Suédoises avec une artillerie et cavalerie proportionnée à cette force. Le reste de l'armée Suédoise rentrera en Suède.

10.⁹ Il y aura armistice par terre et par mer, le blocus cessera jusqu'à l'époque à qui la diète [se] soit prononcée.¹⁰

11.¹¹ Les promesses faites par S. M. le Roi de Suède au peuple Norvégien ainsi que les 3 promesses¹² que S. A. R. le Prince Royal a fait au nom du Roy seront¹³ respectées et suivies.

¹ Her er med Blyant indskudt: *paa allerhøjeste Befaling.*

² Den hele Artikel er indcirklet og Ordene: *article séparé* tilsat, alt med Blyant.

³ Det første Punctum er overstreget med Blyant. Hele Artikelen er indcirklet og betegnet med «Do.» (s: *Article séparé*).

⁴ Dette Punctum er overstreget med Blyant og det Følgende betegnet som Art. 3.

⁵ Efter disse Ord er der paabegyndt en Blyantsbemærkning, som synes at maatte læses: *en conformité des promesses qui.*

⁶ Med Blyant forandret til 5.

⁷ Med Blyant forandret til 6.

⁸ Med Blyant forandret til 7.

⁹ Med Blyant forandret til 4.

¹⁰ Dette er først med Blæk rettet til: *jusqu'à deux mois après cette convention faite*, derpaa med Blyant til: *jusqu'à 3 mois après la signature de la présente.*

¹¹ Med Blyant rettet til 4.

¹² Med Blyant ere Ordene: *les 3 promesses* rettede til: *cettes.*

¹³ Her er med Blyant indskudt: *scrupuleusement.*

12.¹ La forteresse de Frédrickstøen sera remise de suite aux troupes de S. M. le Roi de Suède.

13.² Il y aura une ligne de démarcation entre les deux armées, l'armée Suédoise appuyera sa gauche à Sooner, et sa droite à Spydeberg en suivant le chemin qui conduit du premier au second de ces endroits, la rive gauche du Glommen jusqu'au lac Ojeren sera occupée par les troupes Suédoises.

La partie de l'armée Norvégienne qui restera sous les armes occupera tout le Westland³ jusqu'à Drammen, et la partie septentrionale y compris les provinces de Tellemarken, Toten et Hedemarken.

14.⁴ Agerhus et Kongsvinger conserveront garnison Norvégienne.

4. Det andet Udkast til en politisk og militær Konvention.⁵

Convention d'armistice.

1mo S. A. R. le Prince Chrétien convoquera de suite les états généraux du Royaume de Norvège en conformité de la constitution existante; le terme de la réunion sera fixé pour la fin du mois de Septembre ou plut tôt si faire se peut.

2do S. A. R. le Prince Chrétien promettra solennellement de remettre le pouvoir exécutif sans réserve quelconque entre les mains de la diète, aussi-tôt qu'elle sera réunie, après quoi il quittera la Norvège.

3^{ti} S. M. le Roi de Suède traitera directement avec la diète par la voie d'un ou de plusieurs commissaires; S. M. promet d'accepter la constitution telle que la nation se l'est donnée, sauf les articles, qui la mettent en opposition à l'union des deux royaumes.

4to Les promesses faites par S. M. le Roi de Suède au peuple Norvégien ainsi que celles que S. A. R. le Prince Royal a fait au nom de S. M. le Roi, seront scrupuleusement remplies et manifestées par Elle à la diète Norvégienne.

5to La diète sera réunie à Christiania.

6to Les troupes nationales Norvégiennes seront semestrées de suite, et rentreront dans leurs provinces respectives; il n'y aura que les troupes enrôlées (*värfwade*) ainsi que les régiments d'Agershus et de Söndenfjäl

¹ Med Blyant rettet til 9.

² Med Blyant rettet til 10.

³ Oprindelig har der staaet: *toute la partie occidentale de la Norvège*.

⁴ Med Blyant rettet til 11 (?).

⁵ Denne Optegnelse (uden Datum og Underskrift) er de i Statsraadsprotokollen for 13de August (S. 102) under No. 1 nævnte «Opsatte Betingelser for Vaabenstilstanden». Original i Storthingets Archiv; Afskrift i Rigsarchivet.

qui resteront sous les armes, mais qui ne dépasseront point la ligne de démarcation stipulée par l'article 8.

7to Il ne restera en Norvège que 2 divisions Suédoises avec une artillerie et cavallerie proportionnée à cette force; le reste de l'armée Suédoise rentrera en Suède.

8vo Il y aura une ligne de démarcation entre les deux armées, l'armée Suédoise appuyera sa gauche à Sooner et sa droite à Spydeberg en suivant le chemin qui conduit du premier au second de ces endroits; la rive gauche du Glommen depuis le Spydeberg jusqu'au lac d'Oyeren et de là par Trögstad au lac de Rödenäs sera occupée par les troupes Suédoises.

La partie de l'armée Norvégienne qui restera sous les armes occupera tout le Vestland jusqu'au Drammen ainsi que la partie septentrionale du royaume, y compris les provinces de Tellemarken, Toten et Hedemarken.

9vo La forteresse de Frederiksteen ainsi que les ouvrages y appartenant seront remis de suite aux troupes de S. M. le Roi de Suède, la garnison rentrera dans ses foyers avec promesse de ne plus servir.

10mo Il y aura armistice par terre et par mer, le blocus cessera, jusqu'à trois mois à compter de la signature de la présente.

11mo Les forteresses de Kungsvinger et d'Agerhus conserveront les garnisons qu'elles ont actuellement.

Fremlagt i Statsraadet d. 13de August 1814.

v. Holten.

Fremlagt i Odelsthinget d. 22de Novbr. 1814.

Weidemann.

5. De ved det andet Udkast udskilte separate Artikler.¹

Articles séparés.

1mo S. A. R. le Prince Chrétien confiera de suite sous un prétexte quelconque le pouvoir exécutif au conseil d'état, qui le conservera jusqu'à la clôture de la diète, ou bien jusqu'à ce que la diète se soit prononcée d'une manière positive sur le mode de gouvernement.

2do Le conseil d'état exercera ses fonctions en qualité de représentants de la nation, ses décrets et actes seront soussignés par les membres du conseil d'état avec la formule de: Paa allerhöjaste Befallning et ne seront munis d'aucun autre sceau quelconque.

¹ Er de i Statsraadsmødet den 13de August under No. 2 (S. 102) fremlagte «Tvende saakaldte separate Artikler.» Original i Storthingets Archiv; Afskrift i Rigsarchivet.

3^{tie} S. A. R. le Prince Chrétien se retirera jusqu'à l'époque où la diète puisse être rassemblée, à quelque campagne ou ville quelconque, éloignée d'au moins 10 miles de Christiania, où siégera le conseil d'état.

Fremlagt i Statsraadet d. 13de August 1814.

Fremlagt i Odelstthinget d. 22de Novbr. 1814.

v. Holten.

Weidemann.

6. Udkast til særskilt politisk Konvention.¹

Traité

entre S. A. R. le Prince Royal de Suède² au nom de S. M. le Roi de Suède d'un côté et le Gouvernement Norvégien de l'autre conclu à Moss le . . d'Août 1814 par intermission des Soussignés, et sauf les ratifications nécessaires.

1mo S. A. R. le Prince Chrétien convoquera de suite les états généraux du Royaume de Norvège, en conformité de la constitution existante, le terme de la réunion sera fixé pour la fin du mois de Septembre, au plus tôt si faire se peut.

2do S. A. R. le Prince Chrétien promet³ solennellement par la présente de remettre le pouvoir exécutif dont il est revêtu, sans réserve quelconque, entre les mains de la diète aussi tôt qu'elle sera réunie, après quoi il quittera la Norvège, pour sûreté ultérieure il fera remettre cette promesse rédigée en due forme et muni de son seign et de son sceau sans délai aucun à Sa Majesté le Roi de Suède.³

3^{io} S. M. le Roi de Suède traitera directement avec la diète Norvégienne par un ou plusieurs commissaires. S. M. promet d'accepter la constitution telle que la nation se l'est donnée, sauf les articles qui la mettent en opposition à l'union des deux royaumes, et s'engage de ne faire aucun changement que de concert avec la diète.

4to Les promesses faites par S. M. le Roi de Suède au Peuple Norvégien ainsi que celles que S. A. R. le Prince Royal a fait au nom de S. M. le Roi, seront scrupuleusement remplies, et manifestées par Elle à la diète Norvégienne.

5to La diète sera réunie à Christiania.

¹ Er det i Statsraadets Eftermiddagsmøde den 13de August under No. 7 fremlagte Udkast, som nu opbevares i Stortingets Archiv.

² Oprindeligt har der staaet; et de la Norvège; men disse Ord ere igjen udslettede.

³ Oprindeligt har der staaet; à Son Altesse le Prince Royal, men dette er udslettet.

6to S. M. le Roi de Suède employera Ses bons offices auprès de S. M. le Roi de Dannemarc, pour faire révoquer les ordonances ou édits promulgués depuis le 14 de Janvier 1814 contre les fonctionnaires publics de la Norvège ainsi que contre le Royaume de Norvège en général.

Fremlagt i Statsraadet d. 13de August 1814.

v. Holten.

Fremlagt i Odelstinget den 22 Novembr. 1814.

Weidemann.

7. Generalmajor Bjørnstjernas første Udkast til særskilt militær Konvention.¹

Convention d'armistice

entre les troupes Suédoises d'un côté, et les troupes Norvégiennes de l'autre, conclue à Moos le 13 d'Août 1814 par l'intermission des soussignés, et sauf les ratifications nécessaires.

1mo Il y aura armistice par terre et par mer, entre les troupes et flottes Suédoises d'une côté et les troupes et flottes Norvégiennes de l'autre pendant 3 mois à compter du jour de la signature de la présente.

2do La forteresse de Fredricsteen ainsi que les ouvrages y appartenans seront remis de suite aux troupes de S. M. Suédoise, la garnison rentrera dans ses foyers avec promesse de ne plus servir pendant le courant de la guerre.

3^{tio} Il y aura une ligne de démarcation entre les deux armées respectives; l'armée Suédoise apuiera sa gauche au golphe de Christiania près de Sooner et sa droite à Spydeberg ou suivant le chemin qui conduit du premier au second de ces endroits, la rive gauche du Glommen depuis Spydeberg jusqu'au lac d'Ojeren et de là par Trøgstad au lac de Rödänäs sera également occupé par les troupes Suédoises. La partie de l'armée Norvégienne qui restera sous les armes occupera tout le Westland jusqu'au Drammen, ainsi que la partie septentrionale du royaume, y compris le Tellemarken, le Toten et Hedemarken, il restera donc un rayon autour de Christiania qui ne sera occupé ni par les troupes Suédoises ni par les troupes Norvégiennes pour laisser entière liberté

---

¹ Original i Familien Bjørnstjernas Archiv (i et Bind betitlet: Familie-Handlingar, Norge 1814), helt skreven med Generalmajor M. Bjørnstjernas Haand.

aux discussions des représentans de la nation qui seront convoqués en diète à Christiania pour la fin du mois de Septembre.

4to Les troupes nationales Norvégiennes seront semestrées de suite et rentreront dans leurs provinces respectives, il n'y aura que les troupes enrôlées (*värfvade*) aussi que les régimens d'Agerhus et de Sydenfjälä qui resteront sous les armes mais qui ne dépasseront point la ligne de démarcation stipulée dans l'article 3.

5to Il ne restera en Norvège que deux divisions Suédoises avec une artillerie et cavalerie proportionnée à cette force, le reste de l'armée Suédoise rentrera en Suède.

6to La partie de l'armée Norvégienne, qui reste sous les armes rentrera dans la ligne de démarcation par marches d'étappe qui seront réglées par des officiers d'état major Suédois et Norvégiens; les troupes Norvégiennes commenceront leur mouvement le 20. du mois courant; la partie de l'armée Suédoise qui rentre en Suède commencera de même son mouvement rétrograde le 20. du mois courant.

7mo Les forteresses de Kongsvinger et d'Agerhus conserveront les garnisons qu'elles ont actuellement.

8. Det andet Udkast til særskilt militær Konvention.¹

Convention d'armistice

entre les troupes Suédoises d'un côté et les troupes Norvégiennes de l'autre conclue à Moos le d'Août 1814 par l'intermission des soussigné[s], et sauf les ratifications nécessaires.²

1mo Il y aura armistice par terre et par mer entre les troupes et flottes Suédoises d'un côté, et les troupes et flottes Norvégiennes de l'autre pendant 3 mois à compter du jour de la signature de la présente. Le blocus des ports Norvégiens cessera pendant cette même intervalle. L'exportation et l'importation seront libres.

2do La forteresse de Fredricsteen ainsi que les ouvrages y appartenans seront remis de suite aux troupes de S. M. Suédoise, la garnison sortira de la forteresse avec armes et bagages ainsi que tout (sic) les honneurs militaires, les officiers auront la permission d'aller ou bon leur semblera, les soldats rentreront chez eux, les uns et les autres promettront de ne plus servir contre les troupes de S. M. Suédoise.

¹ Er de i Statsraadets Eftermiddagsmøde den 13de August under No. 6 fremlagte militære Betingelser for Vaabenstilstanden. Original i Storthingets Archiv; Afskrift i Rigsarchivet.

² Bjørnstjerna, der selv har skrevet ogsaa dette Udkast, synes oprindelig at have villet skrive «*successives*» men har sluttet, som om han havde skrevet «*nécessaires*».

3^{io} Il y aura une ligne de démarcation entre les deux armées respectives. L'armée Suédoise occupera la rive gauche du Glommen depuis Fredricstadt jusqu' au lac d'Ojeren, et de là tirant une ligne par Trögstad a Rödänäs ainsi que l'isle de Tunöe jusqu'à Isse bro et Kolbergs bro.

La partie de l'armée Norvégienne qui reste sous les armes ne se portera pas en avant de Sooner, Spydeberg et Hovi.

4to Les troupes nationales Norvégiennes seront semestrées de suite, et rentreront dans leurs provinces respectives; il n'y aura sous les armes que les corps sus mentionnés, savoir

- a. Régiment de Sydenfjäl
- b. do. de Nordenfjäl
- c. do. d'Oplandske
- d. do d'Agerhus (*Skarpskyttar*)

La brigade d'artillerie.

Ces corps ne dépasseront point la ligne de démarcation stipulée dans l'article 3 de manière que le pays depuis Sooner, Spydeberg et Hovi jusqu'au Glommen soit tout a fait libre de troupes.

5to Il ne restera en Norvège que 2 divisions Suédoises avec une artillerie et cavalerie proportionée à cette force, le reste de l'armée Suédoise rentrera en Suède.¹

6to Les troupes Norvégiennes se retireront dans leur ligne de démarcation le 20. du mois courant; la partie de l'armée Suédoise qui rentre en Suède commencera à évacuer la Norvège au même terme.

7mo L'armée Suédoise ne frappera le pays qu' elle occupé (sic) par aucune contribution ou réquisition quelconque; elle payera content tout ce que les habitants lui² fourniront.

8. Les prisonniers de guerre seront remis de part et d'autre en masse, aussi tôt que faire se pourra.

9. Les forteresses d'Agerhus et de Kungsvinger conserveront les garnisons qu'elles ont actuellement.

Fremlagt i Statsraadet d. 13 August. 1814.

v: Holten.

Fremlagt i Odelstthinget d. 22 Novbr. 1814.

Weidemann.

Aars.

¹ Herefter var oprindelig skrevet: 6to *La partie de l'armée Norvégienne qui reste sous les*, — men dette er atter overstrøget, hvorefter den nye Artikel 6 følger, som i Texten gjengivet.

² Dette Ord er igjen udslettet.

**9. Christian Frederiks Skrivelse til Generalmajor Bjørnstjerna
af 11te August 1814.¹**

Monsieur. Vous savez que la remarque principale que j'avais à faire à la proclamation projetée était l'administration du royaume au nom de Sa Majesté le Roi de Suède. Vous avez avisé à un moyen de réconcilier cette difficulté; mais il reste encore au projet d'armistice une difficulté, celle que de fait le royaume serait livré aux troupes Suédoises avant que les transactions de la diète eussent lieu. Cette condition étant absolument contraire à mon devoir, je ne le crois guère d'une conséquence à rompre des négociations qui promettent une heureuse fin, et je Vous invite pour cause de proposer à Son Altesse Royale le Prince Royal de laisser la ligne de démarcation près du terrain conquis comme nous en convenions hier au soir,² peut être que le nombre des troupes pourrait aussi être diminué, puisqu'en vérité les troupes Norvégiennes semestrées ne pourront guère causer d'ombrage aux troupes Suédoises. — Veuillez Vous employer, mon Général, pour ces deux obstacles essentiels afin qu'ils puissent disparaître. —

Il serait très à souhaiter que les hostilités puissent cesser tandis qu'on négocie. — Un rapport arrivé aujourd'hui me prouve que le contraire a lieu.

Je me soussigne Votre bien affectionné

Moss le 11 d'Août 1814.

Christian Frédéric.

**10. Christian Frederiks Skrivelse til Generalmajor Bjørnstjerna
af 12te August 1814.³**

Mon Général. A l'égard de l'ordre au commandant de Fréderichssteen je dois Vous observer, que la cession de cette forteresse est une condition de la trêve [proposée dans ma lettre du 8,⁴ et non un préambule, que les conditions ajoutées aujourd'hui à l'égard de la ligne de démarcation et du nombre des troupes Norvégiennes et Suédoises nous éloignent du but et que par conséquent il faut bien remettre cette ordre jusqu' à Votre départ après trêve conclue, d'autant plus qu'on poursuit les hostilités. Enfin

¹ Egenhændig Original i Udenrigsdepartementets Archiv i Stockholm.

² Note: *je n'en suis jamais convenu.* M. B.

³ Original i Udenrigsdepartementets Archiv; Udkast mellem Christian Frederiks Papirer.

⁴ Er i Udkastet tilføjet over Linien; i dette staar *du* 7, ikke *du* 8.

pour [la substance de la déclaration que je dois Vous faire,¹ la voici: je suis prêt à vouloir faire des sacrifices personnelles, mais non pas de sacrifier la sûreté et la liberté des discussions des représentans du peuple, aussi peu que délivrer le pays non conquis aux troupes Suédoises, ce qui serait contre mon devoir.

La garantie des puissances alliées pour toutes les stipulations entre le Roi de Suède et la Norvège, est expressément demandée.

Ma réponse définitive à tous les points proposés Vous sera remise demain [après le conseil d'état entendu.²

Votre bien affectionné

Moss ce 12 Août 1814.

Christian Frédéric.

**11. Brev fra Generalmajor Bjørnstjerna til Carl Johan,
af 12te August 1814.³**

Monseigneur.

L'obstacle principal qu'éprouve la négociation dont Votre Altesse Royale a daigné me charger, est, que le Prince Chrétien persiste à ne vouloir remettre le pouvoir exécutif dont il est revêtu, qu'entre les mains de la diète, allegant que comme il tient son pouvoir de la nation même, ce n'est que dans son sein qu'il peut s'en démettre. Ce point étant diamétralement opposé aux vues de Votre Altesse Royale, et n'ayant pu par aucun moyen engager le Prince Chrétien à s'en désister, j'ai cru la négociation rompue, et j'étais sur le point de partir, quand l'idée m'est venue de proposer au Prince un mezzo terminio qui ménagerait son point d'honneur en lui offrant le moyen de remettre lui-même le pouvoir qu'il exerce entre les mains de la diète, et qui d'un autre côté ne pourrait qu'être avantageux aux intérêts de Votre Altesse Royale, je lui ai donc fait les propositions ci-jointes.

L'objection principale qu'il y fait est relatif à la ligne de démarcation qu'il voudrait avoir derrière le Glommen; je crois cependant qu'il finira par accepter celle que je lui ai proposé.

Si Votre Altesse Royale tient ferme il serait bon pour cela que Votre Altesse me fit parvenir un ordre par écrit et que je pourrais lui

¹ I Udkastet tilføiet over Linien, hvori staar: *résumer les conditions que je Vous propose les voici*, hvoraf kun en Del er udstroget. De følgende Ord *la voici* ere ikke indtagne i Udkastet. I Linien staar der: *les voici*, over Linien: *est efter Vous faire*.

² Mangler i Udkastet.

³ Efter en Afskrift af Originalen i Hs. Maj. Kongens Archiv.

montrer, qui m'enjoindrait de ne rien relâcher sur ce point, mais de m'envoyer en même tems une autorisation secrète de pouvoir rabattre un peu en cas que cela devrait motiver la rupture entière de la négociation, qui sous tant de rapports me paraît avantageuse et pour laquelle Votre Altesse Royale peut se considérer maître de la Norvège.

Le Prince a convoqué son conseil d'état pour demain et je crois devoir rester ici jusqu' à ce qu'il ait pris un parti décisif, supliant Votre Altesse Royale de me faire parvenir des instructions sur les propositions que j'ai fait au Prince, et me faire savoir si Votre Altesse Royale les trouve acceptables ou non. Le Prince a promi de soussigner la proclamation que Votre Altesse Royale lui a fait parvenir par la voie de Mr. Tank, sauf la phrase au nom du Roi de Suède et de Norvège et avec les changemens que la langue entraînera, mais qui ne nuiront point au sens littéral; j'aurais l'honneur de l'envoyer à Votre Altesse Royale aussi tôt qu'elle me sera remise.

Le Baron de Toll aura l'honneur de remettre à Votre Altesse Royale deux lettres que j'ai reçu cette (sic) après diner du Prince Chrétien, il y a beaucoup de vague, il chancelle le pauvre Prince, voudrait se tirer honorablement d'affaire et ne sait comment s'y prendre, il paraît être bon enfant, vacillant de caractère, mais ayant du gros bon sens.

Je suis Monseigneur de

Votre Altesse Royale

Moos le 11 [5: 12] d'Août

1814.

le très humble et le très

obéissant serviteur

M. Björnstjerna.

VII.

Forhandlingerne i Moss 13de og 14de August 1814.

Af de efterfølgende Aktstykker vedkomme de første de Forhandlinger, der førtes i det norske Hovedkvarter i Moss umiddelbart forinden Afslutningen af den endelige Konvention. Det er to vigtige Dage i den skandinaviske Halvøs Historie, hvis Begivenheder oprulles i de her gjen-givne Dokumenter.

Efterat Christian Frederik og Generalmajor Bjørnstjerna i Løbet af den 12te vare naaede saa langt, at der forelaa et Udkast til en politisk Konvention, om hvilken begge Parter i det Væsentlige vare enige, blev denne med Major G. Toll tilstillet Carl Johan. Den svenske Underhandler havde her gaaet meget langt med at fravige de af ham overbragte første Forslag. Hans Handlinger vare meget forsonlige. For ikke at sprænge den engang paabegyndte Underhandling, paatog han sig overfor Carl Johan et meget betydeligt Ansvar. I sine Gjerninger var han imødekommende, og en væsentlig Del af Fortjenesten for at have bragt disse Forhandlinger til en lykkelig Afslutning tilkommer derfor ham.

Om Morgen Kl. 7 den 13de August havde Kongen tilkaldt Generalmajor Arenfeldt og Oberst Hegermann, for at høre deres Mening. De vare hos ham et Kvarters Tid og vendte derefter tilbage til sine Tropper. De afgave en Betænkning om den militære Stilling, der er trykt foran, S. 65.

Senere forhandlede Kongen med Statsraadet. I dette var nu Statsraad N. Aall tilstede, som den foregaaende Dag var kommen fra England. Hans Reisefælle, Sørenskriver Christie, opholdt sig ogsaa en Del af denne Dag i Moss. Til Statsraadet var tilkaldt Justitsraad Diriks, Sørenskriver Chr. M. Falsen og Professor G. Sverdrup, af hvilke dog den sidste ikke naaede frem til Moss før en Stund efter Mødets Begyndelse. Derimod var ikke Christie tilkaldt.

Om Forhandlingerne giver Mødets nedenfor (S. 102 flg.) aftrykte Protokol en Del Oplysninger. Men en nøiagtig Fremstilling af deres Gang er ikke der at finde. Heller ikke kunne de efter længere Tids Forløb ved de tre af Underhandlerne nedskrevne Beretninger om deres Deltagelse i disse vigtige Begivenheder ansees for fuldt paalidelige Kilder. I den Henseende er det meget oplysende, naar den ene af dem, Statsraad Collett, til sin Familie oftere har ytret, at han blot havde bevaret en meget forvirret Erindring om Enkelthederne ved de Forhandlinger, der førte til Konventionen, og at der blot var nogle enkelte Punkter, som stod klart for ham. Dette synes at være meget naturligt.

Imidlertid er der en Kilde, der ialfald har et betydeligt Værd som Middel til at kontrollere, hvad der for øvrigt foreligger. Denne Kilde er de Vidneforklaringer, som vel et Aar efter Konventionens Afslutning bleve afgivne for Rigsretten i den mod Statsraad Haxthausen anlagte Sag. Ved denne Anledning var flere af de Mænd, som havde deltaget i Statsraadets Forhandlinger den 13de August, indkaldte for at afgive Forklaring angaaende disse.

Af deres Forklaringer fremgaar for det første, at der forud for det egentlige Statsraadmøde har gaaet en forberedende Forhandling, der ikke er bleven protokolleret.

Denne førtes, da Christian Frederik var upasselig, «i Kongens eget Gemak», medens det paafølgende Statsraadmøde holdtes i et andet Værelse, begge Dele i Mosse Jernværks Hovedbygning.

Efter hvad Statsraad Haxthausen oplyste for Rigsretten i dennes Møder 7de og 11te November 1815, havde han nu for Kongen paavist, at Hæren var langt bedre forsynet, end han havde forklaret i Statsraadet den 8de August, og dette var tillige tiltraadt af de øvrige Statsraadsmedlemmer, som henviste til den ovenfor, S. 57 flg. trykte Rapport. Haxthausen havde derhos endnu havt at forelægge «en Plan, hvorledes Armeen med fuldkommen Sikkerhed kunde forsynes for hele September Maaned».

Umiddelbart efter forklarede han:

«Kongen ansaa det ikke for Sikkerhed nok, da, om endog Magazinerne vare forsynede, der dog maatte herske Mangler, og let kunde opstaa uovervindelige Vanskeligheder, hvorved Armeen kunde mangle, og derfor bad Statsraadet ved Conventionens nærmere Overlæg at tage disse Mangler og Vanskeligheder i Overveielse.»

Paa Forespørgsel erklærede Haxthausen, at Grunden til, at «den Erklæring, der af ham og de øvrige Statsraader blev givet, og hvorved de søgte at berigtige Kongens Formening angaaende Armeens Forsyning,» ikke var indført i Protokollen, alene var den, «at saavel Kongens Erklæring som Statsraadets Berigtigelse af samme fandt Sted, førend Statsraadets egentlige Session var begyndt.» Han bemærkede endvidere, «at de omspurgte Declarationer bleve givne i Kongens eget Gemak, da Kongen var upasselig, hvorimod Statsraadets Samling holdtes i et andet Værelse.»

Fremdeles afgav Haxthausen følgende meget vigtige Forklaring:

«Statsraadet var eenstemmig af den Mening, at det var at ønske, naar Omstændighederne tillode det, at der gjordes et Hovedforsøg, hvorved Vaabnenes Lykke kunde prøves, og at det troede, at det var Nationen behageligere, at der gjordes et saadant Forsøg, forinden Vaabenstilstanden kom under Betragtning eller blev antagen, og i den Henseende gjorde Hs. Majestæt Forestilling derom. Om denne Forestilling fra Hs. Majestæts Side blev approberet, kunde han formedelst Kongens daværende Upasselighed ikke bestemt opgive; dog forekom det det samtlige Statsraad, som om Kongen dertil gav sit Minde; men om noget i den Anledning blev foretaget eller ikke, er Angjældende ubekjendt.»

I et nogle Dage senere, 11te November 1815, afholdt Forhør gjentog Haxthausen de samme Forklaringer, at: «det var strax om Morgen, førend Statsraadet blev samlet til Deliberation, at det samtlige Statsraad forestillede Hs. Majestæt, at det var ønskeligt for Nationens og Armeens Ære, og efter den Aand, som herskede i hele Nationen, at en Hovedtræfning først blev prøvet, forinden en Vaabenstilstand indgikkes, og denne Forestilling skede i Kongens Kabinet — — Hans Majestæt var saa syg, at han ikke kunde være tilstæde ved Deliberationerne, hvorfor de maatte holdes i et ganske særskilt og afliggende Værelse».

Videre forklaredes, at «Kongen afgav aldeles intet Svar paa Statsraadets forommeldte Forestilling; dog lod det, som Hs. Majestæt billigede den; men paalagde imidlertid Statsraadet uopholdeligen at tage de tilbudne Conditioner under nærmere Overveielse».

Derhos har Haxthausen til samme Tid afgivet en anden Forklaring, der er af Vigtighed til Forstaaelse af det S. 102 flg. trykte Referat af Statsraadmødet den 13de August:

«At det, som findes anført i Statsraadsprotocollen, er dels det, som blev afhandlet i Kabinettet med Kongen, og dels det, som siden i Statsraadet blev ventileret. Dette Svar afgav Statsraaden, efterat bemeldte Forhandling af 13de August var bleven ham forelæst. Videre tilføjede Statsraaden, at, saavidt han erindrede, var det samtlige Statsraad, efterat dets Session var endt, atter tilstæde i Kongens Kabinet, for at give Rapport om Deliberationernes Udfald paa sædvanlig Maade.»

Den 21de November blev Statsraad Collett afhørt i Rigsrettens Vidnekommitte. Hans Forklaringer stemte med Haxthausens. Denne havde i Mødet 13de August «med Iver» udtalt sig imod enhver forhastet Beslutning, idet han forklarede, at Magasinernes Tilstand var saa forbedret, at der endnu «gjerne» kunde udholdes flere Ugers Kamp. Om den Beslutning, der var truffen om at levere en Hovedtræfning, heder det i Gjengivelsen af Colletts Forklaring:

«Efter Statsraadets Forestilling blev i sammes Nærværelse givet bestemt Ordre til Angreb, med hvilken Ordre en af Generalcommandoens Adjutanter strax forføjede sig til de forskjellige Armeecorps. Efter Actors Opfordring svarede Vidnet, at det var, om erindres ret, Mansbach, der blev afsendt med Ordren.

— — det er Vidnet ubekjendt, hvorfor ikke dette befalede almindelige Angreb foregik, og vides ikke bestemt, om Contraordre er passeret, og af hvem udstædt, da den egentlige Commando af Armeen ikke stod under Statsraadets Ressort.»

Paa samme Dag afgav ogsaa Statsraad Aall sin Forklaring for Vidnekommitteen, hvoraf hidsættes det, som angaar de her foreliggende Spørgsmaal:

«Vidnet erindrer fuldkommen vel, at Statsraad Haxthausen svarede bestemt, da Kongen ytrede, at der var Mangel paa Proviant, at han ved

sin sidste Rapport havde godtgjort, at der var Proviant for Armeen enten til 28de August eller til samme Maanedes Udgang, og skede denne Yttring i Anledning af den omhandlede Qvæstion, om man med Armeen skulde gaa angrebsviis tilværks. Disse Yttringer bleve fremsatte ved en Samtale med Hs. Majestæt Kongen, og da Sagen henhørte under Generalcommandoet, blev af saadan Aarsag Intet derom tilført Statsraadets Protokol.

— — det var under samme Samtale, at Statsraadet yttrede, at man for Nationens og Kongens Ære burde vove et Hovedangreb. Efterat denne Samtale var endt, bleve de fra den svenske Regjerings Side oversendte Propositioner i Statsraadet foretagne i et andet Værelse, hvor Kongen ei var nærværende. Propositionerne bleve der omhandlede af Statsraadet, og Resultatet deraf forelagt Hs. Majestæt, og derpaa blev Vidnet, tilligemed Statsraad Collett af Kongen beordrede, at træde i Underhandling med de Svenske; hvorpaa Vaabenstilstanden Dagen derpaa blev af de Norske og Svenske dertil Befuldmægtigede underskrevet med den Forbeholdenhed, som Conventionen udviser. Hvad der passerede i den Tid, Vidnet var fraværende, siger Vidnet, at han ei veed, ligesom Vidnet kun af Rygtet har hørt, at Ordre til Angreb skal være udgivet.»

Den 24de November 1815 blev Statsraad Diriks afhørt for Vidnekommittéen. Ogsaa han havde, som før nævnt, været tilkaldt til Forhandlingerne, uagtet han ikke den Gang var Medlem af Regjeringen. Han erklærede ligeledes, at Haxthausen den 13de August 1814 — imod Kongens Paastand — havde fastholdt, at der var tilstrækkelige Forsyninger. Videre hidsættes af hans Vidneforklaring:

«De tilstædeværende i Statsraadet formaaede Kongen til, at give Ordre til at gaae angrebsviis til Værks mod Fienden, saasnart Saadant af de Commanderende maatte findes tjenligt, og at anvende al muelig Kraft mod Fienden. Ordre blev i denne Henseende udstædt; Vidnet erindrer ei, om samme var blot mundtlig eller skriftlig. Ordren blev givet til Kammerjunker Mansbach (som i den Anledning blev opkaldt i Statsraadet) af Statsraad Collett. Det var Kammerjunker Mansbach, saavidt Vidnet husker.»

Derimod kunde Statsraad Diriks ikke opgive noget Sikkert angaaende den Ordre, hvorved Christian Frederik umiddelbart efter havde tilbagekaldt sin foregaaende Angrebsordre. Han havde blot hørt fortælle, at en saadan ny Ordre var udstedt, uden at Statsraadet eller de, som vare tilkaldte til dets Forhandlinger, derom vare adspurgte. Med de Bevægrunde, der havde foranlediget Tilbagekaldelsen af den første Ordre, var han ligeledes ubekjendt.

Med Hensyn til selve Angrebsordren forklarede Diriks, at han selv havde været nærværende, da den blev udstedt. Saavidt han erindrede, havde desuden i Forsamlingen deltaget Statsraaderne Haxthausen, Rosenkrantz, Sommerhielm, Collett og Aall samt Sørenskriver Chr. M. Falsen: «Om Professor Sverdrup paa samme Tid var kommet, erindrer

Vidnet ikke, ei heller, om alle de Foranførte uden Undtagelse var tilstæde det Øieblik, da Ordren blev udstædt». Specielt adspurgt, om Haxthausen da havde været nærværende, gav han den Forklaring, at han formodede det, uden dog at være sikker i sin Erindring. Derimod svarede han bestemt: «Kongen var tilstæde, da Ordren gaves, og den blev udstædt med hans Samtykke».

Umiddelbart efter afhørtes Professor Georg Sverdrup, der oplyste, at han af Mangel paa Befordring var kommen saa sildig til Moss, at Beslutningen om Vaabenstilstanden da allerede var fattet:

«Der var Ingen, der gjorde Forestilling mod Vaabenstilstanden, saavidt han hørte. For det blev erklæret, at Grunden til Vaabenstilstanden var Mangel paa Proviant. Der var en Rapport eller Betænkning indkommen fra General Arenfeldt og Hegermann, der, saavidt Vidnet erindrer, indeholdt, at Armeen kun havde Proviant paa 2 Dage. Actor fremlagde General Arenfeldts og Oberste Hegermanns Rapport af 13de August f. A. og begjærede Vidnet tilspurgt, om det er den, hvorom Vidnet har forklaret sig? Vidnet hertil svarede, efter at være foreviist og have gennemlæst den foreviste Rapport, at han ei bestemt kan gjenkende den, at være den af ham omforklarede; desuden forekommer det ham, at der i den ham paa Moss foreviste Rapport var angivet et vist Antal Dage, og saavidt Vidnet mindes, 2de Dage, hvortil Provianten var tilstrækkelig for Armeen. Vidnet spurgte strax ved hans Ankomst til Moss de Tilstædeværende i Statsraadets Forsamling, om der var forefaldet noget Hovedslag, hvortil blev svaret, at intet Slag var foregaaet, eller Krigen kunne (sic) fortsættes af Mangel paa Proviant. — — — —

Defensor begjærede Vidnet spurgt, om Statsraad Haxthausen var tilstæde ved den Samtale, hvorunder saadan Yttring skal være forefaldet, at Slag ei kunde holdes af Mangel paa Proviant; om han hørte den, hvad han svarede dertil, og af hvem Yttringen blev fremført? Vidnet hertil svarede: Jo! Statsraad Haxthausen var tilstæde. Vidnet erindrer ei bestemt, hvem der for ham fremsatte den omforklarede Yttring, og tror Vidnet, at Statsraad Haxthausen hørte det Omforklarede, da han yttrede ogsaa, at der kun var Proviant til Armeen paa nogle Dage. Statsraad Haxthausen lod ved Defensor erklære, at i hans Nærværelse, forsaavidt han har hørt, ere saadanne Yttringer, som af Vidnet omforklaret, ikke forefaldne, hvilke han da skulde berigtiget paa samme Maade, som dette skede i Statsraadets Nærværelse samme Dag for Hs. Majestæt Kongen, da han med øvrige Tilstædeværende bestemt raadede til Slag; han formoder altsaa, at nogen Hukommelsesfeil eller Misforstaaelse hos Vidnet maa have fundet Sted, hvilket og de øvrige Vidners Forklaringer tilstrækkelig vise. — Vidnet svarede: at dets Vidnesbyrd aldeles ikke havde Hensyn til, hvad der var passeret, førend det kom, hvorom Vidnet naturligviis maatte være uvidende,

ligesom ogsaa om, hvad Hr. Statsraad Haxthausen til den Tid maatte have debiteret for Hs. Majestæt Kongen eller i Statsraadet; men med Hensyn til, hvad Vidnet har forklaret om, hvad der i Forsamlingen blev talt efter Vidnets Ankomst, da finder hverken Misforstaaelse eller Hukommelsesfeil Sted i Henseende til det, Vidnet har forklaret; hvorhos Vidnet tillagde, at da de øvrige Herrer ved hans Ankomst vilde have ham til at samtykke og underskrive, og han nægtede saadant paa Grund af, at han ei havde været tilstæde ved det Forhandlede, erklærede de, som forhen forklaret, at der ikke var Proviant til Krigens Fortsættelse, hvortil Vidnet svarede, at dette maatte fornemmelig være afgjørende i Henseende til Spørgsmaalet. Vidnet tillagde: at det er mueligt, at Kongen kan have mundtlig givet den Erklæring, at der kun var Proviant paa et Par Dage, ligesom Vidnet og erklærede, at det var Kongen, der sagde, at der ikke var leveret Slag eller kunne leveres Slag af Mangel paa Proviant, som var den almindelige Stemme. — Vidnet blev demitteret.»

Endelig fremstod samme Dag som Vidne Hegermann, der i 1815 var Statsraad og Generalmajor. Han forklarede:

«Den 13de August, saavidt vides, Kl. 2 eller 3 Eftermiddag blev Ordre af Capitain Mansbach bragt til General Arenfeldt, hos hvem Vidnet da var tilstæde, om at foretage et Angreb; $\frac{1}{2}$ Time efter bragtes Ordre til General Arenfeldt, saavidt Vidnet mindes, ved en Dragonordonnants, at detaschere den største Deel af de forsamlede Tropper til Hovedkvarterets Dækning. Ordren modtoges af Arenfeldt ved Raade Kirke. Baade Ordren og Contraordren modtoges der. Vidnet tillagde: at det og General Arenfeldt efter Kongens Ordre var om Morgenen samme Dag Klokken 7 Slet paa Moss hos Kongen, og opholdte sig der kun $\frac{1}{4}$ Time, men hørte den Tid intet til Angreb. Endelig bemærkede Vidnet, at den første Ordre med Capitain Mansbach var mundtlig, men den sidste skriftlig, saavidt Vidnet erindrer. Vidnet har ingen Kundskab om, hvad der foranledigede disse forskellige Ordre.»

Den 6te December blev Mansbach afhørt som Vidne og forklarede, at den ved ham overbragte Ordre var mundtlig, og at den indeholdt, at Arenfeldt og Hegermann «samlede skulle angribe Fienden, om mueligt, og derved benytte Omstændighederne». Da han, Mansbach, «modtog omforklarede Ordre af Kongen, var nærværende i Værelset, Statsraad Collett og Amtmand Falsen». Om flere havde været tilstede, kunde han ikke erindre, navnlig ikke, om Haxthausen havde været der. Mansbach traf Arenfeldt og Hegermann «paa Carlshuset, som ligger paa Veien til Frederikstad». Den senere Ordre ankom dertil en halv Time efter, og medens Mansbach endnu opholdt sig der; den overbragtes «enten ved Ordonnants eller Holdhest».

Den 18de December blev atter Statsraad Collett afhørt som Vidne, og med Hensyn til Angrebsordren henholdt han sig til sin tidligere

Forklaring, «idet han nøie erindrer, at have hørt Angrebsordren tilraadet af Statsraadet og bifaldt af Kongen». Collett erindrede ikke nøiagtig, hvem der i Øieblikket var tilstede, men troede dog at kunne opgive, at Rosenkrantz, Sommerhielm, Haxthausen¹ og Chr. M. Falsen da havde været nærværende. Videre heder det i Vidneforklaringen:

«Actor, i Anledning af Statsraad Diriks' Vidnesbyrd, begjerede Vidnet endvidere tilspurgt: om det var Vidnet, der efter Kongens Befaling beordrede Kammerjunker Mansbach at afreise med den omqvæstionerede Angrebsordre? Vidnet hertil svarede: Vidnet gav ikke denne Ordre paa Kongens og Statsraadets Vegne, hvortil han ikke var committeret; men da han havde tilraadt denne Beslutnings Tagelse, hvis øieblikkelige Udførelse han ansaae af særdeles Vigtighed, tror han nok i den Anledning at have talt til Capitain Mansbach og paaskyndet hans Afreise til Armeen.»

Ogsaa Statsraad Aall blev samme Dag paa ny afhørt. Han henholdt sig i det væsentlige til sin tidligere Forklaring, dog med enkelte Tillæg. Det heder i hans Forklaring:

«Vidnet kunde ikke nægte, at Udsigten til en muelig Mangel af Proviant under en langvarig og haardnakket Campagne for en Deel havde motiveret hans Beslutning, ikke at fraraade de tilbudte Vaabenstilstandsvilkaar. Imidlertid havde dog den Kundskab, han paa Moss erholdt, om Armeens Stilling, dens Tilstand, samt det Begreb, han gjorde sig om Fiendens Styrke, endmere dertil bestemt ham.»

Ved at sammenholde de her gjengivne Udtalelser af Vidneforhørene med Statsraadsprotokollen og de tre Beretninger, som ere nedskrevne af Deltagere, vil der vise sig at være store Uoverensstemmelser. Imidlertid lader der sig tilveiebringe en klar Oversigt over Gangen i Forhandlingerne. Fornemmelig maa der tages Hensyn til den formløse Maade, hvorpaa Statsraadet ved denne Anledning holdt sine Møder. Der har dels været forhandlet i Kongens Kabinet, i hvad man kunde kalde forberedende Møder, dels i et andet Værelse, hvor Kongen ikke var tilstede, hvorefter de der vedtagne Bestemmelser bleve ham forelagte og modtog hans Billigelse. Derimod synes der ikke at være afholdt noget formeligt Statsraads-møde, hvori Kongen har indtaget Forsædet. Man har bevæget sig om hinanden, frem og tilbage, mellem de forskjellige Værelser. I de væsentlige Træk var Alt bragt i Orden om Aftenen den 13de. Der ventedes da kun paa Svar fra Carl Johan angaaende hans Godkjendelse af det S. 88 flg. trykte sidste eller tredie Udkast.

Dette var allerede om Aftenen den 12te aftalt mellem Christian Frederik og Bjørnstjerna. For Statsraadet var desuagtet om Formiddagen den 13de (S. 102) kun fremlagt det forudgaaende eller andet Udkast, der er trykt ovenfor, S. 86 flg.

Om Eftermiddagen den 13de kom imidlertid det tredie Udkast frem og blev da vedtaget. Sent om Aftenen blev det leveret i Christian Frederiks Hænder og fik hans Tilslutning.

Men fremdeles manglede Carl Johans Samtykke, og uden dette kunde Intet betragtes som endelig afgjort. Det tredie Udkast var i Løbet af den

¹ Om denne oplystes dog under den følgende Del af Forklaringen, at han muligens i det afgjørende Øieblik kunde have været fraværende.

13de Gjenstand for hans Overlægninger. Om Aftenen blev det overdraget Generallicutenant Skjöldebrand at bringe hans Svar til Moss, hvorhen denne ankom om Morgen Søndag den 14de August Kl. 6, og derefter tog de sidste Forhandlinger sin Begyndelse.

Disse førte samme Dag til Afslutningen af en politisk Konvention og en militær Vaabenstilstand, der igjen blev den første Indledning til Foreningen af 4de November.

1. Statsraadets Protokol for Mødet den 13de August 1814.

Aar 1814 den 13de August var Statsraadet, efter Hans Majestæts allerhøieste Befaling, forsamlet paa Moss Jernværk, hvor da tillige af Hans Majestæt vare tilkaldte Justitsraad Diriks, Sørenskriver Falsen og Professor Swerdrup, hvilken sidste endnu ikke var tilstede, da Samlingen begyndte.

Hans Majestæt underrettede Statsraadet om, at der til Hans Hovedquarteer var fra Hans Svenske Majestæt ankommen en svensk General Biørnstjerne med Forslag til en Vaabenstilstand, hvilke Udkast Hans Majestæt nu overleverede, bestaaende i følgende:

- No. 1. Opsatte Betingelser for Vaabenstilstanden, indeholdende 11 Poster.
2. Tvende saakaldte separate Artikler.
3. En Deklaration af 10de August sidstleden fra Sverrigs Kronprins til Norges Folk.

Hans Majestæt befalede, at disse Papirer og Forslag skulde af Statsraadet og de tilkaldte Herrer tages under nøyeste Overveielse, til derom afgivende Formening, som skulde forelægges Hans Majestæt. Til den Ende overleverede Allerhøyestsamme tillige en Dags Dato af DHrr. Generalmajor Ahrenfeldt og Kammerherre Oberst Hegermann udfærdiget Deklaration (No. 4) angaaende Forfatningen og Stemningen ved deres Armecorps, hvorefter Allerhøyestsamme tilkiendegav, at Armeen var i den største Mangel paa Proviant, der er saa stor, at den ved Generalmajor Ahrenfeldts Brigade tildeels ikke havde Forraad for mere end 2 Dage, og at der ikke haves Udsigter til at kunne anskaffe samme. — Oberstlieutenant Stabell, som var bleven tilbage paa den østre Side af Glommen, var bleven trængt tilbage til Fedt Sund, og skulde dette forceres, saa vilde Armeen i sin nærværende Stilling være indsluttet, og ikke levnes anden Resource end at forlade Christiania og den hele østlige Side af Christiania Fiorden, og kaste sig over paa Vestlandet. Fra Moss Kanten kunde hvert Øieblik ventes et Angreb, som man mod den fiendtlige Overmagt ikke kunde vente at afslaae, og som da vilde have den Følge, at Moss inden faa Timer kunde være besat af Fienden. Under disse Omstændigheder,

og da et videre drevet Forsvar kun vilde paadrage Landet uberegnelige Ulykker, uden at lede til noget ønskeligt Resultat, saa maatte Hans Majestæt nu tilkiendegive Sin bestemte Beslutning, at han, overveiede, at hans redelige Bestræbelser fra nu af ikke mere vilde kunne gavne Nationen, men kun paadrage samme den Skiebne at blive behandlet som et erobret Folk, vilde nedlægge den ham overdragne Krone i Storthingets Hænder, som til den Ende snarest mueligt skulde blive sammenkaldt, og befalede Hans Majestæt Statsraaderne Collett og Aal, efter at de fremlagde Forslag paa det nøyeste vare drøvtede, og det samlede Statsraads og Tilforordnede Mening var dem meddeelt til Efterretning, at træde i nærmere Underhandling med den sig her opholdende svenske General.

Statsraadet foretog sig derefter at gennemgaae de samme overdragne Papirer i Forening med de Tilforordnede, og fandt da samme efter nøyeste Overlæg derved at maatte gjøre følgende Anmærkninger:

Ved Dokumentet No. 1:

1ste til 5te Post incl: ansaae man at kunne antages.

6te ligesaa, med den nærmere Forklaring, at ved de deri benævnte gevorbne Tropper skal forstaaes: det søndenfieldske, nordenfieldske og oplandske Regiment, det Agershusiske Skarpskytter Regiment, samt Artillerie Brigaden.

7de Antaget, dog med Forbeholdenhed, at disse svenske Tropper underholdes af den Svenske Regiering, og at alt hvad der til samme Armeecorps's Fornødenheder paa Stedet frivilligen kan erholdes, af dem betales.

8de Ansees at burde forandres saaledes: at svenske Tropper forblive i Besiddelse af det Terrain de have inde, saaledes at Demarcationslinien følger Glommen fra den venstre Arm ved Kolberg Broe og Isebroen, opad til der hvor Øieren begynder, og derfra mod Øst til Rødenæs. Derimod maa de ovennævnte norske Tropper kunde henlægges paa den anden Side af Glommen, hvor saadant findes bequemest.

9de Friderichsteens Fæstning bør ingenlunde overleveres til Sverrig paa andre Vilkaar, end at Garnisonen rykker ud med fuld militair Honneur, og Folkene hiempermittes, men Officererne beholde deres Kaarder, og tillades at gaac, hvor de ville.

10de og 11te kunde antages.

Ved de saakalte *articles séparés* (No. 2) blev anmærket:

Ved 1ste Post: Umuelig at indgaae, da Statsraadet, som ene Autoritet under Kongen, ikke vover at paatage sig, at holde indvortes Orden og Roelighed vedlige til Storthingets Holdelse.

Ved 2den: Statsraadet kan i ingen Deel fungere uden i Overeensstemmelse med Constitutionen, saalænge denne er i Kraft.

Ved 3die: Man kunde ikke tilraade, at Hans Majestæt bortfiernede sig fra Regjeringens Sæde, i det mindste ikke forinden han havde nedlagt Regjeringen i Nationens Hænder, om hans Beslutning i saa Henseende er fast og uforanderlig.

Endelig formeente Statsraadet og Tilforordnede, at naar Statsraaderne Collett og Aal, overeensstemmende med ovenstaaende kunde bringe Vaabenstilstanden tilveie, burde tillige af dem paastaaes, at Kongen af Sverrig skulde forbinde sig til, at anvende al sin Indflydelse hos Kongen af Danmark for at formaae ham til at tilbagekalde de Anordninger, og ophæve de Foranstaltninger, som han, siden 14de Januarij d: A: maatte have givet eller truffet, enten mod Hans Majestæt Kongen, mod Norge i det Hele, eller herværende Embedsmænd i Norge. Da dette Tillæg blev Hans Majestæt forelæst, saa erklærede Allerhøystsamme bestemt, at denne sidste Underhandlingspost aldeles ikke maatte berøre Hans personlige Interesse, da denne skulde være udenfor al Negotiation.

Løvrigt bifaldt Kongen Statsraadets og Tilforordnedes yttrede Formeening, der blev Allerhøystsamme forelæst, som Basis for de Underhandling, som Statsraaderne Collett og Aal nu strax havde at indlede.

Medens disse Statsraader vare fraværende for at underhandle med General Biørnstjerne, indfandt Professor Swerdrup sig, der blev underrettet om det Passerede, hvorved han, efter Omstændighederne intet fandt at crindre, og især troede han, at Mangelen paa Proviant ene maatte afgjøre Spørgsmaalet.

Da saavidt er passeret, blev Sessionen for denne Sinde hævet, efter at der endnu en Gang paa det kraftigste blev indstillet til Hans Majestæt, om Armeen ikke kunde gaee offensive til Verks.

Rosenkrantz. Sommerhielm. Jonas Collett. Aall.

v: Holten.

Samme Dags Eftermiddag blev Statsraadet atter holdt, og leverede da Statsraaderne Collett og Aal tvende Udkast, hvoraf det ene angik de militaire Betingelser for Vaabenstilstanden, under Tittel: *convention d'armistice* (No. 6) og det andet under Tittel: *Traité* (No. 7) de Vilkaar, hvorunder Stortinget skal sammenkaldes, og Kongen nedlægge sin Mynighed i dettes Hænder. Disse Dokumenter vare, efter foregaaende Negotiation og Underhandling med den Svenske General Biørnstjerne af

denne egenhændig skrevne, med den Erklæring, at skjønt han, for sin Person fandt, at Propositionerne kunde være antagelige, dristede han sig ikke til at underskrive dem, endog paa forventende Ratification, men var besluttet, saafremt hans Adjutant, som han ventede endnu i Aften, ikke bragte ham Fuldmagt i saa Henseende, at reise direkte til den svenske Kronprinds for at faae hans Ultimatum.

Deklarationen fra den svenske Kronprinds (No. 3) havde Comparenterne formaaet General Bjørnstjerne, efter Conference med Originalen, som han anviste, at verificere.

Statsraadet forelagde derefter Hans Majestæt Resultatet af disse Underhandlinger, hvormed Allershøystsamme erklærede sig tilfreds.

Disse her ovenbenævnte Dokumenter bleve derefter *in duplo* reenskrevne, og samme Aften tilstillede den svenske General Bjørnstjerne, med Betydning, at man derefter forventede den hastigst muelige Afgiørelse.

Derefter blev denne Session hævet.

Rosenkrantz. Sommerhielm. Jonas Collett. Aall.

v: Holten.

2. Beretning om Generallieutenant, Baron A. F. Skjöldebrands Deltagelse i Mossekonventionens Afslutning.¹

— — — Skjöldebrand skulle vid Christiania stöta till vid den bestämda hufvuddrabbningen, enligt Kronprinsens plan, och sökte tillställa en falsk attaque på Kongsvinger för att bereda sig ett mindre svårt öfvergångsställe öfver Glommen, då Bjørnstjerna återkom från Moss, dit han sändts som Parlamentair med fredsanbud. Som Kronprinsen dock ej var nöjd med de villkor, som erbjudits Bjørnstjerna, fick Skj. befallning att fara dit med skriftligt uppsatta villkor, som äskades. Hela dagen, då Skj. skulle resa, bad han Kronprinsen, att den Engelska blocquaden för de Norska hamnarne ej måtte häfvas förrän föreningen var antagen och bekräftad. Han visste, att Norska armeen ej hade mer än 3 à 4 dagars föda och de skulle nog då gått in på att förstoras och förstora. «Men Kronprinsens ädelmod motstod alla mina föreställningar». Kronprinsen sade: Hvad? Vill Ni att jag skall svälta ut en nation, hvaröfver jag sedan skall regera? Skj. måste således få såsom villkor, att bjuda blocquadens upphäfvande, då stillestånd inträdde.

¹ Efter Svensk biografiskt Lexikon, XIV, S. 372 flg. Kilden for denne Beretning, der er forfattet af Domprovst Wieselgren, er Skjöldebrands egne Optegnelser. Kildens forskjellige Feiltagelser ville let være iøinefaldende.

Han blef ej expedierad förrän i början af natten. Öfverfart öfver Glommen tilläts ej förrän just som Svenskarne följande morgon börjat skjuta. Man synes väntat, att hans resa skulle gjort uppehåll i anfalllet. Men Skj. önskade att under det kulor satte punkt och komma, få skriva convention. D'Ohsson medföljde för att föra protokollet.

I Moss träffas en Hr. T., som der hade sin egendom.¹

«Jag sade honom, att de villkor, jag var ålaggd att framföra, voro de sista, och att om de ej i dag antogos, skulle kriget föras på helt annat sätt. T. fruktade för sin egendoms förstörelse och var mån om ett fredligt slut. Jag frågade, om han kunde utverka något mer, än General Björnstjerna, en af de redan varande Negotiäterne, inrapporterat. T. sade sig ha sträfvat hela föregående qvällen och natten och vunnit några punkter, dem han uppgaf, hvarefter han for til Fredriksstadt, att anmäla detta hos Kronprinsen Christian [o: Carl Johan]. Några af de uppgifne punkterne voro mera än jag var ålaggd att fordra. Jag gick in i ett rum och skref om min instruction, der dessa punkter infördes och något derutöfver. Jag gick sedan till Björnstjerna, som skickade en Adjutant till Prins Christian att anmäla min ankomst. Han svarade, att han skulle emottaga mig kl. 6 om morgonen. Då vi kommo dit, fördes vi först i ett rum fullt med Generaler och Befälhafvare för tropparne. Mycket större tillställning och formaliteter mötte mig här, än hos Napoleon. Slutligen kommo vi i ett stort tomt rum, dit Prinsen kom in från andra sidan. Jag sade till honom, att de underrättelser jag erhållit om de villkor, hvori han vore höjd att ingå, gåfvo mig skäl att förmoda det vi skulle snart kunna komma till ett slut. Prinsen frågade, om det var rätt att attackera, medan underhandlingar påstodo. Kanonskotten blefvo allt tätare. Jag svarade: det gör intet till saken. Negotiationerne gå sin gång, armeen sin. Under negotiationerne i Chattillon gåfvos bataljer bland de mest blodiga, historien omtalar.

Allt hördes några skott — ehuru på en mils afstånd — vid hvilka lufttryckningen för en ovan var besvärlig. Jag tillade: hvad vi bjuda idag, bjuda vi ej i morgon och än mindre, kanske intet i öfvermorgon. *Prinsen:* Huru vill Ni jag skall kunna ingå i någon negotiation. Je n'ai pas ma tête. Jag är ej säker i mitt högqvarter. *Skj.:* Kanske vill E. K. H. ej ingå i någon negotiation. Då reser jag genast tillbaka och blir buren på armeens armar. Det är ej armeen, som önskar stillestånd. Det är H. K. H. Sveriges Kronprins, som vill spara ett folks blod, hvaröfver han i alla fall snart skall regera. Da frågade Prinsen om jag hade något skriftligt angående villkoren. Jag lemnade honom min omskrifna instruction. Första

¹ [Her maa menes Tank. Hans Eiendomme laa imidlertid ikke ved Moss, og de vare ikke udsatte for nogen Ødelæggelse].

punkten var oförändrad, nemligen att han genast skulle utfärda kallelse til Norska folket, att sända ombud inom utsatt tid till Christiania. Det skulle vara den sista handling af hans styrelse, hvarpå han skulle lösa folket från sin honom gifna ed och lemna landet. Han frågade då, om jag ville der skulle bli uppror i hela norra delen af Norge. Jag svarade: det blir vår sak. Han förklarade sig ej kunna tänka under all denna oron, men skulle ge oss två Statsråder, att afhandla frågan med. Gick och lät befalla fram sin vagn, som höll länge vänd åt norr.

Aall och Collett kommo nu som Negotiätörer.

Aall var isynnerhet motsträfvig och fintlig att illudera villkoren. Då Skj. hörbart, men som i förtroende yttrade till Björnstjerna och D'Ohsson, då Aall envist vidhöll en pretention, sin glädje att eröfringen finge fortgå nu lika långt, som den gick då Skåne eröfrades, sade Collett bestämdt til Aall: «Jeg troer vi lade den Sag falde». Sedan blef A. medgörligare.

Man åt middag under det negotiationen fortgick, sedan små bord insatts. Sommerhielm kom då och proponerade en skål för en lycklig utgång af det som nu förhades.

Då negotiationen ej kom längre, gik Skj. upp till Prinsen, som uttryckte sin fögnad att kriget väl nu var slut. Skj. förklarade, att det ej var så visst. En punkt återstod. Prinsen ville då bifalla den, men Aall afstyrkte den med en viss häftighet, då Prinsen lät sin mening falla. Skj. yttrade sitt hopp, att kriget emellertid komme att fortsättas.

Han fick sedan veta, att det hinder, som härvid mötte och som nödgade Carl Johan att nöjas med den förening, hvaröfver man «gråtit», var en ankommen Legat från Österrikiska Kejsaren, Baron v. Wessenberg — andra scenen af Baron Bombells uppträde vid Kiel! Det är således Metternich, som gifvit Europa den mest demokratiska monarki?!¹ Emellertid lemnade Skj. jemte de öfriga negotiätörerne Moss. Snart möttes de 10,000 Norska krigarne i full retraite. Det var d. 14 Aug. 1814.

Efter denne Meddelelse, der vedkommer Skjøldebrands Oplevelser, følger et længere, politisk Ræsonnement, som imidlertid her ikke medtages, da det senere hen er trykt i et let tilgængeligt Skrift.²

¹ Rimlig var misstanken, at Ryska Kejsaren, som ej vilie bryta sitt löfte, sköt Kejsaren i Österrike före sig. «Denna förening eller ingen» var det hemliga ordet. I Trolle Wachtmeisterska Archivet ha vi läsit, att Carl Johan vid denna tid skref ungefärligen i ett bref: *«Il est de la plus grande conséquence, que l'affaire de la Norvège soit terminée avant que le congrès de Vienne vienne en activité; il est nécessaire, que l'Europe voie que la réunion de la Norvège se fasse librement et avec une parfaite unanimité; pour atteindre ce but, il ne faut pas hésiter de faire des sacrifices, qu'on pourra refaire à une autre diète.»* [Smlgn. Trolle-Wachtmeisters anteckningar, II, S. 12].

² Trolle-Wachtmeisters anteckningar, II, S. 7 flg.

**3. Statsraad N. Aalls Beretning om Mossekonventionens Afslutning,
i et Brev til Jacob Aall, dat. Ulefos 13de Juni 1844.¹**

— — — — —
Det forholdt sig rigtigt som af mig opgivet: at Generalerne Skøldebrand og Bjørnstjerna vare udnævnte til Underhandlere paa Moss og begge havde, som senere berettedes til Statsraadet, havt en Conference med Christian Frederik tidligt om Morgen den 14de August; men da Collett og jeg, efter Kongens Ordre, indfandt os i deres Logis paa Moss for at begynde Fredsunderhandlingerne, mældte Skøldebrand [sig] syg og Bjørnstjerna erklærede sig bemyndiget til at foretage og fuldføre Underhandlingerne. Senere bragte man i Erfaring, at Skøldebrand efter sin Ankomst til Moss havde modtaget Efterretningen om hans Søns Uhæld, hvilket fandt Sted ved en Attakke, som fra svensk Side anstilledes mod den norske Armee paa samme Tid, som Underhandlerne forlod den svenske Leir, og saa snart, at Herrerne, for hvem der ikke strax kunde gives den fornødne Befordring til Moss, følte sig betydeligt inkommoderede af deres Landsmænds Kugler. Heraf lader det sig let forklare, at Skøldebrand, som vistnok opholdt sig i samme Huus, underskrev Conventjonen tilligemed Bjørnstjerna. Imidlertid tør jeg ikke bestemt paastaae, at Skøldebrands Navn fandtes paa den Afskrift, som C. og jeg bragte Kongen strax efter Afgjørelsen, men at Conventjonen senere underskrevs af Begge, er vist.

Vanskeligere falder det mig at forklare den Uovereenstemmelse, der findes imellem mit Opgivende og Statsraadsprotokollen. Jeg erindrer tydeligt nok, at der strax efter Statsraadets Ankomst til Moss om Morgen den 13de August afholdtes Statsraad, hvori Kongen meddeelte de gjorte Tilbud om Vaabenstilstand, og at min ringe Person — *entre nous soit dit* — da derpaa fulgte en almindelig Taushed — tog Ordet og erklærede: at efter hvad der var foregaaet, krævede Kongens egen ikke mindre end Nationens Ære et afgjørende Slag for dog at bevare Æren, om vi skulde falde; og for at møde den Indvending om Mangel paa den fornødne Proviant for Armeen, tilbød jeg strax at begive mig til de nærmeste Kjøbstæder for saa hastigst mueligt at afhjælpe denne Mangel. Ved denne Tiltale trak Kongen paa Skuldrene og gav tydeligt tilkjende, at al videre Modstand var unyttig. Da imidlertid de øvrige Raadgivere istemte hiint Votum, gav Kongen sit Samtykke til, at der uopholdeligt skulde sendes en Staffet til Arenfeldt med Ordre at holde Stand, og om mueligt gaac løs paa Fredrikstad; og virkelig afgik ogsaa Mansbach med

¹ Original i A. Fayes Samlinger (IX, 14) i Rigsarchivet.

denne Ordre, som senere skal have været tilbagekaldt, formodentlig efterat Mansbach havde hjembragt den Erklæring fra Arenfeldt, som findes i Morgenstjernes Forsvar for Staffeldt, og som jeg troer i Slutningen af mine Bemærkninger at have tilført: at Fiendens overlegne Stridskræfter gjorde ham det haardt nok at beholde sin Stilling, og aldeles umueligt at foretage offensive Operatjoner. Men denne senere Foranstaltning udgik fra Generalkommandoen, uden at Statsraadet derom adspurgtes. — At der den 13de August holdtes 2de Statsraadsmøder, staaer ikke tydeligt for min Erindring; dog benægter jeg ikke, at et senere, efter det om Morgen afholdte mueligens fandt Sted samme Dags Eftermiddag, og at deri Beslutningen om Mansbachs Afsendelse blev fattet; men at i dette Møde skulde have været Tale om Colletts og min Sendelse modbevises klart nok deraf, at C. og jeg først den næste Morgen — den 14de, samme Dag, som Conventjonen sluttedes — modtog Kongens Befaling at begive os til Underhandling med de svenske Commissarier, som Følge sandsynligen af den Conference, som Kongen samme Dags Morgen havde med disse Herrer. Heraf tillader jeg mig at slutte, at en Anachronisme har indsneget sig i Statsraadsprotokollen, saa meget mere som det staaer klart for min Hu-kommelse, at det var ved Lys om Aftenen den 14de August, at Collett og jeg aflagde vor Beretning om Udfaldet af Underhandlingerne til Kongen, i Hans Cabinet, hvor Ingen ellers var tilstede; hvorefter det da og er tydeligt, at Betingelserne for Vaabenstilstanden og Kongens Tilfredshed med disse ikke kunne have været Gjenstande for Forhandlinger i et den foregaaende Dag afholdt Statsraad. Imidlertid troer jeg at kunne forklare denne Tidsforvexling af Forretningsordenen i Statsraadet. Denne var navnlig, at Forhandlingerne optegnedes paa løst Papir den Dag de foregik, tilførtes Protokollen af Statssekretæren og fremlagdes i det næste Statsraadsmøde til Revision og Underskrift af Statsraaderne. Nu finder jeg det ikke usandsynligt, at Statssekretæren ved at indføre den foregaaende Dags Forhandlinger har, efter Kongens Diktat, tilføiet Udfaldet af Underhandlingerne ved Vaabenstilstanden og Kongens Mening derom, uden at tage Hensyn til Tiden, og jeg bestyrkes i denne Formodning derved, at jeg ved nøiere at overtænke Sagen troer at kunne erindre, at Statsraaderne efter deres Tilbagekomst til Christiania, forelagdes de sidste Forhandlinger i Protokollen til Underskrift; men saa maa jeg da ogsaa tilbagekalde min Beretning om et den 15de August afholdt Statsraad, som jeg bekjender ikke tydeligt at kunne erindre mig, men ansaa som en nødvendig Følge af det Foregaaende, da jeg grant erindrer, at der om Aftenen den 14de intet Statsraad holdtes. Uden Tvivl var ogsaa Actor i Rigsretssagen mod Haxthausen bleven opmærksom paa denne Tidsforvexling, da een af Qvæstionerne til Stats-

raaderne var: Hvorledes Protokollerne i Raadet førtes, og hvorom da den foranførte Oplysning gaves.

Dette er Alt hvad jeg til nærmere Forklaring over mit Opgivende kan byde Dig, kjæreste Broder, og hvormed jeg tør troc at have retfærdiggjort min Sandhedskjærlighed. For øvrigt forekommer den omhandlede Uovereenstemmelse mig af mindre Betydenhed for Historiegrandskeren, naar kuns Conventjonen til Moss, som et historisk Faktum hensættes til den 14de August og supponeres i rette Tid tilført Protokollen.

— — — — —

4. Statsraad J. Colletts Beretning om Mossekonventionens Afslutning i Brev til Jacob Aall, dat. Berg den 24de Juli 1842.¹

— — — — —

Jeg var Vidne til Adskilligt under mit Ophold paa Moss den 14. August, da Deres Herr Broder, Statsraaden virkede i Fælleddskab med mig til at slutte Conventionen. — Vi vare Vidner til mere Forsagthed hos Printzens ellers heroiske Omgivning, end vi ønskede at see, og om vi, i Negociationerne med Bjørnstjerne og Skioldebrand, maatte finde os i Meget, som var forud concederet, og saaledes ikke kunde bevirkes forandret, udrettede vi dog saa meget, *pour sauver l'honneur*, at Armeernes Stilling blev i *statu quo*, og den svenske Armee ikke kom til at cantonere nær Christiania under Stortinget til Gène for Discussionerne og Vanzir for National Æren. — Da vi kom tilbage om Aftenen med den sluttede Convention, var al Mad spiist op for Negociatorerne, der havde fastet hele Dagen, og alle Equipager forspendte for at retirere sig i Tide saa fremt nye Fiendtligheder skulde begynde igien. Kongen, som havde samtykket i Abdicationen, angaves saa syg, at han ikke kunde modtage Os — Conventionen maatte saaledes sendes ind i hans Cabinet, hvorfra om Natten afsendtes Major Brock med Ratificationen, og, saavidt erindres, Ordre til ogsaa at renoncere paa *status quo*, om Vaabenhvile ikke ellers kunde udvirkes. — Dog, man gjorde ikke saa stræng en Paastand, da man havde faaet hvad man hovedsagelig attraaede «Abdicationen *in forma*». —

— — — — —

¹ Original i A. Fayes Samlinger (IX, 14) i Rigsarchivet. — Et Brudstykke af denne Skrivelse er før trykt hos Alf Collett, En gammel Christiania-Slægt, S. 267 f.

**5. Carl Johans Skrivelse til Generalmajor Bjørnstjerna
af 13de August 1814.¹**

Frderikstad 13 Août 1814.

J'ai reçu Votre lettre et les pièces y jointes. J'en ai fait faire lecture en présence de S. E. le Baron de Cederhjelm, de S. E. l'Amiral Général, du Gal Adlercreutz et des autres officiers Généraux ici présens. L'on s'est décidé à faire une nouvelle rédaction des conditions proposées, en conservant en quelque manière les mêmes bases, le génie de notre langue rendant ce changement nécessaire. Dites au Prince Chrétien que malgré tout mon désir de voir la réunion de la Norvège se terminer promptement et sans effusion de sang, ce que je dois à la dignité du Roi, à l'honneur de la nation, à la gloire des G^{aux}, officiers et soldats, ne me permet pas d'accepter d'autres conditions que celles que le Gal Skjöldebrand apporte avec lui: répétez au Prince que personne ne peut avoir de meilleures intentions pour lui que moi. Expliquez lui que la ligne de démarcation que je demande pour nos troupes ne nous donne pas plus de pays, que les mouvemens déjà ordonnés nous assurent au bout de deux ou de trois jours.

Le bombardement de Fredrikshall est commencé. Il aurait déjà pu l'être hier, si je n'avais pas attendu les résultats de Votre mission. Je ne doute pas que nous n'ayons la place demain. Au reste Vous pouvez donner connaissance au Prince Chrétien de la disposition de la garnison et de la demande qu'elle a faite de clous pour enclouer les canons.

6. Det Udkast til Konventionen, som blev antaget af Carl Johan.²

Traité

entre Son Altesse Royale le Prince Royal de Suède, au nom de Sa Majesté le Roi de Suède d'un côté, et le gouvernement Norvégien de l'autre, conclu à Moss le d'Août 1814, par intermission des soussignés, et sauf les ratifications nécessaires.

I.

S. A. R. le Prince Chrétien convoquera de suite les états généraux du Royaume de Norvège, en conformité de la constitution existante, le terme de la réunion sera fixé pour la fin du mois de Septembre, ou plutôt, si faire se peut.

¹ Efter en Afskrift fra Carl Johans Kopibog.

² Efter Afskrift fra Hs. Maj. Kongens Familiearchiv. Smlgn. Björnin, Kriget i Norge, S. 302 (tyske Oversættelse, S. 310).

2.

S. A. R. le Prince Chrétien promet solennellement par la présente de remettre le pouvoir exécutif, dont il est revêtu, sans réserve quelconque, entre les mains de la diète, aussitôt qu'elle sera réunie, après quoi il quittera la Norvège; pour sûreté ultérieure, il fera remettre cette promesse rédigée en due forme, et muni de son signe et de son sceau, sans délai aucun à Sa Majesté le Roi de Suède.

3.

Sa Majesté le Roi de Suède traitera directement avec la diète Norvégienne par un ou plusieurs commissaires. S. M. promet d'accepter la constitution telle que la nation se l'est donnée, sauf les articles, qui la met (sic) en opposition à l'union des deux royaumes, et s'engage de ne faire aucun changement, que de concert avec la diète.

4.

Les promesses, faites par S. M. le Roi de Suède au peuple Norvégien, aussi que celles, que S. A. R. le Prince Royal a fait au nom de S. M. le Roi, seront scrupuleusement remplis, et manifestés par Elle à la diète Norvégienne.

5.

La diète sera réunie à Christiania.

6.

S. M. le Roi de Suède emploiera ses bons offices auprès de S. M. le Roi de Dannemarck, pour faire révoquer les ordonnances ou édits, promulgués depuis le 14me de Janvier 1814 contre les fonctionnaires publics, aussi que contre le Royaume de Norvège en général.

**7. Carl Johans Skrivelse til General Suremain
af 13de August 1814.¹**

Frederikstad 13 Août 1814.

Mr. Tank, en partant, ayant promis d'envoyer dans la journée d'hier un ordre du Prince Chrétien au Commandant de la forteresse de Fredriksteen de la remettre, cet ordre n'étant pas arrivé et les négociations se prolongeant de manière à faire croire qu'elles ne présenteront aucun résultat favorable avant d'avoir employé la voye des armes, Vous ferez commencer le bombardement de la forteresse aussi-tôt la présente reçue. Vous ferez cette nuit des simulacres d'escalade afin de fatiguer la garnison,

---

¹ Efter Afskrift fra Carl Johans Kopibog.

et Vous employerez à cet effet la compagnie des voltigeurs de Royal Suède avec les troupes que Vous jugerez convenables; mais Vous n'en emploirez (sic) qu'un petit nombre afin d'éviter de trop grandes pertes. Si demain Vous espérez pouvoir réussir, Vous ferez une escalade réelle sur tel point que Vous jugerez le plus convenable. La prise de Fredriksteen sera d'un effet majeur dans l'opinion de l'Europe et principalement parmi les Norvégiens. Je ferai mes efforts pour aller Vous voir dans la journée.

8. Generallieutenant A. F. Skjöldebrands Rapport til Carl Johan af 14de August 1814.¹

à Moss le 14 Août 1814.

Monseigneur!

En arrivant ici à 6 heures du matin j'ai d'abord vu Mr. de Tank, qui m'a communiqué des conditions auxquelles le Prince Chrétien a résolu de se soumettre. Pour la partie la plus essentielle elles sont les mêmes que Votre Altesse Royale a proposées, et il y en a même qui me paraissent préférables. Il n'y a rien qui empêche la réunion, si non la ligne de démarcation. Si Votre Altesse Royale veut bien accéder à celle proposée par l'entremise de Mr. Tank, le reste sera conclu; et si c'est Votre intention, je Vous prie, Monseigneur, de faire cesser d'abord l'effusion de sang, surtout de ce côté, où l'ennemi a environ dix mille hommes qui, quoique inférieurs en nombre au corps qui va les attaquer, pourront faire beaucoup de mal. Au reste, à ce que je prévois, si la difficulté sur la ligne de démarcation est levée, (en quoi les conseillers d'état et les généraux ont juré de ne rien céder) tout sera conclu et signé d'abord. On m'a prouvé qu'il est impossible de rassembler la diète avant le dernier Septembre, car il faut du tems pour la publication, pour les élections, les voyages etc. Peut-être pourrait on décompter quelques jours.

Je Vous supplie, Monseigneur, de bien vouloir m'envoyer Vos ordres au plutôt. Je suis avec le dévouement le plus parfait

Monseigneur!

de Votre Altesse Royale

le très-humble, très-obéissant et très-soumis serviteur

A. F. Skjöldebrand.

Mr. de Tank me prie de Vous supplier, Monseigneur, de faire cesser le bombardement de Fredricshall, en cas que Votre Altesse Royale est disposée à accepter les conditions principales.

¹ Efter Afskrift af Originalen i Hs. Maj. Kongens Familiearchiv.

Vid-Selsk. Skrifter. H-F. KL 1894. No. 4.

Très-humble apostille.

Le 1er article séparé souffrira les plus grandes difficultés de la part, non tant du prince que du conseil d'état, qui va plutôt se démettre de son autorité que de l'accepter. J'apprens ceci dans le moment. Je Vous prie très-humblement, Monseigneur, de me donner Vos ordres là-dessus.

9. Christian Frederiks Fuldmagt for Statsraaderne Aall og Collett med Tillæg.¹

De H^{rr} Statsraader Aall og Collett befuldmægtiges herved til, med DH^{rr} Generaler Skødebrand og Bjørnstierna, som Commissarier fra Hans Kongelige Høyhed Kronprindsen af Sverrig at afslutte en Vaabenstilstand til min Ratification.

Moss den 14. August 1814.

Christian Frederik.

Da det fordres som Basis for all Underhandling, der eene kan redde Nationen, at den additionelle Artikkel, som indeholder min personlige Declaration, Ord for Ord antages, saa er det min bestemte Villie, og Befaling, at den ogsaa af Eder uden videre Vægning underskrives og forelægges mig til Ratification.

Moss den 14. August 1814.

Christian Frederik.

At denne Afskrift er conform Originalen og den sidste udvidede Fuldmagt og Befaling egenhændig skreven og underskrevet af Norges forrige Konge, Hans Majestæt Christian Frederik — bevidnes herved.

Christiania den 16. Novbr. 1814.

Jonas Collett.

Aall.

Fremlagt i Odelstinget den 22. Novbr. 1814.

Weidemann.

10. Det sidste Udkast til de separate Artikler.²

Article séparé.

1° Son Altesse Royale le Prince Chrétien confiera de suite, sous un prétexte quelconque, le pouvoir exécutif au conseil d'état, qui le conservera jusqu'à la clôture de la diète, ou bien jusqu'à ce que la diète se soit prononcée d'une manière positive sur le mode du gouvernement.

¹ Bekræftet Afskrift i Stortingets Archiv; Afskrift derefter i Rigsarchivet.

² Optegnelse paa et løst Blad og uden Datum i Christian Frederiks Papirer, indlagt i Christian Frederiks Optegnelse: «*Mon but n'ayant jamais été*» &c., S. 81 ovenfor.

2° Le conseil d'état exercera ses fonctions constitutionnellement.

3° *Sa Maj^{té} le Roi de Suède, pour donner à la nation Norvégienne une preuve honorable de sa considération, consent à ce que¹ jusqu'à l'époque de la réunion de la diète, le conseil d'état signe les actes d'administration (affaires courantes) par ordre suprême.*

11. Christian Frederiks sidste Erklæring.²

Ne pouvant livrer le Royaume de Norvège à S. M. Suédoise je ne puis accéder à ce que le gouvernement soit administré sous son influence avant la réunion de la diète. Par conséquent l'intimation du troisième article ne pourra être accordée; mais il faudra que celui-ci soit exprimé ainsi: le conseil d'état signe les actes d'administration: paa allerhøjeste Befaling.

Ainsi je Vous invite à faire le changement nécessaire.

Moss ce 14 Août 1814.

Christian Frédéric.

M^{ons}

Les généraux de Sköldebrand et de Björnstierna
chevaliers etc. etc. etc.

12. Konventionen af 14de August 1814 i dens norske Exemplar.³

Convention

entre Son Altesse Royale le Prince Royal de Suède, au nom de Sa Maj^{té} le Roi de Suède, d'un côté, et le Gouvernement Norvégien, de l'autre, conclue, sauf ratification, par les soussignés, à Moss, le 14 d'Août 1814.

Art^e 1°. Son Altesse Royale le Prince Chrétien convoquera aussitôt, dans le mode prescrit par la constitution existante, les états généraux du Royaume de Norvège. La diète s'ouvrira le dernier de Septembre, ou s'il n'est pas possible, dans les premiers huit jours d'Octobre.

2°. Sa Maj^{té} le Roi de Suède communiquera avec la diète directement par un ou plusieurs commissaires, qu'il désignera.

3°. Sa Maj^{té} le Roi de Suède promêt (sic) d'accepter la constitution rédigée par les députés de la diète d'Eidsvold. Sa Maj^{té} ne proposera d'autres changemens que ceux nécessaires à l'union des deux royaumes, et s'engage de n'en faire que de concert avec la diète.

¹ De med. Kursiv trykte Ord er senere udstøgne og *jusqu'à* derefter rettet til *Jusqu'à*.

² Original i Grev Bjørnstjernas Samlinger. Kun Underskriften er egenhændig.

³ Original i Stortingets Archiv; Afskrift i Rigsarchivet. Trykt i Tid en for 16 Aug. 1814.

4°. Les promesses faites par S. M. le Roi de Suède au peuple Norvégien, ainsi que celles que Son Altesse Royale le Prince Royal a faites, au nom du Roi, seront scrupuleusement remplies et confirmées par Sa Maj^{te} à la diète Norvégienne.

5°. La diète sera réunie à Christiania.

6°. Sa Majesté le Roi de Suède déclare, que personne ne sera poursuivi, ni directement, ni indirectement, pour les opinions contraires à l'union des deux royaumes, qu'il aurait pu émettre jusqu'à présent. Les fonctionnaires civils et militaires Norvégiens ou étrangers à les (sic) pais, seront traités avec les égards et la bienveillance que leur doit l'autorité suprême. Aucun d'eux ne pourra être recherché pour ses opinions: ceux qui ne continueraient par (sic) leur service, seront pensionnés, d'après les loix du pais.

7°. Sa Maj^{te} le Roi de Suède emploiera Ses bons offices auprès Sa Maj^{te} le Roi de Dannemarc pour faire révoquer les ordonnances ou édits promulgués depuis le 14. de Janv. 1814 contre les fonctionnaires publics aussi bien que contre le Royaume de Norvège en général.

Au quartier-général de Moss le 14 Août 1814.

A. F. Skjöldebrand,	M. Björnstjerna,	Jonas Collett,	Aall,
Lieutenant Général &c.	Général Major.	Conseillers d'état.	
(L. S.)	(L. S.)	(L. S.)	(L. S.)

Ratifié
Charles Jean.
(L. S.)

Fremlagt i Statsraadet den 20: August 1814.

v: Holten.

Fremlagt i Odelstthinget den 22: Novbr. 1814.

Weidemann.

13. Tillægsbestemmelser ved Konventionen i Moss.

a.

Article additionel.

Son Altesse Royale le Prince Chrétien déclare et s'engage solennellement de remettre le pouvoir exécutif dont il est revêtu entre les mains de la nation sans réserve quelconque et que c'est pour remplir cette formalité qu'il convoque la diète.

Du moment qu'elle sera assemblée il renouvellera cette déclaration et la fera publier dans tout le royaume; et ensuite il quittera la Norvège quand même la diète voudrait l'engager à prolonger son séjour dans ce pays. En foi de quoi Son Altesse Royale le Prince Chrétien fera remettre cette promesse par écrit rédigée en due forme et munie de son seing et de son sceau à Sa Majesté le Roi de Suède aussitôt que faire se pourra. Cet article ne sera publié que huit jours après l'ouverture de la diète.

Cet article additionnel aura même force et valeur que s'il était inscrit mot pour mot dans la convention du quatorze d'Août 1814.

Jonas Collett.	Aall.	A. F. Skjöldebrand,	M. Björnstjerna,
Conseillers d'état.		Lieutenant-Général etc.	Général Major.
(L. S.)	(L. S.)	(L. S.)	(L. S.)

ratifié

Christian Frédéric.

b.

Article séparé et secret.

1. Son Altesse Royale le Prince Chrétien confiera de suite, sous un prétexte quelconque, le pouvoir exécutif au conseil d'état, qui le conservera jusqu'à la clôture de la diète, ou bien jusqu'à ce que la diète se soit prononcée d'une manière positive sur le mode du gouvernement.

2. Le conseil d'état exécutera ses fonctions constitutionnellement.

3. Jusqu'à l'époque de la réunion de la diète, le conseil d'état signera les actes d'administration (affaires courantes), par ordre suprême.

Fait à Moss.

Christian Frédéric.

(L. S.)

c.

Je déclare et je m'engage solennellement de remettre le pouvoir exécutif, dont je suis revêtu, entre les mains de la nation sans réserve quelconque; je renouvellerai cette déclaration et la ferai publier dans tout le royaume dès que la diète sera assemblée, après quoi je quitterai la Norvège, quand même la diète voudra m'engager à prolonger mon séjour dans ce pays.

En foi de quoi je signe la présente, en y apposant mon sceau.

Christian Frédéric.

(L. S.)

A Sa Majesté le Roi de Suède.

14. Vaabenstilstanden af 14de August 1814 i dens norske Exemplar.¹

Convention d'armistice

entre les troupes Suédoises d'un côté & les troupes Norvégiennes de l'autre, conclue, sauf ratification, par les soussignés, à Moss, le 14 d'Août 1814.

Article 1. Les hostilités cesseront, par terre et par mer, entre les troupes et flottes Suédoises, d'un côté et les troupes et flottes Norvégiennes, de l'autre, à dater du jour de la signature de la présente, jusqu'à quinze jours après l'ouverture de la diète, et avec huit jours de dédit après ce terme.

2. Le blocus des ports Norvégiens sera levé à dater du jour de la signature de la présente. L'importation et l'exportation seront libres, sauf les droits de la douane Norvégienne.

3. Si la forteresse de Fredrikssteen n'a pas capitulé, elle sera remise de suite, ainsi que les ouvrages y appartenants, aux troupes de Sa Majesté Suédoise. La garnison sortira de la forteresse avec armes et bagages et tous les honneurs militaires. Il sera permis aux officiers d'aller où bon leur semblera. Les soldats retourneront chez eux; les uns et les autres promettront de ne plus servir contre les troupes de Sa Maj^{te} Suédoise.

4. Il sera tracé une ligne de démarcation entre les deux armées respectives. La ligne Suédoise appuiera à Sooner, passera par Hovi, Onstad-Sund, remontera le lac d'Öjeren et suivra le Glommen jusqu'à Kragerud. Les troupes Suédoises dans le Wermeland ne pourront pas dépasser Acklanger. La ligne Norvégienne appuiera à Dröback, passera par Korssgaard et Krogstad, au lac d'Öjeren et suivra ensuite la rive droite du Glommen jusqu'à Kongsvinger.

5. Les troupes nationales Norvégiennes seront semestrées (sic) de suite et rentreront dans leurs provinces respectives. Il n'y aura sous les armes que les corps de troupes enrôlées (*värfvade*), savoir:

- a. le régiment de Sundenfields.
- b. do. de Nordenfields.
- c. do d'Oplandske.
- d. do. d'Aggershuus (*Skarpskytter*).
- e. La brigade d'artillerie.

Ces corps ne dépasseront point la ligne de démarcation stipulée dans l'art^o. IVe en sorte que le pais depuis Dröback, Korssgaard et Krogstad à Sooner, Hovi, et Onstads-sund soient tout-à-fait libres de troupes.

¹ Original i Storthingets Archiv; Afskrift i Rigsarchivet.

6. Il ne restera en Norvège que deux divisions Suédoises avec une artillerie et cavalerie proportionnées à cette (sic) force; le reste de l'armée Suédoise rentrera en Suède.

7. La partie de l'armée Norvégienne, qui reste sous les armes, rentrera dans la ligne de démarcation par marches d'étapes, et commencera son mouvement deux jours après la signature de la présente. La partie de l'armée Suédoise qui rentrera en Suède, commencera son mouvement aussitôt que faire se pourra.

8. Les hostilités ayant cessé, les généraux Suédois et Norvégiens donneront réciproquement des ordres pour que la bonne harmonie subsiste entre les deux armées et que les charges & traces de la guerre disparaissent. Aucunes contributions ou réquisitions quelconques ne seront levées dans le pays; on paiera comptant ce que les habitants fourniront. Les généraux Norvégiens défendront tout enlèvement de bestiaux, et les généraux Suédois feront observer strictement les ordres donnés relativement à ces objets.

9. Les prisonniers de guerre seront mis en liberté de part & d'autre, aussitôt que faire se pourra.

10. Afin de laisser une entière liberté aux délibérations des représentants de la nation, convoquée en diète à Christiania, il ne sera permis, ni aux troupes Suédoises, ni aux troupes Norvégiennes d'approcher de la dite diète, à la distance d'un rayon de trois milles, pendant la tenue de la diète. La bourgeoisie de Christiania montera la garde dans la ville et dans la forteresse d'Aggershuus, pendant la diète.

11. Pour épargner une effusion ultérieure de sang, il y aura un armistice provisoire, à dater de la signature de la présente, avec douze heures de dédit.

12. Le pavillon Norvégien sera respecté durant l'armistice.

Au quartier-général de Moss le 14 d'Août 1814.

A. F. Skjöldebrand,
General Lieutenant m. m.

M. Björnstjerna,
General Major.

Jonas Collett, Aall.
Conseillers d'état
avec réserve que la ligne de
démarcation des armées respec-
tives sera le status quo pour
l'armée Suédoise & pour l'armée
Norvégienne une ligne qui pas-
sera par Sooner, Spydeberg &
Hovi au Glommen.

(L. S.)

(L. S.)

(L. S.)

(L. S.)

Je ratifie la convention ci-dessus avec la réservation et Je saisis avec plaisir cette première occasion pour donner une preuve de Mes sentimens envers la nation et l'armée Norvégienne.

A Mon quartier-général de Frederikstadt le 15 Aoust 1814.

Charles Jean.

(L. S.)

Fremlagt i Statsraadet d. 20. August 1814.

v: Holten.

Fremlagt i Odelstthinget d. 22. Novbr. 1814.

Weidemann.

15. Carl Johans Skrivelse til Kong Carl XIII. af 14de August 1814.¹

Fredrikstad 15 Aoust 1814.

Je m'empresse de prévenir V. M. que les G^{aux} de Skjöldebrand et de Björnstjerna que j'avais chargé de porter la réponse aux conditions proposées par le Prince Chrétien, sont de retour de Moss. D'après les plein pouvoirs que V. M. a eu la bonté de me donner je vais signer la convention. Elle est honorable pour l'armée et utile pour les deux royaumes. J'aurai l'honneur dans la journée de porter à la connaissance de V. M. les articles de la convention et de l'armistice.

Fredrikshall a été bombardé 48 heures. Cette place se rendra aujourd'hui.

16. Major Brocks Skrivelse til Statsraadet af 16de August 1814.²

Jeg skulle efter Hans Majestæt Kongens Ordre underrette det høje Statsraad om at Kronprindsen af Sverrig den 15de dennes har ratificeret Vaabenstilstanden tilligemed den gjorte Reservation angaaende Demarkations Linien.

Moss den 16de August 1814.

Ærbødigst

Brock.

Til

Det høje Statsraad.

Fremlagt i Statsraadet d. 17. August 1814.

v: Holten.

Fremlagt i Odelstthinget den 22de November 1814.

Weidemann.

¹ Efter Afskrift fra Carl Johans Kopibog.

² Original i Storthingets Archiv; Afskrift i Rigsarchivet.

17. Bladet «Tidens» første officielle Meddelelse om Konventionen.¹

Hoved-Quarteret Moss den 15de Aug. 1814.

General-Major v. Arenfeldt har indberettet, at det under hans Befaling staaende Armee-Corps har, fra Løverdag Nat Kl. 12 indtil igaar omtrent Kl. 1 Eftermiddag, været engageret med Fienden. Angrebet skeede saavel fra Isebroe og Sannebroe, som fra Kjølbergbroe og Slevig i Onsøe. Kjølbergbroe blev, uagtet vore Troppers Tapperhed, af Fienden forceret, og Centrum af General-Majorens Brigade maatte desaaarsag trække sig tilbage til Gaarden Ormen i Onsøe. Efter Udsagn af nogle hertil indbragte Saarede, har Fegtingen især været yderst heftig ved Kjølbergbroe, som Fienden flere Gange maatte angribe, forinden Overmagten nødte vore Tropper til at vige. Af de i denne Affaire faldne Krigere nævnes Lieut. v. Normann af Søndenf. Inf. Reg.; Capt. v. Worsøe er saaret. Om de nærmere Omstændigheder ved denne Fegting forventes endnu officielle Meddelelser. General-Major v. Arenfeldts Rapport, forsaavidt Træfningen angaaer, vedtrykkes herved som Bilag. —

Fra det fiendtlige Hoved-Quarteer ankom den 7de Dennes Hr. C. Tank og Provst Hount med Forslag til en Vaabenstilstand, og i Følge det Svar, Hs. Majestæt herpaa behagede at meddele, ankom den 11te den Svenske General-Major v. Bjørnstjerna tilligemed Major, Baron v. Toll hertil.² Hs. Majestæt havde i Underhandlingerne med de fremmede Magters Gesandter stedse viist sig redbon til at bringe Norges Lyksalighed ethvert personligt Offer, og Allerhøistsamme troede derfor ikke at burde undslaae sig for at høre den Svenske Regjerings Fordringer, saalænge de, med Agtelse for den Norske Nations Rettigheder, indskrænkede sig til Opoffelse af Hs. Majestæts personlige Stilling. Hs. Majestæt har i Løbet af bemeldte Underhandlinger søgt at fremlede et udvortes Forhold, under hvilket et overordentligt Storthing med Rolighed kunde tage Hensyn til den betænkelige Stilling, hvori de største Magters fiendtlige Erklæringer og Forholds-Regler satte Fædrenelandet. Krigs-Begivenhedernes Gang og Armeens øieblikkelige Tilstand maatte give disse Forestillinger end mere Vægt, og da de Forslag, som General-Major v. Bjørnstjerna, tilligemed den senere ankomne General-Major v. Skjöldebrand, enedes om at antage, sigte til at forskaffe et overordentligt Storthing den fornødne udvortes Sikkerhed for at overveie Rigets Tarv, og til imidlertid at hæve de Hindringer, hvorunder Handelen og alle Erhvervsgrene saa længe have

¹ Tiden for Tirsdag 16de August 1814, No. 127.

² I det S. 92 trykte Brev af 11te August siger Christian Frederik udtrykkelig, at han allerede den foregaaende Aften, altsaa den 10de, havde forhandlet med Bjørnstjerna.

sukket, har Hs. Majestæt troet at burde tilsidesætte ethvert personligt Hensyn, og, efter i Forveien at have hørt sit Stats-Raad, igaar undertegnet en Vaabenstilstands-Convention, hvis Vilkaar, saasnart den fra Svensk Side er ratificeret, skulle blive bekendtgjorte.

Bilag.

Allerunderdanigst Rapport fra General-Major v. Arenfeldt, dateret Tarvelig ved Raade Kirke d. 14de Aug. om Aftenen Kl. 10.

Uagtet min Linie i vedvarende Fegtning, fra Kl. 12 forrige Nat indtil i Eftermiddag Kl. omtrent 1, har været engageret med Fienden, snart paa en og snart paa en anden Punct, har jeg dog endnu min Hoved-Position: fra Isebroe over lille Sannebroe og i en skraa Linie igjennem Onsøe Sogn over Tomb til Krogstadfjorden. Jeg er saaledes ikkun trykket tilbage i Midten fra Kjelbergbroe og Onsøe Kirke bag Gaarden Ormen.

Disse Affairer have vel kostet os nogle Folk, dog er jeg endnu ikke istand til derover at indgive min allerunderdanigste detaillerede Rapport; ikkun veed jeg, at Capt. v. Worsøe ved Kolbeslag for Brystet og i Hovedet er saaret, og Lieut. v. Normann skal være skudt.

Jeg bør ikke dølge for Deres Majestæt, at jeg er i en høist ubehagelig Forfatning; thi med udmattede Soldater, der i en høi Grad lide Mangel, staaer jeg paa de fleste Steder ikkun 6 a 800 Skridt fra Fienden, der tillige med en Flaade udenfor Kurefjorden truer ved Landgang at tournere min høire Flanque, og rimeligviis vil søge at afskære mig fra Moss.

18. Christian Frederiks Udkast til et Forsvarsskrift.¹

Jeg skylder mig selv for Nationen følgende Retfærdiggjørelse.

Vaabenstilstanden, som de Allierede Magters Gesandtere vilde underhandle, afsloges, fordi Vilkaarene for samme vare forhaanende og intet syntes at levne Os uden et fortvivlet Selvforsvar. Fienden trængte med Overmagt frem til Glommen, og Fæstningen Frederiksstad overgav sig uden Modstand. Derved og ved Fiendens overlegne Søestyrke kom en Overgang over Glommen i Fiendens Vold, og en directe Vej til Christiania truedes med hans Overmagt. Dette bevægede Armee Corpset fra Rakkestad at vende tilbage over Glommen for at forstærke General Major Ahrenfeldts Brigade. Fienden rykkede dernæst med Overmagt frem mod Nord og kom saaledes i Besiddelse af en Deel af Glommens østlige Bredde.

¹ Udateret egenhændigt Koncept mellem Christian Frederiks Papirer. Af de talrige Rettelser ere i det Følgende alene de, som have nogen større Betydning eller politisk Interesse, medtagne i Noterne.

Paa samme Tid blev fra svensk Side underhaanden giort Forslag til Underhandlinger og nye, for Nationen fordeclagtige Tilbud giorte, der vel vare smertelige for Hs. Majestæts Hierte og fordrede store Offere af ham, men som dog ikke aldeles burde afvises, naar der saaes hen til Armeens og Rigets Forfatning, og at Hs. Majestæt derved kunde vinde Lejlighed til det, som hans ædle Hierte saa inderligen ønsker, at kunne fremstille Rigets Tilstand for et Storthing, der da kunde bestemme Rigets tilkommende Skiebne, for hvis Bedste Hs. Majestæt er villig til at opofre sin egen Tilfredshed.¹

Underhandlingerne fortsattes altsaa med et Brev fra Hs. Majestæt til Kronp. af Sverrig, hvori de fordrede Vilkaar for Vaabenstilstanden, nemlig Frederikssteens Overgivelse tilstodes, nu da Frederiksstad og en stor Deel af den østre Bredde af Glommen, der ej mod Overmagten kunde forsvares, vare i Fiendens Hænder, og denne Fæstning rimeligviis ej kunde undsættes. Hs. Majestæts Erklæring at ville nedlægge de af Nationen overdragne Rettigheder i et Storthings Hænder gientoges, og en Sammenkomst med Kronprindsen fordredes.²

Nationen vil ikke omtvivle, at ikkun en bydende Nødvendighed har bevæget Hs. Majestæt efter Raadførsel med sine højeste civile og militaire Embedsmænd at indlade sig i slige Vilkaar; men hans Omsorg for Nationen, at den ej, som det synes, meest for hans Skyld skal gaae Ødeleggelse imøde i Kamp mod Europa's forenede Magter, har bevæget ham til at foretrække Fred og Selvopofrelse for Krigens Plager. Han skal lade fremlægge for Storthinget de bydende Grunde, der have talt til hans Faderhierte, og han haaber, at Nationen ikke vil miskiende, at han ogsaa i dette Tilfælde har handlet, som han for Gud og sin Samvittighed troer at kunne forsvare.

Fra den første Stund, da Tanken om at oprejse Friheds Altar i det selvstændige Norge vakte i min Barm, da jeg, henreven af Mindet om Forfædrenes højt begeistrende Daad til Fædrenelandets Frelse, af Nationens umiskiendelige Stemning ej unødtvungen at ville bøje sig under fremmed Aag, villigen fulgte det Kald, Forsynet syntes at have bestemt mig til, var Overbeviisningen om denne Sags Retsfærdighed og Haabet om den Bistand, som den desaarsag burde nyde af Europas dydige Fyrster, der sagde sig at forsvare Folkefrihed og Rettigheder, levende hos mig. Jeg saa med Tillid til Himmelen og haabede Frelse for Norge af Menneskehedens gode og kierlige Fader i det høje.

¹ Smlgn. ovenfor S. 69 fig.

² Smlgn. ovenfor S. 79 fig.

Vor Sag var retfærdig; den burde ej stemples med Uretfærdighed; derfor misbrugte jeg ikke min dengang fordeelagtige Stilling mod Sverrig til at paaføre dette Nabofolk Krig; jeg søgte eene Held i at bevare Freden, og med denne Følelse nedskrev jeg Kundgiørelsen af 19de Febr. og mit Brev til Sverrigs Konge. — Jeg troer, at denne Fremgangsmaade fortiente Europa's Agtelse, og unægteligen skyldtes den den Sendelse, som seenere fandt sted til Norge og til mig. Imidlertid havde maaskee denne Handling at angribe Nabofolket og lade dette bøde for dets Regierings herskesyge Planer været det bedste Sikkerhedsmiddel for Norge; men hvis det end med Hensyn hertil havde kunnet tilraades, maatte Forraadene til Armeens Brug have været tilstrækkeligere til et sligt Forehavende; deres Utilstrækkelighed og erfarne Krigeres yttrede Meening, at et Angreb paa Sverrig maatte blive ligesaa fordærveligt for de Norske, som et Angreb paa Norge maatte blive det for de Svenske, vakte ikke mindre grundede Betæneligheder. — Den samlede Armee, som nu havde Lejlighed til at organiseres, maatte af Mangel paa Forraad tildeels hiemforløves; kun 10,000 Mand bleve paa Benene, og Forplejningen indrettedes efter Forraadenes Tilstand; Havre, som i Cantonnementet formalede, og tør Fisk vare de Næringsmidler, som maatte gives.

Neppe vil man paastaae, at Troppernes Antal burde have været formindsket i denne Mellemtid; vi kiendte vor Fiende og maatte vente, at han ved bequem Lejlighed, selv uden Krigserklæring, vilde bryde Freden, som vi strængeligen overholdt.

En uudeblivelig Følge af dette Troppe Antals Forplejning var imidlertid Forraadenes Forminskelse. D. 1. Juni indmeldtes de at være — — — d. 1. Juli — — — —

Forsigtighed havde desuden foranlediget, at et Forraad af nogle tusinde Tønder Korn var bragt op i Fieldene paa Ringerige og i Land; thi man burde være betænkt paa ej aldeles at berøves Midlerne til at fortsætte Krigen, om end de tvende Grændse Amter og Magasinerne ved Søekysten tabtes. Troppernes Dislocation, førend Fiendtlighed udbrød, var og maatte være saa udbredt som muelig. Efter [den i Februar Maaned trufne¹ Anordning skulde Linietropperne forlægges paa højre Bredde af Glommen, de til samme hørende lette Tropper foruden Grændsecordonen paa venstre Bredde af samme Flod. Tropperne forplejedes fra de i Fæstningerne samlede Forraad og fra et intermediair Magasin paa Bøjerud ved Grøn-sund. Hvalerne, hvor Roeflottillen havde sin Station, vare besatte med 500 Mand Infanterie. Paa Vestlandet, hvorhen Rygtet bestemte en fiendtlig

---

¹ Oprindelig stod her: *Generalmajor Sejersteds.*

Søeexpedition, blev sammentrukket en Brigade, og alle Foranstaltninger bleve truffet til at gøre de derværende Defileer impassable.

Saaledes maatte Begivenhedernes Udvikling oppebies, og naturligviis udsattes de Permitteredes Indkaldelse det længste mueligt. Der var i militair Magasinerne ikkun . . Skøt Høe, saa at man maatte være betænkelig ved enhver Rations Forøgelse, og Indkaldelsen af meere Cavallerie eller af Trodshestene, forinden Høehøsten var tilendebragt, kunde altsaa ikke finde sted uden i yderste Nødsfald.

Den engelske Gesandt Morriers og seenere de fire Allierede Magters Gesandters Ankomst og Ophold herstæds i Maanederne Juni og Juli lod haabe, at Underhandling og fredelig Overenskomst skulde forebygge Krigen. — Med alt for stor Tryghed maaskee overlod jeg mig til dette Haab, eftersom jeg havde indvilget i alt, hvad [jeg formaagede og maatte ansee for¹ nødvendigt til at naae dette Maal. Underhandlingerne bleve først afbrudte d. 27. Jul., da Angrebet fra svensk Side allerede var skeet.

At indkalde Trodshestene nu, hvortil der udfordredes tre Uger, var en Measure, for seen at iværksætte. Men eftersom disses Bestemmelse eene var at transportere de militaire Voiturer, og Provianten dog skulde fremføres med Skyds, saa har dette ikke havt nogen betydelig Indflydelse paa Transportvæsenet; hvad der har været langt fordærveligere, og som særdeles har trykket Landet, var, at vedkommende Batalions og Brigade Chefer aldeles ikke havde indrettet deres Bagage til en Marsch mod Fienden, samt at de tilsidesættende alle Reglementer, havde taget Skyds endog til Transport af Soldaternes Tornystre, samt at de beholdt denne Skyds uden at lade den ombytte.

Iøvrigt vare Tropperne overalt stridfærdige; men Uvisheden, hvor Angrebet kunde forventes, nødede endnu til at vedligeholde den udstrakte Stilling langs Glommen. — Fiendens Overmagt til Søes, den Lethed, han havde med sine Orlogskibe og Fregatter, som vi ikke kunde sætte noget imod, at transportere Landgangstropper og at beskytte deres Landstigning, gjorde allerede Forsvaret af Kysterne i Christianiafjorden mislig og forhindrede at blotte disse nogensteds aldeles. Hans Roeflottille, forstærket med 50 armerede Nordbaade, der hver kunde føre 100 Mand Landgangstropper, var vores Roeflottille og Besætningen paa Hvaløerne langt overlegen. Kunde disse Øer have været besatte med 2000 Mand af de bedste Tropper, da troede Søeofficerer, at Stationen var at holde; men hvorfra

¹ Dette er skrevet over de i Linien staaende Ord: *Gesandterne privatim havde troet*, uden at disse ere overstrøgne. Det maa imidlertid have været Tanken, at de skulde udgaa.

tage disse Mandskaber, uden at blotte andre vigtige Punkter. — Retraiten fra Hvaløerne, om den blev nødvendig, vilde den svenske Sejlstyrke have gjort umuelig, ja selv Tilførselen fra Fastlandet kunde ved Blokade fra Svensk Side forhindres. Saaledes kunde Roeflottillens Stilling ikke andet end erkiendes for at være højst farlig, og det var for at undgaae en øjensynlig Ødeleggelse, der havde givet Kysterne i heele Fiorden aldeles til Priis for Fiendens Foretagender, at Roeflottillen med mit Minde forlod sin Station og trak sig tilbage, først til Vestkysten, siden til Stationen ved Drøbak, der fornemmeligen dækkede Christiania. Unægteligt var det imidlertid, at hvad enten Hvaløerne ved Roeflottillens Tilintetgørelse eller ved denne Stations Rømning faldt i Fiendens Vold, maatte Troppernes Stilling ved Søekysten imellem Svinesund og Frederiksstad og selv mellem denne Fæstning og Sooner udsættes for at flanqueres. At samle en Hovedstyrke ved Svinesund, naar man ej tillige havde Tropper til fuldkommen at besætte Hvaløerne og Kysten forbi Moss, var saaledes at udsætte disse for aldeles at omgaaes og afskieres fra Magasinerne i Moss, som lettelligen kunde ruineres, samt fra Christiania.

At Fiendens Midler til Angreb vare overlegne, vidstes; men nøjagtig Kundskab om den fiendtlige Styrke og om Angrebsplanen var ej at erlange; — vort Spionsystem, som i Fredstider var forsømt at organiseres, kunde nu i Krigstid ej ventes indrettet eller fuldstændiggjort. — At Fienden imidlertid ved sin Overmagt og ved de ovennævnte Fordeele inden føje Tid efter Campagnens Begyndelse kunde komme til at indslutte Fæstningerne Frederikssteen og Frederiksstad, var ikke tvivlsomt; disse Fæstninger maatte følgerigen forsynes til Fornødenhed, uden dog at Magasinerne kunde fyldes til de i Omegnen cantonnerende Troppers Behov; disse bleve følgerigen at forpleje fra Moss og Aggershuus; men førstnævnte Steds Usikkerhed var øjensynlig, og sidstnævnte Magasin var temmelig udtømt.

Saaledes ompændt af Vanskeligheder og øjensynlig Usikkerhed for Armeens Underhold fandtes Reservebrigadens Sammentrækning i Egnen af Moss til Dækning for det derværende Magasin aldeles fornødent; Kragerøen, af hvis Forsvar Frederiksstads Skiebne afhængte, maatte ligeledes stærkere besættes, og Brigaden Staffeldt, af hvilken endeel havde Ordre at rykke frem til Forposternes Soutien, behøvede ikke mindre Forstærkning. Brigaden¹ Hegermann beordredes til Rakkestad, 3 Batt. Bergenhusere og 1 Batt. vare allerede rykkede længere frem mod Kiølen og

---

¹ Her er skrevet over Linien: 3 Batt. og 1 Batt.

Sækkeland for at give bemeldte Soutien; men det erfarede, at den fremrykkede Fiendes Styrke var over 10,000 Mand, og de sammesteds commanderende Officerer trøstede sig ikke til at foretage noget Angreb, der kunde frembringe et ønskeligt Resultat.

Den 4^e Aug. var Styrken af 4 Batt. og 2 Batt. samlet ved Rakkestad, og ved at trække Forposterne ind kunde denne Styrke i bemeldte Position forøges til 6000 Mand. Vel kunde ej med denne Magt noget afgørende foretages mod Fiendens 20,000 Mand paa Berge og Schieberg Plain (?) ; men det var Bestemmelsen at søge at lokke Fiendens Flanquecorps i Strid, som kunde blive ufordeelagtig for den, og saaledes at harcellere Fienden i Egnen af Kiølen og Tistedalen. Men — just da modtoges Tidende om Frederiksstads Fald, hvorved Fienden fik en Overgang over Glommen i sin Magt — og Reserve Brigaden Ahrenfeldt stædedes i en saare kritisk Stilling; det stod til Fienden at harcellere Corpset ved Rakkestad, medens han med Overmagt trængte frem mod Moss og Christiania; ja, selv Tilbage-toget over Glommen syden for Øieren kunde herved afskieres os. Tilbage-toget blev paa ovenstaaende Grunde berammet og udførtes samme Dag d. 5te. Fienden angreb paa denne Dag Arrieregarden ved Rakkestad og fordrev samme derfra.

Det blev saaledes dobbelt at beklage, at denne Position var bleven forladt, og det var sikkert bleven udsat, hvis man havde erfaret noget om Fiendens Hensigt; men det maae her bemærkes som en Hovedaarsag til den norske Armees Vanheld og til den Usikkerhed i Bevægelserne, som med føje kan bebrejdes, at Armeen, skønt i eget Land, var aldeles uden Kundskab om Fiendens Foretagender. Ikke en eeneste Indvaaner eller Embedsmand udi de af Fienden besatte Egne har meddeelt Hovedquarteret nogen Tidende om, hvad der i hans Egn passerede; man var ligesaa uvidende som i fiendtligt Land.¹ Neppe kan det regnes til Ueftertænk-somhed ej at have betinget sig Efterretninger i eget Land; jeg ventede at finde virksomme Normænd overalt; Erfaring har først lært mig det modsatte, samt at Fienden aldrig har manglet Underretninger om vore Bevægelser, ja, om enhver Ting af Vigtighed, der foregik ved Armeen.

Trættet ved forcerede Marscher kom Tropperne fra Rakkestad over Glommen, og den første Nødvendighed var nu at proviantere; med ald

---

¹ Herpaa følger et længere, senere hen overstreget Stykke: «og maatte søge Norske hiin-sides Glommens vestlige Bredde. Fiendens Lovtaler over den gode Modtagelse hos Ind-vaanerne er visseligen altfor sande; — men ligesaa sikkert vilde den i Fieldegnene ej have lignet den Modtagelse, der gaves dem i Bergs Sogn.» I dette Præstegjeld boede Statsraad Tank og Provst Hount.

Magt skaffedes frem til Bøjerud Magasin, og i nogle Dage bleve Tropperne vel forsynede, ej allene med de reglementerede Provisionsorter, men med Slagt, som indkøbtes. Ubemærket bør det imidlertid ej lades, at den Forplejning, som Forraadenes Beskaffenhed foranledigede, nemlig med Havre og Tørfisk, i Krigstilfælde var uanvendelig og til saare liden Gavn for Soldaten, ligesom og at det ved iidelige Marscher blev uundgaaeligt, at jo nogen Forvirring i Forplejningen maatte opstaae, samt at de mange Skydsbønder, der fulgte Armeen, maatte forplejes. Naar altsaa Coms. Commiss. efter sine Lister talte om Forraad ved Armeen til 20. eller 30. Aug., saa maatte man desuagtet ikke undre sig over, at de commanderende indmeldte Mangler ved enkelte Corps, og at den ved enkelte Afdelinger var øjensynlig.

Vor Stilling var aldeles forsvarsviis bag Glommens forskellige Overgangssteder; ikkun een Broe var i vore Hænder, dækket af Broskandsen ved Langenæs. Den var vigtig for alle offensiv Operationer hinside Glommen, farlig hvis fiendtlig Overmagt skulde kunne forcere den. — Broskandsen var indrettet til at optage en tilbagetrækkende Armee og efter Terrainets Beskaffenhed af saa stort Omfang, at trende Battallioner udfordredes til sammes Besættelse og Forsvar; den var derhos ej overalt noksom dækket mod Skud fra omliggende Højder; ja selv Pontonbroen kunde beskydes fra samme. — Brigaden Hegermann 4 Batt. vare samlede her og fuldkommen tilstrækkelige til denne Overgangs Dækning; men Skandsens Forsvar fordrede, at disse Tropper stedse maatte være stridfærdige.

Fienden havde ved en Recognoscering beskudt Skandsen med Virkning, og vore Tropper vare ved et om Natten foretaget Udfald samt ved Mangel paa Lejlighed til at koge udmattede, saa at intet Angreb paa de Fiender, som viste sig paa Højderne af Gudim, den Dag kunde foretages. Man maatte derimod vente et alvorligt Angreb fra Fiendens Side, og saasnart samme fandt sted, og Ponton Broen blev bortskudt, hvilket desværre var mueligt, vare de tre Battallioner i Skandsen opofrede.

At vores indskrænkede Troppe Antal ikke tillod at udsætte sig for saadant Tab, vil ikke nægtes, især naar nogen særdeles Hensigt ej derved kunde naaes. Bestemmelsen, om Skandsen skulde forsvares til det yderste eller forlades, afhængte altsaa af, hvad enten vi kunde tænke paa atter at gaae offensiv tilværks, eller ikke. — De samme Grunde, der havde bragt os tilbage over Glommen, forbød os at gaae med stor Magt frem igien over samme Flod, og Vanskelighederne ved Provianteringen gjorde det end meere betænkeligt. Ob.L. Stabets Corps, som nu først samlede

sig efter Affairen ved Rakkestad, kunde med forventet Forstærkning først om nogle Dage rykke frem fra Trøgstad til nogen combineret Operation mod Fienden. Bestemmelsen at forlade Værkerne og at afbryde Pontonbroen blev altsaa fattet paa disse Grunde. Havde Fienden ej stormet samme, førend det havde været mueligt med forstærkede og udhvilede Tropper at foretage offensive Operationer, saa var dette unægteligen en Fejl; havde Fienden strax stormet Forskandsningen, og Besætningen formedelst Broens Beliggenhed var bleven opofret, vilde det endnu have været en større, af uberegnelige Følger for Armeen. — Saaledes kunde ogsaa her Udfaldet eene have bestemt, hvad rettest havde været.

Reduceret til Forsvarskrigen maatte nu det svageste Punkt, nemlig Reserve Brigadens Stilling lige for Frederiksstad end meere forstærkes; thi her ligesom ved Glommens fleere Overgangssteder maatte nu det meest haardnakne Forsvar gjøre Fienden hvert Skridt stridigt.

Thunøe og Rølsøen vare kun altfor snart blevne forladte; ved Kiølborg Broe giordes tapper Modstand; men Reserve Brigadens Stilling, flanqueret langs Søekysten lige til Moss, var saare kritisk, og hvad der end var det meere, var den Mangel paa Proviant, visse Troppe Afdelinger leed, som en Følge af mangelhafte Foranstaltninger, Uorden i Uddelingen og Uhielpsomhed, naar enten Skydsen eller Anviisningerne udebleve.

Ob.L. Stabets Melding, at han, angreben af 10,000 Mand fiendtlige Tropper, retire[re]de over Fedtsund, fuldendte Billedet af vores uheldige Stilling. Naar Overmagt forcerede dette eller Onstadsund, var i første Fald Christiania i Fiendens Vold og i begge Fald Armeen afskaaren fra denne sin Repliepunkt, ej at tale om, at Fiendens Overmagt til Søes kunde bringe Armee Corpset ved Carlshuset i den vanskeligste Stilling og letteligen ruinere dets Magasin i Moss.

Denne saare kritiske Stilling, Ønsket at undgaae Rigets Ødeleggelse, som syntes at vilde blive en uundgaaelig Følge af en længere fortsat Krig, medens den af Fienden tilbødte Vaabenstilstand gav Lejlighed til ved et Storthing at drøfte Rigets Tilstand, bevægede mig til at indvilge Vaabenstilstandens Vilkaar og til at erklære mig villig til at træde tilbage fra den ophøjede Post, som jeg ikke længere kunde beklæde til Folkets Held.

Dette var en ufravigelig Betingelse for Freden, og det Engelske Ministeriums Adfærd, idet de nyeligen havde sendt Rigsforsamlingens Deputerede tilbage uden at give dem Gehør, overbeviste mig noksom om, at Freden var det højeste Gode, Norge kunde erlange, og at den for Tiden var en sand Nødvendighed; thi imod Engeland og imod det foreenede Europa kunde dette Land ej stride uden at opofres.

**19. Christian Frederiks Kundgjørelse til det norske Folk
af 16de August 1814.¹**

Normænd!

Da Vi efter Opløsningen af Eders Forening med Danmark overtog Styrelsen af Norges Anliggender, var dette for at hindre, at ikke Borgerkrig og Partie-Aand skulde sønderlide Eders elskede Fødeland.

Eders Ønske kaldte Os til Norges Throne; Vi fulgte Eders Kald; Eders Tillid og gode Sag fordrede Vor Deeltagelse. Vi besluttede at underkaste Os enhver Opofrelse for at føre Eder hine Gode[r] imøde.

Vel øinede Vi de Farer, som i en ulige Kamp truede at tilintetgjøre Eders og Vort Haab; men Vi kunde umuligen fatte, at Europas mægtigste Stater vilde forene sig, for at undertrykke et ædelt og uskyldigt Folk, hvis billige Ønske var Frihed, og hvis eneste Attraae var Uafhængighed.

Imidlertid lode Sverrigs mægtige Bundsforvandte Os ved deres Sendebud erklære, at Norges Forening med Sverrig var uigjenkaldeligen besluttet. Det er Eder bekjendt, at Vi vare villige til at opofre en personlig lykkelig Stilling, naar et sammenkaldt Storthing fandt, at dette kunde berede Folkets Held; men det er Eder ogsaa bekjendt, at de Vilkaar, som da bleve tilbudne for en Vaabenstilstand, var af det Slags, at Vi ikke kunde antage dem, forinden Krigslykken blev prøvet, idet de vare stridende imod Grundloven.

Vi maatte saaledes beklage, at Vore redelige Bestræbelser, for at undgaae Krigen i Norden, bleve frugtesløse.

Norges udstrakte Grændser og Søekyster havde gjort det nødvendigt at fordele Tropperne. Sverrig rustede sig med Anstrengelse paa flere Steder, og uvisse om, paa hvilken Deel af Riget dets Angreb kunde ventes, maatte Vi vælge en Stilling, hvorfra Vi baade kunde dække Rigets indre Provindser, og tillige ile de truede eller anfaldne Puncter til Hjælp. Glommen syntes i denne Henseende at tilbyde de fleste Fordele.

Ved Efterretningen om Fiendens Indbrud over Ide-Sletten og Svinesund, ilede Vi at samle et Armee-Corps i Rakkestad, for ved et Angreb fra denne Side at standse Fienden fra at faae videre Fremgang; men Frederiksstads uformodede Overgivelse nødte os til at søge Glommen; thi Fienden havde derved vundet en sikker Overgang, og Veien til Christiania kunde forceres.

Overlegen til Søs kunde Fienden ved idelige Landgange tournere Vor høire Flanke. En langvarig Blokade af Engelsk og Svensk Sømagt

¹ Trykt i Tiden for 1814, No. 128, 24de August.

havde hindret Magazinernes tilstrækkelige Forsyning; de vare næsten udtømte, og Mangel paa de fleste Nødvendigheder truede at knække det Mod, som Fiendens Overmagt ei kunde bøjé. Rigsforsamlingens Afsendte bleve ei modtagne af det Engelske Ministerium, og kom saaledes tilbage uden Haab om Hjælp, eller Formildelse af dette Riges fiendtlige Forholds-Regler.

Under disse Omstændigheder foreslog Sverrig en Vaabenstilstand. Af de to Fæstninger, hvis Besiddelse af Svenske Tropper i de afbrudte Underhandlinger var omtvistet, var den ene allerede i deres Magt, og den anden afskaaren al Undsætning og bombarderet. Krigslykken havde erklæret sig imod Os, og Fortsættelsen af Kampen i nærværende Stilling maatte berede Fædrelandet Ødelæggelse.

For at afværge dette, og for at give Folket Leilighed til, at skønne Rigets Tilstand ved et berammet Storthing, gjentog Vi Vort Tilbud, viligen at træde tilbage fra den lykkelige Stilling, hvortil Eders Tillid havde kaldt Os.

Vaabenstilstanden og Conventionen af 14de Dennes bleve undertegnede, og i Følge heraf have Vi ved Rescript af Dags Dato til samtlige Overøvrigheder ladet sammenkalde et overordentligt Storthing, at aabnes i Christiania Fredagen den 7de October dette Aar.

Elskede Norske Folk! kun den bydende Nødvendighed — det ville I ikke omtvivle — kunde bevæge Os til et Skridt, som Eders Hengivenhed gjorde Os dobbelt smerteligt. Vor Attraae var, at fortjene Eders Kjærlighed; Vor Trøst er Overbeviisningen om Eders Sindelag, og den Bevidsthed, at Eders Vel var Maalet for alle Vore Handlinger.

Givet paa Moss den 16de August 1814.

Under Vor Haand og Rigets Segl.

Christian Frederik.

(L. S.)

v. Holten.

**20. Major Brocks Skrivelse til Christian Frederik
af 18de August 1814.¹**

Deres Majestæt

Min allernaadigste Konge.

Faae Timer efter Deres Majestæts Afreise, ankom General Biørnstjerne med 2 Adjutanter. Han lod meget importeret for at komme til

¹ Original i Christian Frederiks Papirer.

Christiania, tilbød at 20 Norske Officerer eller saa mange man ville sende maatte komme til Sverrig eller hvor man ville i de af Sverrig i Norge besatte Distrikter. De maatte opholde dem i Frederikstad, i Frederikshald i Stockholm eller Gothenburg hvor de ville, men han holt det fornødent at opholde sig i Christiania for at paaagte, hvad Vaabenstilstands-Betingelserne angik, og naar Anledning dertil gaves, traitere med Statsraadet. Jeg meente, at han fra det neutrale Gebeth kunne noksom paasee Vaabenstilstandskonditionerne, og at alt hvad endnu var at afhandle i denne Henseende, kunne afgjøres med Generalmajor v. Petersen, som i denne Henseende fra kongelig norsk Side var beordret at begive sig til Moss. Han troede ikke at saadant kunne gaae an og meente, at som man formodede at Conditionerne ville blive opfyldte, saa ville man heller ikke nægte at lade det see, og fra Moss kunne han intet see. Tilsidst sagde han, at han fra Kronprindsen havde privat Ærinde til Deres Majestæt. I denne Henseende at indhente Deres Majestæts Ordre begav jeg mig strax i gaar Aftes paa Vejen hertil, og da jeg erfarede, at Deres Majestæt ikke var kommet, gav jeg denne General Biørnsteds (sic) Begjæring om at komme til Christiania til Statsraadets Besvarelse, som derom sagde at ville tilskrive Generalen og forlange, at han opsatte det med sin Afreise fra Moss til Christiania nogle Dage, til samtlige afsluttede Sager vare bekendtgjorte og Gemytterne noget mere beroeligede. Forresten havde Rosenkrantz ventet sig saadant Andragende og troede ikke, at det kunne afslaaes. Generalen maatte svares endnu idag for at forekomme hans Ankomst eller i det mindste voldsommere Paatrængenhed, og med Hensyn hertil har jeg den Fortrøstning, at Deres Majestæt bifalder min Fremgangsmaade.

Deres Majestæts forsinkede Ankomst hertil har paa det højeste foruodeligt mig, indtil jeg nu ved Kaas erfarede, at dog ingen mere ulykkelige Omstændigheder havde forvoldt den. Gud give mig dog blot at see Deres Majestæt mere beroeligt; saa vil den største Byrde været afveltet fra mit Hjerte. Alle jeg taler med og alt hvad jeg har hørt at være talt, vidner om, at Deres Majestæt er hver Mand i Nationen kjær som tilforn, og man beklager Krigsbegivenhedernes ulykkelige Gang fuld[t] saa meget for Deres Majestæts Skyld, som for Landets vordende Skjæbne.

Min uheldige Feber har taget til i saadan Maade, at om jeg ikke reent skal forgaae, saa maae jeg søge at skaffe mig denne Plage af Halsen, og Deres Majestæts Naade vil nu vist forunde mig et par Dages Roe dertil. Siden Kl. 2 i Nat har den plaget mig forskrækkelig.

Gud styrke Deres Majestæt og lade Dem igjen see blidere Dage. Jeg trøster mig efter min bedste Ævne over Skiæbnens Værk, men inden

jeg seer Deres Majestæt trøstet igjen, kan ingen Glæde finde Adgang til min Sjæl.

Ladegaards Øen den 18. August 1814.

Allerunderdanigst

Brock.

21. Christian Frederiks Skrivelse til Frederik VI.¹

Deres Majestæt min bedste Cousin! I Medgang som i Modgang var det stedse min kiereste Tanke at kunne stole paa Venners Deeltagelse, og naar kunde denne Tanke være mig trøsteligere end nu, i det jeg tillidsfuldt henvender mig til dig og paakalder din Beskyttelse? —

De Uheld, der have rammet Os, ere dig bekiendte, maaskee fremstillede i et urigtigt Lys som Mangel paa Villie, men sandfærdigen som Følge af de Afsavn, Vi nu saa længe have maattet udholde, er den norske Armee bleven sat ud af Stand til længere Forsvar og en Vaabenstilstand paa bittre Vilkaar har maattet indgaaes. Et Storthing er sammenkaldt til den 7. Oct., der bør Sverrigs Forslag drøftes, og jeg har lovet at nedlægge Kronen i Folkets Hænder.

Mit Ønske er endten strax efter denne Tidspunkt eller før om mueligt at forlade Landet, jeg tør haabe at alle retskafne Mennesker vil beklage mig, ja fleere savne mig. Dette er en Trøst; men lige saa meget værd er det at vide sig velkommen, hvor man drager hen; Sikkerhed herfor troer jeg at kunne finde hos det elskede danske Folk, men fremfor alt ansøger jeg samme hos dig. Dit vennehulde Hierte vil med et Ord kunne skienke mig Trøst i min Sorg, naar du udbreder Armene mod mig og forsikrer mig om fremdeles Venskab. Skulde jeg ved uoverlagt Adfærd have fornærmet dig, da tilgiv mig, min Tillid til dig har altid været uforbeholden, og det er denne, der leder min Pen i denne vigtige Stund. Jeg seer en haab- og glædeløs Fremtid imøde, naar den ej oplives ved dig; men min Sindsstemning fordrer, at jeg langt fra den store Verdens Tummel henter Tilfredshed og Sinds Roelighed til engang i sin Tid i fredelige Sysler at gavne dig og Fædrelandet bedre, end jeg nu vilde formaae det. Overbringeren heraf Maj. — — vil bedre, end jeg skriftligen formaaer det, kunne forklare dig min Tilstand og mine Ønsker i Henseende til sammes Forandring.

---

¹ Udateret Udkast blandt Christian Frederiks Papirer i det danske Rigsarchiv.

**22. Christian Frederiks Skrivelse til Dronningen af Danmark
af 21de August 1814.¹**

Votre Maiesté! Madame ma très chère Cousine! Jamais le malheureux ne se sera adressé à Vous sans que Vous l'ayiez accueilli (sic) avec bonté, cette persuasion me porte à Vos pieds, ne doutant point que l'intérêt que Vous m'avez voué ne soit le même, malgré les revers qui s'attachent à ma carrière, ainsi que je puisse compter sur Votre participation. Veu[i]llez me la prouver en parlant en ma faveur auprès du Roi. — Je ne puis souhaiter que de retourner en Dannemarc, et si même ma situation excigait (sic) que je doive vivre en repos éloigné du grand monde pour recueillir (sic) mes forces d'esprits, il me serait toujours doux de me savoir entouré de mes amis et sous la protection de mon très cher Cousin et de Votre Maiesté, que j'ai voué l'attachement et les vœux les plus sincères.

J'ai l'honneur d'être de Votre Maiesté le

très-humble et très-obéissant

Serviteur et tout dévoué cousin

Ladegaardsøen le 21. d'Août 1814.

Christian Frédéric.

**23. Christian Frederiks Skrivelse til sin Søster, Prinsesse
Juliane af Hessen-Philippsthal-Barchfeld.²**

Min kiere Juliane! Du maae sikkerligen være højst bekymret for at erfare af mig selv, hvad her er hændet, dybt føler jeg, at jeg allerede længe burde have tilskreven dig, men jeg har ikke følt mig istand til at skrive sammenhængende, saa voldsomt har Begivenhederne virket paa mit Sind; jeg kan ikke vinde Roe og Tilfredshed tilbage, og mit Nervesystem svækkes ikkun alt for meget derved. — Frygte maae jeg, at selv det, jeg idag tilskriver dig, kun alt for meget vil bære Præget heraf og des aarsag kun ufuldkomment tilfredsstille dit bekymrede Hierte. — Omstændighederne ved de her forefaldne Begivenheder vare korteligen disse:

D. 27 Juli besat de Svenske Hvaløerne som vor svagere Flottille uden Tab forlod.

D. 29, 30, 31 Juli rykkede Fienden 10000 Mand stærk over Enningdalen, Iddesletten til Tistedalen, som af vore tilbagetrængte Forposter forsvaredes.

¹ Udkast mellem Christian Frederiks Papirer.

² Udateret Udkast mellem Christian Frederiks Papirer.

Fra Armeens Stilling langs Glommen sammendroges 6000 Mand og 12 Kanoner ved Rakkestad, disse vare slagfærdige d. 4^e Aug., da Efterretningen om Frederiksstads Overgivelse indløb. Herfra og ved sin (sic) Overmagt til Søes truedes vor højre Fløj eller de Tropper som stode foran Moss for [at] dække Magasinet sammesteds og Hovedlandevejen til Christiania, med at overfløjes og afskieres fra deres Repli. De maatte altsaa forstærkes og denne liden samlede Magt desaaarsag gaae tilbage over Glommen, hvis Overgangssteder besattes for at dække Christiania; men saaledes bragt tilbage i en aldeles (sic) Forsvarsstilling vilde samme imod fiendtlig Overmagt ikkun have været til liden Baade og neppe ifølge Stillingen have forekommet Armeens Tab.

Imidlertid kunde i Hensyn hertil, saalænge Magt kunde sættes mod Magt, ingen Spørgsmaal om Underhandling finde sted; men vore Forraad af Levnetsmidler, saa knapt afmaalte og ej tilstrækkelige paa fleere Uger, gjorde det til en bydende Nødvendighed ej at afslaae Underhandling, naar den tilbødes. D. 14^e Aug. efter nogen Forhandling mellem Statsraadet og de svenske Afsendte blev Vaabenstilstand afsluttet paa bittre Vilkaar; hvo nægter det, men selv i den forudsatte Forening med Sverrig, som Storthinget skal afhandle, er Constitutionen sikret Nationen; dette er min Beroligelse, om jeg ellers kan sige at have nogen ved det, som er forefalden.

24. Christian Frederiks Brev til Carl Johan af 28de August 1814.¹

Monsieur mon cousin! C'est aujourd'hui pour la première fois après une maladie de nerfs bien grave que Je me vois en état de Vous écrire quelques lignes pour Vous demander des passeports pour le Major Brock. Il doit porter mes lettres au Roi de Dannemarc afin d'arranger mon établissement futur. Excusez, mon Prince, que mon état de santé a malheureusement interrompu les communications que j'aurais eu à Vous faire. De même elle a retardé l'entrevue que Je désirais avoir avec Vous; mais Je me réserve ce plaisir jusqu'à mon entière convalescence et ce sera alors que Je serais bien charmé de recevoir des preuves de Votre confiance, que Je me fais gloire de mériter, en me nommant, Monsieur mon cousin, de Votre Altesse Royale

Ladegaardsøen
près de Christiania le 28 Août 1814.

le bien affectionné
Christian Frédéric.

¹ Original mellem Carl Johans Papirer i Udenrigsministeriets Archiv.

25. Skrivelse fra C. D'Ohsson til Grev v. Engestrøm,
af 29de September 1814.¹

Frederikshall le 29 Sept. 1814.

Monsieur le Comte,

Quoique Monseigneur le Prince Royal se propose d'écrire aujourd'hui à Votre Excellence, Il m'a ordonné de Lui mander les notions suivantes sur les affaires de la Norvège.

Les nouvelles reçues de ce pays ne sont pas aussi satisfaisantes qu'on le pourrait désirer. Il est à espérer cependant que l'on ne sera pas obligé de reprendre les armes, mais au cas qu'il fallut y recourir, S. A. R. est résolue de rappeler les troupes qui ont été renvoyées dans leurs foyers, à la réserve du *Bevärings manskap*.

S. A. R. a eu plusieurs entretiens avec le colonel Hägerman, commissaire Norvégien. C'est un homme de mérite, très-considéré dans son pays, mais tenace et réservé; malgré sa circonspection il ne laisse que trop percer l'aversion nationale, qu'il partage avec ses compatriotes. Il est néanmoins convenu, que dans les circonstances actuelles la Norvège ne pouvait pas soutenir son indépendance et qu'il regardait l'union comme inévitable. Il ne s'est donc attaché qu'à obtenir les meilleures conditions possibles. Sans autorisation pour négocier, il s'est borné à sonder le terrain. Il a d'abord insinué que la diète consentirait à élire Roi Monseigneur le Prince Royal, dans la vue sans doute que lorsque la providence appellerait S. A. R. au trône de Suède, ce serait cette couronne qui serait jointe alors à celle de Norvège. Le Prince rejetta loin une telle idée en faisant entendre qu'il ne s'agissait pas seulement de donner un souverain à la Norvège et qu'elle passât sous le gouvernement de la dynastie régnante en Suède, qu'il fallait essentiellement réunir les deux pays, les annexer l'un à l'autre et lier ensemble les deux nations par des noeuds indissolubles.

Le commissaire Norvégien mit en avant une autre fois l'élection de Sa Majesté par la diète, laquelle n'aurait lieu cependant qu'après que les constitutions Norvégiennes eussent été arrêtées et approuvées par la diète. S. A. R. rejetta encore cette proposition en exigeant que cette assemblée reconnut simplement la souveraineté du Roi. Le colonel Hägerman insista au moins sur l'élection. S. A. R. lui témoigna que pour prouver à la nation

¹ Efter en bekræftet Afskrift af Originalen i Udenrigsdepartementets Archiv. Medtaget her, af Hensyn til de Oplysninger, som deri meddeles om Formen for Carl XIII's Valg til Norges Konge. Smlgn. Udgiverens Arbeide, Det første overordentlige Storthing, S. 38.

Norvégienne qu'Elle avait à coeur de ménager sa fierté, Elle proposerait au Roi de consentir que la diète reconnut et élut Sa Majesté Roi de Norvège, l'assurant que quoique les constitutions fussent précédées de cet acte de reconnaissance, la nation Norvégienne n'en devait pas moins être assurée que S. M. et S. A. R. désireraient de satisfaire à ses vœux en tant qu'ils seraient favorables au bien-être des deux pays. Enfin l'on a paru d'accord sur ce point que S. M. serait, à l'ouverture de la diète, reconnue et élue Roi de Norvège. Il est probable que ce commissaire en aura fait son rapport au conseil d'état et que ce projet sera reproduit lors des conférences avec la diète. En attendant, les commissaires du Roi, qui sont tous réunis ici, vont partir pour leur destination.

Je suis avcc respect etc. etc.

(signé) C. D'Ohsson.

26. Christian Frederiks Tale, oplæst i Stortinget

8de Oktober 1814.¹

Normænd! Henved fem Maaneder ere henrundne, siden jeg i Eders Samfund modtog den Krone, Eders Tillid skjænkede mig, og som jeg, haabende paa Forsynets Bistand i vor retfærdige Sag, troede at kunne bære til Eders Held: det eneste Formaal for mine Bestræbelser.

Dengang omhylledes Fremtiden af en Taage, som de nyligen indtrufne vigtige politiske Begivenheder endnu ikke havde lettet. Uvist var det, om Europas mægtige Stater fremdeles vilde enes om at undertvinge et Folk, der kun fordrede samme Rettigheder og den Frihed, de med saa megen Opofrelse havde tilkæmpet andre Folkefærd, og skjønt man ikke kunde negte sig selv, at Norge, hvis det stædedes i Kamp imod disse, eller blot i vedvarende Uvenskab med Storbritanien, ikke vilde kunne udføre sit begyndte store Verk, var der dog indtil den Stund ingen grundet Anledning til at mistvivle om et muligt heldigt Udfald, heller ei for mig, til, ved ytrede Betænkeligheder, at udbrede Mismod iblandt Folket.

Uden Vægning modtog jeg den Krone, hvis Byrder jeg ingenlunde oversaae. Bekymringen for Norges Fremtids Held, hvilket jeg endnu kun ufuldkomment formaaede at berede, var den tungeste iblandt disse, og kunde ene lettes ved Bevidstheden, stedse at ville det Gode og derved at fortjene Folkets Kjærlighed.

Om end Skjæbnens Bud og mangehaande Vanheld sønderbryde mit Haab, saa skal denne Selvbevidsthed beroligende følge mig, og de Ret-skafnes venlige Erindring være min Trøst.

¹ Trykt i Tiden for 1814, 15de Oktober, No. 12.

Snart udviklede sig de Europæiske Magters Sindelag imod Norge. De med deres hertil ankomne Gesandter vexlede Noter, som ere bekjendtgjorte, og som skulle forelægges Storthinget, vise Hines bestemte Villie at see Norge forenet med Sverrig, samt hvorvidt jeg tillod mig, at give efter for deres Forestillinger, for, om muligt, at forekomme den ulige Kamp, hvormed Norge truedes. Den Bekymring, at det Norske Folk maaskee af Hengivenhed for mig skulde udsættes for større Byrder og Plager, end der var uundgaaeligen nødvendigt, saafremt Storthinget efter moden Overveielse af Rigets Tilstand, vilde give Gesandternes Forestillinger Gehør, gjorde det Ønske levende hos mig, at see et Storthing forsamlet, der kunde drøfte disse vigtige Anliggender, og for hvilket jeg kunde nedlægge min oprigtige Erklæring: at jeg er villig til at opofre min personlige Stilling for at afværge Rigets Ødelæggelse. Men Vilkaarene, under hvilke denne min Hensigt med en forlangt Vaabenstilstand ene kunde opnaaes, vare, efter Gesandternes seneste Erklæring: tvende Fæstningers Overgivelse til Svenske Tropper, og fra min Side, en ubetinget Frasigelse af Kronen.

At indvilge dette unødtvungen, kunde jeg ei forsvare for Folket og for min Samvittighed; thi det krænkede Grundloven. Krigen blev uundgaelig; dens Hændelser ere bekjendte; de ere Gjenstanden for en Undersøgelse, hvis Resultater skulle vorde Nationen forelagte.

Enhver, der upartisk vil veie Fiendens Stridskræfter imod vore, vil indsee, at den Norske Armee snart nødvendigen maatte indskrænkes til Forsvarskrigen, og, med Forraad paa faa Uger, blev dens Stilling dobbelt afhængig af Fiendens Foretagender; det stod i hans Magt enten at lade os uangrebne, — da maatte Armeen omsider af sig selv have opløst sig, — eller og med Overmagt at forcere Glommen, nordenfor Christiania, og tillige ved landsatte Tropper at afskære os fra vore Magaziner. Omgaaet havde Armeen da maattet bane sig en Vei til Fjeldene, men største Delen af den vilde uundgaaeligen have været opofret.

Kyndige Krigere ville ikke kunne negte, at jo denne Stilling bød, ikke letsindigen at afslaae de Tilbud om Vaabenstilstand, som gjordes; denne var for Øieblikket Armeens Redning, og som saadan maa dens i sig selv haarde Betingelser betragtes. Den har standset Krigens Ulykker, den har bidraget til at bjerge Høstens rige Afgrøde, den har aabnet vore Havne for Handel og Tilførsel, den har gjort det muligt for mig at sammenkalde et Storthing, paa det Rigets Tilstand modent kan drøftes.

Hvilket Æmne kan tænkes vigtigere for Fædrenelandsvennen, for den gode Landsfader, der stedse bør stræbe at afværge de Plager, som true,

og at afhjælpe de Mangler og Gjenvordigheder, som hvile over Land og Folk?

Norges Tilstand altsaa kunne vi desværre ei negte os at være et, efter syv Aars Krigs-Anstrengelser, ved næsten uafbrudt Savn af Udslibning og Tilførsel, svækket Riges, hvis Hjælpeskilder til Indbyggernes Underholdning, til Næringsveienes Drift, og til Armeens Forsyning herved maae besværliggjøres, om ei aldeles standse. Med utrolige Anstrengelser ere de Forraad, som endnu haves, tilveiebragte; Landet er i Aar velsignet med en ypperlig Høst, og længere end sædvanligt vil Mangelen derved afværges; men sikkert Haab om blidere Udsigter for Fremtiden giver dette ei, saalænge alle Tilførselskilder ere stoppede, og saalænge vore, ved den Dansk-Norske Stats allerede forhen forvirrede Pengevæsen, dybt-sjunkne Papiirpenge ei kunne tjene til Betalingsmiddel udenlands.

Rigsforsamlingen paa Eidsvold udsatte Oprettelsen af en Bank, og den berammede Laane-Indretning, som dermed skulde staae i Forbindelse, kunde ei heller, forinden næste Storting, bringes i Virksomhed. Saaledes seer Staten sig berøvet alle Midler til Betaling af en stor Deel af de indførte Fødemidler, samt til at anskaffe flere Forraad; alle Statens Udgifter have hidtil maattet bestrides ved de af Rigsforsamlingen bevilgede fjorten Millioner (Rbdlr. N. V.), men hvis Krigen vedvarer, vil næste ordentlige Storting være nødsaget til at forøge Statsgjelden; thi Indtægter af Tolden, eller Skatter af de forarmede Indvaanere ere ei at regne paa. Et udenlandsk Laan kunde have afbødet megen Forlegenhed, og Samme burde vist have været Gjenstanden for Stortingets Opmærksomhed; men saalænge de udvortes politiske Forhold vedblive at være os imod, er Saadant ei at opnaae.

Nogen directe eller indirecte Bistand af de større Europæiske Magter var, hvo negter sig det, nødvendig til Norges Redning, og jeg byggede mit Haab paa Förventningen herom. Men deres bestemte Erklæringer tilintetgjorde dette Haab; døv mod alle Forestillinger viste det Engelske Ministerium Rigsforsamlingens Afsendte tilbage, og dets Blokade-System skærpedes, ja udvidedes til Kysterne af Bergens og Trondhjems Stifter. Saaledes berøvet alt Haab om Understøttelse og Tilførsel, med dette Billede af Rigets Tilstand for Øine, burde jeg, det forekom mig at være en fuldkommen Pligt, selv ikke vægre mig at bringe Fædrelandets Frelse det høieste Offer, noget Menneske formaaer at frembære: Offeret af sin Lykke, af sin Tilfredshed. At jeg i Folkets Hænder skulde nedlægge den udøvende Magt, som jeg af Folket havde modtaget, blev fordret som en ufravigelig Betingelse for Vaabenstilstanden.

Havde jeg, ledet af Ærgjerrighed, blot villet forsvare min Krone til det Yderste, da havde jeg fortsat Kampen, mindre bekymret om Norges Skjæbne, hvis det, efterat dets Stridskræfter vare udtømte, blev afhængigt af Seierherrens Vilkaar; jeg havde maattet opofre Folket for min Skyld, uvis om, ved de mægtige Staters Mellemkomst, omsider at see Striden endt til Fordeel for Norge; thi skulde dette Rige længe friste den Skjæbne, at stride med egne Kræfter, uden fremmed Bistand, da var dets Undergang lige vis.

Ved at ende Kampen, førend man var aldeles overvunden, ved at hyde Haanden til Forlig, da den Svenske Regjering antog Grundloven af 17de Mai som Basis for Foreningen, hvis Stortinget fandtes villigt til Samme; ved endeligen, saaledes som Nødvendigheden bød det, at forbinde mig til at nedlægge den udøvende Magt, opnaaedes, og kunde ene opnaaes, det som Menneskelighed og min Omhu for Folket gjorde mig saa saare ønskeligt: Landets Redning fra Ødelæggelse. Jeg vilde ikkun bære Norges Krone til Folkets Held.

Saasart jeg indsaar, at jeg med den redeligste Villie, uagtet al Anspændelse af menneskelige Evner, formedelst vor egen Tilstand og faa Forsvarsmidler, og formedelst vore Forhold til fremmede Magter ikke kunde føre det begyndte store Verk igjennem; saasart jeg troede, at Folkets Lidelser, for min Skyld, forøgedes, da skyldte jeg Nationen, at fremstille Billedet af Rigets Tilstand for dens Øine, og ikke, for at haandhæve min Stilling i Staten, at berede dens Vanheld i høiere Grad, end Skjæbnen ufravigeligen synes at have bestemt. De Saar, som syv Aars Krig har forvoldet, trænge til Lægedom, og ved Fredens Velsignelser ville de lykkeligere Dage, som jeg desværre ikke formaaede at berede dette herlige Land, kunne vindes.

Rigets Tilstand byder at høre og overveie de Forslag til Forening, som Sverrigs Konge har forbeholdt sig umiddelbart at meddele Stortinget, og hvorved han har forpligtet sig til at fornye de Løfter, som han allerede har givet det Norske Folk.

Rigets udvalgte Mænd kunne nu med modent Overlæg, og uden andet Hensyn end Fødelandets Tarv, bedømme Rigets Stilling, og vælge, hvad der efter Omstændighederne kan tjene til dets Bedste.

Lader mit Minde leve iblandt Eder, Normænd! som en Vens, der vilde Eders Vel, der hidtil bevarede Landet fra Anarchiets Rædsler, der, negtet al Bistand af andre Magter, savnede Midler til at føre det store Verk for Norges Uafhængighed igjennem, og som opofrede sin Tilfredshed og personlig lykkelige Stilling iblandt Eder, for ei at se Norge ødelagt, men derimod dets constitutionelle Forfatning sikret, og herved, saavidt

muligt, dets Selvstændighed bevaret. Jeg havde sat min Hæder og min Glæde i at lyksaliggjøre det norske Folk; nu vil jeg finde min Trøst i den Bevidsthed, at have virket, hvad jeg formaaede, til at lindre de Trængsler, der tungt hvile over det elskede Fædreland.

27. Christian Frederiks Skrivelse til Guvernør, Generalmajor Peter Anker af 18de Oktober 1814.¹

Hr. Generalmajor Anker! Jeg benytter den gode Lejlighed, der bydes mig med Lieutn. Ring til skriftligen at takke dem for den Uejlighed og for den Tid, de har villet anvende i Fædrelandets og min Tieneste: desværre har Omstændighederne ikke villet begunstige vort Forehavende og vore Forhaabninger; Skiebns Jernhaand skiller mig fra Norge, jeg bringer dette herlige Lands Roelighed og Frelse det højeste Offer jeg formaaer; men aldrig skal mine Følelser for samme svækkes eller Mindet om mine norske Venner udslettes af min Erindring. Blandt disse regner jeg dem H. Generalmajor, og deres Broder nævner jeg først blandt alle. Hans Stilling bekymrer mig saameget meere, som jeg kun lidet kan virke til hans Anliggendes Opgiørelse. Jeg sender hans seneste Depesche til Statsraadet, og de ville paa hans Vegne med Tillid henvende sig til disse værdige Mænd, der ville ansee det som en Pligt at bistaa ham i hvad de formaa. Det er mig ubegribeligt og yderst ukiert, at Anker endnu ingen Breve havde modtaget fra mig d: 6 Oct. Jeg havde skreven Original til ham af 2 Sept. og Duplicat af 6 Sept.; begge kunne dog vel ej være forkomne, men særdeles uheldigt er imidlertid dette Tilfælde. Jeg skønner, hvor meget han maa have lidt ved at svæve i Uvisheden om de her forefaldne Optrin. Uvisheden vil imidlertid ikke gøre ham mindre ulykkelig; kun Fremtiden kan læge hans Bekymring, naar den desværre vil vise Udfaldet at have været uundgaaeligt og den eneste Redning for Riget. Den engelske Politik var uheldigviis alt for ubøjelig — De kiender det af Erfaring. —

Tillad at jeg slutter med de bedste Ønsker for deres Helbred, at Rejsen maatte bekomme dem vel, nævnende mig deres

Briggen Allart i Frederiksværns Havn
d. 18 Oct. 1814.

forbundne og velvillige
Christian Frederik.

[Udskrift:]

H. Generalmajor Anker
Storkors af Dannebroke.

¹ Originalen tilhører Hr. Kammerherre C. J. Anker.

**28. Uddrag af Skrivelser fra den østerrigske Chargé d'affaires
i Stockholm, Weiss til Fyrst Metternich, August—November 1814.¹**

a. Stockholm le 23. Août 1814.

Monseigneur.

Le dernier jour de poste 19 du courant après le départ de ma dépêche il est arrivé ici la nouvelle, que le Prince Chrétien est entré en composition avec S. A. R. le Prince Royal et la convention conclue en suite des propositions faites de la part du Prince Chrétien est contenu dans la gazette d'aujourd'hui, dont j'ai l'honneur de mettre ci-joint une feuille sous les yeux de Votre Altesse. Cet événement heureux pour la Suède a causé ici une joie universelle et une partie de la ville a été illuminée pendant deux nuits.

Il n'est pas encore décidé si le corps diplomatique d'ici aura à se rendre à Christiania lors de la diète, ou non — — — —

Agréez etc.

Weiss $\frac{m.}{p.}$

A Son Altesse Sérénissime

Monseigneur le Prince de Metternich etc.

Ministre d'état etc.

b. Stockholm le 2. Septembre 1814.

La gazette d'aujourd'hui contient la proclamation du Prince Chrétien aux Norvégiens, que j'ai l'honneur de joindre sous ce pli, ainsi qu'une traduction de la convention d'armistice. Il y a eu à Christiania une émeute populaire contre les individus du parti du Prince Chrétien dans laquelle les maisons des généraux Norvégiens comte Haxthausen et Staffelt, premiers faiseurs du dernier tems ont été pillées.

L'absence de la cour continue à nous laisser sans des nouvelles de quelque importance. — —

Weiss $\frac{m.}{p.}$

c. Stockholm le 18. Octobre 1814.

Monseigneur.

J'ai l'honneur de mettre sous les yeux de Votre Altesse les articles séparés et secrets de la convention de Moss, publiés par la gazette de la cour le jour de la nouvelle du départ du Prince Christian pour le Danemark. Ce prince a quitté la Norvège dans la nuit du 10. au 11. du courant.

¹ Efter Afskrifter, velvillig meddelte fra det keis. og kongl. Hus-, Hof- og Statsarchiv i Wien.

d. Stockholm le 11. Novembre 1814.

Monseigneur.

S. M. le Roi ayant été proclamé souverain de la Norvège le 4. du courant, Monsieur le Ministre des affaires étrangères m'en a donné connaissance par la note ci-annexée. Cette nouvelle a été annoncée hier à la capitale par 256 coups de canon et par une feuille extraordinaire. En suite de cet événement toute la ville a été illuminée la nuit passée, et l'on continue à faire des préparatifs pour une illumination plus splendide et d'autres fêtes à donner à l'époque du retour de S. A. R. le Prince Royal à Stockholm, lequel pourtant n'aura probablement lieu qu'à la fin de ce mois vu qu'une députation de plusieurs membres de la diète est partie le 5. du courant de Christiania pour inviter S. A. à se rendre dans la capitale de la Norvège, d'où ce Prince, à ce que je sais de science certaine, se rendra à Kongswinger pour voir cette forteresse.

— — —

**29. Skrivelse fra Grev Gyllenborg til Grev von Engestrøm
af 4de August 1814.¹**

Stockholm d. 4. Aug. 1814.

Hvarje dag hafva Vi nu ärhållit depecher. Mondags Ef. m. ankommo de af d. 28. Som jag på E. m. gjorde en promenade sedan posten af mig blifvit expedierad och ej hemkom förr än senare på aftonen, fick jag ej tillfälle att med den dagens post berätta om framkomsten häraf. Jag gjorde likväl genast anstalt om tryckningen af den medföljande bulletinen, som också utkom morgonen derpå med avisorna.

Skrifvelsen af d. 29. hade jag äran ärhålla i Regeringen d. 2. Aug. Man gjorde genast anstalt att öfversätta den dermed åtföljande fransyska berättelsen om Norrska flottans flyckt, men vi sluppo snart det besväret emedan H. E. Gref Mörner fått från Kron-Prinsen genom Gyllensköld en Svensk berättelse härom med befallning att han skulle låta trycka den i tidningarne, hvilket således värkstältes. Regeringen åter lät på samma gång trycka General Ordrena som åtföljde E. E^s skrifvelse. Wissrerligen vore det väl, om Regeringen directe äfven från H. K. H. finge det som bör i tidningarne införas, på det händelsevis ingen collision må upstå. Jag hoppas likväl att den i alla fall icke skall äga rum, emedan jag och Mörner öfverenskommit att genast communicera hvad som kommer.

¹ Efter Afskrift af Originalen i den Engestrømske Samling i Rigsbibliotheket i Stockholm (1814, I, A—K). Hermed kan sammenholdes Kronprinsens Brev til Gyllenborg af 1ste August 1814, der findes trykt i svensk Oversættelse i Bihang til Schinkels Minnen, Bind III, S. 267 flg.

Det skall ingen fara hafva, att ju icke tryckningen i tidningarne skall ske så fort möjligt är, och jag har gjordt de anstalter att inga uppehåll skola inträffa.

Brefvet af d. 30. hitkom d. 3. och bröts jemväl under Regeringens sammanträde. Det var ledsamt att finna det Commissariernas sista försök äfven varit fruktlöst. Antingen måste de bedraga eller är Prins Christian riktigt galen — Grims bref blef genast föredragit och skulle comuniceras med Bⁿ Carpelan, hvarefter beslutet blir påskyndat. Det vid denna Depeche bilagde bref från Frankrike stält till Ministern för inrikes ärenderna innehölt begäran om anmaning till Backman att betala en skuld och föda som det tycktes till ett barn han efterlämnat i Frankrike. Detta lämnades till HofCancelleren att skicka till Landshöfd. i Götheborg för att comuniceras med Backman. — Bulletinen om Drottningens resa lämnades till tryckeriet.

Nu på morgonstunden ankom brefvet af d. 31— Jag skickade genast brefven till Mörner och Brinckman samt har gjort anstalt att Regeringen sammanträder kl. 12 för att företaga de ämnen som voro till densamma öfverlämnade. — Projectet som förut blifvit mig tillsändt om Östersjöhandelen är föredragit i Regeringen och communiceradt med Commerce Colleg. och Tull Directⁿ att inkomma med deras yttrande; men mera lär icke kunna göras innan Hans Maj^{ts} återkomst efter hvad jag förra posten hade den äran nämna.

Att Barbareskerna förklarat oss krig och redan upbragt 4 fartyg, finner H. E. af det document HofCancelleren lär afsända. Det var en ledsam följd af det uppehåll som genom ordres och contraordres skedde med present fartygets afsändande. Man hoppas dock att det snart nu kommer till sin destination. Emedlertid förorsaker detta bryderi —.

Vi stå hårdt för pengar till Armeen. Efter det beslut som togs under Prinsens egen närvaro fants nödigt att hushålla mycket och nyttja credit på det pengarne skulle kunne räcka till. Såsom en följd af hvad då beslöts har Regeringen assignerat 600,000 Rd. för Aug. och hvaraf Armeens Gen. Intendant skulle få 280,000 Rd. — Alla handl. blefvo likväl nedsände till honom att anmälas hos Kron Printsen med begäran att få underrättelse om H. K. H. äskade någon förändring. På detta är oss vitterligt intet svar ännu kommit, men emedlertid har Gen. Intend. skrifvit till Krigs Commitén och Stats Secreteraren att H. K. H. befalt det han skulle få månadt. 400,000 Rd. — På Krigs Commiténs förfrågan i anledning häraf har Regeringen svarat att den ägde till en början så forrt ske kan efter hand nedsända de förut anordnade 280,000 Rd. och framdeles få

ordres om hvad som skall tillgöras. — Emedlertid har Regeringen i förgårs låtit expediera en Extrapost till Stats Secret. Gref Mörner att låta oss veta om några större resourcer gifvas, och att om Gref Mörner kan si[e]lf hit återkomma, emedan hans frånvara i närvarande momenter är svår —

Nu har Regeringen varit tillsammans och expedierat de ordres till Landshöfdingarne om Conscriptionen som voro bilagde med sista depecherna.

Consuln Nordlings bref blef upläst i Regeringen men fordrade ingen åtgärd, emedan inga Svenska Slafvar voro upgifna som behöfde understöd. Brefvet kommer att förvaras af Hof Cancellairen —

Vi ha i dag, likväl utom protocoll, fådt del af ett H. K. H. Kronprinsens bref af d. 22. Julii hvaruti H. K. H. förklarar Sats Secret. Gref Mörner sitt missnöje med Krigs Commitén, och klagar öfver brist på pengar. Vi ha i anledning deraf, dock alt utom prot. (emedan Regeringen ej fådt någon befallning härom) haft Presidenten Bⁿ Tersmeden uppe hos oss, och han har uplyst att från och med d. 25. Julii 190,000 Rd. blifvit ned-sände till Arméen, och om några dagar gå 80,000 Rd. dit med en kurir — Bland dessa summor äro äfven sända 18,400 Rd. i Slantar som H. K. H. vill hafva för att dermed betala tobaksskillingen åt Soldaterna, men dessa ha blifvit sände Sjövägen emedan man befarat att själingarne intet skulle hålla under en längre landttransport. Brennevin och proviant skall äfven Sjövägen blifvit afsändt, och en del fartyg vara ännu på vägen. — Presidenten Tersmeden har dessutom Sjelf d. 28. Julii skickat till Kron Prinsen redogörelse för Julii Medel som varit till Krigs Commiténs Disposition — Jag tar mig den friheten nämna detta på det E. E. ej må vara i okun-noghet härom i händelse Kron Printsen skulle tala något i detta ämne. För öfrigt är det önskeligt att General Intendenten må känna nödwändig-heten att så mycket möjligt är hushålla med de contanta utgifterne enligt sin redan ärhållna Instruction. Om Lördag väntas Wirsén tillbaka och vi hoppas att Mörner väl också kommer, för att med dem kunna rådslå om tillgångarne m. m.

Förra Veckans rapportlister får jag den äran bilägga för att läggas under Hans May^{ts} ögon. Rosensteins medföljer icke emedan hans protocoll efter förra vanligheten ej justeras förr än nästa vecka.

Fred: Gyllenborg.

**30. Skrivelse fra Grev Löwenhjelm til Keiser Alexander I,
af 12te August 1814.¹**

— — — — — en mettant sous les yeux de Votre Majesté les pièces relatives aux négociations, qui viennent de me parvenir, je crois devoir y joindre cet extrait au moyen duquel V. M. I. jugera d'un coup d'oeil de l'état actuel des affaires.

Les commissaires alliés revenus de Christiania à Uddewalla le ¹⁰/₂₂ de Juillet remirent le même jour à S. E. Mr. le Cte d'Engeström leur note, contenant le compte rendu de leur mission et accompagnée de l'ultimatum du Prince Chrétien, de son projet d'armistice et de ses propositions relativement à l'union.

Il n'est pas nécessaire de fatiguer l'attention de V. M. en discutant toutes les prétentions du Prince Chrétien. Je me bornerai aux deux principales, établies par ce prince comme conditions sine qua non à toute espèce d'arrangement, même préliminaire; savoir

1° que les forteresses demandées en ôtage par la Suède en cas d'armistice ne soient point occupées par des troupes Suédoises,

2° que le Roi de Suède reconnaisse la constitution, donnée à la Norwège par le Prince Chrétien, comme base de l'acte d'union.

Quant au premier point le prince se fonde sur ce que les rois de Danemarc n'ont jamais eu de troupes Danoises dans les forteresses Norwégiennes. Il s'explique même de manière à laisser clairement voir que, selon lui, ces places ne devraient jamais (même après la consommation de l'union) être occupées par des troupes Suédoises. — J'ignore la manière dont les rois Danois ont jugé à propos autrefois de garder leurs places en Norwège. — Quoi qu'il en puisse être, on ne conçoit pas comment il est possible d'insulter au bon sens de ceux avec qui l'on traite au point de prétendre que les mesures prises à cet égard par des rois, possesseurs paisibles depuis des siècles, servent de règle au roi de Suède, au moment où la rébellion le force à entrer dans ses états les armes à la main pour combattre ses sujets révoltés.

Le Prince Chrétien entend que durant le tems de la trêve des bourgeois montent la garde dans les forteresses en question. Il est vrai que depuis, pour prouver sa candeur et son extrême facilité, il a consenti à ce que des troupes alliées occupassent ces places.

Ces deux propositions sont également fallacieuses. Les gardes bourgeois lui rendraient ses (?) forts quand il voudrait, et les troupes alliées ne sauraient arriver à tems: il ne voulait d'ailleurs en admettre que 800 hommes à Fredricstad et 500 à Fredricstén.

¹ Afskrift i Hs. Maj. Kongens Familiearchiv.

En retour de cette sûreté, purement illusoire, donnée à la Suède, le blocus serait levé sur **toutes** les côtes de la Norvège.

C'est à ces conditions que le Prince Chrétien consent à abdiquer dans les mains des états de Norvège et à leur **proposer** l'union en prenant pour base la constitution qu'il a promulguée lui-même le $\frac{5}{17}$ Mai de cette année. Il ajoute encore à cet acte une foule de stipulations, les unes puériles, les autres insolentes, mais toutes calculées de manière à établir entre les deux royaumes une scission bien marquée et à trouver un jour les élémens du démembrement tout prêts.

J'ignore en vertu de quel code celui qui possède par usurpation, peut être admis à opérer la restitution en faveur de qui bon lui semble. Je ne conçois pas davantage comment on peut exiger que le roi reconnaisse, comme bases de son pacte avec ses nouveaux sujets, les actes illégitimes de la rébellion. Si la Suède a consenti à n'acquérir la Norvège que comme royaume uni, elle a déjà porté à la paix du Nord un assez grand sacrifice. Rien ne l'obligeait à cette concession, dont la postérité seule pourra quelque jour évaluer l'étendue, et ce n'est pas ainsi que ses traités lui promettaient la Norvège.

Mais l'acceptation même de ces conditions si onéreuses ne menerait pas encore le roi à la possession du pays. Il dépendrait de la diète de les rejeter. Or: composée, comme elle l'est, des créatures du prince, il est plus que probable qu'après avoir usé l'été en tentatives simulées de rapprochement, elle se prononcerait pour la résistance. Le Prince Chrétien alors, récupérant à volonté les places évacuées, fort de ce qu'il appellerait la voix du peuple, fort des moyens matériels de tous les genres dont il se serait muni pendant la levée du blocus, fort de ceux que la mauvaise saison fournit aux opérations défensives dans ces contrées, essaierait encore d'attendre du tems et des événemens les chances chimériques de son salut et continuerait à braver la Suède, ses alliés, la justice et le devoir. — — — — — (Ici suit l'énumération des autres pièces qui m'ont été envoyées).

— — — — — V. M. I. daignera juger sur cet exposé s'il est possible d'espérer encore un accommodement. Cependant la saison s'avance et chaque jour devient précieux. J'attends donc avec une vive et respectueuse sollicitude le moment où V. M. I. daignera me réexpédier au Prince Royal avec le plan d'opération que dans Sa sagesse V. M. aura arrêté pour le Général de Bennigsen.

12 Août 1814.

31. Uddrag af en Skrivelse fra Lord Liverpool til Hertugen af Wellington, af 2den September 1814.¹

Fife House, 2nd Sept., 1814.

My dear Duke,

I am much obliged to you for your letter of the 28th ult., and am happy to find that your reception at Paris has been so satisfactory.

— — — — —

I congratulate you on the turn which affairs have taken in Norway. I am quite sure that, under all the circumstances, our policy was right on this question; but yet I felt events might take a course which would make it the most awkward and embarrassing of any in our European politics. The union of Norway and Sweden will, I hope, now take place without any further effusion of blood; but at all events the abdication of Prince Christian, the surrender of the fortresses, and the negotiation which the Swedish government have opened with the Norwegian Diet, relieve us from any further difficulty in the business. We may possibly be called in as mediators, but it cannot be expected that we should go to war with either party if they cannot now agree.

— — — — —

Believe me to be, with great truth, my dear Duke,

Yours most faithfully,

Liverpool.

32. Skrivelse fra Lord Liverpool til Lord Castlereagh af 2den September 1814.²

Fife House, 2nd Sept., 1814.

My dear Castlereagh,

I wish you joy of the termination of our difficulties as to Norway. I say termination, because as far as we are concerned I consider them as terminated. I sincerely hope and believe that the assembly of the Diet at Christiania will lead to the peaceable union of Norway to Sweden; but whether it does or not, we have fulfilled our engagements by continuing the blockade until Prince Christian had abdicated, until the Norwegian fortresses were in possession of the Swedish troops, and the

¹ Trykt efter Supplementary despatches of Arthur Duke of Wellington, vol. IX, pag. 211 flg. Skrivelserens øvrige Indhold angaar ikke de skandinaviske Forhold.

² Supplementary despatches of Arthur Duke of Wellington, vol. IX, pag. 213 flg.

government of Sweden brought fairly into communication with the Diet on the subject of their connection with Sweden, and with relation to their internal government. We not only have not guaranteed Norway to Sweden, but we declined doing so; and nothing can now prevent the union of the two countries but disputes upon internal points between themselves.

I am perfectly aware that it will be very desirable that nothing should be said at present as to this being our view of the question. It could answer no purpose. It might stimulate the party in Norway who are hostile to the union with Sweden to resistance, and preclude the advantage of any eventual mediation on our part.

I thought it may be material, however, that you should know my feelings on this subject, which are completely conformable to the line of argument which I adopted in the House of Lords in the last Session when the question of Norway was under discussion.

Though our policy respecting the union of Norway to Sweden has always appeared to me to be right, I confess I felt for some time that the question was the most awkward and embarrassing of any in our European politics. I wish we may be able to get over the question of Naples as well. I shall be anxious to hear what passed between the King of France and yourself on this point, as it appears of Sir Charles Stuart's last despatches that it was one of the subjects on which His Majesty was desirous of having a personal communication with you.

Liverpool.

VIII.

**Brevveksling mellem Carl Johan og Christian Frederik,
Oktober—December 1814.**

I et Tillæg til *Posttidningen* for den 17de Oktober 1814 blev Konventionen med Vaabenstilstanden og dertil hørende Aktstykker offentliggjort for det svenske Folk. Derimellem befandt sig det Udkast til en Proklamation (trykt ovenfor, S. 74 flg.), som gjennem Statsraad Tank var tilstillet Christian Frederik, men som han aldrig havde godkendt. Ogsaa i det sidste Aftryk af disse Dokumenter, der er besørget af Professor O. Alin (Den svensk-norska unionen, bilagor, S. 135 flg.) er dette Udkast medtaget, uden nogen Bemærkning om, at dette aldrig har været mere og aldrig har modtaget Christian Frederiks Underskrift, hvad dog nu let vil falde i Øinene, efterat der i denne Samling er givet Adgang til at kjende Forhandlingerne i hele deres Gang.

Men den svenske Almenhed kunde i 1814 ikke se dette; den maatte holde sig til, hvad der officielt forelaa. Ved samme Anledning blev der ogsaa trykt en Proklamation fra Carl Johan af 10de August (trykt ovenfor S. 83 flg.), som heller aldrig var modtagen af Christian Frederik eller af nogen norsk Statsmyndighed. Denne kunde saaledes ikke være noget internationalt eller unionelt Dokument. Hvis den har nogen blivende Betydning, da kan dette kun være som en ensidig Meningstilkjendegivelse. Den er skreven paa et tidligere Standpunkt af Underhandlingerne og stemmer derfor ikke med selve Konventionen. Medens i denne Ordene: *et de Norvège*, ere strøgne i den svenske Konges Titel (se ovenfor, S. 88), findes de i Proklamationen, der er skreven fire Dage forud og under helt andre Forudsætninger. Dens Offentliggjørelse kan endog kaldes overflødig, idet Indholdet var overført til Konventionen.

Carl Johans Proklamation af 10de August var et svensk Dokument, over hvis Offentliggjørelse der ikke let kunde føres Klage, uagtet den ikke var bindende for den anden Part, og uagtet Overenskomsten derigjennem maatte faa et skjævt Udseende.

Anderledes forholder det sig med den Proklamation, der ikke var antagen af Christian Frederik. Naar den, ved at trykkes i det officielle svenske Blad og derfra gaa over i den europæiske Presse, gav Forhandlingerne og deres endelige Resultat et falsk Præg, da blev dette

meget beklageligt.¹ Christian Frederik saa sig derfor nødsaget til at protestere.

Hvis er nu Skylden for denne officielle Publikation af et aldeles ugyldigt Aktstykke?

Den er ikke Carl Johans.

Han har, da han oversendte Konventionen med dens Tillæg til Udenrigsministeren i Stockholm, udtrykkelig betegnet det omhandlede Dokument som *projet de proclamation*.² Det er i Stockholm, dette er blevet misforstaaet, og den nedenfor, S. 154 flg., gjengivne Forklaring af Carl Johan er vistnok at betragte som helt tilfredsstillende.

Det kan være Hastværk og et stort Slurveri ved Expeditionen, der har været Aarsagen til, at Udenrigsministeriet paa denne Maade lod et Koncept trykke i en Sammenhæng, som kunde bibringe Udenforstaaende den Tro, at der her forelaa et statsretslig gyldigt og bindende Dokument. Men Konventionen er gennem denne forhastede Expeditionsmaade bleven meddelt det svenske Folk med Tillæg, der maatte give dette en feilagtig Forestilling om, hvad der virkelig var foregaaet under Forhandlingerne i Moss.

Sagen vilde let have kunnet antage ubehagelige Dimensioner. Hvad der bevirkede, at man i Sverige kunde undgaa en Tilbagekaldelse af Proklamationen, var alene det, at i den mellemkomne Tid Christian Frederiks egen Handlemaade efter Thronfrasigelsen havde givet den svenske Regjering Adgang til at kunne kompromittere ham. Herom indeholder Carl Johans nedenfor trykte Brev af 16de December 1814 tilstrækkelige Vink. Saafremt ikke Christian Frederik selv havde leveret Vaaben ihænde mod sig, havde denne Sag ikke været let at afgjøre.

Idet Christian Frederik nu blev overbevist om at have forsøgt en uberettiget Indblanding i Norges Anliggender, efterat han havde nedlagt den udøvende Magt i Folkets Hænder, havde han afskaaret sig Adgangen til at kræve den Opreisning, hvortil han under andre Omstændigheder skulde have været berettiget.

Det første af de her meddelte Breve fra Christian Frederik, det af 3die Oktober, staar i Forbindelse med Admiral Baron v. Platens Sendelse til Christiania, hvorom der i Udgiverens Skrift, Det første overordentlige Storthing, S. 38 flg., er trykt en Række Aktstykker, til hvilke der her maa henvises for Brevets nærmere Forstaaelse.

Det andet Brev, det af 9de November, er her ligeledes trykt efter en Afskrift af Originalen, der — ligesom det første Brev — findes mellem Carl Johans Papirer i Udenrigsministeriets Archiv i Stockholm. I foran anførte Værk er der ogsaa trykt et andet Brev af s. D., efter Christian Frederiks Koncept, der imidlertid helt igjennem har en anden Form og neppe er blevet afsendt.

Carl Johans Brev findes i Original mellem Christian Frederiks Papirer. I Udenrigsministeriets Archiv er deraf opbevaret en Afskrift.

1. Christian Frederiks Skrivelse til Carl Johan af 3die Oktober 1814.

Monsieur mon Cousin! Je Vous prie de croire que je sais apprécier la démarche que Votre Altesse Royale a bien voulu faire vis-à-vis de moi

¹ Dette er først fremstillet i Fra Kiel til Moss, Efterskrift, S. 11 flg.

² Alin, anf. st., bilagor, S. 126.

par l'entremise du conseiller d'état, amiral Baron de Platen. Il m'est aussi essentiel qu'à Votre Altesse Royale de voir la Norvège préservée des calamités d'une guerre malheureuse. Bien loin de vouloir monter les esprits, je tâcherai de les calmer en faisant à la diète un tableau de la situation présente du pays, et j'inviterai à réfléchir mûrement sur l'intérêt du royaume; mais je ne prendrai point sur moi de guider son opinion ni pour ni contre les ouvertures que fera faire Sa Majesté le Roi de Suède. Votre Altesse Royale jugera Elle-même, que je ne pourrai le faire sans compromettre mon caractère aux yeux de la nation et de l'Europe entière. Je ne cache pas à Votre Altesse Royale, que l'opinion publique est extrêmement montée contre l'union, et que ce ne sera que la modération de Votre Altesse Royale, ainsi que la sagesse des commissaires Suédois, qui pourra porter la diète à une détermination analogue à Vos intentions. L'entière liberté des délibérations et pour ce but le tems de 15 jours assuré à la diète par l'article 1er de la convention et par l'article 10 de l'armistice, sont des stipulations, qui doivent être scrupuleusement observées, si d'autres conséquences de la convention doivent valoir. J'aime à croire, qu'avec de la sagesse on pourra parvenir en ce tems à terminer les différends qui pourront s'élever.

J'ai parlé plus amplement sur ce-ci au conseiller d'état Baron de Platen, tout comme j'en aurais voulu parlé à Votre Altesse Royale, si les circonstances nous auraient permis d'avoir une entrevue en Norvège. En attendant, je suis bien aise de pouvoir me concerter avec un homme, aussi sage que Mr. de Platen sur la manière d'agir, la plus digne et la plus analogue aux circonstances, qu'on pourra choisir lors de l'ouverture de la diète.

A l'égard de mon départ, j'ai désiré éviter tout ce qui pourrait agiter les esprits et par conséquent l'arrivée d'un brick Danois; j'en ai écrit à Sa Majesté la Reine de Dannemarc; mais j'ai accepté l'offre d'un navire Anglais, pour m'en servir dans le cas, qu'il subvienne des obstacles à faire le trajet d'un bâtiment Norvégien. L'époque de mon départ pourra, on ne peut se le nier, donner lieu à des agitations, et c'est bien moi qui en souffrirai; mais je conjure Votre Altesse Royale de ne pas s'en inquiéter, et surtout de ne pas y voir une cause de guerre, ce qui rendrait l'union à l'amiable impossible, malgré les sacrifices, que j'ai voulu faire et les intentions, que Votre Altesse Royale a manifestées. Les esprits doivent alors avoir le tems de se calmer, et la diète ne méconnaîtra guère ce que la situation du royaume prescrit. Souvenez Vous, mon Cousin, que la modération que Vous montrerez vis-à-vis de la diète en 15 jours, et qui ne pourra point être en opposition avec les sentimens, que Vous portez

pour les Norvégiens, Vous épargnera 15 mois de guerre et la perte de milliers de Vos sujets.

Je suis, Monsieur mon Cousin, de Votre Altesse Royale
le tout affectionné cousin

Ladegaardsøen ce 3 Octobre 1814.

Christian Frédéric.

A Son Altesse Royale
le Prince Royal de Suède.

**2. Christian Frederiks Skrivelse til Carl Johan
af 9de November 1814.**

Monsieur mon cousin!

Le mission de M^r le lieutenant-colonel de Forsell, qui vint me trouver de la part de Votre Altesse Royale au moment même, que j'allais quitter les côtes de la Norvège, où des vents contrair[e]s m'avaient arrêté, ne put que m'être agréable en me donnant des preuves de Sa prévenance obligeante. Sensible à cette marque d'attention de Sa part, j'ai débarqué heureusement ici à Aarhus; mais à peine arrivé ici, j'ai vu — je l'avoue — avec quelque surprise une publication qui me touche et dont je ne saurais omettre d'entretenir confidentiellement Votre Altesse Royale. On a inséré dans la gazette *Inrikes Tidning* No. 122 non seulement les articles additionels, séparés et secrets de la convention conclue à Moss; mais encore sous No. 4 le projet d'une proclamation aux Norvégiens, qui, à la vérité, m'a été proposé, mais dont je ne pouvais jamais être dans le cas de faire usage.

Je ne pouvais nourrir aucun doute que les articles mentionnés ne seraient tenus secrets et envisagés par le gouvernement Suédois comme un dépôt confié, quand de mon côté je remplissais scrupuleusement mes engagements. Si la forme et la nature de ces articles n'auraient pas suffi pour entretenir cette confiance, elle devait être m'inspirée par les assurances réitérées d'amitié de Votre Altesse Royale, et encore par la parole donnée dans son nom par le conseiller d'état, le Baron de Platen, qu'aussitôt que toutes les stipulations de la convention de Moss seraient remplies, les articles en question ne seraient jamais publiés. Je ne pouvais également pas m'attendre que le projet de proclamation serait rendu public d'une manière à faire croire, que je l'eusse adopté, quand au contraire je ne m'en étais point servi, et pour ce qui touche ce point, je ne saurais tarder de détromper le public. Je ne puis me livrer au soupçon que les publications contre lesquelles je réclame se soient faites conformément aux

ordres de Votre Altesse Royale; je sens parfaitement, combien ce serait au dessous d'un caractère loyal d'adopter de pareilles mesures; mais mes griefs n'en sont pas moins sensibles et fondés. Je crois donc devoir m'adresser à Votre Altesse Royale dans une affaire, qui m'est personnelle, et pouvoir en appeler à ce qu'Elle se doit à Elle-même, pour qu'Elle veuille m'expliquer ce qui doit m'être inconcevable, et qu'Elle prenne des mesures contre les démarches que se permettent quelques individus officieux, sans doute pour jeter un ombre sur ma conduite, mais qui, vu les circonstances, en jettent encore plus sur les motifs, qui ont dirigé cette publication. J'ai l'honneur de me soussigner

de Votre Altesse Royale

le tout affectionné cousin

Aarhuus ce 9 Novembr^e 1814.

Christian Frédéric.

A Son Altesse Royale
Le Prince Royal de Suède.

3. Carl Johans Skrivelse til Christian Frederik af 16de December 1814.

Monsieur mon Cousin;

La lettre que Votre Altesse Royale m'a fait l'honneur de m'écrire le 9 Novembre m'est parvenue hier. Son contenu est de nature à ne pas me permettre d'en différer la réponse, et je dois m'empresser de rectifier les erreurs qui en font le sujet principal.

Les articles secrets de la convention de Moss étaient la propriété de la nation Suédoise et de la nation Norvégienne. Les deux peuples ne devaient pas ignorer les négociations qui avaient eu lieu et leur publication devait nécessairement servir à éclairer les hommes mal instruits et réunir les opinions.

Les Suédois obligés de faire la guerre à l'héritier du trône de Danemark pour l'obliger à exécuter un traité souscrit par son souverain, ne devaient pas ignorer la teneur des documens qui seuls pouvaient justifier à leurs yeux la conclusion de l'armistice. Votre Altesse Royale fit, à la vérité, connaître dans les premiers jours d'Octobre, au Baron de Platen, son désir que les articles additionels ne fussent point publiés, mais le roi avait déjà donné l'ordre à ses ministres de les communiquer aux cours alliées, à l'expiration du terme, et tout ce qu'on put faire pour obliger Votre Altesse Royale, ce fut d'en arrêter l'impression à Christiania. Au

reste en publiant ces articles, on n'a fait que se conformer à la convention de Moss, qui porte qu'ils ne pourront être rendus publics que sept jours après la réunion de la diète.

Quant à la proclamation qui fut présentée à Votre Altesse Royale par les commissaires du roi, j'ai appris avec peine qu'une gazette Suédoise l'avait publiée comme émanée de Votre Altesse Royale. Un rapport que me fit le général Björnstjerna le 11 Août, et qui fut envoyé au cabinet, a sans doute occasionné cette méprise. Il me marquait : «Le Prince a promis de soussigner la proclamation que Votre Altesse Royale lui a fait parvenir par la voie de Mr Tank, sauf la phrase au nom du Roi de Suède et de Norvège, et avec les changemens que la langue entraînera, mais qui ne nuiront point au sens littéral.» Cependant je trouve que l'erreur est d'autant plus désagréable, qu'on a présenté cette pièce comme si elle avait été signée par Votre Altesse Royale.

Les feuilles de Christiania et des proclamations officielles contresignées : von Holten, n'ont pas été très-polies envers moi; mais convaincu que les actions seules relèvent ou abaissent les hommes, j'ai toujours dédaigné d'y répondre et je me suis confié à l'opinion qui à la longue rend justice à qui il appartient.

Cette occasion me met à même d'instruire Votre Altesse Royale qu'une dépêche de Casten Anker au conseil d'état Norvégien porte, que Votre Altesse Royale lui avait écrit de Fredricsvärn en date du 11 Octobre, pour lui donner des instructions relatives à la politique de la Norvège. Je pense que le traité de Kiel, les conventions de Moss, l'acte d'abdication de Votre Altesse Royale, enfin le décret de la réunion de la Norvège à la Suède, pouvaient être mis au rang des titres assez légitimes, pour déterminer Votre Altesse Royale à ne plus diriger les démarches de Mr Anker. Si Elle s'intéresse encore à ce vieillard, qui du reste est recommandable par ses malheurs, ses connaissances et ses talens, Votre Altesse Royale trouvera que Mr Anker a besoin de toute la clémence du roi pour éviter d'être traduit devant les tribunaux.

Quant à ce qui est relatif à la mission de mon aide-de-camp le lieutenant-colonel Forssell, Votre Altesse Royale verra par le rapport du Baron de Rosenblad, président de la commission du roi près le Storting, que ce fut cette commission qui dépêcha le lieutenant colonel Forssell près de Votre Altesse Royale. Je suis loin de croire, que des soupçons qu'on fonda sur des rapports arrivés, eussent la moindre vraisemblance; mais il était au moins permis aux commissaires du roi d'être attentifs sur tout ce qui aurait pu altérer la tranquillité publique et la concorde qui s'établissait d'une manière frappante entre les Norvégiens et les Suédois.

La demande que Votre Altesse Royale avait faite au Storthing, de l'envoi d'une députation près d'Elle, et ses discussions avec le conseiller d'état Treschow, furent, autant que je m'en rappelle, des causes qui éveillèrent les inquiétudes des commissaires. Je ne pense pas que personne puisse être intéressé à jeter quelque ombre sur la conduite de Votre Altesse Royale. L'affaire de la Norvège est terminée et son union avec la Suède sera durable. Votre Altesse Royale doit cependant se persuader, que les habitans qui ont souffert quelques dommages par la guerre, et les familles dont les enfans ont péri sur le champ de bataille, se rappellent encore avec affliction les pertes que les derniers événemens leur ont occasionnées; mais le tems, qui parvient à faire disparaître même les haines les plus fortes et les passions les plus violentes, éteindra insensiblement tous ces souvenirs douloureux.

Je suis

Monsieur Mon Cousin

de Votre Altesse Royale

Stockholm le 16 X^{bre} 1814.

Le très affectionné Cousin

Charles Jean.

4. Christian Frederiks officielle Dementi.¹

Kjøbenhavn, den 21de November.

Flere af de offentlige danske Tidender (see Statstidenden No. 90) indeholde, blandt de som Bilag til Conventionen i Moss aftrykte Actstykker, en under No. 4 indrykket Proclamation til det norske Folk, fremsat paa en Maade, der letteligen kan føre enhver Uindviet paa den Formodning, at samme af H. H. Prinds Christian Frederik har været udstædt. Statstidendens Udgivere ere af Hs. Høihed bemyndigede til at erklære, at bemeldte Proclamation aldrig har existeret anderledes end som et Udkast, foreslaaet af de Kongel. svenske Commissarier ved Underhandlingerne i Moss, men som af H. H. ikke blev fundet passende, hvori- mod Høisamme, i den i benævnte No. af Statstidenden indrykkede Kundgiørelse af 16de August d. A., har meddeelt det norske Folk, hvad der tilligemed Conventionen var fornødent at bringe til dets Kundskab.

¹ Danske Statstidende for Aar 1814, No. 96 indeholder under Rubriken «Indenlandske Efterretninger» ovenstaaende Opsats.

IX.

Efterskrift.

I mit lille Arbeide, Fra Kiel til Moss, der udkom i Marts 1894, har jeg, paa Grundlag af det her samlede og tildels for første Gang offentliggjorte Materiale, givet en Fremstilling af de Begivenheder, som ledede til Afslutningen af Konventionen i Moss den 14de August 1814. Det var da under Udarbejdelsen af nævnte Skrift mit Haab, at denne Samling af Aktstykker skulde kunne følge rask efter. Men forskjellige Omstændigheder bevirkede, at min Tid i den Grad blev optagen, at Trykningen blot har kunnet skride meget langsomt frem. I Mellemtiden er der i den svenske Dagspresse fremkommet en Del Indlæg imod mine Anskuelser, om hvilke det maa være tilladt at udtale, at de ikke ganske forekomme at være skrevne med den Ro og Objektivitet, som skulde passe i en videnskabelig Diskussion,¹ uagtet maaske enkelte af disse Anmeldelser kunne være skrevne af Forfattere, som prætendere videnskabeligt Navn. Der er ogsaa udkommet et særskilt mindre Skrift, der har sat det som et af sine Formaal at gjendrive de Meninger, som jeg i nævnte Arbeide har fremsat.

Af en helt anden Art er en Anmeldelse i Svensk historisk tidskrift for 1894, Öfversikter etc., S. 33 flg., under Signaturen *C. G. H.* Det er et Indlæg, for hvilket jeg maa udtale min varme Erkjendtlighed, baade forsaavidt dets Forfatter er enig med mig, og forsaavidt han hylder afvigende Anskuelser.

Jeg skal her til Slutning forsøge paa ny at samle mine egne Meninger om de Resultater, som lade sig udvinde af de foran gjengivne Aktstykker, og derunder tillige ytre mig om den Del af de fremkomne Kritiker, der,

¹ Svenska Dagbladet paastaar bl. a. i sit Numer for 17de Juli 1894 i Anledning af min Paataale af dets Skrivemaade: *«Han anför utdrag ur denna tidnings mot honom riktade artiklar, antagligen för att härigenom söka skaffa sig ett bättre renommé bland norska venstern»*. Dette kan være nok.

under forskellige Hensyn, kan fortjene et Svar. Det bliver tildels en Gjentagelse, tildels en Udvidelse af, hvad der er sagt i forskellige tidligere Skrifter, og jeg skal tillige søge at fremlægge en yderligere Redegjørelse som Støtte derfor.

Standpunktet vil derved blive det samme som før, at Istandbringelsen af den skandinaviske Union af 1814 i en væsentlig Grad skyldes de fire Stormagters Optræden, og at det, som jeg før har kaldt det europæiske Mandat, derved har spillet en fremragende Rolle. Det var dette, som mere end noget andet gav Foreningen dens Form.

Naar jeg derved tidligere (Fra Kiel til Moss, S. 7) har taget mit Udgangspunkt i et Brev, som Grev Adlercreutz den 18de November 1814 skrev til den gamle Excellence Toll, og hvori han siger, at naar man kjendte alle Omstændigheder ved Foreningens Afslutning, da maatte man oprigtig takke Gud for, hvad der var skeet, og ikke forlange mere, — da kan det ikke erkjendes, at dette skal være gjendrevet ved Henvisninger til ældre Breve fra samme Brevskriver, der gaa i en anden Retning. Det er i Nya Dagligt Allehanda for 28de Mai 1894 om min Anførsel yttret, at det var *«temligen djerft»* at sætte en Ytring af en Brevskriver fra 18de November 1814 i Forbindelse med det, som var passeret i Midten af August.

En saadan Opfatning kan imidlertid ikke godkjendes. For det første er Adlercreutz's Ytring af mig givet en langt mere udstrakt Anvendelse — hvad den ogsaa har —, idet det (anf. St., S. 7 flg.) heder: «Den var beregnet paa at give Toll en Forstaaelse af, at det her var urigtigt at bedømme Udgangen af den korte Krig og de lange Forhandlinger efter det, som forelaa for Offentligheden. Det er berettiget i dette Brev at læse en Erkjendelse af, at kun de mere Indvieede havde Forudsætningerne for at dømme om, hvad der var skeet».

Det er saaledes en samlet Dom, en endelig Slutningsbetragtning, som jeg har ment, man havde at se i Brevet af 18de November 1814.

Imod denne vil nu *N. D. A.* sætte en anden Ytring af samme Brevskriver, i et Brev til Generalmajor Bjørnstjerna, dateret 29de August, hvor det heder:

«Jag anser Norges politiska och militäriska ställning så desorganiserad, att det ej vidare kan falla dem in att tala om sjelfständighet, om de icke, som sagdt är, genom ett inkonsequent förhållande från vår sida försattas i desperation. Hvad Napoleon beträffar, så skulle de derigenom taga sig ett förbannadt oråd; de skulle säkert då få höra både engelska och ryska kulor. För öfrigt är England för det när-

*varande mera prononceradt för Norges förenig med Sverige än någonsin tillföre, och England har nu beviljat allt hvad vi önskat.*¹

Ved at sammenholde denne Udtalelse med den Forklaring af den britiske Regjerings Holdning, som den 3die September er given af Lord Liverpool (S. 148 flg.), vil man dog ikke faa Indtryk af, at Adlercreutz den 29de August har havt en klar Oversigt over Stillingen, som den paa hin Tid var. Det tør derfor være det klogeste og mest hensigtsmæssige, ikke at bygge sine Angreb paa dette Brev, men hellere forsøge at bevise, — om da dette kan lykkes — at Adlercreutz's Bemærkninger i November 1814, da han saa tilbage paa, hvad der var skeet i Løbet af de sidste Maaneder, og samlede sine Meninger derom, vare urigtige. Begyndelsen af Citatet fra 29de August kan ikke modbevise Citatet af 18de November; snarere tjener det til at bestyrke det sidste ved at vise, hvor forbauset han, der havde troet at se Norge desorganiseret, bagefter maatte blive ved den Vending, Sagerne alligevel tog. I den Henseende er der netop god Overensstemmelse mellem de Forudsætninger, hvorunder de to Breve ere skrevne. Hvad han ikke vidste i August, det var i November gaaet op for ham.

Vi kunne dermed lade Indvendingerne i dette Punkt fare.

Det er fremdeles praktisk at vælge Adlercreutz's Brev som Udgangspunkt for en Fremstilling af Begivenhederne, ogsaa efterat det er oplyst, at han paa et tidligere Tidspunkt har udtalt sig helt anderledes. Ogsaa dette kan være betegnende for den Situation, som forelaa om Sommeren og Høsten 1814, og som det i Samtiden ikke var saa let at bedømme.

Grev Adlercreutz er nemlig ikke den eneste, som i de Dage, med et Mellemrum af nogle faa Uger eller Maaneder, har givet tilbedste Udtalelser, der befinde sig i den skarpeste Modsigelse med hinanden. Det kunde snarere siges at være et af de mest betegnende Træk ved Aaret 1814, at der fra begge Sider foreligger en lang Række af officielle Udtalelser, som skulde synes at maatte gjensidig gjøre hinanden umulige.

---

¹ I en Note oplyses, at Brevets Original findes mellem de Bjørnstjerna'ske Familiepapirer, *«till hvilka Hr. N., såsom af hans skrift framgår, har haft tillgång»*. Hvad der tilsigtes med denne Bemærkning, er ikke vanskeligt at forstaa. Men det kan ikke ramme, allerede af den Grund, at jeg i Fortalen (Fra Kiel til Moss, S. 5) ikke har sagt andet, end at jeg har modtaget Dokumenter fra forskellige Archiver, deriblandt Grev Bjørnstjernas, hvorom det nærmere er oplyst ovenfor, S. 3. Disse Papirer i deres Almindelighed ere ikke gennemgaaede af mig, og jeg har ikke sagt, at jeg har havt Adgang til dem.

Det er — for først at tale et Par Ord om Norge — ikke Christian Frederiks høitflyvende patriotiske Taler og Kundgjørelser fra Februar og April, der angive dette Aars historiske Resultat. Et saadant vindes langt bedre ved at læse hans resignerede og dæmpede Kundgjørelser og Taler fra August og Oktober. Men ligesom dette Omslag i de norske Aktstykkers Tone er betegnende, saa gjælder det samme ogsaa for de Udtalelser, som ere fremkomne i de svenske, og det bliver med dem, vi her fremfor alt have at sysselsætte os.

Denne Modsigelse i de svenske Dokumenter fra 1814 byder en Veiledning til at forstaa Begivenhederne.

Mellem de Udtalelser, som forekomme i de svenske Kundgjørelser og øvrige Aktstykker fra Tiden før den 1ste August 1814, og hvad der siges efter denne Dag, er der en stor og iøinefaldende Forskjel.

Denne maa have sin Grund.

Ingen Undersøgelse af hine Dages Historie kan erkjendes tilfredsstillende, med mindre den fæster sig ved denne store Forskjel og søger at udfinde, hvad der kan have bevirket den. At komme forbi dette Spørgsmaal, gaar ikke an.

Her foreligger først de officielle Proklamationer, der ere udstedte umiddelbart før Felttogets Begyndelse, fremfor alt den svenske Konges Proklamation af 10de Juli, hvori der ikke var sparet paa stærke og utvetydige Udtryk om Norge og dets Folk.

Her foreligger endvidere Breve, som ikke vare bestemte for Offentligheden, men hvis Sprog kanske netop derfor er saa meget mere overbevisende, saaledes som hvad den svenske Kronprins har skrevet i sit Brev til Grev von Essen af 2den Juli (ovenfor, S. 18), at Sveriges Ære og Kronens Værdighed overhovedet ikke tillod, at denne forhandlede med Nogen i Norge.

Helt anderledes ere de Handlinger, som foretoges efter den 1. August.

Modsætningen mellem, hvad der blev talt og skrevet i Juli, og hvad der blev handlet i August, kan bedst og sikrest fastslaaes ved at se hen til den Maade, hvorpaa de svenske Myndigheder stillede sig til den paa Eidsvold vedtagne norske Grundlov. Endnu den 10de Juli blev Rigsforsamlingen med alle dens Handlinger og Beslutninger erklæret for lovstridig og fornærmende mod alle lovlige Regjeringer, saavel som mod selve det norske Folks uomtvistelige Rettigheder, og den 10de August undertegnede den svenske Kronprins i den svenske Konges Navn en Kundgjørelse, hvorved han anerkjendte den af samme Rigsforsamling udarbejdede Forfatning.

En saadan Forandring sker ikke uden gode, fyldestgørende Grunde.

Her kan det ikke tjene til Noget at anføre det velbekjendte Factum, at det fra svensk Side altid havde været Hensigten at tilstaa det norske Folk, naar det indtraadte i Foreningen, en fri Forfatning med betydelige Rettigheder. Denne maatte nemlig, hvis der havde aabnet sig en Anledning til at opfylde Løftet, være bleven noget andet; den saaledes tilstaaede Frihed og Selvstændighed vilde, alene derigjennem, at den var skjænket af et andet Folk, være bleven en begrænset, og den vilde, hvor vidstrakt den end kunde været, dog have hvilet paa en Gave udenfra. Sect fra et svensk Standpunkt, maatte dog Sagen tage sig anderledes ud. Det, som var den oprindelige Forudsætning for den svenske Politik ved Kielerfredens Afslutning, blev i Norge delvis ikke forstaaet, delvis ligefrem fordulgt, fordi det der passede bedre at fremstille, hvad der tilsigtedes fra svensk Side, som en Plan til at lægge Folket i Slavelænker, medens det i Virkeligheden, efter hele den Position, Sverige ved Aarsskiftet 1813—1814 kunde anse sig berettiget til at indtage, var en Indrømmelse.

Imidlertid skiftede Tiderne meget snart. Christian Frederik var bleven Midtpunktet i en beslutsom Modstand mod Kielerfreden; Rigsforsamlingen traadte sammen, og den satte sine Resultater i Grundlovens Vedtagelse og i Kongevalget. Norge havde dermed under Christian Frederiks Forsæde konstitueret sig som selvstændig Stat.

Hvad der tidligere var en stor Indrømmelse fra Sverige, maatte nu blive noget helt andet.

Formelt var der rigtignok ingen Forandring i de Tilbud og Løfter, som vedblivende gaves. Proklamationen af 10de Juli gjentog dem i en fuldt saa bindende Form som noget af det, der tidligere var budt. Men idet dertil samtidig søiedes en ubetinget Fordømmelse af, hvad der i Mellemtiden var foretaget i Norge, undergik det svenske Standpunkt reelt en stor Forandring og blev saa meget mere uantageligt for Nordmændene.

Efter denne Dag var Tilbudet om at lade det norske Folk selv udarbejde en fri Forfatning, knyttet til en, som det syntes, ufravigelig Fordring om, at den paa Eidsvold givne Grundlov skulde kasseres. Det sidste var overmaade stærkt betonet. Det kunde se ud, som om derpaa lagdes den største Vægt.

Hvad der i Begyndelsen af Juli var den svenske Regjerings Fordring til det norske Folk, kan bestemmes paa følgende Maade:

Der krævedes ubetinget Underkastelse og fuld Opfyldelse af Kielerfredens Bestemmelser, med den deraf flydende Anerkjendelse af den svenske Konges Regjeringsmagt. Han var derfor nu, uden videre Formaliteter, Konge af Sverige og Norge. Som Konge af begge Riger maatte han i den Forfatning, der var given i Norge, uden hans Mellemkomst, se

en Ulovlighed, og han krævede derfor Eidsvolds-Grundlovens Kassation. Men som Konge af begge Riger var han ligefuldt villig til at tilstaa sine norske Undersaatter en Særforfatning, der kunde udarbejdes af en dertil indkaldt Forsamling for derefter at forelægges ham til Godkjendelse.

I de to Breve fra den svenske Kronprins til Grev v. Essen af 2den og 3die Juli (S. 17—19 ovenfor) indeholdes nærmere Oplysninger om den Fremgangsmaade, som derved tænktes anvendt.

Der skulde — af hvilken norsk Myndighed, angives ikke — efter nærmere Samraad med Grev von Essen, i Norge indkaldes en grundlovgivende Forsamling, sammensat af Notabler og Landets Grundeiere, men med Udelukkelse af Repræsentanter for Hæren, som de, der havde mødt paa Eidsvold; saafremt en Militær blev valgt, kunde det alene være som Repræsentant for et Distrikt, i hvilket han som Besidder af fast Eiendom havde Bolig. Af denne Forsamling ventede Kongen af Sverige og Norge, at der skulde udarbejdes en Konstitution, der var bygget paa Grundlag af en uopløselig Forening mellem de to Kongeriger. Denne Forfatning skulde til samme Tid skjænke den individuelle Frihed den størst mulige Udstrækning og give Kongemagten den fornødne *latitude pour faire le bien et pour maintenir avec vigueur l'observation rigoureuse des loix*. Som Sikkerhed skulde alene kræves Overgivelsen af de tre Fæstninger, Frederiksten, Frederikstad og Kongsvinger, der skulde holdes besatte af svenske Tropper, indtil den nye Grundlov var udarbejdet og antagen af Kongen af Sverige og Norge.

Saaledes er det svenske Forlangende formuleret i de to nævnte Breve af 2den og 3die Juli. En Uge senere kom Proklamationen af 10de Juli, der i Norge øvede en Virkning, som blev en helt anden end den paa-regnede. Christian Frederik lod den trykke i det officielle Blad Tiden for 9de August, øiensynlig med Tanken paa at udnytte den som Agitationsmiddel imod Sverige.

Men imidlertid havde de fire Kommissærer for de allierede Stormagter indfundet sig i Christiania, hvor de umiddelbart forhandlede med Kongen.

Naar jeg tidligere, paa Grundlag af, hvad der før har foreligget, har udtalt som min Mening, at det var disse Kommissærers Optræden, der betingede Begivenhedernes videre Udvikling og den Vending, som indtraadte gennem Konventionen, da kan jeg kun yderligere fastholde, at for hver Gang, jeg paa ny kommer tilbage til disse Undersøgelser, bliver jeg stedse mere overtydet om der at have truffet det Rette. Mindst af alt kunne de i enkelte svenske Blade fremkomne kritiske Bemærkninger erkjendes at have rammet det Rette og gjendrevet denne Opfatning.

Dette gjælder da især den allerede nævnte Kritik, der staar trykt i Nya Dagl. Allehanda for 28de Mai 1894 og følgende Dage. Forfatteren af denne Anmeldelse har holdt sig til enkelte Udtryk i de vekslede Depescher for af dem at udlede Beviser for Paastanden om, at denne Sendelse af de fire Kommissærer ikke skulde have udrettet Noget.

Stormagternes Kommissærer sættes efter denne Opfatning helt udenfor. De have ikke efterladt sig noget Spor og kunde ligesaa gjerne have været borte. Deres Sendelse bliver en tom Demonstration, der ikke magter at gjøre nogen Forandring i det, som engang var fastslaaet. Talsmanden for denne Anskuelse i *N. D. A.* ender med triumferende at fremsætte nogle Spørgsmaal, hvilke det kan være nyttigt at gjengive til Prøve paa Beskaffenheden af den Kritik, som her søges øvet:

«Hvad står då kvar af hr. N:s »europiska mandat», som skulle ålägga Sverige att frångå Kielerfreden? Och huru kan tyngdpunkten i 1814 års tilldragelser ligga i förhandlingar af personer, som sjelfva afträda från skådeplatsen, långt innan afgörandet egt rum, och som sjelfva erkänna, att deras värf är misslyckadt?»

Det første Spørgsmaal rammer ikke ganske, hvad jeg har sagt. Om at Kommissærerne skulde have «paalagt» Sverige at fragaa Freden i Kiel, har jeg aldrig ytret et Ord. Hvad jeg virkelig har sagt, er noget andet, at Kommissærerne forefandt en helt ny Situation, at de derefter tog Sagen i sin egen Haand, hvorved Stillingen kom til at undergaa en væsentlig Forandring, og at de vare beredte til at gjøre Indrømmelser, som maatte fornegte Kielerfreden.¹ Det vil altid være meget let at gjendrive Modstandere, naar man selv konstruerer, hvad de skulle have sagt.

Til det andet af de opstillede Spørgsmaal kan blot svares, at der ikke i den Omstændighed, at Kommissærerne vare afreiste fra Begivenhedernes Skueplads, forinden Afgjørelsen fandt Sted, kan ligge noget Bevis for, at Intet var udrettet, og endnu mindre kan det siges, at Kommissærerne selv havde den Tro, at deres Hverv var mislykket. I den Henseende kan det være nok at henvise til de i det Foregaaende, S. 41 flg., trykte Uddrag af den preussiske Kommissærs Depescher til Fyrst Hardenberg, der vise, at ialfald denne Kommissær i selve Afreisens Øieblik havde godt Haab om, at det vilde gaa efter Ønske.²

Ikke nok med, at den nævnte Kritik alene har henholdt sig til Ordene i de offentlige Depescher og ikke taget Hensyn til den forlængst kjendte Tolkning, som den preussiske Kommissær selv har givet af deres Handle-

¹ Fra Kiel til Moss, S. 24. Smlgn. S. 15 flg. ovenfor.

² Smlgn. mine Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 301 og 330.

maade og Hensigter, har denne Kritik tillige aldeles overseet Kommissærernes Handlinger.¹

Naar der i *N. D. A.s* Kritik er forsøgt at faa det gjort gjældende, at Kommissærernes Optræden skulde bære Spor af deres Ønske om et fredeligt Opgjør, da kunde det i sig selv være ganske rigtigt, og det er ligeledes delvis rigtigt, naar det videre heder: *«De arbeta därför för att förena de modsatta åsigtarna: inför Christian Frederik rekommendera de Carl Johans förslag, inför Carl Johan prinsens.»*

Herved er imidlertid et vigtigt Forbehold at tage, hvorved Ytringen kun bliver «delvis rigtig». Det er nemlig det, at Kommissærernes Sympathier gik i den Retning, at de ansaa Christian Frederiks Forslag for at være de rimeligste og for at indeholde Alt, hvad han kunde indgaa paa at byde. Beviset herfor er ovenfor trykt, S. 41 flg.

Den hele Kritik er i dette Punkt — med Hensyn til Betydningen af Kommissærernes Indgriben — at hense under de omgaende Bevægelser. Hovedsagen er derved aldeles forbigaaet. Der er i tidligere Afhandlinger leveret en nærmere Udvikling af denne. Men det er ikke af den Grund overflødig atter at henlede Opmærksomheden derpaa.

Kommissærerne forefandt, ved sin Ankomst til Norge en Situation, for hvilken deres Instruktioner ikke passede. Rigsforsamlingen var opløst, og den Forudsætning, som tidligere havde været fremme, at de kunde finde en Leilighed til at paavirke denne Forsamling og forhandle med den, var dermed bortfaldt. I det Sted forelaa der en Forfatning, der bandt Christian Frederiks Hænder, og til hvilken de selv mente at maatte tage Hensyn. Af den Grund bestemte de sig for at foreslaa enkelte Modifikationer, som efter deres egen Erkendelse vare udenfor det bogstavelige Indhold af deres Instruktioner.

Disse Modifikationer vare imidlertid meget væsentlige, og det maa lige ud siges, at naar de først engang vare blevne bekjendte, vilde det være vanskeligt at kunne gaa dem forbi. Kommissærernes Tilbud blev hurtigt offentliggjorte, og naar Alverden i Norge derigjennem blev underrettet om, hvad der var bragt i Forslag, var det ikke saa let muligt, bag efter fra svensk Side at fremkomme med Tilbud, der indeholdt en større Afkortning i det, som først var budt.

¹ Det har tidligere vist sig, at en anden nyere Forfatter har grebet aldeles feil, naar han har forsøgt at tolke de offentlige Depescher paa egen Haand, og at han derved er kommen til et modsat Resultat af, hvad den preussiske Kommissær har forklaret. Denne Forfatter er Hr. Oberstlieutenant Bjørlin (Kriget i Norge 1814, S. 17). I Fra Kiel til Moss, S. 30, er der gjort opmærksom herpaa med Henviisning til Brevvekslingen mellem Baron Martens og Fyrst Hardenberg. I den senere udkomne tyske Oversættelse af Hr. Bjørlins Bog (Der Krieg in Norwegen 1814, S. 17) ere de nævnte Udtalelser noget afdæmpede.

Mellem Kommissærernes Note af 7de Juli og den i de samme Dage formulerede svenske Opfatning blev der ubestridelig en dyb Kløft. I Noten fremtræder et Kongerige Norge, der har givet sig en Forfatning, og hvis folkevalgte Repræsentanter raade for dets kommende Skjæbne. (Smlg. S. 16).

Det i det Foregaaende, S. 19—42, meddelte Udvalg af Aktstykker vil nærmere kunne vise Forhandlingernes Gang, indtil Kommissærerne i Slutningen af Juli 1814 forlod Norge. Deres sidste Sammenkomst med den svenske Kronprins var intet venskabeligt Møde. Hvad der foregik, laa meget nær Grænsen af et Brud. Alligevel reiste Kommissærerne med godt Haab.

Om den Indflydelse, som Kommissærernes Optræden har havt paa de følgende Forhandlingers Gang, hvilken de i de væsentlige Træk kom at bestemme, har jeg tidligere (Fra Kiel til Moss, S. 10) anvendt den Betegnelse: «hvad der gav Foreningen dens Form, var i første Linie intet andet end, hvad der med rette kan kaldes det europæiske Mandat af 1814.»

Man har imidlertid villet bestride Retten til at anvende et saadant Udtryk. Det heder i den før omhandlede Kritik af *N. D. A.*:

«Det är en högst egen uppfattning om hvad som kräfvets för ett europeiskt beslut, som här möter oss hos hr. N. Skall med något berättigande kunna talas om ett dylikt mandat från europeiska makter i en diplomatisk fråga, lär väl detta icke kunna ske med mindre, än att det ådagaläggas, att de ifrågavarande makterna förenat sig om den åsigt mandatet säges innehålla, gifvit åt sina ombud i uppdrag att kungöra den för vederbörande och hos vederbörande bragt den till efterrättelse.»

Om denne Maade at se Sagerne paa kan kun siges, at den er formalistisk og ikke realistisk. Paastanden søges støttet ved Henvisning til en Del Ytringer i Kommissærernes officielle Noter, medens ogsaa her deres Handlinger forbigaaes. Historien arbejder imidlertid med Realiteter. At ville forstaa Historien uden at tage Hensyn til disse, kan ikke gaa.

Kommissærerne kom med det Mandat, at Kielerfreden skulde opfyldes. Af dens Bestemmelser forlangte de ogsaa opfyldt, hvad der vedkom Christian Frederiks Person og den fremtidige Forening mellem de to Riger paa den skandinaviske Halvø. Men idet de forefandt en ny Situation, indrettede de sig efter denne, og de gik ud fra, at naar de opnaaede, hvad der var Hovedsagen, den norske Konges Fjernelse fra Skuepladsen og Foreningens Istandbringelse, da var det tillige hensigtsmæssigt at anerkjende, hvad der for øvrigt var skeet i Norge. Det havde noget paa sig, at Englands, Preussens, Østerriges og Ruslands Sendebud hyldede

denne Anskuelse, og den svenske Kronprins var paa det Rene dermed. Der laa i deres Holdning en noksaa kraftig Tilkjendegivelse af, hvilken Vei man her burde slaa ind paa, og den, som læser Lord Liverpools Udtalelser (S. 148 flg.), kan ialfald ikke være i Tvivl om, at de fire Kommissærer havde rammet, hvad den britiske Regjering ønskede. Den svenske Kronprins maatte være beredt paa, at de efter sin Hjemkomst vilde udtale sig paa samme Maade overfor sine respektive Regjeringer, og der var da neppe at vente Understøttelse fra disse udover Kommissærernes Forordringer. Sandsynligheden vilde i høi Grad være for, at disse bagefter vilde finde Støtte hos sine Regjeringer, og hvad da? Appellen til Stormagterne havde frugtet i det ene Punkt, at Christian Frederik fik ligefrem Besked. Men den truede tillige med at forvolde Vanskeligheder. Mandatet var ogsaa i den Henseende virksomt nok.

I denne Situation greb Carl Johan ind netop paa den Maade, som det var nødvendigt, naar han skulde værne om Sveriges Ære. For ham er det hurtigt gaaet op, at han ikke kunde godkjende de Forslag, som Kommissærerne gjorde, — naar de kom fra dem. Alt, hvad de havde at forebringe udover den bogstavelige Opfyldelse af Kiøbenhavnens Bud, maatte afvises fra svensk Side, og saalænge Kommissærerne forblev paa norsk eller svensk Grund, var enhver fortsat Mægling ved dem umulig, efterat de havde vist, hvorledes de selv betragtede Sagerens Gang.

Den Maade, hvorpaa den mod mig rettede Kritik har anskuet disse Forhold, er en Undervurdering af Carl Johans Politik. Han forstod, at under disse Forhold kunde han ikke modtage de Forslag, som fremkom, medens han derimod meget vel kunde byde det samme, naar blot Kommissærerne vare borte. Efter deres Fjernelse havde han frie Hænder. Hans egen Ære, Sveriges Ære og de store Maal, han havde sat sig — Alt forenede sig om at bestemme hans Holdning.

Han afviste, som allerede nævnt, Kommissærerne paa en Maade, der havde stor Lighed med et aabent Brud.

Men — som ialfald en af dem havde forudsagt (S. 42) — umiddelbart efter fremsatte han som sine egne Forslag de væsentligste Punkter af, hvad de havde tilraadet, og det viste sig saaledes, at deres Optræden kunde have store Virkninger, ogsaa efterat de havde forladt den skandinaviske Halvø.

Til den Kritik, som vil benegte, at der skulde være fuld Adgang til at uddrage de her nævnte Slutninger af, hvad der er bekjendt om Kommissærernes Sendelse, kan der maaske bedst svares med et Spørgsmaal, og dette kan lyde saaledes:

Hvis ikke Kommissærene i Juli 1814 havde udtalt sig, som de gjorde, — vilde det da have været tænkeligt, at der i August 1814 skulde være indledet Underhandlinger, som hvilede paa et Grundlag, der fra svensk Side gjentagne Gange officielt var betegnet som umuligt, ja forbrydersk og lovstridigt?

Eller vilde dette være skeet, hvis Kommissærene havde indskrænket sig til at fordre Kielerfredens Opfyldelse?

Det Ræsonnement, som er kommet tilorde, bliver dræbt af, hvad der øieblikkelig fulgte efter. Naar et Standpunkt opgives, der er udtalt saa bestemt som i de foran, S. 17 flg., trykte Breve og i Carl XIII's Proklamation af 10de Juli,¹ da maa der dog være meget vægtige Grunde derfor. Der vilde i dette Tilfælde ingen Mening blive i Carl Johans Politik; den vilde nærme sig til en holdningsløs Slingring, medens den i Virkeligheden var klog, overlegen og forudseende. I ethvert Fald maa der gives en Forklaring af, hvad der skulde have foranlediget dette Omslag. Et løst Indfald af Ædelmodighed vilde her ikke kunne kaldes forsvarligt. Havde det været Bevæggrunden, da var det mere end uklogt.

Mine Modstandere maa altsaa give en Forklaring af, hvad der bevirkede det Omslag, som ligger mellem 10de Juli og 10de August, — andet end de i deres Øine resultatløse, men i Virkeligheden særdeles betydningsfulde Forhandlinger mellem de fire Kommissærer, Christian Frederik og Carl Johan.

Det er et Factum, som ikke kan bortræsonneres, at Sveriges Kronprins den 10de August officielt fremsatte visse, nu vel bekendte og forhen underhaanden givne Tilbud, hvilke i et væsentligt Hovedpunkt fornegtede, hvad Sveriges Konge den 10de Juli officielt og i den mest bindende Form havde erklæret. Det gjaldt her Spørgsmaalet om den norske Forfatning. Fra at være erklæret for lovstridig gik den over til at anerkjendes, alene med de ved de nye Forhold paakrævede, mindre Forandringer. Et saadant Omslag² lader sig ikke forklare derigjennem, at Kronprinsen af Sverige en af de første Dage i August skulde have ladet sig manuducere i norsk Grundlov af Statsraad Tank og derved skulde have faaet den Overbevisning, at denne i Grunden ikke var saa uheldig, og at den meget vel lod sig anvende som Basis for de kommende Underhandlinger. Deslige Ting kunne siges, og de kunne troes af Mange, der blot se flygtig paa Begivenhederne, uden at opgjøre sig, hvordan disse virkelig foregaa. Men de give ikke den rigtige Forklaring. Hvad der nu

¹ Bl. a. trykt hos Oscar Alin, Den svensk-norska unionen, bilagor, S. 105 flg.

² Ang. Kronprinsens Ytringer af 22de Juli om den norske Forfatning se mine Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 336.

skede, skulde være Følgen af en fornyet Gjennemlæsning af den norske Grundlov under Statsraad Tanks Veiledning! *Credat Judæus Apella!* Det er ikke paa den Maade, Historien bygger sig op, og det er en Naivetet at tro, at dens store Personligheder i Øieblikket netop anse det magtpaaliggende at udtale sig om sine Bevæggrunde og ikke meget hellere hyppig søge at kaste et Slør over disse for at kunne handle upaavirket og ukontrolleret.

Carl Johan tog Sagen i sin egen Haand, da han havde bortsendt de fire Kommissærer. Han ønskede at opgjøre, hvad der stod tilbage, uden disses Medvirkning og uden at kontrolleres af deres Regjeringer. Veien dertil var ham anvist, og ved at handle med Raskhed kunde han opnaa, hvad han vilde. Foreningens Afslutning maatte blive et indre skandinavisk Anliggende, hvorved de internationale Mæglere holdtes udenfor. Forat dette skulde kunne ske, behøvede han kun at optage de tidligere Forhandlinger og at holde sig inden den ved dem optrukne Begrænsning. Carl Johan var ikke den forudindtagne Mand. Hovedsagen var bleven den, at fjerne Christian Frederik og saa ved at anerkjende den norske Grundlov opnaa Forhandlinger med det norske Folk. Man kom saaledes bort fra de Forudsætninger, hvorpaa Kong Carl XIII's Proklamation af 10de Juli hvilede. Carl Johan rakte selv Haanden til en Forhandling med de Nordmænd, med hvem han endnu den 2den Juli havde forbudt Grev v. Essen at have nogen Forbindelse.

Efter saadanne Facta maa Situationen bedømmes.

De Forfattere, som i de svenske Aviser have udtalt sig mod de Slutninger, jeg har draget af de foreliggende Aktstykker, synes endnu at bevæge sig i den samme Kreds af Forestillinger, som de, der dikterede Proklamationen af 10de Juli 1814. Hvad der foregik i Norge, er i deres Øine kun et Oprør mod de lovlige Myndigheder og Christian Frederiks Handlemaade, da han overtog Regentskabet og valgtes til Konge, alene en Usurpation.

En helt anden Opfatning¹ er forlængst kommen tilorde hos en svensk Mand, der selv stod Begivenhederne nær, og hvis Berettigelse til at lægge sit Ord med i Laget ikke kan underkjendes, ligesaa lidt som Nogen skal kunne frakjende ham Retten til for alle Tider at regnes for en af Sveriges bedste Sønner. Det er Grev Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister.

---

¹ Trolle-Wachtmeisters anteckningar, II, S. 17.

At høre paa, hvad han har sagt, kan være nyttigt. Om end Sverige — saa mente han — efter Freden i Kiel kunde have en formel Ret til at behandle Nordmændene som oprørske Undersaatte, saa var dette dog ikke praktisk gennemførligt, og han mindede om, at selve Carl XIII havde opnaaet sin Throne ved en Handling, der ikke lod sig forsvare fra et formalistisk Standpunkt.

Var Portugals Reisning mod Spanien og Hollands Frihedskamp alene at regne som et Oprør, og er det historisk rigtigt at bedømme disse paa Philip den andens og hans Efterfølgers Forudsætninger?

Var Adlersparres og Adlercreutz's Gjerning i 1809 ulovlig og skal den bedømmes som en Forbrydelse?

En saadan Opfatning vilde ikke kunne kaldes historisk, og allermindst kan det fra svensk Side være berettiget at bringe den i Anvendelse mod Nordmændene. I en Række af Aar var der fra Sverige kommet indtrængende Opfordringer om, at det norske Folk selv skulde bestemme over sin Skjæbne og reise sig mod den Konge, der med Aarhundredernes historiske Ret herskede over Norge som over Danmark. Handlingens Øieblik havde tidligere været nær, men var gledet ubenyttet forbi. Heller ikke efter denne Tid manglede det paa nye Opfordringer. I Henhold til den nævnte Opfatning skulde altsaa en Reisning være tilladt, naar den var rettet imod Kong Frederik VI, til hvem det norske Folk var bundet ved saa mange Baand, medens det skulde blive et Oprør, naar Reisningen kom i den Form, at man vægrede sig ved at anerkjende Kong Carl XIII, der intet Krav havde paa Folkets Hengivenhed, og til hvem ingen Ed var aflagt. Selv en meget formalistisk Opfatning maa her erkjende, at den Form, hvori det norske Folk hævdede sin egen Selvbestemmelsesret overfor Carl XIII, havde langt mindre af Oprør og Usurpation ved sig, end om det samme Folk i 1809 havde fulgt Christian August, der ikke var Thronarving, og erklæret Frederik VI for afsat, — en Mulighed, som de svenske Statsmyndigheder dengang visselig ansaa for at ligge meget nær, og som de haabede paa.

Naar Christian Frederik, paa et Tidspunkt, da der uafsladelig disponeredes over Stater og Folk, medens Aftaler og Traktater bleve indgaaede og brudte, erindrede, at han var Rigets gamle Thronarving, og samlede Nordmændene om sig for at bevare sit Dynastis Rettigheder indtil bedre Tider, da gaar det ikke an nu længere i ham kun at se en Usurpator.

Skulde Sveriges Historie skrives med et saadant Syn, maatte den i meget væsentlige Punkter undergaa indgribende Forandringer. Saa meget urimeligere bliver det at betragte Begivenheder i Norges Historie som

Oprør og Usurpation, medens man i deres svenske Sidestykker ser — og maa se — Udtryk for den største, opofrende Fædrelandskjærlighed. Er Christian Frederik en Usurpator og de Nordmænd, som støttede ham, Oprørere, da maa dog en lignende Dom ramme en Række af fremtrædende svenske Mænd, der til andre Tider have gjort det samme. Efter det skulde det se ilde ud med Engelbrekt, med Sturerne, med Gustav Vasa, med Adlersparre, Adlercreutz og selve Carl XIII — for at tale med Trolle-Wachtmeister. Den Forsamling, der i 1809 havde givet den svenske Grundlov, skulde kunne regnes for mere revolutionær i sin Oprindelse end den, som i 1814 mødtes paa Eidsvold og gav den norske Grundlov.

Endelig er der ogsaa noget andet, som maa tages med for helt at forstaa Situationen, som den var.

I Aaret 1809, da Sverige var truet af den mest overhængende Fare, da russiske Tropper, efter Finlands Erobring, havde betraadt svensk Jordbund, og da den norske Hær havde Befaling at rykke over Grænsen for at medvirke til Sveriges Underkuelse, — da blev dette hindret gennem klarsynede norske Patriots Indgriben. Der skede intet Oprør. Men idet den norske Hær undlod at gaa ind i Sverige og at hjælpe Russerne, blev der vist en Ulydighed, som efter den formalistiske Kritik, der nu kommer til orde, skulde bedømmes meget strengt. Nordmændene øvede den Gang sin Selvbestemmelsesret, og det svenske Folk høstede Frugterne deraf. Fra svenske Statsmyndigheder foreligger herom de mest bindende Forsikringer, og en af de mest fremragende svenske Mænd fra 1809 har derom udtalt sig paa en ligesaa utvetydig Maade.

At i 1814 svenske Statsmænd ikke kunde se bort fra den Maade, hvorpaa Kielerfreden i Norge blev skudt tilside, er selvsagt. Hverken de eller de europæiske Magter kunde undlade at tage Hensyn til det Factum, at den af Nordmændene valgte Konge manglede den officielle Anerkjendelse. Men nu — efter over 80 Aars Forløb — maatte den Tid være kommen, da der kunde sees historisk og ikke juridisk paa disse Forhold, og dermed al Misforstaaelse udjævnes.

Det gjælder her kun om at vinde frem til en objektiv Opfatning af Spørgsmaal, som nu kunne sees i et rent videnskabeligt Lys, og et saadant maa kunne naaes. Her kan det være tilstrækkeligt at henpege paa den Behandling af disse samme Spørgsmaal, som læses i *Svensk historisk tidskrift* for 1894, öfvers., S. 102 flg., under den førnævnte, let gennemskuelige Signatur, *C. G. H.* Det er Handlingerne og Begivenhederne, som i Historien maa blive det bestemmende. Man vil da ogsaa i denne Opsats finde fremdraget slaaende historiske Paralleler, som det ikke skal blive let at bortvise med en affeierende Bemærkning.

For disse Begivenheder maatte man bøie sig paa begge Sider, og ingen af Parterne lykkedes at faa sin Opfatning helt anerkjendt ved det endelige Opgjør.

Norge befandt sig i den Henseende ganske i en tilsvarende Stilling som Sverige.¹

Man kjæmpede for sin Tilværelse som isoleret Stat, og man saa ikke, at Lederen af den saakaldte Selvstændighedsbevægelse havde helt andre Maal. Det var jo Huset Holsteins Kamp mod en saakaldt fremmed Usurpator, hvis sidste Afsnit skulde udkjæmpes her, og som bragte Resultater, vidt forskellige fra, hvad der oprindelig var tænkt. For Christian Frederik havde der fra første Stund staaet langt mere omfattende Maal, end hvad han havde anseet hensigtsmæssigt at forkynde for det Folk, som med Begeistring havde fulgt hans Kald til dem om at slutte sig til ham.

Overalt blev man ved det endelige Opgjør nødsaget til at slaa af paa det, der oprindelig var sat som det endelige Maal. Den Ene kan have naaet Mindre, den Anden Mere. Men om Alle gjælder det, at de saa sig nødsagede til at gjøre store Afdrag i sine engang stillede Krav. Saa gik det med Christian Frederik, og saa var det med hans mere heldige Modstander. Det gjaldt for Norge som for Sverige.

En Opfatning, der vil forsøge at holde frem, at det kun blev nødvendigt at gjøre saadanne Afslag paa den ene Side, er ulistorisk og kan overhovedet ikke forsvares. I modsat Fald maatte der da ialfald føres Bevis for, at der herskede en fuldkommen Overensstemmelse mellem det Standpunkt, der indtoges i de svenske Proklamationer og Kundgjørelser før og efter Kommissærernes Nærværelse, og at det er urigtigt, som af mig gjort, at ville hævde, at der mellem disse er tilstede et synligt Mod-sætningsforhold, der ikke lader sig forklare ved Antagelsen om, at der her kun har været svenske og norske Kræfter i Bevægelse, og at der ikke har været Hensyn at tage til andre Sider.

Men dette er ogsaa nødvendigt.

Carl Johan rykkede ind i Norge med Ønsket om en fredelig Afgjørelse. For at opnaa denne tog han Sagen i sin egen Haand, og han handlede ogsaa til en Begyndelse ganske paa egen Haand, idet han indledede Forhandlinger med Christian Frederik. Om disse, ved Statsraad Tank aabnede Underhandlinger kan henvises til de ovenfor, S. 69—81

---

¹ Smlgn. ovenfor, S. 160.

trykte Aktstykker og til den i Fra Kiel til Moss, S. 49—61 meddelte Fremstilling, hvori ogsaa enkelte af disse Aktstykker ere gjengivne i Oversættelse.

I den før omtalte Kritik i Nya Dagl. Allehanda for 28de Mai 1894¹ er der gjort Indvendinger mod den tidligere af mig fremsatte Mening, at vi i de to, ovenfor i Afsnit V, som 3, a og b (S. 72—74) trykte Udkast skulde have netop de af Carl Johan ved Statsraad Tank fremsatte Forslag. Det heder i denne Kritik:

»Man frågar sig ovilkorligen: Huru vet Hr. N. detta? Huru vet han, att de icke äro, hvad de lika väl kunna vara, utkast, som aldrig kommit till användning?«

Imidlertid indrømmes dog, at de to Udkast, efter begges Indhold, maa skrive sig fra Tiden for de første Underhandlinger om Konventionen.

Da Spørgsmaalet om disse Aktstykkers Plads i de nævnte Underhandlinger har en væsentlig Interesse, skal jeg her benytte Anledningen til at fremsætte de Grunde, der maa forekomme afgjørende for at hense dem hid.

En Sammenligning af de to Udkast, som kunne betegnes V, 3, a og b med det under V, 1 gjengivne Referat, synes ikke at kunne efterlade nogen Tvivl om, at de i dem anførte Betingelser paa den Tid, da de Schinkelske *Minnen* bleve affattede, have været anseede for at være de, som overbragtes ved Statsraad Tank. Rigtigheden af denne Formodning støttes af andre Grunde. Der er for det første et Aktstykke, som utvivlsomt henhører til de gennem Tank førte Forhandlinger, idet der foreligger en udtrykkelig Meddelelse om, at det er overbragt ved ham. Dette er det S. 74 flg. trykte Udkast til den Proklamation, som Christian Frederik skulde udstede, naar han nedlagde den ham betroede udøvende Myndighed (V, 4). I Bjørnstjernas Brev af 12te August (VI, 11) findes Beviset.

I dette Aktstykke maa altsaa Udgangspunktet for en nærmere Undersøgelse tages.

I V, 3, b vil Udkastet V, 4 gjenfindes saagodtsom Ord til andet. Hvad bliver saa V, 3, b? Det er et Forslag, der maa have været bestemt til at forelægges for Christian Frederik i den Tanke, at han skulde vedtage Udfærdigelsen af den foreslaaede Proklamation og samtidig henvende sig med Forslag til den svenske Konge om at antage visse Tilsagn. Disses Vedtagelse var paa Forhaand at betragte som sikret, og det lovedes desuden yderligere, at derom skulde udfærdiges en Proklamation fra

¹ Om de samme Indvendinger i et Skrift af Docent N. Edén vil senere blive talt.

Kronprinsen af Sverige. Denne Proklamation var paa den Tid endnu ikke affattet, men den omtales som et fremtidigt Dokument.

Efter dette bliver der ikke nogen anden Tid, paa hvilken V, 3, b kan tænkes skreven, end Tiden lige forinden Tanks Afreise. Det kan ikke passe for Tiden, da han paa ny var kommen til det svenske Hovedkvarter. At der i Mellemtiden skulde være affattet noget saadant Udkast, synes lidet tænkeligt. Der kan ikke paavises noget andet Tidspunkt, paa hvilket et Udkast af netop dette Indhold skulde været udarbejdet. Situationen, som den var, da det maa være nedskrevet, tegner sig selv. Det er et Øieblik, hvori der fra Carl Johan skal udgaa en første Henvendelse til Christian Frederik for at bevæge denne til at udstede en Proklamation om hans egen Nedlæggelse af Magten. Derhos er det Forudsætningen, at Christian Frederik skal følge den videre Anvisning og foreslaa Carl Johan at give visse betryggende Tilsagn, og at han skal anholde om, at der i Overensstemmelse dermed maatte blive udfærdiget en Proklamation.¹

Et Udkast af den Art kan overhovedet ikke være ført, i Pennen, efterat der gennem en svensk Mand, Generalmajor Bjørnstjerna, var aabnet officielle Underhandlinger. Udkastet V, 3, b forudsætter konfidentielle Underhandlinger, — endog af en meget konfidentiel Art. Det er beregnet paa at give de paafølgende Underhandlinger Udseende af at være foranledigede gennem en fra Christian Frederik udgaaet Opfordring. For et saadant Aktstykke kan der overhovedet, som Sagerne stod i August 1814, kun tænkes en eneste Situation, og det var den, som forelaa, da Carl Johan besluttede at anvende Statsraad Tank som sin Mellemmand.

Det andet Udkast, V, 3, a er skrevet med samme Haand og hører øiensynlig til samme Støbning. Indholdet af de to Løfter findes gjen-givet, ved Siden af en Del Bestemmelser, der skulde tilhøre den foreslaaede Vaabenstilstand. Udkastet er ikke ordnet.

Begge Udkast kunne saaledes ikke vel henføres til nogen anden Tid end Tidspunktet for Tanks Afreise, og de maa betragtes som indeholdende de Grundlinier, hvorefter denne var bemyndiget til at forhandle med Christian Frederik, under Forudsættning af, at denne skulde fremsætte de ham forelagte Forslag som sine.

Vi have hertil endnu et tredje Udkast, det eneste i norske Archiver, som kan være at henføre til Tanks Sendelse (V, 2); det er maaske tilsyneladende af en mere tvivlsom Natur. Men ogsaa det vil let finde sin

¹ Kritikeren i *N. D. A.* vilde havt Udbytte af at sammenholde Udkastet V, 3, b med de to let tilgængelige Proklamationer og derved have undersøgt og klargjort sig dettes Oprindelse og Bestemmelse.

Plads mellem de hidhørende Dokumenter. Det er endnu mere uordnet end V, 3, a. Tildels stemmer det overens med dette og med V, 3, b. Tildels knytter det sig til det svenske Forslag af 26de Juli (S. 38, II, 13). Det er en løs Optegnelse, der imidlertid senere i samme Aar har været tillagt Betydning. Hvad Tank skulde opnaa, var Christian Frederiks Thronfrasingelse; det var det gamle. Imod dette skulde han byde Anerkjendelsen af den norske Forfatning fra Eidsvold; det var det nye. I begge Henseender svarer V, 2 til Stillingen, som den var, da Tank fremtraadte; det maa have været bekendt for det norske Statsraad.

Af de i Statsraadsprotokollen for 8de August anvendte Udtryk vil det neppe være rigtigt at forudsætte, at Tank har givet fra sig noget bindende Forslag. Dette skulde ikke været stemmende med den ham overdragne Sendelses Natur, hvorimod han vel kan have forelagt Kongen skriftlige Optegnelser, der indeholdt de fornødne Oplysninger. Derhos har han overleveret Proklamationsudkastet (V, 4), der er forblevet i norske Archiver. Mulig har han medbragt et mere specificeret skriftligt Forslag til en Vaabenstilstand; mulig har han været indskrænket til V, 3, a og har ved Siden deraf mundtlig forlangt Overgivelsen af Fæstningen Frederiksten. Udtrykkene i Statsraadets Protokol for 8de August (V, 6, S. 77 flg.) kunne vistnok godt lade sig forene med begge de nævnte Muligheder.

Mellem samtlige i Afsnit V trykte Dokumenter findes der en stor Overensstemmelse. Det ene supplerer det andet, og de engang anvendte Udtryk forekomme jævnlig senere. Der er tydeligvis et Fællesskab i deres Oprindelse, et nært indre Slægtskab.

Saaledes er der øiensynlig Slægtskab mellem V, 2 og V, 8, hvor paa det nærmeste de samme Ord ere anvendte, saaledes Formen *l'autorité exécutif* m. m. Paa samme Maade maa igjen V, 8 have foreligget for Christian Frederik, da han skrev V, 7 a og b. I disse mærkes igjen paa flere Punkter, at Brevskriveren har valgt sine Udtryk efter, hvad han forefandt i V, 2, V, 3 b og V, 4, og deraf maa atter fremgaa, at disse ere affattede før V, 7, a og b. Om disse vides, at de ere skrevne 8de August, og dermed er det igjen givet, at de andre Aktstykker maa være førte i Pennen før denne Tid, — og da de ligeledes vise sig at være af svensk Oprindelse, er det nødvendigt at blive staaende derved som aldeles sikkert, at de ere skrevne, inden Statsraad Tank havde forladt det svenske Hovedkvarter. Der bliver her en uløselig indre Forbindelse, der viser, hvor de enkelte Aktstykker høre hen. Udtryk i V, 7, b ere laante fra V, 2, og dette stemmer igjen med V, 3, b. At V, 2 er af svensk Oprindelse — selv om det ikke er nedskrevet af en svensk Mand — viser sig bl. a. af den Maade, hvorpaa deri «Kongen» omtales. Denne er Kongen af Sverige.

En Sammenligning mellem Haandskrifterne, fornemmelig mellem V, 2 og V, 8, vilde her være interessant; jeg maa beklage, at jeg ikke hidtil har havt Anledning til at anstille en saadan, der vilde kaste yderligere Lys over disse Aktstykkers Tilblivelse. Saasnart Leilighed gives, skal den imidlertid blive anstillet og Resultatet meddelt i Videnskabsselskabets Skrifter.

I flere Henseender er det af Betydning at tage Hensyn til Haandskrifter i de under Afsnit V meddelte Aktstykker. Saaledes ere V, 3, a og b skrevne af Generalmajor de Camps, altsaa af en Franskmand, og V, 4 synes ligeledes at være skrevet med en fransk Haand. Det er saaledes, — hvis sidstnævnte Slutning er rigtig —, Franskmænd og Nordmænd, som Carl Johan her har benyttet, og dette viser yderligere, hvorledes han ved denne Leilighed er optraadt paa egen Haand. Svenske Statsmyndigheder ere ialfald ikke derved tagne paa Raad.

Statsraad Tanks Sendelse betragtedes som hemmelig. I Overensstemmelse hermed blev der i Sverige draget Omsorg for, at den ikke skulde blive bekjendt.¹ Men da den virkelige Sammenhæng øieblikkelig blev meddelt i Norge (se ovenfor, S. 121), lod en saadan Hemmeligholdelse sig ikke gennemføre. I 1838 kom der vistnok for første Gang en historisk Fremstilling af denne Forhandling. Det er i den bekjendte Biografi af Carl Johan ved Touchard-Lafosse (III, S. 96 flg.), en Forfatter, der havde gode Forbindelser, og som byggede paa gode Kilder. Denne Beretning gaar ud paa, at en stor Mængde af norske *notables* skulde have fremsat Ønske om, at *le prince Danois* skulde blive underrettet om Sagerne virkelige Stilling, og at derfor Tank og Hount sendtes til ham som *députés* for at give ham Meddelelse om Kronprinsens fredelige Hensigter. Den virkelige Sammenhæng blev i sin Helhed først meddelt af Jac. Aall, senere af Schinkel-Bergmann.

Hensigten med denne første Forhandling var, at Tank skulde paavirke Christian Frederik til at fremsætte som sine egne de Forslag, der nu gjordes ham gennem hans forhenværende Raadgiver. Christian Frederik skulde saaledes officielt fremtræde som den, der først foreslog Forhandling

---

¹ Fra Kiel til Moss, S. 61, Note; Efterskrift, S. 12.

og Vaabenhvile, medens det i Virkeligheden var hans Modstander, som her havde gjort de første Skridt til en Tilnærmelse.¹

Den Fremgangsmaade, som var tænkt anvendt, har nærmest været følgende:

Christian Frederik skulde anholde om en Vaabenstilstand paa de Vilkaar, som vare forudsatte ved Kommissærernes sidste Mægling, dog med stærkere militære Garantier for Sverige.

Derhos skulde han udfærdige en Proklamation, efter det ham forelagte Udkast (V, 4), for derigjennem at nedlægge sin Magt, og til Gjengæld skulde Carl Johan udfærdige en anden Proklamation, der indeholdt hans Løfter til det norske Folk og angav de Garantier, som dette skulde erholde. Tilsidst skulde der af Carl XIII udstedes en Proklamation, hvorved han bekræftede de samme Løfter og Garantier. Det ser ud, som om disse gjensidige Proklamationer skulde være de egentlig bindende Dokumenter, paa hvilke i statsretslig Henseende Hovedvægten maatte lægges. Dette er da ogsaa bagefter fastholdt af Carl Johan og af Carl XIII. Christian Frederik vilde derimod ikke uden videre godkjende denne Fremgangsmaade og foretrak en anden. Heller ikke valgte han for sin Svarskrivelse til Carl Johan den Form, der (V, 8) synes at være bleven ham forelagt.

Skjønt ikke udtrykkelig udtalt, var det Forudsætningen, at Christian Frederik, naar han havde overdraget Regjeringen i det norske Statsraads Hænder, snarest skulde forlade Landet. Under denne Forudsætning skulde han have en venskabelig Sammenkomst med Carl Johan, som deri vilde se en Tilkjendegivelse af, at han havde opgivet enhver Fordring paa mere at være Norges Styrrer. Christian Frederiks Nedlæggelse af *le pouvoir exécutif* maatte være endelig og uigjenkaldelig. Thronen skulde dog ikke være ledig. Den svenske Konge kunde nok indtil videre afstaa fra at udøve de ham efter Kiølerfreden tilkommende Rettigheder. Men de vare ikke dermed opgivne, og det kommende Storthings første Handling maatte blive at anerkjende Kongen af Sverige som den, der siden 14de Januar havde været Norges lovlige Hersker.

Til Gjengæld lovedes — alene med de nødvendige Forandringer — at anerkjende den paa Eidsvold givne Forfatning.² Deri laa den nye Indrømmelse — unegtelig i sig selv en meget stor. Men det theoretiske Standpunkt for øvrigt var væsentlig kun, hvad der forhen var hævdet fra svensk Side.

¹ Her er bl. a. at mærke det S. 76 flg. trykte Brev til Carl XIII (V, 5). Smlgn. Fra Kiel til Moss, S. 55 flg.

² Fra Kiel til Moss, S. 56—57.

Indrømmelsen var dog et væsentligt Skridt paa en aldeles ny Bane. Den stred imod Proklamationernes stærke Udtalelser fra Juli.

Det kan ikke benegtes, at der var foregaaet en betydelig Tilnærmelse til den af de fire Kommissærer fremholdte Opfatning.

Christian Frederik gik tildels ind paa de gjorte Forslag.

I hans to Breve til Carl Johan af 8de August (V, 7, a og b) er der Intet, som skulde antyde, at disse Tilbud ikke først vare udgaaede fra ham. Men han valgte sine Udtryk, idet han tilbød at ville

remettre les droits, que la nation m'a conféré avec le pouvoir exécutif, dans ses mains,

hvilket alene kunde ske for det sammentrædende Storting.

Dette var noget helt andet, end hvad der var forlangt af ham. Men den Thronfragiselse, som han paa en saadan Maade bød, maatte derfor ligefuldt betragtes som ubetinget og endelig.

Om Maaden, hvorpaa Statsraadet skulde styre Riget, forbeholdt han sig at træffe nærmere Aftale ved sin forestaaende Samtale med Kronprinsen af Sverige. Efter sine Forudsætninger for den paatænkte Overenskomst var imidlertid denne nødsaget til at vægre sig ved at have nogen Sammenkomst, saalænge der ikke forelaa en ubetinget Nedlæggelse af Magten under de for ham betryggende Former (S. 83).

For øvrigt var der aabnet Adgang til at fortsætte de begyndte Forhandlinger om en Tilnærmelse.

Statsraad Tanks Sendelse til Christian Frederik betegner det andet Afsnit i Underhandlingerne. Den var derhos en Indledning til det tredie, der foregik aabenlyst og officielt. Herom handle de i Afsnit VI, (S. 82—94) trykte Aktstykker.

Underhandleren var nu fra svensk Side Generalmajor M. F. F. Bjørnstjerna, fra norsk Christian Frederik selv. De begyndte om Aftenen den 10de sine Forhandlinger, som hovedsagelig førtes den 11te og 12te August.

Bjørnstjerna medbragte den Proklamation, som Carl Johan nu, den 10de, havde udfærdiget (VI, 2) for at udbyttes med en anden, efter det Udkast, Tank havde meddelt Christian Frederik, og som fremdeles beroede hos denne. Han fremlagde derhos et Udkast i fjorten Artikler, der blev Grundlaget for de paafølgende Forhandlinger.

I dette Udkast, trykt ovenfor S. 84—86 (VI, 3) vare de politiske Bestemmelser samlede i Artikel 1—7 og Art. 11. I disse fandtes ind-

tagne de Løfter, Christian Frederik skulde afgive ved sin Proklamation, medens de tilsvarende Garantier, der paa samme Maade skulde bydes ved en Proklamation fra Carl Johan, blot i Almindelighed nævntes som forpligtende (Art. 11), uden ellers at indgaa i Overenskomsten, med Undtagelse af Løftet om at antage den Forfatning, Nationen havde givet sig selv. Dette findes i Art. 6.

Christian Frederiks Stilling skulde efter dette Udkast være den, at han øieblikkelig havde at overdrage Regjeringen til Statsraadet, som derefter skulde styre i Egenskab af Nationens Repræsentanter. Christian Frederik skulde dog fremdeles have Tilladelse til at forblive i Landet, men uden Ret til at betragtes som Nationens Chef eller som Mægler mellem den og den svenske Konge; han maatte saaledes blive at betragte som fuldstændig Privatmand og var henvist til at opholde sig i en Afstand af mindst ti Mile fra Regjeringens Sæde. Men han skulde dog, naar et overordentligt Storthing var traadt sammen, komme til Christiania, for i Storthinget at nedlægge sin Magt (*le pouvoir suprême*) og umiddelbart efter forlade Landet.¹

Udkastet er forfattet under den Forudsætning, at Kongen af Sverige paa Stedet skal anerkjendes som Landets lovlige Herre, uagtet han ikke med det Samme er indtraadt i «sine» Rettigheder.

De militære Bestemmelser indeholdes i Artikel 8—10 og 12—14. Demarkationslinien var her opstillet efter et mindre vidtgaaende Alternativ end i V, 3, a, men dog udover det Strøg, som allerede var besat af de svenske Tropper. Moss vilde saaledes blive at rømme af de norske.

Ogsaa den som V, 4 meddelte Proklamation var ved samme Leilighed under Forhandling. Christian Frederik gjorde saavel ved denne som ved Konventionsudkastet sine Indvendinger. Af disse var den hovedsageligste den, at han ikke kunde indgaa paa, at Regjeringen indtil hans endelige Thronfrasigelse skulde føres i den svenske Konges Navn. I Udkastet V, 4 gjordes der saaledes Udsættelse ved Ordene: *au nom de S. M. le Roi de Suède et de Norwège*. I Overenstemmelse dermed forlangtes ogsaa Ændringer i flere af de i VI, 3 indtagne Bestemmelser.

Ligeledes vægrede Christian Frederik sig ved at godkjende den foreslaaede Demarkationslinie, da denne vilde give den svenske Hær en Del

¹ En kritisk Bemærkning af N. Edén, Kielerfreden och unionen, S. 43, Note 2 om, at jeg i Fra Kiel til Moss, S. 64, hvor det omtales, at Chr. Fr. havde at nedlægge sin Magt i Storthingets Hænder, skulde have begaaet et *misstag*, er greben aldeles ud af Luften. Smlgn. Art. 2 og 5 i VI, 3 (S. 84 flg.). Udtalelsen viser, hvor vanskeligt det er at operere med Aktstykker, man ikke har seet. Hvad jeg har anført, staar ovenikjøbet paa to Steder i det paaberaabte Udkast, medens Hr. Edén benægter Muligheden af, at det overhovedet kunde findes paa noget Sted.

norsk Land, som ikke var erobret forinden Vaabenstilstanden, og han fandt dette stridende mod de ham paalagte Pligter. Saaledes foreslog han at trække denne Linie mere tilbage og tillige at indskrænke Antallet af de svenske Tropper, som skulde forblive i Norge (VI, 9).

Bjørnstjerna viste sig straks imødekommende i Henseende til Formen for Rigets Bestyrelse. Han anviste en Udvei, hvorved han antog, at Intet vilde være foregrebet, uden at dog den anden Part derigjennem kunde føle Hensynet til sin egen Værdighed tilsidesat. Bjørnstjerna har selv omtalt sin Idé som en *mezzo terminò*. Denne bestod deri, at det i Bestemmelsen om Formerne for Statsraadets Styrelse skulde hede, at dette udfærdigede sine Anordninger og undertegnede disse: paa aller høieste Befaling.

Gjennem de talrige Rettelser og Udstrygninger i VI, 3 er det muligt at danne sig en nogenlunde tydelig Forestilling om Gangen i den første Dags Forhandlinger. Det nævnte Udtryk (paa aller høieste Befaling) er hurtig indkommet, og man enedes om at udsondre som *articles séparés* Artikel 3, 4 og 5, i deres Egenskab af Bestemmelser, der mere specielt angik Christian Frederiks Person.

Der foretoges en Omredaktion, hvoraf fremgik to Dokumenter, VI, 4, den saakaldte *convention d'armistice* i elleve Artikler og VI, 5, de nu udskilte tre *articles séparés*.

I det nye Udkast, VI, 4, ere de politiske Bestemmelser samlede som Artikel 1—5, de militære som Art. 6—11. Ordenen er saaledes her mere systematisk.

I VI, 5 er Statsraadet i Art. 2 fremdeles nævnt som de tilkommende Repræsentanter for Nationen, hvorimod den udtrykkelige Bestemmelse om, at Christian Frederik ikke maatte betragtes som *chef de la nation* nu er bortfaldt. Saaledes syntes man ogsaa i den Henseende at skulle komme hinanden nærmere.

Denne Redaktion er sandsynligvis bleven færdig den 11te.

I Løbet af den følgende Dag, 12te August fortsattes Arbeidet, og derunder bleve de politiske Bestemmelser udskilte i et eget Dokument. Herefter var der tre saadanne:

1. en *traité*, indeholdende de politiske Bestemmelser,
2. en *convention d'armistice* og
3. de tre *articles séparés*,

hvilke samtlige vare færdige om Aftenen og da, ved Major Toll af Bjørnstjerna antagelig alle maa være tilstillede Carl Johan, med hans Følgeskrivelse (VI, 11). Af nye Bestemmelser var i den saakaldte *traité*

indkommet Slutningen af Art. 3, hvorved Kongen af Sverige *s'engage de ne faire aucun changement que de concert avec la diète*, i Lighed med hvad der allerede var foreslaaet i V, 4. Derimod var Art. 2 bleven mere bindende for Christian Frederik.

Vi komme derefter til Forhandlingerne den 13de August.

Efter Afsendelsen af de om Aftenen den 12te vedtagne Udkast forblev Bjørnstjerna, som nu ventede paa Carl Johans Bestemmelse, i Moss, hvorhen Christian Frederik i Anledning af de videre Forhandlinger havde tilkaldt sit Statsraad og sine Tillidsmænd.

Statsraadet samledes hos ham om Morgen den 13de, og dets Forhandlinger førtes paa den S. 96 flg. omhandlede Maade.

Christian Frederik forelagde nu til en Begyndelse, ikke de den 12te vedtagne Udkast, men kun det omredigerede Udkast (VI, 4) fra den 11te, og det er til dette, de i Statsraadsprotokollen tilførte Bemærkninger (S. 103 flg.) have Hensyn. De politiske Bestemmelser antoges af Statsraadet. Ved de militære Bestemmelser krævedes forskellige Forandringer, hvorhos der gjordes stærke Udsættelser ved de saakaldte *articles séparés*. Endelig fremsattes Ønske om, at den svenske Konge skulde anvende sin Indflydelse i Danmark til at faa hævet de mod Norge rettede Forordninger, der vare udfærdigede i Tiden efter Kielerfreden.

Dette sidste var allerede vedtaget som Art. 6 i Udkastet til en *traité* (S. 89 øverst) og dermed forelagt Carl Johan til Vedtagelse, og forsaavidt kunde Kravet være overflødigt. Man kunde fristes til at tro, at dette alene var omtalt i Statsraadsprotokollen (S. 104) efter en forud truffen Aftale for at give Christian Frederik Anledning til en Tilføielse om, at hans Person helt skulde holdes «udenfor al Negociation», hvorved der kunde blive Adgang til at lade Art. 2 i *le traité* (VI, 6) udgaa ved en ny Redaktion, saaledes som ogsaa senere virkelig skede. Denne Artikel var ham nemlig overmaade pinlig.

Statsraaderne Aall og Collett fik derefter Paalæg om at træde i Kongens Sted og fortsætte Underhandlingerne, hvis næste Afsnit dermed tog sin Begyndelse.

Først nu kom de to Udkast frem, der allerede havde foreligget færdige den foregaaende Aften.

Le traité (VI, 6) var i denne Skikkelse overensstemmende med, hvad Statsraadet ønskede. I Art. 3 var Udkastet fordelagtigere end det, som allerede var tiltraadt, medens Art. 2 havde faaet en strængere Form. Imidlertid blev VI, 6 vedtaget og erholdt om Aftenen den 13de Christian Frederiks Tilslutning. Herom blev Statsraadet underrettet (S. 105).

Af denne *traité* findes i de norske Archiver kun eet Exemplar. En Sammenligning mellem dette (VI, 6) og VII, 6 viser, at det ikke i Løbet af den 13de har modtaget nogen Forandring. VI, 6 giver nemlig, hvad der var vedtaget om Aftenen den 13de, medens VII, 6 — hvad det end kan være¹ — i alle Tilfælde maa give Resultatet, som det forelaa 24 Timer forud.

Anderledes var det med Udkastet til en *convention d'armistice*, hvoraf der findes to Exemplarer (VI, 7 og VI, 8), mellem hvilke der igjen er flere Afvigelser.² Sammenhængen hermed er imidlertid let at forklare.

Udkast VI, 7 slutter sig i det Væsentlige til det foregaaende Udkast (VI, 4). Art. 1 i VI, 7 svarer saaledes til Art. 10, VI, 4, med Undtagelse af Blokadens Ophør. Art. 2 var Art. 9 i VI, 4. Art. 3 var Art. 8, med nogle udvidende Tillæg, over hvilke Christian Frederik den 12te havde udtalt sin Misfornøielse (S. 92). Art. 4 var Art. 6, og Art. 5 var Art. 7. Art. 6 var ny og havde ligeledes vakt Christian Frederiks Misbilligelse. Endelig var Art. 7 en Gjentakelse af Art. 11 i VI, 4. Vi maa her have for os den første Redaktion, efterat der var foretaget en Deling mellem de politiske og de militære Bestemmelser.

Om dette Udkast (VI, 7) blev der saa den 13de ført meget indgaaende Forhandlinger. Gjennemgaaende gav Bjørnstjerna efter for de norske Underhandlers Krav. Om Aftenen forelaa der saa et væsentlig nyt Udkast, hvori disse i stor Udstrækning vare imødekommne. Dette er VI, 8. De forskjellige Artikler havde deri modtaget følgende Forandringer fra den Form og det Indhold, de havde i VI, 7:

Art. 1 modtog et Tillæg om Blokaden, hvorved den bragtes tilbage til Indholdet af Art. 10 i VI, 4 og blev overensstemmende med, hvad der var godkjendt af Statsraadet (S. 103, nederst).

Art. 2 fik det af Statsraadet krævede Tillæg, som maatte anses nødvendigt og paakrævet af vægtige nationale Hensyn.

Art. 3 blev forkortet og aldeles forandret. Glommen blev vedtagen som Grænse for de svenske Tropper, og Fordringen om, at den norske Hær skulde gaa tilbage til Drammen, blev opgivet. Ogsaa her var den

¹ Smlgn. nedenfor, S. 183.

² I Fra Kiel til Moss, S. 70, omtales kun det ene af disse Udkast (VI, 8). Ovenstaaende Fremstilling er saaledes væsentlig ny. I nævnte Bog ere efter dens Plan de militære Bestemmelser kun mere flygtig behandlede.

af Statsraadet krævede Forandring antagen, uagtet den svenske Underhandler den foregaaende Dag havde ment, man vilde ende med at vedtage VI, 7, Art. 3 (smlgn. S. 93 nederst).

Art. 5 blev, som den var, men fik i Art. 7 det af Statsraadet ønskede Tillæg.

Art. 6 blev væsentlig forkortet; den havde ikke været behandlet i Statsraadet.

Art. 8 var ny, men rimelig og nødvendig, saaledes at det ikke kunde fremkalde nogen Indsigelse, naar den nu fik en Plads i det sidste Udkast til Vaabenstilstand.

Art. 9 var Art. 7 og godkjendt af Statsraadet.

Det Exemplar af *convention d'armistice*, som Bjørnstjerna den 12te tilstillede Carl Johan, kan nu ikke mere skaffes tilveie. Antagelig har det været overenstemmende med VI, 7. Uagtet det vilde have sin Interesse ogsaa at kunne fremlægge dette Exemplar, maa det dog kunne ansees sikkert, at de bevarede Udkast ere tilstrækkelige til at give Overblik over Forhandlingerne den 13de, ialfald i deres væsentligste Træk og til at bestemme deres Karakter.

Den svenske Underhandler var fremdeles paa det Uvisse med Hensyn til Carl Johans endelige Bestemmelse. Saalænge denne ikke endnu var indløben, maatte Alt være uafgjort. Bjørnstjerna erklærede, at han fandt Forslagene antagelige. Men han vovede ikke at sætte sit Navn derunder, endog under Forbehold af, at de modtog Kronprinsen af Sveriges Ratifikation. Den 13de August gik ogsaa til Ende, uden at der indløb noget Svar paa hans Brev af den foregaaende Dag. Saavel han som de norske Underhandlere maatte under disse Omstændigheder med Spænding imødesee, hvad der videre kunde indtræffe. De svævede i fuldstændig Uvidenhed om det Indhold, det endelige Svar kunde tænkes at faa.

I Løbet af den 13de August fandt der ogsaa i det svenske Hovedkvarter vigtige Overlægninger Sted. Carl Johan tog der Stillingen under alvorlig Overveielse.¹ Om de i det norske Hovedkvarter pleiede Forhandlinger havde han Besked gennem de mundtlige Oplysninger, som Baron Toll kunde meddele, samt gennem Bjørnstjernas Brev af den 12te (VI, 11, S. 93 flg.). Med dette fulgte Udkast til en *traité* (VI, 6 og VII, 6)

¹ Herom kan i Almindelighed henvises til Fra Kiel til Moss, S. 71 flg.

i den samme Aften vedtagne Form. Ogsaa Udkastet til *articles séparés* (VI, 5), der maa være redigerede den 11te, og Udkastet til en *convention d'armistice* (VI, 7) maa antages at være tilstillede Carl Johan ved samme Leilighed, saavel som maaske en Afskrift af det Udkast til en Proklamation, der var afsendt med Tank (V, 4).

Carl Johan har paa denne Dag tænkt meget, og han har ogsaa talt meget. For helt at kunne dømme om, hvad han har besluttet, maatte der være Adgang til at sammenholde de Udkast, som han modtog, med den Redaktion, han maa have sendt tilbage til den 14de.

Saa meget er sikkert, at de Ændringer, han foretog i de modtagne Udkast, ikke vare meget indgribende; de maa væsentlig have bestaaet i sproglige Rettelser.

I Hs. Maj. Kongens Archiv findes et Udkast til *traité* (VII, 6, S. 111 flg.), der angives at være netop det, som af Carl Johan blev sendt tilbage til Bjørnstjerna. Dette er omtalt som Kronprinsen af Sveriges Ultimatum,¹ hvilket skulde være affattet paa en saadan Maade, at det ikke levnede Christian Frederik *något enda kryphål*. Som jeg tidligere har paavist,² stemmer dette saakaldte Ultimatum Ord til andet med det Udkast, som allerede om Aftenen den 12te var vedtaget af Christian Frederik ved den da med Bjørnstjerna førte Underhandling. Herom er ytret af en høit anseet svensk Forsker³: «*Upplysningen är utan tvifvel af stort intresse.*» Dette kan dog kun gjælde under den Forudsætning, at vedkommende Dokument virkelig er, hvad det paastaaes at være.

En Undersøgelse af Originalen vilde antagelig ogsaa her kunne kaste mere Lys over dette Aktstykke. Idet der ikke endnu har været Adgang til at foretage en saadan Undersøgelse, bliver det foreløbig nødvendigt at henholde sig til de modtagne Oplysninger og den gjældende Tradition og gaa ud fra, at nævnte Aktstykke er, hvad der S. 111 er betegnet med Ordene: «Det Udkast til Konventionen, som blev antaget af Carl Johan».⁴

Imidlertid har jeg, efterat mit Skrift Fra Kiel til Moss var udkommet, faaet visse Tvivl, hvorvidt de modtagne Oplysninger virkelig holde Stik, og om Udkastet VII, 6 ikke snarere er det Exemplar af Konventionsudkastet (*traité*), som Bjørnstjerna om Aftenen den 12te tilstillede Carl Johan. Det er paafaldende, at der ikke skulde være gjort nogen Forandring, og at Udkastet skulde være sendt tilbage, ganske som det var modtaget.

¹ Bjørnin, Kriget i Norge, S. 302 (tyske Oversættelse, S. 309 flg.).

² Fra Kiel til Moss, S. 72.

³ C. G. H. i Sv. hist. Tidskr. 1894, 8fvers., S. 41.

⁴ Paa samme Maade Bjørnin paa det ovenfor S. 111 angivne Sted.

Under Forudsætning af, at VII, 6 virkelig er, hvad det gaar for at være, skulde der imidlertid i det vigtigste Punkt vides fuld Besked om Resultatet af Carl Johans Overlægninger den 13de August. Han maa da uden Forandring have antaget det ham tilstillede Udkast til en *traité*. Carl Johan har da den 13de godkjendt et Forslag, der indeholdt Bestemmelser, som det norske Statsraad samme Dag — uden at han derom var vidende — havde foreslaaet indført.

Udover dette savnes bestemte Oplysninger om, hvorledes Carl Johan stillede sig til de modtagne *propositions ci-jointes* (S. 93), der omtales i Bjørnstjernas Skrivelse af 12te.

I Anledning af en Bemærkning af C. G. H. i Svensk historisk tidskrift, 1894, öfversikter, S. 42, maa her udtrykkelig gjøres opmærksom paa, at jeg aldrig har omtalt, at jeg havde Adgang til mere end *le traité*, og at jeg blot har kunnet sammenholde de Udkast, der i nærværende Samling ere betegnede VI, 6 og VII, 6. I de mig foreliggende Udkast er der af Carl Johan ingen Forandring foretaget; om andet har det derfor været umuligt at udtale nogen Formening.

Imidlertid er der i samtidige Aktstykker talt meget om, at der skulde foretages og virkelig ogsaa blev foretaget visse Ændringer og Rettelser, der paakrævedes af «Sproget». Om det ogsaa er umuligt med Sikkerhed at angive, hvori disse kunne have bestaaet, saa gaar det ikke an at se bort fra, hvad der saaledes berettes.

Bjørnstjerna siger i sin Skrivelse, VI, 11, at Christian Frederik var villig til at underskrive det ham ved Tank tilstillede Udkast til en Proklamation (V, 4) paa et enkelt Punkt nær og *avec les changemens que la langue entraînera* etc.

Carl Johan siger (S. 111) i sit Brev til Generalmajor Bjørnstjerna af 13de August (VII, 5), at der skal foretages *une nouvelle rédaction des conditions proposées, en conservant en quelque manière les mêmes bases, le génie de notre langue rendant ce changement nécessaire*.

Er der nu af ham den 13de foretaget nogen saadan sproglig Forandring?

I Proklamationsudkastet, V, 4, kan det ikke være skeet, hvorom Enhver kan overbevise sig ved at sammenligne det her, S. 74 flg., meddelte Aftryk efter det Exemplar, der forblev i Norge, med det, som senere blev trykt i Sverige.¹

Det skulde da nærmest være i de to resterende Aktstykker, *convention d'armistice* og *articles séparés*. Om det første kan jeg af de før

---

¹ O. Alin, Den svensk-norska unionen, bilagor, S. 135 flg.

nævnte Grunde Intet meddele, udover den sandsynlige Formodning, at det er sendt Carl Johan i den Redaktion, der her er trykt som VI, 7. Det andet blev i den Form, hvori det allerede forelaa den 11te, fremlagt i Statsraadet den 13de, og det er sandsynligt, at det ogsaa i denne er bleven afsendt til Carl Johan om Aftenen den 12te. Ved disse *articles séparés* kan der være foretaget sproglige Ændringer. Men saalænge det ikke lader sig paavise, hvorledes de vare redigerede, da de sendtes tilbage fra Carl Johan, er det umuligt at udtale sig derom uden i Gjætninger. Den Redaktion af Artikel 3, som blev foreslaaet i det den 14de fremlagte Udkast (VII, 10), kan skyldes Carl Johan. Men den er i saa Fald ingen «sproglig Ændring».

I ethvert Fald bliver der, med det nu foreliggende Materiale, noget Besynderligt, noget Uopklaret ved Sammenhængen med den nye Redaktion, som den 13de skal være foretaget af Carl Johan. Maaske der senere kan blive fremdraget Aktstykker, som kunde løse og hæve de Tvivl af forskjellig Art, som her maa opstaa.

Underhandlingernes sidste Afsnit fandt Sted Søndag den 14de August og begyndte tidlig om Morgen. Generallieutenant Baron A. F. Skjøldebrand, som overbragte Carl Johans endelige Bestemmelse, ankom Kl. 6 til Moss, hvor han som Underhandler traadte ind ved Siden af Generalmajor Bjørnstjerna. Som norske Underhandlere fungerede ogsaa denne Dag Statsraaderne Aall og Collett, for hvem nu den fornødne Fuldmagt (S. 114, VII, 9) blev udfærdiget. Efter den Indberetning, som Skjøldebrand kort efter sin Ankomst stillede Carl Johan (S. 113, VII, 8), forefandt han i det Væsentlige alle Vanskeligheder for den politiske Overenskomst bortryddede. Dette var ogsaa rigtigt, dog ikke ganske i den Udstrækning, som det skulde synes efter hans Ord.

En Sammenligning mellem de af Christian Frederik og Bjørnstjerna den 12te vedtagne Udkast (VI, 6) med den endelige Konvention, der nu ikke længere fører den tidligere Benævnelse: *traité*, men har faaet det Navn: *convention*, under hvilket den er bleven bekjendt og fremdeles omtales i Historien, vil nemlig vise, at der ved Underhandlingerne den 14de ogsaa er foretaget en Del Ændringer.

Af disse har i Udkastet til *le traité* den vigtigste været den, at den oprindelige Art. 2 i VI, 6 og VII, 6, mod hvilken Christian Frederik af let forstaaelige Grunde krympede sig, nu blev udtagen af Konventionen. Men uagtet han i det længste har modsat sig, blev den ikke sløfet. Den

er kun omdannet til en *article additionnel*, der indtil videre skulde holdes hemmelig. De svenske Underhandlere maa have gjort dens Vedtagelse til en *conditio sine qua non*, og Christian Frederik gav efter og bemyndigede (S. 114) Aall og Collett til at undertegne ogsaa den.

Den tidligere Art. 3 blev nu delt i to (2 og 3), og Art. 4 og 5 svarede væsentlig til de forhen vedtagne. Som ny Art. 6 indkom en Bestemmelse, der væsentlig svarede til Punkt 2 og 3 i Proklamationen af 10de August (VI, 2), hvis første Punkt allerede var indtaget i Konventionen som Art. 3. Endelig kom den tidligere Art. 6 som Konventionens Art. 7. Dertil kommer da endvidere en Del Ændringer af rent redaktionel Art, som angaa de enkelte Ord og Udtryk, og i hvilke det kunde formodes, at man havde for sig den af Carl Johan foretagne Redaktion. Dette er dog langt fra sikkert.

I Konventionens Artikel 3 tales om *la constitution, rédigée par les députés de la diète d'Eidsvold*. I Udkastene lød disse Ord saaledes: *la constitution, telle que la nation s'est donnée*. Denne Forandring synes at kunne have stor Betydning, og i Hr. N. Edéns Skrift, *Kielerfreden och unionen*, S. 53 og fornemmelig S. 56, er der ogsaa lagt stor Vægt paa Konventionens Affattelse i dette Punkt: at man derved har bestemt sig for at anvende et saa dæmpet Udtryk som *rédigée*. Nævnte Forfatter har ikke været vidende om, hvad der stod i de ældre Udkast, og han vil antagelig, naar han bliver bekendt dermed, mene at have Ret til end mere at fremholde dette. Det skulde jo ogsaa synes, som om en saadan Forandring maatte have sin store Vægt for Konventionens Tydning, og at den alene kunde være indkommen efter et bestemt Forlangende fra Carl Johan eller fra de svenske Underhandlere.

Alligevel tør dette være høist tvivlsomt. Det bliver endog tværtimod næsten bevisligt, at det dæmpede Udtryk maa ansees indkommet efter et norsk Forlangende.

Redaktionen: *la constitution, telle que la nation s'est donnée* har sin interessante Historie. Disse Ord findes først i Christian Frederiks *bases et stipulations* af 13de Juli (S. 26) og maa derfra være gaaede over i det af Carl Johan forfattede Udkast til en Proklamation, som 8de August forelagdes Christian Frederik (V, 4). Deri læses: — — — *des mêmes avantages, privilèges et immunités, qu'elle (c: la nation) s'est donnée par sa constitution d'Eiswolde* (S. 75).

Christian Frederik, som oprindeligt havde foreslaaet denne Redaktion, fik imidlertid senere andre Tanker; han vægrede sig ved at benytte den. I det Udkast, han har nedskrevet til en forandret Redaktion af nævnte Proklamation, ere de omhandlede Udtryk borttagne, — og hvorfor? Der kan

ikke vel tænkes en anden Forklaring end den, at Christian Frederik har faaet den Tanke, at den benyttede Form kunde virke til at faa ham selv skudt tilside ved at lade Nationen komme foran ham.¹

I Carl Johans Proklamation af 10de August (VI, 2) tales om *la constitution faite par la diète d'Eiswold*, hvorimod der i Bjørnstjernas første og andet Udkast til en politisk og militær Konvention (VI, 3, VI, 4) atter er anvendt det tidligere Udtryk *la constitution, telle que la nation s'est donnée*, hvorfra det videre er gaaet over i Art. 3 af det sidste Udkast (VI, 6). Men saa forsvinder det den sidste Dag af Konventionen.

Vi se altsaa, at det strøgne Udtryk er godkjendt af Carl Johan, og at det er bibeholdt i Udkastene paa svensk Forlangende, medens det tidlig vakte Anstød hos Christian Frederik. Naar saa et mere farveløst Udtryk kommer ind i den sidste Redaktion, er det ikke grundet at opstille den Formodning, at hine Ord tilsidst skulde være udgaaede efter Forlangende af Carl Johan eller de svenske Underhandlere, og er dette saa, da bliver det af Hr. Edén (S. 56) fremholdte Ræsonnement ligt med Nul: *«Det är ett mycket försiktigt och färglöst ord detta »rédi-gée», »uppsatts», och det förefaller nästan osannolikt, att det skulle hafva användts, om man ej med afsikt velat välja just ett sådant uttryckssätt för att undgå frågan om konstitutionens giltighet.»*

Var dette Tilfældet, kan man være forvisset om, at Christian Frederik — der nu er den eneste, som vides at have gjort Udsættelse ved den først foreslaaede Redaktion — ikke havde havt en Indvending imod denne. Alt, som kjendes dertil, peger unegtelig i Retning af, at den Ændring, som blev foretagen i sidste Øieblik, er gjort for at imødekomme Christian Frederik. For at bevise noget Andet, maa der skaffes fuld Sikkerhed for, at Carl Johan eller Bjørnstjerna i den ellefte Time opgav den Betragtning, de havde havt ved hele den forudgaaende Række af Underhandlinger. I sig selv kan Christian Frederiks Omslag forekomme lidt paafaldende. Men det maa synes sikkert, at han har havt en saadan Tankegang, der har ført til, at det fra svensk Side krævede, overfor den norske Nation langt mere imødekommende Udtryk blev ombyttet med et andet, der med Foie kan betegnes som mere afdæmpet og farveløst.

Efterat Konventionen var udfærdiget, blev der i Carl XIII's Proklamation af 30te August² brugt Udtrykket: *upprättade*, der vel nærmest maa ansees at være en Oversættelse eller Omskrivning af *rédi-gée*. Her kan dog ogsaa tænkes paa Formen *faite* i Proklamationen VI, 2.

¹ I VI, 7, b (S. 80) anvender Christian Frederik kun Udtrykket: *la constitution actuelle*.

² O. Alin, Svensk-norska unionen, bilagor, S. 146.

Ved de øvrige Ændringer, som nu bleve foretagne, er der ikke Meget at bemærke. I Art. 1 er *en conformité de* forandret til: *dans le mode prescrit par*. I Art. 3 er der endvidere foretaget en redaktionel Ændring i de Udtryk, der angaa de Forandringer, som skulde foretages i Grundloven for at afpasse denne til de nye Forhold, der vilde blive en Følge af Foreningen. I Art. 4 er *manifestées* ombyttet med det stærkere og rigtigere *confirmées*, og i Art. 2 *traitera* med *communiquera*. Alle disse Ændringer kunne tænkes at skrive sig fra Carl Johans Haand,¹ uden at dette dog lader sig anse for sikkert. De kunde ogsaa meget vel antages at skrive sig fra Underhandlerne, enten de svenske eller de norske. Overhovedet er der i selve Konventionen Intet, som i sig selv strider mod den Mening, at VII, 6 er, hvad det paastaaes at være. At ialfald en enkelt af de sidste Ændringer alene skyldes Underhandlingerne i Moss, er efter Skjældebrands Brev (VII, 8, S. 113) sikkert. Det var fra norsk Side oplyst, at Storthinget ikke kunde være forsamlet inden Udgangen af September, og de svenske Underhandlere gik i Henhold dertil ind paa at forlænge Terminen for Indkaldelsen med de første otte Dage af Oktober Maaned.

Forhandlingerne om *la convention d'armistice* frembyde en ikke ringe Interesse.

I det Hele og Store betegne de en Tilbagevenden fra det af Bjørnstjerna i Udkast VI, 8 indtagne, mere imødekommende Standpunkt til Udkast VI, 7 med dets strengere Bestemmelser. For en Del er der dog taget Hensyn til de af det norske Statsraad fremsatte Krav, som foreløbig vare tagne til Følge af Bjørnstjerna ved Underhandlingerne den 13de.

Den endelig vedtagne Vaabenstilstand er trykt som VII, 14. For saavidt dens Afvigelser fra VI, 7 og VI, 8 alene ere at opfatte som sproglige Forbedringer, kan der være Grund til at formode, at de skrive sig fra Carl Johans Haand. Det maa forudsættes, at et Udkast, der ialfald i det Væsentlige stemte med VI, 7, har foreligget for Carl Johan, som derimod var ubekjendt med det derefter udarbejdede Udkast (VI, 8). Noget sikkert vides imidlertid ikke.

Art. 1 i VII, 14 er udvidet, men stemmer i det væsentlige med Indholdet af samme Art. i VI, 7, saavel som i VI, 8. Af sidstnævnte er dog Slutningen udskilt og danner en egen Artikel (2), der er udvidet med et Tillæg (*sauf les droits* etc.), der maa formodes at være indkommet efter norsk Forlangende.

¹ Navnlig tør dette gjælde Indsættelsen af *communiquera* for *traitera*.

Art. 3 er den tidligere Art. 2, redigeret efter det norske Forlangende, med Tilsætning af en Betingelse (*si la forteresse* etc.), der synes at være et svensk Forbehold.

Art. 4 er den tidligere Art. 3 og skal nedenfor særskilt omtales.

Art. 6 (før Art. 4) var affattet, som den var forlangt fra norsk Side, og uden at Carl Johan derom kan have udtalt sig. Efterat Art. 4 var forandret, maatte ogsaa de sidste Linier i den nye Art. 5 forandres og afpasses derefter.

Art. 6 er den gamle Art. 5.

Art. 7 er bragt nærmere til Art. 6 i VI, 7. Bestemmelsen om Maaden, hvorpaa den norske Hærs tilbagegaaende Marschlinier skulde ordnes, er strøgen. For øvrigt er der enkelte Forandringer ogsaa fra VII, 7.

Art. 8 er en udvidet Redaktion af Art. 7 i VII, 8, uden Tilsvarende i VII, 7; det er en Fordring af det norske Statsraad, der er nærmere bearbejdet under Forhandlingerne den 14de. I denne Ændring kan neppe Carl Johan have haft nogen Del.

Art. 9 er Art. 8 af VI, 8, altsaa ikke foreslaaet af Carl Johan.

Art. 10 har i VI, 8 intet Tilsvarende, men er en noget forandret og udvidet Redaktion af den sidste Del af Art. 3 i VI, 7.

Art. 11 er ny og ligesaa Art. 12; den første kan meget godt være indbragt den 14de August, og den anden maa være det, som et Forslag af de norske Underhandlere.

Art. 9 i VI, 8 udgik, ganske naturlig som Følge af de Bestemmelser, som indeholdtes i den nye Art. 10.

Hovedpunktet ved disse Forhandlinger var Demarkationslinien mellem Hærene. Vi have seet, hvorledes Bjørnstjerna den 13de havde givet efter i alt Væsentligt. Efter Skjöldebrands Ankomst maatte han indtage et andet Standpunkt, og det tør derfor antages, at den nye Underhandler angaaende dette Spørgsmaal har medbragt mere bestemte Instruktioner.¹ Idet disse ikke for Øieblikket kjendes, tør jeg ikke udtale mig om deres Indhold, uden forsaavidt de maa have været strengere. Men hvorvidt Carl Johan har krævet opretholdt den i VI, 7 angivne Demarkationslinie, eller han har angivet den, som tilsidst indgik i Vaabenstilstandens Art. 4, lader sig ikke nu med Bestemthed oplyse.

Den ved Vaabenstilstanden fastslaede Demarkationslinie blev en Mellemlinie, mildere end VI, 7 og strengere end VI, 8. Tank havde ogsaa (ifølge VII, 8) foreslaaet en Linie, der forekom Skjöldebrand mere

---

¹ Smlgn. ovenfor, S. 106, og Schinkel-Bergmann, VIII, S. 209.

antagelig, og som han anbefalede. Formodentlig er dette den, som er indtaget i Aalls og Colletts Reservation, og saaledes den, som Carl Johan tilsidst gav sin Tilslutning.

Med Demarkationslinien vare alle Vanskeligheder vedkommende de to Hoveddokumenter bortfjernede. Om den saakaldte *article additionel* (VII, 13, a) er ovenfor oplyst, at den blev antagen af Underhandlerne. Den deri forudsatte Erklæring (VII, 13, c) blev ogsaa afgiven af Christian Frederik. Vi have derhos at se paa de saakaldte *articles séparés* (VII, 13, b).

Efterat disse antagelig den 11te vare udarbejdede i Redaktionen VI, 5 og derpaa tilstillede Carl Johan, havde det norske Statsraad den 13de ved dem gjort sine Bemærkninger og forlangt en fuldstændig Omredaktion. Der gjordes atter Udsættelser ved disse Artikler den 14de. De forelaa da i en ny Redaktion (VII, 10). Artikel 1 var trods Statsraadets Protest uforandret, medens Art. 2 var forandret efter dettes Ønske, og Bestemmelsen om, at det skulde fungere i Egenskab af Nationens Repræsentanter, nu helt strøgen. Den oprindelige Art. 3 var ligeledes strøgen, og i den nye var indtaget Bestemmelsen om, at Statsraadet skulde underskrive: paa allerhøieste Befaling. Denne havde tidligere staaet i Art. 2. Derhos var der nu tilkommet en Indledning, hvorved dette i udtrykkelige Ord skulde betegnes som en Indrømmelse af den svenske Konge (*S. M. le Roi de Suède* etc., øverst S. 115).

Dette er den Redaktion, hvis Tilværelse jeg tidligere har formodet, og til hvilken der er hentydet i mit Skrift, Fra Kiel til Moss, S. 75. Den foreligger nu trykt, — og efter den kan det siges, hvad der i sidste Øieblik var forlangt fra svensk Side. I denne Form vilde den tredie separate Artikel saa tydelig, som det vel var muligt, have fastslaaet, at Norge styredes i den svenske Konges Navn, og derimod nedlagde nu Christian Frederik sin bestemte Indsigelse. Denne blev tagen tilfølg. De svenske Underhandlere indgik paa at stryge Intimationen til Art. 3.

Efter dette vare Underhandlingerne tilende. Konventionen i Moss blev afsluttet.

I de mod mit Skrift, Fra Kiel til Moss, fremkomne Kritiker er der reist meget skarpe Anklager mod mig, fordi jeg ikke straks og samtidig offentliggjorde de nye Aktstykker, paa hvilke dette var bygget. Der tales derimod ikke et Ord om, at jeg øieblikkelig havde bebudet, at Aktstykkerne ogsaa skulde komme, men først om nogen Tid. Det kan være

hensigtsmæssigt at give parallele Aftryk af det, som jeg virkelig har sagt, og hvad f. Ex. Hr. N. Edén i den Anledning i sit Skrift Kielerfreden och unionen har anseet sig berettiget til at fortælle om mine Udtalelser:

Fra Kiel til Moss,

S. 5.

Man vil maaske i denne Bog savne et større Apparat af Kilder. Men dette kan først om nogen Tid blive offentliggjort i en særskilt Samling af nye Aktstykker, der belyse det samme Emne. Denne er istandbragt fra mange forskjellige Archiver — — — Denne Samling vil blive udgiven af Videnskabs-selskabet i Christiania.

Kielerfreden och unionen,

S. 40.

Prof. Nielsen aftrykker några förut ej publicerade dokument i sin senaste skrift, men beklagligtvis endast ett fåtal, ehuru af hans förtal synes framgå, at han gjort omfattande samlingar, och ehuru det kunde synas som en ganske naturlig sak, att hans framställning också åtföljts af bevis ur de källor, på hvilka den stödjer sig.

For at forstaa og bedømme Beskaffenheden af denne Indvending vil det være nok at gennemlæse ovenstaaende, og dermed er enhver videre Bemærkning fra min Side overflødig. Den føromtalte Anmelder i Nya Dagl. Alleh., som i det Hele viser en stor Overenstemmelse med Hr. N. Edéns Synsmaader og Methode, har dog ialfald oplyst, at jeg havde bebudet Udgivelsen af en Samling af Aktstykker angaaende Konventionen.

Hvad der i Nya Dagligt Allehanda er indvendt mod mig, fordi jeg har antaget, at de to Udkast V, 3 a og b daterede sig fra Statsraad Tanks Sendelse, er allerede omtalt S. 172. Hr. N. Edén angriber mig yderligere derfor og er navnlig yderst indigneret over den Begrundelse, jeg skal have leveret for, at disse ere, hvad jeg har antaget dem for at være. Jeg kjender ingen saadan tidligere Begrundelse og har aldrig tænkt paa at levere den før nu.

Jeg skrev om dem (Fra Kiel til Moss, S. 51): «Det tør være utvivlsomt, at man har disse i to Koncepter, der forefindes i Hs. Maj. Kongens Familiearchiv, skrevne med samme Haand og paa samme Slags Papir, og i enhver Henseende med Præget af at være aldeles samtidige. Det første er mærket «August» — —» Som Enhver kan se, har det med disse Ord aldrig været Tanken at levere nogen Begrundelse; det er kun et Par Antydninger om selve Dokumenternes Karakter. De Grunde, til hvilke jeg støttede mig, og som jeg fremdeles anser for afgjørende, har jeg først tænkt at fremsætte i Forbindelse med den Samling af Aktstykker, som jeg nu kan offentliggjøre. Hr. Edén har været vidende om, at denne skulde komme, og hans *alter ego* i N. D. A. har ogsaa vedgaaet det. Men ligesuldt fortsættes der med den Taktik, som man engang har fundet

hensigtsmæssig at anvende i denne Sag. Om selve Sagen henviser jeg til den Begrundelse, som vil findes ovenfor, S. 172 flg.

Hr. N. Edén tillader sig videre (S. 41) i sin Bog om Kielerfreden och unionen at udslynge følgende Ord:

«Det sätt, hvarpå prof. N. i dessa och andra fall, där man verkligen kan kontrollera honom, visar sig ha handskats med källorna, måste naturligtvis gifva en än skarpare accent åt den i och för sig naturliga fordran, att han skulle satt läsaren i tillfälle att få se de källor, hvarpå han stödjer sin skildring.»

Dette er ene og alene en ny Gjentakelse af de gamle tendentiøse, men ugrundede Paastande. Det kan dog være nyttigt at se lidt nærmere efter, hvad der paaberaabes til Støtte for Beskyldningerne.

I Hr. Edéns Bog S. 44 flg., Note 2, faar jeg høre meget ilde, fordi Forfatteren ikke kan forene min Fremstilling af, hvad der staar i Forbindelse med den af Bjørnstjerna foreslaaede *mezzo terminò*, med de mindre tydelige Udtalelser, der forekomme i Bjørnstjernas eget Brev (VI, 11). «*Man sväfvat*», skriver Hr. Edén, «*nu i den fullständigaste okunnighet om, hvilka skäl han kunnat ega att framställa förhandlingarna i ett så helt annat ljus än Bjørnstjerna själf.*»

Det skal ikke være nogen Vanskelighed at belære Hr. Edén om denne Sag, og jeg maa da først underrette óm, at her foreligger andre Kilder end det Brev, hvoraf han alene tror, der kan vindes Kundskab.

Min Fremstilling (Fra Kiel til Moss, S. 65 flg.) gaar ud paa, at Christian Frederik ikke i Mellemtiden, inden han havde gjentaget sin Thronfrasisgelse for Storthinget, vilde indgaa paa, at Landet skulde styres i den svenske Konges Navn, og at Bjørnstjerna derfor foreslog at anvende, hvad han kaldte en *mezzo terminò*. Denne bestod deri, at han foreslog, at Statsraadet uden nærmere Betegnelse skulde, naar det undertegnede, anvende Formelen: paa allerhøieste Befaling. Dertil kom ogsaa et Forslag om, at der maatte træffes et Forbehold om, at Storthinget alene skulde sammenkaldes i det Øiemed at modtage Christian Frederiks Nedlæggelse af den udøvende Magt.

Det er ikke her Bjørnstjernas Brev af den 12te (VI, 11), men hans første Udkast (VI, 3) og Christian Frederiks Brev af den 11te, som ere de bedste Kilder. Udtrykket *mezzo terminò* er alene at finde i Bjørnstjernas Brev. Men de andre vise, hvorledes det videre er foregaaet.

Christian Frederik siger (V, 92), at hans Hovedindvending ved Proklamationsudkastet (V, 4) gjaldt Rigets Bestyrelse i den svenske Konges

Navn, men at Bjørnstjerna havde foreslaaet et Middel til at udjævne denne Vanskelighed. Midlet var intet andet end af Proklamationen at udtage Ordene: *au nom de S. M. le Roi de Suède et de Norvège* (S. 74) og i Art. 4 af det første Udkast indsætte: *paa allerhøieste Befaling* (S. 85 og Note 1). Dette skede. Den Bestemmelse, paa hvilken Hr. Edén lægger den hovedsagelige Vægt, nemlig det foreslaaede Forbehold om Øiemedet for Storthingets Indkaldelse nævnes overhovedet ikke i noget Udkast før i den endelige Konvention af 14de August. Der tør saaledes være ganske gode Grunde tilstede for at betragte Sagen helt omvendt af ham, der aldeles ikke vil tillægge Betegnelsen «paa allerhøieste Befaling» den Vigtighed, som den i Virkeligheden maa have havt. «*Den har*» siger Hr. Edén, «*endast ingått såsom en detalj i den större kompromiss, hvilken han* (o: Bjørnstjerna) *betecknar såsom sin mezzo terminò, nämligen hela anordningen af Christian Frederiks abdikation.*» Da der senere hen vil være Anledning til at komme tilbage til den samme Sag, skal jeg foreløbig afslutte mine Bemærkninger om den Maade, hvorpaa Hr. N. Edén har *handskats* med Dokumenter, som han ikke havde Kjendskab til.

De to store brændende Spørgsmaal ved disse Forhandlinger vare: at udfinde og fastslaa den Form, hvorunder Christian Frederik skulde nedlægge den udøvende Myndighed og at fastsætte den militære Demarkationslinie. Om det sidste er ovenfor (S. 189 fig.) meddelt de fornødne Oplysninger. Om det første vil det derimod være nødvendigt at sammenstille de forskjellige Data til en Oversigt, hvorefter der kan udvindes en klar Opfatning af, hvad der har ligget bag de ofte tilslørede Talemaader, der bringes i Anvendelse, og som efterhaanden undergaa en Række af Forandringer. Saadant bliver alene muligt ved at begynde med den første Begyndelse, i de ved Statsraad Tank indledede Forhandlinger.

Det er tidligere fremholdt, at Kong Carl XIII's Proklamation af 10de Juli og Carl Johans af 10de August staa som Mærkestene for en i Mellemtiden foregaaet Forandring i den inden Sveriges høieste Kredse raadende Opfatning af den norske Grundlovs Brugbarhed som Basis for kommende Forhandlinger om en Forening. Men Forandringen strakte sig heller ikke længere. Dette kommer især tilsyne ved den Fremgangsmaade, som det foresloges Christian Frederik at anvende, naar han skulde nedlægge den udøvende Myndighed, som det norske Folk havde overdraget ham. De Forslag, som forelaa den 8de Augusti, maa i den Henseende siges at være talende nok. Idet Christian Frederiks Kongeværdighed aldrig var aner-

kjendt, var det fra svensk Side en Umulighed at omtale den og tilstede noget Udtryk, der lod sig tyde, som om han nedlagde en Krone eller frasagde sig en Throne.

Forudsætningen for de Forslag, der fremsattes gennem Tank, var den, at Christian Frederik straks skulde nedlægge sin Magt, overdrage Rigets foreløbige Styrelse til Statsraadet og indkalde et overordentligt Storting for derpaa at have en venskabelig Sammenkomst med Carl Johan og saa at forlade Landet. Dette skulde straks styres i den svenske Konges Navn, hvorefter Stortingets første Handling maatte blive at anerkjende denne som den, der havde været Landets lovlige Hersker siden 14de Januar.¹

Til en saadan Fremgangsmaade vilde Christian Frederik ikke laane sin Medvirkning. For ham blev disse Forslag kun et Udgangspunkt for nye Underhandlinger, hvilke han ikke afviste. Han svarede, at han blot i Stortingets Hænder kunde nedlægge den Værdighed og de Rettigheder, som vare ham overdragne.

Overfor denne bestemte Tilkjendegivelse blev der øieblikkelig fra svensk Side bøiet af, og man søgte gennem det af Generalmajor Bjørnstjerna fremsatte første Udkast at finde en Mellemvei. Saaledes var allerede dette bygget paa et Kompromis, der skulde mægle mellem de stridende Meninger. Forslagene lød nu saaledes:

Christian Frederik skulde snarest muligt sammenkalde Stortinget og høitidelig love at nedlægge sin Myndighed i dettes Hænder, saasnart det var sammentraadt; han skulde øieblikkelig overdrage Statsraadet den foreløbige Regjering og saa tilsidst indfinde sig i Stortinget for at nedlægge sin Magt. Men i Erkjendelsen af, hvilken stor Indrømmelse dette betegnede, blev der samtidig tilføiet enkelte andre Bestemmelser, der vilde have givet Overenskomsten en helt anden Karakter. Statsraadet skulde — forlangtes der videre — styre i Kongen af Sverige og Norges Navn og anerkjendes som Nationens Repræsentanter, hvorhos det udtrykkelig skulde fastslaaes, at Christian Frederik ikke kunde anerkjendes som Nationens Chef eller som Mægler imellem den og Hans Svenske Majestæt.

I denne Form vilde Overenskomsten have været aldeles utvetydig. Christian Frederik antog den ikke, og Bjørnstjerna anviste da den førnævnte Udvei til at komme over den store Vanskelighed ved at benytte en Formel, som hver Part kunde tyde efter sine Forudsætninger (smlgn. S. 192). Men dette alene var ikke tilstrækkeligt.

¹ N. Edén, *Kielerfreden och unionen*, S. 41 gjengiver mine Udtalelser om Carl Johans Brev af 8de August paa en Maade, der viser, at de aldeles ikke ere blevne forstaaede. Hvad derom skrives, er fuldstændig misvisende.

I det andet Udkast med de separate Artikler, VI, 4 og 5, vare ogsaa enkelte af de Bestemmelser strøgne, der fastslog Situationen, som om Norge med det Samme skulde have anerkjendt Kongen af Sverige som sin lovlige Herre. Dog stod fremdeles tilbage de to Artikler, der gav Statsraadet Betegnelsen: *représentants de la nation*, og forviste Christian Frederik fra Christiania. Disse beholdtes fremdeles under Forhandlingerne den 13de.

Men ogsaa de bleve omsider opgivne, og for det norske Statsraads Protest blev den engang indholdsrige anden separate Artikel reduceret til den nøgne Bestemmelse, at Statsraadet skulde udøve sine Funktioner *constitutionnellement*. Men samtidig dermed indsattes i den tredie forslagsvis en ny Indledning, der vilde budt fuld Erstatning for, hvad der var opgivet, ved at fastslaa, at det kun var en Indrømmelse af den svenske Konge, naar Statsraadet undertegnede paa allerhøieste Befaling.

Men ogsaa denne Bestemmelse blev opgivet, da Christian Frederik bestemt vægrede sig ved at give den sin Tilslutning og underskrive. I hans Erklæring af 14de August, VII, 11, laa hans Ultimatum, og det blev antaget.¹

Den Fremstilling, som er given i Kielerfreden och unionen, S. 44 flg., er bygget paa et meget ufuldstændigt Kildestof, og allerede dette maatte paa Forhaand være egnet til at gjøre de deraf udvundne Resultater mistænkelige. Efter hvad der nu er offentliggjort, ville de ikke længere kunne opretholdes. Forfatteren af nævnte Skrift siger, at den af Bjørnstjerna foreslaaede *mezzo terminò* var den, at Christian Frederik

visserligen först vid störfingets sammanträde skulle behöfva offentliggöra afsägelsen och lemna Norge, men att han redan nu skulle öfverlemna »den verkställande makten» åt statsrådet.

Men af Aktstykkerne fremgaar jo, at dette væsentlig svarede til de Bestemmelser, der øieblikkelig vare bragte i Forslag. Dette var Bjørnstjernas indledende *Standpunkt*, og da hans *mezzo terminò* er et subsidært Forslag, fremsat under de paafølgende *Forhandlinger*, maa dermed være ment noget helt andet.

Naar det i nævnte Skrift (S. 45) paastaaes, at den foreslaaede (og vedtagne) Indrømmelse *endast gällde tiden för afsägelseaktens formela kungörande*, da er dette ikke rigtigt. Saadant kunde siges, hvis man havde beholdt de stærke Klausuler, som vare medtagne i det første Udkast (VI, 3), der blev fremlagt af Bjørnstjerna. Men efterat disse vare opgivne,

¹ Hvad Edén (S. 64 flg.) anfører om disse Ting, er aldeles uden Fodfæste i de før offentliggjorte Aktstykker med mine Bemærkninger i Fra Kiel til Moss, S. 75, og bliver det endnu mere efter Trykningen af VII, 10 (S. 114 flg. ovenfor).

blev Stillingen en anden. Hr. Edén mener, at det, som opnaaedes ved den endelige Konvention, netop var, hvad der fra Grev Engestrøm var fordret den 26de Juli (II, 13, S. 37 flg.). Men det er ikke saa. Var Konventionen bleven affattet som Udkast VI, 3, da havde Paastanden været rigtig. Efter dette Udkast vilde Christian Frederik i den Tid, som hengik fra hans første Nedlæggelse af Magten og til hans Gjentakelse af sin Forsikring derom for det overordentlige Storthing, have været afklædt al formel Magt og Værdighed. Men idet nu — som de foran gjengivne Aktstykker vise — alle de strenge Tillægsbestemmelser vare strøgne, og selv det sidste Forsøg paa at indbringe en Anerkjendelse af, at Udtrykket «paa allerhøieste Befaling» havde Hentydning til en Befaling af den svenske Konge, var frafaldt, gaar det ikke an at sige, at der ingen Forandring var foregaaet.

Thi det var der.

Vare de oprindelige Standpunkter blevne fastholdte lige til den 14de, da havde Christian Frederik ikke alene bragt det personlige Offer at træde tilbage og det straks; men han havde ogsaa erkjendt, at Norge *de jure* havde været den svenske Konges Besiddelse fra og med Kielerfreden. Som Konventionen tilsidst blev affattet, var alene det første skeet, og intet videre. Allerede det, som derved foregik, var for øvrigt et Udtryk for den Kjendsgjerning, at Sverige i Øieblikket var den overlegne Part, og at Stillingen var uholdbar for Christian Frederik.

Christian Frederik afgav nu det ubetingede Løfte at ville nedlægge Kronen (eller den udøvende Magt) i Storthingets Hænder, men altsaa ikke før dettes Sammentræden. Til den Tid skulde han *confier* den udøvende Magt til Statsraadet, der havde at anvende den før omhandlede Formel ved Udfærdigelsen af alle Dokumenter.

I Henhold hertil har da Norge i Tiden indtil den 4de November været styret af sit Statsraad.¹ Storthinget gav dette under 12te Oktober Bemyndigelse at fungere som Regentskab, hvormed det vedblev, indtil Kongevalget var foregaaet. Dette er en af de Kjendsgjerninger, som ikke kunne oversees ved Bedømmelsen af Stillingen, som den var bleven gennem Konventionens Afslutning.

Fra den anden Side er der henvist til de efter den 14de August tagne svenske Forbehold om, at det, som rettelig skulde være at forstaa ved den anvendte Formel «paa allerhøieste Befaling», maatte blive en Aner-

¹ Om den anvendte Form se Fra Kiel til Moss, Efterskrift, S. 9 flg.

kjendelse af den svenske Konges Høihedsret over Norge. Man støtter sig derved til et Aktstykke, som er trykt af O. Alin, *Den svensk-norska unionen*, bilagor, S. 141. Der synes ikke at være Ende paa de mod mig udkastede Mistanker og Beskyldninger, fordi jeg ikke har kunnet anerkjende dette Aktstykke for at være det, man deri har villet se, — et uomstødeligt Bevis for, at den svenske Konges Høihedsret over Norge var formelt anerkjendt ved Konventionen. Den ene siger, at jeg har benegtet Dokumentets *autenticitet*, medens den anden funderer paa, hvorvidt jeg dog ikke alligevel skulde have været tilbøielig til at indrømme den. Den ene forkynder sin Glæde over, at man her har presset mig til at bekjende Kort, medens den anden sukker over den uforbederlige Synders Utilbøielighed til at omvende sig og vedstaa sin Feiltagelse. Der er paa denne Maade spildt mange Ord til ingen Nytte. Paa min Side skal jeg fatte mig i al Korthed, uagtet — eller saa meget mere som Hr. Edén ogsaa har villet benytte dette Dokument til at fremstille mig som den aldeles umulige Kildefortolker.

Det Dokument, hvormed her handles, er dikteret af Kronprinsen af Sverige til Brug for Bjørnstjerna, som skulde anvende det til *materialier* for sin Fremstilling til det norske Statsraad. Det blev tilstillet ham 28de August af Statssekretær G. F. Wirsén. Jeg har sagt, at det som Middel til at fortolke Konventionen ikke har noget Værd.¹ Det er en Instruktion, hvori fremholdes de Anskuelser, som den ene Part ønsker lagte til Grund for en paafølgende Forhandling; anden Vægt har det ikke. I diplomatiske Underhandlinger vil dertil findes mange Sidestykker. De deri fremsførte Paastande ere aldrig tagne til Følge. Begivenhedernes videre Gang lagde klart for Dagen, at det var den modsatte Opfatning, der blev den seirende.

I vedkommende Dokument er der anvendt meget stærke Udtryk. Det siges, at naar Statsraadet undertegnede *paa allerhøieste Befaling*, da var det under Forhandlingerne erkjendt, at den Autoritet, som dertil havde givet Bemyndigelse, hverken var eller kunde være nogen anden end den svenske Konge: *Le Roi de Suède est Roi de Norvège*. Stortinget havde intet Andet at gjøre end at behandle de Grundlovsbestemmelser, der kunde vedkomme Foreningen. Ogsaa i en anden svensk Instruktion fra samme Tid (af 29de August) hævdes lignende Anskuelser, bl. a. at Stortingets Opgave hovedsagelig blev den at gjøre Kongen af Sverige sin Hyldning.² Efter saadanne Anskuelser kunde der selvfølgelig aldrig være Tale om at tilstede Stortinget at vælge Christian Frederiks Efterfølger. Det Ene udelukkede her det Andet.

¹ Fra Kiel til Moss, S. 77.

² Alin, *anf. St.*, S. 143.

At betragte som afgjørende de Synsmaader og Paastande, som fremsættes i den ene Parts Indlæg — thi andet er ikke en Instruktion af den her omhandlede Art — er og kan ikke være rigtigt. Hvad der kan sees af dem, er kun, hvad man paa den Maade fra den ene Side har haabet at opnaa. De vise ikke engang i alle Tilfælde, hvorledes Stillingen virkelig er bleven opfattet paa denne Side.

I det foreliggende Tilfælde er det ganske belærende at kunne anføre nogle Udtalelser, der ville interessere Hr. Edén og de forskjellige Anmeldere. Det er netop Udtalelser af Statssekretær G. F. Wirsén, den samme Mand, som havde expederet den første af de omhandlede Instruktioner, og for hvem den anden var udfærdiget.

Wirsén har ingenlunde næret en saa usvigelig Tro paa, at den førnævnte Opfatning, som han selv bagefter forkyndte for det norske Statsraad, skulde være rigtig. Han ansaa ikke Konventionens Udtalelser for overbevisende, og han har aabent ytret sine Tvivl desangaaende i en Promemoria,¹ som han netop i de samme Dage, 29de August, nedskrev under sit Ophold i Frederikshald. Han skriver deri:

«*Kan det tillåtas, att Norrska folket, efter deras constitutions esprit, får välja konung efter prins Christian, får välja Carl den trettonde?*»

Dette er Sagen, reduceret til dens inderste Kjernepunkt, hvoraf meget andet hænger, og Wirsén giver derpaa Svaret:

«*Detta blir en af de kinkigaste frågor vid riksdagen. Vis-à-vis Danmark kunde det intet vara så illa, att öfverlåtelse skedde genom val; men man riskerar mycket att tillåta diskussion öfver denna fråga, och åter om man klipper den af med maktens språk, så är det en revolution emot deras former. Conventionen är högst obestämd uti dessa viktiga fall.*»

I det Dokument, hvorfra Kritiken fornemmelig har søgt sine Vaaben mod mig, forekommer et Udtryk som dette: *vouloir aujourd'hui discuter sur tout autre objet, c'est se rendre coupable de haute trahison*. Wirsén havde allerede 28de August derom skrevet: *termen de se rendre coupable de haute trahison kan något mildras*, — og det med god Grund. Thi den 29de var han selv ikke saa langt fra at gjøre sig skyldig i den samme Forbrydelse. Wirsén, der var en Statsmand, anerkjendte Realiteterne, og medens han selv i Christiania talte overenstemmende med sine Instruktioner, har han ligefuldt erkjendt, at der gennem Konventionen var skabt nye Konsekvenser, for hvilke disse ikke passede.

¹ Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 428 flg.

Det er ogsaa værd at lægge Mærke til, at Wirsén i et Brev, som han 5te September¹ — sammen med de to andre Kommissærer, Generalerne Boije og Bjørnstjerna — sendte til Carl Johan, har afgivet den Forklaring, at de havde fremsat sine Paastande om Karakteren og Betydningen af det, som engang var vedtaget, og derom havde indladt sig i en «Diskussion», hvorved Statsraadet *talade ganska klokt uti detta ämne, som är det kinkigaste af allt, hvad som förekommer*. Det er Wirsén, hvis tidligere Ræsonnement her gaar igjen, og det kunde tænkes at være ham, som har konciperet denne Skrivelse. I den heder det videre, at Kommissærerne havde samlet de tilstrækkelige Materialier for at kunne fremstille *hvad som förekommer så väl mot som med*, forat Kong Carl XIII derefter kunde fatte sin Beslutning og meddele dem de most passende Instruktioner. Det viser sig saaledes, at Wirsén fremdeles ikke følte sig ganske sikker i sin Sag. De følgende Instruxer ere rigtignok af samme Aand som de foregaaende, og der er stadig talt efter dem. Men der skal en stor Kunst til for at frembringe en Overenstemmelse mellem disse Instruktioner og de paafølgende Handlinger.

Wirséns Ord i 1814 ere en bedre Tolkning end Hr. Edéns i 1894. Wirsén fulgte Instruktionerne, fordi det var hans Pligt. Men han har sagt sin Mening, at de Retsforhold, hvilke i dem opstilledes som ufeilbare, vare af en meget tvivlsom Art, og han har gjort sin Regjering opmærksom paa de Grunde, der talte for og imod. Statsmanden Wirséns Eftermæle kan ikke derved tabe.

Efter Hr. Edéns Lære skal den svenske Politik i 1814, uden nogen Vaklen, have været en ufravigelig Fastholden ved Kielerfredens Standpunkt. Dette er dog ikke rigtigt. Tværtimod maa det siges, at denne Politik netop i det Punkt har været vaklende. Reelt har den svenske Politik i 1814 altid fastholdt sit Maal, Foreningens Istandbringelse. Men for øvrigt har den styret i mange Farvand. Det er allerede i denne Henseende mærkeligt at læse de S. 198 anførte Udtalelser af Wirsén. I dem kommer da ogsaa tilsyne det svageste Punkt i den Politik, som Sverige fulgte i 1814, — den iøinefaldende Mistro til Danmark og til dets Konge. Man fandt, at det kunde have sine Fordele at lade Kielerfreden fare for derigjennem at kunne faa Krav paa Danmark, og naar selv en Personlighed, der stod saa høit som G. F. Wirsén, har været inde paa disse Funderinger, da vil det kunne forstaaes, hvor udbredt en saadan Tankegang overhovedet maa have været hos andre af Tidens Mænd.

¹ Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 447. Citeret af Edén, anf. St., S. 87, hvor dog i Noten Brevets Datum er angivet at være den 8de.

Danmarks Konge og Folk kunde umulig, efter det, som netop var passeret, regnes for Sveriges Venner. Klogskab bød at holde et vaagent Øie med den danske Politik, og uagtet denne var ærlig, maatte der dog aldrig stoles for meget paa en Konge, der nylig var berøvet sit ene Rige. Ingen kunde forlange, at han skulde glæde sig over den svenske Politiks Fremgang i dette Land. Men derfra var der et langt Skridt til den Smaalighed, som kan komme tilsyne, selv i de mest fremragende svenske Statsmænds Tankegang overfor Danmark, med en iøinefaldende Lyst til at tage sig tilrette paa dette Lands Bekostning. Vi have seet denne Opfatning spille med, selv hos Wirsén. Den gjør intet tiltalende Indtryk, allermindst efter den Maade, hvorpaa Danmark var behandlet, og alle de Lidelser, det havde gennemgaaet.

Gjennem denne Tilbøielighed til at lade Danmark paa ny betale Gildet kom der en stærk Vakling i den svenske Regjerings Fastholden af, hvad den kunde anse for sine Retsgrundlag. I Samtiden blev dette bemærket. Danmarks Sendebud i Stockholm, Krabbe-Charisius, saa med Undren paa denne Politik, som i det ene Øieblik forekom ham at fornegte Kielerfreden og i det andet at kræve denne helt opretholdt. Nævnte danske Diplomat var ingen overlegen eller skarpsynet Personlighed. Men det har dog sin Vægt, at han ogsaa var opmærksom paa denne Kjendsgjerning. Krabbes Indberetninger til sin Regjering¹ ere forsaavidt af Interesse, bl. a. et Sted, hvor han gjengiver en Ytring af Grev Engestrøm om, at Kielerfreden for Sverige ikke var andet end et Stykke Papir, som ikke havde den mindste Virkning. Selvfølgelig kan ikke Spørgsmaalet om nævnte Traktats Retsvirkning bedømmes efter en saadan Udtalelse, medens den rigtignok afgiver en god Maalestok for den paastaede Fasthed, hvormed det engang indtagne Standpunkt til alle Tider skulde være opretholdt af den svenske Regjering.

Det oprindelige Standpunkt var da heller ikke bevaret der, hvor det mest maatte vise sig, nemlig i Forholdet til Norge. Hr. Edén erkjender ogsaa i sin Bog, at der blev gjort Indrømmelser, men anvender ligesuldt et Ræsonnement, der nærmest skulde vise, at man maa komme til samme Facit, hvad enten der anvendes Addition eller Subtraktion.

---

¹ C. J. Anker, *Diplomatiske Indberetninger om Unionens Forberedelse og Tilblivelse* (Christiania, 1894), passim.

Hvad der var opnaaet, det er klart og koncist angivet i Lord Liverpools Breve (S. 148 flg.):

*Prince Christian had abdicated,
the Norwegian fortresses were in possession of the Swedish troops, and
the government of Sweden brought fairly into communication with
the diet on the subject of their connection with Sweden, and with relation
to their internal government.*

Lord Liverpool saa derimod ikke i Konventionen nogen endelig Tilkjendegivelse af, at Norge havde erklæret sig forpligtet til at indgaa paa Erkjendelsen af, at det var bundet til at indgaa i Foreningen. Han sagde tværtimod, at dette fik komme bagefter som et rent indre Anliggende, der ikke vedkom den britiske Regjering.

Men dette Standpunkt falder netop sammen med, hvad de fire Kommissærer havde tilraadet at indgaa paa.

Christian Frederik havde, med Hensyn til de Ofre, som krævedes af ham personlig, gjort Afslag, idet han lovede at give en ubetinget Thronfrasigelse. Men denne blev først gjældende, naar den var fremsat i Stortinget. Trods alle Paastande i modsat Retning betragtedes han fremdeles som Magtens Kilde. Han var legemlig og aandelig nedbrudt, og Statsraadet regjerede i hans Sygdomsforfald, der paaberaabtes som Grund til den Bemyndigelse, der var det overdraget. Svenske Kommissærer laa i Christiania og vare Vidner dertil, uden at de kunde forandre Forholdet. Wirsén fremholdt de Grunde, som talte for og imod.

Dette er noget helt andet end, hvad der laa i det svenske Standpunkt af 26de Juli (S. 37 flg.), som endnu i væsentlige Punkter fastholdtes indtil den 11te August og først definitivt forandredes om Morgen den 14de August.

Idet Christian Frederik indsaa Haabløsheden af at kunne gennemføre sit første Maal som Forkjæmperen for Huset Holsteins Ret, kjæmpede han med saa meget større Ihærdighed for at hævde sin og sit Folks Ære under de diplomatiske Forhandlinger. Han viste ikke den samme Fasthed overfor dets Ære paa Slagmarken, hvilket ytrede sig i den Planløshed, hvormed den korte Krig blev ført. Forklaringen dertil laa imidlertid i den Vished, han havde for, at hans Kamp var haabløs, og at Stormagterne vilde yde Sverige sin kraftige Bistand, saalænge hans personlige Magtstilling var en Indsats. Men han vidste tillige, at Forholdet blev et andet, naar han var ude af Spillet, ligesom han var paa det Rene med, at han kunde forlange et høit Vederlag for at fjerne den Anstødssten, der laa i hans egen Person. Christian Frederik var efter sin Personlighed og sin Stilling

som Repræsentant for det oldenburgske Dynasti ingenlunde en Mand, der uden videre lod sig eliminere.

Med det samme han traadte tilbage, blev Stillingen en anden. Carl Johan opnaaede en overordentlig Fordel. Men han kunde heller ikke efter den 14de August gjøre Regning paa den engelske Flaades Medvirkning til Norges Blokade. Fordelen var derfor ikke alene paa hans Side. Det var selvgelig ikke uden Grund, Lord Liverpool mente, at det ikke var hensigtsmæssigt at lade Nordmændene faa Rede paa, hvordan Stillingen virkelig var.

I Norge er man let tilbøielig til at overvurdere de Fordele, der kunde have frembudt sig i Tilfælde af Krigens fornyede Udbrud. Men de kunde heller ikke undervurderes. Før Mossekonventionen var den militære Stilling meget uheldig. Der kunde være leveret et Slag, og Arenfeldt og Hegermann kunde have vundet en Seier. I modsat Fald, endog hvis et saadant Slag var forblevet uafgjørende, havde store Farer truet. Christian Frederiks egne Ord ere her veiledende. Carl Johan kunde have ladet være at foretage Noget, og den norske Hær havde alligevel maattet opløse sig af sig selv (smlgn. ovenfor, S. 138). Den af Carl Johan udkastede Felttogsplan var indtil da i alle Dele udført paa den smaalenske Krigsskueplads, saaledes som Angrebet var planlagt. Carl Johan havde vist sin Overlegenhed som Feltherre, og han havde — efter sit velkendte Tænkesæt — gjort dette med den mindst mulige Blodsudgydelse.

Men den engelske Blokade var det nødvendige Supplement til denne Plan. Med Havet aabent, med norske Kornskibe ilende over Nordsøen i de stormfulde Høstnætter, var Stillingen en anden, selv om der endnu opretholdtes svensk Blokade. Der kunde derfor, selv i den afgjort overlegne Position, hvori den svenske Hær befandt sig den 14de August, ikke gjøres for stramme Fordringer. Naar Christian Frederik indgik paa at binde sig til en fremtidig ubetinget Fratræden, var det betænkeligt at holde for stærkt paa andre Vilkaar. Det var dette, som gav Christian Frederik hans Styrke.

I Historien maa regnes med Realiteter, og i deres Lys maa ogsaa den sidste Kamp paa den skandinaviske Halvø betragtes, saavel som dens blivende Resultater. Alene ved at tage disse Hensyn kan Carl Johans Politik finde sin rette Forstaaelse, og naar der i Sverige rettes Bebreidelser mod denne, da ere de ikke grundede i de virkelige Forhold. Heller ikke er en Betragtningssmaaade, hvorefter Norge først fra den 4de November kunde datere sin Statstilværelse, mere historisk end statsretslig begrundet. Det er en formalistisk Betragtning, som søger sit folkeretlige Udgangspunkt alene i Kielerfreden og overser alle andre Momenter.

Enkelte af de Anmeldere, der have givet sig af med at kritisere Fra Kiel til Moss, have gjort stort Væsen af, at jeg ikke har omtalt diverse Dokumenter. Medens den ene er fortørnet over, at jeg ikke kjender alle Dokumenter i Grev Bjørnstjernas Familiearchiv, er den anden oprørt over, at jeg ikke har nævnt diverse trykte Aktstykker og almindelig kjendte Begivenheder. Hertil kan svares, at naar der behandles et specielt Emne, gaar det ikke an at medtage eller blot hentyde til allehaande andre Ting, som kunde være interessante i og for sig, ja muligens ogsaa have nogen Betydning for den foreliggende Sag. Der er noget, som kaldes den videnskabelige Begrænsning. Jeg har f. Ex. ikke talt om Arve-Enevoldsakten og Kongeloven, som dog begge kunde have Betydning for Norges statsretslige Stilling ved Begyndelsen af 1814. I en Bog paa 88 Sider kan ikke Alt medtages. Imidlertid kan det ogsaa hænde, at der gjøres stort Væsen af, at jeg har undladt at omtale diverse Ting, tiltrods for, at jeg udtrykkelig har udhævet dem.

En Anmelder, som har sin Styrke i denne Slags Angreb, har fundet en Tumleplads i Svenska Dagbladet, hvor han senest 17de Juli 1894 øvede sig paa Carsten Ankers Mission til London. Denne Anmelder skriver under Signaturen *A. H—ld*.

Jeg maa først fremdrage en af de mildest talt upassende Udtalelser, hvori han gjør sig skyldig.

I Fortalen til Fra Kiel til Moss, S. 5, har jeg om den Samling, som nu foreligger, og som den Gang var under Forberedelse, angivet de forskellige Archiver, hvorfra denne var istandbragt eller skulde istandbringes, og har deri sagt: maaske engelske Archiver. Jeg havde ikke erholdt Adgang til disse og kunde heller ikke med nogen Sikkerhed opgive, naar saadan Adgang kunde tilstaaes, hvorfor det var vel beføiet at gjøre et lidet Forbehold. Idet jeg ikke senere har kunnet afse Tid til at gjøre Reisen til England, hvor jeg nu tør føle mig forvissat om at faa den ønskede Adgang til Archiverne, — og idet jeg har maattet udsætte Offentliggjørelsen af en mere fuldstændig Samling angaaende de fire Kommissærers Besøg i Norden, som ovenfor, S. 4, forklaret, ere altsaa de engelske Archiver fremdeles ubenyttede. Det er hertil, nævnte Forbehold har sigtet. Ingen kan derved gjøre nogen grundet Udsættelse.

Hr. *A. H—ld* har alligevel vovet Forsøget. Han fæster sig ved det lille tostavelles Ord *maaske*, hvad han finder yderst paafaldende, da det vel netop maatte være i engelske Archiver, der skulde findes Oplysninger om den Carsten Ankers Virksomhed, hvilken jeg har tillagt megen Betydning, og fortsætter derefter: *Eller kanske hr. N. är rädd att derstädes finna motsatsen af hvad han önskar?*

Et Angreb som dette er af en saadan Art, at det i en videnskabelig Diskussion nok kan gaa an at henlede Publikums Opmærksomhed derpaa som et Bidrag til Vedkommendes Selvkarakteristik; men man nedlader sig ikke til at besvare det.

Det er mine Meninger om Carsten Ankers Virksomhed i London 1814, som nævnte Anmelder *A. H—ld* navnlig fæster sig ved. Han fremtrækker en Hoben blandede Udtalelser af diverse Kilder og holder disse triumferende op for mig, der samtidig søges fremstillet som den, der ikke kjender disse Aktstykker eller anser det beleiligt at fingere Uvidenhed eller Glemsonhed. Beskyldningen ser høist eiendommelig ud overfor den Mand, der længe før den af Anmelderen paaberaabte Samler i alt Væsentligt har meddelt de samme Oplysninger om Anker. Om selve Hovedsagen, Carsten Ankers Indflydelse eller Ikke-Indflydelse, skal her ikke skrives, da det, paa Grund af Stoffets Rigdom, vilde blive altfor udførligt til at gaa ind som et underordnet Led i denne Efterskrift, hvorfor det mest hensigtsmæssigen kan udsættes til en senere speciel Publikation. Derimod kan det i denne Forbindelse være Stedet at paavise Beskaffenheden af den Argumentation, hvormed *Sv. Dagbladets* Anmelder anser det forsvareligt at rykke i Marken.

Min korte Henvisning til Lord Liverpools Breve har givet Anledning til et Anfald, der kunde været sparet, om Anmelderen havde gjort sig den Umage at gennemlæse de i *Wellingtons supplementary despatches* trykte Breve, eller ialfald, naar han havde afskrevet et Stykke af min Bog, S. 80, da at fortsætte sin Læsning paa S. 81, hvor han havde fundet den væsentligste Udtalelse af Lord Liverpool. Dennes Fastslaaen af de engelske Fordringer (S. 201) nævnes ikke af Anmelderen, heller ikke Liverpools af mig refererede Ytring om, at der længere frem aldeles ikke kunde blive Tale om at gribe ind med væbnet Haand.¹ Alt dette forbigaaes uden videre. Hvad jeg derefter har talt om Vigtigheden af, at Englands sande Stilling ikke blev kjendt i Norge, betegnes som et mislykket Forsøg paa at skrive Konjunkturalhistorie til Fordel for Norge. Det er ialfald ikke mig, men Lord Liverpool, som har gjort dette sidste, og det tør vel antages, at der ialfald kan lægges mere Vægt paa den engelske Statsmands Mening end paa Formodninger af Hr. *A. H—ld*.

At jeg ikke har omtalt Ankers kortvarige Arrestation i London, bliver en ny Ankepost. Jeg kan som sagt ikke medtage Alt, og denne Begiven-

---

¹ Jeg maa her benytte Leiligheden til at berigtige en Unøiagtighed i Fra Kiel til Moss, S. 80, hvor Liverpool kaldes Udenrigsminister og Castlereagh Premierminister, medens Forholdet netop var omvendt. Det skulde ogsaa været nævnt, at Liverpools ene Brev var til Wellington; smlg. ovenfor, S. 148.

hed er desuden neppe af Nogen behandlet mere aabent end af mig. Sagen er imidlertid den, at Arrestationen, der var foranlediget ved Dansk-asiatisk Kompagnis Pengeforhold og visse danske Foranstaltninger, hvilke ikke personlig vedkom Anker, kun var kortvarig og ikke havde nogen blivende Virkning. Da Begivenheden er omtalt, kan det have sin Interesse at se, hvorledes den ogsaa lod sig opfatte. Touchard-Lafosse skriver i sin Biografi af Carl Johan (III, S. 88) om Anker: *«Le ministre Suédois, ayant appris l'arrivée de cet envoyé, demanda son renvoi. Anker eut alors recours à un expédient digne de la politique de son prince: il se fit arrêter pour dettes, et moyennant caution, obtint la permission de rester en Angleterre.»* Det kan være, at den franske Forfatter her giver Carl Johans Mening.

Hr. A. H—ld synes at paastaa, at jeg vil tillægge Anker en væsentlig Andel i den «Enhed udad», der blev Foreningens ene Led (Fra Kiel til Moss, S. 81). Han har der tillagt mig Noget, som jeg aldrig har tænkt eller sagt.

Videre gaar han ind paa Fortællingen om den Depesche fra Anker, der kom i Carl Johans Hænder i Stedet for i Christian Frederiks. Denne er først kortelig omtalt af mig, i Norges Historie efter 1814, I, S. 29 flg. og derpaa udførlig i Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 108 flg. Det er saaledes ingen overraskende Nyhed, han meddeler.¹

Endelig kommer den sidste Ankepost i den lange Række: *«Tillsist må det äfven tillåtas oss att omtala en episod ur «Norges historia i 1814», när hr. Nielsen förbigått densamma och lika litet låtsar om denna sak som om Carsten Ankers häktande i England.»* Herved sigtes til Episoden med Rigsforsamlingens tre Deputerede, Aall, Christie og Rosenkilde, der sendtes til England. Det er den, som jeg skal have anseet det hensigtsmæssigt at holde borte.

Til Karakteristik af nævnte Paastand vil det være tilstrækkeligt at anføre nogle Facta, som hverken den skarpsynede Anmelder eller nogen Anden skal kunne bestride.

Nævnte Episode er ikke af nogen anden Forfatter belyst med den Udførlighed som af mig, i Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 81—89. Dernæst er den aldeles ikke forbigaaet af mig i Fra Kiel

¹ Hr. A. H—ld omtaler en norsk Statsraad *M. Aall*. Da Manden hed Niels Aall, kunde den Tanke falde ind, at Anmelderen i det Exemplar af den franske Text, som han havde benyttet, havde fundet *M. Aall* og overseet, at dermed mentes *Monsieur Aall* og ikke en Aall, hvis Fornavn begyndte med M. Hr. A. H—ld synes at regne sig selv for en stor Autoritet i Tydning af franske Aktstykker. Jeg maa for øvrigt bemærke, at jeg her driver lidt Konjunkturalkritik. Men denne Tolkning af *M. Aall* ligger meget nær.

til Moss, og hvad derom paastaaes, er ganske urigtigt. I nævnte Skrift, S. 67 flg., kan læses:

«Statsraad N. Aall, som foregaaende Dag var kommen fra England, var nu atter tilstede, ligesom hans Reisefælle, Christie, denne Dag opholdt sig paa Moss. Christian Frederik havde af dem faaet fornyet Bekræftelse om, at der Intel var at vente for ham personlig fra den britiske Regjering.»

I samme Forbindelse er ogsaa omtalt Ritmester Erik Ankers Meddelelser om Stemningen i England.

Mange kunde maaske mene, at der her er lagt for megen Vægt paa Anmeldere, som nedlade sig til at udføre sit Hverv med Anvendelse af den Methode, som i det Foregaaende er belyst. Jeg har dog troet, det kunde være nyttigt at samle en Del Materialier til Paavisning af denne Kritiks Art og Væsen, for dermed, een Gang for alle, at have det opgjort med den og ikke oftere behøve at indlade mig paa Besvarelser af deslige Angreb. Der kan, hvor udsørlig denne Efterskrift end er bleven, endnu være nogle af disse Kritikeres Paastande, som deri ikke ere medtagne, i hvilken Anledning det formodentlig vil blive meddelt Publikum, at de ere i den Grad uangribelige, at det endog er en Umulighed at forsøge paa at røre ved dem.

Derimod er der, i Sverige som i Danmark og Norge en anden Kritik, hvilken jeg med Glæde imødeser.¹ Det er alene gjennem en fortsat Meningsudveksling, der kan næres Haab om at udvinde de sikre og paalidelige Resultater. Der har desværre været altfor ringe Samarbejde mellem den historiske Videnskab i Sverige og i Norge. Det er i Haabet om, at jeg maatte kunne yde et Bidrag dertil, jeg afslutter denne Efterskrift.

---

¹ Der er en tidligere svensk Kritik, til hvilken jeg ved denne Leilighed ikke har taget Hensyn, nemlig N. Højers i Sv. hist. Tidsk., VII, S. 209—274. Men jeg haaber senere at kunne komme tilbage til dette vægtige Indlæg, hvorom jeg maa udtale det samme, som jeg S. 157 har sagt om en anden Kritik. Ligeledes maa her gjøres opmærksom paa, at jeg ikke har kunnet afse den fornødne Tid til at undersøge og prøve de nye Synsmaader, som fra dansk Side ere bragte i Marken i C. Th. Sørensens interessante Afhandling om Kielerfreden, der er trykt i Tidsskriftet Tilskueren for 1894.

Register.

- Aaklangen (Acklanger)*, Indsø i Eidskogen. 118.
Aall, Niels, Statsraad. 10. 13. 95. 97. 98.
 101. 103—105. 107—110. 114. 116. 117.
 119. 180. 185. 186. 190. 205. 206.
Aarhus. 153. 154.
Aars, Niels, Høiesteretsadvokat. 91.
Aas Sogn. 59.
Adlercreutz, Carl Johan, Greve, svensk General.
 42. 111. 158. 159. 169. 170.
Adlersparre, Georg, Greve, svensk General-
 major. 169. 170.
Akershus Amt. 43. 58. 59. — *Festning*. 17.
 18. 57—61. 66—68. 72. 86. 87. 90. 91.
 119. 126.
«Alarås», Brig. 141.
Anker, Carsten, Statsraad. 10. 55. 141. 155.
 203—205. — *Erik Theodor Christian Bern-*
hard, Ritmester. 206. — *Peter*, General-
 major, Guvernør. 10. 141.
Archangel. 26.
Arendal. 12.
Arenfeldt, Christian Ditlef Adolph, General-
 major. 54. 62—66. 95. 99. 100. 102. 108.
 109. 121. 122. 202.
Artilleribrigade, Den norske Hærs. 91. 103.
 118.
Askim Præstegjeld. 62.
Augustenborg Slot. 11.

Backman. 144.
Barbareskerne. 144.
Batteriet Meidell. 44. — *Rustad*. 44.
Bennigsen, Levin Aug. Theophil v., Greve,
 russisk General. 19. 147.
Bentheim-Steinfurth, Ludwig Casimir, Prins
 af. 5.
Berg Sogn i Smaalenene. 70. 127.
Bergen. 21. 64.
Bergens Stift. 139.

Björnstjerna, Magnus Fredric Ferdinand,
 svensk Generalmajor. 81. 82. 84. 89. 90.
 94. 95. 101. 102. 104—108. 110. 114—117.
 119—121. 131. 132. 155. 158. 159. 172.
 173. 177. 179—185. 187—189. 192—195.
 197. 199.
Blaker Skanse. 58. 61.
Blaker-Sund. 63.
Blokade af den norske Kyst. 14. 19. 21.
 23—25. 29. 31. 36. 38. 78. 87. 90. 105.
 118. 126. 130. 139. 147. 181. 202.
Blom, Gustav Peter, Sørenskriver. 13.
Bogstad, Gaard i Aker. 13.
Boije, Gustaf Reinhold, af Gennäs, Baron,
 svensk Generallieutenant. 76. 199.
Bombelles, Louis Philippe de, Greve, østerrigsk
 Diplomat. 107.
Bragernes. 78.
Brigaden Arenfeldt. 127. 129. — *Hegermann*.
 126. 128. — *Staffeldt*. 126.
Brinckman, Carl Gustaf v., svensk Re-
 gjeringsraad. 144.
Broch, Theodor Christian Anton, Premier-
 lieutenant. 45.
Brock, Ludvig Frederik, Major. 11. 110.
 120. 123. 135.
Bundefjorden ved Christiania. 59. 67.
Bunden, Gaard ved Bundefjorden. 59. 67.
Buskeruds Amt. 58.
Boierud (Børud), Gaard i Skiptvet Sogn. 58.
 60. 61. 66. 67. 124. 128.

Camps, Louis de, svensk Generalmajor. 175.
Carl XIII, Konge af Sverige. 70. 136. 167—
 170. 176. 187. 193. 198. 199.
Carl Johan, Kronprins af Sverige. 7. 9. 13.
 15. 18. 19. 31—35. 37. 40—43. 50. 52.
 54. 69. 70. 73—77. 81—84. 95. 101.
 105—107. 116. 120. 123. 136. 142—144.

150. 151. 153. 154. 156. 160. 162. 164—168. 171—173. 175—180. 182—190. 193. 194. 197. 199. 202. 205.
- Carpelan, Wilhelm*, Baron, svensk Statssekretær, Overpostdirektør. 144.
- Castlereagh, Robert Stewart*, Viscount, britisk Udenrigsminister. 12. 15. 148. 204.
- Cederhjelm, Germund Ludvig*, Baron, Øverste-Kammerjunker. 111.
- Cederström, Gustaf Albrecht Bror*, Baron, svensk Generalmajor. 76.
- Châtillon, Kongres* i. 106.
- Christian August*, Prins af Augustenborg. 169.
- Christian Frederik*, Norges Konge. 5. 8. 10—12. 14. 16—20. 24—26. 28. 30. 32—37. 39—43. 53. 55. 64. 69. 70. 73—79. 81. 82. 84—88. 92—102. 106. 108. 111—117. 120. 121. 131—135. 141. 142. 144. 146—148. 150—156. 160—162. 164—181. 183—187. 190. 192—198. 201. 202. 205. 206.
- Christiania*. 8. 12. 13. 15. 18. 19. 21. 24—26. 31. 32. 48. 56—58. 60. 62—64. 67. 68. 72. 74—77. 85. 86. 88—90. 102. 105. 107. 109. 110. 112. 116. 119. 122. 126. 127. 129—132. 135. 138. 142. 143. 146. 148. 151. 154. 155. 162. 178. 195. 198. 201. — Opløb i. 142.
- Christianiafjorden*. 29. 56. 89. 102. 125.
- Christianssand*. 6. 12. 13. 21. 28. 60.
- Christianssund*. 28.
- Christie, W. F. K.*, Sørenskriver. 10. 95. 205. 206.
- Clauson-Kaas, Conrad Frederik*, Hofmarskalk. 132.
- Colbjørnsen, O.*, Lieutenant. 45.
- Collett, Jonas*, Statsraad. 78. 95. 97. 98. 100. 101. 103—105. 107—110. 114. 116. 117. 180. 185. 186. 190.
- Danmark*. 6. 7. 10. 13. 14. 15. 19. 21. 25. 28. 31. 35. 55. 130. 134. 142. 169. 180. 198—200. 206.
- Demarkationslinie*. 21. 23. 29. 72. 80. 85—87. 89—93. 103. 111. 113. 118—120. 178. 181. 189. 190. 193.
- Diriks, Christian Adolf*, Statsraad. 95. 98. 101. 102.
- Doberan* i Mecklenburg-Schwerin. 6.
- Drammen*. 50. 60. 68. 72. 86. 87. 89. 181.
- Drebak*. 118. 126.
- Eckstedt, Elias v.*, Landshovding i Vermeland. 48. 50.
- Eda Skanse* i Vermland. 48—51.
- Eidsberg* i Smaalenene. 56. 62.
- Eidsbro*, Gaard i Eidskogen Sogn. 46.
- Eidsvold* se *Rigsforsamlingen paa Eidsvold*.
- Enebak* paa Romerike. 67.
- Engelbrekt Engelbrektsson*, svensk Rigsforstander. 170.
- Engeström, Lars v.*, Greve, svensk Udenrigsminister. 35. 36. 38. 40. 41. 146. 196. 200.
- England (Storbritannien)*. 9. 10. 12—14. 19. 25. 28. 30. 55. 95. 129. 137. 158. 159. 165. 203—206.
- Enningdalen* i Smaalenene. 134.
- Essen, Hans Henrik v.*, Greve, svensk Feltmarskalk. 32. 51. 160. 162. 168.
- Falsen, Christian Magnus*, Sørenskriver. 95. 98. 100—102.
- Falun*. 51. 52.
- Fetsund*. 63. 102. 129.
- Fife House*. 148.
- Finland*. 15. 170.
- Finmarken*. 26.
- Flag, Norges*. 27. 119.
- Flor, J.*, Kaptein. 45.
- Forssell, Carl Gustaf af*, svensk Oberstlieutenant. 153. 155.
- Foss*, Gaard ved Blaker. 76.
- Foster, Augustus John*, britisk Gesandt i Kjøbenhavn. 13. 14. 21. 31. 33. 36. 37. 40. 41.
- Frankrige*. 144. 149.
- Frederik VI*, Konge af Danmark. 5. 9. 14. 19—21. 24. 26. 32. 35. 37. 40. 135. 169.
- Frederik*, Prins af Hessen. 5.
- Frederik Vilhelm Paul Leopold*, Prins af Holstein-Beck. 5. 9.
- Frederikshald*. 17. 18. 21. 24. 29. 40. 66. 111. 113. 120. 132. 136. 198.
- Frederiksstad*. 17. 18. 21. 23. 29. 30. 41. 43. 56. 62. 63. 66. 70. 76. 78. 79. 81. 83. 84. 91. 100. 106. 108. 112. 120. 122. 123. 126. 127. 129. 130. 132. 135. 146. 162.
- Frederiksten*. 21. 23. 29. 30. 41. 43. 78—81. 86. 87. 89. 90. 92. 103. 112. 113. 118. 123. 126. 146. 162. 174.
- Frederiksværn*. 29. 60. 141. 155.
- Gahn af Colquhoun, Carl Pontus*, svensk Generalmajor. 43. 44. 49—52. 76.
- Gaustad-Seen* i Eidskogen Sogn. 44.
- Gebert, Louise*. 6.
- Georg*, Prins . . . . . (?) 5.
- Glommen*. 21. 23. 29. 56. 57. 62. 63. 76. 80. 86. 87. 89. 91. 93. 102. 103. 105. 106. 118. 119. 122—125. 127—130. 135. 138. 181.

- Görrie*. 6.
Grimm, [J. A., svensk Handels-Agent i Lübeck (?)]. 144.
Grüner, Hans. Proprietær. 58.
Grundlov, Norges, af 17de Mai 1814. 8. 9. 15. 17. 22. 23. 26. 28. 38. 70—76. 80. 83. 84. 88. 104. 112. 115. 130. 135. 136. 138. 140. 147. 160—162. 164. 165. 168. 170. 174. 176. 186—188. 193. — Sveriges, af 1809. 170.
Grensund (Glommen). 63. 124.
Gudim, Gaard i Rakkestad. 128.
Güldenchrone, Frederik Julius Christian, Baron, Stiftamtmand i Aarhus. 10.
Gustav I Vasa. 170.
Gyllenborg, Frederic, Greve, svensk Justitie-Statsminister. 143. 145.
Gyllensköld, Carl Edward Carlheim-, svensk Baron, General-Adjutant. 143.
Göteborg. 13. 14. 132. 144.
Haavi (*Hovin*), Gaard i Spydeberg. 60. 66. 91. 118. 119.
Hadeland. 59.
Hafslund, Herregaard i Skjeberg. 81.
Haga, Landsby i Eda Sogn, Vermland. 49. 50.
Hansen, Byfoged i Fladstrand. 10.
Hardenberg, Carl August v., Fyrste, preussisk Statskansler. 163. 164.
Haxthausen, Carl Ludvig, Kaptein, Kammerjunker. 48. — *Frederik Gottschalk*, Generalleutenant, Statsraad. 55. 57. 60. 62. 68. 78. 96—101. 109. 142.
Hedemarken. 86. 87. 89.
Hedemarkens Amt. 58. 60.
Hegermann, Didrich, Oberst. 57. 65. 70. 77. 78. 95. 99. 100. 102. 136. 202.
Hemnes i Høland Pgd. 63.
Holland. 26. 169.
Holslein. 5.
Holstein, Huset. 5. 9. 53. 171. 201.
Holsten, Frederik Christian, Kaptein i Marinen. 10. 24.
Holten, Carl Henrik v., Statssekretær. 9. 24. 26. 28. 57. 64. 65. 68. 78. 84. 87—89. 91. 104. 105. 116. 120. 131. 155.
Hount, Peter, Provst, Sognepræst til Berg. 70. 121. 127. 175.
Hovin se *Haavi*.
Hurumlandet. 59.
Hvalerne. 21. 23. 29. 56. 124—126. 134.
Hvide Hav, Det. 26.
Iddesletten. 30. 130. 134.
Infanteri-Regiment, Nordenfjeldske. 91. 103. 118. — *Oplandske*. 91. 103. 118. — *Sønden-*
fjeldske. 73. 85. 86. 90. 91. 103. 118. 121. — *2det Thronhjemske* (Bataillon Stang). 44. 45. 48. — *Vesterbottens*. 47.
Ise-Bro (over Glommen). 103. 121. 122.
Jarlsberg Grevskab. 58.
Juliane Sophie, Prinsesse af Hessen-Philippsthal-Barchfeld. 134.
Jägerkompagni, Det eidsvold-nesiske ridende. 44.
Järta, Hans, Landshövding i Stora Kopparbergs Län. 51. 52.
Jönköping, Fred i. 28.
Kambo, Gaard nær Moss. 63.
Karlshus, Gaard i Raade. 100. 129.
Karlstad. 48. 50.
Kiel. 107.
Kielerfreden. 3. 6. 13—16. 19. 20. 26. 33. 34. 155. 161. 163. 165—167. 169. 170. 176. 180. 196. 199. 200. 202.
Kjøbenhavn. 11. 14. 31. 156.
Kjøberg-Bro (over Glommen). 91. 103. — Træfning ved. 121. 122. 129.
Kjelen, Gaard i Rokke Sogn, Berg Pgd. 126. 127.
Knorring, Lars v., svensk Oberst. 47.
Kompagni, Det dansk-asiatiske. 205.
Kongetorp, Gaard i Eidskogen Sogn. 44.
Kongsberg. 59.
Kongsvinger Fæstning. 17. 18. 21. 23. 38. 41. 43. 45. 48. 50. 56. 60. 77. 88. 87. 90. 91. 105. 118. 143. 162.
Kontra, Brug i Ski Sogn. 64. 66. 67.
Korsegaard, Gaard i Aas Sogn. 118.
Kraakstad Kirke. 63. 118.
Kraakstad-Fjorden i Smaalenene. 122.
Krabbe-Charisius, Hans, dansk Gesandt i Stockholm. 200.
Krageroen ved Frederiksstad. 56. 126.
Kra[us]gerud, Gaard i Os Sogn, Rakkestad. 118.
Krebs, Samuel Andreas, Kammerherre, Oberstleutenant. 43. 45.
Kureffjorden i Smaalenene. 122.
Kuylenstierna, Wilhelm Gustaf, svensk Kaptein. 47. 49.
«Lac Runder» (?). 72.
Ladegaardsoen ved Christiania. 7. 10. 11. 133—135. 153.
Land. 78. 124.
Langenes, Gaard i Askim Pgd. 62. 63. 128.
Lier, Gaard i Vinger. 48. — Træfning ved. 43. 44. 46.
Liliencron, Clarella (Clara, Claire) Dorothea v., Baronesse, g. m. Prins Frederik af Hessen. 6. 10. 11.

- Liverpool, Robert Banks Jenkinson*, Lord, britisk Premierminister. 148. 149. 159. 166. 201. 202. 204.
- Ljabro* i Østre Aker. 64.
- London*. 203. 204.
- Ludwigslust* i Mecklenburg-Schwerin. 6.
- Lütken, Otto*, Kontre-Admiral. 7.
- Magnor*, Gaard i Eidskogen Sogn. 44.
- Malmer*, Gaard i Eidskogen Sogn. 44. 46.
- Mansbach, Carl v.*, Kammerjunker, Kaptein. 97. 98. 100. 101. 108. 109.
- Martens, Friedrich v.*, Baron, preussisk Major. 13. 21. 26. 31—33. 36. 37. 40. 41. 164.
- Matrand*, Træfning ved. 43. 44.
- Mecklenburg*. 6.
- Metternich*, Fyrst. 107. 142.
- Midskog*, Gaard i Eidskogen Sogn. 43. 44. 46 — *Kirke*. 44.
- Morast*, Landsby i Eda Sogn, Vermland. 48.
- Morgenstjerne, Bredo Henrik v. Munthe af*, Sørenskriver. 109.
- Morier, J. P.*, Sekretær, britisk diplomatisk Agent. 9. 12—14. 125.
- Moss*. 39. 40. 55. 56. 63—67. 82. 88—90. 92—95. 99—102. 105—108. 110. 111. 114—122. 126. 127. 129. 131. 132. 135. 151. 156. 180. 188. 206. — Konventionen i. 3. 5. 54. 95. 96. 98. 102. 108—111. 115. 131. 142. 150—157. 162. 172. 185—188. 190. 193. 196—198. 201. 202.
- Mosse Bageri*. 58. — *Jernværk*. 96. 102.
- Mörner, Adolph Göran*, Greve, svensk Statssekretær. 145. — *Carl*, Greve, Overstatholder. 33. 143. 144.
- Napoleon I.* 7. 106. 158.
- «Neapel, Spørgsmaalet»*. 149.
- Nolby*, Landsby i Vermland. 48.
- Nord[er]ling, Joh.*, svensk General-Handelsagent i Algier. 145.
- Nordmandene*. 6. 17. 18. 20—24. 26. 33. 34. 36. 38. 39. 54. 71—76. 79—81. 83. 85. 86. 107. 112. 113. 115. 116. 121. 124. 130. 136—138. 140—142. 153—156. 160. 161. 169. 170. 176. 193. 198. 202.
- Nordseer*. 202.
- Norge*. 3—10. 12—16. 18—35. 37. 39—43. 51. 53. 55. 65. 70. 72—75. 77. 78. 84—91. 94. 104. 107. 111. 112. 114—118. 121. 123. 124. 129. 130. 132. 136—143. 146—149. 151—153. 155. 156. 158—162. 164. 165. 168—171. 175. 176. 180. 184. 195—197. 200—206.
- Norgreen, Johannes*, Lieutenant. 45.
- Normann, Thomas Sommer*, Lieutenant. 121. 122.
- d'Ohsson, Constantin Mouradzea*, svensk Diplomat. 106. 107. 137.
- Onstadsund* (Glommen). 63. 76. 118. 129.
- Onse Sogn* i Smaalenene. 122. — *Kirke*. 122.
- Orlow, Michael Feodorowitsch*, Baron, russisk Generalmajor. 13. 21. 31. 33. 36. 37. 40. 41.
- Ormen* se *Ørmen*.
- Paris*. 7. 148.
- Petersen, Johan Daniel Frederik*, Generalmajor. 24. 132.
- Philip II*, Konge af Spanien. 169.
- Platen, Baltzar Bogislaw v.*, Baron, svensk Kontre-Admiral. 151—154.
- Portugal*. 169.
- Pramhus*, Gaard i Eidskogen Sogn. 44.
- Preussen*. 28. 30. 165.
- Raade Kirke*. 100. 122.
- Rakkestad*. 56. 122. 126. 127. 129. 130. 135.
- Ratzburg*. 8.
- Rendsburg*. 10.
- Rigsforsamlingen paa Eidsvold*. 8—10. 13—15. 22. 38. 55. 73—75. 83. 139. 160—162. 164. 170. 186. 187.
- Rigsretssag* mod Statsraad Haxthausen. 96—101.
- Ring, Johan Peter*, Lieutenant. 141.
- Ringerike*. 59. 124.
- Rolfse* i Smaalenene. 62. 129.
- Romehed*, Exercerplads i Stora Tuna Sogn, Kopparbergs Län. 50.
- Rosenblad, Mathias*, Baron, svensk Statsraad. 155.
- Rosenkilde, Peder Valentin*, Kjøbmand, Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold. 10. 205.
- Rosenkrantz, Marcus Gjøe*, Statsraad. 55. 78. 98. 101. 104. 105. 132.
- Rosenstein, Nils v.*, svensk Statssekretær. 145.
- Rosersberg Slot*. 17. 19.
- Royal Suède*, svensk Regiment. 113.
- Ruge, Herman*, Expeditionssekretær. 60. 62. 68.
- Rusland*. 15. 25. 28. 30. 165.
- Russerne*. 170.
- Rodenes* i Smaalenene. 91. 103.
- Rodenes-Vand*. 87. 89.
- Sande-Bro* (Glommen). 121. 122.
- Sandesund*. 62.

- Schildt, Carl Ulric v.*, svensk Major. 47.
Schwerin. 6.
Sejersted, Johannes, Generalmajor. 55. 57. 64. 70. 77. 78. 124.
Sehkeland, Gaard i Varteig Pgjeld. 127.
Skaane. 107.
Skarpskytter-Regiment, Akershusiske. 44. 45. 73. 85. 86. 90. 91. 103. 118.
Ski Sogn. 59.
Skiløber-Bataillon, Søndenfjeldske. 44. 45.
Skindpungrud, Gaard i Eidskogen Sogn. 44.
Skjeberg i Smaalenene. 127.
Skotterud, Træfning ved. 43. 44.
Skydsjordet, Gaard i Nordby Sogn, Aas Pgjeld. 64. 66. 67.
Sköldebrand, Anders Fredric, Baron, svensk Generallieutenant. 102. 105—108. 110. 111. 113—117. 119—121. 185. 188. 189.
Slesvig By. 11.
Slevik i Onse Pgjeld. 121.
Smaalenenes Amt. 43. 53. 59.
Sommerhielm, Mathias Leth, Statsraad. 55. 78. 98. 101. 104. 105. 107.
Sooner Sogn. 86. 87. 89. 91. 118. 119. 126.
Spanien. 6. 22. 169.
Spydeberg i Smaalenene. 86. 87. 89. 91. — *Præstegaard*. 57. 70. 77. 119.
Stabell, Frederik Wilhelm Brueneck, Oberstlieutenant. 56. 62. 63. 102. 128. 129.
Staffeldt, Bernhard Ditlef v., Generallieutenant. 109. 142.
Steigentesch, August v., Baron, østerrigsk Generalmajor. 13. 21. 31. 33. 36. 37. 40. 41.
Stockholm. 18. 36. 52. 132. 142. 143. 151. 156. 200.
Storbritannien se *England*.
Storthing, Sammenkaldelse af et overordentligt. 9. 17—20. 22. 26. 29. 30. 36. 54. 55. 70. 71. 73—78. 80—88. 92. 93. 103. 104. 107. 110—119. 121. 123. 133. 135—140. 147. 148. 152. 155. 156. 176—178. 188. 192—194. 196. 197. 201.
Strömstad. 40. 41.
Stuart, Sir Charles, engelsk Diplomat. 149.
Sturerne. 170.
Sundt, Michael Andreas, Oberstlieutenant. 60. 62.
Svangstranden. 68.
Svenskerne. 24. 34. 36. 55. 124. 150. 155. 170.
Sverdrup, Georg, Professor. 95. 98. 99. 102. 104.
Sverige. 3. 8. 9. 12—16. 18—28. 30—32. 34. 35. 37. 39. 41. 42. 46. 55. 69. 70. 72—75. 77. 85. 87. 90. 91. 103. 119. 124. 130—133. 135. 136. 138. 140. 142. 146—149. 151. 154—156. 159—163. 166. 167. 169—171. 174—176. 184. 193. 196. 199. 200—202. 206.
Svindals-Skoven i Vaaler Pgjeld. (Smaalenene). 63,
Swinesund. 24. 56. 126. 130.
Sætre, Gaard i Oppegaard Sogn. 63.
Tank, Carsten, Statsraad. 69. 70. 72. 74. 77. 79. 81—83. 94. 106. 112. 113. 121. 127. 150. 155. 167. 168. 171—175. 177. 183. 184. 189. 191. 193. 194.
Tarvelig ved Raade Kirke. 122.
Tersmeden, Fredric, svensk Baron, Præsident i Kammerretten. 145.
Thelemarken. 86. 87. 89.
Thobroe, Johan Gottlieb, Lieutenant. 45.
Thoten. 86. 87. 89.
Thronhjems Stift. 26. 139.
Tistedalen. 56. 127. 134.
Toll, Gustaf Philip Adam, Baron, svensk Major. 82. 94. 95. 121. 179. 182. — *Johan Christoffer*, Greve, svensk Feltmarskalk. 158.
Tom, Herregaard i Raade. 122.
Treschow, Niels, Statsraad. 156.
Trogstad i Smaalenene. 62. 63. 87. 89. 91. 129.
Tune i Smaalenene. 76. 91. 129.
Tydskland. 5. 22.
Uddevalla. 31. 33. 35—37. 40. 146.
Universitetet i Christiania. 27.
Vaabenstilstand, Forslag til og Forhandlinger om. 20. 23—25. 29—32. 37. 39. 55. 70. 71. 78. 86. 87. 89. 90. 92. 96—99. 101. 102. 104. 108—110. 114. 118—123. 129—133. 135. 138. 142. 146. 150. 154. 173. 174. 176. 179. 181. 182. 188. 189.
Vaaler Præstegaard i Smaalenene. 60.
Vang paa Hedemarken. 60.
Vegesack, Eberhard Ernst Gotthard v., Baron, svensk Generallieutenant. 76.
Vegger, Gaard i Tomter Sogn, Hobøl Pgjeld. 60. 64. 66.
Vermeland. 51. 118.
Vestby Sogn. 58. 59. 61. 66. 67.
Vestmarken i Eidskogen Pgjeld. 44.
Vibe, Ditlev, Generalkrigskommissær. 60. 62.
Videnskabers Selskab, Det Kgl., i Thronhjems. 27.
Wedel Jarlsberg, Johan Caspar Herman, Greve. 8. 13.

- Weidemann, Lars*, Sørenskriver. 57. 60. 65.
68. 84. 87—89. 91. 114. 116. 120.
Weiss, v., Kaptein, østerrigsk Chargé d'affaires
i Stockholm. 142.
Wellington, Arthur Wellesley, Hertug af. 204.
Wessenberg-Ampringen, Johann Philipp v.,
Friherre, østerrigsk Diplomat. 107.
Wetterstedt, Gustaf af, Baron, svensk Hof-
kansler. 13. 15.
Wiener-Kongressen. 107.
Wieselgren, Peter, Domprovst. 105.
Wiewild, Johan Boye, Justitsraad, Told- og
Konsumptionsinspektør. 60. 62.
- Wirsin, Gustaf Fredric af*, svensk Stats-
sekretær. 145. 197—201.
Worsøe, C. H., Kaptein. 121. 122.
Ystad. 13.
Øieren. 76. 86. 87. 89. 91. 103. 118. 127.
Ørmen, Gaard i Onse. 121. 122.
Østerrige. 28. 30. 165.
Østersøen. 25.
Østmarken i Vinger Pøjeld. 44.
-

Trykfeil og Rettelser.

Idet Udgiveren ved Trykningen af denne Samling i stor Udstrækning har været henvist til at benytte Afskrifter og ikke personlig til enhver Tid har havt Adgang til Originalerne, er han paa flere Steder i Uvished med Hensyn til den minutløse Gjengivelse af enhver Enkelthed i de meddelte Aktstykker, hvorvidt det ikke kunde have været berettiget, indimellem at foretage Rettelser, eller ialfald at antyde dem. Saaledes kunde der S. 89, L. 11 f. n., efter *ou* være gjort en Tilføielse: [*en?*] og S. 85, L. 4 f. o. og S. 88, L. 1 f. o. *ou* være rettet til *où*, ligesom S. 93, L. 4 f. o., *discutions* maaske uden Betænkelighed kunde være rettet til *discussions* o. lign. Overhovedet er det ved Aktstykker af denne Art meget vanskeligt at gennemføre bestemte Grundsætninger med Hensyn til Gjengivelsen af f. Ex. de franske Accenter, hvis man ikke vil udsætte sig for at betage vedkommende Dokumenter deres hele Karakter.

S. 39, L. 1 f. o. *cet*, læs: *cette*.

S. 70—71 staar et Par Gange *til* for *till*.

S. 80, L. 2 f. o. *garanti*, læs: *garantie*.

S. 85, L. 2 f. n. *cettes*, læs: *celles*.

S. 86, L. 17 f. o. *plut*, læs: *plus*.

S. 88, L. 18 f. o. *au*, læs: *ou*.

Indhold.

	Side
Førord	3—4
I. Fire Breve fra Christian Frederik til Prins Frederik af Hessen	5—11
II. Aktstykker, vedkommende Stormagternes Kommission	12—42
1. Carl Johans Brev til Grev von Essen af 2den Juli 1814	17
2. Carl Johans Brev til Grev von Essen af 3die Juli 1814	18
3. Kommissærernes Note til Christian Frederik af 7de Juli 1814	19
4. Christian Frederiks tre Noter til Kommissærerne af 13de Juli 1814	21
5. Christian Frederiks Udkast til Grundlag for en Union	26
6. Christian Frederiks Udkast til Betingelser for en Vaabenstilstand	29
7. Kommissærernes Note til Christian Frederik af 15de Juli 1814	30
8. Kommissærernes Note til Carl Johan af 22de Juli 1814	31
9. Carl Johans Note til Kommissærerne af 23de Juli 1814	33
10. Note fra Grev von Engestrøm af 24de Juli 1814	34
11. Kommissærernes Note til Grev v. Engestrøm af 25de Juli 1814	35
12. Kommissærernes Note til Christian Frederik af 25de Juli 1814	37
13. Note fra Grev v. Engestrøm til Kommissærerne af 26de Juli 1814	37
14. Christian Frederiks Note til Kommissærerne af 27de Juli 1814	38
15. Uddrag af Carl Johans Brev til Grev v. Essen af 27de Juli 1814	39
16. Kommissærernes Note til Carl Johan af 28de Juli 1814	40
17. Kommissærernes Note til Grev v. Engestrøm af 29de Juli 1814	40
18. Uddrag af Baron Martens's Depesche til Fyrst Hardenberg af 15de—16de Juli 1814	41
19. Uddrag af Baron Martens's Depesche til Fyrst Hardenberg af 1ste August 1814	42
III. Aktstykker vedkommende Træfningen ved Matrand	43—52
1. Oberstlieutenant Krebs's Rapport af 8de August 1814	43
2. Generalmajor Gahns Rapport af 8te August 1814	46
3. Brev fra Landshøvding Hans Järta til Grev v. Engestrøm af 14de August 1814	49
4. Brev fra Landshøvding Hans Järta til Grev v. Engestrøm af 18de August 1814	51
IV. Aktstykker om Krigen i Smaalenenes Amt	53—68
1. Kong Christian Frederiks politiske Testamente af 2den August 1814	54
2. Generalmajor Sejersteds og Oberst Hegermanns Betænkning af 8de August 1814	56
3. Commissariats-Commissionens Erklæring af 9de August 1814	57

	Side
4. Generalmajor Sejersteds Erklæring af 10de August 1814	62
5. Christian Frederiks Brev til Statssekretær v. Holten af 11te August 1814. . .	64
6. Christian Frederiks Brev til Generalmajor Arenfeldt af 12te August 1814. . .	64
7. Arenfeldts og Hegermanns Erklæring af 13de August 1814	65
8. Commissariats-Commissionens Erklæring af 17de August 1814.	66
V. Statsraad Tanks Sendelse til det norske Hovedkvarter fra 7de til 9de August 1814	69—81
1. Referat af de ved Tank og Hount fremsatte Betingelser, i <i>Schinkels Minnen</i> , VIII, S. 203 fig.	70
2. Udkast til Betingelser for en Vaabenstilstand	71
3. Tvende svenske Udkast til Betingelser for en politisk og militær Overenskomst	72
4. Svensk Forslag til en Proklamation, som Christian Frederik skulde udfærdige til det norske Folk	74
5. Carl Johans Brev til Carl XIII af 8de August 1814	76
6. Protokol i Statsraadets Møde 8de August 1814	77
7. To Breve fra Christian Frederik til Carl Johan af 8de August 1814	79
8. Udkast til et Brev fra Christian Frederik til Carl Johan	81
VI. Generalmajor Bjørnstjernas Forhandlinger i Moss den 10de til 12te August 1814	82—94
1. Carl Johans Brev til Christian Frederik af 10de August 1814	83
2. Carl Johans Proklamation af 10de August 1814	83
3. Generalmajor Bjørnstjernas første Udkast til en politisk og militær Konvention	84
4. Det andet Udkast til en politisk og militær Konvention	86
5. De ved det andet Udkast udskilte separate Artikler	87
6. Udkast til særskilt politisk Konvention	88
7. Generalmajor Bjørnstjernas første Udkast til særskilt militær Konvention . .	89
8. Det andet Udkast til særskilt militær Konvention	90
9. Christian Frederiks Skrivelse til Generalmajor Bjørnstjerna af 11te August 1814	92
10. Christian Frederiks Skrivelse til Generalmajor Bjørnstjerna af 12te August 1814	92
11. Brev fra Generalmajor Bjørnstjerna til Carl Johan, af 12te August 1814 . . .	93
VII. Forhandlingerne i Moss 13de og 14de August 1814	95—149
1. Statsraadets Protokol for Mødet den 13de August 1814	102
2. Beretning om Generallieutenant, Baron A. F. Skjöldebrands Deltagelse i Mossekonventionens Afslutning	105
3. Statsraad N. Aalls Beretning om Mossekonventionens Afslutning, i et Brev til Jacob Aall, dat. Ulefos 13de Juni 1844	108
4. Statsraad J. Colletts Beretning om Mossekonventionens Afslutning, i Brev til Jacob Aall, dat. Berg den 24de Juli 1842	110
5. Carl Johans Skrivelse til Generalmajor Bjørnstjerna af 13de August 1814. .	111
6. Det Udkast til Konventionen, som blev antaget af Carl Johan	111
7. Carl Johans Skrivelse til General Suremain af 13de August 1814	112
8. Generallieutenant A. F. Skjöldebrands Rapport til Carl Johan af 14de August 1814	113
9. Christian Frederiks Fuldmagt for Statsraaderne Aall og Collett, med Tillæg .	114
10. Det sidste Udkast til de separate Artikler.	114
11. Christian Frederiks sidste Erklæring	115

	Side
12. Konventionen af 14de August 1814 i dens norske Exemplar	115
13. Tillægsbestemmelser ved Konventionen i Moss	116
14. Vaabenstilstanden af 14de August 1814 i dens norske Exemplar.	118
15. Carl Johans Skrivelse til Kong Carl XIII af 14de August 1814	120
16. Major Brocks Skrivelse til Statsraadet af 16de August 1814	120
17. Bladet «Tidens» første officielle Meddelelse om Konventionen	121
18. Christian Frederiks Udkast til et Forsvarsskrift	122
19. Christian Frederiks Kundgjørelse til det norske Folk af 16de August 1814 .	130
20. Major Brocks Skrivelse til Christian Frederik af 18de August 1814	131
21. Christian Frederiks Skrivelse til Frederik VI	133
22. Christian Frederiks Skrivelse til Dronningen af Danmark af 21de August 1814	134
23. Christian Frederiks Skrivelse til sin Søster, Prinsesse Juliane af Hessen- Philippsthal-Barchfeld	134
24. Christian Frederiks Brev til Carl Johan af 28de August 1814	135
25. Skrivelse fra C. D'Ohsson til Grev v. Engestrøm, af 29de September 1814. .	136
26. Christian Frederiks Tale, oplæst i Stortinget 8de Oktober 1814	137
27. Christian Frederiks Skrivelse til Guvernør, Generalmajor Peter Anker af 18de Oktober 1814	141
28. Uddrag af Skrivelser fra den østerrigske Chargé d'affaires i Stockholm, Weiss til Fyrst Metternich, August—November 1814.	142
29. Skrivelse fra Grev Gyldenborg til Grev von Engestrøm af 4de August 1814	143
30. Skrivelse fra Grev Löwenhjelm til Keiser Alexander I af 12te August 1814	146
31. Uddrag af en Skrivelse fra Lord Liverpool til Hertugen af Wellington, af 2den September 1814	148
32. Skrivelse fra Lord Liverpool til Lord Castlereagh af 2den September 1814 .	148
VIII. Brevveksling mellem Carl Johan og Christian Frederik, Oktober— December 1814	150—156
1. Christian Frederiks Skrivelse til Carl Johan af 3die Oktober 1814	151
2. Christian Frederiks Skrivelse til Carl Johan af 9de November 1814	153
3. Carl Johans Skrivelse til Christian Frederik af 16de December 1814	154
4. Christian Frederiks officielle Dementi	156
IX. Efterskrift	157—206
Register	207—212
Trykfeil og Rettelser	213

Lydlæren

den solørske Dialekt

især i dens Forhold til Oldsproget

ved

Amund B. Larsen

Videnskabselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse. 1894. No. 4

Udgivet for Hans A. Benneches Fond

Kristiania

I Kommission hos Jacob Dybwad

Grøndahl & Søn's Bogtrykkeri

1894

Forord.

Det bygdemål, som er genstand for nærværende afhandling, anvendte jeg selv daglig indtil henved den voksne alder, og også siden brugte jeg det meget en stor del af året, indtil mine universitetsstudier var afsluttede. Ved hjælp af den således tildels ubevidst erhvervede kundskab og nogen korrektion under forskellige besøg på stedet skrev jeg 1882—83 en afhandling, som ikke blev trykt, men efter gentagne senere sammenligninger med sproget i de forskellige dele af Solør har tjent til grundlag for nærværende arbeide.

Skønt anordningen og fremstillingen her i stort omfang er forandret fra, hvad de var i hin tidligere affattelse, bærer den her fremlagte form dog endnu stærke spor af, at planen er lagt noget tilbage i tiden. Hvis den var helt nyskreven, vilde den have taget mere bestemt standpunkt i forskellige spørgsmål, som senere har været forhandlede mellem de historiske sprogforskere. Jeg har her holdt det for min hovedopgave at lægge det eksisterende sprogstof frem og mindre lagt an på at efterspore meget gamle sproglige tilstande. Til at tage det på denne måde har jeg da også havt opfordring i mine personlige forholde, idet jeg er stærkt optagen af arbeide og bor i en provinsby med ringe literære hjælpemidler.

Professorerne J. Storm og S. Bugge har på alle trin af mine dialektstudier bistået mig med vink og oplysninger, som tildels er gået mig i blodet, så at jeg ikke engang længere kan erkende, hvor jeg har dem fra; også særskilt til dette arbeide har jeg privat modtaget megen værdifuld hjælp af dem, ligesom også af prof. Moltke Moe; jeg bringer herved dem alle min tak, både for hvad jeg kan og hvad jeg ikke kan huske og nævne af belærelse.

Arendal, august 1894.

Amund B. Larsen.

I. Dialektens begrænsning og slægtskabsforhold.

Kapitel I.

§ 1. Solørs dialekt tales i de fem præstegeld i Solørs fogderi, hvilke, opnævnte fra syd mod nord, er: Brandval, Grue, Hof, Asnes og Våler. Under navnet Solør henførtes til langt ude i dette århundrede også de nuværende præstegelde Vinger og Eidskogen, som nu udgør en del af Vinger og Odalens fogderi. Med disse bygders såvelsom med Nordre og Søndre Odalens mål står det egentlige Solørs i nærmere overensstemmelse end med noget andet. Man kan under ét omtale disse ni præstegeldes sprog som det solørske i videste forstand, hvorunder det »vingerske« danner den sydlige afdeling, den egentlige solørsk den nordlige.

Den solørske dialekt i videste forstand udmærker sig ved ét karakteristisk mærke fra, såvidt vides, alle andre på denne kant af landet, nemlig den såkaldte itacisme, idet oldnorskens og andre bygdemåls *y* udtales omtr. som *i* og *øy* som *ei*.

I middelalderen udgjorde Solør med Vinger og Odalen det nordøstlige hjørne af Oslo bispedømme. Ligesom mangfoldige andre steds her tillands, så synes også her middelalderens inddeling at afspeile sig på de nuværende dialekter, idet sproglige forhold, der ellers væsentlig tilhører det nuværende Kristiania stift, her også rækker op i Hamars stift og således rækker længere mod nord end nogensteds ellers. Vi vil foreløbig betragte de væsentligste af de øvrige forhold, hvori de nævnte »itacistiske« mål skiller sig fra det øvrige Hedemarkens amt eller særlig fra de nærmest tilstødende dele deraf, Søndre Østerdalen og det sydøstlige af Hedemarkens fogderi. Først må da nævnes de stærke verbers nutidsform. I overensstemmelse med de »vikske« dialekter har man i Solør *-(ø)r* i præsens af sågodtsom alle verber, men i Hedemarkens amt forøvrigt mangler denne endelse hos de stærke verber, hvis stamme ender på konsonant, f. eks. *søvu* (sover) i Søndre Østerdalen, i Solør derimod alm. *søvør*. I Østerdalen er der ingen kønsbøining i pt. partic. af de svage verber, der i bøining svare mod oldn.

dóma og **spyrja**; man siger således der: *ha hörðð* eller *hörðð* (har hørt), *ha krævd*, (har krævet), men sydligere (d. v. s. i Solør) bruges sedv. kun som m. & f. *hørðð* og *krævd*, men i ntr. (og altså også efter verbet **have**) sædvanlig *hørt* og *kraft*¹⁾.

Hvad forbindelsen **hv** angår, så er der mellemtrin mellem de forskellige behandlinger af den. I vikske dialekter har man som bekendt sedv. **hv** > *h* i pronominer, **hv** > *v* i nominer og verber. I sidstnævnte stilling indtræder en anden overgang i den nordlige del af det egentlige Solør, fra Hof af, hvor man har *gvit* (hvid), *gvila* (hvile). Østerdalen og Hedemarken har derimod i sin helhed *kvit*, *kvila*. Men i pronominalstammer indtræder overgangen **kv** > *kv* ikke, førend i Nordre Østerdalen, og endnu der bruges også former med *h* ved siden af *hinc*. Lyden af **kj** er på Hedemarken og i Østerdalen en enkelt lyd, lydskriftens *k*, i vingersk og, på en ringere undtagelse nær, i solørsk dialekt er det en sammensat lyd, dels *k* ɔ: *tk*, dels *tš*. I Østerdalen og på Hedemarken bliver **r**, **l** og **l** stemmeløse foran stemmeløse konsonanter, i de solørske dialekter bevares stemmelyden også foran disse: *skærrp* (skarp), men i Østerdalen *skárp*, det vil egentlig sige *skáhrp*. Søndre Østerdalen (kun i ringe omfang Hedemarken) lader kort **g** svækkes til *v*, *u*, *ɪ* eller rent bortfalde efter vokal; i den solørske dialekt finder dette sedv. kun sted efter **au** og **o**, og det blot i visse varieteter af dialekterne. Østerdalen har en dybere og en højere **a**-lyd; den højere, *á*, forekommer der især 1) foran de lange — der palataliserede — dentaler, **nn**, **ll**, **dd**, tildels **tt**, samt foran **gg**; 2) foran **bb**, **r** + kons., *ʃ* + kons., tildels **a** og **kj** — og 3) i ligedannelser og udlyd. Den under 1) nævnte forhøielse af **a** hersker væsentlig også i Gudbrandsdalen og paa Hedemarken (dog aldrig ved **tt**, som ikke palataliseres i Mjøsens daltøre); den, der nævnes under 2) er stærkt repræsenteret i det egentlige Solør; Hedemarken og Gudbrandsdalen har den ved *ʃ* + kons., den vingerske dialekt også ved **r** + kons. og **kj**. Udenfor Østerdalen er det dog sedv. ikke *á*, men forskellige **æ**-lyd, som er produktet af hævnningen. Særegt for Østerdalen alene er det høje **a** i udlyd og især i ligedannelser. Alle de solørske bygders mål har en stærkt diftongisk udtale af de gamle diftonger; i Søndre Østerdalen og i Løiten på Hedemarken trækkes derimod de gamle diftonger sammen til enkelte vokaler, når de ikke er kommen i udlyden, som i *sæi* (saud), *dæi* (deig); i Romedal og Stange sker sammentrækningen ved **ei** og **øy**, men ikke

¹⁾ Distinktionen mellem de forskellige køn er dog tildels, f. eks. netop ved *hørðð* i aftagende.

ved **au**. I alle sydligere landskaber ved Mjøsen er forkortede diftonger bleven enkelte vokaler eller står ialfald nærmere ved at være det end de tilsvarende solørske: *rö"tt* (adj. ntr. rødt) udt. meget nær *rött*, *brett* og *brøtt* (adj. ntr. bredt). — Medens begge sider af Mjøsen således har en dels gammel dels ny kort **au**-diftong, har Østerdalen, hvis udtalen er diftongisk, en tilsvarende, der er nærmere **øy**, f. eks. *høyn* (n. horn).

Også ved de itacistiske dialekters begrænsning mod syd, mod de vikske dialekter, er diftongernes sammendragning et væsentligt skillemærke. De vikske dialekter, som jeg dog kun kender på spredte punkter, synes i det hele at mangle forkortede diftonger. Allerede Nes på Romerike, vest for Søndre Odalen, har *säkt* (adj. n. seigt) *høst* (m. høst), — Odalen derimod *sækt*, *hø"st*. En anden dybtgående forskellighed er de vikske måls mangel ikke alene på palataliserede dentaler (*nn*, *ll*, *dd*), men også på det sikre bevis på tidligere palatalitet, som ligger i et forslag foran *nn*, *ll* og *dd*, hvilket forslag optræde som *i* efter oldn. **ø** og som *u* eller *ii* efter oldn. **o**. I Nes har man altså, uden sådant forslag, *hænnə* (v. hælde), *hønn* (n. horn).

Forskellighederne i den egentlige solørske dialekt fra den sydligere vingerske, er næsten kun ligeså mange overensstemmelser med Søndre Østerdalens, især Elverums, idet Trysil, som liggende ved et andet vassdrag, kun har ubetydelige ligheder med solørsk fremfor Elverums, mens der er mange og indgribende overensstemmelser til fordel for det sidstnævnte. Odalen, som for en del går parallelt med det sydlige Solør og opover mod Hedemarken, skønt uden kørevei derhen, har i nogle henseender en lignende overgang til nordlige former. En sådan er substantivernes bøjning. På Eidskogen og tildels i Vinger får hunkønsord og de hankønsord, der får omlyd i flertal, sin bestemte flertalsform ved endelsen *-(ə)nə* (*səninə*, sønnerne, *fʰis'nə*, fiserne), i Solør og sedvanlig i Odalen *sənin*, *fʰis'n*. Eidskogen, Vinger og Søndre Odalen¹⁾ har ikke bestemt dativ i almindelig brug. Nordre Odalen og Solør har i dat. m. *-a*, dat. f. *-(ə)n*, dat. n. *-i*; dat. plur. *-om*. Med substantivbøjningen her stemmer den i Mjøslandskaberne og lige til Randsfjorden, kun at Toten og Hedemarken ved neutra, der udlyder på vokal, har endelsen *-n* i bestemt dativ (*bʰān*, bladet, *hugun*, hovedet). I det sydligste af Østerdalen (Elverum, Åmot og Trysil) har jeg derimod ikke fundet nogen dativ i brug; i den aller øverste del af Trysil synes der at forekomme

¹⁾ En medforsker har truffet dat. m. og dat. plur. i temmelig alm. brug i Søndre Odalen; lidet derimod de andre former. Jeg skulde antage, at grunden er den, at hans kilder er fra andre dele af pretegeldet end mine.

dativ; men da, overensstemmende med bøiningen i Storelvedalen og Rendalen, med endelsen *-əm* i dat. m. og *-a* eller *-ā* i dat. n. Odalen alene har ofte bevaret nom.-endelsen *-(ə)r* ved adj., der udlyder på vokal (*smār*, *liden*, *nīər*, *ny*), Eidskogen følger de vikske dialekter i den henseende, at omlyden er opgivet i præsens af de stærke verber (*gāʔər*, *galer*, *bʔāʔər*, *blæser*), men længre nord træder den til (*gæʔər*, *bʔæʔər* i Solør); omlyden synes på Romerike at gå så langt syd som til Ullensaker. Hele den vingerske dialekt har ofte *-juʔ* for den oldn. afledningsendelse *ll* f. eks. *nīʔiiʔ* (i Odalen), i Solør sedv. *nīʔiʔ* (m. nøgel); kfr. f. eks. **Kynduls** D. N. I, nr. 648 (Våler 1416), **Kyndiuls** XI, nr. 137 (Brandval 1422) for **Kyndils**.

Den vingerske dialekt har som den solørske *i* og *u* som forslag foran *nn*, *dd* og *gg*, dog aldrig efter *a*, altså i Odalen og Eidskogen *ræʔn'ner* (f. pl. *rænder*), *kæʔnn* (n. korn), *æʔdd* (n. od), *dæʔgg* (f. dug). Nogen virkelig palatalitet hos *n* og *d* kan der kun hos få iagttages der. Desuden afviger den vingerske dialekt fra den solørske derved, at det tilsvarende forslag foran *ll* i den førstnævnte alene forekommer i Mo aneks i Nordre Odalen, der ligger længst fremskudt i retning af Hedemarken, og derfor har denne overensstemmelse med dette og med Solør; ellers har man altså i Odalen og Eidskogen *kvæll* (*kväll*), (m. kveld), *væll* (m. vold). — Odalen assimilerer et *n* med foregaaende *l* (*kvæll*, kvelden, *stövvel(l)*, støvlen) og *r* med foregående *r* og *ʔ* (*hør*, *hører*, *gāʔ*, gårde), hvilke ting synes ukendte på Eidskogen og i Vinger, ligesåvel som i Solør, men tildels gjenfindes vestenfor Odalen, i Nes på Romerike. I lighed med Østerdalen har både den egentlige solørske og den vingerske dialekt ofte forandret gammelt *a* foran *r* og *ʔ* — i Østerdalen, som foran påpeget, til *ā*, på de andre steder til *æ* eller *ä*. I Solør optræder også, som i Østerdalen, disse højere vokaler, altid eller tildels, foran *bb*, *dd*, *gg*, *s*. Også udbredelsen af dialektens »åbne o«, her sedv. *o*, er større i solørsk end i vingersk; i Vinger og Odalen erstattes *o* sedv. af *ö*, tildels af *æ*; på Eidskogen står *ø* nær det solørske *o*, men dets forekomst i ordforrådet synes tildels at afvige fra den solørske og mere ligne den udbredelse, som en lignende vokal skal have i Smålenene. Kun Vinger og Eidskogen ligner på disse kanter Solør deri, at oldn. *f* ikke alene er bleven til *e* foran i oldn. kort *k* og *p*, f. eks. i *bekk* (n. beg) af oldn. *bik*, men også foran langt, som i *stekka* (f. stikke). I den såkaldte »ligedannelse« afviger Eidskogen, mindre Vinger og Odalen, fra Solør derved, at oldn. *o* i første stavelse ikke som der assimilerer et *a* i anden til *ā*; af oldn. *sofa*

(sove) bliver i Solør og Nordre Odalen *såvd*, på Eidskogen derimod *såva*; i mellemdistrikterne skal der være vaklen. Adskillige, især sammensatte, ord synes i vingersk at have opgivet en form, der havde ligedannelse, i sen tid.

De fjernere rent østnorske dialekter går sedvanlig også jævnt over i hinanden, med små trin for gamle prestegelds- og fogderigrænser; især er overgangene små i retningen nord og syd. Kun ved grænsen af Trondhjems stift, omkring Røros, er der nogen uregelmæssighed, idet lydfænomener, som i denne række synes uventede, trænger sig ind der. Men sammenligner man indbyrdes bygder på begge sider af denne formentlig sent bebyggede egn, f. eks. Ålen og Tydalen i nord med Tønset og Rendalen i syd, så vil man finde en lighed, der ikke skulde give nogen forestilling om, at afstanden mellem disse steder er så stor, som den er.

Da dialekterne således har udviklet sig under stærk indbyrdes sammenhæng, tør jeg i stor udstrækning benytte andre østnorske egnes former til at forklare de solørskes oprindelse; jeg forudsætter det bevist ved det almene slægtskab, at de forskellige hinanden nærstående fænomener er forskellige udviklinger af samme tendens eller flere grene fra samme rod. Trysils, Tønsets og Selbus dialekter synes mig især skikkede til at forklare den solørske; de viser lydlovene bedre, fordi analogierne er mindre stærke eller ialfald er andre end i solørsk.

§ 2. Inden Solør selv sees i det små en lignende jævn overgang som den, der i større målestok såes ved sammenligningen med de tilgrænsende dialekter. Årsagen er den, at bebyggelsen danner en forholdsvis smal og temmelig sammenhængende linje, mest langs med Glommen, og altså i det væsentlige ikke opfylder den almindelige betingelse for skarpt udviklede sproglige eiendommeligheder — som nemlig består i stærkt bebyggede centre med længere afstand imellem.

I syd trænger nogle vingerske egenheder ind over fogderiets grænser. I Brandval forekommer således tildels hankønsord på *-jüt*, hvor de andre bygder har *-ill*, f. eks. *njüt* (nøgel). Forbindelserne *ll*, *nn*, og *dd* udtales der endnu ikke med virkelig palatalitet, men når de følger efter oldn. *ø* og *o* får de forslag af *ɹ* og *ü*, hvilket beviser, at palataliteten tidligere har været tilstede også der; efter oldn. *a* mangler derimod dette forslag, altså der *kvæll* og *ønn* men *mann*. Brandval udmærker sig også derved, at for Solør usedvanlig mange mennesker kan gøre forskel på supradentale og kakuminale konsonanter (gumme-

og ganehvælvlyd) f. eks. *mør̥t̥t̥* (mørkt) med supradental, men *tør̥t̥t̥* (tørt) med kakuminal. Med Eidskogen deler det æren for at have bevaret nogen forskel mellem oldn. *ý* og oldn. *i*, så at de fleste selv ved forskel i udtalen af *bīta* (v. bide) og *bī̃ta* (v. bytte), og tilsvarende med hensyn til oldn. *øy* og *ei*. Brandval har temmelig konstant en bredere *æ*-lyd end de øvrige bygder, og (forældet) også noget flere tilfælde af overgang fra *a* til *æ* end disse. Ellers står det i henseende til vokalerne sedvanlig sammen med Grue, hvor dog snart de palatale former af *n*, *l* og *d* optræder, og det også efter *a*. Disse to prestegelds mål udgør tilsammen den sydlige dialekt.

Med Hof begynder den nordlige dialekt, hvor, som foran nævnt, *hv* i verber og nominer bliver *gv*; oldnorsk *auð* og *aug* falder sammen, dels til *aiig* og dels til *aii*. *n* får et noget større område på bekostning af *ö* eller *ø* og *å*. Palatale former af *l*, *n* og *d* kommer til i nogle ord, som formedelst dissimulation mangler den i syd (f. eks. *jæddā*, i syd *jeddā* (f. gedde)). Et og andet ord begynder også at slægte Østerdalen på deri, at diftong er gået over til enkelt vokal, f. eks. i adj. *hæl*, i syd *hæil*. I dele af Våler og Åsnes optræder lyden for *kj* uden foregående palatal *t*-lyd, ligesom i Østerdalen. Endelig nordligst i Våler, kan stærke verber bruges uden præsensendelsen *-(ə)r*; endog overgangen *hv > kv* skal der findes.

II. Sprogmidlernes beskaffenhed og betegnelse.

Kapitel 2. Vokalerne.

§ 3. De enkelte vokaltegn, som trænges til en svagt normaliseret citeren af dialektens ordforråd, således som den her skal anvendes, hvor der ikke netop tales om en variation, er 11: *a*, *n*, *å*, *o*, *ii*, *ø*, *ï*, *i*, *e*, *ə*, *æ*. Fornemmelig som lokal afvigelse i Brandval, ellers individuelt, forekommer *ä*; uden lokal variation, men ingenlunde gennemført findes især i visse forekomster *ɪ* og *ö*; sjældnere forekommer *ɛ*. *ï* er i virkeligheden sjældent at træffe på udenfor Brandval, men gennemføres i min normalisering her.

For at støtte min iagttagelse af vokalartikulationerne har jeg for en stor del taget voksafstøbninger af tungestillingerne, hvoraf jeg igen tog gipsafstøbninger. Uagtet tungen naturligvis ikke bevæger sig så

frit selv mod det bløde voks som i luften, så er dog »bevægelsesfølelsen« (Paul, Princ. d. Sprachgesch. pag. 46) så stærk, at man ved tilbørlig forsigtighed kan have fordel af denne fremgangsmåde. For mig har den blandt andet havt den fordel, at det er bleven mig meget tydeligt, hvor mangeformede vokalerne kan være; artikulationsstillinger, som fra først af syntes mig aldeles urimelige, blev påviste i gipsafstøbningen, og deres rigtighed kunde bagefter konstateres ved måling i mundhulen.

Jeg har her kun anledning til at gengive disse afstøbninger i form af diagrammer, som jeg efter prof. Storms eksempel sammenfører flere af på én figur.

I anledning af Storms bemærkninger til Grandgent's diagrammer (Eng. Philol. ² pag. 334 ff.) skal jeg bemærke, at hos mig afstanden fra overkæbens fortænder til den bagre svælgvæg er 86 mm., nemlig når man måler så højt oppe, som ganeseilet tillader; men målt mere på skrå nedad, hvilket falder naturligere, er den 90 mm. Ganens bygning synes at stemme mere med afbildningen efter Grandgent end med Lenz's og Jespersens. Min mundhule viser sig i ikke ringe grad skev, hvad der gør en fuldkommen nøiagtighed i diagrammerne værdiløs såvelsom umulig. Da den bagre del af ganen ikke gerne indtager sin rette stilling ved afstøbning med voks, er den her ikke fuldstændig fremstillet på diagrammerne. Jeg sammenfører på én figur repræsentanterne for ældre guttural-vokaler, på en anden dem, der i de fleste sprogarter pleier at være mere palatale.

a er en dybere form af det almindelige østlandske a, såvidt forskelligt derfra, at folk fra andre kanter let kan opfatte det som å. Afstanden mellem fortændernes spidser varierer hos mig i almindelighed fra 0 til 1 mm.; læberne hænger slappe, danner en åbning på en 30 mm.s længde og 5—8 mm. største bredde.

Det hænder ikke sjelden (især i Brandval), at a-lyden i aksentsvag stavelse har en kendelig højere beskaffenhed end ellers; men da denne lyd, som vel kan betragtes som et a, ikke har fast fod i dialekten, betegnes den ikke ved eget tegn.

Som eksempel på a anføres: *dāg* (m.), *damm* (m.) *mātar* (m. maler).

v ligger i lyd mellem det almindelige a og ø-lydene; af dem, der taler dialekten, regnes den for enslags ø-lyd, men blandet med a eller æ. Den falder altså, lidt grovt regnet, sammen med engl. *v* i *come up*.

side kan den være adskillig højere end overkævens tyggeflade. På diagrammet er en af de laveste tungestillinger gengiven.

Ekspl.: *måtə* (v. male), *tām* (f. tang), *måså* (m. mose).

o er identisk med almindelig østlandsk *o*. Læbeåbningen er 12—15 mm. lang, ca. 3 mm. bred; men mere variabel end labialitetsgraden er her læbernes fremskydning, som også ved *å* spiller nogen rolle. Tungestillingen er hos mig måske endnu mere variabel end ved *å*: jeg kan bruge samme tungestilling som den, der er middels for *å*, men også holde tungen høit og langt fremme, så at samme tungestilling uden labialisering giver en vokal, som snarest må kaldes *ə*¹⁾. En sådan er det, som er fremstillet på diagrammet, tagen efter en af mine voksafstøbninger af tungeartikulationen og verificeret, medens vokalen udtaltes.

Ekspl.: *stør* (adj.), *domm* (adj. dum), *gāłom* (dat. pl. gårdene).

ü står nær langt *u* i svensk; læbeåbningen er ca. 10×2 mm.; tungen kan være så langt fremskudt, at lyden mest skilles fra alm. norsk *y* ved labialitetens forskellige art; ved *ü* er ikke blot læbeåbningen trangere, men læberne ligger, ligesom sedv. ved *o* men i endnu højere grad, nær an til tænderne, medens man jo gerne skyder dem frem for at sige *y*²⁾. Diagrammet synes at give en god forestilling om tungeartikulationen, men fremstiller ikke vokalens høieste og trangeste form. Tungestillingen for *e* er den mest fremskudte af dem, der ved labialisering kan frembringe fuldt korrekt *ü*-lyd.

I svagt aksentueret stavelse kan vokalen enkelte gange blive mere *ø*- end *y*-agtig, formodentlig henimod svensk kort *u* i dannelse.

Ekspl.: *hūs* (n.), *ügy* (m. frygt, respekt), *gütü* (f. gade).

ø synes mig væsentlig identisk med alm. østnorsk *ø*; men ved at søge at kontrollere mine gipsafstøbninger har jeg fået min opfatning også af dette forandret. Jeg finder nemlig, at det korrekte *ø* frembringes ved at labialisere en vokal, der står mellem *e* og *æ*, formodl. den, som man i den senere tid betegner *ε* (f. eks. Storm E. Ph.² p. 356). Dermed stemmer også diagrammet efter gipsafstøbningerne. Læbeåbningen er omtr. 18×6 mm.

¹⁾ Naturligvis kun i lyd; artikulationen må jo regnes for »high back«.

²⁾ Derfor opfattes solørsk *ü* ikke alene hyppig af tilreisende som *y*, men selv af videnskabsmænd, der har beskæftiget sig mere flygtig med dialekten, synes den at have været opfattet som *i*, og i dialekten selv synes der også at foreligge ombytninger mellem *y* og *ü*, der beror på ren forveksling.

Som kort kan vokalen være mere bred af lyd, og ofte lidet labial. Når denne nuance her skal betegnes, skrives *ö*. Den er imidlertid en vaklende vokalindividualitet i dialekter, går umærkelig over i *o*.

Ekspl.: *söt*, ntr. *sött* (*sött*), *hørddä* eller ofte *hörddä* (v. pt. hørte).

ï forekommer væsentlig kun i Brandval og tildels i det sydlige Grue. Dets artikulation er imidlertid også der såre vaklende, sedvanlig ikke synderlig forskellig fra *i*, undertiden høres tilnærmelse til eller virkeligt *y*. Under disse omstændigheder vilde lyden ikke have fået noget særskilt tegn, dersom det ikke var, fordi tilværelsen af *ï* i lydskriften giver mig anledning til at betegne de *i*-lyd, som historisk svarer til *y*. Tegnet bliver altså ved enslags normalisering anvendt for hele distriktet, skønt lyden i mere end den nordlige halvdel af fogderiet sågodt som ikke findes, men erstattes med rent *i*.

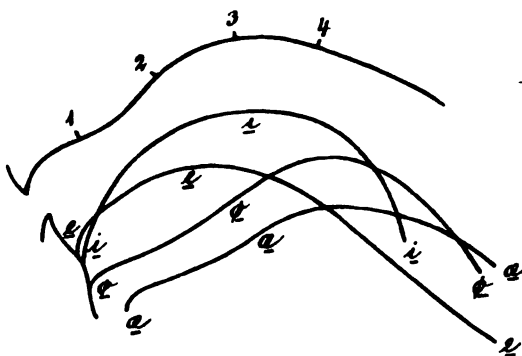

Fig. 3.

Lydens typiske form, der hvor den bruges, vil jeg bestemme så, at labialiteten af *y* er borte, men man har bevaret en erindring om lydens selvstændige eksistens og anvendelse, idet man paa tilsvarende steder bruger *y*'s tungeartikulation, som adskiller sig fra *i*'s derved, at den er svagt »mixed«; *ï* er således ingenlunde en sådan selvstændig lyd, som det såkaldte »Viby-i«, hverken i den form, hvori jeg har hørt det i Meldalen (*trï mïl*), hvilken står imellem de fremre og de bagre vokaler, eller som jeg har hørt det af nerikinger, hvilken form var virkelig »mixed«, idet den havde to artikulationssteder, smlgn. også Storm E. Ph.⁸ p. 235. Det længere artikulationsrør, som hører begge de nævnte lyduancer til, mangler altså ved *ï*; men noget tilbagetrækken er dannelsen, og tungen er slappere end ved *i*. Denne omstændighed er det, som har foranlediget, at Ivar Aasen i N. ordb. under

sin (f.) citerer solørsk *sini* som **senu**; lyden kan netop ofte minde om *e* eller *i*.

Ekspl.: *bīta* (v. bytte), *bīttā* (f. bøtte), *nīttšil* (m. nøgel).

i er den almindelige *i*-lyd, hos mig udtalt med helt skilte læber (henved 40 mm.) og 10 mm. største læbeafstand. Ret ofte forekommer temmelig vilkårlig lyden *i* for *i*, og ved erstatningsforlængelse er den måske almindeligere end denne.

Ekspl.: *būtā* (v. bide), *bīttā* (v. binde), *vīln* eller *vīln* (vilde han).

e er det almindelige norske; som langt er det som sedvanligt lidt høit. Som kort derimod er det dybere eller mere åbent; dersom lydskriftens *e*, som der maaske kunde være grund til, skulde deles i to nuancer (*e* og *ε*?), så burde man rimeligvis skrive kort solørsk *e*-lyd med *e*. Når diagrammet viser *e* som en mere fremskudt vokal end *i*, så er dette kun en noget tilfældig artikulation.

I aksentsvag stilling går *e* gradvis over til *ə*.

Ekspl.: *lēt* (v. præt. lød), *lett* (adj. let), *tīpper* eller *tīppær* (f. tyttebær).

ə, den ved aksentsvaghed slappede vokal, er neppe nogen væsentlig anden end kultursprogets, men er overmåde variabel, idet graden af løshed i artikulationen forandrer sig meget efter aksentens styrke. Det hænder, at indfødte, f. eks. når de lærer et stedsnavn, misforstår lyden og erstatter den med *ö* eller *v*, så at man kan høre enkelte sige f. eks. *ræfsött* og *åmbör* for de rigtige former *ræfsöt* og *åmbør*. Artikulationen ligner meget den ved *v*; men det er aldeles umuligt at udtale *ə* med den store kæbedistance, som er meget vel mulig ved hin lyd.

Den utvungne tungestilling, som er egen for denne vokal, synes at gøre afbildning i voks usikker; jeg kan derfor ikke give noget diagram af den.

æ kan stå midt imellem typisk *e* og *æ*; sedvanlig er den dog *æ* eller dybere.

ä kan nemlig vilkårligen forekomme for *æ* i alle slags stillinger og i næsten alle udbredt over hele distriktet; nogenlunde alment herskende er den kun i Brandval og tildels i Grue.

Både *æ* og *ä* kan, forskellige fra de mere afgjort fremskudte vokaler, udtales med hvilket som helst gab, man vil præstere, og står således på grænsen af de bagre vokaler.

Den indbyrdes forskel på deres tungestillinger sees af afstøbnin-
gerne at være kun en gradsforskel. Derfor er kun den høieste frem-

stillet på diagrammet. Gipsafstøbningerne sætter *ä* omtr. 1 mm. lavere og ligesåmeget længere tilbage.

§ 4. Dialektens diftonger er alle af den beskaffenhed, at den trangest artikulerede del af dem kommer sidst.

Deres enkelte dele ligger altid nær dialektens enkelte vokallyd. *æi* står således ikke ganske selvstændigt i lydsystemet, men synes at opfattes som bestående af *æ* og *i*. Faktisk udtales den dog (udenfor erstatningsforlængelse og dermed forbunden stavelsedeling) ikke korrekt, hvis der anvendes den vide kæbeåbning, som kan findes ved *æ*; tungestillingen kan hverken være så lav eller så tilbagedragen som ved denne vokal. Den er derimod særdeles vel overensstemmende med den dumpeste form af *æ*. Diftongens sidste del er oftest ligeså fremskudt, som *i* ellers er; men jeg finder intet urigtigt i lyden, om jeg aldeles ikke forandrer tungens stilling ved overgangen fra *æ* til *i*; denne udtaleform findes måske mest i Åsnes og Våler. Ialfald er det i disse to præstegeld så, at i udlyd eller foran vokal labialiseres diftongens sidste del så stærkt, at finesser ved tungeartikulationen bliver umærkelige.

Ekspl.: (i syd) *bæitt*, *ræi*, *æiga*; for Åsnes og Våler kunde man måske skrive *ræw* (*raud*) og *æwæ* eller endog *æbbæ* (*auga*), men *bæitt* og ntr. *bæitt*, som andresteds.

æi, dialektens *øy*-diftong, forholder sig til *æi* som *i* til *i* og har som led i lydsystemet samme usikre tilværelse som dette. I Brandval er det kanske det almindeligste, at *æi* holdes ud fra den anden diftong, og der labialiseres ikke sjelden noget; men i de andre præstegelde kendes *æi* sedvanlig ikke fra *æi*; forsåvidt der gøres forskel uden at labialisere, så sker dette ved at udtale begyndelsesvokalen lidt høiere end ved *æi*, lidt mere fremskudt end ved *æi*.

Ekspl.: *læisæ* (v. løse), *hæggær* (v. pr. hugger).

æi er afhængigt af udtalen af *æ*-lyden; i Brandval og Grue vil især de samme, som siger *ä* for *æ*, også sige *äi* for *æi*; i Åsnes og Våler nærmer diftongen sig mere end i syd til *ei* og er således en noget mere selvstændig enhed i lydsystemet, idet den enkelte vokallyd *æ* kan forekomme med en derfra temmelig forskellig udtale. Diftongens slutningslyd anser jeg vistnok for »wide«, men den er temmelig høi, så virkningen for øret er lig den af *i*.

Ekspl.: *bræi*, ntr. *bræitt*, i Brv. *bräi*, ntr. *bräitt*.

ai, *äi*, *oi* og *i* forekommer i ganske enkelte ord, f. eks. *raæ* (f. stang), *späi* (m. en vis vadefugl, formentlig spove, numenius arcuatus),

hova eller i Våler *hiwa* (v.). Om deres første led er intet særskilt at bemærke, om det sidste gælder det samme som ved *i* i diftongen *æi*.

Kapitel 3. Konsonanter.

§ 5. Dialektens læbelyd er *p*, *b* og *m*; de stadig gangbare tandlæbelyd er *f* og *v*; *m* kan forekomme for *m* foran *f*: *kam'fvr* (m. kamfer). Om *b* se ovenfor.

§ 6. Tandlydene er *t*, *d*, *n*, *s*, *hl* og *l*.

Ved konsonanterne kan der ikke erholdes voksaftøbninger af artikulationen, idet vokset ikke undviger let nok til at bevægelsesfølelsen kan holde sig, når tungen kommer nær hen til de faste munddele. Jeg har fået tilnærmelse til berøringen fremstillet i voks og gips, og jeg har haft gavn såvel deraf som af berøringsbilleder på en løs gane; men ingen af delene skal her blive afbildede. For konsonanternes skyld har jeg på de foran givne diagrammer afsat de 4 første punkter i overmundten efter Lenz (hos Storm).

t, *d* og *n* er apikale og dentale eller svagt postdentale — idet det aktive stængsel sker ved det formedelst trykket mod fortænderne fortykkede forparti af tungen.

Ekspl.: *tā* (v. tage), *stā* (v.), *dāg* (m.), *nī* (adj. ny).

l og *hl* er mindre rene dentaler, idet tungespidsen ligger på samme sted, hvor som sagt stængselet er ved de foran nævnte.

Ekspl.: *lā* (v. lade), *hlā* (v. slå).

s er som bekendt ingen egentlig tungespidslyd og heller ikke i egentlig forstand dental. Det er den aller forreste del af tungens overflade, som artikulerer mod tandkødet, medens tungespidsen ligger mod underkæbens tænder. Når *s* alligevel står dentalerne så nær i lyd, så foranlediges det derved, at tungen ligesom ved disse bag artikulationsstedet ligger så forholdsvis ret.

Gummelydene er *t*, *d*, *n*, *s*, *ʈ*, *ɽ* og *r*. De artikuleres alle med tungespidsen på tandkødet omkring selve grænsepunktet 1 på diagrammet. Forskellen mellem dem og dentalerne ligger deri, at tungespidsen ved gummelydene er opadbøiet; især bliver modsætningen klar mellem *s* og *ɽs*.

r er vistnok trillet i dialekten, men ikke i nogen høj grad, og især lidet efter lang vokal. Det mister ikke stemmelyden foran stemmeløs konsonant.

ɾ er utrillet; foran en anden supradental bliver det yderst kortvarigt, sedvanlig kun glidelyd til denne; foran ʃ (f. eks. i *vårst*) er det måske kun at betragte som supradentalt afficeret vokal. Efter en anden supradental er ɾ også utrillet; man lader f. eks. i *førtrē* (fortræd) udåndingstrykket ophæve kontakten, og under det paafølgende ɾ lader man tungespidsen ligge i nærheden af tandrødderne uden at kunne vibrere, fordi den ydre rand af tungen nu er vendt fremad.

Ekspl.: *rō* (v.), *trū* (v. tro), *hårliigg* (m.), *ørn* (f. øren), *mørtt* (adj. n. mørkt), *mōrði* (din moder).

Det er dog kun hos ældre folk i Brandval, at man sedvanlig finder ʈ og ɖ. I de andre præstegelde og hos yngre folk i Brandval bruges mest ganehvælvlydene; også ɭ og ɳ forekommer udenfor Brv. sparsomt, mest i ordsammenstød efter svagt betonet stavelse, f. eks. *sūvər ɭitə* (sover lidet), *vār her ɳā* (var her nu).

Ganehvælvlydene er ʈ, ɖ, ɳ, ʂ, ɭ, ʈ og ɾ. De dannes på eller ganske nær foran den kant, som danner grænsen mellem den stærkere og den ringere skråning i overkævens forreste hvælving, omtr. midt imellem 1 og 2 på diagrammet. Små forskelligheder i den henseende er uvæsentlige, når blot tungen i hvert fald har en betydelig indbugning og artikulerer væsentlig med den yderste spids.

Om ɾ foran andre ganehvælvlyd gelder det samme, som foran sagdes om ɾ i tilsvarende stilling. Foran ʃ er ɾ vokalisk, forsåvidt det udtales, hvilket synes mig en undtagelse. Efter kakuminal er ɾ også utrillet, idet udåndingen holder tungeranden borte fra ganens kant, f. eks. i *ærttɾ* (f. ært).

ʈ dannes ved et slag af tungen mod alveolarkanten, så at ekspirationen for et øieblik afbrydes. Sedvanlig fjernes tungen ved det samme slag, men når ɾ følger efter, kun ved luftens tryk.

Ekspl.: *gāt* (m. gård), pl. *gātɾ* (og *gārɾ*).

Hvad ʂ angår, så står det mig noget uklart, hvori dens begrænsning mod ʃ ligger: om lyden skal kaldes ʂ bestandig, når dens artikulationssted på overkæven falder sammen med de øvrige kakuminalers, eller om man skal kalde for ʃ kun det, som artikuleres med tungeranden. Jeg vilde snarest anse det for det hensigtsmæssigste at gøre det sidste¹⁾.

¹⁾ Storms distinktion EPh.² pag. 72, at ʃ dannes ved tungespidsen alene, men ʂ ved tillige at anvende tungespidsens sidekanter, har nemlig ikke fuld anvendelse for min udtale, som jeg ikke kan anse forskellig fra dialektens.

I dialekten er imidlertid *ʃ* blandet næsten eller ganske sammen med det af *sj*, *skj* etc. opståede *š*, eller der er en mellemting som erstatter begge. Af hensyn til de tilfælde, da man hører tilglidning (*r*), anvender jeg dog forskellige betegnelser; sådan udtale kan forekomme efter lang vokal, men er ikke nødvendig.

Ekspl.: *hæʃs* (m. hals), *ašsə* (v. flytte sig frem og tilbage i sidende stilling), *svartt* (adj.), *lør'da* (lørdag), *hærnə* (blive hård), *mjør'ləüs* (adj. uden mel).

Dialektens *š* er altså, når den er noget forskellig fra dialektens *s*, en svagt dorsalt dannet ganehvelvlyd, skønt berøringen rækker nærmere hen til tungespidsen, end den gør ved *s*. Den dannes ved bøjning opad, men således at tungespidsens overflade ligger langs, ikke spidsen selv mod tandkødet. Labialitet forekommer, men synes ikke væsentlig.

Ekspl.: *hæša* (v. hænge hø på hesjer).

Det er meget fremtrædende på de gipsafstøbninger, jeg har taget efter forsøg på at indtage tungestillingerne for *s*, *rš*, *š* og *rš*, at tungen altid indtager mere og mere tilbagedragne stillinger i den rækkefølge, hvori de her stilledes: ved *s* syntes den største horisontale afstand fra underkævens fortænder til tungespidsen ikke at kunne overskride 10 mm., ved *rš* 13, ved *š* omtr. 17 og ved *rš* over 20. Alle har det tilfælles, at tungen på én eller begge sider berører ganen, medens der er en forholdsvis åben rende i midten, hvad der dog er mindst fremtrædende ved det typiske *rš*.

Idet *š* med sin frontale dannelse danner en smule overgang til palatallydene, er dette i noget højere grad tilfældet med den affrikat, jeg betegner *tš* (i Brandval, tildels i Grue). Den sidste del af denne er spædere end *š* ellers, fordi tungen er buet opad længere tilbage. Den foregående eksplosivlyd dannes af alveolarkanten mod tungens frons, men kan også have (bi-)artikulation længere fremme. Da lydens selvstændighed overfor alm. *š* er meget usikker, idet typisk *š* ofte høres, anvender jeg ikke tegnet *š*, som måske vilde være mere korrekt. Foran *tš* kan et *n* blive homorgant dermed.

Ekspl.: *tšørə* (v. køre), *æntšə* (f. enke).

§ 7. De egentlige forganelyd *t*, *d*, *n*, *l* og *hl* hører (når de ikke påfølges af palatalkons.) til de aftagende palataler (Storm N. lydskr. 114), hvor palataliteten foregribes ved et meget kortvarigt *i*, *ï* eller *ii*. I Brandval forekommer de ikke uden foran palatalkons., og der kun *n*; ellers har man i Brv. kun forslaget. I Grue bliver palataliteten allerede

temmelig fyldig (stærkere end i det sydlige Østerdalen), hvilket vedvarer i det øvrige Solør, hvor de altså dannes med prædorsum mod præpalatum (Lenz), *t* tildels noget mere fremskudt end de andre. Eksempler, som betegner hele distriktets udtale, gives her sedv. kun i denne nordligere form, såsom *bütt* (m. træspand), *skødd* (f. skodde), *la^hnn* (n.), *sta^hll* (m.), *væ^hllə* (adj. best. lille).

t forekommer ogsaa i affrikaten *tʃ*. I Våler og Åsnes kan der forekomme *tʃ* for *t*.

Ekspl.: *tʃərə* (v.), *æ^hntə* (f.).

Som forganelyd betragter jeg også *j*.

Af midtganelyd forekommer *k*, *g* og en til disse i dannelsens plads svarende nasal, som må tegnes *ŋ*: *jikk* (v pt. gik), *liggi* (v. ligge), *læ^hnni* (adv. længe).

Det mediopalatale *ŋ* kunde efter prof. Storms konsonantschema (N. lydskr. pag. 24) synes at burde gengives med *ŋ*, men hans anvendelse af dette (f. eks. »Kortere Ordliste« p. 14) synes ikke at tyde derpå. I min udtale af dialekten forekommer den kun, hvor der foran går *i* eller *ï* enten som sonant eller glidelyd, hvorved den her vil blive kendelig.

De egentlige strubelyd (velarkonsonanter) er *k*, *g*, *kŋ* og *ŋ*; de samme tegn bruges også for postpalatalerne, som går over i dem; for *g* efter lang vokal udtales ikke sjelden *g*; *kŋ* og *hŋ* forekommer afvekslende med *kn*, især i syd hyppigere end dette, f. eks. i *kŋə* (n. knæ); jeg skriver her i regelen *kn*.

§ 8. Åndelyd er *h*.

Kapitel 4. Kvantiteten.

§ 9. Dialektens kvantitetsgrader kan inddeles i tre, både ved vokaler og konsonanter.

Lang vokal betegnes ved streg, f. eks. *šinə* (v. skinne); den synes normalt tre gange så lang som den korteste vokal. Kort vokal er i almindelighed tilstrækkelig betegnet ved sin stilling og sin artikulation; undertiden skal her anvendes *˘* og ved vaklende længde *ː*; eks. *tāpa* (v. tabe), *ik(k)ə^hnn* (m. ekorn). Den ringeste kvantitet har de oppe i linjen indsatte reducerede vokaler, f. eks. *lə^hdd* (n. lod), *hæ^hŋ* (best. f. pl. hænderne) samt *ə*.

Konsonanters længde betegnes ved fordobling, f. eks. *bakkə*. Den mere vaklende længde under biaksent kan her genkendes derpå, at konsonanterne er fordoblede udenfor den aksentuerede stavelse, f. eks. *bəttinn* (pt. partic. bunden), *brökətt* (adj. broget).

Af de korte konsonanter kan *ɾ* og *ʀ* forekomme som ekstrakorte, hvilket da vil være tydelig nok betegnet ved deres plads foran homorgan konsonant, se foran pag. 18. Andre konsonanter foran en forskellig konsonant kan i aksentueret stavelse være lange, men bør normalt betegnes som middellange, hvad der altså også ved dem sker ved deres plads. Men også i intervokalisk stilling kan en lignende vaklende kvantitet indtræde, nemlig i endel ord med ligedannelse, f. eks. *tapa* (tabe), *vbor* (m. abor), som også kan forekomme med lang kons.; deres kons. er i betonet stilling sikkert længere¹⁾ end i de dialekter, der er bekendte for afgjort at have kort vok. + kort kons., såsom Nordre Gudbrandsdalen, og jeg vilde måske have anseet deres kvantitet for den almindelige længde, dersom jeg ikke ved befatning med andre dialekter var kommen til det resultat, at dette vilde føre til den umulige konsekvens, at også *t* kunde udtales og måtte noteres som langt. Solørsk *tapa*, *vbor* er nemlig i længde fuldt sideordnede med lignende ord i andre dialekter, som besidder — hvad der ikke findes i solørsk — kort vokal foran intervokalisk *t*. I sådanne dialekter bliver altså en form som *åbår* ligeartet med én som *hofo* (f. hule), undtagen forsåvidt, at *b* i *åbår* under en aksentuation, der er stærkere, end den er, når det nævnes materialiter, kan udtales med fuld længde (som *k* i *bakkə*), hvad *hofo* ikke kan. Til at betegne dette kvantitetsforhold benyttes her dels blot kort vokal + kort kons. (*tapa* eller *tāpa*), dels kons.-fordobling med parentes ved det ene tegn (*tap(p)a*).

Kapitel 5. Aksenter.

§ 10. Ordenes musikalske tonelag, når de opgives materialiter, er væsentlig overensstemmende med Storms fremstilling af alm. østlandsk tonelag i *Norvegia* I pag. 44—45: enstavelsestonelag (*tāf*, n. tal, *tāfa* n. pl. best. tallene) en stigen (før næste stavelse med hovedtone) på

¹⁾ Sådant korthed som den gudbrandsdalske kan de få under en noget svækket aksent, om denne end ikke er svag nok til at berøve dem deres tostavelsestonelag (se § 16); skal *k* i *bakkə* blive kort, så må derimod også tostavelsestonelaget forsvinde.

omtrent en ters; tostavelsestonelag (*tāʔa*, v. tale) en synken på en sekund og derfra igen stigning på omtrent en ters. Storm finder efter privat meddelelse den solørske aksent mere end almindelig slæbende og særlig i Brandval syngende. Jeg antager, at han hermed sigtede til indtrykket af den sammenhængende tale, og at også den førstnævnte udtalelse fortrinsvis gjaldt de sydlige dele af distriktet. Her, og især i Brandval, har jeg nemlig iagttaget, at i ord med tostavelsestonelag begynder ofte opstigningen mod den høiere slutningstone allerede i første stavelse, især hvis denne har lang sonant — imod det hos Storm på anførte Sted fremstillede forhold i almindelighed. I Brandval kan man dvæle ved det dybe mellemtrin i tostavelsestonelaget og den begyndende stigning derfra på en måde, som gør sætningsmelodien påfaldende også for de nærmeste bygders beboere, jfr. tilsvarende ved eftertryksaksenten pag. 24. Aksenttegnene ` og ' sættes her sedv. kun, når en eller anden misforståelse kan befrygtes.

§ 11. Den stærkeste grad af eftertryksaksenten falder i regelen på ordets første stavelse og lades derfor almindelig ubetegnet der; da den altid er forenet med (afsluttet eller begyndende) enstavelses- eller tostavelsestonelag, betegnes den ellers ved disses tegn. Idet disse sættes nær ved slutningen af den stavelse, de gjelder, benytter jeg dem tildels også til stavelseskille. Biaksent betegnes ved '. Når dette tegn sættes til et ords hovedstavelse, indeholdes deri tillige, at ordet ikke har nogen selvstændig musikalsk aksent, men slutter sig til en foregående eller følgende aksentgruppe. En lang sproglyd udenfor hovedaksenten betegner også biaksent, og i materialiter nævnte tostavelsesord er der aldrig ringere eftertryk end denne på andre vokaler end *æ*. Aksentløshed falder på *æ* og på stavelsebærende konsonanter. Som stavelseskille, hvor dets betegnelse antages nødvendig, anvendes aksenttegnene eller apostrof ('). Hvor stavelseskille er således betegnet efter stammens vokal, og der bagefter følger stavelsebærende konsonanter eller »reduceret« vokal, betegnes dermed, at vokalen falder i to udåndingstryk, af hvilke det første er meget overveieende i styrke og varighed, f. eks. *lāʔs* (mandsn. Lars), *hūʔn* (hunden), *həʔn* (holdende).

III. Sprogmidlernes anvendelse.

A. Aksentens behandling.

Kapitel 6. Eftertrykket.

§ 12. I stavelsen er aksentstyrken regelmæssig størst nær efter begyndelsen af stavelsens sonant. I stærkt betonedede stavelser bliver der derfor en forskel, eftersom sonanten er lang eller kort. Er nemlig sonanten i en aksentstærk stavelse kort i dialekten, så pleier konsonanten derefter gerne at blive en stærk konsonant d. v. s. den bliver stærkere aksentueret og artikuleret end i noget andet tilfælde, fordi den afskærer og ligesom opdæmmer udåndingen, medens den endnu er på det stærkeste f. eks. i *rætt* (adj. ret), *dæ^ugg* (f. dug), *hæ^um* (m. halm). Efter lang sonant får den ingenlunde det eftertryk, t. eks. *(g)vīt* (adj. hvid), *dāg* (m. dag).

§ 13. I ordet ligger hovedaksenten i regelen på den første stavelse. Herfra undtages de opr. præpositions konstruktioner, for såvidt som de virkelig kan ansees som ét ord, f. eks. *istā* (adv. for en stund siden), *påfæ^ut* (adv. påfærde), og nogle ganske få andre sammensætninger, f. eks. *alæ^unə* (adv. alene); jeg har kun stødt på 6 substantiver, som modstår den almindelige analogi, udenfor dem med tyske forstavelser; det er *šæ^ugəldə^upa* (best. f. navn på en vis melodi), *tū^upə^ulū^urə* og *nə^ubə^undəsə* (det første spøgende, det andet mere dadlende skeldsord til pigebørn), samt de erklærede fremmedord *mūs^ukatə^ub^ulām^umə* (muskatblomme), *pə^upə^ur^um^ui^un^utə* og *rīgə^ubal^usom*. Fremmedord, som i det fremmede sprog og i kultursproget havde hovedaksenten udenfor første stavelse, har i almindelighed flyttet den hen på denne, således f. eks. *jiv(v)ær* (n. gevær), *nattūr* (m. indre egenskab), *tə^ulbakk*; tyske ord på **ver-** og **bə-** flytter den sjeldnere tilbage, se pag. 37.

Udenfor 1ste stavelse svækkes aksenttrykket mest, når 1ste har meget lydstof; at dette også har været så på sprogets tidligere trin, kan erkendes deraf, at de senere stavelers lydlige form er bleven mindre afsvækket, hvor rodstavelsen i oldnorsk var kort, end ellers, såsom når oldn. *tapa* blev *tapa*, men oldn. *tappa* blev *tappə*. Når stavelser udenfor hovedaksenten indeholder meget lydstof eller skarpt artikulerede lyd, så bliver de sedvanlig ikke hovedaksenten så meget underlegne i ud-

åndingens styrke, som når de indeholder lidet lydstof og mindre eien-dommeligt artikulerede lyd. Derfor er vokalen *ə* eller en stavelsebærende konsonant tegn på, at stavelsen ialfald kan have meget ringe vægt. I ord af mere end 2 stavelser forstyrres dette forhold ofte derved, at udåndingen ofte slappes i 2den stavelse, når den 1ste har været meget stærk, medens der i 3dje let atter kommer et noget stærkere tryk, og således videre, så at der i længere ord opstår en næsten trokæisk veksling (jfr. Sweet hdb. § 267), hvorved skarpt artikulerede stavelser bliver let aksentuerede og omvendt. Man kan således sige *hæriŋna* (best. f. kerringen), *rej̥jæ'ra* (v. regere) og *hæriŋa'*, *rej̥jæ'ra'*; i en form som *lettøra* vil sedvanlig det sidste *ə* være stærkere aksentueret og artikuleret end 2den stavelses, så at det in pausa vil have biaksent på det sidste *ə*. I de nordlige præstegelde er vistnok den trokæiske måde at tale på mere gennemført, vel at mærke kun i den sammenhængende tale; men i Brandval er måske den første form ligeså eller mere almindelig, idet foredraget i det hele er trægere, jfr. foran om den musikalske aksent der. I sammensatte ord opstår der lignende krydsning af det fonetiske princip, rytmen, mod det logisk-etymologiske. Det sidste bliver i dem almindelig det overveiende, når etymologien er bevidst og talen ikke er ualmindelig hurtig.

§ 14. I sætningen råder også den samme grundsætning om veksler mellem stærkere og svagere tryk, forsåvidt som ordenes form og det logiske forhold tillader det. Det bliver kun en række af korte, temmelig svagt aksentuerede ord, som kan betones efter denne grundsætning alene. Thi forøvrigt afhænger det indbyrdes vægtforhold i sætningen af de logiske forholde. De sedvanlige grader af logisk aksent kan opstilles så, som Svahn (Språkljud och quantitativ betoning pag. 140) gør, som overglidning, grundtone, bestemmelsesbetoning og modsætningsbetoning¹⁾. Den sidstnævnte er stær-

¹⁾ Svahn sætter aksenttryk, musikalsk aksent og længde som en enhed, som han betegner som kvantitativ betoning. Men også lydens artikulation er i dialekten både betingende og betinget for disse omstændigheder; og den kan dog ikke trækkes med under en sådan benævnelse. Man bør sætte udåndingens styrke som det væsentlig primære ved den logiske aksent. Forøvrigt finder jeg Svahns fremstilling mere tjenlig for direkte anvendelse på denne dialekt end Behaghels (Grdr. d. G. Ph. I. 530 ff.), netop fordi den sidstnævnte har en mere almen affattelse, end der synes mig at behøves for ordenes indbyrdes vægtforhold i dialekten.

kest og udhæver ét led i tanken mod et andet (underforstået eller nævnt); bestemmelsesbetoning får de ord, som træder bestemmende til andre, f. eks. for at udskille et individ af arten; i grundtonen står, når intet led særlig udhæves, et substantivisk subjekt; med overglidning udtales (når de ikke udhæves som bestemmelse eller modsætning) de ord, der ikke har real betydning, men står repræsenterende eller forbindende i sætningen, således de fleste pronominer, partikler og hjælpeverber. Som følge af regelen om veksling mellem stærkt og svagt tryk rammer overglidningen også ord med virkelig real betydning, når et andet ord, der er nær forbundet dermed, får modsætningsbetoning; eksp. se § 16. Stavelsebærende konsonant efter vokal og idethele sidste led i en stavelse med delt aksent mister fuldstændig den svage egne aksent, som skiller dem fra hovedstavelsen, når forbindelsen får overglidning, eller endog ved en noget stærkere aksentgrad, f. eks. *tū'n* (tag den), mere vægtløst *tān'*, *hæ'ŋ* (hænderne), svækket *hæ'ŋ*; *jā'*, *sa'n'* (ja sagde han) for *jā' sā' n*.

Kapitel 7. Musikalsk aksent.

§ 15. I ordet, materialiter nævnt, er grundregelen for den musikalske aksents anvendelse her ligesom de fleste andresteds i landet, at ord, der i oldnorsk havde mere end én stavelse, har tostavelsestone-lag, de, som havde kun én, enstavelses.

Den stigende eller faldende bevægelse af stemmen fornemmes sædvanlig ikke uden på den stavelse, der har hovedaksent, tildels på den, der har biaksent, især hvis denne har lang vokal. I korte, ubetonede stavelser hører man kun den musikalske aksent som en enkelt tone, og i en række svagt betonedede stavelser stiger således tonen (Brekke i Bidrag til dansk-norskens lydlære pag. 59—60) »trinvis opad en svag skråning«.

§ 16. I sætningen når kun de ved modsætningsbetoning udhævede ord det samme interval i musikalsk aksent, som de har, når de nævnes materialiter. Bestemmelsesbetoning og grundtone medfører dog også tilstrækkelig bevægelse af stemmen, til at man ved begge tydelig kan skelne de forskellige tonelag. Men ved overglidning er forskellen mellem enkelt og sammensat tonelag udslettet; intervallet mellem stavelser i et ord med overglidning er netop det samme som mellem post-toniske stavelser i et flerstavelsesord. F. eks. præp. *eftər* (efter) og

præp. *iin'nær* (under) får altså, når de ikke udhæves, samme slags betoning. Ligeså med mere indholdstunge ord, når de står »i skyggen« af noget, der er særlig udhævet. I sætningen *hær' sēr' ii mīnā bō'kār* (her ser du mine bøger) er aksentforholdet akkurat ligedan som i *hær' sēr' ii mīnā græ'iar* (her ser du mine sager), uagtet de sidste ord i dem ellers hedder *bō'kār* og *græ'iar*. Når mennesker nævnes ved fornavn og tilnavn, får fornavnet overglidning og således reduceret musikalsk betoning, selv om tilnavnet ikke engang kan ansees udhævet som modsætning, men kun som bestemmelse. Mens fornavnene *ō'ḷa* og *em'bræt* i sig selv har forskelligt tonelag, bliver således tonelagene dog lige i *ō'ḷa pēr's'n* og *em'bræt pēr's'n*, når personerne (ikke navnene) simpelt hen nævnes, uden modsætning. Nordenfjelds forkortes gerne navnet *ō'ḷa* i sådan stilling, men ikke ellers: *ō'r' lār'sā* (Ole Larsen, Selbu); jfr. i skriftsproget **kong Hana, grev Henrik**.

Medens her hele ord betones så, som normalt aksentsvage stavelser gør, kan også omvendt ved modsætning eller især ved følelsesbetoning et ords dele udhæves således, at de betones, som om de var selvstændige, f. eks. *pā āi'a-b'ēk'kē* (på øieblikket), *jōss' sōss'* (Jesus!); på denne måde har man fået *ak'ko rāl'* (akkurat), som ordet sedv. hedder, når det er adverbium.

§ 17. Uregelmæssigheder og variation i tonelagenes anvendelse.

a. Sammensat tonelag for enkelt forekommer ikke meget ofte, og er, når det forekommer, ifølge sagens natur, mest fordelt på flere sammenhørende ord, ikke samlet på ét og ét. Overgang fra enstavelses til tostavelser tonelag forekommer for det første i *jā'a*, *næ'i*, *sā'ā* og måske flere. Det sammensatte tonelag må her have en symbolsk betydning. Med fuld længde, udtalt som ovenfor skrevet, vil disse former fortrinsvis betegne overveielse eller tvil; men i deres hele anvendelse, hvortil også hører kortere, skarpt afgørende former, vil jeg karakterisere dem som tilkendegivende en sammenhæng med egen eller andres forventning, medens enstavelsesformen som lang eller kort simpelt hen meddeler faktum. Fremdeles får *næ'i* og *jā* i noget lignende tilfælde tostavelser-tonelag (egtl. udgør begyndelsen til en aksentgruppe med sådant), når spørgsmålets prædikat gentages i svaret, således at det følger nær efter *næ'i* eller *jā* i en inverteret sætning, f. eks. *jā' dā hā' jā* (ja, det har jeg).

Indignation alene er det, efter hvad mig synes, som udtales ved at lægge tostavelsestonelag på former af **begynde**, her sedv. *bīn'na*,

altså præ. (ved forargelse) *bīn'nær ā* (begynder at), præ. *bīn'næ ā*. Når man endvidere har tostavelsestonelag i eden *træ'uŋ* eller *træ'uŋ* af *trøllin*, formodentlig under påvirkning af den danske form med artikelen *-n* (på Eidskogen i ensartet anvendelse *træll*), så kan dette der være overført fra *fān* (fanden).

Når man, som jeg her foran, vil tænke sig, at tonelaget i *næ'i* og *jāa* har en selvstændig betydning, så ligger det nær at antage det samme om verbalformer med sedv. enkelt tonelag, der dog, når de forbindes med visse enklitiske partikler, kan få tostavelsestonelag sammen med disse. Der synes mig nemlig at ligge ligesom noget af et resultat også i sådanne udtalelser som: *han er itə hēmə*, medens *han er itə hēmə* synes mere skikket til bare at meddele faktum¹⁾. Selv om jeg forsåvidt opfatter forskellen rigtig, er det dog et spørgsmål, om tostavelsestonelaget her er direkte symbolsk eller om det ikke er en blot sammensluttende aksent, som der alene i den slags tilfælde var plads for, idet den her optrædende aksentgrad måske medfører en vis passende ligevægt mellem verbet og partikelen (jfr. nedenfor pag. 39 ff.). De ord, som bruges i den slags tilslutning, er fornemmelig de adverbier, som betegner, hvilken nuance af sandhed og sikkerhed den talende vil tillægge det, han siger, såsom *vist* (rimeligvis), *nå* (nu), *fūll* eller *fū* (formodentlig, vel), *da*, *nūkk* (vistnok), *iftə* (ikke), *allər* (aldrig) og flere; dernæst *så* som gradsadv., *slik* (sådan), når det tjener istedenfor gradsadv. samt (sjældnere) forskellige andre adverbier, som kan stå meget vægtløst i sætningen. Eksp. *dəm høŋ fū høkt āt dæ'* (de hang dig vel for høit); *han hār nūkk ləti lært* (han har nok måttet lære), *han var' slīkən kār* (han var sådan en karl ɔ: var så kry), *han er' snärt hēr' at* (han er snart her igen). Denne aksentuation kan kun sjelden forekomme in pausa, slet ikke ved de på lydstof og betydningsindhold fattigste verber, f. eks. **er' itə*, **fār itə*; verbet udhæves, eller begge. Dog er den fast regel i sætningsudlyden i den inverterede sætning *də væ'fj ift'* (det ved jeg ikke).

Disse forbindelser er rent retoriske og har ingen leksikalsk indskrænkning: hvilket som helst verbum kan forbindes på denne måde med hvilket som helst af de dertil idethele anvendelige partikler. Deri er disse forskellige fra en anden række forbindelser, nemlig mellem verber og logisk forholdsvis betoned e, især enstavelses, partikler, hvilke for-

¹⁾ Det er mere påståeligt, altså med modsætningsbetoning — hvilken dog logisk skulde hvile på *itə*.

bindelser, ligeledes uden hensyn til den første del, verbets, oprindelige tonelag sammenknytted til en aksentgruppe med tostavelsestonelag. Om disse senere under »sammenvoksninger« pag. 38 ff.

b. 1. Ofte er to stavelser blevne til én derved, at to vokaler blev kontraherede, enten sådanne, som allerede i oldn. stødte sammen, eller som var adskilte ved en konsonant, oftest **ð** eller **g**. Nu tillader sprogets analogi ikke, at der på et ord, der åbenbart består af en eneste lukket stavelse falder den til tostavelsestonelag nødvendige spaltning af aksenten. Det kan kun forekomme, når den konsonant, der lukker stavelsen, kan opfattes som stavelsebærer; ofte indeholder endelsen da også et eget enklitisk ord. Således kan tostavelsebetoningen herske i bestemt nom. m. s. *grān* (naboen), i navne som *mār* (kvindeavn, Maren), *sør* (mandsn. Søren); at man er kommen ind på en vei, der sprænger regelen, viser sig på ord som *px'η* (pl. penge) og *lār* (mandsn. Lars), hvor psykisk taget glidelydene *ɪ* og *ɾ* skal være aksentbærere, medens der naturligvis i virkeligheden tages noget af den foregående vokal dertil — ligesom også når en konsonant følger, der virkelig kan være stavelsebærer, se pag. 22 nederst. Der har været opgivet for mig en form *hlv̥t* fra Hof for alm. *hlv̥tə*, *slv̥tə* (pleiel); men jeg har grund til at tro, at det var en næsten individuel rekonstruktion fra den bestemte form *hlv̥r̥n*. Hvor tostavelsestonelaget under sammentrækning af et tostavelsesord, der endte på konsonant, ikke blev bevaret ved således at gøre konsonanten til stavelsebærer, er der gået to veie: enten er enstavelsestonelag indtrådt ved kontraktionen, eller også er den opr. betoning bevaret ved den udvei, at der er føiet en uorganisk endelse til. Den første vei er valgt i substantiverne *kel* (m. kedel), *sāl* (m. sadel), *sūl* (forældet mandsn. **Sigurðr**, **Siogurðr**); *šagg* (af **skjaðak**) har været nævnt for mig som et forældet navn for fakse, bromus secalinus, men skriver sig måske fra lærd påvirkning; NB. **k** > *gy*; *æm* (f. kornspirer, i Lier *in*, smlgn. **elgin** i Sn. edda; prof. Bugge formoder at *æm* er af ***egindi**, besl. **ogn** og **egg**), tildels *ær̥n* (i Hof), sedv. *ær̥n* (n erinde); *fūn* eller *fānn* (eller *fū*) (m. & f. en muskel ved bunden af kroen hos fugle) af **fóarn**, har en sammentrækning af stavelser, der må antages at være foregået allerede i oldnorsk. Ikke såmeget ved **fóarn** > ***fārn**, men desmere i **brúar** > **brár** og ***sóa** > **sjá** savnes endnu, såvidt jeg ved, formulering af regelen for denne sammentrækning; thi den første vokal skulde jo have hovedaksenten og har den virkelig, når den første vokal har en videre tungartikulation (?) end den anden: **spóe** > *spåvə* (i Solør), **móe** (dat.) > *møy* (gårdsn. i Nedenes og Lister og Mandals amter).

Tilføielsen af et »uorganisk« *ə*, som er den almindelige fremgangsmåde ved sådanne substantiver bl. andet i Nedre Telemarken og Bamle, (*þēlə*, *snīlə* etc.) er mindre hyppig. Altid hersker den i *jāre* (m. kant, især på tøj, afstikkende stribe), *spēlə* (m. speil); formen synes dannet af bestemt nom. s. (*jārŋ*); i det foran nævnte *slv̄lə* (m. & f. pleiel) af *slęgill (*slęgull*?) viser vokalen, at dat. *slęgli og pl. *slęglar har havt indvirkning, men det kan muligens være skeet længe før ubest. nom. fik udseende af at være et svagt substantiv. — *kāŋŋə* (m.) har modsat *pæ'ŋ* gået samme vei som i skriftsproget. — *fār'*, *mōr'*, *brōr'* er de sedvanlige former af fader, moder, broder; når de bruges med ubestemt eller bestemt artikel, bliver formen som svage substantivers: *ən fārə*, *fārŋ*; men det er sjelden, disse forekommer udenfor sammensætninger.

Oprindelige tostavelers substantiver med vokalisk udlyd, i hvilke en mellemkonsonant er bortfalden, sammendrages undertiden; således i *smī* (n. smedede sager, af *smīðī*). *stē* (n. ambolt, af *stēðī*, m.), *fłī* (n. flyvende insekter, af *flygt), — men *kłēə* (n. klæde), *trēə* sj. *trē* (n, indhegnet agerland, som midlertidig er udyrket), af *tręðī*, altså oldn. i (e) sammendraget med *i*, *e*, *y*, men ikke med *ə*, dog muligens fordi de førstnævnte (ligesom også *trēə*) forekommer ofte som sidste sammensætningsled; *głēe* (f. glæde) er måske påvirket fra skriftsproget. Tonelaget er bevaret, hvor rodstavelsens vokal var en mere fjerntstående, såsom i *spāə*, og i fem. med lang rodstavelse, som *sīə* (f. side), *grōə* (f. spire), *fōə* (f. føde), *hōə* (f. hundyr, sv. *hona*).

Svage hunkønsord med kort rodvokal og intervokalisk *ð* viser ingen indbyrdes overensstemmelse: *trū* (trædebret på rok og væv) viser den form, man skulde vente af *troða, gen. *troðu, senere **tru'u*, men så har man *frōə* (skum på melk) af *froða*, *froðu*¹⁾, *lōə* (hølade) af *hlaða*, *hlōðu* og *tūgū* (f. hævde, kraft i jorden) af *taða*, *tōðu*, i Våler dog behandlet ligesom *lōə* i sammensætningen *tōhāł* (adj. som trænger megen gødslings).

I flertalsdannelsen på *-ər* hersker tostavelsestonelaget, hvor det er historisk begrundet; altså ikke i st. intetkønsord og ved kons.-stammer: *sā* (m. vandkar), pl. *sār*, *nū* (m. grisetraug), pl. *nūr*, *sūr* (f. pl. avner), — men *trē* (n. træ), pl. *trē(ə)r*, *tō* (f. tå), pl. *tē(ə)r*. To

¹⁾ Også i Gudbrandsdalen er dette ord behandlet, som om det havde opr. lang vokal (Bugge).

hankønsord ligner konsonantstammerne forsåvidt, formedelst gammel kontraktion, nemlig *skō* og *jā* (ljā), plur. *skō(ə)r*, *jā(ə)r*¹⁾.

Adjektiver, som i oldn. havde sin vokal i stammens udlyd, har enstavelsestonelag i plur. og i sin svage form, dersom vokulen er *å*: *błā*, *grā*, *rā*, *smā*; samme forhold også i *trū* (tro); — men *nī* (ny) og *krī* (kry) får *ə* tillagt. — Også hvor en kons. er bortfalden, er det forskelligt. Man siger altid *brā* i plur., sedvanlig *brā* (hastig, snar) og *stō* (solid), men oftest *głāə* (glade), altid *bāə* (begge), *gōə*, *błīə*.

Ved verber af lignende beskaffenhed, er enstavelsesbetoning i inf. betydelig overveiende i hyppighed. Man har altid f. eks.: *snū* (vende), *trū* (tro), *fri*, *tī* (være tilstrækkeligt), *lī* (tilhøre, henhøre, kfr. sv. **lyda under** (Bugge)), *li* (lide), *bjū* (byde), *rō* (snakke), *kṇā* (knade), *trā* (træde), *krī* (være travlt og ivrig beskæftiget) og alle med opr. *a* i rodstavelsen og bortfalden konsonant, som *drā*, *skā*, *vā* etc.; også nogle med opr. *đja* som *rō* (rydde), *stō* (støtte). Præsens af alle disse har altid enkelt tonelag. — Men imod dem står der dog et ikke ringe antal, som ialfald sedvanlig bruges med tostavellesform, f. eks. *bīə*, *rīə*, *svīə*, *nīə* (neie), *błē* eller *błēə*, *brēə* (besmøre, af **brēđa**) kun i Brv., ellers *brē*, *lēə* (røre, bevæge), *błēə* (vende eller plukke blade, af **blēđja**), *jōə* (genlyde, klinge, af **hljóđa**) i Brv. *jō*, *rōə* (besmøre, nemlig brød under bagningen, af **rjóđa**). Den hyppigere kontraktion ved inf. af verber fremfor ved substantiver synes at komme af analogivirkning fra andre former af samme ord eller tilslutning til en ny böiningsanalogi.

2. Det er især fra nordenfjeldske dialekter bekendt, at stor lyd-mængde i rodstavelsen af et tostavellesord, der ender paa vokal, kan forvolde, at denne vokal bortfalder. Enkelte ord har også i Solør undergået en lignende forkortning, og i nogle tilfælde må man antage, at forskellen ligeoverfor enstydige tostavellesformer i oldnorsk eller i andre dialekter har samme slags foranledning som den trondhjemske apokope. Men dette gælder ingeniunde om alle de tilfælde, hvor en længere form er bedre kendt; ligesom der allerede i oldnorsk forekommer f. eks. **hólmr** og **hólmi** ved siden af hinanden, således kan der være mulighed for, at f. eks. *būr* (m. burre, lappa minor) er af en gammel form, der kun ikke er bevaret med så stor udbredelse som **borre**, **burre**.

Enstavelsesform for tostavelles møder fremdeles i *kāi*, i Våler *kāi* (f. hytte) af sv. **koja**. Både dette ord og infinitiven *dāi* (dø) er jeg tilbøielig til at anse for virkelig apokoperede former; thi det er usand-

¹⁾ Ligesom i *tē(ə)r* foran kan nyt *ə* indskydes ved analogi.

synligt, at *ə* skulde være kontraheret med diftongen således som *ende-*vokal efter vokal ellers i verber (*rø*, *trü* etc.). I det sydlige af Solør bruges alm. *flin̄n̄ər* (f. tynd skive), *hlin̄tər* (f. seig trevl), *spil̄lər* (f. flad stikke), medens de i nord mere eller mindre udelukkende forekommer med *-rə* og *tostavelsestonelag*, ligesom de hos Aasen opførte former. Det er en påfaldende overensstemmelse, at lignende svage substantiver som disse er de eneste, der apokoperes i Selbu, hunkønsord som *hom̄mæt* (humle), *nāgæt* (nagle), hunkønsord som *æp̄pæt* (æble), *spil̄dər*, *slin̄tər*, intetkønsord som *hæv̄væt* (kævle); men når de nordligere bygger i Solør sedv. bruger de nævnte tre femininer i svag form, vil man nødig tro, at forkortelsen i Solør har været geografisk sammenhængende med den i Selbu. Den solørske kunde muligens skrive sig fra feilagtig rekonstruktion fra pluralis af dem, eller fra sammensætninger. Imidlertid er der endnu nogle ord af lignende form, som altid mangler *-ə* i udlyden, nemlig komparativerne *høj̄gər* (høire), *vin̄stər* (venstre), *lǣv̄n̄ər* (længre), og med hensyn til slige former af komp. på *-ri* er der sammenhæng lige til det trondhjemske, idet antallet af lignende komparativer tiltager nordover. Superlativer er indeklinable som prædikatsord, og svage pt. participier får i sådan stilling sjelden flertalsendelse, og *énstavelsestonelag* i plur., formodentlig på grund af overveiende hyppig stilling foran punktum: *dessər e bætst* (disse er bedst), *æp̄l̄a e jōt* (æblerne er modne, eg. gjorte), *skō'a er smor̄d̄d* (skoene er smurte).

Blandt verberne er der en række, hvori aksentskifte og apokopering er rigere repræsenteret. De verber, som hører hertil, har i sin nuværende form alle positionslængde. De har den særegenhed, at ikke alene er udlydende vokal bortfalden, men også en, der følges af *ð* (*-aði* i svagt præet., *-að* i præet. partic.), og at *tonelaget* også i præet. ind., hvor *ər* føies til stammen, forbliver enkelt. De udgør således en egen bøjningsklasse, hvis regel er, at inf. ender på to konsonanter, i præet. føies dertil *-ər* under *énstavelsestonelag*, præet. lyder som inf., og ligeledes pt. partic., som dog mangler næsten ved dem alle. Således bøies altid *stør̄t̄t* (styrte, dø, om dyr), sedv. også *snør̄rk* eller oftere *snær̄rk* (snorke), *stønn* (stønne), i Våler tildels *svømm* (svømme); disse har naturligvis personligt subjekt¹⁾; og *hæpp*, i syd *hæps* (hænge løst,

¹⁾ På Eidskogen kommer hertil *šønn*, pr. *šønn̄nər* (skønne), hvilket ord også i en stor del af Østerdalen har apokoperet inf. På Eidskogen apokoperes oftest også i adv. *kän̄š(ə)* (kanske), der ofte forekommer in pausa som efterslæng.

slarke) kan alm. have skoen til subjekt. De øvrige er upersonlige eller anvendes i sin apokoperede form ikke gerne personligt, men kun ved en overførelse, som endnu ikke er anerkendt af sproggehøret. Ved en stor del af dem findes der nemlig normale, svagt bøiede sideformer, der sjeldnere anvendes så som de forkortede, men sedvanlig personligt, især kausativt til de her omtalte. Da genstanden måske kan have nogen betydning for forståelsen af aksentens væsen, vil jeg opnævne dem så fuldstændig, som jeg for tiden med tryghed kan. Betydningen kan ofte kun med stor vidtløftighed angives afpasset efter deres upersonlige brug; jeg bestemmer den derfor ofte ved at oversætte den tilsvarende personlige form, og dette igen ved henvisning til beslægtede ord i Aasens ordbog.

Når man undtager de foran nævnte, kan de inddeles i dem, der beskriver lyd, og dem, der beskriver bevægelse; i deres anvendelse er det imidlertid så, at lyden ofte skal betegne bevægelsen, sjeldnere omvendt. Lyden er det nærmest, som omhandles i: *domp* (jfr. hos Aasen **dumpa**), *diiŋn* (**dynja**), *głømm* (**glymja**), *kłamp* (**klampa**), *kłæss* (give en lyd som, når noget falder tungt i en blød og klæbrig masse), *kņepp* (omtr. = **knetta**, Aasen, give et svagt knald), *kņerrk* eller *ņerrk* (knirke), *kņæšk* (neutralt, svarende til **knaska**, Aasen), *kņætt* (omtr. sv. til **kny**), *kørr* (også med -ə tildels neutralt, give en rallende lyd), *skerr* (give en sitrende og skærende lyd, som der især kan opstå ved metalplader), *skræpp*, i Våler *skriipp* (smelde, nærmest som af at slå på noget tomt og slapt, også med andre nuancer), *slørrk* (med -ə kausativt = slurke), *smekk* (jfr. **smikka**), *sværm* (genlyde), *sørr* (med -ə kausativt = **surra**), *tæss* (give en svagt raslende lyd som f. eks. af at gå i bare strømper, med -ə kausativt, tildels = **tassa**). Mere direkte omhandles bevægelsen i: *błeks* (med -ə kausativt = vifte), *damm* også *damp* (= **damba**), *derr* (også med -ə, tildels personligt = **dirra**), *dræss* (**drysja**), *fłømm* (**flöyma**), *föss* (med -ə personligt = **fossa**), *græss* (**grysja**), *giüst* (også med -ə upers = **gusta**), *hopp* (med -ə personligt = **hoppa**), *hiüsk* (med -ə kausativt = **huska**), *hærrk* (gå dårlig, gå, som det kan, jfr. **harka** 2 og **hark** n.), *køtp* (plumpe ned; tildels personligt, da også -ə), *skvøtp* (skvulpe), *snütt* (vise sig som i et glimt, eller streife), *sperr* (vibre, som en stålfjær, der er fæstet i den ene ende; tildels personligt, skælve), *strømm* (strømme), *šømt* (vise sig som i et glimt), *vekk*, i Våler *gvækk* (fare sammen, = **hvekka**). Allerede en del af disse har sin meste anvendelse til modifikation for andre verber, idet de er forbundne med disse ved „så də“ (så at det), f. eks. *də jikk*, *så də hopp*, for at

beskrive fart og force; hvad de i sig selv betyder, kommer det herved lidet an på, det bliver bare stærke gradsadverbier. Der kan derfor ikke opgives nogen betydning for dem, som kun anvendes på sådan måde: *šokk* (*šokkə* betyder jage), *kost* (*kostə*, til børn, betyder kaste) og *hatt*, der udelukkende bruges i forbindelser som: *han hører, så dø hattør*; det indeholder vel snarest en betegnelse af den luftbevægelse, der opstår ved farten.

I sin bøjning har disse verber tydeligvis været under påvirkning af de stærke verber, der har positionslængde. Men det synes ikke sandsynligt, at de opr. stærke verber, der findes iblandt dem, såsom *skræpp*, *kyætt*, *damm* og *vekk* har trukket de andre med sig, (enkeltvis hører man også stærkt præet. som *kyætt*). Svage verber af den bøjning, hvortil opr. *diinn* og *grøss* hørte, kan endnu mindre have udgjort den stok, hvorom de andre har sluttet sig, da de fra først af ikke havde den for dem alle fælles positionslængde. Jeg har temmelig sikker besked om lignende verber på Hedemarken, i forskellige dele af Kristians amt til langt op i Gudbrandsdalen, fra Åmot, Tønset, Selbu og Orkedalen og fik alle steds undtagen for Åmots¹⁾ vedkommende det indtryk, at de næsten alle måtte være verber, der i oldn. vilde have været bøiede som *elska*, såsom formentlig *šemt* (*šimt*) og *sørr* i Selbu, *šemt* og *sørr* i Orkedalen. De foran nævnte opr. stærke verber bøies tildels allerede stærkt på Hedemarken; men de opr. svage findes dog der bøiede som foran gennemgået, dog uden *-ər* i præsens, hvilket også mangler ved de stærke verber der. Jeg slutter derfor, at verber bøiede som oldn. *elska* har været hovedstammen, og at deres tonelag og endelse er forandret på grund af stærk aksentuation, formodentlig in pausa, så som i de foran beskrevne udtryk med *så dø*.

Enstavelsestonelag på grund af eftertrykkets styrke tør måske også sættes i *aſlə* (adv. aller, af oldn. *allra*), *spellər*, (gradsadv. f. eks. *spellər nī*, splinter ny), *mōrn'* (gradsadv. i form af pr. part.: *mōrn'* *alævna* = mutters alene), *mæſta*, sjeldnere *mā vætta* (og *mā vætta*) (må vide), måske i *lik* i udtr. *lik æns'* (lige ens) ved siden af *likə gō*.

Ligeledes regner jeg det nærmest hertil, at infinitiv in pausa kan apokoperes i viljeserklæringer med *fār*, *ka'nn*, *skær* (skal) og *lett* (lade): *də ka'nn' vær'* (det kan være ugjort, stå hen), *fār liqq'* (får ligge), *lett n ræis* (lad ham reise), hvor man også kan have *væra*,

¹⁾ Åmot lod til at have nogenlunde de samme som Solør.

liggi og *ræisə*; det kan rigtignok indvendes, at her infinitiverne hyp-pig står lidt under hjælpeverbet i aksentgrad; men under selvstændigt ords betoningsgrad synker de ikke. Endvidere kan her nævnes lokkeordet til heste, *fōla*, hvor første stavelse er langt udtrukket, oftest uden at tonehøiden synker, medens den anden er omtrent en ters lavere — som afslutning; det er vel nom. pl. *folar*.

3. Andre eksempler på enstavelses for det forventede tostavel-ses tonelag skyldes svag aksentuation, overglidning. Under denne får ordet som sagt en noget stigende musikalsk aksent; ved analogi fra denne blev der også valgt et stigende tonelag i samme ord, når det stod i mere betonedede stillinger. Således ved præpositionerne *ün'nər* (under), *jøn'nom* (gennem), *mi'la* eller *mi'lom* (mellem); men sidstnævnte ord som gårdsnavn hedder *mi'lom* (i Grue). Prof. Bugge har gjort mig opmærksom på, at aksentuationen i *fa'stər* og *mā'stər* må forklares på lignende måde, nemlig fra deres stilling ved egennavne, som i Solør er postponeret, f. eks. *kār'n mā'stər* (tante Karen), ligesom *ar'n' fab'bro* (onkel Arnt), mens *fab'bro* for sin tydeligere forms skyld har beholdt tostavelsestonelag, når det står alene. Ligeledes har han gjort mig opmærksom på det samme med hensyn til *tūs's'n* (tusinde), lånt fra forbindelser som *man'ŋə tūs's'n man'n* (mange tusinde mand). Tostavel-ses spørgeord har kun én og anden gang tostavelsestonelag, og det kun med stærk indignation i *ā'kke* (i bet. hvem); i *hvs's(ə)* (hvorledes) såvel-som i *hvr'fl(ə)* (hvorhen)¹⁾ er tostavelsestonelag næsten umuligt. Lettere forekommer derimod dette i *ā'kkə* i bet. af det spørgende enten (ut-rum); i forbindelsen *iftə ā'kkə — hæ'yl* (hverken — eller) er *ā'kkə* al-mindeligst; i det tilsvarende *hū'ri* i Grue og Brandval er tostavelsestone-lag eneherkende.

Et par ord kan antage enstavelsesform og -betoning overført fra det tilfælde, at de står med svag enklise. Adv. *stillə* hedder ofte *still* i forbindelse med verber: *sifta still* eller *sita stillə*, *ligg(i) still* eller *lig' stillə*; deres apokoperede former efter opr. enstavelses verbalform danner afslutningen af et tostavelsestonelag: *siftər still* (se senere pag. 39). Ligeledes ved nægtelsen *iftə*; når den står foran punktum efter et ud-hævet ord, kan den have enstavelsesform, med ret fuldvægtigt enstavel-sestonelag, men kan da veksle med *itə* med overglidning: *iftə jə*, *ift* eller *iftə jə*, *ite'*; *dii får' ift* eller *dii får' itə'*. *ift* og *itə* er henholdsvis frugter af lydmassens og rytmens indflydelse (jfr. § 14).

¹⁾ At det sidstnævnte ord idethele besidder nogen tostavel-sesform, skyl-des formentlig analogi fra det varierende *hvs's(e)*.

Adverbiet **sammen** har enstavelsestonelag, også hvor det er selvstændigt ord, såsom i *allə sam'(m)a*, *alt sam'(m)a*; det kan (smlgn. i *un'nør*) være overført fra den aksentsvage stilling f. eks. i *tō'sama*, *trēsama* (kun to, kun tre),

De komparativer, som har omlyd. har mest enstavelsestonelag. Der er en betydelig undtagelsesrække, nemlig de, til hvilke der i pos. ikke svarer noget adj., men kun adv. eller præp., og som betegner plads i række eller retning, såsom *øv'rə*, *fræm'rə*, *nør'd'rə*. Til at forklare disses afvigelse trænges i dialekten kun at erindre, at de kun forekommer i bestemt form. Dette gælder dog ikke *nem'rə* (nærmere); det sammensatte tonelag her maa forklares af formens eiendommelige oprindelse af *nør'meir*. Til disse kommer endnu som undtagelse *grøv'rə*, hvor omlyden, som ordet i det hele, synes lånt fra tydsk, og komparationsformerne forholder sig til *ij'rə* (yngre), *stør'rə* (større), som *stē'dər*, *krēf'tər* i kultursproget til de indenlandske konsonantstammer.

De fleste omlydte komp. har altså sedv. enstavelsestonelag. således *bērə* (bedre), *stør'rə* (større), *min'n'rə*, *æll'rə* (ældre); men når de forekommer med stærkt eftertryk, kan de fleste få tostavellesbetoning: *bērə*, *min'n'rə*, *flæv'rə* (flere) etc. Aldrig forekommer tostavellesbetoning i de »apokoperede« komparativer *hø'gər* (høre), *vin'stər* (venstre), *læ'ŋər* (længere). I Østerdalen og de sydøstlige dale i Trondhjems stift er fordelingen af tonelagene ved omlydt komparativ omtrent tilsvarende til denne, medens de apokoperede former tiltager i antal nordover: i Trysil *grø'vər*, *yn'ŋər*, men *nør'd'rə*, på Tønset *yn'ŋər*, *tøn'ŋər*, men *nør'd'rə* og *syn'nər*; i Selbu *yn'ŋər*, *ty'n'ŋər*, men *nød'dər*, *syn'nər*; oftest *stør'rə* (større), *bērə* (bedre), sjældnere *stør'rə*, *bērə*. Det bør saaledes vel heller ikke for Solør antages, at enstavelsestonelaget her er en følge af apokoperingen. Det er med megen tvil, at jeg omtaler disse komparativers enstavelsestonelag blandt de tilfælde, hvor dette skriver sig fra aksentsvækkelse; thi skønt disse adjektiver hører blandt de hyppigste ord, er de dog slet ikke ofte svagt betoned. Heller ikke ser jeg grund til for solørsk at anvende den forklaring, som har været fremsat for lignende forhold i svensk, at det skulde skyldes analogi fra superlativ. Min grund til at omtale dem her, er den omstændighed, at de kan skifte tonelag under en vis emfase — men denne emfase synes mig at have megen lighed med de forhold, der fremkalder uoprindeligt tostavelsestonelag (pag. 26 f.).

Dersom altså tonelaget *bērə*, *æll'rə* kun er opstået emfatisk på samme måde, som det sikkert er opstået i *bi'n'nər* (begynder) og i

jāa etc. l. c., så falder den regel, hvorefter fremstillingen her er ordnet, at oldn. tostavellesform giver tostavelsestonelag i nutiden. Enstavelles-tonelag i *betri*, *ellri*, *lengri* kan isåfald enten være begrundet i formernes oprindelse, idet de, som Noreen siger (Grundr. d. germ. Philol. I, 457)¹⁾, manglede enhver bitone på endestavelsen, eller senere være indkommet ved analogi enten fra adv. som *betr* og *lengr*, eller fra andre ordklasser, hvori enstavelsestonelag fulgte med *r* + i omlyd i bøjningen: *langr*, komp. *lengri* rettede sig efter ord som *tong* pl. *tengr* og *taka* pr. *tøkr*.

4. Analogiens betydning for tonelagets uregelmæssighed er allerede oftere kommen frem i sammenhæng med andre momenter. Her nogle eksempler på, hvorledes den virker i bøjningen. Når et verbum på grund af en eller anden tilknytning går over fra en konjugation til en anden, så kan overgangen i nogle tilfælde indeholde en forandring af præsensformens tonelag; i mange består den ikke i andet, idet den såkaldte »genomlyd« ikke meget ofte findes i dialekten. De verber, der bøiedes som *duga*, er for størstedelen kommen med i den bøjning, som nedstammer fra verber, der bøiedes som *spyrja*, fordi præet.-dannelsen var ens for begge. Derfor har man nu præs.: *dūgar* (duer), *tūŕr* (tåler), *lēvar* (lever), *tūr* (tør); på lignende måde også *spellar* (spiller), *vūŕr* (tager hensyn, lyster, af *virðir*), *mūŕr* (myrder). Også den modsatte overgang findes, således ved *væŕnær* (oldn. *venr*, af *venja*), *tæŕnær* (strækker, oldn. *þenr*), *vækkr* (*vekr*), *tækkr* (*þekr*), *tæm'mær* (*tømr*). Det er konsonantforlængelsen i stammens udlyd, som har medført overgang til samme bøjningsklasse som oldn. *fella*²⁾.

Blandt de refleksive verbalformer er tostavelsestonelaget det rådende; det kan findes i den refl. præs. form af næsten alle verber, som har en refl. form, hvis betydning ikke er altfor meget skilt fra hovedverbets; dette tonelag har her været styrket ved den reciproke brug med subj. i plur.

På den anden side findes der også som oftest former med enstavelsestonelag af de verber, hvis stammes udlyd er nogenlunde bekvem for enstavellesform, og især når refleksivformen har et nogenlunde selvstændigt liv ligeoverfor aktiven. Man har således både *spurrss'* og

¹⁾ Anden udg. af N.s. Altisl. u. altnorw. Gram. blev mig først tilgængelig under korrekturlæsningen.

²⁾ Til pr. *tæm'mær* svarer inf. *tæmja*, hvorfor overgangen til en anden bøjningsklasse der må siges at være ufuldstændig. De andre har inf. på *ø*; *væŕnær* er dog kun alternativt med *venja*.

spør̃as, både *hør̃ss* og *hør̃as*, både i præs. ind. og i inf. De også i skriftsproget temmelig tvilsomme refl. former af enstavelses sv. pt. partic., yndes ikke, men oftest har de sammensat tonelag: *hār mōt̃as*, *hār for̃d̃as āt*, også *for̃ss āt* (har fulgt hinanden).

Præs. part. dannet af enstavelses inf. har altid enstavelsestonelag: *gā̃nas* eller *gā̃n* (gående), *trū̃nas* eller *trū̃n* (troende, d. e. til at tro, pålidelig), altså tonelag lånt fra inf.

I substantivbøjningen er ofte *-(ə)r* uorganisk tilføjet ved pl. af neutra; dette har dog ikke her medført stavelsesbetoning af stærke neutr., formodentlig fordi der sedv. også kan bruges former uden *-ər*: *nāit* og *nāit̃ər* (hornkvæg), *bōt̃* og *bōt̃ər* (borde). Sammensat tonelag er ombyttet med enkelt i best. dat. plur. af kousonantstammerne: *hæ̃n'-nom* (hænderne), *rō̃tom* (rødderne) o. s. v.; aksenten er bleven overført fra nom. pl. sammen med den omlydte vokal; thi af *jæt̃* (ged) hedder oftest best. dat. pl. *jæt̃om*, skønt også der nom. er *jæt̃ər*.

5. Fremmedord optagne med hovedaks. udenfor første stavelse har sedv. flyttet den tilbage på denne (se § 12) og det i regelen med sammensat tonelag: *fē̃gūr* (m. figur), *ā̃partu* (adj. aparte), *mē̃nott* (n. minut), *ā̃nakkə* (f. almanak), *jēs̃æl* (m. vandrende håndverkssvend, t. *Gesell*); *tõbbak* (m. tobak), er måske opfattet som en sammensætning med *to* og derfor med enkelt tonelag (Bugge),

I tyske lånord med opr. *ver-* og *be-* flyttes aksenten sedv. ikke tilbage, og den efter partikelen følgende rodstavelse får enkelt tonelag: *for̃t̃æt̃ja* (fortælle), *bə̃hō̃vja* (behøve), *bə̃j̃ĩnə* eller *bī̃ĩnə* (begynde); de nægtende partikler *ū-* og *mess-* har enkelt tonelag foran sådanne dannelser, medens de ellers har sammensat, således: *ū̃fõs̃ilt* (uforskyldt), *mess̃fõr̃nə̃gd* (misfornøiet). De sammensatte moderne lånord *mū̃skat̃ə̃bl̃ām̃ə* (muskatblomme), *pē̃p̃ə̃rm̃ĩnt̃ə* (pebermynte) og *rī̃ga-bā̃l̃som* har endnu eftertrykket på sidste led og det ved de to som stavelsestonelag. Nogle fremmedord har mistet sin opr. første stavelse, men har enstavelsestonelag på den, der nu kommer først f. eks. *les̃p̃ət* (kv. navn, Elisabeth), *læ̃ĩdi* (elendig).

Hvor hovedaksenten i fremmedord faldt på første stavelse, har man i regelen beholdt den der som enstavelsestonelag: *dā̃kt̃ər* (doktor), *mæ̃ĩst̃ər* (mester), *snek̃kar* (snekker), *fr̃ĩar* (frier), *sē̃rop* (sirup), *rẽkti* (rigtig), *ā̃ñli* (ordentlig), *kā̃f̃ə* (m. kaffe), *brēs̃mə* (f. fisken abramis brama, brasen). Det er besynderligt, at sidstnævnte lånord (?) der dog må antages at være forholdsvis gammelt i dialekten, ikke har sluttet

Andre slags stedsnavne, hvori dog tildels 1ste sammensætningsled før har endt på konsonant, er: *grålbærjə* (et bjerg), *rålbærjə* (ligel.), *blåxəŋə* (ligel.), *gråhæst'n* (en grænsesten); *søstüa*, *néstüa* (som benævnelser på gårde inden en grænd), men altid *søggārŋ*, *neggārŋ*; omvendt *niggārŋ*, men *nüstüa*; *noggārŋ* (nordgården) og *nøstüa*, på andre steder *nøstüa*; også *mæll-* eller *mæll-* (mellem-, af *mødal* (eller *møll?)) pleier næsten i alle tilfælde at have enstavelsesbetoning; i Solør kender jeg *mællgārŋ*, samt gårdene *mællbi* (i Åsnes) og *mærdgārŋ* (i Grue)¹⁾. Efter nutidens sprogfølelse inden dialekten høres en sammensætning som f. eks. det foran nævnte *grålbærjə* ualmindelig og kun mulig i et egennavn; man vil nemlig nødig tænke sig adj. *grå* som rent beskrivende, når det har dette tonelag, man forestiller sig heller, at bjerget også kan hedde bare *grå* eller er en del af eller eiendom under noget, der hedder så hvilket jeg jo i dette tilfælde ingenlunde anser for den virkelige sammenhæng med navnets dannelse. Den samme logiske forskel tror jeg at se mellem navne som de foran nævnte *torððrui* og *skårððrui*. *blåbær* (blåbær) må have tostavelsebetoning, fordi adj. der tydeligvis er beskrivende; thi de fleste andre bærnavne har enstavelsestonelag.²⁾ Jeg ser fremdeles fra samme synspunkt forskellen i tonelaget ved de ugenerede sammensætninger, man danner nordenfjelds, hvor man siger *nysilla*, *størhæst'n*³⁾, men *jōskūlŋ* (Jon skolelærer), *ārŋgūt'n* (gutten Arne, der *ārŋ*). Mere tydelig fremtræder dog den forskel, jeg hentyder til, deri, at i Solør oldn. *skið*, nu *ši* (f.) i sin ældre betydning, kløvet stykke træ, danner sammensætninger med tostavelsestonelag (*šiggał*, *šivē*); men i den deraf specialiserede betydning snesko kun med enstavelses: *šivbrætt*, *šifōra*, *šistāv*, *šivūi*; ved de førstnævnte tjener *ši* til beskrivelse, ved de sidstnævnte betegner det sammenhørighed⁴⁾.

¹⁾ Det sidstnævnte er kanske ikke dannet af *mødal*, da det har tykt l; jfr. dog *mærdisi* i Ullern i S. Odalen, der ligger mellem *nōrdisi* og *sōdisi*; i Østerdalen derimod *mælldiset* (Mellem-Diset).

²⁾ Navnlig *jołber*, *brin'ber* (*brinn'ber*), *tipp'per* (tyttebær), *res'per* (ribs); nogle mindre omtalte sorter har dog tostavelsestonelaget. Alligevel bliver der et mærkværdigt modsætningsforhold mellem aks. af bærnavne i solørsk og i Burträskmålet, se Sv. Landsm. XII 1, pag. 40.

³⁾ Betydningsforholdet er anderledes, end det vilde være i lignende sammensætninger søndenfjelds; de sammensatte ord nærmer sig ikke i mindste måde til at være navne; bet. er den samme, som om adj. var hosføiede.

⁴⁾ På grund af den enestående form må jeg her nævne mandsn. *tōris* af *borgils*, såvidt jeg ved det eneste bevarede oldn. tostavelse personnavn, som ikke har tostavelsestonelag — jeg har hørt tale om

Men som oftest dølger analogierne hinanden, fordi de krydser hinanden. Den bestående tilstand er jo, at det er visse ord, især sådanne, der udlyder på vokal, som næsten altid danner sammens. ord med enkelt tonelag; sådanne er f. eks. *jā* (m. ljā), *brü* (f. bro), *kü* (f. ko), *rō* (f. vrå), *tō* (f. tå), mens de fleste volder sammensat. Man kan jo konstruere sig forskellige teorier om, hvorfor det har fordelt sig, som det har; men bevislige er de ikke. For mig synes det indlysende, at grunden til, at ord, der udlyder på vokal, fremfor andre danner sammensætning med enstavelsestonelag, ligger deri, at de i regelen som 1ste sammensætningsled har havt to vokaler, hvoraf den sidste nu er gået op i den første. Nogle af de her nævnte sammensatte stedsnavne tyder på, at der er tendens til det samme, hvor to stavelser i første led er sammentrukne til én, også da når dette har udlydende konsonant, f. eks. i *šör'bott'n* af *ajóar-*, *šüšsætrə* og *šurđ-đrū* af **Siogurðar*. Men hvorfor igen sådan kontraktion fremmer enstavelsestonelag, kan jeg ikke indse, hvis det ikke skulde være, fordi det sammensatte ord derved får en noget fremmedartet form, hvorved enstavelsestonelag der fik samme slags rolle som i ord af fremmedartet form, når deres stavelseantal forøges (pag. 38). Et appellativ, hvis form synes at henvise til lignende dannelse er *morttgras* (*spiraea ulmaria*, mjødurt); første led er vistnok væsentlig identisk med *mjødurt*, men kontraheret og rimeligvis paavirket af folkeetymologi (med fiskenavnet *mortt*). Når konavne, især de på *-linn* og *-rös*, jævnlig har enstav. tonelag (*fägrös*, *ēdölinn*, *lövölinn*, *andros* etc.), så kommer det af det kælende forhold til dyrene, som psykisk stiller deres navne nær i klasse med fremmedordene ¹⁾. Et forhold, som ofte har fremkaldt enstavelses-

en mand ved navn *ottar*, som synes at have levet for 2—3 menneskealdre siden; men det er tvilsomt, om hans navn er identisk med *Ottarr*, og indfødt i Solør synes han ikke at have været.

- ¹⁾ Hertil kommer dog, at under navnenes forekomst i lokken (som kan antages let at ville beherske den smule anvendelse, de har i tale), så vil det første led som det bestemmende og det mest varierende rimeligvis gerne trække de høje musikalske toner af lokkens temmelig frit behandlede melodi hen på sig. Jeg må ved denne leilighed beklage, at jeg ikke har havt anledning til ved speciel iagttagelse i henseende til lokning at undersøge et spørgsmål, som, såvidt jeg kan huske, Ellis engang fremsatte i *Transact. of the Philol. Society*, om hvorledes de skandinaviske dialekter jævner forholdet mellem melodien og tonelagene i den udenfra mindst påvirkede sang. Så meget kan jeg dog vide, at der endog i kolokken ikke er noget strængt gennemført hensyn til tonelaget, uagtet teksten der er væsentlig improviseret og således giver frie hænder, sålangt evnen rækker.

betoning, både når 1ste led endte på vokal og ellers, er, at det har havt vægt formedelst modsætning. Dertil kan da ogsaa komme en betegnelse, for det forskellige logiske forhold mellem ledene, som foran eksempelvis påpeget. Det logiske forhold vil mest direkte have afsat ulige eftertryk og dette igen forskelligt tonelag. Man skulde altså tænke sig f. eks. analogien for tonelaget i *værstækt* (velstegt, se foran pag. 39 f.) udgået fra sammens. med afgjort sidsteledsbetoning (smlgn. i dannet talesprog *velkom'men*), modsat *jøn'nomstækt* med eftertryk på 1ste led.

B. Kvantitetens Behandling.

Kapitel 8. Kvantitetens egen udvikling.

§ 18. Sproglydenes længde afhænger først af deres længde i oldsproget. Dog har forholdet nærmet sig stærkt til det standpunkt, hvorpå halvøens kultursprog står: at den stavelse, som bærer hovedaksenten, er lang, de øvrige korte. Det ældre forhold, at kort konsonant kan følge efter kort vokal i betonet stavelse, findes vel, men ikke længer således repræsenteret, at det synes nogen fejl, om man forlænger en sådan konsonant indtil dialektens almindelige mål for lang konsonant f. eks. når ordet nævnes materialiter, såsom i *tåpa* eller *tappa* (v. *tabe*) *tåka* eller *tåkkå* (flytte på, oldn. *poka*). Længde udenfor hovedaksenten er en hyppigere afvigelse fra det moderne princip, også i kultursproget er der jo tendens til denne (Brekke l. c. pag. 55—56); i sammensatte ord og i fremmedord, som i kultursproget har hovedaksent, hvor der i dialekten findes biaksent (f. eks. *natúr* : *naftüür*), støttes længden ved erindring om stamformerne. Usikker kvantitet i stavelser med biaksent er meget hyppig, især ved veksel mellem rytmask og logisk-etymologisk aksentuation (se pag. 24) f. eks. *hēbrēa* eller *hēb'rea* (en eng i Hof); den sidstnævnte udtaleform synes på grund af den yderlige korthed, hvormed det 2det *e* sedv. udtales, at være misforstået i den nye matrikel, hvor den benævnes **Hebra** (under Åsnes præstegeld). I nogle ord og udtryk kan én lang stavelse med hoved- eller biaksent veksle med to korte, nemlig i de foran (pag. 34) nævnte med *itt* og *itā* samt *attā* (*kāmmi att* eller *kāmmi atā*), i afledninger som *brökett* eller *brōkētā* (broget) og tilstedsadverbier af *optir* som *nōtēt* eller *nōtētā* (nordover), m. fl.

§ 19. I den sammenhængende tale indtræder korthed, især korte konsonanter, meget let, når det logiske eftertryk er ringe; på den anden side kan der også ske en usedvanlig forlængelse i et ord, der har ekstra vægt. Dette er en af de omstændigheder, som har svækket bevidstheden om sådan stavelsekvantitet som kort vokal med kort konsonant; *tāpa* kunde med eftertryk blive *tap̃pa*, og *tap̃pə* med ringe vægt blev *tāpə*. Vokaler svækkes mindre; i et eksempel som det foran givne *ōḷa p̃ər̃s̃n* må *o* fremdeles ansees for langt, mens ordets etymologisk givne tonelag er forsvundet. Dog forkortes også vokalen især i partikler ofte; *hōp* (adv. tilsammen) giver tilknyttet til verbalformer et *op*, der ofte ikke er til at skelne fra forkortelsen for *opp*; det samme også i tiltaleord, som *gōt(t)*, tiltaleform af *gūt* (m. gut), *tōs(s)*, tiltaleform af *tōs*.

Imidlertid virker den ekspiratoriske aksent ikke blot ved at forlænge og forkorte; selv om den virker styrkende i to forskellige forbindelser, så kan det være på forskellig måde: i nogle tilfælde forlænges vokalen, i andre forkortes endog en opr. lang vokal, mens den følgende konsonant forlænges. Det sidstnævnte tilfælde forekommer især, hvor et enstavesord, der udlyder paa vokal eller *r* (også *ṛ*), kommer foran et svagt betonet ord, der begynder med konsonant. I et eks. som *šā-p̃pā*¹⁾ synes den første vokal ligefrem emfatisk forkortet og derved det tonløse ords fremlyd truffet af stærk ekspiration og derfor forlængt. Men når i denne forbindelse *pā* også selv får eftertryk, opstår der gerne pause foran det: *šā pā d̃dæ* (egtl. se på dig! ɔ: nei, hvorledes du bærer dig ad!); man siger, som det skulde ventes, *mōṛḍi* (din moder), hvorved snarest stillingen og forholdet synes at fremhæves, men også *mōṛḍi*, som bare udhæver personen; man siger sedvanlig: *jə ṽər̃f-itə tā-d̃di* (jeg ved ikke af det, ofte = det er jeg ikke så vis på)²⁾, ja, *jə har-š̃šā* (ja, det har jeg). Meget ofte forekommer det samme fænomen i sammenvoksninger som *jag̃gü*, *næg̃gü*, *jam̃mæ* (ja såmæn) og i sammensætninger, f. eks., for at tage eksempler af de tidligere nævnte stedsnavne, *šib̃bakk* (Skybak, i Åsnes), *nüg̃garn* (Nygården). I mange af de tilfælde, hvor det synes, som om udlydende kon-

¹⁾ Formen *šā-pā* forekommer naturligvis også. — I det hele har fænomenet ingenlunde så stort omfang i sproget i Solør (eller på Østlandet i det hele) som i Kristiansands stift.

²⁾ Med den sidstnævnte betydning bliver eftertrykket logisk uregelmæssigt. Jeg har i eksemplerne søgt at begunstige idiomatiske mærkeligheder også i den retning.

sonant i 1ste led er assimileret med 2det leds fremlydskonsonant, vilde man med samme ret kunne anse den sidstnævnte konsonant for spon- tant forlænget på den her antydede måde, således f. eks. i *fabbro* (farbroder), *noggarn* (nordgården).

§ 20. I rodstavelsen forlænges sedvanlig en i oldnorsk kort vo- kal, som kun var fulgt af en enkelt konsonant. I énstavelsesord er for- længelsen især gennemgående, når den følgende konsonant har stemme- lyd: *bār* (n. bar), *dūr* (f. dør), *smāl* (adj. smal), *hūl* (n. hul), *grān* (f. gran), *ræv* (m. ræv). Der findes vel ikke få undtagelser, men grunden synes altid let at påvise. Af fremmed oprindelse eller påvirkede af fremmede former er *skrall* (adj. svag), *spell* (n.) og *spelle* (v. spille), *dann* (adj. lysten), *tenn* (n. tin) og måske *mæʹnn* (konj. men). I endel verbalstammer, som kan synes udgåede fra enstavelsesform af det oldn. verbum, er kvantiteten lånt fra tostavellesformer med positionslængde, således i *liiʹnn* (v. drønne), *driiʹnnə* (brøle svagt), *gʹlomm* (klinge, gen- lyde), *šomna* (skønne), *tæʹnnə* (strække), *væʹnnə* (også *vænja*, vænne), ensartet med disse også ved stemmeløs konsonant i *drøss* (drysse), *grøss* (gyse), *tæʹh̄h̄ə* eller *tækkə* (tække) og *vækkə* (vække). Overført fra *šelja* er den korte vokal i *šell* (n. skille). Fra aksentløs stilling er vo- kalens korthed overført i *mānn* (m. & spørgepartikel, mon) og *tæʹll* (adv. & præp. til), hvor også den palatale konsonant, skønt etymologisk uberettiget, kan anees for temmelig gammel, opstået ved forstærkelse af *tēl. Det er heller ikke tilfældigt, at så mange af de nævnte verber hører blandt de pag. 31 f. gennemgåede apokoperede. Aldrig forlænges vokalen foran *m* i enstavelsesord, men altid konsonanten, som i *hamm* (m. ham), *lamm* (f. den del af et dørhængsel, som er befæstet på døren).

I enstavelsesord, der udlyder på konsonant uden stemmelyd, er der især forlængelse af *a* på grund af den store kæbedistance ved denne vokal; men når vokalen er en anden, bliver oftere konsonanten forlæn- get. Således foran *k*: *rāk* (adj. ret), *spāk* (adj. ikke sky) o. fl.; und- tagelse danner *slakk* (adj. slap), som er af en noget uvis oprindelse; *vekk* (n. afdeling, strofe; *vīk* hos Aasen), men *kvekk* (adj. kvik, rask), *strekke* (n. streg), *lukk* (n. låg), *strukk* (n. strøg) og *strøk*, men *våk* (f. åbent sted i isen), på Tønset *vökk*. Ved *t*: *māt* (m), *lāt* (adj.) o. lign., men *nett* (n.), *føtt* (n. skridt), *vett* (n. forstand), *bett* (n. bid), *brøtt* (n. brud), *løtt* (n. lod, del), *høtt* (n. kød) o. fl.; dog ikke sjelden mandsn. *gūtorm* for *güttorm*. Ved *p*: *gāp* (n.), *skrāp* (n.) etc., men *šēpp* (n. skib), *grōpp* (n. liden huling i jorden); i *skopp* (n. skab) synes den kvan-

titet, hvormed ordet blev lånt, usikker. Foran *s* forlænges oftest vokalen; konsonanten forlænges i *buss* (n. småstykker af halm, træ og lign.), måske i *dvss*¹⁾ (n. sænkning uden synligt afløb, sumpigt sted), ofte i *ness* (n. næs), når det er appellativ, men ikke når det er stedsnavn (*nēs*). I dette ord samt i *nett* kan den korte vokal skyldes gen. pl. med *-ja*, i *føtt* måske dat. s. med *-vi*, i *fött* (n. skridt) forbindelsen med *føtter* (m. pl. fødder). Denne korthed ved stemmeløs konsonant er dog for udbredt i landet og har for mange ekspl. i ordforrådet (jfr. §§ 61 og 62) til i sin helhed at skyldes sådan analogi. Ved *s* er forresten at mærke, at både genitivformer og reflektive verbalformer, som får *s* efter vokal (sedv. opr. lang vok.), har kort vokal og langt *s*, såsom *træss* (v. at have hjemve, om heste), *fugæss* (v. forgå), *moss'mōn* (i Grue, af gårdsn. *mō*); denne forlængelse af *s* er måske analogisk efter dem, der i tilsvarende former assimilerede *t* og *ð* med *s*. — Karakteristisk for forkortningen foran *s* er bygdenavnet *Gælsas* (R. B.), nu *jess'ås'n*.

Hvor der følger vokal efter en opr. kort stavelse, er vokalforlængelsen endnu mere enerådende end i enstavelsesordene, undtagen hvor konsonanten er *m*. Man har således *såvå* (v. sove), *lågð* (m. lue), *hāga* (m. have), *gāpa* (v. gabe), *væta* (v. vide), *spitii* (f. liden træsplint), *hükü* (f. hage) o. s. v.; men ved *m* forekommer kun af og til *āma* for sedv. *āma*, *āmma* (opmuntre, skynde på); andre ord med *m* mellem to vokaler har kort vokal og *m* kort, eller (med særegen vægt) langt, såsom *gāmall* (gammel), *hæmær* (hammer), *nōminn* (adj. lam), undertiden *gammall* etc.

Foran palatiseret *k* er vok. alm. kort, som i *nīkīll* (m. nøgel), *spīkinn* (adj. speget); dog undtages *nækinn* (adj. nøgen), *vækinn* (adj. vågen). Desuden er der kort vokal med kort konsonant (sål. at sidstnævnte kan forlænges) i nogle spredte tilfælde: *tåká* (v. flytte på), i en del af Grue *tåká*, *nūgūnn* (best. m., en sø i Brandval), *tapa* (v. tabe), *kåpår* (m. kobber), *pæpir* (n. papir), *þvør* (m. abort); andre, især sent modtagne lånord, varierer også ved forlængelse af vokalen, såsom *dūgūt* (m. frokost), *skūt(t)øll* (n. af t. *Schatulle*), *mēn(n)ott* (n. minut).

§ 21. Hvor der i oldn. var dobbelt konsonant efter lang vokal, er vokalens længde i almindelighed opgivet. Forkortelsen er der ind-

¹⁾ Ordet har måske lang konsonant; jfr. *dass* (m) i samme betydning i Valders, og *dyssö* (f. pyt) i Valders; måske beslægtet med *dissa* (v. gynges).

trådt, forat der skulde falde det samme kraftige tryk på den lange konsonant i dette fald, som der gjorde på lang konsonant efter kort vokal, jfr. pag. 23. Ekspl.: *vidd* (f. vidde), *lett* (adj. let), *rætt* (adj. ret), *sløtt* (m. høslet), *bætʰttə* (v, præst. vædede). Talordet *eiinn* har forkortet vokal; det hedder *æʰnn* ligeså vel som det oldn. *enn* gør; denne forkortelse synes at være karakteristisk for de aller østligste dele af landet i en temmelig betydelig længde.

I sammensatte ord, hvis etymologi ligger i dagen, er denne udjævning dog ikke helt gennemført, idet man tildels har lang konsonant uden eftertryk; man har derfor *hårröt* (f. hårrod), *møttigin* (pt. part. modtagen), *mætti* (f. medestang, eg. medetøi) og lign. Denne længde forsømmes dog oftest, og ialfald sker dette ved den ringeste svækkelse af ordets eftertryk.

§ 22. Foran to konsonanter forlænges sjældnere de i oldnorsk korte vokaler; den almindelige tendens er også at forkorte de i oldn. lange vokaler. Når man undtager de eiendommelige tilfælde af konsonantassimilation, som indtræffer ved *r* og *l* foran dentaler, så pleier der i det hele at falde stærkt eftertryk på den første konsonant efter kort vokal, tilligemed nogen grad af længde (positions-længde). Det sedvanlige forhold er således, at der opstaar former som *saktnə* (v. savne), *tənnə* (v. tøie sig), *bækra* (m. vædder), *ləʰsne* o. s. v. og — mindre vel gennemført — *ræʰstə* (v. pt. reiste), *həʰst* (m. høst), *kvəvd* (adj. egtl. kvalt, plaget af snue); den efter vokalen følgende konsonant kunde i disse ekspl. også have været skrevet dobbelt; *t* kan aldrig blive fuldt lang konsonant, således heller ikke i *hætʰm*, men dog er også den styrket ved eftertrykket.

Enten vokalen i oldnorsk var lang eller kort, modarbejdes dens korthed nu ofte ved forhold til andre ord eller former af samme stamme med én konsonant efter vokalen; dette gælder især de mindre hyppige ord; men også mange af de almindeligste har helst lang vokal, såsom *fint*, *brönt* (adj. neutr., brunt), *hæilt* (adj. neutr. helt), *līstə* (v. pt. lyste). Dog hører man ofte også *brönt*, *pěnt*, *līste*. Flere forbindelser af to konsonanter med stemmelyd tillader forlængelse af foregående vok., især i det nordlige, nemlig især *vʰt*, *vr*, *gʰt*, *gr*; forlængelsen skyldes stemmelyden. Man hører der oftest *smūiāvəʰt* (m. smedjeildsted), *fūʰgəʰt* (m. fugl), *nāʰgʰtə* (m. nagle), *lēvər* (f. lever), medens de hellere bruges med kort vokal i syd (*fūʰgəʰt*). Allesteds *sætər* (f.) og *hāvra* (m.). Gammel forlængelse er der i *ākər* (m. ager) og formodent-

lig er den fra dette ord overført til *ækrə* (f. land, der ligger upløiet, siden det var ager); man skulde knapt vente, at gammel længde vilde holde sig foran stemmeløs kons. + *r*; men i regelen holder den sig i ordet *akr* her tillands; dog findes i Bergens stift hyppig former med forkortet vokal f. eks. *a^okkor*. Af oldn. *eltr* i syd *æ'tər*, i nord *et'tər*; derimod er vokalen altid kort i *svp'pəʔ* (f. feieskarn), som må antages at repræsentere *søpl. Ved kons. med stemmelyd bevares bedst den gamle længde, f. eks. i *næ'vær* (f.), *nø'vær* (adj. knap, karrig).

Det er foran udtalt, at vokalens korthed og konsonantens forlængelse oftere kan skyldes et *j*, der i oldn. fulgte konsonanten. Hvor man nu har *nj*, *mj*, *vj* er der også nu næsten altid kort vokal; men ved *š* og *ʃ* af oldn. *ej*, *tj*, *kj* er længden ujævn, tildels vaklende i det enkelte ord, f. eks. *rŕša* (v. skrabe skæl af fisk), *hæša* (v. hænge hø på hesjer), *rŕšū* (f. ruse), *væʃa* (v. tilse snarer eller fiskegarn), *fæ'ʃʃan* eller oftere *fæʃan* (f. pl. best., stedsn., af *fl'tjarnar*). Især er vokalen i nord ofte kort ved disse.

Kapitel 9. Vokalers kvantitet i forhold til lydassimilationer.

§ 23. Undertiden er vokalen forlænget og kons. forkortet, hvor der skulde ventes lang konsonant, enten en opr. lang eller en sådan, der var bleven forlænget ved assimilation. Det er kun almindeligt ved konsonanter, der har stemmelyd, og derfor henvises man ligesom også ved *āvəʔ*, *fŕgəʔ* foran til at sammenligne med de hos Sievers (Phonetik² pag. 215—216) omtalte forlængelser, f. eks. forlængelsen af vokalen i eng. *kīnd*, *mīld* i sammenligning med *tīnt*, *hīlt*, hvilken han forklarer deraf, at i de førstnævnte tilfælde har der været tvespidset ekspiratorisk aksent tilstede. Jeg har intet indtryk af tvespidset aksent i de solørske tilfælde; men afhængigheden af aksentstyrken er åbenbar. Navnlig mindes man derom ved *nd*; på denne forbindelse har der nemlig også andensteds faldt ringere eftertryk end på *nn*; thi deraf må det komme, at i Romsdals amt, Gudbrandsdalen og tildels Østerdalen palatalisering er fuldstændig gennemført af *nn*, men ikke eller næsten ikke forekommer ved *nd* (jfr. Storm, N. lydskr. pag. 83), smlgn. også vokalforlængelse foran *nd* i finsk-sv. mål, Sv. Landsm. I p. 92. I Solør er af lignende grund forbindelsen *nd* tildels behandlet på tilsvarende måde,

f. eks. i *ān* (f. and), men dog *hānn* (f. hånd), *la'nn* (n. land). Ligesom i de § 20 omtalte tilfælde forlænges oftest *a*, tildels også ellers fortrinsvis vokaler med stor kæbedistance. I Solør forekommer sådan forlængelse i følgende ord: Ved *rr* i *hær* (n. busk), *nær* (n. nar), *næra* (v. narre), *spjæra* (v. splitte, oprive, et oldn. *spjarra), men *hærr* (m. fisken har, *thymallus vulgaris*), *stør* (f. stargræs), *ør* (m. århane), *tør* (adj. tør), *før* (adv. komp. før), *bør* (m. burre); *stør'a* og oftere *støre* (adv. komp. større), *hærra* eller sedv. *hæra* (f. kærre) er vaklende; *hærin*, som også varierer med *hærrin* henhører opr. ikke hid. Derimod altid *ferra* (v. fare forvirret omkring, af oldn. *flōra*? Ross), *derra* (v. dirre, Bugge formoder af et oldn. *dlōra), *mørra* (v. knurre) og nogle flere, der synes at have ældre *i*, *y* eller *u*. Ved *ld* kun i *kāl* (adj. kold), dets neutr. *kālt* og substant. *kāla* (m. kulde), som neppe med Aasen (N. ordb. p. 340) kan antages at komme af et oldn. *kali; thi ordet synes kun at være kendt fra steder, hvor man skulde vente ligedannelse og »tykt *l*« i et sådant ord. Også *sål* (f. sold) kan regnes hertil, da man skulde have ventet, at det havde vokalforkortning ligesom dets afledning *sælla* (v. sælde, sigte). Ved *dd*: kun i *rāda* (v. gå og drive, gå ledig), i Brandval *radda* eller *rūdda* (af *radda*, snakke), samt i nord i *rāda* (m. stykke, strækning af jord, skov), ellers *ra'dda*, *radda* eller *rūdda*. Ved *nn*: kun *fān* (f. fonn) og dets pl. *fēnir*; til *skrinn* (adj.) hos Aasen svarer i samme betydning *skræin*, som dog kun med tvil kan henføres under denne kvantitetsudvikling. Ved *nd*: vokalen *a* er i mange ord bleven lang: *ān* (f. and), *āna* (m. & v. ånde), *āni* og *anni* (m.? & f. kort ski for høire fod), *brānatt(a)* (adj. mørkstribet, om farve på kør), *rān* (f. rand), *strān* (gårdsnavn, Hof), *vān* (m. jordrotte); kun i nord i *sān* (m. sand) og *bān* (n. bånd); men ved siden af disse har man *bānna* eller *bānna* (v.), *lann* eller *la'nn* (n.), *stann* eller *sta'nn* (m.) o. fl.

Af andre vokaler forlænges kun *e* i *græin* (f. grænd), på Toten *grēn*, som vel også i Solør har været den organisk udviklede form; i nord ved analogi fra sing. *rænær* (rænder), *ænær* (ænder), men i syd *ræn'nær*, *æn'nær*. På Tønset, hvor forlængelse foran *nd* ikke er alm., har man dog *græ'inn* = grænd og *grinn* = grind, som svarer til *ein* og *in*; disse former stammer måske egentlig fra best. dat. s. og nom. pl. (som skulde have forlænget vokal), idet de der er satte i forbindelse med oldn. *grein*, f. og *grina*, v. Indflydelse fra den side kan måske også have virket med f. eks. ved Solørs *græin*, men kan ikke have spillet nogen betydeligere rolle ved fænomenet idethele. Ved *mm*

kunde der måske være samme slags forlængelse i *æim* (adj. emmen)¹⁾.

Nordenfjelds er der mange lignende forlængelser, såsom alm. *kaļl*, ntr. *kāhlt*; i Selbu *fēl* (n. fjeld), *īle* (adv. ilde), *kļēm* (v. klemme), i Ålen *bōlō* (f. bjelde); hyppigst er den ved *rr*.

En anden række »erstatningsforlængelser« er de, som indtræder ved konsonantassimilation. Når langt *r*, *l* eller *n* skulde komme foran afledende eller enklitisk (*ø*)*n*, afgiver den lange konsonant sedvanlig en del af sin kvantitet til den foregående vokal, idet den selv slutter sig nær til eller går op i endelsens *n*.

I ord som *kvæ'll* (m. aften), *bø'lle* (m. bolle) hedder derfor den bestemte form i nom. sing. sedvanlig *kvæ'lln*, *bø'lln*, sjeldnere *kvæ'lln*, *bø'lln*. Lignende forhold er der også ved *rr*, f. eks. i *dērrn* (1 dirrede han; 2 dirrende) og *nn* og dets afarter: *brū'n* (brønden) af *brū'n*, *hæ'n* (hænderne) af *hæ'n*. Forhold ved *rr* og *ll*, der giver endnu nærmere parallel til dem ved *nn*, forekommer i Odalen, som har præs. *dērr* af *derrā* for solørsk *derrār* (v. pr. dirrer) og *kvæ'll* (i Mo *kvæ'll*) for solørsk *kvæ'lln*.

Forlængelsen finder i Solør også sted, når *n* har en anden kons. med stemmelyd foran sig, derfor ved kakuminal udtale som i *æ'ryn* (best. dat. f. s. alenen) og ved nasal, som i *tø'mn* (< *tōmnā-n, tømte han), *læ'yn* (best. dat. f. s. længden). Sådanne ord som *bott'n* (m. bund), hvor stemmeløs konsonant følger på rodvokalen, har derimod sin bestemte form ligedan med den ubestemte.

Beslægtet med de nævnte fænomener er også forholdet der, hvor oldnorsk *rð* er gået over til *ʔ*. Sidstnævnte konsonant er da egentlig et *ð* i assimileret tilstand, medens det oprindeligt assimilerende *r* selv, der gik foran det, er bortfaldet (se § 38) med erstatningsforlængelse, som vistnok er meget gammel, da ialfald *o* foran *rð* er behandlet som oldn. *ó*, endog på de steder, hvor *rð* er bevaret som *r*; ekspl. i Solør: *gaʔ* (m. gård), *ōʔ* (n. ord). Ved oldn. *rt* > *ʔt* forekommer derimod mange hyppige ord ofte med kort vokal, endog mod analogien fra

¹⁾ Når jeg her tænker mig muligheden af, at *skrinn* og *ømmen* eller former, som ligger disse nær, har været udgangspunkter for de solørske *skræin* og *æim*, så er det, fordi de kan have gået gennem *ē*, ligesom *græin* i bet. grænd i Solør og *æinā* (m. ende) i Gran, i Lier og på Romerike; men formodentlig er den lange kons. senere, især i *ømmen*.

andre former, som *værtt* (adj. n. værd), *turtt* (adj. n. tørt). Ved *rd* > *rd* forekommer der ikke lang vokal, uden når *d* er eller ved folke-etymologi har været opfattet som en begyndelseskonsonant, såsom i *lørda* (m. lørdag). Ved *rn* er der næsten altid forlænget vokal, som i *šærna* (f. stjerne), *ørn* (f. ørn), i nord sedvanlig *šæna*, men *ørn*; dog forekommer udtale som *širrna* (v. surne).

§ 24. På den anden side er en del af vokalens tidsvarighed indtaget af den følgende konsonant i en række tilfælde, af hvilke de mærkeligste er ved nasalkonsonanter. Nasaliteten har været foregreben og har ved enkelte lange vokaler medført en indsnævring i artikulationen mod slutningen af deres varighed, der senere, da nasalvokaler blev opgivne af sproget, blev siddende igen som nasalkonsonant. Således er det som bekendt gået ved forbindelsen *-aun* i oldn. stedsnavne, idet der mangededs i landet findes *skønn* < *Skaun*, *frønnær* < *Fraunir*. I Solør er der ikke andre sikre eksempler på denne lydbehandling end *rånn* (m. rognetræ), mens på Tønset alle gamle lange vokaler (undtagen *á*, *é*, *é*, *ó* og *ø*) regelmæssig behandles så foran *n*, f. eks. *bænn* (n. ben), *svinn* (n. svin), *brønn* (adj. brun), *trynnæ* (n. tryne). Derimod indtræder forkortelsen i Solør almindelig foran *m*, såsom i *tomm* (adj. tom), *tømm* (m. tøile), *glømmæ* (v. glemme); efter behag kan vokalen eller konsonanten udtales lang i ord som *umma* (m. umage), *ommot* (stedsnavn, Åmot); derimod forekommer der ikke forkortelse af *i*, f. eks. i *grima* (f. grime) eller *ei*, f. eks. *ræim* (f. rem); *hemm* (n. & adv. hjem) og *hemma* (adv. hjemmefra), har nemlig sandsynligvis fået denne form fra *heim* i svagt aksentueret stilling.

Det synes sandsynligt, om ikke sikkert, at den temmelig udbredte vokalforkortning i verber afledede med *na*: tildels *błanna*, *granna*, men altid *tēna* (*blōna*), *stāna* (*staðna*), og i subst. på *ning*, både *kłinnin* (m. *klining*, fladbrød med smør) og *kłennin* (m. klædning), er af lignende oprindelse.

Lang vokal foran gammelt eller nyt *j* forkortes, idet den sammen med dette går over til diftong, f. eks. *klēja* > *kłæja* (v. klø, intr.), *høgende* > *hœjan* (n. pude), *pløgja* > *płœja* (v. pløje), *høfuðgerð* > **hœuǵæt* > *hœvæt* (f. hovedgerde). I Åsnes og Våler er der også tilbøielighed for at forkorte foran *þ*, som ofte i *tílrøþþinn* (adj. tidlig oppe om morgenen), men det gennemføres ikke.

Nogle forkortelser foran *t* er derimod ikke fysiologisk foranledigede, men påvirkede fra andre former, såsom i *hittæ* (v. true med hånden),

smit̃tə (v. besmøre garn til vævning), hos Aasen *smita*, *svæʔt̃tə* (v. svede) og *svæʔt̃tə* (m.), hvor den korte vokal er overført fra præet.; samme årsag har virket i *hettə* (v. hedde).

Forlængelsen af *d* efter opr. lang vokal i verbalbøining, f. eks. *trü* (v. tro), præet. *triūddə*, beror på sammenslutning med verber som *þrēða*, pt. *þrēdda*, nu *trē*, pt. *treddə*; dertil kom også sjeldenheden af *d* som kort konsonant i ind- og udlyd. Af sidste grund er *d* forlænget i de væsentlig fremmede ord *bāddə* (konj. både) og *lōʔdd*, i syd *lōdd* (n. lod i vægt); derimod har det undtagelsesvis holdt sig, skønt kort, i det udenfra tilkomne mandsnavn *brēdə*, tildels i pt. af det fremmede ord *ærbə* (arbeide), som har pt. *ærbēdə*¹⁾ (eller *ærbə*), og formedelst aksenten i »*dinʹ fōbanʹnōdə*« og lignende udtryk.

C. Lydenes behandling.

α. Aksentens betydning for lydene.

Kapitel 10. Bemærkninger om betoningsgradernes fordeling og deres forskellige virkning.

§ 25. Når den lydlige beskaffenhed i nogen grad indvirker på samtidens aksentgrad af ordenes og sætningernes enkelte dele, så er dette ikke alene begrundet i de rent fysiske forhold ved artikulationen, men er også traditionelt, fordi nemlig aksentgraden på sprogets tidligere trin har indvirket på nutidens lydform.

Det er såvel historisk som af dialekten selv indlysende, at solør-sken udgår fra et punkt, hvor hovedaksenten i regelen ligesom nu har ligget på rodstavelsen. Aksenten har der været vilkåret for al den normale lydbehandling og sedvanlig har den gjort rodstavelser lange, om de ikke før var det, f. eks. *dag(r)* > *dāg*, *lit(r)* > *lett*. Om denne aksentuation har haft en undtagelse, om nemlig den biaksent, der har ligget på 2den stavelse, når 1ste var kort (Noreen i Grundr. d. germ. Philol., I. 457) her har været hovedtone i senere oldn. eller efter den tid, således som i nutiden i Tinn, f. eks. i *lōvāʔ* af oldn. *lofa*, kan ikke bestemt afgøres; forholdene tyder mere på, at der har været blot

¹⁾ Vel for det sjældnere *ærbēddə*.

biaksent, som der jo endnu er, skønt vel af en ringere styrke sammenlignet med hovedaksenten end i tidligere tider. Vokaler er i den stilning bevarede, men konsonanter er ofte svækkede, f. eks. *smāka* (v. smage), *sa'ma* (adv. sammen). Ved sammensatte ord er det af historiske grunde sandsynligt, at hovedtonen ofte har ligget på sidste sammensætningsled, f. eks. i kvindenavnet *pæn'nīlā* af skriftsprogets *Pernillē*; også den omstændighed ved denne dialektens form, at *-ørn* ikke er bleven til *æ'nn* ligesom i *kvern* > *kvæ'nn*, taler for det samme. Det synes dog ikke sikkert, at dette kriterium alene kan anvendes til at bedømme, hvor hovedaksenten har ligget. Det er nemlig meget vel muligt, at en lang første stavelse ikke havde fuld hovedtone og således ikke har fået normal lydbehandling, når en stærk biaksent fulgte lige efter. En aksentuation af den art synes det at være, som de korte tostavellesord (*lāvā, viku*) har i N. Gudbrandsdalens dialekter. Dette kan måske anvendes på mandsnavnet *tollv* af *þorleif(r)* ved siden af gårdsnavnet *tollvri* af **þorleifruð*. Undertiden betegner 2det sammensætningsleds lydbehandling tydelig, at dette har haft hovedaksenten, for såvidt man ikke søger årsagen i folkeetymologi, f. eks. i *ikk(k)æ'nn* (m. ekorn), *hinnaviti* (f. bagatel); thi lydbehandlingen er ganske som under hovedaksenten. Af kun praktiske grunde vil jeg dog samle, hvad jeg vil meddele om aksentens virkninger udenfor den nu stærkest betonedede stavelse under »biaksentens virkninger« og »aksentløshedens virkninger«, ligesom også disse selv forekommer noget ujævnt og derfor ikke strengt kan skilles i behandlingen.

Aksentløshed indtræder 1) i åben stavelse efter lang rodstavelse, såsom *baklā*, 2) i forskellige bøjnings- og afledningsendelser, selv om de er lukkede, 3) i mindre lydrige stavelser mellem hoved- og biaksenten og 4) i stavelser, der går foran en hovedaksent.

Følgen af aksentløshed er assimilation, den mindste mulige bevægelse for taleorganerne; denne har tildels medført fuldstændig forsvinden af stavelsens sonant og dermed af hele stavelser, såsom i *størtt* (v. styrte, dø om dyr), *æksis* (m. eksersis), dels kun, at det er ligegyldigt hvilken sonant stavelsen har, når der blot er det overlevede antal hvilepunkter for den musikalske aksent; hvis da lydforbindelsen indeholder en konsonant, som på denne plads kan være stavelsebærer, så antager konsonanten denne rolle; hvis ikke, sættes på vokalsens plads eller i dens nærhed dialektens svagest artikulerede vokal, *ə*, som kan antages for at repræsentere den tungestilling, som er inter-

medier for dialektens hele lydsystem, f. eks. i *bakkə*, *øværbi* (gårdsn., *øfra Bøøy* (dat.) i Dipl.).

Kapitel II. Hovedaksentens virkninger.

§ 26. Den kraftige aksentuation er, som anført, hovedbetingelsen for den lydbehandling, som, fordi den gelder den betydningsrigeste del af sproget, må kaldes den normale; den må naturligvis af samme grund være forholdsvis stærkt bevarende. Dog har hovedaksenten også (som »stark geschnitten«? Siev. * pag. 166) rammet konsonanter således, at den selv har frembragt en artikulationsforandring, enten når den bringer dem til ligesom at bryde sig imod hinanden, f. eks. når verbet **vågne** hedder *vaktə*, men plur. af adj. **vågen**, fordi dette har lang vokal, ikke pleier få noget *t*, men hedde *vāknə*, — eller ved en endnu mere direkte indvirkning på lydene, såsom i de »mouillerede« former af **nn**, **ll**, **dd**, idet disses mouillering (overgang til forganelyd) er skeet, forat man skulde få anvende en kraftigere del af tungen

§ 27. Dog kan der i virkeligheden også siges at være biaksent eller aksentløshed i dele af selve rodstavelserne; ialfald indtræder der jævnlig forandringer i dem, som må karakteriseres som svækkelser af samme art som ved sådan. Når aksenten nemlig har mødt og forstærket én konsonant, bliver en, der følger straks efter, ofte så svagt aksentueret, at den ikke kommer frem i sin forskellighed fra den forstærkede. Således går det i Solør med forbindelserne **mb**, **nd**, **ng** og **ld** både i indlyd og i udlyd, i ord som *kamm* (m.), *hæmmə* (v.), *hånn* (f. hånd), *sænnə* (v. sende), *stånn* (f. stang), *stannə* (v. stange), *fæll* (m. feld), *sællə* (v. sælde). At det er den første konsonant, som slapper aksenten således, at af den grund den anden bliver assimileret, tror jeg at kunne slutte af forholdet ved disse forbindelser f. eks. i Selbus og Guldalens mål. Der forekommer der nemlig også assimilation af **nd** etc., når de står i udlyden; men når en vokal følger, er det gamle forhold (i forskelligt omfang) bevaret, fordi der da kommer ny ansats af udånding og stemme, f. eks. *hånn* (f. hånd) men *hånnđā* (hånden) i Selbu. Det, at det nye udåndingsstød ikke på samme måde medfører bevarelse af *d* og *g* i Solør og på Østlandet forøvrigt, er ikke så at forstå, at den nævnte forstærkning der skulde være mindre, men kommer deraf, at analogi i bøiningen er stærkere gennemført søndenfjelds.

At denne assimilation skyldes aksentforhold, sees endvidere deraf, at *nd* leilighedsvis kan forekomme bevaret endog udenfor rodstavelsen i ord, der netop altid er stærkt udhævede, nemlig i de gradsadverbier, der er dannede i lighed med præs. partic. f. eks. *ætranda* (*sint*), *brænnanda* (*hæut*).

Noget lignende af disse forbindelsers behandling i de nævnte trondhjemske bygdemål foreligger der i *švł* (adj. selv), der i bestemt form og i flertal hedder *švłvə*; også i *səll* (n. sølv) er *vr* bortfaldet ved aksentens svaghed, men vel væsentlig udenfor dialekten.

Mindre ligefrem er forholdet ved **lg** og **rg**, som nu sedvanlig er bleven *łj* og *rj*, ikke blot i Solør, men også idetheletaget i de lavere egne på Østlandet, i Østerdalen og det meste af Guldalen. Muligens findes der flersteds i disse to dalfører et og andet ord med *łg*, *rg*; Trysil har ialfald tildels *ārg* for Solørs *ærj* (adj. strid, ihærdig). I Solør kender jeg kun *rg* bevaret i konavne, f. eks. *bær'gəliŋn* samt formentlig i hankønsordet *dərg* (*hæłə də'gən*, hele hoben, hele strækningen, vistnok opr., som **dorg** (Ross N. ordb. p. 103) om mængde, men nu mest lokalt), som må antages at repræsentere et ***durg**. Da disse dialekter med sit *łj*, *rj* er de samme, som mindst palataliserer *g* til *j* i bøjningen, synes det besynderligt, at den palataliserede form er bleven den herskende i disse to forbindelser. Det er dog formentlig også følge af svag aksentuation, men i en temmelig gammel tid: den svækkelse af udåndingen, som *r* og *l* forårsagede, hindrede *g* i at gå over fra udtalen *g* til *g* der, da denne indtrådte i andre stillinger; derfor indtrådte også *j* for palataliseret *g* efter *r* og *l*, så at **berg**, dat. ***berji** måske har været samtidigt med **lag** dat. ***lađi**¹⁾. Da så senere både *g* og *g* bortfaldt af Solørs lydsystem var der næsten ikke anledning til at indsætte *g* i former for **berg**. I stedet for at indsætte *j* eller *g* for *g* i *mårå* (m. morgen) har man ladet det falde aldeles bort — ordet har dog også samtidig havt kontraherede former med udtrængt *g*, stammende fra former som oldn. pl. **mornar** (morgener), som dog nu mangler i dialekten. I *mærit* for andre dialekters **Margit** (kvindenavn) og *tōris* for andre dialekters *tōrjus* af **Porgils**, er også *g* bortfaldet, kanske tildels ved dissimilation foran *i*.

¹⁾ Den tidlige indtræden af *j* for palatalt *g* efter *l* bevises foruden ved skriftlige vidnesbyrd også deraf, at tiljævning er indtrådt efter **lgj** i *bəłji* (f. bølge) tildels også i *həłja* eller *həłja* (m. en stor bundt hø eller halm).

§ 28. Også efter lang vokal er aksenttrykket svækket; mange-
steds i det trondhjemske er der endog betydelig kvalitativ forskel på
k, **t** og **p** efter lang og efter kort vokal; **t** efter lang vokal synes
endog sommesteds der at være bleven til *d*. I Solør har jeg ikke
mærket nogen tilsvarende svækkelse af de stemmeløse eksplosiver.
Derimod svækkes *g* hos mange efter lang vokal til *g̃*, hvilket dog ikke
er bevidst. Opgivelsen af **ð** er vel begyndt i aksentløs stavelse og ef-
ter opr. lang vokal, som i *bið* (v.) af *biðā*, *væri* (m. kuld, især et talrigt),
om det er af *veidð*(r), — og senere fortsat til dem, der har senere for-
længelse af vokalen, som *gʃā* (adj. glad), *stānə* (v. stanse). **ðr** er bort-
faldet i *ræri* (n. rede) og *sð* (adv. syd). Oldn. **g** er i Åsnes og Våler
sedv. bortfaldet efter **au**, og efter **o** er det oftest vokaliseret sammen
med **o** til *œi*, begge dele kun foran vokal og i udlyd; *hœi* (m. haug),
hœi (m. hu), *lœiə* (v. lauga). Ligeledes er **g** vokaliseret og bortfaldet
i en del ord efter **i** f. eks. *kri* (f. krig). Oldn. **f** i udlyden og mellem
vokaler er bortkastet i *kni* (m. kniv), tildels dog *kniw*, *dæihøʃ* (adj.
tunghørt, døv), hvor *dauf*r kan være forvekslet med *daudr*; hyppig
også i *lœi* for *lœiw* (v. løv); sjeldnere, mest i syd *gœie* for *gœive* (m.
storkarl, praler) og *gœi* for *gœiv* (præt. af *gœiva*, v. fyge).

Kapitel 12. Biaksentens virkninger.

§ 29. a. Som foran er antydnet, er biaksenten i solørsk ret skik-
ket til at bevare vokaler i deres særegne beskaffenhed; men konsonan-
ter falder lettelig helt bort, eller svækkes.

Til biaksentuerede stavelser kan man regne endel meget benyt-
tede, ofte aksentsvage ord. Dertil vil jeg henhøre verbet *tā* (n. tage)
og dets bøjningsformer, pr. *tær* eller *tægør*, pt. *tōg*, pt. part. i syd
tæ'inn pl. *tæ'innə*, i nord *tiginn* pl. *tignə*. Af **nøkkut** har Solør *nā* eller
nāə; mellemformen, *nāgā*, er almindelig i Gudbrandsdalen. Til *nāə*
svarer også de øvrige former af ordet, m. s. *nān*, f. s. og hele pl. *nāa*.
Men for plur. er der en differentieret form, som nærmer sig meget til
aliquot i betydning; den hedder i syd *næigrə*, i nord *næirə*; **nøkkurir**
> ***nogre** > *næigrə*, ligesom **hog**(r) > *hæig* i syd, > *hæi* i nord. Parallel-
former med samme betydning forekommer noget opover Østerdalen og
mod vest til Randsfjorden. Ligesdan behandlede former findes videre,
f. eks. i Selbu *nōr*(ə); entalsformer som *nugunn* i Gudbrandsdalen, *nu-
gin*n i Tydalen hører også herhen. Af **jak** *jē*; Nes på Romerike har

jæg; af **mek**, **pøk**, **søk**, *mǣ*, *dǣ*, *sǣ*; af mellemliggende former kender jeg fra Nes *mæg*, *dæg*, *sæg*, fra Tønset *mæi*, *dæi*, *sæi*. 2 pers. pron. i pl. hedder i de obl. kasus *dør*, i nord *dō*; nom. af samme i Grue og nordligere *dō*; disse bør dog neppe afledes fra dualisformen **ykk̄r** > ***dykk̄r**, hvilken derimod med bevaret **kk** danner udgangspunktet i Odalen, Hedemarken og Elverum. Eiendomspron. for 2 pers. pl. hedder også *dør* og i alle omgivende bygder *dør* eller *dår*, idet der er stræbt efter lighed med *vår*. Af **myk̄yt** (jfr. *nå̄*) *m̄iə* eller *m̄i*; af **pykk̄jaz** og pr. **pykk̄iz** *tiss* (synes). Af **ok** *ā*, af **auk** *ai*, aldrig med *g*.

Oldn. **g** forekommer behandlet netop på samme måde, som det i de nævnte ord er skeet med **k**. *drā* (v. drage) har ganske tilsvarende former til dem af *tā*, og har vel også indvirket på disse.

Således også *sā* (v. pt. sagde) og *lā* (v. pt. lagde), fordi disse ord er så hyppige, medens det formelt ligestillede *tagdā* ingen svækkelse har. Plur. af *dāg* hedder *dār*; **g** bortfalder også i de hyppigst brugte af ordets sammensætninger, såsom *miðdā* (middag), *sīnnā* (søndag), *tæ hārðdās* (til hverdags), *hærdās* (helligdags), men nom., som er sjeldnere, hedder altid *hæljədāg*. *stūgi* (f. stue) i usammensat form, men i sammensat f. eks. *bæsti* (f. badstue); *knæsū* gårdsnavn i Våler, skrevet **Knashaug**. Adj. på **-eg**, **-ig**, **-ug** mister **g**: *fæti* (færdig), *grēu* (ivrig på arbeidet, tidlig oppe om morgenen), *tīlā* (tidlig), *dāli* (dårlig); i ntr. dels som stamformen dels med **-kt** (*fætiukt* etc.). **anti** af **annatveggja**. **rg** i andet sammensætningsled har mistet **g**, hvor etymologien er gået nogenlunde i glemme, f. eks. *innəhr* (kvindens navn, Ingeborg), *finnəbjør* (f. fingerbøl), *sołbær* (i Brandval), *sōłbær* (i Våler), gårdsnavn, skrevet **Solberg**. **ng** synes bortfaldet i *gå* af **ganga**; ialfald vilde formen lade sig lydlig forklare uden at antage indførelse af formen *gå* udenfra. At *gå* hedder nemlig i Støren *gann* eller *gā*, det sidstnævnte naturligvis opr. hjemmehørende i svagt aksentueret stilling; i Selbu er denne form eneherkende, men i en ældre skikkelse nemlig med nasalvokal: *gā*. I Tydalen, Holtålen og Tønset hersker formerne *gā* eller *gū*. Da nasalvokaler åbenbarlig har været tilstede i solørsk og i østlandsk i det hele under udviklingen fra oldnorsk (jfr. f. eks. § 24 og senere kap. 29) og da *ā* ved sin dybere klang er skikket til at gå over til *ā*, ligesom den også i en tidligere periode har gjort i oldnorsk *gās* o. fl., så synes det rimeligt, at formen *gå* vel er bleven støttet ved den indtrængte danske form, men også ved sin egen udvikling vilde

være kommen til samme punkt¹⁾. Når man i Nordre Østerdalen og Søndre Trondhjem har *gā* og ikke *gå* så kan dette forstås således, at nasalt *a* der var i brug, efterat overgangen *ā* > *ǣ* var afsluttet, men at den sydpå blev opgivet tidligere, — måske et forhold omtrent som mellem Solørs-*bān* (n barn) og trondhjemske *bān*, i Selbu med vaklende nasalitet. *t* i aksentsvag stilling er jo tildels i oldnorsk vekslende med *ð*; det har derfor i dialekten for en stor del delt dettes skebne; det er bortfaldet i enstavelsesordene *ā* (at, ved infinitiver), *i* som ubest. art. i ntr., af *œitt*, *dē* af *þœtt*, *lē* (v. lade) pr. *lēr*, sjeldnere *lett(ə)* pr. *lettər*; i bøining og afledning i to- og flerstavelsesord er det altid borte af endelserne *-it* (*et*) og *-at*, altså *bōri* (båret), *dōvi* (dovent, f. eks. om øl), *sōmnā* (søvnnet), *œigə* (øiet), *hūssə* (huset). *ð* er sågodtsom altid bortfaldet; undertiden findes det erstattet med *d* i det før nævnte præter. *ærbədə* (arbeidede), som dog kan være *d* for *dd*; hyppig i *dinn fōðmimædæ-* (din fordømte-) og andre forbandelser; i Brandval (samnt i Oda-len) i *vedəššə*, i Grue og nordligere *veššə*, *væššə* (f. & n. under, mærkelig ting), formodentlig et **við(r)ǣjá* i cas. obl. = **við(r)ǣjə* — ordet har ligesom forbandelsen en vis høitidelighed, hvilket ofte kan bevare gamle udtaleformer. Af *haddə* (havde) findes ny svækket biform *har* eller *ha*. *ð* efter *r* i sidste sammensætningsled, ligesom *g* (p. 60) i *marər* (kødssuppe med erter og gryn) af *matgerð*, i et par andre tilfælde er *ð* snarere udtrængt foran nom.s *r*, hvorom senere. *n* er bortfaldet i navnet *jō* af *Jón*, men grunden til at den svagere aksentuerede form af ordet her er bleven herskende, synes ikke let at fatte; måske er bortfald af *n* efter lang vokal ikke knyttet til svagere aksentueret stavelse, men til at *n* ender stavelsen, jfr. i Sætersdalen, at første sammensætningsled og adj. i fem. mister *n* (*sāz*, adj. f. sen), men subst. som *bāin* beholder det. De øvrige enstavelsesord, hvori *n* er bortfaldet i udlyd, står dog ofte svagt betonet: *æi* (num. f. en) af *œin*, af samme ord som ubest. artikel *i*, i Selbu bægge *ĩ*; de possess. pron. i fem. *mĩ*, *dĩ*, *sĩ*, i Selbu *mĩ* etc.; *hón* > *hō* og endnu mere svækket *a*, i Selbu *hō* og *ā*. Formerne *a* og *ā* kan måske være ikke af *hón*, men af oldn. akkus. *hana*, da denne form f. eks. i Selbu kun betingelsesvis kan være subj., men er den sedvanlige som obj.; betingelserne for dens anvendelse i nom.

¹⁾ De nævnte østerdalske og trondhjemske dialekter har alle i pr. ind. *gå* — en form, som jo tydeligvis ikke er opstået der, men indført »for at undgå den fra inf. så afvigende omlydte form (**jənn*)«; men denne ulighed har her visselig ikke generet, førend inf. havde fået enstavelsesform med udlydende vokal.

er dog også sådanne (fornemmelig postponering), at de netop vilde fremme en stærkere svækkelse af lydstoffet. **nd** synes bortfaldet i *stā* af *standa*, hvor forholdet er aldeles parallelt med det foran omtalte ved *gå*; det hedder i Støren *staŋn*, i Selbu *stā*, i Holtålen, Tydalen og Tønset *stā* eller *stā*. I Solør er konsonanten bevaret i sammensætningen *staŋnarhöŋ* (m. lidt åbent sted i skoven, hvorhen kørne pleier begive sig for at tygge drøv). For *kiinna* (v. pt. kunde) kan der forekomme *kii*. I anden stavelse er **nn** bortfaldet i *jam̃mæ* (ja så mæn) og *næimæ*, formodentlig ved folkeetymologi. **n** bortfalder i frastedsadv. (nu sedv. præp.) på **-an**, som *siŋna* (søndenfor), *åva* (ovenfor), medens **n** kommer frem foran vokal i sammensætning: *nōŋanettør* (adv. nordenfra). Her også *sam'ma* (adv. sammen).

I Østerdalen og S. Trondhjem hedder det sidstnævnte ord *sam'mæn* eller lignende, — som om enstavelsestonelaget har forårsaget, at ordets stavelse fik tonløshed, ikke biaksent; også i Solør forekommer et *æisommæn* af *einn saman* eller som der jævnlig skrives i dipl., *soman*, eller måske af en hunkønsform **ein sōmun* — fem. kan let være bleven overlegent i dette ord, især for sæterlivets skyld. Talordene 13—19 har alle kun stavelsedannende **n**; hvis det skal forklares ud fra dialektens egne forhold, så bliver det snarest så, at ordenstallene, *þrettānde* etc., først fik forkortet *á* til *a*, og da så formen faldt sammen med præs. partic., blev *a* ligesom i dette (se senere pag. 73) ombyttet med *ø*; senere er så dette gået over fra ordenstallene på grundtallene. Af akkusativerne *morgon* (*morgan*?) og *eptan* nu *mårå* og *æfta*. Gamle tostavelsesnavne på **-n** har i regelen ved dialektens egen udvikling mistet denne konsonant: *kāri* (*Katrin*), *māri* eller (sj.) *mæri* (*Marina*, Aasens navnebog pag. 83), *æŋi*, yngre *ēli* (*Helena*), *kersti* (*Kristin*), *gōro* (*Guðrún*), *håká* (*Hákon*); alle disse navne er i den her anførte form forældede, tildels uddøde; for dem alle undtagen *gōro* hersker nu i regelen former efter dansk regel, med bevaret **n**, men svækket eller bortfalden vokal. Da sådan påvirkning ikke let kan have indvirket på navnet *æiian*, i Hof *æiigøn*, af *Auðun(n)*, *Auðon(n)*, må det antages, at endelsens vokal ikke har været tilstrækkelig forskellig fra 1ste stavelses diftong til at hævde sig i hiatus; måske er det formen med **nn**, som ligger til grund, da denne forbindelse, som det senere vil sees, var mindre gunstig for vokalens bevaring end det korte **n**.

Oldn. **-in** varierer jo, efter rodstavelsens vokal, med **-en**. Det er utvilsomt denne veksling, som i dialekten har givet anledning til, at de

endelser, som indeholder denne forbindelse, optræder i forskellige former. Den bekendte oldnorske regel kan ikke ligefrem bekræftes ved dialektens vidnesbyrd, idet fordelingen i dialekten nu er ordnet efter grammatiske kategorier.

Mest uafhængige af slige analogier er naturligvis gårdsnavne sammensatte med **vin**. I de nær beslægtede dialekter i Vinger og især i Odalen findes der mange af disse, og skønt måske de fleste har **in** > *i* f. eks. *disi* (i **Dlsini** R. B.), *skæi* (i **Skodini** R. B.), så findes der vistnok også dem, der har overgang gennem **-en**, f. eks. antagelig *åvra* i Vinger. I selve Solør er der kun få sådanne navne; sikre er kun *bræ'i* (i Brandval) i R. B. i **Bræidini**, og *kæ'ijji* i Åsnes, hvis skriftform er **Kokkin**. I R. B. og for det enes vedkommende også i Dipl. forekommer der etpar sådanne navne til: i **Kuennini** og i **Hæiggini**; men disse er nu formede som gamle flertalsord, *kvæ'ynær* (gård i Grue), *hæ'iggør* (slätteeng i Grue); kunde måske **-ini** være gammel feillæsning for **-um**? Oldn. **systkin** skulde ventes at have samme slags lydudvikling som gårdsnavne på **-in**; men der bevares konsonanten: *sīšsøn*, hvori jeg finder udtalt den opfatning, at ordet skulde være afledet med **nd**, ligesom f. eks. *hæian* af **høgende**, hvorom senere.

Videre har man *i* i best. dat. ntr. af substantiverne: *hūsi*, *tāki*, *æ'ggi*; det overføres også til de svage neutr., såsom *æ'igi*; man må antage, at vokalharmonien har gjort **-inu** hyppigere end **-eno** i de stærke neutr., medens tillige tilbøieligheden til at differentiere fra dat. mask. har virket til det samme.

Der er kun et adj. med oldn. fem. på **-in**, som har særskilt hunkønsform, nemlig *æia* (egen); men *lita* står jo i oprindelse den samme dannelse nær; også Selbu, som endnu har nasaleret *i* (i dat. neutr.), har *ā* i sådanne adj. i fem.; alle herhenhørende adjektiver har måske gået ud af det ren oldn. sprogtrin med **en** (eller *ē*?) i nom. fem. Tildels temmelig gamle tilslutninger til slige adj.-former er de pronominal hunkønsformer *innā*, *nāa*, *slika* og *anna*; ligeledes kommer flertalsformen *innā* af det neutrale **engen** og *nāa* (nogle) af en stivnet neutral form, kanske ***nokēn**, som har skilt sig ud samtidig med, at **nøkkurir** > *næigræ* fik særlig anvendelse om talforhold.

Alle hunkønssubst. i best. form i nom. s. ender på **a**. Ligesom i den legendariske Olafssaga så er det idethele sedvanligst i oldn. håndskrifter, at den best. artikel ikke er afhængig af vokalharmonien, men har **e** i alle tilfælde, hvis selve substantivets udlyd er konsonantisk. De stærke fem. har således sandsynligvis i de fleste dele af landet havt best.

art. **en**, senere *ē*, som på Østlandet har bevaret sin nasalitet, indtil det faldt sammen med *ā* i de svage fem.; man fik *bōkā*, **bōka* ligesåvel som **visā*, *vīsa*. Jeg kan ikke andet end fastholde Ivar Aasens mening om denne overgang (N. gram. p. 144), forsåvidt at den grammatiske parallelisme med best. sv. fem. har været et virkende, om end ikke bevislig uundværligt, moment ved overgangen **bōken** til *bōka* og dermed til den hele lydlov. På grund af den store lighed i bøjningen indvirkede den først og fremst på best. ntr. pl., i dialekten *hūsa*, *tāka*, *kṭea*, *aiiga*. I Ryfylkes dialekter er det antagelig bevisligt, at sv. fem. har trukket st. fem. med sig, at bægge sammen har trukket n. pl. med sig, og at artikelens skebne har indvirket videre på afledninger med **in** (**en**); thi der har man *visā*, *bōkā*, *hūsa*, *sōsja* (søskende).

Endelig bortfalder i solørsk også **n** af den best. art. i nom. m. pl.: *bakka* (bakkerne), *hāna'a* (hanerne), *gāṭa* (gårdene), *væ'gga* (væggene), *skō'a* (skone). Disse former er (jfr. Schagerstrøm Sv. landsm. II, 4 pag. 55 ff.) opståede af akkus. **bakkana** > **bakkane* (eller **bakkānā*?) > **bakkā*. De hankønsord, der har omlyd, som *fōt*, *sān*, danner ikke sin best. plur. således, men med *n* (altså af nom.) ligesom hunkønsordene. At det idethele er en sen omsiggriben, når denne bøjning ellers omfatter også de gamle **i**- og **u**-stammer, kan sluttes deraf, at også ordet *lett* (farve), skønt det mangler det mærke, som ligger i omlyden, dog danner best. nom. pl. på *n* (*lettēn*), eller, som det egentlig hedder for min sprogfølelse, er hunkønsord, når det står i flertal. **l** er bortfaldet i *skæ* (v. pr. skal), også *skær*, hvor *r* vel er præsensmærket, tildels i *fii* (formodentlig, vel) også *fiill*, *fiillār*, i *tæ*, også *tæll* (præp. til), *skii*, også *skiiḷa* (pt. skulde); sjeldnere er *vi*, dels for *vill* (pr.) og dels for *villā* (pt.).

r er ofte bortfaldet, især som bøjningsendelse. De stærke hankønsord **ondurr** og **pinorr** synes her fra akkus. former **andur* og **pinar* at have udviklet sig ved at miste **r** til *ānu* (m.? & f. den kortere ski for højre fod) og *tæna* (m. hård og elastisk ved af krumvokset bartræ); også i *avānti* (f. eventyr) er **r** opgivet. Vakilende er forskellige svagt betonedede ord, især *e* (er), *fū* (får), *ha* (har), *va* (var), *fū* (for). Mere sjælelig foranlediget er bortfaldet i nogle subst., som fra fem. pl. er gået over til m. s.; den bestemte form har tjent til formidling, idet artikelen i best. f. pl. har *n* ligesom m. s., og mangler **r**. Det er *kāsa* (høvelspån), *nāsa* (næse), *fæḷa* (engestrimmel ved en clv), *næša* (næsten stedsnavn, benævnelse på en slåtteeeng). Dissimilation kan være årsagen til, at **r** bortfaldt i *dāṭa* (m. speciedaler); denne synes

ifølge de tilfældes art, hvor bortfaldet indtræder, også at spille hovedrollen ved de gårdsnavne i det sydlige Solør, som egentlig er flertalsord, såsom *skāra* (i Grue og i Hof; det første omtalt som **Skarer** 1578, **Skorer** 1593) og *skård* (i Brandval, omtalt som **Skora** 1386, **Skorer** 1578); disse to tilligemed *lūrø* (i **Ludrom** R. B.), *sætrø* (i **Sætrom**) er de eneste sådanne navne, som ikke har *r* i Grue og Brandval¹⁾; nordligere mangler *r* stadig, f. eks. *stømna*, *kvihlø*, *sætrø*. *f* er bortfaldet i nogle svagt aksentuerede ord: *bli* (v. blive), *hā* (v. have), *jī* (v. give) og deres tider, samt præp *tā* af *út af*. Udenfor hovedaksenten er *f* bortfaldet i *ōta* af *Ólaf(r)* og det nu formodentlig uddøde kvindenavn *ōto* (*Ólof*); folkeetymologi synes at have bidraget til eller efterfulgt bortfaldet i *ōrsto* (n. stående talemåde, af *orðstef). *m* holder sig sedvanlig i aksentsvag stilling; det synes også under svag aksent at have noget af den tilbøielighed til at trække eftertrykket hen på sig og så ledes forstærkes, som man må sige, det har i hovedaksenten. Man har således præp. *om*, pron. & konj. *sām*, i nord tildels *svm*, pron. pers. *dom* (Brv., tildels Grue) eller *dvm* (nordligere) i bet. de og dem — og, mere udsatte for analogisk påvirkning fra bøningsformer, *hanom*, svagere betonet i syd *om* (ham), *jøn'nom* (gennem), *miðlom* eller *miðla*, samt gårdsnavne på *-heim*, f. eks. *ðnom* (i Brv., **Wnøim** D. N. XI n. 137). Men især må her mærkes den bestemte dativ i plur. på *-om*: *gātom* (gårdene), *bakkom* (bakkerne). Jeg antager, at disse former nedstammer fra den oldnorske endelske *-unum*²⁾; da best. dat. plur. i de aller fleste tilfælde havde trestavelsesform, gav det trokæiske aksentfald i regelen stavelsen *-um* bitone; om dannelse fra *-unum* synes det at vidne, at ordet *jōta* af oldn. *gerði* (n.) ingen anden best. dat. pl. har end *jorðnom* — hvis *n* dog også kan overføres til de andre flertalsformer og alm. er tilstede ved de bestemte former i pl., hvad der jo vækker mistanke om, at det er en form på *-ende*; et *gerðende* forekommer også i Dipl. N. XI nr. 15 (dateret Ringerike 1330). En skriver har rigtignok dat. pl. **hussummø**, D. N. V, 505 (brev dateret Eidskog 1414), men det kan ikke bevise, at denne svenske form har hørt stedet til.

¹⁾ Måske også *šittrø*, D. N. II. nr. 893 **Skythre** (1474), som dog snarere er en dannelse med *-vin*.

²⁾ Hr. N. Beckman har i Sv. landsm. XIII, 3 p. 39 misforstået et udtryk hos mig (Kgl. n. vidensk. selsk. skr. 1885, p. 78) som om det var mig, som mente, at den østnorske endelse *-om* i best. dat. pl. står i forbindelse med den gamle svenske endelse *-omen*, medens det var mundtlige udtalelser af en svensk sprogforsker, jeg der citerede.

Med den mulige undtagelse for det nævnte *miſſa*, er det altså kun i bestemt dat. mask. i sing., at et udlydende **m** synes bortfaldet. Denne dannes ved endelsen -a: *gā'la*, *bakka*. Som jeg har fremstillet i det trondhjemske vidensk. selskabs årsskrift for 1885 pag. 78 f. tænker jeg mig, at de svage hankønsord for at holdes skilt fra plur. har beholdt anden stavelses a, ikke tredjes u, så at for *bakkanum* er det blevet *bakkam*. Men ved de stærke, som sedvanlig havde enstavelsestoneſlag, var endelsen mindre stærkt aksentueret, af *garðenom* fik man **garðenō* eller vistnok hellere straks en form, hvori også **n** smeltede sammen med vokalerne. Hr. N. Beckmans formodning, at pron. *hanum* blev til **han'm > ham* (Sv. landsm. XIII, 3 p. 40 f.) og tilsv. *garðenom* > **garðen'm*, går for mig ud på det samme, idet hans antagelse i noten, at grænsen mellem vok. + kons. og stavelsebærende kons. i tonløs stilling ofte er temmelig svævende, synes mig at have en overordentlig høj grad af gyldighed, hvor det gælder nasalerede vokaler. Den således opståede form, som f. eks. kunde tænkes at have været **garðə* med langt nasaleret ə, kunde senere været under gensidig påvirkning med **bakkām*¹⁾. Det bør måske bemærkes, at det foran nævnte brev fra Eidskogen af 1414 har *floslaftenum*, ligesom det har *skoghennum*, og at skriveren således formodentlig ligeså lidet har hørt det udlydende **m** i det sidste ord, som han kan have hørt det i det første.

§ 29. b. Også i fremlyden kan konsonanter svækkes formedelst svag aksent. Til sådan svækkelse kan henføres behandlingen af **hv** i pronominalstammer, hvor der kun findes *h*, medens i andre ord den sydlige afdeling af dialekten har *v*, den nordlige har *gv* (*vass*, *vīt* og *gvass*, *gvīt*). Da lydene her er gået så vidt fra hinanden, er det klart, at spaltningen ligger langt tilbage i tiden, og tildels ialfald er den skeet allerede i oldnorsk, som man ser af formen *hotvetna* og af *hor* (= *hversu*) i et dokument fra Lier af 1378 (D. N. II, nr. 451). Om denne form og flere, hvis tilværelse er mulig, måske ikke skyldes aksenten i oldnorsk, men oprindelsen ligger længere tilbage i tiden, så er det dog en aksentvirkning, at sådanne former med kun *h* er så udbredte i pronominer, men allesteds sjældne i andre ord. Ved videre svækkelse er *h* bortfaldet i *ðkkə* (hvem, enten) og *ð* (hvad), men i de andre, f. eks. *hēr* (hvad, hvor, hver), *hns(ə)* (hvorledes) er det almindelig tilstede; det kan dog bortfalde i alle ord, der har »overglidning«, f. eks. i *har*

¹⁾ Hvilket jeg rigtignok ikke længere anser for nødvendigt for, at i solørsk *ē* skulde gå over til *ā*, a.

og i enklitiske advb. som *hōp* (sammea), *hæʔ* (ihjæl), *hæʔl(ør)* (hellere, eller og end). *h* kan derfor også tilføies, nemlig i *hellās* for *ellās* (ellers), særlig påvirket af vekslingen i *æʔl* og *hæʔl* (eller). *p* svækkes som andre steds på halvøen i pronominer og ord af pronominal oprindelse, idet det der ikke repræsenteres af *t* som i andre ord, men af *d*, f. eks. i *dū*, *dæʔn*, *dā*. De ord, der hyppigst forekommer særdeles vægtløst, kan svække *d* videre til *r*, især efter *t* og *d*, med deres supradentale og kakuminale biformer, som i *torḏḏʔrii* (turde du), *haddʔrii* (havde du, også *harḏū*, jfr. pag. 61, og *hāʔrii*), eller til bortfald (efter *r*, sjeldnere efter *ʔ*, *nn* og *ll*): *hāʔrii* (har du), *kəm̄mār v̄m* (kommer de), *viʔlii* (vil du). Endvidere anser jeg det for en svækkelse af *bʔi* (v. blive), når der i ubetonet stilling kan bruges *bi* og *bir* istedenfor dets inf. og præs. ind.

§ 30. a. Vokalen kan svækkes i enstavelsesord på grund af svag aksentuation; således i *nā*, af oldn. *nūna*, opr. fra aksentsvag stilling; i Selbu findes to former: *nō* betonet, *nā* ubetonet; *dō* som tiltaleform for det betonede *dū*; *dā* af *pā*.

I tostavelsesord udlydende på vokal afhænger dennes behandling af rodstavelsens længde (se pag. 23). Efter kort vokal + kort konsonant, alene eller ledsaget af *j*, bevares vokalen eller modificeres ved ligedannelse (§ 81, 82), men reduceres ikke til *-ə*, som efter lang rodstavelse. Altså har man former som verberne *lāvā* (love), *lāga* (lave), *vāta* (vide), *sætja* (sælge), *spørja* (spørge). Nogle verber findes der rigtignok, som har svækket endevokal i inf., skønt den tilsvarende form for inf. i oldn. eller mere antike dialekter skulde forudsætte tiljævning i solørsk; eksempler er nævnte foran pag. 48, idet det på sidstnævnte sted er forklaret, at f. eks. *drynja* (hos Aasen) i Solør er bleven *drin̄na*, fordi man gik ud fra pt **drundi*. Hyppigere er dog den modsatte uregelmæssighed, at verber med lang rodstavelse også har *a* i inf., altså også tilsyneladende tiljævning. Ganske eiendommeligt er dette ved verberne *siʔlla*, *liʔlla*, *rōa* og *bīa*, som betyder at synge børn i søvn og tjener til tekst, når dette udføres; derunder har vuggens takt styret den udlydende vokals beskaffenhed, medens den afveiede kvantitet og aksent. I disse kan man således ansætte endevokalens alder til at være den samme som denne betydningens alder. I flere andre ord kan der være spørgsmål, om den ikke er nyindført; således i *dætta* (falde), som mangesteds søndenfelds har tilsvarende former, måske analogi med *sætta* (for **sætja*, sætte); endvidere i umiddelbart sammenstød med en

forskelligartet lang vokal; f. eks. i *røa* (betryge, nemlig brød ved bagningen, af *rjóða*), *jøa*, i Brv. dog *jø* (klinge, genlyde), *frøa* (sætte frø), *bļōa* (bringe til at bløde). Også *-ja* findes tilsyneladende uorganisk i infinitiverne *finja* (finde), *vinja* (vinde), mindre gennemgående i *jellja* (gelde); tydelig analogi med bøiningen af *spyrtja*, pr. *spyr*, pt. *spurði* ligger til grund for infinitiverne *ægja* (eie, også *æggja*, *æga*, *ēga*), *diuggja* (due), *kiinnja* (kunne), *tørja* (turde), *tvłja* (tåle), *vtłja* (tage hensyn, af *virða*), *mvtłja* (myrde), *fellja* (mangle). Der er mangededs parallelle behandlinger af disse og lignende ord, således i Bergens stift endog *vyrja* pt. *vurde*. Særdeles talrige og nøie svarende til de solørske er de i Nordre Trondhjems amt, hvor de tilsvarende infinitiver har *i*: *tvłti* (tåle), *gappi* (gabe) i Stjørdalen. *trålkå* (v. træde idelig, uafledelig bevæge fødderne), synes uregelmæssigt ved sin ligedannelse, da det jo burde have positionslængde, hvis det er afledning af *troða*. I sv. hankønsord med kort rodstavelse har man ligeledes ved ligedannelse og tiljævning udlydende *a* og *å*, som i *håga* (have), *ålkå* (tværtræ). De af dem, hvori en kons. er bortfalden og således bægge stavelers vokaler støder sammen, har oftest *-ə*, således *spāə* (spade), *slāə* (slæde); formodentlig er det kun analogi fra andre sv. hankønsord, at dette *ə* er tillagt; i det trondhjemske kan sådanne former måske være gamle nominativer. Fra nominativ er *laia* (fastsat arbejde) udgået, men ordet er nu ntr. *āva*, også *āv* (sænkning i jordbunden, hvori der står vand) bruges især på Finskogen; synes usikkert af oprindelse¹⁾ ligesom med hensyn til formen; *trānə* (m.) er vel påvirket af kultursproget. Efter opr. lang rodstavelse er der *-ə* undtagen tildels i *hvłja*, ofte *hvłjə* (bundet).

Pron. *denna*, ntr. *detta*, dat. s. og hele plur. *dessə* (hin) kan således heller ikke for formens skyld antages opstået direkte af *pønna*. Dette er derimod regelmæssig beholdt i *dennə* (denne), oftere *dennər*, *detta(r)*, *dessə(r)*. Det synes usikkert, om formerne med *r* er udgåede fra *pəssorr* og lign. former i oldn. eller sammensatte med *hór*. *denna* forholder sig regelmæssig til en antagen form *pønna* + *na*; *pənn* + *pər* vilde derimod fordre en lydovergang, som der ikke findes eksempel

¹⁾ Seminariebestyrer Qvigstad finder det uafgjort, om denne ordstamme er lånt fra nordisk til finsk eller omvendt. Jeg vil minde om, at når man vil sammenligne dette ord med finsk *aapa*, gen. *aavan*, så kunde der paa grund af den ensartede konsonantveksel være grund til også at sammenligne dette med vore dialekters *dape* i forhold til (østerdalsk) *dävvä*.

på. I alle tilfælde bliver det vanskeligt at forklare, hvorledes i Trysil målet den noget gamle form *ditta* i plur. er opstået. Den enklitiske oldn. partikel *-na* lever desuden i det solørske, dels regelmæssig behandlet i *dennⁿna* (denne) etc. og *dennana* (hin) etc. samt plur. *dīna* eller *dīn* ɔ: *þeirna (i udråb: *šā, þor aʃ dīna sæiər*! se, for alle de får!) — dels med tilslutning til adv. *nā* (nu) i *herⁿnā*, i Våler *hærⁿnā* og *derⁿnā*, *dærⁿnā*.

I svage hunkønsord med opr. kort rodstavelse er de oblikve kasusformers *u* bevaret som *ü*, f. eks. i *hüükü* (hage), *sünü* (sene), *söljü* (selje). Ikke alene *öljə* (f. olje), men også *færjə* (færge) er således først kommen i brug i dialekten, efterat den egentlige forskel mellem opr. lang og kort rodstavelse var bortfalden, medens *bylgju* allerede før var bleven *bylju*, som det sees af den nuværende form *bøljü* — men denne forblending af *gj* og *j* strækker sig heller ikke videre end til dette ord og *høljə*.

Når dialekten ikke ved gammel forlængelse af 2den stavelses *a*, f. eks. i *lifa*, viser, at den har haft hovedaksent på denne plads, er det os her af mindre interesse, enten dialekten på en anden tid har haft dette eller ikke. Men det er en udbredt om end ikke gennemført oldnorsk lydlov, at en vokal med ringere kæbedistance umiddelbart foran en med større selv blev konsonantisk (eller i tilfælde bortfaldt), medens den følgende forlængedes. Da er jo hovedaksent på den 2den vokal åbenbar, såsom i *féar > *fjár*, *brúar* > *brár*, *róald(r)* nu *vrål* (Nedenes). Og i denne betoning og forlængelse af endelsen har den solørske dialekt fuld del (f. eks. *séa > *šā*); kun i et enkelt ord, nemlig i *þrjá* > *tréa* (tre, med udeladt subst.), erstattet med det sedvanlige ligedannelsesforhold, formedelst analogi. Den forskellige behandling af udlydsvokalen i *lifa* og i *sjá* beror måske heller ikke på andet end det, at i *sjá*, hvor *é* var blevet konsonantisk, havde de former, hvor *é* bevaredes, ikke den anledning til at virke for en regelmæssig inf., som i de ord, hvor slægtskabet faldt mere i øinene; medens derfor den udlydende vokal i *lifa* blev forkortet (og denasaleret) før overgangen *á* > *ā*, holdt den sig lang i *sjá*. I sådanne (f. eks. trondhjemske) dialekter, hvor *a*, f. eks. i *lifa*, ikke blev så tidlig forkortet, men endnu er bevaret som *ā*, har man undertiden en smuk parallelisme f. eks. mellem *løā* (ljå) og *øtā* (æde), som efter min opfatning er oprindelig.

Adv. *långə* (forlængst) af oldn. *lǫngu* kan også hedde *långi*, hvor *i* synes overført fra *længi*; i dette ord selv skyldes *i* for *ə* den temmelig palatale konsonant — formodentlig før mere palatal. Kons. tilligemed

vokalharmoni bevarer *i* trods lang rodstavelse i *stikk*i (n. stykke). Men sedv. slappes oldn. *i* (e) i ntr., ikke alene i ord som *klæð* (n. klæde), men også i sådanne som *mærk*ð (n. mærke). Efter kort rodstavelse har man skarp vokal formedelst vokalassimilation i *tjæri* (n. tjæreved), ligesom også en form med bevaret *i* kan sættes som grundlag for *fl*i (n. flyvende insekter af *flygt). Efter kort stavelse, men uden vokalharmoni er den skarpere vokal foretrukken i (de kun prædikative) adj. *vāri* (opmærksom på) og *vāni* (vant), måske ved tilslutning til adj. på *ig*; prof. Storm meddeler mig fra Romerike *svāri* (adj. overordentlig, = det bibelske svar), i Solør *svār*ð. Afgjort uregelmæssig er den skarpe vokallyd *i* i *mōti*, biform til præp. *mōt* i et par af dens anvendelser (henimod, om tiden; i sammenligning med); det kan måske have været opfattet som *mōt di*, men det hedder jo jævnlig (med dobbelt pron., om det er så) f. eks. *mōti dē* (henimod den tid, at); ligeledes uregelmæssigt *i* i *vōfi*¹⁾, f. eks. *tvi vōfi dæ*! (tvi vorde dig, måske opfattet som *vorde i dig*); endvidere i kvindenavnet *jōani* (Johanne, også, men yngre, *jōana*). I nogle få tilfælde vidner den skarpere vokallyd ikke om nogen middels aksentgrad, men netop om, at den har været ringe, nemlig når en palatalkonsonant har forårsaget, at *i* er kommen isteden for det forventede *ə*. Således i *læŋgi* (længe), *kanŋsi* (kanske), *liggi* (ligge); formodentlig er *ifta hōri* (hverken) i Brv. af et ældre *hōrjə; men det er jo ikke tydeligt, hvilken form af *hvārge* dette bør udledes af. Herhen hører også nogle opr. franske ord, hvis omdannelse i denne henseende forresten neppe er skeet inden dialekten: *tāsi* (m. etage), *passasi* (f. passage ɔ: skrone), *kannali* (m. ondskabsfuld person, af fr. *canaille*), *trēvali* (adj. besværlig, af fr. *travail*, tilnærmet til adj. på -lig; kanske også folkeetymologisk forbundet med verbet *trevl*ð (*prifla*)).

Det oldn., nu bortfaldne *ð* (eller *t*), samt *r* i bøjningsendelser bidrager ikke det mindste til at bevare vokalen i en posttonisk stavelse. Oldn. subst. på -*að(r)* har således her udlydende *ə*: *mānə* (m. måned), *marŋnə* (m. marked), *hunnrə* (n. hundrede); ligeledes i adj. ntr. *aŋnə* (andet). Ligeledes i præt. og pt. part. af de sv. verber med lang rod-

¹⁾ Ved mange stærke verber har lydprocesserne ført til, at pt. partic. og præt.(!) konj. falder sammen i form i en mængde norske dialekter, og derfor har hyppig også andre partic. fået konj. funktion (f. eks. *fått* og *gått* i Guldalen, siges der); skulde *vōfi* kanske opr. være partic. i præt. konj.s funktion? Ptc. *vōfi* er nemlig endnu i dialekten verbalt i visse forb, såsom *hør er ə vōfi*? = hvoraf kommer det.

stavelse, der bøies som *elska*; f. eks. til inf. *kastə* svarer *kastə* også i bægge disse former. Men de verber, der efter det foran forklarede har *a* eller *ð* i inf.s endelse, har samme form også i pt. og pt. part. — forsåvidt de da går efter den bønning som *kasta*. Uagtet naturligvis både verbal- og substantivformer på ældre *-að* vilde være meget udsatte for analogier, så er det dog mest antageligt, at overgangen *að* > *ə* er rent lydlovmæssig, og at altså *ð* (t) i bønings- og afledningsendelser kunde være aldeles stumt, før overgangen *a* > *æ* af opr. udlydende *a* var afsluttet. I forbandelserne kan også dette *a* forekomme: *fuþar'nada*. Med bortfaldet *r* findes der især endel gårds- og andre stedsnavne, som nævntes foran pag. 64 f., og som det vil sees, afhænger bevarelsen af *a* også der alene af rodstavelsens længde, f. eks. *kāsa*, *fæþa*, *skārā*, men *sætrə*. Oldn. *it* (*et*) i best. nom. ntr. s., f. eks. *hūsə*, *tālka*, såvelsom i adj. ntr. *litə*, *æra* svækkes altid; men i st. pt. partic. ntr. har man *i*, som i *biti* (bidt), *krøpi* (krøbet), *fønni* (fundet), ligesom *i* også hersker i deres former for m. og f.

§ 30 b. Blandt 2-stavelsesord med bevaret udlydskonsonant er hovedregelen den, at vokalen i anden stavelse skal bevares, skønt denne regel har særdeles mange undtagelser.

Idet der således forekommer mange forskellige vokaler i 2den stavelse i et sprog med ligedannelser, giver disse ord med lukket 2den stavelse anledning til ligedannelse mellem flere vokalforbindelser end de ord, hvori kun en åben stavelses (bønings- eller aflednings-) vokal findes. Det er også væsentlig disse, som leverer eksempler på ligedannelse med en lang rodstavelse. Som jeg udtalte foran i § 25 er jeg tilbøielig til at antage de sidstnævnte ligedannelser for opståede, ikke alene ved forkortelse af 1ste stavelse under underlegent aksenttryk, men også ved en jevnvægt mellem begge stavelser. Grunden derfor finder jeg deri, at vokalerne assimilation er dels progressiv og dels regressiv; dersom *håkkås'n* (j *Haukaso*, D. N. I, nr. 533 m. fl.) har fået *å* i 1ste fra 2den stavelse, fordi denne havde hovedaksenten på den tid, da vokalassimilationen indførtes, så bliver det for kunstigt at antage, at *tvllvv* af *þorleif*, **þolleiv* har *i* uden palatalitet, fordi 2den stavelse havde hovedaks. på denne overgangs tid, men har *v* i 2den stavelse på grund af en ny. assimilationsperiode efter hovedaksentens flytning. Jeg tror, at navnet på selve distriktet Solør bedst vil kunne anskueliggjøre, hvorledes processen kan være foregået ved lige vægt i bægge stavelser. Inden Solør selv hedder dette altid *såfʀ*, som i sin tid har været en til-

lært form, dialektmæssig udtale af den skrevne form **Solør**. Men i alle omliggende strøg¹⁾ er der mere oprindelige former af navnet: på Eidskogen *sæti*, i Vinger, Odalen og Hedemarken det samme (vokalen nærmere *ø*), i Åmot og Elverum *sæte* eller *sæti*, i Trysil *sūti*, altsammen former som nærmest forudsætter gammelt kort *o* i første stavelse, jfr. f. eks, *skætir* (f. pl. skyllevand) på Eidskogen sammenlignet med Solørs *skūtir*. Når man går ud fra, at disse former trods uregelmæssigheden kommer af gl. **Sóløyar*²⁾, så er det klart, at første stavelsesvokal er behandlet som de korte, men det samme er også tilfældet med endelsens vokal. Og i Nordre Gudbrandsdalen kaldes Solør for *soløy*, og dette ords aksent- og kvantitetsforhold har jeg opfattet som ensartet med det i *vikū* (N. lydskr. p. 62 f.) *o*: bægge stavelser er korte og eftertrykket jævnstærkt eller vaklende, således som jeg tænker mig det ældre standpunkt har været, som har reguleret lydbehandlingen af navnet *sæti* i de nævnte østligere dialekter.

Da de former, som indeholder eller nærmer sig til vokalassimilation senere skal gennemgås fuldstændigere, vil de stavelser udenfor hovedaksenten, som indgår under den, her kun blive nævnte, hvor der er nogen særegen interesse ved dem.

Endel af de ord, som har svækkelse af vokalen i lukket aksent-svag stavelse, har dialekten modtaget som lån med en ubestemt eller svag vokallyd i denne, eller de er i dialekten slået i klasse med andre fremmedord, der havde sådan. En del af dem viser sig som fremmedord ved sit enstavelsestonelag, især dersom dette bevares også i plur., såsom *høvæl* (m.), *lækən* (n.), *tæpən* (n. tæppe), *mæ'stər* (m. mester), *dåktər* (m. læge); *tønəst* må efter aksenten regnes for fremmedord, og den svage vokal i 2den stavelse tyder også derpå. *mort'tər* (m. morder, lat. *mortarium*) hører hertil, skønt det har tostavelsestonelag. Et ord, som *kom'mər* (m. ? racle på løvtrær) kan dog naturligvis ikke være fremmedord, heller ikke kan det, hverken for aksentens eller 2den stavelses vokals skyld, være ganske identisk med normalformen hos I. Aasen *kumar* eller de trønderske former *kəmur*, *kumur* — der er dog

¹⁾ Hvor man slap både at skrive ordet og at tale med de juridiske embedsmænd om distriktet.

²⁾ Når i Dipl. N. enkeltvis findes *Saløyium* II, 164, så må *a* der ligesom i *ass* (pron. *os*) II, 893 (skønt det sidste er langt senere) opfattes som tegn for en *ā*-lyd. Nordligere naboer har lukket vokal i *sōtōnn*, sydligere *sōtōnn*, *sætōnn*, Solør *sātōnnə* (m. mand fra Solør).

også trønderske dialekter, som har *kom'mær*; det må være et **kumr*, opr. sideform, eller entalsform dannet efter et pl. **kumrar*.

a i verbernes præs. svækkes ligesom i inf. efter lang rodstavelse til *a*: *hoppær*; ligeledes i præs. partic. *hoppænəs* (hoppende) eller *hoppänn* (hoppende); men adverbiale participier har sedv. *-anəs*, *-andə(s)*: *bræ'n-nandə* eller sj. *bræ'n'nəs* (brændende). De tidligere omtalte forbandel sesformler kan også bevare **a**, f. eks. *dinn fuban'nadə*; deres udlydende *a* kan forstærkes til *æ*, f. eks. *fuban'nadæ*, *fodlön'mädæ*.

I **-ar** som han- og hunkønsordenes flertalsendelse er i regelen en sammenslutning skeet med de andre flertalsendelser, **-lr**, **-ur** og **-r**, idet i regelen alle bliver til *ær* og i fem. best. nom. pl. *-(ə)n*, såsom *þæriær*, best. *þæriæn*. Herfra undtages nogle få hunkønsord som bevarer endelsens **a** som **a**, nemlig *dör* (dør) pl. *döra(ə)r*, *för* (fure), *köl* (kul), *mær* (hoppe), *byl* (byrde), *fæl* (spor); kun i Brv. *koss* eller *knss* (hob af kvas, der skal brændes); det er formodentlig et ligedannelsesfænomen, siden de alle har de samme vokaler *æ* og *ə*; at næsten alle har de samme 2 konsonanter i efterlyden har også bidraget til at holde dem sammen.

Den gamle gen.-endelse **-ar** er, foruden i ligedannelsestilfælde, hvor **r** bortfalder, f. eks. i *vælæss* (n. vedlæs), ofte bevaret som *-ær* eller i udlyd helst *-ærš*, f. eks. *kāmā tæ rættærš* (komme til rette *a*: blive genfundet), *nættærš tiær* (ved nattetid), *skögæršærš* (ad skovleden *a*: uden vei), *vö'llæršærš* (stedsnavn: gården Volds eng, **Vallarø** i R. B.). Endog efter kort rodstavelse *-ær* i *gräværöl* (n. gravøl), *homməs-pöt* (**hōmarbót*, bagsiden af knæledet). Meget lidet solørske synes derfor stedsnavnene *biittaräs'n* i Åsnes og *dünnarhörn* (skrevet **Dunderholen**) i Hof, som er mig uforståelige, da der ialfald til forklaring af det førstnævnte ikke findes noget mig bekendt verbum, og således ingen anledning til at forbinde det med nomina agentis på **-ari**, hvilke nemlig i regelen har **-ar**, selv om de er temmelig nylig lånte; således også med enstavelsestonelag i *snek'kar* (snedker) ligesom i *skreddar*, *mål'ar*, *kłokkar*. *bāk'ar* er den, som er beskæftiget med at bage, *bāk'ar* den, hvis levevei det er; *skæ'ar* (skælm, tater) kun i syd, i nord *skæ'ær*, *kræmar* kun i nord, i syd (tilslutning til **hamarr** m. fl.) *kræmær*; at oldn. **bismari** *bismör*, med en ligedannelse, der består i en her lidet forklarlig ældre labialisering af begge stavelser; til denne form svarer også Odalens *bismör*; en folkeetymologi (**by-smör**) synes mig umulig for betydningens skyld; den berøring, som smørret har med bismeren, vil netop fremhæve tingenes mangel på kongruens. En mængde til-

fælde, hvor et første sammensætningsled udlyder på **-ar**, må sættes i forbindelse med nom. agentis på **-ari**, som *læsarivar* (en sindssyg mand ved navn **Iver**, hvis mani var at læse), *trættaŕhōr'n* (stedsn., en hole (tørlændt sted i skoven), hvor der har været holdt en åstedssag). Ofte tilsteder betydningen ikke, at en personbenævnelse, som kunde danne mellemløbet, kan have eksisteret, idet verbalbegrebet opfattes som objektsgenitiv styret af andet sammensætningsled; der vilde f. eks. ikke være noget særlig påfaldende i en dannelse som *slössargæŕiñn* (gal efter at slås). Jeg vil derfor antyde den mulighed, at sammensætningerne på **-ar** ikke nedstammer alene fra nom. agentis på **-ari**, men tildels også fra gen. på **-anar** af hunkønsord, uagtet jeg skal erkende, at jeg ikke har iagttaget mange fem. på **un** eller **an** i middelnorsk eller sen oldnorsk; thi dertil kan grunden ligge i kildernes noget ensidige beskaffenhed. Mandsnavne på **-ar(r)** har sedv. bevaret *a*, således *giñnar*, *æinar*; *ivar* er forældet, men forekommer i gårdsbenævnelser (ikke egentlig navne) såsom *ivarsgårn*, *ivarstiia*; fremdeles undtages *rævar*, af **Reiðar(r)**, jfr. pag. 62 om **Auðunn**.

I komparativendelsen **-ari** og superlativendelsen **-ast** er yokalen svækket til *ə*, f. eks. *likərə* (bedre), *likəst* (bedst), antagelig en analogivirkning fra komparationen på **-ri**, **-st**, nu *-(ə)rə*, *-(ə)st*. Adj. *snār*, hvis komparativ i de trondhjemske dialekter hyppig har ligedannelse, f. eks. til *snārār* eller *snōrār* (medens ligedannelse i kompar. ellers er mig ganske ukendt), viser levninger af ligedannelse også i Solør, idet den hyppigste form er *snærərə*, af et **snærær*, analogt med *hæmær* og *kræmær* m. fl. I Brandval, hvor *snærərə* i det hele er noget mindre almindeligt, har jeg på et meget afsidesliggende sted hørt en enkelt person bruge *snārərə*.

I adj.-endelsen **-all** er nominativen grundlag for de nuværende former, såsom *frøstall* (som tåler lidet kulde), *mōtkræall* (utilbøielig, uvilig), hvor den i Grue sedvanlig og nordligere altid palatale udlydskonsonant vidner om en biaksent ligeså stærk som ved andet led i etymologisk forståede sammensætninger.

At *a* udenfor hovedaksenten især i Brv. kan nærme sig *ə* er et svækkelsesfænomen; deraf vekslingerne *ūtās* — *ūtəs* (adv., i andet tilfælde), *hæiaŕ* og *hæivŕ* (f. hovedgerde); i sidste tilfælde er *v* ældre, (i Odalen *hæivŕŕ*).

Oldn. *ə* og *i* falder for en stor del sammen i bønings- og afledningsender. Forsåvidt som disse er repræsenterede af en *ə*-lyd i solørsk, så optræder denne vel i regelen som *ə*, men foran stærkere kons.-

forbindelser kan den ved de fleste ord stige, så den nærmer sig eller når *e* — ligesom også det *ø*, som kommer af *a* — f. eks. *lærøt* eller *lørøtt* (lærred). Selv i tydelig følte sammensætninger, hvis sidste led har oldn. *e*, kan det let svækkes; således er dette ret almindeligt i bærnavne; rigtignok svækkes det oftest i de bærnavne, som er mindst tydelige på grund af konsonantforandringer, som *tippør* (tyttebær), *resør* (ribs), sjeldnere f. eks. i *bådber*, hvor *e* også ofte kan udtales langt. Sammensatte gårdsnavne, der ende på *berg* har sedv. *ø*, ligesom også *g* er bortfaldet, således *sofbør* (i Brv.), *åmbør* (i Hof), men dog i Våler *sofbør*.

Præs.-endelsen af verber bøiede som *døma* er *-ør* ligesom af de andre. Flertalsendelsen *ør* eller *ir* ved substantiver er sedvanlig på lignende måde bleven til *ør* og *irnør* i best. f. pl. til *øn*. Herfra undtages 3 hunkønsord, *grān*, pl. *græni(ø)r*, best. *græni(ø)n*, *fān* (fonn) pl. *fæni(ø)r*, best. *fæni(ø)n* samt flertalsordet *skūtir*, best. *skūtīn*; et eneste hankønsord hører sammen med disse, nemlig *sān* eller *sānn* (søn), pl. *sōni(ø)r¹*, best. *sōnin*. Det er altså kun i *fān*, at rodstavelsen ikke er opr. kort.

Den bestemte artikel i nom. m. og n. s. og i dat. fem. s. går formentlig, ligesom jeg antog om hunkøns- og n. pl.'s, ud fra former med *ø*: *stakkēn*, *hūsø*, *bōkēn*; de samme endelser træder også ved svage substantiver umiddelbart til de ubestemte former, uden at den vokal, som dannede substantivformens udlyd i oldnorsk, øver nogen indvirkning på den bestemte form, således *bakkēn*, *æiggø*, *vīsēn*. Lignende svækket form foran stærke konsonantforbindelser findes der ved substantiver afledede med *-indi*, *ende*, nemlig *hæiēn* (n. hynde), *væiēn* (n. tværtræet foran på kelker), *æriēn* (n. erinde), sammen med hvilke jeg tror *sīsēn* (n. pl. søskende) bør betragtes; man kan formodentlig ved flere af dem antage, ligesom ved *Auðunn* foran, at endelsens vokal var for nær beslægtet med den nærmest foregående lyd, til at hævde sig i sin selvstændighed. Ligeartet er forholdet ved adj. *æiēn* (egen), mindre ved de til lignende form omdannede *lit'n*, *iγγēn* og *slūkēn*. *øks'n* er vel af *yksna*, så det ikke hører herhen; *løsf'n* er lånt fra skriftsproget; *fems'n* (forfjamset), *skvætt'n* (let at skræmme) hører vel heller ikke herhen ²). Men st. partic. på *-inn* (*-ønn*) og dermed ligestillede adjektiver

¹) Noreen (i Dalbymålets ljudlära pag. 47) og Schagerström (Vätöområdet pag. 41, noten) diskuterer formen *sønjer*, som skal findes på flere steder; mon det er andet end et senere stadium af *sønier*?

²) Mon det er præs. part?

har gennemgående *-inn* i m. og f., i ntr. har partic. *-i*, adjektiverne dels *-i* dels *-int*. Ligeoverfor de mange tilfælde, hvor *i* (ø) ved nærstående forbindelser får *ə* og altså den ringeste eftertryksgrad, synes det usandsynligt, at alle st. partic. har lydlovmæssig bevarelse af den skarpe artikulerede vokal; man må tænke sig, at dette forhold skyldes enten de partic., hvori der var kort rodstavelse, eller dem, hvori der var vokalharmoni. Kanske det egentlig kun hørte hjemme i dem, hvori der fandtes begge dele, såsom **bitinn**, **rivinn**: i dialekter, hvor de fleste partic. har *ə* eller *e* kan flere eller færre af sidstnævnte slags have *i*, f. eks. i Orkedalen. Ligestillet med partic.-endelser i behandling er substantivernes afledningsendelse **-ill**. I begge disse endelser er konsonanten også, i størstedelen af Grue og nordover derfra, bleven palatal, altså *bəriinn* (båren), *əsiinn* (gæret), *tæ'inn* eller *tigiinn* (tagen), *bitiinn* (bidt), *bø'inn* (buden), *væ'hiinn* (vågen), *døviinn* (dovnet), *skammill* (skammel), *nī'hill* (nøgel), *rīnnill* (tridse på rokkesnelden). Afvigende er *hemnell* eller *hemnəl*, hvor det kan antages, at geistlighedens udtale har styret ordets skebne, ligesom vel også med hensyn til ombytningen af **-inn** med **-ill** og i Nedenes med tonelaget (*hin'məl*). I Brandval forekommer ikke virkelig palatalisering af dentaler, endmindre altså sådan udenfor den aksentuerede stavelse; istedenfor *-ill* anvendes tildels de i vingersk noget mere udbredte former på *-jūt*, f. eks. *nīšjūt*, *rīnjūt*. Disse er ikke udgået fra nominativen med dens **il**; jeg tænker mig, at en noget tilbagetrukket (men vel endnu delt) form af **l** er overført fra de synkoperede former (**nyklar*) til de ikke synkoperede; men da den ikke kunde forliges ret med det foregående **i**, blev der indskudt et *ə*, som efter andre ord på *-uť* af **-ul** (akkus. m. m.) snart antog bestemt karakter af **u**. Dog er hertil at bemærke, at lignende overgang i fem. af **littill** findes på steder, hvor subst. på **-ill** ikke, såvidt det er mig bekendt, kan have lignende former, og hvor altså tilknytning til subst. på *-uť* af **-ull** synes umulig, f. eks. *li'koť* i Tinn og Gransherred i Telemarken, og *litoť* i Gudbrandsdalen og ved Orkla. Som allesteds ellers behandles også vokalen i afledningsendelsen **-ing** ligedan som i en rodstavelse. Stavelsen *-ir* med stærk bitone i fremmedord, f. eks. *vurđdirə* (v. vurdere, sedv. prægnant, holde eksekution for gæld), *korttir* (n. 1/4 time) er formodentlig direkte efterligning af de høitydske former.

Ligesom den palatale konsonant har bevaret eller gjort den udlødende vokal stærkt palatal i *læ'nni* (længe), således har den efterfølgende konsonant gjort noget lignende med rodvokalen i pron. *innən* og i nægtelsen *iftə* af **ekki**.

Diffongen **ei** bliver ikke sjelden til *i* under lav betoningsgrad, såsom i *kaftin* (kaptein), **ein** > *i* (ubest. art. fem. en), **eitt** > *i* (ubest. art. n. et) samt > *ift* i *iftan̄n̄* (adv. af og til) af **eitt** [ok] **annat** [sinn], **þeir** > *ði* (pron. dem ¹) plur. de). Af **þeira** derimod *d̄er̄as*, formodentlig forstærkning af et (af skriftsprog påvirket?) **d̄er̄as*. Ubest. artikel for hankøn hedder (*ə*)*n*. Den stærke svækkelse foreligger desuden i mandsnavnet *t̄v̄ss̄n* af **þorsteinn**, også i gårdsnavne som *t̄v̄ss̄n̄er̄i* (i **þorstæins** rudi R. B.), *t̄v̄sk̄abv̄t* (folkeetymologi? for **t̄v̄st̄abv̄t*) skrevet **Torstensbøl**. Navnet **Hallsteinn** er nu næsten uddød, dets udtale siges at være *hallst̄æin* (i Brv.); men en slåtteeng i Grue, hvis navn skrives **Halstenengen**, benævnes i dialekten *hals̄n̄æ'ŋ̄a*. Efter dette kunde der være nogen grund til at tro, at det er lydlovsmæssigt, at **enn**, **inn**, **einn**, efter dental svækkes til *n*, såsom i *æ'ŋ̄* (erinde), *lif̄n* (liden), *s̄i's̄s̄an* (søskende), *t̄v̄ss̄n* (Thorstein).

Foran **m** i aksentsvag stavelse er **ei** bleven labialiseret. Således i gårdsnavne på **-heim** såsom *ōnom* (**W̄n̄æim**), formodentlig i *r̄ānom*, og i *j̄æ'ŋ̄d̄r̄om* som ved folkeetymologi er forenet med disse, i R. B. **Jarðeilmni**, i D. N. XIII, nr. 680 (1545) **Jaderim**. *m* eller *əm* har været hele stavelsens lydindhold; men nutidens udtaleform er opstået ved forstærkelse deraf, kanske under påvirkning af substantivernes best. dat. pl. Jeg antager også, at det personlige pronomen for 3 pers. pl., i Brv. *dom(m)*, i Grue og nordligere *d̄om(m)*, sjelden og høitideligere *d̄amm*, nedstammer fra **þeim**, svækket til **d̄m*, **d̄əm*, og så for mere betonedede anvendelsers skyld forstærket til *domm* eller *d̄ymm*; at der er opstået forskellige vokaler ved denne vokalisering ²), vækker hos mig ingen betænkelighed for at regne formerne for nedstammende fra den i det gamle sprog hjemlede form. Jeg vilde derfor også gerne udlede *s̄ām(m)*, i nord også *s̄əm(m)*, fra **s̄em**.

Oldn. *ó* synes i dialekten svækket til *ə* (*e*) i endelsen **-ótt̄r**, nu **-att̄** (*ett̄*) eller **-æte**, f. eks. i *bakk̄att̄*, *st̄æ'ŋ̄l̄att̄* (adj. tåbelig, gal); man skulde snarest tænke sig, at disse former på **-att̄** kommer af gammelt **-iht̄*; men da oldn. **-étt̄** ikke foreligger, er der ikke fuld grund til at

¹) Nøiagtigere er *ði* attributivt (dog, selv styret af præp., muligt at bruge foran rel.-sætn.), medens former udgåede fra dativen (*dom*, *d̄nm*) alene kan stå absolut. Dette synes væsentlig geldende for hele det strøg af landet, hvor former på *m* findes; kun i en udkant deraf (Østtelemarken) har jeg hørt former på *m* attributivt; det findes vel også ved Kongsberg.

²) Formodentlig er formen *d̄ymm* af *d̄əm*, men *domm* af **d̄m*.

antage det. *o* i patronymica på *-son* svækkes i dialekten til *-(ə)n*: *pēr̥s̥n*, *jōans̥n*; det ser kanske i det hele ud til, at de labiale vokaler er mer udsatte for svækkelse foran ikke labial konsonant end de andre; smlgn. pag. 77 om dental + vok. + n. I fremmedordene *kam'fvr* (m. ? kamfer), *krestafvr* (mandsn. Kristoffer) er sidste stavelse behandlet, som om den havde hovedtone, vel nærmest efter analogi med bevidste sammensætninger. Men best. dat. s. og nom. plur. af sv. fem. har svækket vokal, forsåvidt de ikke, idet første stavelse er kort, er kommen under ligedannelse (*vis̥n*, men *vikiin*). Afledninger på *-ung* behandler vok. som i rodstavelser f. eks. *sættonn* (n. et vist kornmål). Gårdsnavne på *-bøll* har i Solør *ø* (f. eks. *trom'bøt* i Brv.), men sydligere svækket vokal, f. eks. på Eidskogen *tol'bøt*; tildels bruges slige former allerede i Brandval. Forskellige andre eksempler, som står denne variation nær, vil blive genstand for omtale senere.

Kapitel 13. Aksentløshedens virkninger.

§ 31. Den svageste aksentgrad ved en stavelse er den, hvorved det er bleven ligegyldigt, hvilken dens sonant er; det, der er nedarvet ved en sådan stavelse, er således kun, at omtrent på det punkt i ordet skal der findes en sonant, for at ordet skal kunne have det historisk givne antal hvilepunkter for ekspiratorisk og musikalsk aksent. Sonantens art afhænger i sådanne stavelser af de omgivende lyds beskaffenhed.

Denne vaklen er dog kun tildels tilstede, ligeoverfor det nuværende sprogs ordformer: i de fleste tilfælde er det nu for det enkelte ord fast afgjort, også hvilken sonant der skal være i de aksentløse stavelser. Endnu tydelige eksempler på, hvorledes én aksentbærer træder istedenfor en anden, er især verbalformer med lang rodstavelse, der skulde ende på *ə*, men hvortil der er føiet et enklitisk eller biaksentueret ord, der begynder med vokal eller *h*, eller som kun består af stavelsen *(ə)n*. I dette tilfælde forsvinder sedvanlig én stavelse, idet verbalformens udlydende *ə* så at sige optages i det enklitiske ords fremlyd: *å læ'gg' op* (at lægge op), *å kasfn* (at kaste den) ¹⁾.

¹⁾ At en tostavelers verbalform, der udlyder på *a* eller *å*, hvor altså den udlydende stavelse har biaksent, når ordet nævnes materialiter, også

Foruden vokalerne kan nemlig også *n*, *l* og *r* med de fleste af deres palatale, kakuminale og supradentale modifikationer være det, der tæller i ordets stavelseantal.

n kan være stavelsebærer efter lang vokal (*gå'n*, gående, *tā'n*, tag den), efter *t* (*bott'n*, bund), *d* (*lædd'n*, sokken), *s* (*is'n*), *l* (*sāl'n*, sadelen) og (sedvanlig med forandret artikulationssted) efter de samme som gumme-, ganehvælv- og forganelyd og efter *r*, f. eks. *var't'n* (blev han), *dār'n* (dalen), *hær's'n* (halsen), *vår'n* (våren), *ræ'd'n* (ræd ham). Efter *n* og dets varieteter er også det tilføjede *n* stavelsebærer, men således, at det første *n* bortfalder med erstatningsforlængelse: *hū'n* (hunden), *bō'n* (bonden), *tō'mn* (for **tōmnān*, tømte han) *æ'r'n* (dat. f. s alenen). Når der ikke følger vokal efter det *n*, der skal tjene som stavelsebærer, er det virkelige stavelseskille i den forlængede vokal, som altså får delt aksent; man har altså strengt taget *ræ'æ'n* (pr. part. rendende), men ofte *ræ'n'nəs* (biform af pr. part.), ligesom nødvendigvis *ress'n'nirə* (ræsonnere, her i bet. mukke eller udskælde).

l og *l̥* kan være sonant efter *d*, *s* og *hl* (*hl̥*): *sedd'l* (m. seddel), *üss'l* (adj.), *sprih'l̥* (m. en slags hoppende larver i vand).

t̥ kan ikke være sonant.

r kan være stavelsebærende i form af *r̥* efter et foregående *r*: *hør'r̥* (v. pr. hører), *mī'r̥* (f. pl. myrer), *bær'r̥rə* (adj. komp. mere bar), og som *r* efter *t̥* (*sæt'r̥*, også *sær'r̥*, sælger), *d̥* (*tor'dd'r̥rū*, gårdsn. **Torderud**), sjældnere efter *t̥* (*vort'r̥*, n. vørter), *s* og *n*, ligesom man også i alle de nævnte tilfælde kan erstatte *r̥* og *r* med *ər*, der dog til dels beholder assimilationen i tungens plads.

Når en stavelsebærende konsonant ved sammensætning kommer imellem to andre konsonanter, så kan den i nogle tilfælde selv stå som stavelsebærer, navnlig dersom konsonanterne til begge sider er meget homorgane med den, men også om det kun er den ene: *vr'dd'r̥və* (m. oreved), *bott'n'rōmmə* eller *bott'nōrammə* (m. bundfløde, spøgende om melken ved bunden af karet). Men hvor en større artikulationsforandring forelåg, er en stavelsebærende vokal indskudt, sedv. *ə*; på hvilken side af konsonanten denne er indskudt, afhænger af de omgivende konsonanters slægtskab med den opr. stavelsebærende. Således får man

---

kan elidere dette *a* eller *å* foran et enklitisk ord, der begynder med vokal eller *h*, er ikke sjældent, men er indskrænket til ord, der hyppig forbindes med hinanden, f. eks. *ta'om* for *tā'a om* (omtale). Det enklitiske (*ə*)*n* (dem, ham), danner ikke stavelse efter disse: *lāv'ān* (love ham).

f. eks. af mandsnavnet *túss'n* (af *þorstelinn*) gårdsnavnet *tússnæri* (i *þorstæins rudi* R. B.); på samme måde sættes *ə* ofte over på den anden side af disse konsonanter også i forbindelser, hvor de ikke har været stavelsebærende; mod adj. komp. *þvra* svarer således gårdsnavnet *þværbí* (a *œfra Bœy* Dipl. N. V, nr. 190).

Nær beslægtet er den omstændighed, at *ə* indskydes for at støtte en etymologisk eller ved andre bøjningsformer hjemlet konsonant, når den kom i udlyd, som i *ákar* (m. ager), *taggəł* eller *tāgəł* (n. tagl), *sittər* (v. pr. sidder), *sövrər* (v. pr. sover), *lægər* (f. pl. liggende træstammer); mod sedvane er dette *ə* indsat i *sæ'gən* (f. ? n. ? sagn, beretelse) og *jærttægən* (n. under); det er temmelig høitidelige ord, der også i nogen grad har været påvirkede udenfra. Man har ikke altid benyttet denne uvei til at bevare *r*: det er bortfaldet efter kons. i *nōł* (nord), *əiust* (øst), *væst* (vest), *siinn* (sønder), *rakst* (n. afald af halmen ved indhøstningen), *hə'kst* (n. sted hvor man hugger i skoven), *kłāmm* (f. redskab til at klemme med), *fiγγ* (m. finger), *mæ'yl* (m. korn, der skal males); fremmedordet *spūk* har haft en lignende udvikling. Gårdsnavne på *-setr* har *-sett* eller *-sət*, f. eks. *ræfsətt* (i *Røfsætre* D. N.); på Eidskogen findes et *ræfsettə*, nu opfattet som best. neutr. ¹⁾, hvor *ə* måske er kommen af *r*. Af *heldr* har man *hæ'ylər* i bet. hellere, men mest *hæ'yl* som sammenligningskonjunktion m. m. (end, heller). Alternativt med bortfaldet af *r* forekommer *ə* som levning af dets stemmelyd i *att* eller *at(t)ə* (adv. igen), i adj. på oldn. *-óttər*, som i *rösətt* eller *rösətə* (blomstret, broget), formodentlig i superlativer prædikativt (*haγγ er kłōkəstə*, oftere *kłōkəst*). Foruden disse levninger af adjektivets nom.-*r* forekommer sådant kun i adj. *šəllər* (adskilt fra, berøvet) af oldn. *skildr*, hvilket dog er bleven indeklinabelt; i subst. forekommer det i *brüər* (f. brud).

I ét tilfælde synes *a* at være indkommet for at tjene til aksentbærer. Mens oldn. *lāta* i præs. (*lętr*) har givet anledning til verber som inf. *lætt' opp* (lukke op), i præs. *læt'tər opp* og *lætt' əv* (ophører at give melk) pr. *læt'tər əv*, så er der af *lętr til* (hvor stillingen er forskellig deri, at *r* er omgivet af konsonanter) blevet *læ'tər tæ'yl* (giver som bidrag). Skønt det synes indlysende, at den forskellige behand-

¹⁾ Kun de gårdsnavne, der på grund af sin bestemte artikel gør indtryk af at være appellativer, kan i solørsk og nærstående dialekter konstrueres af præp. *út*, de mere egentlige navne af *tæ'yl* elter *tæ*, i bet. *til*; ligeledes ved appellativiske navne tildels *i*, ved andre altid *på*; *tüir* kun sj. ved de appellativiske, regelm. altid *frå* ved gårdsnavne.

ling af anden stavelses vokal kommer af denne forskellige stilling, må man dog antage, at a i *lætar tæll* opr. kommer fra inf. *lata*, nu *læta*.

Det forekommer meget ofte, at hjælpevokalen *ə* indskydes mellem én konsonant og en følgende, der kan være stavelsebærer, selv om derved det oprindelige stavelseantal forøges, men også omvendt, at et *ə*, der historisk er berettiget, inddrages. Jeg ved således f. eks. ikke, om man skal anse *fræmrə* eller *fræmmərə*, *nemrə* eller *nemmərə*, *bākrə* eller *bākarə* for den hyppigste udtale; en sådan vaklen har jeg søgt at betegne ved at veksle mellem forskellige skrivemåder, når ordene anføres som eksempler med hensyn til andre forhold.

En egen mellemting eller forening af svækkelse og bevarelse af oldn. i (e), forsåvidt nemlig, at *ø* for det første er indgæet i første stavelse ved at danne diftong, men derpå i anden erstattet med *ə* som aksentbærer, er der i nogle få ord, hvor *ø* har fulgt efter en lang vokal; det er omtr. de samme, som omtales hos Aasen N. gramm. pag. 390: *taɹə* (n. indgerdet havnegang) af *tá*, i dets dat. *táø*, *kaɹə* (f. allike) af **ká*, i dets pl. **káør*, *raɹə* (f. stang), af *rá*, i dets pl. **ráør* og *spåɹə* (m. en større vadefugl, formodentlig spove, numenius arcuatus) af *spóe* i nom. sing. Disse ords *ø* synes at have indgået en vis diftongisk forbindelse med den foregående vokal, men at have fået *ə* til erstatning for den derved tabte stavelse. På samme måde er gårdsn. *Ajer* i Lundeherred i Telemarken opstået af *áør*, ikke af *áar*, som anført i registret til R. B., thi *å* (f.) bøies fremdeles deromkring som en *i*-stamme.

Hvorledes konsonanter svækkes og bortfalder i indlyden på grund af aksentsvagthed, er det ialfald ikke for aksentforholdet oplysende at gennemgå således, at man fuldstændig behandler flerstavelsesordene, på grund af den uregelmæssighed, som råder i den henseende. Begrundede og ubegrundede etymologiske hensyn har ofte bevaret dem tiltrods for de organiske tendenser — men netop derved også virket til svækkelse af andre stavelser end dem, hvori man fandt eller indlagde en etymologi. Således har f. eks. erindringen om de mandsnavne, hvoraf navnene kommer, bevaret en fuldere form i gårdsnavnene *aslakrii* og *iimiinrii* (begge i Våler); men den trokæiske veksling mellem stærkere og svagere betonet stavelse har styret udviklingen i *vmməsta* (i Hof; efter prof. Rygh skr. *Amundstad* 1578), *təllərii* (i Brv.) af **þorleifsrud*, *tnskəbət* (i Grue), i skriftformen *Torstensbøl*.

§ 32. Svækkelsen går ofte såvidt, at hele stavelser bortfalder, hvorpå der er anført mange eksempler foran §§ 29 – 31. Adjektivet

øksn (tyregal) og adv. *al̄lør* (aldrig) er således forkortede, uden at dette har haft indflydelse på ordenes tonelag. Ellers er, som det blev fremstillet foran i § 17, tostavellesord ofte bleven svækkede i endelsen med den følge, at de er gået over til enstavelsestonelag. Men apokopering af endelsen er tydeligvis ofte bleven forhindret derved, at de former, hvor ingen stavelse var udsat for at bortfalde, har bevaret tostavelsestonelaget for de former, hvor 2den stavelse ellers let vilde være bortfalden, at således f. eks. *bakkə* i ubestemt form har beholdt *ə* for at kunne beholde samme tonelag, som der hersker i *bakkan*. Jeg mangler for øieblikket tilstrækkeligt materiale til at kunne afgøre, om der på dette punkt er anden forskel mellem de apokoperende trondhjemske og de mindre apokoperende oplandske dialekter, end at de første er mindre afhængige af denne analogi, mere formrige. I ord med tre eller flere stavelser er der ikke noget sådant hensyn i veien, derfor er apokopering af endelsen der også mere udbredt. Når næstsidste stavelse er kort, er der endnu vaklen mellem at kaste den udlydende vokal bort og at bevare den i »ligedannelse« med næstsidste. Det sidstnævnte optræder fornemmelig i verber, som *haṇṇsama* (håndtere), *raṇṇsāka* (randsage), *opəndāga* (åbenbare), sjeldnere i substantiver, hvor man ialfald må sige, at anledningen til den sidste stavelses tilværelse tildels ligger i etymologiske ræsonnementer, selv om man f. eks. i *hiṇṇvitii* (f. ringe ting), *bḷiṇṇmiḷḷii*¹⁾ (f. en ugræsplante, galeopsis), *haṇṇvæta* (m. »handvol«, skaft på pleiel) intet ord har, der svarer til sidste led. Andre ord med næstsidste stavelse kort har opgivet den udlydende vokal, såsom *jəṇ'sək* (24de juni), i det trondhjemske *jəṇs-uku* af *Jóns voku*, *æṭvūr* af *alvöru* og nom. agentis på *-ari* som *skred-dar*, *skrivar*.

Når næstsidste stavelse i oldnorsk var lang, er det bedre gennemført, at den udlydende vokal skal bortfalde, f. eks. i *hnsponn* (m. overmand), *frivill* (m. sommerfugl), *viott* (f. vidde, stor strækning), *rērot* (f. veirets beskaftethed), begge de sidstnævnte sj. med *-ə*, *mekkəlsmess* (29de september), *bellett* (n. billede), *hætann* (n. egentlig ilding, sedv. overført den tid, hvori noget står på). Til denne regel henhører bortfaldet af det udlydende *ə* (i) i bestemt dat. f. s. (*bōkan*, *vəggən*, *hūktin*) for oldn. *-inni* (*enne*), *-unni* (*unne*), *-onne*, og endog *-ar*, *-ir* af artikelen i bestemt nom. plur. af fem. og af de mask., der får omlyd i plur.:

¹⁾ Det sidste led, *miḷḷii*, er åbenbarlig opr. identisk med sidste led i dialektens *ællmærlə* (f. *epilobium angustifolium*, **hə-mjølke**.)

bøkən, vā'ggən, fōran (furerne, se pag. 73), *skūlīn* (skyllevandet), *fōtt'n* (fødderne), *sōnin* (sønnerne). *-ir* (*-ør*) behandles også som et blot i *mōsist* (f. moster) og i tilstedsadv. sammensatte med *ēpter*, som *nōlētē* eller *nōlētə* (nordover). I to- eller flerstavelser superlativ anvendes *ə* ikke alene, som ellers ved adjektiver, til dannelse af flertalsform og til svag form efter den bestemte artikel, men kan også findes i ubestemt stilling, ligesom omvendt også former uden *-ə* kan stå som flertalsformer og med bestemt artikel, især når substantiv ikke står hosføiet, altså: *də bēt fū rēttəst(ə)*, *jē tæŕ dæ'n līkəst(ə)* (det bliver vel rettest, at jeg tager den bedste). Præs. partic. ender også enten på *-nəs*, eller blot på *-n* — så at den i oldn. udlydende vokal også der er elideret, undtagen i dem, der bruges som adverbier, *bræ'nandə* og lign. Gårdsnavne på oldn. *-bōli* (*-bōle*) har altid mistet den udlydende vokal, f. eks. i *stæins'bōl* (i Brv.), *kvr'bōl* (i Hof), *bal'tbōl* (i Åsnes); undertiden sker det samme, når andre svage subst. er andet sammensætningsled i gårdsnavne, f. eks. *šīl'bakk* (i Åsnes), sammensat med *bakkə*; ret almindeligt er dette i pladsnavne, som *lōb'bakk*, *kāl'bakk*.

Postponerede eiendomspronominer, kan i dat. sing. og i plur. forekomme både med og uden det udlydende *-ə*; i dat. s. m. altså: *hæ'sta mīn(ə)* (hesten min), i nom. pl. *hæ'sta mīn(ə)* (hestene mine).

Sonanter og dermed hele stavelser bortfalder ofte mellem hoved- og biaksenten. Det *a*, *i*, *u* eller *ar*, hvormed et 1ste sammensætningsled har udlydt i oldnorsk, er i nogle få tilfælde bevaret ved ligedannelse, sedv. er det svækket til *ə* eller ganske bortfaldt. Hvilken af de sidstnævnte udveie, der er taget, afhænger naturligvis meget af de omgivende konsonanters skikkethed til at udtales lige efter hinanden, men synes mig ikke at opfordre til en nøiere gennemgæelse. Jeg giver kun en række eksempler, fornemmelig tagne af gårdsnavne, på, hvorledes mere eller mindre lydrike stavelser mellem hoved- og biaksent er bleven ganske borte; den herskende tilbøielighed for trokæisk rytme er ikke af den art, at den har hindret det svageste aksentsteds bortfald, når derved en bekvem form opnåedes: *āmbər* eller *āmbər* (**Arnebærg**, D. N. VIII, nr. 327), *svæmbī* (**Svæinaby**, R. B.), *bal'nēs* (i **Baldanese**, **Ballanese**, R. B.), *hōŕ'sət* (i **Kiærtisætre** R. B.), *dī'nəs* (**Digranes** R. B.), *fłok'sæ'ŋa* (**Flyxarøy**, **Fluxer øy** R. B.), *trom'bōl* (i **pronderbøle** R. B.), *an'nsətt* (i **Andors sætrom** R. B.), *kūb'lehk* (i **Kulubliki** R. B.), *skrom'shōlmən* (i **Skrombulsholma** R. B.); af fællesnavne f. eks. *æksis* (eksersis), *ānakə* (f. almanak), *skārə'ŋn* (f. skurdonn, af **skurðar**), i

syd *hūlāg* (n. den del af bidsel eller sæle, der omslutter hestens hoved), i nord *hūgūlāg*; de samme led foreligger i ældre forening i *hæilāg* (n. hovedpuder)¹⁾.

Dels mellem hoved- og biaksent dels foran hovedaksenten er det foregået, at vokalen i fremlyden af de svagt betonedede præpositioner *pā*, *tūr* (ud af), *tā*, *tī* er bortfalden, idet de opstod af *upp ā* og *uppi ā*, *út úr* etc. Når der ligger mere eftertryk på det, som første led betegner, forekommer endnu *oppā*, *ūti*, *ūtiir*. Den svagt betonedede første del af en aksentgruppe er bortfalden i et stort antal adverbier, der er opståede af substantiver konstruerede af en (nu bortfalden) præposition, såsom *kāʹl* (omkuld), *hōp* (tilsammen), *hæʹl* (ihjel), *ræise* (overende, for **āræisə*, se Aasen under *Beisa*), *stā* (afsted). Ligeledes i stedsnavne, forsåvidt de nemlig (med bortfaldet *ā*) sættes til en persons fornavn, f. eks. *ōʹla bærʹji*, *pēr kærʹn*. På samme måde med den første stavelse, når *nān* forekommer for *anān* (hinanden). Sammensløjfning har fundet sted i *alt mæinə* (adv. altid) af *alt með einu*, *mæiə* for *mæinər jā* (mener jeg), *mæʹta* for *mā væta* (må vide), *bīnə* for *bājīnə* (begynde), *bøvʹja* for *bəhøvʹja* (behøve). I flere fremmede ord er der bortfaldet et ubetonet *e* i fremlyden: *læʹndi* (adj. elendig), *lesʹpett* (Elisabeth), *tāʹsi* (m. etage), *vanʹjəl* eller *vanʹniʹl* (f. evangelium). Men når man her har *særv* (m.), som navn for den plante, som almindeligere benævnes *vass-arve*, bør det ikke forstås, som om begyndelsen af den sidstnævnte form er bortfalden ved aksentsvagthed; der er feilagtig rekonstrueret en usammensat form af et sammensat **vassærri*(*o*). På samme måde om (formentlig) samme plante i Gudbrandsdalen *narvə* af **svinarvə*.

β. Kvantitetens betydning for lydene.

Kapitel 14. Kvantitetens virkning gennem aksenten.

§ 33. Det er tidligere fremstillet, hvorledes aksenten også i rod-stavelser kan være afhængig af kvantiteten, samt at aksenten igen kan influere på lydenes artikulation. Jeg vil i den henseende især lægge vægt på, at kort konsonant efter lang vokal kan svækkes (§ 28) og

¹⁾ Da der i oldn. foreligger *hōʹðalag* er det kanske snarere dette — helst med formen **haufōa* — som ligger til grund for formen *hæilāg*.

lang konsonant efter kort vokal kan palataliseres. Det sidste blev kortelig nævnt i § 26 angående **nn**, **ll**, **dd**, men gælder i virkeligheden under visse omstændigheder også **gg** og **ng**; dertil kommer endnu nogle andre dentalforbindelser, som dels ved assimilation er faldne sammen med nogle af de nævnte, såsom **rn**, dels nu har mistet sin palatalitet, så at det i de enkelte tilfælde kan synes tvivlsomt, om de har været palatale eller ei f. eks. **skj**, **st**. Den nærmere redegørelse for forholdet i denne henseende gives senere § 48 og §§ 58—61 jfr 63—66.

Kapitel 15. Kvantitetens direkte indvirkning.

§ 34. Vokalen *ə* udviklede sig, som foran udtalt, på grund af aksentforskel. I de aksentuerede stavelser, er det først og fremst kvantitetsforskelligheder, som har udviklet dialektens vokalindividualiteter ud af de tilsvarende ords vokallyd i oldsproget. Tildels på den samme tid, men fornemmelig senere, kom der også andre faktorer til, der forstyrrede det gamle forhold, nemlig påvirkningen på vokalerne fra omgivende konsonanter, påvirkning fra vokal i en anden stavelse og, hele udviklingen igennem, den indbyrdes attraktion mellem beslægtede sproglyd, som konstituerer det, man kalder et sprogs lydsystem. Denne attraktion, hvortil der også hører et modsat fænomen (forskydning), er en halv fysisk halv sjælelig proces, som f. eks. i den solørske dialekt har fuldbyrdet foreningen af oldn. **i** i **stirð**, **ø** i **søkkva** og **o** i **lof** til samme vokal *ʊ* (i **stivl**, **søkkə**, **lʊv**); indtil et vist mål af slægtskab har en forskellig påvirkning på et forskelligt grundlag ført disse ords vokaler; og så blev de slåede sammen til én, fordi de opfattedes af den samme bevidsthed og udtaltes med de samme organer.

Jeg skal her gennemgå, hvorledes de gamle lange vokaler er bleven til mere eller mindre selvstændige sproglyd i modsætning til de tilsvarende korte, uden at jeg her tager hensyn til indvirkningen fra andre stavelers vokal.

á er den, i hvilken denne selvstændighed fuldstændigst er indtrådt. En vokals længde medfører på den ene side, at den talende udfører artikulationen omhyggeligere, og på den anden side må tilhøreren, selv om dette ikke sker, lettere mærke sig, hvad der er karakteristisk for den pågældende vokal i modsætning til andre, når den er lang, end når den er kort. Det, der tidligst udmærkede **á**, og hvori det efter-

hånden overgik **a**, var en dyb, dump klang og en energisk artikulation ved tungeroden. Labialiseringen indtrådte, forat man kunde spare noget i sidstnævnte henseende og dog opnå omtrent samme klangfarve. Efterat det således var bleven en for den almene bevidsthed særegen lyd, udviklede det sig videre i labialitet indtil det nuværende **å** i *båt* (m.), *nåt* (f.), *hår* (n.), og dermed gjorde **å** begyndelsen til den forskydning af de labiale vokaler, som hersker mere eller mindre over hele landet, men i denne dialekt er ført videre end i de fleste andre.

I mange egne af landet har denne udvikling taget en anden retning fra det tidspunkt af, at det lange **a**'s kvalitative forskellighed fra det korte blev bevidst: labialiteten blev forøget gennem hele **å**'s tidsvarighed; deraf opstod en diftong, som nu på forskellige steder optræder som *åo*, *ao*, *au*.

I solørsk forekommer etpar enkelte tilfælde af *æi* i ord, hvor former med **å** er mere bekendte, således i *hæit* (adj. glat), sedvanligere i norske dialekter *håil*, sv. rigssprog *hal*, og deraf verbet *hæite* (glide), *lammkæira* (m. uld af lam) besl. *kárr*, krølle, *hæitə* (v. om ubehagelig vedholdende, men ikke stærk lyd, pibe, hvine; overført: overhænge med klager; jfr. *gnaala* hos I. Aasen og måske sv. *gnola*?), *pæik* (m. bøielig stok), hvor Aasen og svensk har *påk*. Jeg har ikke anledning til at bedømme, om noget eller flere af disse eksempler bør opfattes som diftongisering af **å**, eller om de er andre afledninger (usandsynligt ved *hæit*), eller, endelig, om de indeholder unøiagtig lydomsætning ved overførelse fra fremmed dialekt.

Mod oldnorsk normalform med **a** står i dialekten **å** i *åt* (præp. til) og *å* (at) af *at*, i *åv* (adv. af) og *tå* (præp. af) af *aſ*, i Brv. og sydligere *āv* og *tā*, og *å'kər* af *akr*; forlængelse af disse ords **a** endnu på oldnorsk sprogtrin er dog bevislig af litteraturen. Det er antageligt, at denne også dialektvis er indtrådt i de øvrige tilfælde, hvor dialekteus **å** står mod oldn. **a**, nemlig i *ånnbər* (gårdsn. skrevet *Arnebørgh* D. N. VIII nr. 327), *bån* (n. barn), *bånnəri* (gårdsn. i Brv.), som vel er identisk med *Barnarudi* (dativ) i R. B., *gån* (n. garn); endvidere i *åttett* (adj. som æder hvadsomhelst); en stamform, med hvis kvantitet der kan sammenlignes, mangler for *fjås* (n. fjas) og *płåstər* (n. plaster); alle eksemplerne synes at have fået lang vokal i sen eller dialektisk oldnorsk.

De tilfælde, hvor oldn. **å** ikke er bleven behandlet som sedvanlig, men snarere som om det var kort **a**, er *hæ* (< *há*, interj.), *fætti* eller *fatti* (adj. fattig), *nætt* (f. nat), *jā* (ja), *jattə* (v. give medhold), *jā* (m.

ljå). I *krā* (m. kro hos fugle) er forholdet til skriftsprogsformen såvel som til engl. *oraw* noget uklart. I stedet for forventet *ā*, som man har f. eks. i Tønsets *rāṭ* (n. skrab, især om ting, der har drevet med vand), forekommer *æ* i *ræṭ* (n.), som synes overført fra et vb. **rēla*. I *bṭā-jæṭ* (f. navn på en liden fisk) er vel det sidste sammensætningsled et **gēla*, som forholder sig til det usammensatte solørske *jāṭa* (f. tåbelig, mest forfloien eller forfængelig kvinde) på samme måde som i *gēr* til i *gār* (Noreen Altisl. gramm.¹ p. 56) eller Solørs *pæṭa* (v. stræve) til Selbus *pjāṭa* (slå en pæl ned); i *brēna* (v. smelte) mod det mere udbredte *brāna*, oldn. *bráðna*, udgår formen fra et adj. (partic.) **brēðenn*; man kan måske også regne de st. partic. *bṭēsi* (blæst), *grēti* (grædt), *lēti* (lydt) for at være fra oldnorsk tid. Noreen antager (Arkiv f. n. filol. I. 150 f.), at omlydte vokaler i visse kasus af st. partic. er ældre eller ialfald mere lydlovsmæssige end de mere gangbare former uden omlyd; i solørsk kan det måske være overførelse fra en anden bøjningsklasse.

Som et kort *o* kan det måske siges, at *á* er behandlet i verbet *slō* (slå) og dets pr. *slōr*¹) og (overført derfra?) i *ormslō* ved siden af *ormslā* (m. en orm, formodentlig mythisk; den skal være liden, blank og meget farlig; jfr. *slēva*, f. stålorm, i Nedenes); i nord *iōr* eller *iōr* (iår).

a repræsenteres nærmest af *a*, men i mange tilfælde af *æ* (*ä*); eksp. *dāg*, *laŋg*, *skærþ*.

ó optræder som *o*, dels gjort mere labialt ved de samme omstændigheder, som indvirkede på *á*, dels ligesom trykket frem foran dette, forat nemlig *ó* ikke skulde sammenblandes med *á*, da dettes labialitet var tiltagen: derfor nu *skō* (m.), *sōṭ* (f.), *hosta* (v.). I nogle få ord, især af dem, som allerede i oldnorsk viser vaklen, er der *ü*, mens i andre dialekter en *o*-lyd har været udgangspunktet, nemlig *nü* (m. fodertrug for svin)²), *nükk* (adv. nok), undertiden, især i syd, *hlü* for *hló* (v. pt. slog), *süṭa* (m. såle), *tür* (præp. ud af); aldeles forherskende er *ü* for *ó*, når der i oldn. stod *j* foran, som i *jüṭ* (f. s. & n. pl. jul), *jüṭ* (n. hjul), *süṭ* (n. skur), derfor også i de aflydende verber af 2den klasse såsom

¹) Der forekommer rigtignok intet eksempel, som kan vise, hvorledes et i oldn. udlydende kort *o* vilde lyde; jeg kender idethele intet, der kan forklare dette ords form på Østlandet og i en del af Sverige. Hverken den aksentsvage anvendelse eller analogien fra subst. *slutt* (høslet) synes tilstrækkelig til at begrunde vovalovergangen.

²) Prof. Bugge antager den urnordiske grundform for at være *nōu*-, *nōw*-.

bjü (byde), *früsə* (fryse). I andre tilfælde er *jó* omlydt til (*j*)*ø* f. eks. i *fjøs*. Oldn. *ó*, der er forkortet på grund af sin stilling foran to konsonanter, har ofte holdt sig som *o*, f. eks. i *hostə*, men er også ofte behandlet som *o*, f. eks. i *māstər* (f. moster), *døttər* (f. datter).

Det korte *o* er i visse tilfælde temmelig konsekvent bleven ensartet med oldn. *ó* formedelst en temmelig gammel erstatningsforlængelse, nemlig foran *rð*, f. eks. i *bōt* (n. bord), *tōtə* (v. pt. turde) og ved *rt* som i *kortt* (n. kort). I spredte tilfælde forekommer *o* modsvarende oldn. *o* uden erstatningsforlængelse, hvor man måske må tænke sig en anden grundform end den fra oldn. bekendte, f. eks. *hoppə* (v. hoppe).

o har ellers to hovedrepræsentanter i dialekten, nemlig *å* og *ʊ*, hvilke veksler efter de omgivende konsonantforbindelser. Den af disse, som ligger det oldnorske *o* nærmest i lyd, er vel *å*, f. eks. i *ståkk* (m.); den har fået en (i regelen) lavere tungestilling, måske tildels ved indvirkning af de konsonanter, som omgiver den, men fornemmelig ved attraktion af *á* > *å*. Dog står der oftere *ʊ* for oldn. *o*, f. eks. i *lökk* (n. låg); *ʊ* svarer til »åbent *o*« i mange andre dialekter og er en yngre overgang fra dette, foranlediget ved dialektens itacistiske tendens (at delabialisere palatalvokaler). Det ligger nær at tænke sig, at dialektens vokalsystem også direkte virker i retning af at skaffe de middelshøje *a*-lyd en repræsentant i dialekten. I visse tilfælde har det »åbne *o*«, formodentlig fra formen *ó*, udviklet sig til den korte diftong *əʊ*, f. eks. i *kəʊn* (n. korn).

Det er ikke ganske sjældent i østnorske dialekter at finde to former af »åbent *o*« i et og samme mål, ofte så, at *ó* eller en lignende vokal, altså lidt nær *o* eller *u* og *ø*, hersker, når vokalen er bleven lang, men én, der er nærmere *a* eller *ø*, når den er kort. I solørsk er der foruden *å* og *ʊ* mod gammelt *o* også undertiden *ø*, f. eks. *bø* (n. bud). Mod det nuværende *å*, *ʊ* og *ø* kunde man derfor antage, at der f. eks. ca. 1600 stod *o*, *ó* og *ö*. De tilfælde, hvori *ø* forekommer, er dog fornemmelig pt. partic. af aflydende verber, hvor *ø* ved analogi også ofte er indkommet istedenfor oldn. *a* og *ø*, så at man har *brøti* (brudt), *strøki* (strøget), *søkki* (sunket), *bøtti* (bundet), *børi* (båret), *vøgi* (veiet), *føri* (faret); normal vokalovergang fra *o* foreligger der ikke i noget af disse eksempler. Derved opstår der for participiernes vokal spørgsmål om, enten oldn. *o* i *brotit*, *borit* gennem en vokal beslægtet med *ó* er bleven til *ø*, eller *u* har været gennemført, ialfald i 3dje aflyds-klasse (*sukkit, *vultit), hvorved lydudviklingen i denne classes participier ialfald tildels (foran *r*) bliver regelmæssig; for denne hypotese taler

den omstændighed, at Trysil har *u* (eller *ú*?) i omtrent samme omfang som Solør (og dets øvrige nabadistrikter) har *ø*. Forat udviklingen inden 2den klasse skulde føre til *ø* fra *u* kunde man måske fristes til at antage, at *u* har været omlydt til *y* (smlgn. Noreen, Arkiv I, 150 ff.). Men i de adj., der har et partic.s form, men som er mer frie for analogitvangen, fordi de ikke står i så direkte forhold til noget verbum, tyder vokalforholdet fra først af på, at *u* har været gennemført i 3dje aflydsklasse f. eks. i adj. *kultin* (bedærvet, om rå fisk), *sültin*, i Väler *svültin* (sulten) mod partic. *vølti* (væltet) og *svølti* (sultet), men at udgangspunktet for 2den aflydsklasses participiers vokaludvikling har været *o*; der har man nemlig: *døvin* (lammet, slap), *røtin* (rådden), *trøtin* (hoven) samt *løin* (lodden, smlgn. *boð* > *bø*). Men ét ordpar giver fuldere besked: i Grue og Brv. har man et adj. efter 2den aflydsrække *strøpin* (kvalt) og afledet deraf *strøftnø* (sætte maden fast i sin hals); men i nord hedder det *strøpin* og *strøftnø*, dannet efter adj. i dets ældre form **strupinn*, hvorved vi henvises til det trysilske forhold; smlgn. endelig, at til oldn. *numlun*, som næsten altid har *u*, svarer i hele Solør adj. *nøm(m)in* med *ø*. Det forherskende *ø* i dialektens participier nedstammer altså væsentlig fra *u*, der fra nord af har udvidet sit område i partic. i Solør, efterat adj. som *døvin* etc. var udskilte fra disse.

ø viser sig at have gået over til *ó* i *rø* (f. vrå), *tø* (f. tå), *røn* (forventning), *vørot(tø)* (f. veir), *vøtt(ø)* (f. vidde), *tøtt* eller med tidlig forkortelse *tøtt*; altid har man sådan tidlig forkortelse i *sløtt* (m. høslet), *drøttør* (f. pl. et slags drag ved plog og slæde).

ø har i regelen i alle slags stillinger, samme form, som *o* vilde have havt: *stønn* (f. stang), *børrk* (m. bark), *svøt* (m. hud på flesh). En forskel kan der undertiden synes at være, nemlig i *låg* (m. afkog på planter), *lågrette* (f. lagrette), *dråg* (f. liden dalstrækning) sammenlignet med *trøig* (n. trug), og i *våk* (f. sted, hvor isen ikke lægger sig) sammenlignet med *løkk* (n. låg). Men at her *ø* er repræsenteret af *å*, skyldes visselig alene den omstændighed, at disse ord i andre kasus havde vokalen *a* ved den tid, da *o* begyndte at blive palatalt. Gamme forlængelse, hvorved *ø* har form som *ó*, foreligger i *bøn* (n. pl. børn). Af mig ubekendte grunde repræsenteres *ø* af *o* i *trøst* (m.) og *øgnor* (f.).

ú er bleven forskudt ved den bevægelse, som foregik med *ó*, og blev trængt fremad, fordi artikulationsstedet før lå høit, indtil *ü*, som i *güt*, *hüs*. Når det forkortedes, er det undertiden nu *ø* (*ö*) som i *dø* (du), *gött* (gut).

u er oftest også bleven *ü*, som i *füll* (adj. fuld), *stübbæ* (m. stubbe). Forøvrigt bliver u også til *o*, dels under erstatningsforlængelse foran *rð*, dels uden sådan ved visse konsonanter, der befordrede bevarelse af den ældre gutturale udtale, indtil u-lyden forøvrigt var såvidt afvejen, at disse stillingers vokal hellere føltes identisk med *o* end med den nye u-lyd. Eksp. *fðtəs* (v. være nysgerrig), *omy* (adj. ung), *okse* (m. okse). Denne lydregels gyldighed aftager hurtig mod vest fra Solør, men ikke mod nord. Ikke engang på Hedemarken er den således herskende som i Solør, formentlig fordi *ú* der ikke er blevet så stærkt palatalt. Fremdeles findes overgangen *u* > *ø* (*ö*), stadig foran *r* og *l* med kons., som i *pørrkə* (f. purke), sjeldnere ellers som i *sø* (adv. syd), *sørəł* i nord, i syd *süv'(r)əł* (n. sul). Hertil kan efter det foregående (p. 88 f.) også nenregnes de stærke partic.

ø' er som oftest udtalt *ø*: *sāt* (adj. sød), *bøkər* (f. pl. bøger).

ø giver også sedv. *ø*, men ligger kun til grund for temmelig få solørske former, såsom *øvrə* (adj. komp.), *sønir* (m. pl. sønner).

Især ved *r* og *l* kan dog både *ø'* og *ø* blive *ø*, f. eks. *større* (adj. komp. større), *döl* (m. døl), *søvær* (v. pr. sover).

ý er delabialiseret til *ï* (*i*) for at holdes adskilt fra det langt fremskudte *ü*; forkortet kan det blive *ø*. Eksp. *dír* (adj. dyr), *dørrkə* (v. dyrke). I syd *ir*-, *iranda*, i nord *ør*-, *øranda* [liden]. Eiendommeligt er *mēhan̥k* (m. myg), smlgn. senere ved *i*.

y giver oftest *ï*, undertiden *ø*, især foran visse konsonanter *ø*: *stigg* (adj. styg), *støkt* (adj. n. stygt), *kløv* (f. kløv), *mørk* (adj. mørk).

i er almindelig bevaret som *i*, f. eks. i *is* (m. is), *lik* (adj. lig). *ē* af oldn. *i* har man her som mange andre steds i *krē* (f. fold) og i præfikset *sē*, f. eks. *sēræ'yn* (n. stadigt regn), *sēbū'ā* (adj. jævntyk over hele legemet, uden midje); præfikset *tvē*- (dobbel), f. eks. i *tvēbæitə* (f. tvespand) og talordet *trē* kan måske henregnes under samme fænomen. Hvor *i* forkortes, bliver det ligesom det opr. korte *i*, snart *i* snart *e*, f. eks. i *minu* (pron. poss. min), *lekt* (adj. ntr. ligt), og (med oldn. *i*) *rin̥nja* (v. vinde), *lē* (n. led, åbning i gærdet), *remnə* (v. revne); ofte forekommer der også andre vokaler, især ofte *ø* i slige stillinger, hvor *i* tidlig gik over til *y*, nemlig foran *r* med forskellige konsonanter.

é er som oftest udtalt *e*, ofte også om det er forkortet: *tett* (adj. tæt), *lēt* (v. pt. lød); undertiden indtræder dog *æ*, når det er forkortet, som i *fækk* (v. pt. fik), *sættə* (adj. sjetten, kun i syd). Jeg betragter de ord, der har *e* foran to konsonanter, som forkortede senere end oldnorsk sprogtrin, fordi vokalen tydelig nok i *tett*, men end mere uimodsigelig

i de sydlige former *hell*, *helt*, *høll*, *hølt* (i nord *hæʎlt* og *həʎlt* (v. pt. holdt) og *heʎʎ*, *høʎʎ* (i nord *hekk*, *håʎʎ*), udgår fra en anden vokal end kort *ø*. De former, der nu har *æ*, nedstammer formentlig fra oldn. forkortet vokal, *ø*, men i de andre er den lange vokal bevaret eller genindført, mens der endnu fandtes tydelig analogi mellem de reduplicerende verber indbyrdes. — Blandt disse måtte i det nuværende konjugationssystem også stilles *læsa* (v. læse) og *æsa* (v. gære), som i pt. har *læs* og *es*, en analogi fra *blåsa* (blæse) formedelst overensstemmelse i pr. *læsar* : *blæsar* (og pt. partic. *læsi* : *blæsi*?). Undertiden forekommer ved nabooopposition *æ* for *e*, f. eks. i Hof *æil* eller *hæʎæil* (f. byge) af *él*.

ø er mest enten *e* eller *æ*, vistnok eftersom konsonanterne i nærheden giver anledning til. Nogen forskel på behandlingen af opr. *ø* og *øʎ* synes jeg ikke at mærke. I nogle tilfælde har man i syd *e*, i nord *æ*, men også det omvendte forhold findes. Ekspl. *nett* (n. net), *hæʎj* (f. helg), *bræʎnə* (v. brænde), i syd *nebb* (m. næb), i nord *næbb*, i syd *træskall*, i nord *treskall* (m. tærskel).

øʎ er oftest bleven *æ* f. eks. i *sæta* (n. sæde), *læra* (v.), *dæʎə* (f. langagtig fordybning), men ofte er det også bleven til *e* ved længdens på palataler i det hele forhøiende virkning, hvilken især i de østlige dele af Trondhjems stift har gjort omtr. ethvert opr. *øʎ*, der ikke er forkortet, til *e*. I Solør f. eks. *skre* (v. afskalle korn, af *skreʎða), *rən* (adj. smuk, om slagtedyr fed), *jəta* (v. gæte), *nəpə* (f. næpe). Når *øʎ* forkortes, uden at nogen analogi tjener til at bevare dets værdi, behandles det som opr. *ø*, f. eks. i *ræʎul* (adj. ræd), *væʎʎ* (m. vinge), *sæʎlə* (v. sigte med sold); formodentlig er der også et forkortet *øʎ* i *ræʎə* (i Grue og Brv.), i nord *rərə* (n. ujævnt gulv af baghun).

au er bevaret som *əi*, idet diftongen *a* (*ø*) har tabt i artikulation på grund af sin korthed, og *u* har holdt nogenlunde følge med det *u*, der bruges i andre stillinger. Hvor diftongen på grund af sin stilling er bleven forkortet, er resultatet ofte blevet det samme, som om den opr. vokal havde været *o*; undertiden bevares dog diftongen, selv om ikke nogen analogi hjælper til i den retning. Den hyppige bevarelse af kort diftong er karakteristisk for solørsk og vingersk mod de omgivende dialekter; det er de nye diftonger ved palataliseret dental, som har gjort det muligt at bevare dem; derfor mangler de i vikske mål og i de sydligere mjoslandskaber (især Stange, Romedal, Toten) nærmer de sig til at være monoftonger, hvor de ikke fuldstændigt er det; det sidste, fordi *t*, der i adj.- og verbalbøjningen forkorter så mange vokaler,

i disse dialekter aldrig har været palataliseret. Eksempler fra Solør: *lōis* (adj. løs), ntr. *lōst*, *gō^uftnō* (f. håndfuld f. eks. af korn), *tōmm* (m. tøile), *fōsk* (m. råddent træ), *gōttlanu* (gårdsn. i Grue, = **Gautlande** R. B.), *strāmsnōs* (gårdsn. = **Straumsnes**).

øy har fulgt **y** i delabialisering; dog er den måske ikke så vidt dreven eller fuldt så gennemgående i diftongen som med hensyn til **y**; den repræsenteres derfor her ved *yi*, hvorfor dog ofte siges *æi*. Forkortet behandles diftongen oftest som **ø**-lydene, som i *jōmmō* (v. gemme), *g^lōmmō* (v. glemme), i nord *g^lōmmō*.

Allesteds er der **ø** af **øy** i *ōrō* (n.), *hōrō* (v.), *kōrō* (v.); i Våler også i nogle få andre ord, som *mōr* (adj. mør), *lōper* (v. præ. løber, om kør, om bark), hvor de andre præstegeld har *māir*, *lōipōr*.

ei er bleven *æi* ved tiltrækning mod dialektens sedvanlige **æ**-lyd. I Våler og aftagende indtil Hof forekommer i enkelte ord **ē** for *æi*, især foran **r** og **l**: *en hēl dēl*, sydligere *en hēil dēil*, *mē^r lē^r*, sydligere *mē^r lē^r*, *e^ltōr* (n. edder), i syd *æ^ltōr*. Ingensteds forekommer diftong i *ēr* (m. kobberrust) og *ēni^uu* (f.) i forbindelsen i *ēni^uu*, uafledelig, ligesom den i endnu videre udstrækning mangler i *šē* (f. ske); *dig^urheā* (best. fem. Digerheden, stedsn.). Under forkortelse kan diftongen ofte holde sig uden at støttes af analogi, således ofte foran **s**: *lē^st* (m. læst), *jē^spā* (v. gispe). Oftest bliver den dog, når ingen analogi støtter, kontraheret og behandlet omtr. som et **ø**: *rēnskā* (v. rense), *kvi^ukrā* (v. klynke), *hessli* (adj. storartet, et ***he^lōrs^leg?**).

§ 35. De i oldn. korte vokaler og de, som senere er bleven forkortede og behandlede som opr. korte, retter sig, som foran påpeget, efter de omstående, især følgende, konsonanters beskaffenhed. Endel af disse skiller sig straks ud ved den voldsomme forandring, de kan afstedkomme for en eller flere vokaler; således fornemmelig palataler, supradentaler og kakuminaler. Men selv om man bortser fra disse, som kan antages at assimilere vokaler med sig i tungestilling, så er der i solørsk mange andre forbindelser, som næsten ligeså konsekvent frembringer omtrent de samme forandringer ved vokalerne, f. eks. når **stabwe** her hedder *stæbbā*. Da fænomenet har en overordentlig stor geografisk udbredelse, har jeg tidligere havt anledning til at omtale det for de trondhjemske (i Vidsk. selsk. årsskrift 1885) og kristiansandske (i Univers.- og skoleanaler V og VI) dialekters vedkommende. Jeg fremstillede det der under navn af vokalerne »åbning«, fordi de derved fremkomne vokaluancer hyppig pleier benævnes åbne; jeg påviste,

at det foruden formedelst assimilation hyppigst indtræder foran kort konsonant og foran lang konsonant med stemmelyd, og fremsatte der for den forklaring, at åbningen skyldes en stræben efter at holde den opr. korte vokal forskellig fra den opr. lange i kvalitet under en periode, da de førstnævnte nærmede sig til de sidstnævnte i henseende til selve længden ¹⁾. For solørsken og tildels østerdalsken kommer der også et tredje slags lydstilling til, nemlig når en opr. lang vokal er bleven forkortet ved position eller ved anvendelse som vokativ (jfr. pag. 47 og 49 f.).

De åbnede vokaler har altid en klang, der er mindre specielt palatal eller guttural end de, som de er udgået fra. Om begyndelsen har været forskellen mellem »narrow« og »wide« eller mellem mere og mindre fremskudte tungestillinger, kan de nuværende dialekter ikke sige os, da lydattraktionen har forvirret forholdet. Det har for mig været en lettelse til at forstå nutidens lydforhold, når jeg har tænkt mig, at et antikt holdt østnorsk »normalsprog« burde have følgende system af opr. korte eller tidlig forkortede gutturalvokaler:

a > *bakkə*, men *nätt*.

ɔ } > **stokk*, men *gött*, *bö*.
o }

u > **upp*, men **suvt*, **stü*.

For de palatale vokalers vedkommende, især *e* og *ø*, er det vanskeligt at finde ganske parallelle eksempler. I sådanne forbindelser, som svarer til dem, hvori gutturalvokalerne får åbning, kan man gå ud fra: af *i* *ɪ* (**ribbe*), af *y* *ý* (**klýv*), af *e* *ɛ* (**kvæld*), af *ø* *œ* (*sœv*, pr. sover).

I modsætning til vokalerne åbning har jeg l. c. omtalt det som sænkning, når i oldn. korte vokaler, som står f. eks. foran lange, stemmeløse eksplosiver og således aldrig kan have været forlængede, har undergået sin forandring, nemlig den, at *o* bliver til *å* (*stålkk*), *u* > *o* (*opp*), *ø* > *ö* (*sött*), *y* > *ø* (*stökt*), *e* > *æ* (*sækk*), *i* > *e* (*stekke*). Da sænkningen ved palatalvokaler går i samme retning som åbningen, kan de

¹⁾ En anden forklaring, som tildels bedre svarer til åbningens udbredelse, men hvorved man kommer ind på altfor ukendte felter, frembød sig før for mig end den her givne, nemlig den, at selve usikkerheden i kvantitet og aksent er foranledningen til vokalerne åbning; jeg skal dog anføre en omstændighed, som måske kan være parallel, nemlig det, at især *i* og *ø* med ny erstatningsforlængelse sedvanlig bliver meget åbne: *vīn* (vinden) af *vin*, *bjön* (bjørnen) af *björn*.

to fænomener for endel kun skilles efter sine betingelser, ikke efter sit resultat, f. eks. *rebbə* (af ældre **ribbə*) i forhold til *stekhə*. Dette forstyrrer især ved de så ujævnt repræsenterede vokaler *e* og *ø*.

I denne henseende giver altså nutidens sprogforhold intet fuldstændigt billede af det, som er skeet med vokalerne. Og i virkeligheden kan man jo ikke påstå, at det netop har været vor lydskrifts *ā, ō, ū, ŷ* etc., som har været det fælles udgangspunkt for de åbne vokalers udvikling i en stor række norske dialekter; for konstruerede former må disse tegn altså tillægges en større amplitude, end man ellers gør.

Endnu mindre end de åbne vokalers beskaffenhed giver deres fordeling i nutiden et klart indtryk af, at åbningen har været gennemført efter sin hele teori på hvert enkelt sted ¹⁾. I Solør og Østerdalen er den for endel mere udbredt, end man skulde vente, f. eks. når den i en del af Solør indtræder ved *-opp*. Jeg antager, at dialektens vidnesbyrd ellers taler således for denne teori, at den tåler, om slige forhold endnu bliver stående uforklarede.

Medens en objektiv fremstilling fordrer, at den endelige gennemgaaelse af vokalerne forekomst i deres forskellige skikkelser, med den alfabetiske lydværdi, med åbning og med sænkning, ordnes efter de konsonanter, som følger efter dem, forat det assimilerende eller dissimilerende element i lydens bevægelse ogsaa skal komme til sin ret, skal jeg her i forveien gennemgaa de enkelte vokalers skebne i dialekten oversigtsvis.

a forekommer som høit *a* i Østerdalen i omtrent lignende (noget flere) stillinger som *æ* for *a* i Solør. Dette har *æ* for forkortet *ā*, som sagt, i *hæ* (interj.), *nætt* (f. nat), i nord i *fætti*; foran enkelt konsonant (forældet) i *kæhu* (f. kage); i syd, tildels noget forældet, i *græs* og *gætæs*, men de sidstnævnte har jo været forklarede som kompromisformer af *glas* og *glør* etc.; i *væhinn* (vågen), *næhinn* (nøgen), *kæhismə* (f. kate-

¹⁾ Uregelmæssighederne står vel tildels i forbindelse med, at andre egne har lignende vokaluancer anvendt efter andre principer. Således har svensk to lydværdier for hver af de gamle korte vokaler *a* og *u*; men de varieteter, som står nær *ā* og *ū* bruges kun, hvor vokalen nu er kort; ogsaa i de svenske dialekter synes der i størstedelen af landet at være en lignende grundsætning, især for *a*-lydene. I Norge har Jæderen og Ryfylke samme regel for anvendelsen af sine to *a*-lyd. En del af Bergens stift har næsten under alle omstændigheder etslags »åbent« *o* og *y*, hvor disse var korte i oldn., uden hensyn til den nuværende kvantitet. Det er ikke usandsynligt, at de her påviste 3 principer for åbning, det bergenske, det østnorske og det stavangersk-svenske er forgreninger af ét eneste; men at efterspore det vilde vel endnu kun forårsage forvirring.

kismus) kunde vokalen forklares ved palatalisation fra følgende kons.; i fremmedordene *hænskə, gænskə, sælmə, tællek* (m. tallerken; at udlede vokalens beskaffenhed i det sidstnævnte ord fra de tyske former med *e*, ligger fjernere). Ellers er *a* gået over til *a* foran langt *n* og *l*, som her er palatalt undtagen i Brandval. Og netop der har indtil nutiden *all* lydt *äll*, f. eks. *hällvöl*, men nu kun almindelig gangbart i stedsnavnet *hällväsäinbærja*, skrevet **Halvorstjernsberget**. Det siges, at man også har sagt *ä* foran *nn* i Brv., men jeg har ikke truffet på bevis derfor; kun Eidskogen har *känšə* eller *känš'*¹⁾ (kanske), som dog vel kunde være assimilation med palatalkonsonant, hvad jeg, mod prof. Storms formodning (N. lydskr. pag. 83 m. fl.), ikke antager om *hällvöl* etc. i Brv., ligesom jeg i Univ.- og skoleann. har vist, at det er usandsynligt, at anledningen til den palatale vokal foran *ll* i Østtelemarken ligger i en tidligere palatal beskaffenhed. Fremdeles har det sydlige Solør palataliseret *a* foran *dd* og *gg* (*lädd, rägg*), hele Sølør har det foran *bb* (*stæbbə*), *ss*, *sk*, *sp*, *sm* (*læss, væskə, ræsp, hæsmə*); derimod ikke ved *st* (*kastə*). Endelig også ved *rr* og *r* eller *l* + lab. & gutt.-kons. (*nær, værm, hælv*).

Foran kort kons., *st*, lang stemmeløs eksplosiv og *r* + *ð* & *t* er således dialektens normale *a*, *a*, omtrent eneherskende; ved kort konsonant tænker jeg mig, at dette er en lydattraktion; da **stābbə* gik over til *stæbbə*, blev **dāg* til *dāg*; nogen del af denne tilbageførelse tør antages at høre en meget senere tid til, ligesom den dag idag udbytning sker af *græs* mod *grās* og *kæku* mod *kāku* i Grue og Brandval.

Oldn. *o* og *ø* har især i Nordre Østerdalen de åbne former *ó* og *ö*, tildels uden nogen mig forståelig regel, men mest så, at *ó* nu er kort og *ö* langt. For begge dele indtræder i Solør sedv. *o* (og *ø*), undertiden *ø*, som jeg udleder fra mellemtrinnet *ö*. Forkortelse af *ó* og *ø* antager jeg for anledningen til den åbne vokal i *gøtt* (adj. n. godt), *døttər* (f. datter), *trøttə* (v. tåle), *sløtt, tøtt, drøttər*. Ved kort konsonant indtræder altid åbning (*lvkk* låg, *lvv* lov, *lvtt* kot) — dog til *ø* ved det nu bortfaldne *ð* i *bø* (bod), *sø* (suppe) m. fl. Eidskogen har ved opr. kort dental *ö* (*kött*), men ellers *æ* (*gøtt*), hvad der formodentlig henpeger på en tid, da man havde **gött*, men **kót*²⁾.

¹⁾ Jeg har ikke med fuld sikkerhed iagttaget, enten Eidskogen har *nš* eller *ňš*, men det er jo ikke tvilsomt, at der før har været *ň*.

²⁾ Eidskogen er forresten nu vanskeligt at anvende i henseende til de åbne former af *o*, da mange, især af mandfolkene, ikke har synderlig videre vokal end Odalens *ö*; blandt de mange personer derfra, som jeg jævnlig var sammen med under min skolegang, var det ikke så.

Fremdeles har man åbent *o* ved de fleste lange kons. med stemmelyd, f. eks. i *və^ull* (m. vold), *hə^unn* (n. horn), *ə^udd* (m. odd), *hə^uggə* (v. hugge), *dv^ubəlt* (adj. dobbelt), ved *r* og *l* + labial og guttural og ved *ss* og *s* med anden konsonant (også *st*). Kun i nord forekommer åbning ved opr. langt *p*, f. eks. *səpp*, *kəpp*, medens man i syd har sænkning til *ā*, ligesom begge dialektens afarter har ved *kk* (*stākk*). Ellers forekommer sænkningen af *o* og *ø* mest ved visse nasalerede forbindelser som *mb*, *nd*, *ng* (*vāmm*, *hānn*, *gānn*).

Om *ú* synes det klart, at ligesom det er den gutturalvokal, som ligger fjernest fra det forskydningen vækkende *ā*, så er det også senere rammet af den end *ó*. Derfor er de halv palatale former *u* og *ü* mindre udbredte end *o* (idet de mangler i Danmark), og derfor er det også mindre almindeligt at gøre forskel på opr. kort og lang vokal i henseende til *u*-end ved *o*-lydene. Imidlertid forekommer dog i solørsk både åbning og sænkning af *u*, men den første kun fåtalligt repræsenteret; mellem Bergen og Trondhjem er den langt almindeligere.

I Solør findes, som foran nævnt, åbning af opr. langt *u* i *dō* (du) og *gōtt* (gut) som tiltaleord; derimod mangler den i *trūtnə* (svulme op og tætné, om kar, der lækker og derfor vædes). Fremdeles findes den ved *rr*, *r* og *l* + lab. & gutt., som *sōrrə* (v. surre), *mōrrə* (v. murre), *gnōrkə* (knurre), *sōlkə* (v. tilsøle).

Det foran pag. 88 f. anførte forhold, at adj. **strupinn* hedder *strə-pinn*, st. ptc. som **brutinn* hedder *brətin* er åbning foran kort konsonant. Temmelig tvilsomt er det om ældre *u* og dermed denne overgang bør statueres i de sydlige former *fłög* (n. opadbøiet spids, i nord *fłōg*) og *drəpp* (n. dryppen, i nord *drvpp*).

Sænkning indtræder i *opp*, men ellers ikke foran *pp* (*tüpp*, *kniüpp*), sedv. ved *kk* (*sokkə*, v. sukke), ved *ng* og *nk*, *m*, *mm* og *mb*, som i *ong*, *donkin* (adj. lidt muggen, om lugt og smag), *lomm*. Oftest bliver det korte *u* udtalt *ü* som det lange.

Forkortet *ø'* er åbent i *stūrə* og *stnst*; det korte *ø* er forlænget i *mvrə*, åbent i *sūvər* (v. pr. sover); ved *hə^uggər* (v. pr. hugger), og *sōnir* (m. pl. sønner) kan intet bestemt siges om åbning, da man ikke kan have nogen bestemt mening om, hvorledes deres vokaler er opstaaede. Sænkning må man antage i præs. af verberne *rōkkə* (nå), *sōkkə* (synke), *slōkkə* (slukne) og i de svage verber *slōkkə* (slukke) og *stōkkə* (opjage).

Oldn. *y* holder sig som *ī*, hvor nogen del af distriktet har palatalkonsonant, således f. eks. i *lūtta* (f.), såvelsom ved *gg* i *stigg*, men i

støkt indtræder sænkningen, ligesom i *drøkk* (m. drik). Åbning kender jeg kun foran kort konsonant som i *møkk* (f. møg), *kļv* (f. kløv) og ved *r* og *ʔ* som i *mørk* (adj. mørk); i sin gang fra *y* til *v* synes den åbne vokal at have gået udenom *ø*-lydene, ikke alene her, men i vid udstrækning i de østligste norske bygdemål, måske gennem *u* og *o*; jeg skal sammenligne med, at jeg i en nordhordlandsk dialekt, som jeg havde liden tid til at sætte mig ind i, neppe nok rak at lære at skelne mellem rodvokalerne i *mose* og *mysa*, medens deres forskellighed fra *ø*-lydene var klar.

For oldn. *ø* kan jeg kun for regelmæssighedens skyld tale om åbning og sænkning. Foruden de tilfælde, hvor lukket *ø* kan forklares ved dets længde i oldnorsk, som *lett* (adj.), *henn* (hang), så forekommer dette også oftere ved dentaler, som man kunde have ventet palataliserede, men hvor dette ikke er skeet, såsom i pron. *dennær* (denne), *hennær* (hende), *ellæs* (adv. ellers), *elliγγ* (mandsn, Erling). Men sedvanlig har man *æ*, hvortil jo også både åbning og sænkning måtte føre.

Med *i* staar det noget klarere, ikke netop i dialekten selv, skønt det større udvalg af forskellige slags efterlyd hjælper noget, men især ved den anvisning de nærstående dialekter yder. Sænkning af *i* til *e* er nemlig almindelig i dialekten foran *pp* og *kk*, men ikke, eller ialfald langt mindre, i Odalen, Hedemarken og Elverum. Medens altså solør-sken har *snepp* (m. snip) ligesåvelsom *repp* (n. den del af høet, som hesten forsmår og lader urørt, besl. med *ripa*, afstryge, hos I. Aasen), og *stekke* (v. stikke) ligesåvelsom *beke* (n. bøg), så har disse dialekter gennemsnitlig forner som *snipp*, *stikke*, *repp*, *beke*. Sænkningen viser sig ligesom ved *y* at være en yngre proces, hvad jeg også slutter af det forhold i de egentlige trondhjemske dialekter, at *i* foran opr. kort kons. bliver til *æ*, men foran lang til *ɛ* eller *e*, f. eks. *stikke* (stikke), men *bæke* (beg).

γ. Lydenes indbyrdes påvirkning.

Kapitel 16. Assimilation mellem konsonanter.

§ 36. Den regressive assimilation optræder i efterlyden på to, når assimilationen er fuldstændig, meget forskellige måder. Efter § 12 aksentueres sedvanlig i dialekten den første konsonant efter en kort

vokal. Som følge deraf tjener i slige fald den konsonant, der assimileres med en følgende, til at forlænge dennes kvantitet, som mængstedes i *karl* > *kall*. Efter lang vokal forekommer lang konsonant, som udtalt pag. 49 f, ikke organisk levende i sproget, men kun — under stærkt eftertryk — på grund af den friske erindring om, at to ensartede konsonanter var stødt sammen. Assimilation må således ved nu lang vok. føre til, at der bliver blot kort konsonant; hvor vokalen er opr. lang, bortfalder derved den assimilerede konsonants kvantitet, og man får det indtryk, at konsonanten er absorberet af den foregående vokal, f. eks i *hōtān* (f. hovtang); når vokalen var opr. kort, men nu lang, får de. udseende af erstatningsforlængelse, som i *karl* > *kāl*. Begge arter af tilfælde behandles her under ét.

a. Assimilation i artikulationssted.

Foran strubelydene. *n* bliver gutturalt foran bevaret *k* og foran *g*: *stān* (f. stang), *šæŋkə* (v. skænke); dette forekommer ofte i ords sammenstød, f. eks. *ḍæŋ goŋŋə* (den gang). *ð* kan undertiden blive *r* foran *k*; det er en assimilation for såvidt, at tungeryggens hævninng til *k*-stillingen foregår lettere, når tungen i forveien ikke er så langt fremstrakt; sikre eksempler er *mærrk* (m. maddik), *lærrk* (m. læddik). Fuldstændig assimilation finder sted i *bḷākkə* (f. blad), af *blōḍku*, *viggə* (vende tænderne mere ud på et sagblad). *rð* assimileres i *nog-gārŋ* (nordgården), *rt* i *ḍkkə* af *hvértkə*; *r* i *fvklə* (n. forklæde), *təklə* (n. tørklæde) — eller *r* er bortfaldet ved dissimilation — og i *tællek* (m. tallerken).

l er assimileret i *ḍkkə* i bet. hvilken (af **holken* ntr. **holket*), ellers er det det sedvanlige, at *l* går over til *ʃ*, for at tungen skal have en mindre fremskudt stilling, ligesom bemærket med hensyn til *ð* foran; ekspl. er *stōʃk* (m. stilk), *təʃj* (m. talg). Sene lånnord er undtagelser, såsom *silkə* (m. silke), *spēlkām* (m. spylkum). *p* assimileres efter at have påvirket *g* i *ohkārŋ* (stedsn.) for **opgārŋ*.

Ved ganelydene. *k* assimileres sammen med følgende *j* til *ʃ*, i Brandval nøiagtigere *ʃš*, i Våler og Gessåsen ofte *ʃ*: *ʃōtt* (n. kød), *værrʃə* (v. værke), *tæŋʃə* (v. tænke); kun i syd *æʃə* (f. fladbundet båd, pram), *sləʃə* (f. angelica), i nord *æikə*, *sləkə*; i mange verber er *k* genindført fra præet., som i *bḷæikə* (blege), *slæikə* (slikke), *sæikə* (gø, af *sōkja*), *vækəkə*, *slvkkə* (slukke), *tækkə*, sj. *tæʃʃə*, *nəkkə* (nitte), oftere *nəʃʃə*. Under den tid, da svage hankønsord betegnede forskellen

mellem nom. og de andre kasus, er **kj** bleven overført til gårdsnavnet *svæ'nhjærii* fra nom. af mandsnavnet **Sveinki**. **n** får en mere afgjort palatal karakter — og får den da også i Brandval — foran **h** end det ellers kan få, f. eks. i *x'nhjæ* (f. enke). Enkelt **g** efter vokal, **r** og **t** samt i fremlyd forsvinder i følgende **j**: *jinnæ* (adv. gjerne), *sørjæ* (v. sørge), *büddæw* (f. fjøspige); dog undtages inf.-former af sen oprindelse som *æggja* (v. eie), *düggja* (v. due). **t** foran **j** bliver sammen med dette til **h** (*tš*, *h*): *h'irü* (f. tjære), *henn* (n. tjern), *væhja* (v. se til fælder, fiskegarn etc., af *vitja*); *væ'hjæ* (ved jeg o: naturligvis), *dæ væ'hjæitt* (det ved jeg ikke); udenfor disse to tilfælde forekommer denne assimilation neppe i ordenes sammenstød, og også i indlyd kan **t** holde sig støttet på andre former; det er f. eks. meget almindeligt i *f'tyttja* (v. flytte), *littja* (v. måtte). *marær* (f. kødsuppe med ærter og gryn) af oldn. **matgerð** har formentlig (nemlig hvis dets lydudvikling idethele hører denne dialekt til) fået **t** assimileret med **g**, endnu medens dette var **g** eller **g**. **p** med **j** bliver sedv. også **h**: *h'iv* (m. tyv), *h'ikk* (adj. tyk), *h'üra* (en elv i Grue, *piwræ anæ* D. N. III, nr. 838. Herfra undtages to ord: *fjörhāna* (m. tiur), egentlig fjærhane, er formentlig folkeetymologi fra en form (med brydning?) af **þidurr**, mens dette endnu havde **þ**; thi tiuren udmærker sig ikke således ved sin fjærrigdom fremfor andre hønsearter, at den vilde have fået dette navn uden en eller anden tilknytning; jfr. **hjä-urr** i Lima i Vester-Dalarne (Rietz). Af **þjó** kommer *jö* (n. bøiningen af ljåen, hvor den stikker ud fra orvet); denne overgang, **þj** > ***hj** > **j** er foruden ved forskellige dialektformer af dette ord kun bekendt af gårdsnavnet *jæssmön* i Klæbu præstegeld nær Trondhjem, i Aslak Bolts jordebog pag. 41 skrevet **þiesmoo**; prof. Rygh citerer **þiasmo** 1315.

Ved tungespidsslyd. Foran **š** bliver **r** og **t** et væsentlig vokalkalisk **r** eller bortfalder aldeles, også i sammensætning og ordenes sammenstød, f. eks. *væ(r)šillü* (adj. eg. vel skyldig, som har gjort sig fortjent til noget godt), *få(r)šä* (får se). Foran **s** sker der tilnærmelse fra foregående **η** i *ræ'ηnslæp* (f. snegl) af **regnsleip** (hos Aasen), måske en folkeetymologi; i *ræ'ηnskūp* (n. regnskab) er formen kun udviklet af byudtalen *rēnskab*. **r** efter kort vokal assimileres foran **s** i alle hyppig forekommende ord undtagen *værst*, f. eks. i *hüss(ə)* (adv. hvorledes), *füss* (m. fos), *tistü* (adj. tørstig), *tåsk* (m.), *fist* (adj. sup. først), *tis'ta* (tirsdag), *hæst'n* (kvindenavn, Kirsten), også *keršti*; *kös* (m. i visse udtr. = vei), af engl. **course**; *gørjöss* (m. en liden fisk, *Acerina cernua*, i

svensk **gers**, tildels **snorgers**); *jøssa* (f. dynd) er, som prof. Bugge har gjort mig opmærksom på, regelmæssigt, hvis det udledes af ***gyrsa**; hvis det udledes af et **gyaja**, som anføres hos Aasen, skulde man vente ligedannelse. **l** assimileres i *üsspøt*¹⁾ (gårdsn. **Ulsbøl** i Våler) og i mandsnavnet *tōris*, nemlig om det udgår fra formen **þorgils**. **n** assimileres — dog opr. under svag aksent — i *hass* (pron. 3 pers. m. s. gen. hans) og desuden sedv. i *æisommæn* (alene). Når **tn** er bortfaldet i sammensætninger af *vatt'n* (n. vand) og af gårdsn. *šor'bott'n*, f. eks. i *vasskār* (n. vandkar), så er det her blot **t**, som er assimileret efter oldnorsk sprogtrin, hvilket er fast regel, f. eks. i *less* (v. give sig mine af), *šüss* (m. skyds); således også **z** > **s** i refl. pt. part. f. eks. *slæis* (slæts). **ps** bliver *fs* f. eks. i gårdsnavnet *üffsæt* (skr. **Opsæt**), *offsæt*, ældre *offsvt* (gårdsn., skrevet **Opsal**). Idet tænderne er et passivt organ, er dette dog neppe en assimilation i samme forstand som de øvrige, der gennemgås her. Denne assimilation indtræder ikke mod tydelige etymologiske grunde. Jeg har heller ikke hørt den i refl. *tšeps* i Brv., for *þepp* (v. slarke, om skoen på foden). **t** kan bortfalde foran **r** i *güröt*, også *gütröt* og *gürröt*. **t** er bortfaldet i *bērə* (bedre), mandsnavnet *pēr* og kvindenavnene *kārŋ* og *kāri* af **Katrin**; i alle disse skulde man vente, at **t** blev bevaret, men de er afhængige af danske former; i dansken selv er **bætær** behandlet, som om det havde **ð** (se P. K. Thorsen i Festskrift for Vilh. Thomsen pag. 314); man kunde tænke sig, at det spontant er gået så også i store dele af Norge, når man ved, at endog Sætersdalen bruger formen *bietə* og former uden dental om hinanden. *derek* (m. dirik) er formentlig optaget uden dental foran **r**. **f** bortfalder i mandsn. *šōrŋ* af middeldansk **Søffren** og *lārš* sva- rende til oldn. **Lafranz**; begge bortfald er dog måske foregåede på dansk jordbund. Foran **l** er det sedvanligt, at **r** bortfalder, f. eks. *fāli* (adj. farlig), *pēlstæin* (m. perle); måske er **r** også bortfaldet i *kālote* (adj. småkrøllet, om hår og uld); af **kārl** *kāl*, især i sammensætninger. Overgangen til **ll** er eneherskende i mandsn. *tolluv* (**þorleifr**), gårdsn. *tə'llerü* = ***þorleifaruð** og mandsn. *ellin* = **Erlingr**. I ord af mere gennemskuelig etymologi findes **rl** f. eks. sedv. *vārli* (adv. forsigtig). **f** bortfalder i gårdsn. *jūlia* (vel af oldn. **gljúfr**), og adj. *lūli* (»doucement«),

¹⁾ En kontraanalogi mod bortfaldet af **l** foran **f**, som ellers ikke er repræsenteret i dialekten, men neppe kan have ligget udenfor beboernes erfaring (smlgn. *håg*, *hæg* ved Kristianiafjorden, af ***tjōlg** gen. ***tjalgar**), ser jeg i *bærjötuv* (m. hubro) ɔ: **bergulv** for **berguv**; folkeetymologien vilde ellers have liden foranledning.

ilde tilpas). **g** er assimileret med **n** i *jøn'nom* (præp. gennem); i adj. *jæin* (ben, lige) og vb. *jæinə* (gå snarveie) har man kanske det svenske **gen** omsat til norsk form. **r** er assimileret til **ð** (smlgn. forf. i Univ. & skoleann. VI 227 ff.) og bortfaldet i *gåñ* (n. garn), *båñ* (n. barn), og dets pl. *bōñ* (og *bō'nər*); en sammenhæng med oldn. *fóarn* (kro hos fugle) må der være i *fåñ* i samme bet. eller snarere om en kødklump på indsiden af kroen; ordet er dog så forældet, at jeg ikke har kunnet få fuld vished for, at det ikke måske er kun den bestemte form, der hedder *fåñ*, idet enkelte har ment, det hedder *få* som ubestemt; fra Nes på Romerike er der opgivet mig *fånn*, f. En forlængelse af vokalen, som **å** viser har været tilstede, er tabt på grund af position i *ånnbør* eller *åmbør* (gårdsn. **Arneberg**); det synes uforklarligt, hvorfor længden er bleven opgivet i navnet *bånnəri*¹⁾, og det kan således synes usikkert, om dette navn er identisk med **Barnarud** i R. B.; men der er et andet ord, som viser samme fænomen, nemlig *bånnamə* (f. barne pige, eg. barn-amme), dog også *bånnammə*. Men almindeligst er **rn** > **nn** (og **ñn**), som i *bjønn* (m. bjørn), *kvæ'ñn* (f. kvern), *hññə* (n. hjørne), dog også (som lånord) *jññə*, *hə'ññ* (n. horn). Om de tilfælde, hvor **r**'ets artikulationssted sammenlignelsesvis er vel bevaret, se senere pag. 105 f. **p** foran **n** går over til **f**, hvorefter da oftest **t** indsættes som overgangskonsonant (opr. den nasale eksplosion) f. eks. *ofnə* (v. åbne) eller *oftnə*; med denne assimilation jfr. om **ps**. Foran **t** assimileres **k** i navnet *em'brətt* af **Engelbrəkt** og i *spəttakəl* (m. & n.). **ng** assimileres i *iljæ'ñt* (adv. af ***illgəngt**, når det går hårdt til, bliver vanskeligt at klare sig), og også mandsnavnet *bæ'ñt* nedstammer nærmest fra formen **Bəngt**. Ligesom ved **s** og **n** er **p** også gået over til **f** foran **t**, f. eks. i *åftə* (adv. ofte), *æftə* (m. eftermiddag), *taftə* (v. præst.); i adv. *att* eller *aftə* (igen, tilbage) og dets nærmeste afledninger, i præp. *əttər* (efter) og i *lərett* (n. lærred) er **p** helt assimileret, måske på grund af svag aksent. Oldn. **f** har tilbøielighed til at bortfalde f. eks. ofte i *hōtāññ* (f. hovtang). I nord assimileres **m** med følgende **t** i *væ'ñt* (adj. ntr. varmt), men udstødes i syd.

Ved læbelyd. Foran **f** assimileres **r** i *dnf'fər* (derfor). **m** foran **f** får ofte labiodental artikulation, f. eks. *kam'fər* (kamfer), *jom'fri*

¹⁾ De sidste ekspl. her på overgang gennem **ðn** dels til **n** og dels til **nn** er formodentlig egtl. ligeså uforklarlige som det, hvorfor **karl** snart hedder **kall** snart **kāl**; allermest brændende er kravet på forklaring dog ved Trysils *gåññ* < **garn**; thi at tænke sig kompromis mellem **gåñ* og **gaññ* er vistnok en billig udvei, men den fører ikke langt.

(f. jomfru). **ng** assimileres til labial i *en'brett*, **g** foran **m** i mandsn. *āmīn* af **Agmund(r)**, og gårdsn. deraf f. eks. *vmmæsta*; **n** foran **b** bliver ofte **m**; men det sker ikke ofte i ordenes sammenstød, og ikke engang i sammensætninger er det nogenlunde fast; man har således gårdsn. *sræmbī* (**Sveinaby**, i Väler), *āmbær*, også *ānnbær* (**Arnebergh**), *bjønnbī* eller *bjæ'nbi* (**Biærnaby** R. B.) og i Grue *svæ'nbi*. **t** foran **b** assimileres i *tīppær* (f. tyttebær), *baļpvē* (også *baļtbvē*, gårdsn. **Baltebøl**). Ved alle labialkonsonanter flyttes **l** til **ļ**, en assimilation med tungens hvilestilling under læbelydens artikulation, f. eks. *hæļm* (n. halm), (*g*)*vēļvā* (v. hvælve, vælte), *jæļp* (f. hjælp). Undtagelse gør sammensætninger, hvis 1ste led, når det står for sig selv, ikke har tykt **l**; blandt disse fortjener særlig at nævnes mandsn. *haļļvōļ*, i syd *hal(l)vōļ*, *hāl(l)vōļ*¹⁾ og kvinden. *vaļ(l)bōr* (Valborg), samt *sæl(l)bōt* (f. barmhjertighedsgerning; som fremmed (og høitideligt) modstår *sællmā* (f. salme) analogien i denne henseende. **f** i udlyden af 1ste sammensætningsled bortfalder sedv. foran andre labialer, f. eks. *grūbrātān* (best. m., stedsnavn) benævnt efter *grūva* (gruben), *jūbærja* (best. n., stedsn., af oldn. *gljúfr?*), *skrūmōrā* (f. skruemoder), skønt af *skrūvā* (m.); hertil hører også *stēmōr* (f. stedmoder), *stōfār*, *stōbān*, rimeligvis af former *stýf*.

b. Assimilation i artikulationsart.

Ved lukkede konsonanter. Flere eksempler er nævnte i det foregående; især forekommer denne assimilation hyppigt af **ð**, såsom i *staggā* (v.), *søggarn* (den søndre gård), *viggā* (vende tænderne ud på et sagblad); mere tvivlsomt — måske er **b** spontant eller ved position forlænget, se p. 47 f. — i *gūbbrann* (mandsn. Gudbrand), *fabbro*, *mobbro*, hvor det i tilfælde helst er **r** af *fār* og *mōr*, som er bleven assimileret.

Ved åndende konsonanter. Ekspl. findes blandt dem, der er assimilerede i artikulationssted, hvorved især henvises til **ps** > **fs**.

Ved delte konsonanter. **tl** bliver *hl* (i Brv. *hl*) eller *sl*, aldeles vaklende endog hos de enkelte individer. *sl* synes at være under indførelse fra kultursproget og fra fremmede bygder; ekspl. *æ'hllā* eller *æ'slā* (v. tiltænke), *fæ'hllīn* eller *fæ'slīn* (m. skulderbånd til at bære med). **tl** forekommer i sammensatte egennavne som *gottlaņn* af **Gautland** bevaret ved folkeetymologi. På samme måde behandles **sl** i indlyd: *dæ'n* *væ'hllā* eller *væ'slā* (den lille), *kvi'hllā* eller *kvi'slā* (gårdsn. skre-

¹⁾ Finner siger *hæļvæļjennsbærja* (**Halvorstjernsberget**).

vet **Kvislør**), *ha'illa* (best. f. en elv i Åsnes, skr. **Hasla**). Sekundært er gennem *hl* af **sl** opstået *lt*, f. eks. *væ'ltōla* (Lille-Ole), *ha'ltmōn* (moen ved Hasla); denne overgang, tilsyneladende en metathesis, beviser, at **l** foran **t** i sin tid også har været stemmeløst i Solør, som det er i Østerdalen og på Hedemarken. **sl** i fremlyd kan ikke blive palatalt, men er ellers samme vaklen underkastet som i indlyd: *hlō* eller *slō* (v. slå), *hlæmm* eller *slæmm* (adj. slem).

Ved nasaler. **n** nasaliserer foregående **g** til **ŋ**, både i indlyd og udlyd (undtagen *sægan* (f.) og *jærtægæn* (n.)) og i fremlyd; i sidste fald kan **g** dog bevares som nasal eksplosion: *lān* (adj. stille), *taŋnə* (v. blive taus), *ŋū* eller *gŋū* (v. gnide), *ŋāga* eller *gŋāga* (v. gnave); **n** assimileres igen af gutturalen i *rānŋ* (m. vogn), *rānŋ* (m. rogn) og *ūganŋ* (m. ugavn) og sedv. i alle ord i forlyden. **kn** assimileres i overensstemmelse dermed, men kun i fremlyd, til *hŋ* eller *kn*, f. eks. *hŋvtt* eller *knvtt* (m. et slags små myg); i syd er der nogen forveksling eller sammenblanding mellem de af **kn** og **gn** opståede forbindelser. **m** assimilerer foregående oldn. **ð** til **ŋ** (**n**) i mandsn. *gūŋmūŋn* (Gudmund) og sedv. i *gūŋmōr*, også *gūmōr*, i Brv. også *gūllmōr* (f. gudmoder); hel assimilation i *hemmærka* (best. f. Hedemarken). **f** foran **n** assimileres til **m**: *svāmn* (m. søvn), *remnə* (v. revne), *omn* (m. ovn) i nord, i syd assimilerer **m** i dette ord atter **n**, så det hedder *omm*, ligeledes i **stafn** > *stamm*.

c. Assimilation i henseende til stemmelyden.

Når **g** og **v** (i bøining, afledning, sedv. i sammensætning) kommer foran stemmeløse konsonanter, går de over til **k** og **f**: *tæ skoks* (til skovs), *hæ^ukst* (n. sted, hvor der hugges), *hoksott* (f. bekymring), *jøft* (f. støv), *trefs* (v. trives), *jēft* (adj. ntr. gævt ɔ: anseet, yndet).

Mindre hyppigt er det, at stemmelyden overføres fra én konsonant til en foregående, som opr. ikke har den. Måske kan det være så i verbet *hægtəs* (trætte, kives) sammenlignet med nordenfjeldsk **kjekla** og solørsk *hæika* (v. være vrang i ord). På Tønset findes f. eks. gårdsn. *ybbŷ* < **ūtby*, men i Solør er der, hvad stemmelyden angår, heller anvendt fremskridende assimilation i de nær tilsvarende eksempler *okkārŋ* < **opgārŋ* og *tīpær* < **tītber*.

I Hof, Åsnes og Våler optræder der overførelse af stemmelyden (tilligemed udsondring af den gutturale beskaffenhed i det tidligere *hw*) i **hv** i ord, der ikke er af pronominal stamme, såsom *grass* (adj. hvas),

gvæ'll (adj. gennemtrængende af lyd). Kan man måske sammenstille forholdet mellem kultursprogets *plaskø* og dialektens *błæskø* hermed?

§ 37. Progressiv assimilation. a. I artikulationssted.

Da *kn* og *gn* i fremlyd blev til *kη* og *gη*, så var den fremadskri-
dende assimilation fra **gnū* til *gηū* det første trin; i indlyd og udlyd
optræder denne overgang kun i *vāηη* (m. vogn), *rāηη* (m. rognetræ;
fiskerogn), tildels i *gāηη* (m. gavn) og altid i *ūgāηη*. I efter *k* og *g*
bliver til *ł*, i udlyden med *ə* foran til at bære stavelsen, f. eks. *kłīpə*
(v. klype), *tokłə* (v. fingre), *głəs* (n. glas). *fīgğəł* (m. fugl). Nogle
temmelig fremmede ord har dog beholdt *l*, således f. eks. *klær* (adj.
klar), *klærpə* (v.), *klaffə* (v. passe, slå ind), *kløvər* (m. kløver, trifolium).
Ligeledes undtages sammensætninger, hvis andet led begynder med *l*;
i sådanne forekommer den kakuminale beskaffenhed langt lettere i det
trondhjemske, idet f. eks. personnavnet **Eklid** i Trondhjems by ofte
kan udtales *ekkłi*, men her kun hvor oprindelsen af sammensætning
er glemt.

Af palatalerne har *η* assimileret et senere *n* i bøining, affe-
ning og enklitisk tilføjelse, og dernæst er det assimilerende *η* bortfaldet
ved dissim. f. eks. i *hū'η* (hunden), *bræ'η* (1 brændende, 2 brænde
ham). Ved *ł* kan assimilationen sedv. ikke opfattes, idet palatalerne,
som foran fremstillet, er aftagende i dialekten. Men ganske tilsvarende
til forholdet ved *η* er det i *trə'η* (enslags ed, af **tröllin*). På samme
måde, ved at antage tidligere *l* + *n*, kunde man også forbinde ordet
skrill i nord med ordet *skrin* i syd, begge fem., der betegner den løse
grind, der sættes på begge sider af hokærren; det måtte altså være
fra best. dat. s. *skrīln* > **skrin* eller nom. pl., at *n* kom ind i stam-
men¹⁾.

Ganehvelvlydene. *ł* overfører sit artikulationssted på alle di-
rekte påfølgende dentaler, men mister derved, undtagen tildels foran *r*,
den til dets artikulation hørende fjernelsesbevægelse, så at *ł* sammen
med følgende apikal- eller koronalkonsonant bliver identisk med de
kakuminaler, der opstår af *r*. Overførelse af den udtale *l* havde f. eks.
i den bestemte form *dā'rn* (dalen) til den ubestemt, *dāł*, eller fra pt.
fvrddə (fulgte) til inf. *fvtjə* har bidraget meget til, at det kakuminale *l*
mistede den delte artikulation og faldt sammen med *rđ*, og at det
tykke *l* idethele er bleven et sådant enestående led af lydsystemet;

¹⁾ *skrin* kunde også være af *kørres* + *grind* gennem den meget brugte
sammensatte form *łsærškrin*.

der er således noget genetisk rigtigt deri, at man populært anser glide-lyden *r* i *da'rŋ* for identisk med *t* — dette er jo også en glidelyd, hvor tungen hele tiden bevæges. — Ved *t* dannes altså *rd* (*fordd*), *rt* (*fort*), *r* (*sæ'r* eller *sæ'r*). Endvidere dannes *s*, ved *l* + *s*, men da artikulationen af *s* er højere end af de andre dentaler, bliver dens glide-lyd mere vokalisk, og er sedv. bortfalden, f. eks. i *hæs* (m. hals), *kåsæ'ŋ* (f. kålager). Da *s* ikke dannes med spidsen, men med bladet af tungen, bliver det kakuminaliserede *s* heller ikke ganske homorgant med kakuminalerne af *t* og de andre dentaler, men dannes sedv. lidt ind på tungsens øvre flade. Derfor er der ingen bestemt grænse mellem dialektens *s* og dens *š*; i andre dialekter er der eksempler på, at *ærš*, formedelst den ovennævnte beskaffenhed ved begge kons., er bleven til *eiš*, når ingen erindring om stamordet hindrede dette, nemlig i *heiš* (m. hals), f. eks. i Kolvereid i Namdalen, og i Gudbrandsdalen.

Fra de konsonanter, som således er bleven kakuminaliserede, føres dette artikulationssted videre til dentaler, der senere følger. Jo flere der kommer efter hinanden af sådanne, desto lettere har man jo for at falde hen til deres oprindelige artikulationssted. Jeg tror således, at en sammenhobning af 4 kakuminaler helst undgås, at man f. eks. hellere siger: *jø forddŋ tre timør* end *jø forddŋ tre timør*; men tre dentaler er det almindeligt at kakuminalisere. Til *s* overføres dog sjældnere denne artikulationsstilling fra *t* og *d*, og end mindre føres den over fra *s* til et følgende *t*, *d*, *l* eller *n*, netop på grund af *s*'s artikulation med et fladt parti af tungen; altså: *svar'tt sæi* (sort sau), sjældnere *svar'tt sæi*, *svar'tt stn'tpø* eller (sjelden) *stn'tpø*, men ikke med *st*¹⁾. Sjelden forekommer kakuminalisering af eksplosiven i palatalen *ʃ* efter kakuminaler, f. eks. *hæ'ʃjörd* (adj. ihjælkørt), sj. *hæ'tšjörd*, som ikke engang er almindeligt i Brandval.

Gummelydene overflytter artikulationsstedet på samme måde som ganehvelvlydene: *vār'li* (adj. forsigtig), *hār drø'kki*; det synes ved dem almindeligere end ved kakuminalerne at fortsætte assimilationen over et *s*, f. eks. *i'te vær'st nødi* (ikke i høieste grad trængende).

¹⁾ Man kan sammenligne den aftagende kakuminalitet om et *s* med den aftagende palatalitet ved dialektens lange palataliserede dentaler: *gār'ŋ stūr* (gården står) med *hæ'ŋ ln tå* (holdende af); tungsens langstrakte kontakt med ganen gør, at artikulationen ved *s* i det første ekspl., ved *ln* i det sidste, flytter efterhånden fremover, omtrent som en gyngestols meier bevæges i forhold til gulvet,

til *t* er ordet for håndled, der blandt andre af folkeetymologi påvirkede former også kan hedde *åvte*.

b. Assimilation i artikulationsart.

ld i ordstammer assimileres sedv. til *ll*, *ll*, tildels blot *l*, jfr. pag. 57. f.

I præet. af verber sker dette kun i *villə* og *skülle*. *səʎlə* (solgte) har sedv. bevaret *d*¹⁾, i andre kan det undertiden findes, men de fleste verber på *l* og *ll* har *t* — overensstemmende med oldn. eller ved analogi, såsom *fəʎltə* (fældte), *(g)viltə* (hvilede), *felltə* (feilede), *šelltə* (skilte), hvor *t* er næsten eller ganske enegeldende. De, som har *t* af oldn. *l*, har *rd*, f. eks. *tvrddə* (tålte), *mārdə* (målte), i tilslutning til oldn. ord med opr. *rð*, som *rvrddə* (lystrede). *d* synes indsat ved en eller anden folkeetymologi i *məʎldūs'n* < *mullaug-os < *Munlauger oss* (Ann. f. n. oldk. 1844—45 p. 172).

Nasalerne assimilerer hver sin tilsvarende stemte eksplosivkonsonant i stammen (*hānn*, *kamm*); i bøjning og afledning assimilerer de alle oldn. *ð* og *d* til *n*, f. eks. *hīnnə* (v. pt. kendte), *səʎnnə* (sendte), *læʎnn* (f. længde), *hæʎnnə* (v. pt. hængte), *gləmmə* (v. pt. glemte). I nord findes også pt. *væʎnnə* < (*vermði*), men i syd trænges enten *m* ud, eller anden bøjning anvendes. *g* assimilerer *ð* f. eks. i *bīgd* (f. bygd), *tagdə* (v. pt. tie); *læʎg* (m. fattiglægd) indeholder, som kønnet viser, snarere en folkeetymologi (afledning uden suffiks) end en virkelig fuldstændig assimilation af *gð* i *løgð* (f.).

c. Assimilation i henseende til stemmelyden

er meget hyppig, men lidet regelbunden. Ofte overføres stemmeløshed fra et ords udlyd til et andets fremlyd, så at *hass gāʎ* (hans gård) lyder som *hass skāʎ* (∴ skal); *d* efter *t*, *g* efter *k* vil man ikke ofte kunne iagttage. Lignende overførelser i gårdsnavne er f. eks. *əʎsspī* (= *əʎstbī*, Østby), *præsskārŋ* (= *præstgārŋ*, Præstegården), *ballpøʎ* (= *baltbøʎ*, Baltebøl); i forbindelsen *sv* overføres stemmeløsheden ikke fuldstændig: *svīn*.

§ 38. Kombinerede assimilationer.

Flere eksempler på assimilation i begge retninger og i flere henseender samtidig er nævnte i det foregående, såsom fornemmelig *kn* og

¹⁾ Udtales ofte også *səʎltə*.

gn > *ky* og *η*, **kj**, **pj** og **tj** > *þ*. Beslægtet med den sidstnævnte overgang er **sj** > *š*, f. eks. *šā* (v. se), *šella* (adv. sjelden); dertil slutter sig **sk** med i oldn. påfølgende palatalvokal eller *j*, som i *šūþ* (n. skur, *šæra* (v. skære). Eksempler findes på, at analogi fra andre bøjningsformer har bevaret *sk*, f. eks. i *skūtā* (v. skyde), med pr. *ski'tar*. Nogle mindre hyppige kons.-forbindelser deltager også i overgangen til *š*, således **stj** i *šærna* (f. stjerne), *šærþā* (v. vimse vigtig omkring), *šæra* (best. f. en vis sygdom, måske kardialgi, jfr. *stjarfr* og *stjarfi* hos Fritzner), **stk** > *š* i *šiššān* (v. pl. søskende), **stg** i *gaššivar* (m. gestgiver, *væššōt* (m. vestgøte, reisende handelskarl).

rð bliver i almindelighed *þ*. Det første trin til denne overgang har været, at man søgte at assimilere **ð** med *r* i henseende til artikulationssted. Dette steds beskaffenhed medførte dog, at man straks blev opmærksom på, at **ð** ikke kom frem i sin selvstændighed; for at bøde derpå blev trillen opgivet af det foregående *r*, som derpå tabte sig i den foregående vokal. Forat det supradentale **ð**, som man så havde, ikke ligesom på Vestlandet, skulde falde sammen med *r*, har man trukket artikulationsstedet tilbage og erstattet åbenheden ved artikulationen af **ð** ved at gøre en yderst kortvarig tillukning; de fysiologiske forhold synes at måtte opfordre dertil; thi en frikativa af tungens spids opadvendt mod den fremstående kant, der skiller mellem gummer og gane, fordrer en usædvanlig nøjagtig afpasning i forhold til udåndingens styrke for at blive ren. Ved denne korte tillukning var så *þ* indtrådt i lydsystemet.

I den solørske dialekt foreligger nogle få tilfælde af **rð** > *r*, som altid er fremmet ved særegne forhold. *åvabår* (m. nædbør) synes at nedstamme fra nom.-formen på **burðr**, idet **ð** er bleven udtrængt mellem de to *r*-lyd; måske er det samme ord (i omlydt form) man har i *bør* eller *isbør* (m. ? n. ? slud). Rimeligvis har det senere *r* virket på samme måde i sammensætninger af **skurðar**, f. eks. *skårænn* (f. skurdonn). *mar* (f. kødsuppe) er enten lånord fra vestlandsk, hvor det kan hedde *magðer*, *meððer* af **matgerð**, eller også er den sjældnere overgang fremmet derved, at **rð** stod svagt aksentueret, uden at have nogen de talende bevidst forbindelse med ord, hvori **rð** stod i betonet stavelse. I *varþþ* af **varð** er *t* indkommet til adskillelse fra **var** ved overførelse fra verber som **binda batt** og **halda helt**; derfra er det ført videre til det sedv. partic. *vörtþinn*; det regelmæssige *rðþinn* findes, men er adjektivisk undtagen i faste udtryk.

Ikke sjelden er af **rð** opstået kakuminalforbindelsen **rd**. men dog kun i sådanne stillinger, at der tilføiedes et med **d** begyndende led; i *fjōtə* (num. fjerde) er dette ikke tilfældet (thi intet af ordenstallene udtales nu med *-de*), men vel i præteriterne både af vb. med oldn. **r** og oldn. **rð**, som *lærððə* (lærte), *hörððə* (hørte), *vørððə* (lystrede); fra dem også i pt. part. m. som *lærðð*, *hörðð*; dog mærkes adj. *dəü(g)həʔ* (tunghørt, döv). De hyppigst brugte af disse præteriter, *jørððə* (gjorde), *torððə* (turde), *sporððə* (spurgte), *smørððə* (smurte) forekommer i nord også med **t**, i syd kan det vel undertiden høres som **t**, men opfattes ikke så; det er kun ifølge aksentløshed. Det samme kan bemærkes om de hos Storm (pag. 111) anførte (lidt nordlige) ekspl. *vāʔü* (var du) og *də vāʔə də* (det var da det), hvor Brandvals gamle udtale er **r** eller **rd**. Det sedvanlige er for hele distriktet **rd** i sammensætninger, ordsammenstød efter hovedaksent og lånord, f. eks. *hərððəs* (hverdags), *torððivil* (m. tordivel), *vørððirə* (v. vurdere, taksere).

Dersom **rð** er bleven kakuminalt, fordi **t** var fysiologisk bekvemere end supradental spirant og ingen forvekslinger voldte, så skulde man vente, at **r** med andre dentaler, ved hvis artikulation tungen ligger fastere an, ikke skulde give kakuminal-, men supradentalkonsonanter. Når de førstnævnte desuagtet er forherskende, så er de bleven det ved formoverførelse, f. eks. fra *hāʔ* (adj. hård) til neutr. *hārʔ*, fra *spōtə* til den mindre oprindelige form *sporððə* og til *spōrn(n)inŋ* (m. spørgsmål, gåde). Derefter er den senere fortsat ved forblanding (attraktion) mellem vedkommende tungestillinger, hvilken vi endnu mængstedes ser fortsat i den forskellige behandling af »gammel« og »ny berøring« f. eks. i Brandval. Den kakuminale stilling er derved blevet temmelig forherskende i kakuminalernes gebet i vort land, dog lidet ved **rn**, lidt mere ved **rs**, og ved **rd** og **rt** stærkt overlegen formedelst brugen af **d** og **t** i adj.- og verbalbøiningen. Af de dialekter, der idethele har kakuminaler af **r**, er f. eks. nogle bygder i det nordlige af Trondhjems stift gode repræsentanter for det ældste trin i denne videreførelse, idet Åsfjorden, Bjørnør og Kolvereid ifølge mine, rigtignok ikke meget omfattende, iagttagelser af *hāʔ* (adj. hård) har *hārʔ*, men af *stor stōrʔ*, og lign.; i ord som *stārʔt* syntes de at variere indbyrdes.

§ 39. Overgangskonsonanter.

En egen optræden af assimilationen er den, hvorved overgangen fra en konsonant til en anden foregår på den måde, at der mellem

dem opstår en ny konsonant, som har nogle elementer ved sin dannelse tilfælles med hver af dem.

Efter en af oprindelse eller formedelst position kort vokal indtræder der mellem **k** og **n** eller mellem **p** og **n** et **t**, som stemmer med det følgende **n** i tungeartikulation, men med den foregående konsonant i mangel på stemmelyd og nasalitet. Ved **pn** er processen klarest; der har den ved udtalen af **p** ledige tunge indtaget sin plads til **n**'s artikulation, og et øieblik af **t** er derpå indtrådt, før næselyden og stemmelyden trådte til, idet udåndingstrykket endnu var for stærkt, til at disses organer straks kunde afpasses. Ved **kn** synes det usandsynligt, at tungen har udført sådan foregriben af **n**'s artikulation. Måske har der, ligesom i fremlyd, været assimileret til **kŋ** (hvor det nasalt åbnede **k**, som alle nasaleksplosiver, for øret nærmest gør indtryk af at være dental), men **n** genindført for **ŋ** ved analogi fra de mange verber på **-na** og synkoperede former af partic. på **-inn**. Ekspl. *ræktŋa* (v. regne), *såktŋ* (f. redskab til at søge i vand med), *vaktŋa* (v. vågne) *strüftŋa* (v. føle tegn til kvælning, idet noget sætter sig fast i halsen), *oftŋa*, også *ofŋa* (v. åbne).

I **rpn**, **rkn** og **nkn** er den samme proces foregået, men senere **p** og **k** udtrængt, f. eks. i *mærtŋa*, *skærtŋa* (i nord, v. skalle af), *bjærtŋas* (gårdsn. i Hof, Bjerknes), *błærtŋa* (v. blinke. glinse).

I forbindelsen **tr** sker der også en lignende indskydning, hvis der ikke, som hyppig er tilfældet ved bøjning og sammensætning, kommer analogiske hensyn i veien. Når **tr** virkelig udtales, såsom det ofte sker f. eks. i *sætr* (v. pr. sælger), udtales **t** dog ikke som almindelig ved et slag af tungen, men denne fjernes ved luftstrømmen, og **t** bliver således i det tilfælde en enkelt trille; det følgende **r** er utrillet, er en frikativ konsonant. Ofte bliver også **t** i **tr** erstattet ved denne spirant. Enten man så søger at gøre **t** mere selvstændigt, eller man forsøger at give **r** trillen, som man er sig bevidst skal findes ved **r**-lyden, så opstår der en mellemting mellem **t** og **d**, som jeg undertiden har iagttaget f. eks. i ordet *ótr* (f. older) i Land. I Solør er der ved lydattraktion opstået *rd* af denne mellemform i følgende ord: 1. med oldn. 1: *vrððr* (f. older), *tvrdðr* eller *tvrdðar* (f. pl. gemmer? eller sager? opr. det sidste, af *tōla*, Aasen), *bārdrev*¹⁾, i Brv. også *bārdrev*, af *belgriv* (n. kolik); *ærdðar* (m. race) såvelsom de mig opgivne sidefor-

¹⁾ Indeholder også folkeetymologi, måske efter *bāt* (f. balje), men ialfald så, at **d** er regnet til sidste led, som således bliver ikke *rev* (n.), men *drøv* (n.).

mer *ærdðrə* (n.) og *æł* (n.) er temmelig usikre, hvad afledningsendelsen angår. 2. med oldn. *rð*: *nörððrə* (adj. komp. nordligste af to) og en række gårdsnavne som *torððrii*, *bårððrii* (også *törððərii*, *torððr'rii* etc.), *hürððrkrök* (m. krog i gangjern på en dør), som I. Aasen udleder af *hurðar*.

Ved *nr*, *nl* og *lr* er det mangesteds hyppigt, at *d* indskydes som overgangskonsonant. I Solør er dette i det væsentlige forhindret ved det ringe område *nd* og *ld* har i sproget der; også gammelt *d* er der sedvanlig udtrængt af disse forbindelser. Som eksempel på, hvorledes analogien kan fjerne en sådan overgangskonsonant, skønt den utvivlsomt er en lettelse, kan anføres det tønsetske *əm'ratt*, i Solør *em'bræt*, i Gudbrandsdalen *im'brikt* — på Tønset har man skyet den ikke i andre ord repræsenterede forbindelse *mb*. I Solør er *nd* bevaret (ved folke-etymologi) i *handræv* (m. rækværk); desuden har jeg fundet *d* i Åsnes og Våler i *hündrə* (num. hundrede) og *handlə* (v. gøre eller drive handel), men ingen andre eksempler. Gammelt *d* bevarer også, i overensstemmelse med det foregående, i *hürððr* (f. hulder) og *hürððrə* (v. stikke sig bort).

Et indskudt *t* indeholder formodentlig gårdsn. *stæms'trii*, skrevet **Stemsrud** (allerede 1596, Jens Nilssöns visitatsbog pag. 457), hvis ældre form dog er mig ubekendt.

§ 40. I fremlyden forekommer en stor mængde bortfald af 1ste konsonant, fordi den er gået op i 2den. Allerede i oldn. var noget sådant tilfældet med *h* foran *l*, *n*¹) og *r*; i dialekten er det også så foran *j* og i syd foran *v*. Om *gj* er der foran talt; bortfaldet af *d* foran *j* i *jüþ* (adj. dyb) og dets afledninger og i *jærv* (adj. djærv) er formodentlig foregået gennem *ǵ* og sammen med overgangen *gj* > *j* Vaklen hersker i *jævəl* eller *dævəl* (m. djævel). *d* bortfalder også foran *v* i *værj* (m. dverg). *l* bortfalder foran *j*, f. eks. i *jüs* (adj. & n. lys), *jüstrə* (v. stikke fisk ved ild), *jügə* (v. lyve), *jā* (m. ljå), *jə* (m. lyd, klang). *p* bortfalder som nævnt i *jə* (n.). *v* bortfalder foran *r* i *rə* (f. vrå) og *rist* (f. vrist); ellers er det bevaret eller genindført.

§ 41. Konsonanter bortfalder ofte i for- og efterlyd, fordi de er for ulig de tilstødende konsonanter. I forlyden bortfalder *j* — tildels ved analogi fra præet. — i præet. og inf. af alle de aflydende verber af

¹) I R. B. pag. 456 omtales **Hnausum** (dat.) i Våler, nu *knæis'n*, *knæis'n*, sedv. *hnyæis'n*; det indeholder formodentlig betegnelsen for netop den nuværende udtale af fremlydskonsonanterne som *hny*.

2den klasse undtagen *bjū* (byde) og *jūga* (lyve), således f. eks. *smūga* (smyge), *gūva* (fyge), *flūta* (flyde), *frūsa* (fryse) og i andre ord efter *r* og *ʔ* som i *rumma* (m. fløde), *fræda* (m. fredag), *græssat* (gårdsn. Grjot-søtrom R. B), *grøn* (n. kornvarer), *būg* (adj. bly) m. fl. *r* synes at bortfalde på en lignende måde i *sprūta* eller *spūta* (v. sprude); i *bī* for *bū* (v. blive) er det aksentsvagthed, som har fjernet *ʔ*.

I indlyd sker udtrængning ved hjemlige ord uden dissimilation især hyppigt således, at den mellemste af tre konsonanter udstødes. Når én af dem ikke er homorgan, er dette en virkelig lydregel, men også da bevares den jo ofte ved analogi. Som følge af bønings- og afledningsendelsernes beskaffenhed finder det oftest sted med strube- og læbelyd mellem tandlyd. Læbelyd bortfalder f. eks. i *skærʔt* (adj. n. skarpt). *værʔt* — i nord *værnt* (varmt), *kærʔta* (n. indhegning for kalve), men omtr. enstydigt (nyere) *kærʔtæppa*, *jærʔta* (v. præst. hjælp). Tunge-spidslyd f. eks. i *jæmt* (adj. n. jævnt), *næmta* (v. præst. nævnte), *ram-sværʔt* (adj. kulsort, af *ramn), *bærʔæʔn* (f. barselseng, af barn), *kær-manʔn* (m. mandsperson). *s* er udtrængt i gårdsn. *aslakrū*. *t* udtrænges især efter *s*, som i *væsskarʔn* (vestregården), *tussʔn* (mandsn. porsteinn), *sæksʔn* (num. seksten), *jüssām* (ligesom). *st*, *sk* og *sp* pleier ikke gentages i sammensætning eller ordenes sammenstød, men man kan jo dvæle lidt længere end almindeligt ved udtalen af den ene eller begge konsonanter, f. eks. *fasttökkinn* (faststukken), *væs-spørʔn etʔor* ɔ: rasp spørger han efter, *æʔ-skær ū få* for *æʔk skær ū få* ɔ: æske skal du få. Strubelyd udtrænges f. eks. i *færʔda* (v. pt. farvede), *tærʔda* (v. pt. tælgede), *mærʔta* (v. pt. mærkede), *tærʔta* (v. pt. tænkte), *hins* (m. hastig bevægelse, for kinks, Aasen), *hærʔt* (adj. ntr. harskt); her også *nørʔt* (adj. ntr. norsk).

§ 42. Meget ofte forekommer assimilation uden sammenstød i navnene **Arnesen** og **Andersen**, idet de udtales *ærnærʔn*, måske en sammenblanding af begge; ligesom mange andre steds så også i Solør hyppigst *šīšʔan* for *sīšʔan* (n. pl. søskende), *šærʔant* (m. sergeant), *šærʔelt* (adj. særskilt). *ræi(g)sitʔa* (adj. rødsidet, om kør) har *t* — *t* af gammelt *ð* — *tt*; *nætʔa* (adv. nedad) og *sætʔa* (sydover) kunde have en lignende overgang fra *niðr* *eptir*, *suðr* *eptir*. Stemmelyden overføres til foregående konsonant i *ægadiræ* (v. akkordere), men det er måske væsentlig knotning, ligesom *ābotikk* (apothek) og *ābotitt* (appetit) i Trondhjem. Ordet *hveps* hedder i syd *væʔs*, i nord *gvæʔs*, hvoraf det synes at fremgå, at tilværelsen af strubelyd i fremlyden af ordet har fremmet

overgang til strubelyd i efterlyden; dette bliver endmere sandsynligt derved, at ordets former også mange andre steder i det østlige Norge følger den regel. For *hinnitiril* m. kernestav), siges ofte *hinnh̄iril*. Blandt et rigt udvalg af sjældnere lydovergange forekommer også denne slags assimilation i *tærrpætkær* (m. perpendikel) og *æksprækk*, *æssprækk*, oftest *æšprækt* (m. ekspress).

Kapitel 17. Dissimilation af konsonanter.

§ 43. Dissimilation af sammenstødende konsonanter er som oftest brud på sprogets overgangsregler, hvorved man har stræbt at hævde konsonantens tilværelse som en hørbar lydenhed i ordet, altså fornemmelig når den var truet med fuldstændig eller partiel assimilation, men også for stærkere at vise dens selvstændighed, uden at dialektens analogier egentlig viser, at der var nogen fare for dens eksistens; på denne måde synes en større lydforskel eftertraktet i flere tilfælde, hvor en åben artikulation er trådt istedenfor en lukket foran en anden lukket kons. Ofte er der tillige assimilation i henseende til artikulationens sted, og jeg ser intet hinder for, at stræben efter assimilation og dissimilation begge sammen kan have været virkende kraft ved lydovergangen.

Til denne Slags overgange kan med nogenlunde sikkerhed henføres dansk *læddik* > *lerrk*, *lærk* smlgn. *maðk(r)* > *mærrk*; *hanp(r)* > *hærrp*; *knakk(r)* > *krakk*; *trækt* > *træft* (f. *tragt*); *lykta* > *løfta* eller *løktā* (v. ende); *beizl* > *bæksl*; *brinj̄bær*, *brinn̄bær*, sj. *brim̄bær*; *flindra* (hos Aasen) > *flinj̄ør* (f. *tynd skive*, *splint*). Desuden hører herhen overgangene *pt*, *pn* > *ft*, *ftu* f. eks. *åfta*, *oftnā* (v. *åbne*).

§ 44. Dissimilation af konsonanter uden sammenstød synes især at indtræde, for at man kan undgå en såvel for tunge som øre trættende gentagelse; det kommer måske især af sådanne eufoniske grunde, at jeg mest har anledning til at omtale sådan dissimilation i forhold til ganehvælv- og gummelyd samt palataler.

Ved dissimilation bortfalder ofte *r* som flertalsmærke i gårdsn. i den sydlige afdeling af dialekten f. eks. *skāra*, medens det ellers beholdes der (se pag. 65). Mandsnavnene *Eberhart* og *Bernhart*, som har *r* i sit første led, hedder sedvanlig *ēboratt* og *bærn̄att*, medens *Edvard* altid

Dette gelder fortrinsvis Brandval, idet, som nævnt tidligere, supradentalerne i de øvrige bygder er næsten flydt sammen med kakuminalerne. Også i Brandval er der dog en temmelig udbredt usikkerhed, især hos yngre folk. Efter forholdet der kan man dog opstille regelen for, hvorledes fordelingen af supradentaler og kakuminaler for. få menneskealdre siden har været i Solør i det hele — der forekommer nemlig også i de andre bygder så ofte supradentaler, at man ser bekræftelse på regelen. **t** og **d** har været supradentale i »ny berøring«, d. v. s. når konsonant var udtrængt foran dem, som i *mærttə* (v. pt. mærkede), *sørddə* (sørgede), og i ordenes sammenstød, f. eks. *mər di* (din moder); tilsyneladende formedelst kultursprogets indflydelse var gummeartikulationen bevaret i endel egennavne, som *marʔtin*, *berʔte* (Birthe), og ntr. af endel adj. som *barʔ* (bart) *mərʔt* (mørt), *klærʔ* (klart) — men derimod *dərʔ* (dyrt), *stərʔ*, *sərʔ*. **rs** har formodentlig i alle tilfælde været supradentalt, hvor der ikke blev assimileret, således har jeg også hørt det i Brv. i *hørssə* (v. le på en kåd måde), *kørʔ* (n. kors), *vərʔst*, *lærʔ* (mandsn.) m. fl., dog har jeg aldrig hørt supradental i *aʃsə* (v. flytte i rykvis, særlig flytte sig i siddende stilling), i Odalen *assə*. **rn** har været supradentalt i alle tilfælde, hvor der ikke indtrådte **nn**, som i *ærnə* (mandsn. Arne), *ørn* (f. ørn), *mārʔn* (kvinden.), *šærʔnə*, i nord *šænə* (f. stjerne). Ved **rl** ligeledes, hvor der ikke blev *l*. Skrevne efter sådan regel ¹⁾ citeres her sedv. de ekspl., som ikke anføres at være fra nogen bestemt del af dialektens område.

Bevarelsen af supradentaler i Brandval samt beskaffenheden af **kj**-lyden der i sammenligning med de andre bygder betegnes også derved, at eksplosiven i **kj** efter **r** der bliver supradental, f. eks. *mærʔtʃə* (v. & n. mærke), andresteds *mærrʃə*; jeg har ikke iagttaget, at *š* derved forandrer kvalitet.

Af læbelydene assimilerer *m* et følgende **n** i *omm* i Brv. og Grue, i nord *omn*; fremdeles i *nammərʔi* (gårdsn. i Grue, **Navnerud**; ligger ved *namnåa*, måske tildels *nammåa*), i udråbet *jössii namm* (i Jesu navn) og i *stamm* (m. bådstav); *ram'nen* (best. m. ravnen), forekommer som øgenavn. **l** bliver *ʔ* efter alle slags læbelyd, f. eks. *æpʔə* (f. æble), *bʔi* (adj. blid), *homʔə* (1 m. 2 f. humle), *sür'vəʔ*. Undtagelser findes af samme art som ved strubelydene, f. eks. *støv'val* (m.); et ord, hvori 2det sammensætningsleds **l** i fremlyden undertiden kan blive

¹⁾ Dette er ingen normalisering, det er den regel for tilbagedragen tunge-artikulation, hvori jeg først lærte den at kende.

til *ʔ* er ordet for håndled, der blandt andre af folkeetymologi påvirkede former også kan hedde *åvʔe*.

b. Assimilation i artikulationsart.

ld i ordstammer assimileres sedv. til *ll*, *ʃl*, tildels blot *l*, jfr. pag. 57. f.

I præet. af verber sker dette kun i *villə* og *sküllə*. *səʷldə* (solgte) har sedv. bevaret *d*¹⁾, i andre kan det undertiden findes, men de fleste verber på *l* og *ʃl* har *t* — overensstemmende med oldn. eller ved analogi, såsom *fæʷlltə* (fældte), (*g*)*viltə* (hvilede), *felltə* (feilede), *šelltə* (skilte), hvor *t* er næsten eller ganske enegeldende. De, som har *ʔ* af oldn. *l*, har *rð*, f. eks. *tørððə* (tålte), *mårððə* (målte), i tilslutning til oldn. ord med opr. *rð*, som *vørððə* (lystrede). *d* synes indsat ved en eller anden folkeetymologi i *məʷlðūs'n* < *mullaug-os < *Munlauger oss* (Ann. f. n. oldk. 1844—45 p. 172).

Nasalerne assimilerer hver sin tilsvarende stemte eksplosivkonsonant i stammen (*hånn*, *kamm*); i bøjning og afledning assimilerer de alle oldn. *ð* og *d* til *n*, f. eks. *ʃinnə* (v. pt. kendte), *səʷnnə* (sendte), *læʷnn* (f. længde), *hæʷnnə* (v. pt. hængte), *gʃəmnə* (v. pt. glemte). I nord findes også pt. *væʷnnə* < (*vermði*), men i syd trænges enten *m* ud, eller anden bøjning anvendes. *g* assimilerer *ð* f. eks. i *biğd* (f. bygd), *tagdə* (v. pt. tiede); *læʷgg* (m. fattiglægd) indeholder, som kønnet viser, snarere en folkeetymologi (afledning uden suffiks) end en virkelig fuldstændig assimilation af *gð* i *legd* (f.).

c. Assimilation i henseende til stemmelyden

er meget hyppig, men lidet regelbunden. Ofte overføres stemmeløshed fra et ords udlyd til et andets fremlyd, så at *hass gāʔ* (hans gård) lyder som *hass skāʔ* (ɔ: skal); *d* efter *t*, *g* efter *k* vil man ikke ofte kunne iagttage. Lignende overførelser i gårdsnavne er f. eks. *əʷsspī* (= *əʷstbi*, Østby), *præsskārən* (= *præstgārən*, Præstegården), *ballpəʔ* (= *baltebəʔ*, Baltebøl); i forbindelsen *sv* overføres stemmeløsheden ikke fuldstændig: *svīn*.

§ 38. Kombinerede assimilationer.

Flere eksempler på assimilation i begge retninger og i flere henseender samtidig er nævnte i det foregående, såsom fornemmelig *kn* og

¹⁾ Udtales ofte også *səʷlʔə*.

dem opstår en ny konsonant, som har nogle elementer ved sin dannelse tilfælles med hver af dem.

Efter en af oprindelse eller formedelst position kort vokal indtræder der mellem **k** og **n** eller mellem **p** og **n** et **t**, som stemmer med det følgende **n** i tungeartikulation, men med den foregående konsonant i mangel på stemmelyd og nasalitet. Ved **pn** er processen klarest; der har den ved udtalen af **p** ledige tunge indtaget sin plads til **n**'s artikulation, og et øieblik af **t** er derpå indtrådt, før næselyden og stemmelyden trådte til, idet udåndingstrykket endnu var for stærkt, til at disses organer straks kunde afpasses. Ved **kn** synes det usandsynligt, at tungen har udført sådan foregriben af **n**'s artikulation. Måske har der, ligesom i fremlyd, været assimileret til **kn** (hvor det nasalt åbnede **k**, som alle nasaleksploder, for øret nærmest gør indtryk af at være dental), men **n** genindført for **η** ved analogi fra de mange verber på **-na** og synkoperede former af partic. på **-inn**. Ekspl. *ræktne* (v. regne), *såktne* (f. redskab til at søge i vand med), *vaktne* (v. vågne) *strüftne* (v. føle tegn til kvælning, idet noget sætter sig fast i halsen), *oftne*, også *ofne* (v. åbne).

I **rpn**, **rkn** og **nkn** er den samme proces foregået, men senere **p** og **k** udtrængt, f. eks. i *murtne*, *skurtne* (i nord, v. skalle af), *bjærtne* (gårdn. i Hof, Bjerknes), *blærtne* (v. blinke. glinse).

I forbindelsen **tr** sker der også en lignende indskydning, hvis der ikke, som hyppig er tilfældet ved bøining og sammensætning, kommer analogiske hensyn i veien. Når **tr** virkelig udtales, såsom det ofte sker f. eks. i *sætr* (v. pr. sælger), udtales **t** dog ikke som almindelig ved et slag af tungen, men denne fjernes ved luftstrømmen, og **t** bliver således i det tilfælde en enkelt trille; det følgende **r** er utrillet, er en frikativ konsonant. Ofte bliver også **t** i **tr** erstattet ved denne spirant. Enten man så søger at gøre **t** mere selvstændigt, eller man forsøger at give **r** trillen, som man er sig bevidst skal findes ved **r**-lyden, så opstår der en mellemtung mellem **t** og **d**, som jeg undertiden har iagttaget f. eks. i ordet *oldr* (f. older) i Land. I Solør er der ved lydattraktion opstået *rd* af denne mellemform i følgende ord: 1. med oldn. 1: *vrddr* (f. older), *vrddr* eller *vrddr* (f. pl. gemmer? eller sager? opr. det sidste, af *töla*, Aasen), *bārdrēv*¹⁾, i Brv. også *bārdrēv*, af *belgriv* (n. kolik); *ærddr* (m. race) såvelsom de mig opgivne sidefor-

¹⁾ Indeholder også folkeetymologi, måske efter *bāt* (f. balje), men ialfald så, at *d* er regnet til sidste led, som således bliver ikke *rēv* (n.), men *drēv* (n.).

mer *ærdðrə* (n.) og *æł* (n.) er temmelig usikre, hvad afledningsendelsen angår. 2. med oldn. *rð*: *nördðrə* (adj. komp. nordligste af to) og en række gårdsnavne som *torððrii*, *bærððrii* (også *törððərii*, *torððr'rii* etc.), *hürðð'rkrok* (m. krog i gangjern på en dør), som I. Aasen udleder af *hurðar*.

Ved *nr*, *nl* og *lr* er det mængstedes hyppigt, at *d* indskydes som overgangskonsonant. I Solør er dette i det væsentlige forhindret ved det ringe område *nd* og *ld* har i sproget der; også gammelt *d* er der sedvanlig udtrængt af disse forbindelser. Som eksempel på, hvorledes analogien kan fjerne en sådan overgangskonsonant, skønt den utvivlsomt er en lettelse, kan anføres det tønsetske *əm'rətt*, i Solør *em'brət*, i Gudbrandsdalen *im'brikt* — på Tønset har man skyet den ikke i andre ord repræsenterede forbindelse *mb*. I Solør er *nd* bevaret (ved folke-etymologi) i *handrəv* (m. rækværk); desuden har jeg fundet *d* i Åsnes og Våler i *hündrə* (num. hundrede) og *handlə* (v. gøre eller drive handel), men ingen andre eksempler. Gammelt *d* bevares også, i overensstemmelse med det foregående, i *hürððr* (f. hulder) og *hürððrə* (v. stikke sig bort).

Et indskudt *t* indeholder formodentlig gårdsn. *stæm'strii*, skrevet **Stemserud** (allerede 1596, Jens Nilssöns visitatsbog pag. 457), hvis ældre form dog er mig ubekendt.

§ 40. I fremlyden forekommer en stor mængde bortfald af 1ste konsonant, fordi den er gået op i 2den. Allerede i oldn. var noget sådant tilfældet med *h* foran *l*, *n*¹⁾ og *r*; i dialekten er det også så foran *j* og i syd foran *v*. Om *gj* er der foran talt; bortfaldet af *d* foran *j* i *jüp* (adj. dyb) og dets afledninger og i *jærv* (adj. djærv) er formodentlig foregået gennem *q* og sammen med overgangen *gj* > *j* Vaklen hersker i *jævəl* eller *dævəl* (m. djævel). *d* bortfalder også foran *v* i *værj* (m. dverg). *l* bortfalder foran *j*, f. eks. i *jüs* (adj. & n. lys), *jüstrə* (v. stikke fisk ved ild), *jügə* (v. lyve), *jā* (m. ljå), *jō* (m. lyd, klang). *p* bortfatder som nævnt i *jō* (n.). *v* bortfalder foran *r* i *rō* (f. vrå) og *rist* (f. vrist); ellers er det bevaret eller genindført.

§ 41. Konsonanter bortfalder ofte i for- og efterlyd, fordi de er for ulig de tilstødende konsonanter. I forlyden bortfalder *j* — tildels ved analogi fra præet. — i præet. og inf. af alle de aflydende verber af

¹⁾ I R. B. pag. 456 omtales **Hnausum** (dat.) i Våler, nu *knæi'sn*, *knæi's'n*, sedv. *knæi's'n*; det indeholder formodentlig betegnelsen for netop den nuværende udtale af fremlydskonsonanterne som *hn*.

dem opstår en ny konsonant, som har nogle elementer ved sin dannelse tilfælles med hver af dem.

Efter en af oprindelse eller formedelst position kort vokal indtræder der mellem **k** og **n** eller mellem **p** og **n** et **t**, som stemmer med det følgende **n** i tungeartikulation, men med den foregående konsonant i mangel på stemmelyd og nasalitet. Ved **pn** er processen klarest; der har den ved udtalen af **p** ledige tunge indtaget sin plads til **n**'s artikulation, og et øieblik af **t** er derpå indtrådt, før næselyden og stemmelyden trådte til, idet udåndingstrykket endnu var for stærkt, til at disses organer straks kunde afpasses. Ved **kn** synes det usandsynligt, at tungen har udført sådan foregriben af **n**'s artikulation. Måske har der, ligesom i fremlyd, været assimileret til **kŋ** (hvor det nasalt åbnede **k**, som alle nasaleksplosiver, for øret nærmest gør indtryk af at være dental), men **n** genindført for **ŋ** ved analogi fra de mange verber på **-na** og synkoperede former af partic. på **-inn**. Eksp. *ræktŋa* (v. regne), *såkt'n* (f. redskab til at søge i vand med), *vaktŋa* (v. vågne) *strüftŋa* (v. føle tegn til kvælning, idet noget sætter sig fast i halsen), *oftŋa*, også *ofŋa* (v. åbne).

I **rpn**, **rkn** og **nkn** er den samme proces foregået, men senere **p** og **k** udtrængt, f. eks. i *mørttŋa*, *skvrtŋa* (i nord, v. skalle af), *bjærtŋa* (gårdsn. i Hof, Bjerknes), *bŋærtŋa* (v. blinke. glinse).

I forbindelsen **ŋr** sker der også en lignende indskydning, hvis der ikke, som hyppig er tilfældet ved bøjning og sammensætning, kommer analogiske hensyn i veien. Når **ŋr** virkelig udtales, såsom det ofte sker f. eks. i *sæŋr* (v. pr. sælger), udtales **ŋ** dog ikke som almindelig ved et slag af tungen, men denne fjernes ved luftstrømmen, og **ŋ** bliver således i det tilfælde en enkelt trille; det følgende **r** er utrillet, er en frikativ konsonant. Ofte bliver også **ŋ** i **ŋr** erstattet ved denne spirant. Enten man så søger at gøre **ŋ** mere selvstændigt, eller man forsøger at give **r** trillen, som man er sig bevidst skal findes ved **r**-lyden, så opstår der en mellemtung mellem **ŋ** og **d**, som jeg undertiden har iagttaget f. eks. i ordet *øŋr* (f. older) i Land. I Solør er der ved lydattraktion opstået *rŋ* af denne mellemform i følgende ord: 1. med oldn. 1: *vrŋr* (f. older), *tvŋr* eller *tvŋdər* (f. pl. gemmer? eller sager? opr. det sidste, af *tōla*, Aasen), *bārŋrēv*¹⁾, i Brv. også *bārŋrēr*, af *belgriv* (n. kolik); *ærŋdər* (m. race) såvelsom de mig opgivne sidefor-

¹⁾ Indeholder også folkeetymologi, måske efter *bāŋ* (f. balje), men ialfald så, at **d** er regnet til sidste led, som således bliver ikke *rēv* (n.), men *drev* (n.).

mer *ærdðrə* (n.) og *æł* (n.) er temmelig usikre, hvad afledningsendelsen angår. 2. med oldn. *rð*: *nördðrə* (adj. komp. nordligste af to) og en række gårdsnavne som *torððrii*, *bårdðrii* (også *törððarii*, *torððr'rii* etc.), *hürððrkrök* (m. krog i gangjern på en dør), som I. Aasen udleder af *hurðar*.

Ved *nr*, *nl* og *lr* er det mangesteds hyppigt, at *d* indskydes som overgangskonsonant. I Solør er dette i det væsentlige forhindret ved det ringe område *nd* og *ld* har i sproget der; også gammelt *d* er der sedvanlig udtrængt af disse forbindelser. Som eksempel på, hvorledes analogien kan fjerne en sådan overgangskonsonant, skønt den utvivlsomt er en retfærdig bettelse, kan anføres det tønsetske *əm'rətt*, i Solør *em'brət*, i Gudbrandsdalen *im'brikt* — på Tønset har man skyet den ikke i andre ord end i forbindelse *mb*. I Solør er *nd* bevaret (ved folketalsskrivningen *händ* n. rækværk); desuden har jeg fundet *d* i Åsnes og i *händ* n. hundrede) og *handlə* (v. gøre eller drive hand) som eksempler. Gammelt *d* bevarer også, i overensstemmelse med den i Norge foregående, i *hürððr* (f. hulder) og *hürððrə* (v. hulder).

I *stæm'stri* indeholder formodentlig gårdsn. *stæm'stri*, skrevet 1866, Jens Nilssöns visitatsbog pag. 457), hvis ældrende endt.

I den forekommer en stor mængde bortfald af 1ste og 2den. Allerede i oldn. var noget bortfaldet af *h* foran *l*, *n*¹) og *r*; i dialekten er det også så foran *v*. Om *gj* er der foran talt; bortfaldet af *d* (f. eks. i *gj* lyb) og dets afledninger og i *jærv* (adj. djærv) er bortfaldet gennem *j* og sammen med overgangen *gj* > *j* (f. eks. i *dæval* eller *dæval* (m. djævel). *d* bortfalder også foran *j*, f. eks. i *jüs* (adj. & n. lys), *jügə* (v. lyve), *jā* (m. ljå), *jø* (m. lyd, f. eks. i *jø* (n.)). *v* bortfalder foran *r* i *rö* (f. eks. i *rö* (st)); ellers er det bevaret eller genindført.

I den bortfalder ofte i for- og efterlyd, fordi de er afledende konsonanter. I forlyden bortfalder *j* — tildels i præet. — i præet. og inf. af alle de afledende verber af

pag. 456 omtales **Hnausum** (dat.) i Våler, nu *knæis'n*, sedv. *knæis'n*; det indeholder formodentlig betegnelsen for netop værende udtale af fremlydskonsonanterne som *hñ*.

2den klasse undtagen *bjö* (byde) og *jüga* (lyve), således f. eks. *smüga* (smyge), *güva* (fyge), *fütö* (flyde), *früsö* (fryse) og i andre ord efter *r* og *l* som i *romma* (m. fløde), *fräda* (m. fredag), *grössat* (gårdsn. Grjotsætrum R. B), *grön* (n. kornvarer), *blüg* (adj. bly) m. fl. *r* synes at bortfalde på en lignende måde i *sprütö* eller *spütö* (v. sprude); i *bi* for *bti* (v. blive) er det aksentsvaghed, som har fjernet *l*.

I indlyd sker udtrængning ved hjemlige ord uden dissimilation især hyppigt således, at den mellemste af tre konsonanter udstødes. Når én af dem ikke er homorgan, er dette en virkelig lydregel, men også da bevares den jo ofte ved analogi. Som følge af bøjnings- og afledningsendelsernes beskaffenhed finder det oftest sted med strube- og læbelyd mellem tandlyd. Læbelyd bortfalder f. eks. i *skærtö* (adj. n. skarpt). *vært* — i nord *værnt* (varmt), *kærttaö* (n. indhegning for kalve), men omtr. enstydigt (nyere) *kæltæppö*, *jærtö* (v. præst. hjælp). Tunge-spidslyd f. eks. i *jæmt* (adj. n. jævnt), *næmtö* (v. præst. nævnte), *ramsværtö* (adj. kulsort, af *ramn), *bärşæ'nn* (f. barselseng, af *barn*), *kærmanñ* (m. mandsperson). *s* er udtrængt i gårdsn. *aslakrii*. *t* udtrænges især efter *s*, som i *væsskarn* (vestregården), *tüss'n* (mandsn. *porsteinn*), *sæks'n* (num. seksten), *jüssdm* (ligesom). *st*, *sk* og *sp* pleier ikke gentages i sammensætning eller ordenes sammenstød, men man kan jo dvæle lidt længere end almindeligt ved udtalen af den ene eller begge konsonanter, f. eks. *fasttökkinn* (faststukken), *ræs-spörn etör* 3: rasp spørger han efter, *æs-skær ii få* for *æsk skær ii få* 3: æske skal du få. Strubelyd udtrænges f. eks. i *færddö* (v. pt. farvede), *tærddö* (v. pt. tælgede), *mærtö* (v. pt. mærkede), *tærntö* (v. pt. tænkte), *hijs* (m. hastig bevægelse, for *kinks*, Aasen), *hærst* (adj. ntr. harskt); her også *nørst* (adj. ntr. norsk).

§ 42. Meget ofte forekommer assimilation uden sammenstød i navnene *Arnesen* og *Andersen*, idet de udtales *ärner's'n*, måske en sammenblanding af begge; ligesom mange andre steds så også i Solør hyppigst *šiššän* for *sışšän* (n. pl. søskende), *šäšant* (m. sergeant), *šäšelt* (adj. særskilt). *räu(g)sütö(ö)* (adj. rødsidet, om kør) har *t* — *t* af gammelt *ð* — *tt*; *nētö(ö)* (adv. nedad) og *sötö(ö)* (sydover) kunde have en lignende overgang fra *niör* *öptir*, *suör* *öptir*. Stemmelyden overføres til foregående konsonant i *ägädirö* (v. akkordere), men det er måske væsentlig knotting, ligesom *äbotikk* (apothek) og *äbotitt* (appetit) i Trondhjem. Ordet *hveps* hedder i syd *væfs*, i nord *gvæks*, hvoraf det synes at fremgå, at tilværelsen af strubelyd i fremlyden af ordet har fremmet

overgang til strubelyd i efterlyden; dette bliver endmere sandsynligt derved, at ordets former også mange andre steder i det østlige Norge følger den regel. For *h̄inntiril* m. kernestav), siges ofte *h̄innh̄iril*. Blandt et rigt udvalg af sjældnere lydovergange forekommer også denne slags assimilation i *tærrpætkær* (m. perpendikel) og *æksprækk*, *æssprækk*, oftest *æsprækt* (m. ekspres).

Kapitel 17. Dissimilation af konsonanter.

§ 43. Dissimilation af sammenstødende konsonanter er som oftest brud på sprogets overgangsregler, hvorved man har stræbt at hævde konsonantens tilværelse som en hørbar lydenhed i ordet, altså fornemmelig når den var truet med fuldstændig eller partiel assimilation, men også for stærkere at vise dens selvstændighed, uden at dialektens analogier egentlig viser, at der var nogen fare for dens eksistens; på denne måde synes en større lydforskel eftertrægtet i flere tilfælde, hvor en åben artikulation er trådt istedenfor en lukket foran en anden lukket kons. Ofte er der tillige assimilation i henseende til artikulationens sted, og jeg ser intet hinder for, at stræben efter assimilation og dissimilation begge sammen kan have været virkende kraft ved lydovergangen.

Til denne Slags overgange kan med nogenlunde sikkerhed henføres dansk *læddik* > *lerrk*, *lærk* smlgn. *maðk(r)* > *mærrk*; *hanp(r)* > *hærrp*; *knakk(r)* > *krakk*; *trækt* > *træft* (f. tragt); *lykta* > *løfta* eller *løkta* (v. ende); *beizl* > *bæksl*; *brin'ber*, *brinn'ber*, sj. *brim'ber*; *flindra* (hos Aasen) > *flin'gør* (f. tynd skive, splint). Desuden hører herhen overgangene *pt*, *pn* > *ft*, *ftn* f. eks. *åfta*, *oftnə* (v. åbne).

§ 44. Dissimilation af konsonanter uden sammenstød synes især at indtræde, for at man kan undgå en såvel for tunge som øre trættende gentagelse; det kommer måske især af sådanne eufoniske grunde, at jeg mest har anledning til at omtale sådan dissimilation i forhold til ganehælv- og gummelyd samt palataler.

Ved dissimilation bortfalder ofte *r* som flertalsmærke i gårdsn. i den sydlige afdeling af dialekten f. eks. *skāra*, medens det ellers beholdes der (se pag. 65). Mandsnavnene *Eberhart* og *Bernhart*, som har *r* i sit første led, hedder sedvanlig *ēbəratt* og *bærn'att*, medens *Edvard* altid

hedder *ēdavarþt*; fremdeles *fabbro*, *mobbro*, *pōtrætt* (n. portræt), *fōdra* (v. fordre), *jīttlār* (m. gørtler). Et *l*, der skulde ventes i formen *l*, er bortfaldet i nærheden af et andet *l* (kanske først ved metathese?) i *āvle*, også *āvvarle*, *āvle*, *āvvarle* (m. håndled) af *ulfið(r)* (vokalovergangene skyldes vel folkeetymologi); *kūbtekk* (gårdsn. i **Kulublīki**, R. B.), *ūsspnł* (gårdsn. **Ulsbøl**). De sydlige former *gūskūl*, *gūskūlā* (og *gūskūlū*?) (f. gulspurv) og den nordlige form *gūssko* (m.) er forskellige dissimilerende behandlinger af **gulskur** (I. Aasen under **Gulspurv**) og deminutiv deraf.

Videre har man den bekendte dissimilation i *nīkūll* (m. nøgle) og *nōkūlā* (f. skindflig på halsen af geder).

ķ skyes ofte i formen for Aasens **akytja**; rigtignok hedder det ofte *šīķū*, men oftere *šīku* eller *šīti* (og *šītti*), men uden bestemt geografisk fordeling. Ligeledes synes *ķ* undgået i fremlyden af gårdsnavnet *kæķķi*, i den skrevne form **Kokkin**; rigtignok er det ikke sikkert, at rodstavelsen i dette navn har haft *i*-omlyd i gammel tid, men den nuværende vokal i dialektformen synes at tale derfor. Dissimilatorisk er det fremdeles, når det i syd næsten aldrig og i nord sjelden hænder, at dentalet i efterlyden bliver palatale, når der er palatalkonsonant i forlyden, f. eks. i syd *jēddā* (f. gedde), *ķenn* (n. tjern), *šella* (adv. sjelden), *bjønn* (m. bjørn), i nord vistnok *jæ'ddā* og *ķæ'nn*, men *šella*, *bjønn*, sjelden *bjæ'nn*, altid *bjølla*.

Kapitel 18. Metathesis.

§ 45. Foruden de omsætninger mellem *r* og vokal som er hjemlede i den oldnorske litteratur, såsom **brot** > **burt** > *borþt*, *ræss*- (anus) som første sammensætningsled, men *aðsð* (v. bevæge stødvis, især flytte sig i siddende stilling), er der også nogle andre, som formodentlig er ligeså gamle som den førstnævnte. Sådanne er *stærþtā* (v. løfte eller bære med møie, jfr. oldn. *strita*?), af **Kristin** *ķest'n* med gammel omsætning og *ķersti* med nyere; ligeledes har man kvindenavnene *brītta* og *berþtā*, hvor stamformerne (**Brigitta** og **Birgitta**) dog muligens kan være forskellige. Som middel til at bevare et *k*, der lydlovsmæssig skulde bortfalde, tjener omsætningen i præet.-formerne *trækstā* og *rōkstā* af *træ'sðā* (tærse) og *rō'sðā* (ruske, rykke).

Imellem forskellige stavelser foregår omsætningen i *fríldi* > *frívil* (m. sommerfugl), *kliþra* (f. rund skive paa skistaven), *kronglatt* (adj. ujævn, knudret), *šærpall* (m.? af *skilpadda*, her brugt om perlemor) ved siden af *šætpadd*, *šærpatt*, *šærpatt*; *æffalbæin* (n. elfenben).

Kap. 19. Attraktion mellem lydsystemets konsonanter.

§ 46. Da *p* i sin meste anvendelse gik over til *t*, som i *takka* (v. takke), *treskall* (m. tærskel), *þiikk* (adj. tyk) var dette hovedsagelig en følge deraf, at sproggehøret ikke længer strak til for at holde lyden *p* ud fra de beslægtede — lad så være, at *t* også var bleven forandret, så at dets lyd var nærmere aspiratens end tidligere. De tidligere nævnte enestående overgange *þjó* > **hjó* > *jō* og *þiðurr* > **tjoðor* > *fjör* (- *hāna*) synes at have været forsinkede efterlevere med *p*, som en ny lærende generation tilegnede sig med følelse af, at de skulde have spirant, men uden evne til at udtale den rette. Mod en sådan mere tilfældig oprindelse taler dog måske den omstændighed, at bægge ord i tilsvarende former har en temmelig stor udbredelse, det første i det østlige Norge, det andet især i det vestlige Sverige (Rietz). Samme foranledning førte til, at *p* (udt. *ð*) i ord af pronominal stamme gik over til *d* som i *dænn*, *dā*, *dis* (desto). Fremdeles henhører forskellige overgange fra *ð* og *d* til de overveiende psykisk begrundede processer, f. eks. i *mōta* (m. mode), *fråta* (v. fråde, sj.), i *bādda* (konj. både), *lōdd* (n. lod); bøningsanalogi (fra vb. med opr. *ð*) forbinder sig med lyd-analogien i verbalbønningen f. eks. i *triiðda* (troede), *tedda* (viste), *tiðda* (strak til) og *lærðda* (lærte), *tnrðda* (tålte). Til *l* bliver *d* i *mellasin* (medicin), *remmeliar* (pl. redskaber, sager). *hællæ* (f. hank på gryder) er folkeetymologi; ordet er bleven forbundet med vb. *hællæ* (holde), men kommer af *hadda*, gen. *hōddu*.

Når *ekki* her er blevet til *ittā*, så er heller ikke overgangen foregået direkte; *ekki* har under biaksent havt formen **iþþ*, ellers **iþþā*; da *þ* senere blev følt som en enestående udlyd, indsattes *tt* eller *tt* først i enstavelsesformen og derfra i den vægtfuldere.

Oldn. *hnj* har ikke som *hn* mistet sit *h* i den oldnorske sprogperiode — d. v. s. det er ikke alle dele af landet, hvori alle ord har

mistet det. Dette viser nemlig nutidens dialekter, ved former, som (gennem palatalt **kn**) nu har **kn**. Nordmøre, hvor **n** foran **j** hyppig bliver palatalt og gør foregående konsonant palatal, f. eks. i *šnjø*, *šnjø* af *snjó(r)*, har imod andre dialekters **hjupa** eller **njupa** formen *knjup*, Romsdalen *knūpa*, som vel må repræsentere et oldn. **hnjúpa**¹⁾. Videre er der på Nordmøre (Surendalen) et fjeld *knjūkan*, hvis navn formodentlig har en lignende oprindelse; i Evanger på Voss findes nemlig et fjeld *nj'ūkan*, hvis navn vel må være samme ord; dette forholder sig til isl. **hnúkr** i **Leirhnúkr** som **sjúga** til **súga**.

I Solør synes *knüsk* at være opstået af **hnjóskr** på den måde, medens *jüptə'n* (nypetorn) ikke kan vise, om det kommer af **hjupa** eller **njupa**.

Franske ord på **-ge** udtales ikke som i kultursproget med *š*, men med *s*: *tāsi* (m. etage), *passāsi* (f. beretning, skrøne) af fr. **passage**, *pargās* (n. ting, der er til uleilighed, af fr. **bagage**, formodentlig gennem høitydske munde, officerer?), *fōrās* (m. **fourage**), *lōssirā* (v. logere). Bærerne af disse kulturord har vel tildels smeltet dem sammen med latinske ord på **-atium** og **-atlo** (jfr. **kalas**); det er lidet sandsynligt, at dialekten har optaget dem efter folk, som udtalte dem med *žə*, og lydattraktionen er således her foregået udenfor dialekten.

Folkets etymologiske ræsonnement kan bevare det historisk givne lydstof mod samtidens lydlove, skønt kun frugterne af de forfeilede af disse ræsonnementer benævnes folkeetymologi. Parallel med dette etymologiske ræsonnement er i henseende til lydlovene attraktionen. Denne har også sine vilde skud, fornemmelig nabooppositionen, når man nemlig opfatter en sprogform, som om den stred mod dialektens egne lydlove, men svarede til et nabodistrikts, og derfor substituerer noget urigtigt istedenfor det historisk berettigede. Således synes det at være i gårdsn. *vølbør* (skrevet **Hveberg**) i Grue, dersom det nemlig er samme navn som i R. B. skrives **Kuøbergh**, hvad der er sandsynligt, da *vølbør* ligger ved en elv, som hedder *kvæia* (best. sv. fem.), og læn- gre oppe ved elven ligger en gård *kvæ'nær*, i R. B. og Dipl. **Kuøn-nini**. Man synes ved en form af navnet **Kuøbergh** at have tænkt sig,

¹⁾ Kunde ***hjupa** være opstået af ***hnjúpa** ved dissimilation f. eks. i gen. pl.? Ved ***hnjúkr** og **hnjóskr** kendes der jo ingen former med **hj** — thi der indtrådte ingen dissimilation. Hvis **hjupa** er bleven til **hnjúpa** ved tilklæbning af **n** fra den ubest. art. (Dr. Hj. Falck), må dette ialfald være skeet allerede på oldnorsk sprogtin.

at *kv* var efter Østerdalens lydregler, af *hv*, ligesom *kvit* mod Grues *vīt*, og forandrede derfor skrivemåde og udtale — enten forandringen kom fra dem, der skrev, eller fra dem, der talte dialekten, får være uvist. Forresten nævnes i R. B. også **Huøøy**¹⁾, formodentlig en slätte-eng, som så mange navne på *øy* der — hvilket jo i sin skrivemåde minder om **Hveberg** og i sin udtale om selve navnet *kværa*, og en stor del af dennes løb er mere et sumpigt dalføre end en å; skulde navnene **Kuæberg** og **Huøøy** høre sammen, og forvirringen være ældre end 1400?²⁾ I forhold til skriftsproget virker sådant ræsonnement i gårdsn. *snāpa* < **Snabø** (R. B.) — dersom ikke det sidste er senere, en danisme³⁾.

I mangel af noget andet til belysning af forholdet vil jeg også her nævne endel tildels fremmedartede ord, hvis fremlyd varierer mellem stemt og stemmeløs konsonant i de forskellige sprogarter. I Solør har man således *promm* (m. racle på løvtrær), sedvanlig hedder det **brum** (se I. Aasen); *banke* (v.), i Land hedder det *panke*,; *dūra* (v.), i det trondhjemske *tūr*; *kamp* (m. hest), i Norge ellers sedv. **gamp**.

Kap. 20. Vokalers tilbagegående indvirkning på konsonanter.

§ 47. Regressiv påvirkning af vokal på konsonant fremtræder, når **k** og **g** har været fulgte af palatale vokaler. De bliver foran oldn. *ē*, *e*, *i*, *ī*, *ý*, *y*, *ø* og *œ* til *ķ* og *j*, det sidste vel af tidligere *ǵ*; eks. *ķær* (adj. kær), *ķel* (m. kedel), *ķītā* (v. prale, skænde), *ķvīta* (v. afkøle), *jømmā* (v. gemme), *jæra* (v. gøre); **sk** bliver i samme tilfælde *š*. Dog forekommer der nogle undtagelser, især på grund af bøjningsanalogi. Således også i fremlyden i præs. af nogle stærke verber: *gæłr* (galer), *skæłkar* (ryster, trans.), *skæłvar* (skaver) og *giłvar* (fyger), *skiłtar* (skyder), *skiłvar* (skyver); de tre sidstnævnte har også *g* og *sk* for oldn. **gj** og

¹⁾ **Huøøy** nævnes blandt eiendomme, der hører til Fyrlunds kirke (i det nuv. Brandval pgd.), medens Hveberg er en af de sydligste gårde i Grue og på den modsatte side af Glommen.

²⁾ Det omtalte gårdsn. forekommer desuden i *kvölbær* i Vang på Hedemarken og *kväbär* i Lillelvedalen.

³⁾ Det sidste er vistnok rigtigere, da ordet ***Snapi** forekommer som gårdsnavn fra middelalderen andensteds.

skj i inf. I efterlyden bliver oftere de »hårde« former bevarede, således både **-ki** og **-gi** i de svage hankønsord, hvor formen således snarere kommer fra de obl. kasus og plur., således i *bakkə*, *værrke* (m. dæmning mod oversvømmelser), *striğə* (m. strie); *laɪə* (n. arbeide, som skal være færdigt til en vis tid) er her neutr.; det kunde foruden opr. nom. m. **lagi** muligens være et dat. af ***lag**, n. **gg** viser sig her aldrig påvirket af **i**, **ng** i regelen heller ikke (*læŋŋi*, længe); **evangelium** hedder dog *vanjəl*, *vanjəɪl*, *vanɲiɪl* (f.), og de i nord herskende former for edderkop, *hɲiɲiɪlmör*, *hɲiɲuɪlmör* kan vel være sammensatte med en tostavellesform f. eks. ***kəngill**, uagtet tonelaget viser påvirkning fra den sydlige form *hɲiɲəlmör*, som jeg må udlede fra en form som ***kəngl**. I neutra bliver **-ki** palatalt: *stihji* (stykke), *værrjə* (n. æmne); formodentlig også **-gi**, at dømme efter *laɪə* og *fɛi* (flyvende insekter, af ***ŋygi**). Ligeledes bliver **k** palatalt i afledningsendelser f. eks. i *nih(h)iɪl* (m. nogle), *sværrhjiɪl* (m. ring), *nəhɲiɲi* (adj. nøgen), og **g** er i sådanne tilfælde palataliseret og (ialfald som konsonant) forsvundet, f. eks. i *æiən* (adj. egen), *æin* (f. kornspirer), *væiən* (n. det forreste tvertræ på kælker), *həiən* (n. pude), *kviɲər* (n. pl. ungfæ, af **kvigində** hos I. Aasen); *anlən* eller *anlenn* (adj. færdig til at udbryde i latter) har kanske ikke, som Aasens **andløgjen**, indeholdt noget **g**, men været dannet i lighed med præes. partic. I verbalbøiningen derimod beholdes de »hårde« lyd, f. eks. i *strōki* (strøget), *səkki* (sunket), *səgi* (suget), *təggi* (tygget), *səŋŋi* (sunget); dog undtages i syd *dræ'i* (draget), *slæ'i* (slået), *tæ'i* (taget) — i nord *drigi*, *tigi*, men *sl'i*.

Hvor det skriver sig fra sen tid, at gutturaler påfølges af palatal vokal, der holder **g** og **k** sig, f. eks. *gærrə* (v. garve), *kərsti* (kvinden. Kirsten), *skerr* (v. give lyden *skrrr*).

Regressiv assimilation er det fremdeles, at **v** bortfalder foran labial vokal, formodentlig i pronominalstammerne på **hv** og sikkert i endel andre ord foran labial vokal, såsom i *tə* (talord, to), *kɔə* (f. kvade), *sūɬü* (f. svale), *türü* (f. tvare), *tügü*, også *trügü* (f. skurekost), *səpp* (n. sop) i nord *svpp*, *kost* (m. kost).

Kap. 21. Fremskridende virkning af vokaler på konsonanter.

§ 48. En progressiv assimilation fra vokalen ser jeg i palataliseringen af **nn**, **ll**, **dd** og **gg**, hvilken tildels også strækker sig til de beslægtede forbindelser **rn**, **nd**, **nt**, **ns**, **ld**, **lt**, **tt**, **ng**.

Ved de sidstnævnte konsonantforbindelsers palatalisering er det et tydeligt princip den dag idag, at der foran den palataliserede konsonant skal gå en palatal vokal; men ved de 4 førstnævnte forbindelser er det ikke så. Her indtræder nemlig konsonantens palatale beskaffenhed (undtagen ved **gg**), også om dialekten foran den har a, og mindre palatal kan jo ingen vokal være.

Når jeg alligevel henfører den omtalte proces også ved **nn**, **ll**, **dd** og **gg** til assimilation, så er det, fordi jeg daterer den foran (pag. 92 ff.) omtalte »åbning« af vokalerne tidligere end palataliseringen. *hænskæ* og *gænskæ*, om de end er fremmedord, synes at repræsentere det ældre stadium med *ā* + dental konsonant; at de ikke har palatalt **n** kommer ikke af deres fremmede oprindelse, men simpelthen deraf, at **n** foran *sk* ikke (og ingensteds hvor jeg har været) pleier at blive palatalt. Tildels Grue, men især Brandval, har eller har nylig havt *ä* eller *æ* med dental — hvad der dog ikke er bevisligt, men fortælles, for **nn**'s vedkommende. Jeg antager altså at det fordums **a** i formen *ā* i nord og tildels i Grue har assimileret de lange dentalkonsonanter med stemmelyd, **nn**, **ll** og **dd**, til palatal stilling. Ligeartet vil forholdet have været ved gammelt **o** og **ø**, som gik over til *ó* og assimilerede de samme konsonanter. Om **i**, **y** og **u** har havt åbning og mistet den igen ved den støtte, den palatale konsonant gav den spidse lyd, eller åbningen af høje palatalvokaler foran disse lange konsonanter aldrig indtrådte, har mindre interesse.

De fuldstændige eksempelrykker skal gives senere sammen med vokalerne behandling i sådan stilling. Her skal jeg, uagtet de gentagelser, som vil indløbe, gennemgå såmeget om palataliseringens udbredelse, at min fremstillings rækkefølge bliver noget motiveret.

a danner ingen palataler i Brandval, undtagen at for det ældre *rägg* begynder der at trænge ind *rä'gg*; i Grue i regelen *ræ'gg* rimende med *ræ'gg* (væg); i Hof hedder gården Salterud i daglig tale efter en fordums beboer *læ'ggarn* (best. m. bødkeren), medens verbet, *lagga*, og afledningen *laggar*, som alle andre ord med **agg**, nu der og nordligere

har **a**. Foran **dd** er der i Grue og Brv. palatalvokal, men konsonanten dental; nordligere **dd**, f. eks. *bra'dd* (n. kant). Af **ll** og **nn** har størstedelen af Grue allerede **ll** og **nn** efter **a**, altså *skallə*, *gam(m)all*, *mann*.

De gamle brydningsvokalsr **ja** og **jø** skyr at danne palataliseret konsonant i efterlyden (pag. 114) på grund af dissimulation, især i syd. Da de sedv. har formerne **jø** og **jø** foran lange dentaler, så forekommer **e** og **ø** heller ikke ellers med palataliseret lang kons.; de fleste ekspl., hvor det kunde ventes udenfor brydningsformerne er jo også enten kulturord eller har kun ny lang konsonant. Palataliseret konsonant forekommer aldrig i rodstavelsen af st. partic. (*fønnin*, *følli*, *sønnin*, *høggin*); da vokalen **ø** der ikke kan antages at være så gammel som palataliseringen, kan denne omstændighed ikke skyldes den samme analogi, men ligesom i *tnllv* rodstavelsens mangel på overlegenhed i aksent under palataliseringsperioden. Medens sedvanlig palatalisering senere er indført, står participiernes faste kreds tilbage tilligemed *annan* > *ā'n*, skønt *mannenn* giver *mā'ŋ* og *grannenn* *grā'ŋ*.

rn (efter andre vokaler end **a**) var allerede assimileret til **nn**, da palataliseringen indtrådte, og deltog derfor i udviklingen, f. eks. *spæ'nnə* (v. sparke); ved analogi inden ordet også præet. *spa'nn*

nd viser sig af eksemplerne (se pag. 52) at have været vaklende i aksenttryk og vokalens længde samt udtalen af **d**; derfor, og fordi nasaleringen (især under det svagere aksenttryk, når vokalen var lang) blev foregreben og holdt vokalen dyb, deltog denne forbindelse væsentlig kun da i palataliseringen, når vokalen var opr. palatal, sjældnere ved **a** og **ø**. Omtrent ligedan er det med **nt** og **ns**. **ld** og **lt** er derimod næsten ligeså hyppig palatale som **ll**, skønt der jo nok findes ekspl. i samme retning som ved **nd**. **rl** kender jeg kun i ét eksp. som palatalt, hvilket vist er tilfældigt. Ved **tt** forekommer palatalform kun som ren assimilation, efter **i**, **ī** og **ū**; den optræder ikke ret langt syd i Grue, men er almindelig, skønt ikke stærkt palatal, i nord i *bi'ttə* (v. binde), *bi'ttə* (f. bytte), *bü'tt* (m.). Ved **ng** er der ikke tale om at gøre konsonanten palatal; den er palatal efter de gamle palatalvokaler **i**, **ø** og sedv. **y**, og så var den vel også før den almindelige palatalisering indtrådte. Men den viser sig at deltage i denne bevægelse ved den måde, hvorpå vokalerne behandles, navnlig derved, at det åbne **ø**, ligesom ved **ŋ**, diftongiseres, f. eks. *hæ'ŋŋə* (v. hænge); *ti'ŋŋ* (n. ting), *t'i'ŋŋə* (f. tyngde).

Et ord med **st** har den samme diftongisering og opfordrer til at tænke på, om der her er den samme årsag, nemlig *hæ'st* (m. hest). Andre dialekters vidnesbyrd kan erholdes, men er vanskelige at udtyde: Lilleelvedalen har altid(?) meget palatalt **s** foran **t** og derfor diftongisering ligeså gennemført af **-øst** som af **-ønn**; men sognet Tyldalen ved siden deraf har, ialfald meget hyppig, kakuminalt **st** (*fa'st*). Det må man ialfald heraf lære, at palatalt og kakuminalt **s** er nærmere beslægtede end kakuminalt og palatalt **n**.

§ 49. Som et modstykke til palataliseringen af **n**, **l**, **d** og **g** som »fortes« efter kort palatal vokal, kan man anse **l**'s overgang til ganehvælvlyd (kakuminalisering), når det er opr. kort og følger efter andre vokaler end **i**, **í** og **øi**. Ligesom ved læbe- og strubekonsonanter (pag. 98, 102, 104, 106) er dette også en assimilation; når tungen stod i en tilbagetrukken stilling, kunde den stikkes op imod ganehvælvet, uden at hele tungelegemet bevægedes, ved blot at bøje spidsen op. Derved opstod først **l̥**. Deraf blev senere **ʃ** ved sammenblanding med **ʃ** af **rð** (som vistnok er sildigere end **l̥**) og formedelst sammensmeltningen af det opr. **l̥** med påfølgende dentalkonsonanter.

Når **l** uden nogen anden konsonant følger efter de noget lave eller tilbagetrukne vokaler, er overgangen til **ʃ** vel gennemført; dog er der enkelte spredte undtagelser. Eksempler på regelen er: *dāʃ* (m. dal), *nāʃ* (f. nål), *hæʃ* (m. hæl), *væʃ* (adv. vel), *mōʃ* (m. møl), *hūʃ* (n. hul), *sīʃ* (m. syl), *þʃ* (m. luftens varme). Den fremmede karakter i ordene *hāla* (v. hale), *sāl* (m. sal)¹⁾, *smāl* (adj.) viser sig deri, at de endnu har dentalt **l**; *skraʃl* (adj. svag, dårlig) synes her lånt med kort vokal og kort kons., hvilken sidste er bleven lang og palatal ved forblanding med vb. *skræʃlæ*, pt. *skraʃl*. Efter oldn. **ø** følger det alm. dentale **l** i de høitidelige ord *sæl* eller *sæll* (adj. lykkelig) og *sællbōt* (f. barmhjertighedsgerning); *spræla* er vel lån fra skriftsprogets ensbetydende **sprælle**. *sæla* (m. sæle) og *tæla* (m. frossen jord) er særdeles isolerede i Solør, idet alle nabodistrikter har **ʃ**; det førstnævnte kommer naturligvis af den oldn. form **sili**, hvoraf endnu i Telemarken *sili*, i Nedenes *sil(l)ə*; isåfald er det regelret, at **l** der bevarer; det er kanske muligt, at en lignende biform har eksisteret af **þell**. Oldn. **é** forekommer ikke i noget ganske sikkert hjemlet eksempel foran **l** i dialekten; men der er jo al rimelighed for, at der er oldn. **é** i *ēl* i *hāʃēl* (f. bygge),

¹⁾ Men gårdsn. *offsaʃ* og *sāʃbærjə* (en åsryg i Hof).

især i Hof tildels *hāʔæʔl*, medens det i det trondhjemske hedder *ēʔ*, *æʔ*, *ǣʔ*. Nordenfjelds kan *ʔ* også findes efter vokaler, som kommer af oldn. *i*; men efter et bevaret *i* også der kun da, når der opr. har stået en konsonant foran *l*, såsom i **Niklas** > *nigʔəs (?) ¹⁾ > *nīʔs* (Nils). *əl* (n.) kan måske væsentlig være kulturord; thi selv opr. oldn. *ø'* synes ikke at være ugunstigt for *ʔ*, f. eks. i *dōʔ* (m. = *døʔll*), *nōʔə* (f. knadetrug). Efter *ā* har mange dialekter på Østlandet *l* i *hāl*, men Solør *hauʔ* (adj.); derimod har Solør mandsn. *pāl*; mon dette ord og det nævnte *sæl(l)* samt på andre steder *hāl* på den tid overgangen skeede, endnu har havt lang vok. + lang kons.? Solør har fremdeles *kålə* (f. »vende« af *hø*), *kåləte* (adj. småkrøllet), af hvilke ialfald det sidstnævnte sandsynl. er en afledning af *kār(r)* og således har *r1*; *kålə* er heller dannet af det andresteds brugelige verbum *kā*, at »vende« *hø*. Flere ord på opr. *r1* ser ud, som om de burde have *ʔ*, idet nemlig *r* bortfalder; men *ʔ* får de aldrig; produktet af *r1* har på ethvert udviklingstrin været holdt ude fra prod. af kort *l* efter de lave eller lidt gutturale vokaler. Det samme gælder sedv. *ðl* og *ld*: *sāl* (m. sadel), *ʔəl* (m. kedel), *fēlə* (f. fiolin), *ələ* (f. firben), *sāl* (n. sold), *kāl* (adj. kold), *kālə* (m. kulde). Af *mēðal*, *mēðl, eller *mēll kommer dog *mæʔdisi* (i Odalen), måske *mæʔdarn* (i Grue), men *mæʔl-bi* (i Åsnes), *mæʔlgarn* (i Hof). At *pəl* (m. pægl) og *spələ* (m. speil) også har dentalt *l*, er derimod uregelmæssigt, da den bortfaldne kons. er guttural; denne uregelmæssighed skyldes den fremmede påvirkning, hvorved de er bleven bragt ind i dialekten, nemlig ved handel.

Foran pag. 98 og 102 blev der givet den regel, at *l* foran labial og guttural konsonant bliver kakuminalt. Dette falder jo i regelen sammen med den her omhandlede forsåvidt, at der altid er vokal foran *l* + lab. & gutt. Men nærværende regel føier også noget mere til; thi efter andre vokaler end *i*, *ɪ* og *əɪ* forekommer der også kakuminalt *l* foran dentale konsonanter og uden følgende kons. De rigtignok lidet udbredte forbindelser *ln* og *ls* bliver således kakuminale i *æʔn* eller *æʔnn* (f. alen), *mjnrnnar* (m. møller), *hæʔs* (m. hals), *hæʔsə* (n. halsring med pigge, for hunde til værn mod ulven), *fæʔske* (f. falaske), *æʔskə* (v. elske, om husdyr, der holder sammen), men *nīls* (mandsn. Nils), *mølskə* (f. en vis ret af ystet melk) jfr. oldn. *milska*; mere fremmed er *pølsə* (f.). Når gammelt *ld* har fået ganehælvudtale, er det formentlig

¹⁾ Det kakuminale *l* (*r*) gør det vistnok umuligt at tænke sig, at *nīʔs* er lånt fra en fremmed form uden guttural konsonant,

altid skeet formedelst analogi; så er det ialfald i verbernes præet., såsom *værdde* (valgte) af *væłja*, medens *sæłde* af *sæłja* har undgået dette. De mere selvstændige tilfælde af *ld* > *rd* i solørsk er *bærdde* (m. byld), *dærdde* (f. svagt sænket dal, hos Aasen *dæld*, sv. *däld*), *hærdde* (f. hulder), *hærdde* (v. stikke sig bort, skille sig fra flokken, om kør på havnegangen), *hærdde* (f. kulde), hvilke, som man let ser, alle kan have analogisk kakuminallyd.

Ved *y* bliver *l* sedvanlig også kakuminalt foran *j*, som i *bvłja* (v. brøle), *hvłja* (v. strømme ned i mængde, om vædsker), *švłja* (v. skylle), *mæłju* (en vis ret af fedt og fladbrød), men efter *i* har man *l*, f. eks. i *søłju*, i nord *silju* (f. selje), *šelja* (v. skille), *vilja* (1. v. ville. 2. m. vilje). *vlja* (f. olje) har *l* som kulturord.

§ 50. Oldn. *g* er bleven labialiseret, er bleven vokalisisk og tilsidst bortfaldet i Åsnes og Våler i forbindelsen *aug* i udlyd og foran vokal, hvor den udtales *æi*, nær *æw*, *æv* eller endog *æb*, f. eks. i *hæi* (m. haug), *læi* (v. bade); ligedan er det med *og* i *tæi* (n. taug), *træi* (n. trug), *fæit* (n. faged), *hærsæi* (n. halsehul), *ettærsæi* (n. en hudsygdom); fra *og* bør man også udgå i *hæu* (m. hu, sind), *hæu* (n. antal af tyve), og *sp(j)eltæu* (n. spiltaug) er ved folkeetymologi forbunden med de samme. De sydlige solørske dialekter, som beholder *g*, sees at have havt samme labialisering derpå, at vokalen i forb. *og* også der er bleven diftong: *trog* > **trög* > *træig*. Hof overfører også den gutturale beskaffenhed fra *u* til den plads, som indtages af oldn. *ð* i forbindelsen *auð*, som udtales *æig*, f. eks. *ræig* (adj. rød), *sæig* (m. sau), *læigæn* (best. m. døden), *æigæn* (mandsn. *Auðunn*), undtagen i pt. af stærke verber (*bæi* bød, *sæi* sydede). I Åsnes og Våler sees også, at denne gutturalisering har hersket, idet adj. som *ræi* der såvelsom i Hof har ntr. *rækt*. Guttural udtale for oldn. *ð* hersker allesteds i Solør i *tügü* (f. hævde, gødselkraft i jorden) af *taða tōðu*; i Dipl. N. forekommer hiatusfyldende *gh* også fra dette distrikt, selv uden opr. kons., f. eks. *Joghar* af *Jóarr*. — Etymologisk ukendt er mig sidste led i *tørfå* (m. agerjord, der er anden gang ompløjet siden den var græsmark, så at den gamle græsstub atter vender opad), som jeg anfører her, fordi det i Helsingland (efter Rietz) hedder *tvorfogu*; for første led jfr. *tørla* f. græsrod i ageren, hos I. Aasen. Adj. på *ugr* har i hele Solør *ü*, nordligst i Våler skal der også findes *æü*, f. eks. *fætaü* (færdig). Overgangen *g* > *v* forudsættes af *dumni*, i nord *domni* (m. naboers bistand

til et større arbeide), som efter sine former på andre steder må antages at have sin første oprindeise fra oldn. **dugnaðr** (I. Aasen).

På tilsvarende måde har **g** været palatalt og er bleven vokaliseret i *krī* (f. & v.), adj. på **-eg** og **-ig** o. fl.

Det er foran pag. 59 nævnt, i hvilke tilfælde oldn. **f** efter vokal bliver vokaliseret og bortfalder, som i *lœi* (n. løv) o. fl. I andre tilfælde er **f** efter de gutturale labialvokaler **ó**, **o**, **ø** gået over til *u*, derfar til **ǣ** > **g** og samtidig med dette til **g** (jfr. Noreen Ark. f. nord. filol. I, 161 ff.), f. eks. i *stügü* (f. stue), *hügü* (n. hoved), *ügiunt* (adv. forkert, fra venstre) af **øfugt**, *ügiunšük* (adj. avindsyg) af **øfund**; *nügg- (g)üri* (best. m. en indsø i Brv.) antager prof. Bugge for at være af et ***nøfurr**; *slög* eller *slög* (adj. sløv) af oldn. **sljór**, akk. **sljóvan** er i Solør enslydende med oldn. **slógr**. Derimod bør man med Ross (N ordb. p. 19) anse *āgar* eller *ajgarhænt* (adv. forkert, især med hensyn til økse- huggets retning) i Brandval for udviklet af **afugri**, **afgri** og ligeledes det i de andre bygder tilsvarende *a'væt-* *avvæthænt* (folkeetymologisk omdannet). En overgang ligesom i de foran nævnte må også antages i *dægøn* (djævelen, i eder), idet overgangen skeede i **djøfull**, *mēn* (tildels) også er indsat i den nuværende form, skønt dens vokal synes at nedstamme fra **ja**. Derimod finder jeg ingen analogi for overgangen **v** > **g** i *svāgöl* (m.? svovel), i syd tildels *svāgar*; dissimulation?

Forbindelsen **ðj** forekommer kun efter palatale vokaler. Det er således en dissimulation, når i denne forbindelse (ikke blot **ð**, men også) **j** altid er bortfaldet, f. eks. i *bþæa* (v. blade) af **bløðja**, *smiü* (f. smidje), *træa* (tredje).

Kap. 22. Vokalers behandling foran labial- konsonanter.

§ 51. Ved labialerne idethele forekommer der af og til labialisering af vokalerne; langt mere indgribende er dog forskellen mellem åbning og sænkning.

Således ved oldn. **p**, når det fremdeles har udtalen *p*.

a optræder dog stadig som *a*, f. eks. *gāp* (m. gab), *þapp* (adj. rask, flink), *nappæ* (v.), *rapp* (n. øieblik); *pāppæ* (1. m. brystvorte, 2. v. die) kan måske være labialiseret fra den meget mere udbredte form

pappe; også det vestlige Sverige har former med tilsvarende vokal (Rietz).

e sedv. > æ, f. eks. *hæpp* (m.), *knæppə* (v. knappe), *skræppə* (v. rose sig), *slæppə* (v. slippe), *tæppə* (v. tillukke), *æptə* (n. æble), *hæptə* [atti] (v. træffe på, gette ret); dog *uheppe* (f. uheld), og (besl. med **kveppa**, fare sammen, hos I. Aasen) i *æ'nn gvepp* (Åsnes) i et øieblik.

i > e, både ved opr. kort **p** som i *grepp* (n. greb), *šəpp* (n. skib), *repp* (n. det hø, som hesten lader uspist), og ved **pp** som i *hæppə* (n. knippe), *knæppə* (v. knipse), *leppə* (f. læbe), *reppə* (v. pakke sig), *tepp* (n. tip); *kłəppə* (v. klippe) har, som viden om, labialisering.

o foran kort **p** i syd > ø, i nord > v, nemlig i *drøpp* (n. dryp) i nord *drøpp*, *grøpp* (n. huling, ujævnhed, f. eks. i jorden, idet tælen går af den, mest i pl.) i syd (lidet kendt), i nord *grøpp*; i syd dog *strōpiñn* (adj. som har sat noget fast i halsen). Allesteds afvigende *oppiñn* (adj. åben) påvirket af *opp*. Foran **pp** er der regelmæssig *å* i syd, *v* i nord: *kråpp*, i nord *krøpp*, *lāppə*, i nord *løppə*, *tāpp*, i nord *tøpp*. Åbningen synes således her såvelsom i søndre Østerdalen at have udvidet sit område, efterat forskellen mellem kort og langt **p** i udlyd var forsvunden i dialekten. Alle bygder har sænkning i *kāpp* (m.), *stāppə* (v.); *hoppə* (v. hoppe) synes således snarere at udgå fra oldn **u**.

q forholder sig som **o** i *kłāpp*, i nord *kłøpp* (f. bro af løse stokke, langs hvilke man går) og *sāpp*, i nord *sapp* (m. sop).

Til **o** og **q** slutter sig de opr. fremmede ord *skøpp* (n. skab, allesteds) og *trāpp*, i nord *trøpp* (f. trappe).

u > ü f. eks. *düppə* (v. dyppe), *knüpp* (m. knop), *sküppə* (f. forklæde eller skørt, når det holdes oppe til at bære noget i), *tüpp* (m. noget fremstikkende, f. eks. enden af en barkvist, af fingrene), *tüpp* (f. høne). Sedvanlig er altså vokalens alfabetiske værdi bevaret ved sin lighed med konsonanten i artikulation; sænkningen er kun indtrådt i *opp* og *oppə* og som sagt i *hoppə*, som måske er særlig påvirket af *opp*.

Foran kort **p** bevises det ved verbet *strüftə*, at den nordlige form *strōpiñn* (= sydl. *strōpiñn*) er af ældre **strupinn*; *strōpiñn* er deraf opstået ved åbning. Således bliver under forudsætning af **u** i rodstavelsen *ø* regelmæssigt i st. ptc. som *drøpi* (dryppet), *krøpi* (krøbet), medens der ellers kun vilde være få eksempler på, at den i st. ptc. så almindelige vokal *ø*, kan være lydlovmæssig fremkommen.

Usikker vokal (i?) er der i *drøpłətt(ə)*, i nord *dreptətt(ə)* (adj. småpletet, som farve på kør); *dråpłta* forekommer undertiden som konavn og må vel have opr. o, men det er måske ikke oprindeligt i dialekten.

Forkortet *ø'* foreligger i *søpłəł* (f. feieskarn).

y > *ø* i *jøpłiŋ* (m. grønskolling), i nord *jřpłiŋ*, *krøpłiŋ* (m. krøbling).

ø' > *e* i *nəpə*.

§ 52. Ved **bb** optræder temmelig konsekvent de åbne former af vokalerne

Således især **a**, som forekommer i ordene *kəbbə* (m. stykke af en træstamme), *nəbbə* (m. fremstikkende odde), *səbbə* (v. gå slæbende), *stəbbə* (m. stabbe); kun i syd *ləbb*, i nord *labb*. Med nyere **bb** *əbbəsə* (f. abc-bog), *stəbbür* (n. stolpebod). **a** forekommer i *kəbbəs* (v. slæes, et spøgende ord) og tildels i *krabbə* eller (sj.) *krəbbə* (v. krybe).

e i *nebb*, i nord *nəbb* og vb. *nebbəs*, i nord *nəbbəs*.

i i *rebbə* (v. ribbe).

o i *dəlbəlt* (adj. dobbelt).

u > *ü*: *kłübb* (m. en ret af blod og mel kogt som en rund kage), *kłübbə* (f.), *krübbə* (f. krybbe), *lūbbiŋ* (adj. tyk, især rig på grene), *stübb* (m.), *stübbə* (m.).

Forkortet *ø'* er rimeligvis labialiseret i *vəlbər* (gårdsn. af **Kuøbergh**); også i Vang på Hedemarken *kvölbər*, men i Lilleelvedalen med ligedannelse *kvübär*, af navne, der har været skrevne på samme måde.

§ 53. Hvor oldn. **f** udtales *v*, har **a** holdt sig som *a*, både som kort og langt, f. eks. *hāvrə* (m.), *lāv* (m.), *kavłə* (m.) *stāv* (m.); *ā'vəl* eller *a'vəł* (m. ildsted i smidje) citeres i de andre bygder fra Brandval som *äv'vəł*, men jeg har ikke truffet nogen, som erkendte, at han brugte den form.

e mest > *æ*: *ræv* (m.), *sæv* (m. græsagtige planter i vand, mest om equisetum, som særlig hedder *saltsæv*), *skræv* (m.), *snæv* (m.), *stræv* (n.), *tæv* (m. lugt), *væv* (m.), men *træv* (n. loftsrum på udhusbygninger), *græv* (n. stor hakke) og *bræv*, i nord *bræv*, som også efter trondhjemske dialekter kan synes at have opr. kort **e**; **f** er bortfaldet og folkeetymologi indtrådt i *ørstə* (n. mundheld, af **ordstef*, her sat i forbindelse med adj.-stammen *stā*, stadig). Foran position har man *æ*: *ævłə* [*sæ*

framm] (v. arbeide sig frem med møie), *hævtə sæ* (v. genvinde balancen), *hævtə* (n. stok til at udrulle fladbrødet). Forkortet *ø* foreligger i *rævtə* (n.), mest i syd, *rēvtə* i nord (n. ujævnt gulv af baghun til at lægge det indhøstede korn på i laden).

i > *e* f. eks. *levvər*, i nord *lēvər* (f. lever), *lēvərən* (m. & n. støi, af *liførni*), *trevtə*, (v. famle, beføle).

o > *u* i *dōvinn* (adj. slap, lammet), *lōv* (n. lov), *skōv* (n. eg. skyven, sedv. gang, gentagelse), *skrōv* (n. noget tomt og åbent), men *hāv* (gårds- og præstegeldsnavn, Hof); sænkningen er formodentlig overført fra stemmeløs efterlyd i gen. *Hofa*, f. eks. *hāfsāktən* (Hof præstegeld); i Elverum, hvor det ikke er sognenavn, har man *hæv*¹⁾; sænkning har man også i præp. *ūvər* (af *ofr* eller *lānt*?).

ø forekommer kun i gårdsn. *grōva* (best. fem.).

u: *siuvəl* (n. sul), i nord *sēvtə*, *kniuvtə* (støde, stange, særlig om den, som ingen horn har).

ø > *u* i *sūvər* (v. pr. sover), men > *ø* i *ōvrə* (komp.) og *øfst*; her bør også nævnes de nyere ord *høvəl* og *støvəl*.

y > *u* i *kļōv* (f. kløv), hvortil også *kļōvər* (m. kløver i kortspil) slutter sig, medens foderplanten, hvis navn er nyere i sproget, endnu hedder *kilōvər*.

Af de lange vokaler optræder *ø* regelmæssigt i *nēvər* (f.), *ōrtēvə* (f. ørefigen), men i andre former i *jēv* (adj. gæv) og *ōvənti* (f. eventyr); *ø* regelmæssigt i *nōvər* (adj. knap, karrig). Oldn. *rauf* har, som i de fleste egne med en højere materiel kultur, fået en uregelmæssig form ved vekselvis optræden af snerperi og cynisme og hedder *rōv*.

§ 54. Et *f* efter vokal er jo af meget forskellig oprindelse, men svarer dog sedv. til et gammelt *p* eller *f*. Vokalbehandlingen skulde ventes at være sænkende, da der ikke er nogen sandsynlig grund til vokalforlængelse.

Ældre *a* er da også *a*, f. eks. *klaffə* (v. passe, slå ind), *krafsə* (v.), *saft* (f.), *skaft* (n.), *tafsə* (f.).

ø > *æ* f. eks. *gļæfsə* (v. snappe, også bjæffe), *hæfte* (v. være til hinder), *læfsə* (f. lefse), *træffə* (n.), *væfs* (m. hveps), *væft* (m. islet); dertil slutter sig *træft* (f. dragt).

¹⁾ Jeg gengiver Elverums lyd med *æ* til forskel fra Solørs *u*, fordi den ligger længere fremme, har mere karakter af *æ*, men den solørske af *a*; dog vil jeg ikke benægte, at det udenfor sammenligningen med solørsk vil være nøiagtigere at bruge *u*.

i mest > *e* såsom i *dreft* (f. drift), *reft* (f. rift), *skreft* (f. skrift) eller labialiseret *skrøft*; altid *skrøfta* (v. skrifte), *røfta* (n. større stykke, mest om tøj eller jord) af **ripti**.

o forekommer som *o* i *ofta* ved indflydelse fra stamordet *op(p)inn*, som *d* i *åfta* (adv.), *skåfta* (v. forsømme arbeidet, gå ledig), *åfra* (v.); mere hjemmehørende i dialekten, men stridende mod åbningstheorien, er den åbne vokal i *løft* (n. loft) og *skøft* (n. hale på fugl), som dog måske har **ø**, nemlig som et n. pl. **skøpt** af **skapt**, n.; endvidere den førnævnte sydlige form *strøfta* (v. få i vrangstrube).

u > *ü*, f. eks. *düfs* (n. dusk), *lüft* (f. lugt), *slüffa* (f. en slags slæde), *sküff* (m. skuffe), *strüfta* (nordlig form for *strøfta*).

y > **ø**: *drøfta* (v. rense korn for avner og urenhed ved rystning), *høfs omm* (v. pynte, sedv. figurlig: tugte), *køft* (f.), *løfta* (v.); *jøft* (f. støv) hedder i nord *jift*.

§ 55. Hvor **f** nu er gået over til **m**, er åbningen mere forklarlig, men forekommer kun omtr. i samme omfang som ved **v** og **f**.

a > **a**: *hamn* (f.), *namn* (n.), *rammsvartt* (adj.), *rammsaia* (gårdsn. = ***Hrafnsøy**); til isl. *kvafna* svarer *kvåmn* (v. kvæles), som således måske udgår fra **á**, men vel hellere har sent labialiseret vokal.

e > **æ**, f. eks. *næmn* (v.), *stæmn* (v.); oldn. **svefn** har labial vokal, i syd *svømn*, i nord *svøm* eller *søm*, men der er vokaludviklingen formodentlig udgået fra **o**.

i > **e**, f. eks. *lemn* (v. levne), *remn* (v. revne).

o er meget ujævnt; åbent er det i *dømne*¹⁾ (v. blive slap, af adj. *dövin*), *søm* (v. søvne); hertil kommer i syd *dømni*, i nord *domni*, forvanskning af **dugnaðr**; *omn* (m. ovn), synes at være et af de mange ord, hvis vokal er behandlet i overensstemmelse med gammel lang vokal, fordi den stod i fremlyden; **o** kunde dog måske her svare til oldn. **u**, skønt intet eksempel på **-ufn** > **-omn** er mig bekendt, hvis man ikke skal regne det nævnte *domni* derfor.

Vokalbehandlingen foran gammelt **m** omtales senere kap. 26 ligesom den ved andre nasalkonsonanter.

¹⁾ Hedder også *døvne*.

Kap. 23. Vokalers behandling foran konsonanter med tungespidsartikulation.

§ 56. Ved kakuminaler opstaaede af oldn. **l** kan påvirkningen på vokalerne, formedelst disse konsonanters særegne beskaffenhed, antages at være ikke blot åbning, skønt omstændighederne også er gunstige for den, men også assimilation med konsonantens tungestilling. Denne assimilations virkninger synes at være, at vokalen nærmer sig »mixed« artikulation, idet palatale vokaler bliver mere sænkede eller tilbagetrukne, de bagre mere palatale.

Oldn. **a** bevares i regelen som **a**, når der ikke følger en anden konsonant efter **l**, f. eks. i *dāl* (m. dal), *fāl* (adj. tilfals), *fāl* (m. hultange ved forskellige jernredskaber), *skāl* (n. skal), *svāl* (f. svalgang) o. fl. Undtagelser er *gælinn* (adj. gal, urigtig), hvor den palatale vokal kan komme fra den synkoperede form *gærnnā* i plur., *svælt* (adj. sval), som mest bruges i ntr. *sværlt* og kan have sin vokal fra denne form, *ælin* (m. ? alun), og muligens vendingen i *væltā mē* (med iblandet; undertiden), hvis nemlig *væltā* er dat. af oldn. **val** n., som rigtig nok også —, men sedv. også kun i faste talemåder — forekommer i formen *vāl*; udtr. er temmelig udbredt i Hamar stift (f. eks. både i Trysil og i Land), men jeg har ikke truffet det noget steds, hvor en overgang **vale** > *væltā* synes regelmæssig. Efter Rietz pag. 789 forekommer det i Vermland og Østergötland; hvorledes formerne (**valē** og **vālē**) der er at forklare, kan jeg ikke dømme om.

Når der følger kons. efter **l**, er overgangen **a** > **æ** gennemført undtagen for præt. *skālū*, som holder sig ved overensstemmelse med sin bøjningsklasse; ellers f. eks. *hælm* (m. halm), *hælv* (adj. halv), *hælj* (m. bregne) af ***tjalgr**, *ærn* (f. alen), *hærs* (m. hals). For *ærnakkā* (f. almanak) er det vel så almindeligt at sige *ānakkā*, *ārnnakkā*. I *švlt* pl. *švltvā* (adj. selv) er der udgået fra **o** (i dat. *sjōlfum*).

e foran **l** bliver også til **æ**, f. eks. *hælt* (adv. ihjæl), *hælj* (f. helg), *šæltā* (n. »nøddeskal«, om små både), *stælp* (n. hindring, besvær), *vælt* (adv. vel), *ælv* (f. elv). Da vokalen således aldrig kan sees labialiseret, må det antages, at solørsk *durdd* (f. liden dalsænkning) ikke svarer til Aasens **dæld**, svensk **däld** i henseende til sin vokal, men er en mellemform mellem dette ord og Aasens **döl**, f.; ligeledes må man ved vb. *mägastnlpā* (vende et barn med hovedet ned og benene op, hvorved

indvoldene antages at komme i uorden) antage et afledet ***stolpa** og ikke en form svarende til sv. **stjålpa**.

i foreligger kun i *stølk*, i nord *stælk*; også foran **r** skal vi se, at behandlingen af **i** dels går gennem **y**, som allerede i senere oldnorsk er almindeligt, og dels gennem **e**.

o > **v**, f. eks. *bv̄t* (m. bul, hoveddelen modsat lemmerne), *h̄v̄t* (n. hul), *k̄v̄t* (f. kul), *fv̄tk* (n. folk), *gv̄tv* (n. gulv). I *skū̄tir* (f. pl. skyllevand) er måske vokalen forandret fra **o** ved tilsigtet harmoni med **i** i endelsen; jfr. at Eidskogen har *skǣtir*¹⁾. Forresten står der mod oldn. **o** **ø** i nogle ord, nemlig *kø̄tv* (m. et slags pil), *ø̄tm* (adj. olm) og måske i *sø̄tkø* (v. søle med en farvet vædske) — hvilket jo stemmer med produktet af oldn. **u**.

q > **v**: *m̄v̄t* (m. møl), *bn̄tk* (m. 1. skillevæg, afdeling; 2. bule); ligeså ved brydningsvokal i *fj̄v̄t* (f. fjæl), *m̄j̄v̄t* (n. mel), *m̄j̄v̄tk* (f. melk). Fra **q** bør man måske også udlede *sm̄v̄t* (n. larm) som opr. plur af ***smal** (n.); dog kan det også være aflydsformen ***smol** (også i dialekten selv findes både v. ***smala** og ***smola** med lidt forskellig betydning). *ǣllsm̄v̄t* (n. hvad der lægges til ilden på én gang) har opr. havt **-mál**, hvor andet leds vokal er svækket ved akcentsvagthed; formentlig er det ligedan med *v̄m(m)v̄t* (n. vadmél) af **vaðmál**.

u > **ø** i *dø̄tpø* (f. pyt), *kø̄tp* (m. kulp), *ø̄tv* (m. ulv) og med forkortet **ú** *ø̄tkø* (f. slim på bedærvede levnetsmidler, af adj. *ū̄t*, bedærvet). Adj. *gū̄t* kan ikke sikkert vise, om det udgår fra lang eller kort vokal. Den alfabetiske repræsentant for kort **u** er derimod bevaret i *hūr̄d̄r* (f. hulder), *hūr̄d̄rø* (v. gå for sig selv, stikke sig bort, om kørne på havnegangen).

y > **v**: *fv̄tj̄ø* (n. & v. følge), *m̄j̄v̄r̄nnar* (m. møller), *v̄t* (m. varme i luften).

En vis påvirkning fra konsonanten på lang vokal kunde der måske være i *h̄v̄t* (adj. glat) i forhold til **háll**; noget mindre sandsynligt i *gv̄v̄t̄ø*, som vel ikke er det samme som **gnaala** hos Aasen (se foran pag. 86). Lidt begunstigende for oldn. **ú** i forhold til **ó** viser dialektens **t̄** sig ved formerne *sū̄t̄ø* (m. såle), *skū̄t̄ø* (m. skole); også fremlyden virker for **ü** i *jū̄t̄* (n. pl. & f. s. jul), *jū̄t̄* (n. hjul), *šū̄t̄* (n. skur).

ȳ holder sig i *sī̄t̄* (n. syl).

¹⁾ Eidskogen har også et interessant adj. *svǣl̄inn*, i betydn. identisk med Solørs *str̄v̄p̄inn* (halvkvalt af noget, der sidder fast i struben). Formelt må det vel høre til **svelgja**. Skal det anvendes på *l̄ē̄tr sem solginn sé*, Hvm. 32?

ø' holder sig i *dælə* (f. langagtig fordybning), *hæł* (n.), *pælə* (v. stræve), *ræł* (n. kvas, der har drevet på vand), *spæł* (m. kort hale f. eks. på geder), *træł* (m.).

ø' > v: *döl* (m. døl), *nölə* (f. stort knadetrug), *völə* (f. mængde), hvortil *sölə* (f. & v. søle) vel er en senere tilslutning. Formodentlig er der ø' i gårdsn. *jōsta*, *Gjolustadum* R. B., *Gølistada* D. N. IX, 462.

§ 57. Vokalernes forhold ved gummekonsonanter, der er bevarede som sådanne ligner meget det ved ganehvælvlydene.

a bliver dog ofte til æ også foran enkelt r. Altid har man a i *bār* (n. bar), *kār* (n. kar), *pār* (n. par), *rār* (adj.), *snār* (n. tæt træ-klynge), *skār* (n. tande), *stār* (m. stær), *vār* (adj. sky, forsigtig), *vāri* (adj. opmærksom på). Adj. *klar* hedder alm. *klær*, altid i ntr. *klærł*; *snār* (adj.) er meget almindeligere end *snær*, men i kompar., især i nord, *snærərə*; når man i syd har *kvær* (adj. stille) og *kværa sæ* (lægge sig til ro) og i nord *kvār* og *kvāra sæ*, kan det være af forskellige grundformer. *villfæriñn*, pl. *villfærñə* (adj. forvildet) stemmer nøie med *gæłiñn* foran. *mæri*, *mærił* og *mærja* er temmelig forældede former af de tilsv. kvindenavne med a — *mærił* er dog neppe bleven erstattet med nogen nyere form. Kvindenavnet *kāri* har altid a.

Ved **rr** er der altid æ, som i *nær* (n. nar), *nærə* (v. narre), *hærr* (m. harr, en fisk, *thymallus vulgaris*), ikke at tale om dem med oldn. ja, f. eks. *hær* (n. busk).

Når der efter **r** følger guttural eller labial, går a næsten altid over til æ, f. eks. i *færja* (m. & v. farve), *spærrkə* (v. sparke), *værm* (adj. varm), *ærm* (adj. arm), *ærv* (m. arv). a er dog ved bøjningsanalogi bevaret i *varrp*, præf. af verbet *værrpə* (lægge æg). En særegen forklaring til nogle tilfælde, hvor dialekten har a for æ, finder man deri, at r med følgende dental står på overgangen til at danne kakuminallyd og derfor dels har antaget, dels står på overgangen til at antage den vokalbehandling, som gælder foran **r**-kakuminaler (§ 76). Således i *marłtñə* eller *marłłñə* (m. marked), hvor **rkn** enten gik over til **rtn** før overgangen **ar** > *år*, eller, og snarere, *år* gik tilbage til *ar*, såsnart stavelsens efterlyd følte nærmest beslægtet med den i *svarłł*. Lignende forhold indvirker ved navnene *lārř*, *arłł*, *marłłin*, *kārñ*, *mārñ*, skønt de, som her betegnet, i Brandval kan, og efter mit skøn pleier, udtales med gumme-, ikke med ganehvælvlyd og altså kan siges at have »ny berøring«. Overgangen foregår endnu i mandsn. *ārñə*, især i syd undertiden *ærñə* og kvindenavnet *marłłə*, især i syd undertiden *mærłłə*.

Ordet **var*, *vør* (n. beskyttelse) forekommer måske i tre former, i syd *vār*, i nord *vēr* i bet. overtræk f. eks. *ðinnvēr*; den tredje form *vā(r)* i *vāršār* (f. pl. fjæle med vidjer, til at holde læsset fast på slæden) indeholder formodentlig én eller anden folkeetymologi.

ø mest *> æ*, f. eks. *šær* (n. bar klippe), *værfār* (m. svigerfader), *tvær* (adj. tver), *værra* (adj. komp. værre); med *e* i *hēr* (f. bær), *ær* (v. pr. er), *ēr* (n. ar), sj. *ær*, i nord *vēr* (n. overtræk).

i foran *r* + kons. og langt *r* har tre forskellige udviklinger. Den allerede i oldnorsk almindelige overgang til *y* foreligger foran nu udtalt *r* kun i *børj* (adj. selvtilfreds, stolt) af *birg(r)*, *børkjā* (gårdsn. af oldn. *birki*) og *børkjā* (f. birkesaft, et **birkja*). I de aller fleste tilfælde har dialekten *e*, hvorved dog er at mærke, at *r*'et ofte nedstammer fra oldn. *ð*, såsom i *derrā* (v. dirre) af **diðra* (Bugge, Ross), måske i *ferrā* (v. fare forvirret omkring) måske af et **fiðra*, se Ross under *fiðra* og *firra*; jfr. også isl. *vitfirring* (sindsforvirring, Fritzn.¹); *lerrkā* (v. lirke), *þerrkā* (v. knirke), *þerrkā* (v. pirke). Endelig forekommer også *æ* af *i* foran *r*, nemlig i *þærrkjā* (f. kirke) — påvirket af danskfødte præsters udtale? — og mandsn. *bærjār* (Birger), ntr. *værrkjā* (virke, stof, hvoraf noget skal forarbejdes), *værrkā* (m. dæmning), disse tre ved folkeetymologi fra *bærj* (n.) og *bærja* (v.) samt *værrk* (m.) og *værrkjā* (v.).

o > v: *fūr* (f. fure), *kamfūr* (m.? n.? kamfer), *krestafūr* (mandsn. Kristoffer), *gūr* (n. tarmindhold), *snūr* (f. næseslim), *spūr* (n. spor), *kvørp* (m. korp), *norja* (best n. Norge), *vre* (m. orhane), *orm* (m. orm), *orv* (n. orv). Et **glor* synes der at foreligge i gårdsn. *Glorvik* (R. B.), nu *glōrvika*. *bār* (m. liden naver), som forekommer i syd, har således sin vokal fra vb. *bārd*; i nord *būr*. I *skorttñā* (v. afskalle, *< skorpna*) og *storttñā* (v. storkne, oldn. *storkna*) er vokalerne skebne bestemt ved den gamle konsonantforbindelse (*rpn*, *rkn*) ikke som i *marttñā* ved den, som nu findes i ordene. Også ved *rs* viser vokalen, at udviklingen ikke hører sammen med den ved kakuminaler af oldn. *r*, idet man har *horrssā* (v. le med kådhed) af **horsā*, *korss* (n. kors) — thi det er ikke inden dialekten, at adj. *morssk* har fået sin vokal. En form, der synes at svare til ældre *u*, forekommer i *hørk* (m. kork), *tørv* (f. tørv) samt i *dorm* (m. døsighed, søvn).

q > v: *børk* (m. bork), *hørk* (f. vidjebånd), *vørpār* (f. pl. en opretstående vinde til at rende garn på), *spūr* (m. spurv), *stūr* (f. star-græs). *agnōr* (f. modhage) af oldn. *agnor* står således alene i henseende til den behandling, som *q* har fået i sidste sammensætningsled — i Gudbrandsdalen er derimod *o* og *o* almindeligt. Oldn. *qrn* pleier

nu sedv. behandles, som om det havde *ø* i oldn. Solør har *ørn* (i Brv., nordligere sedv. *ørn*); om det svarer til *o* eller *ø* kan ikke sikkert sees; det unge lånord dansk *hjørne* hedder nemlig *jörn*.

u > ø: *hørpə* (f. gammel, styg, sjusket kvinde), *hørpə* (v. sy løselig sammen), *hørv* (m. hob, mængde), *kørr* (v. kurre), *kørv* (m. enslags pølse, forældet), *lørv* (m. lurv), *mørre* (v. knurre), *mørv* (m. uanselig person), *pørre* (f. purke), *skørv* (m. skurv), *snørpə* (v. snurpe), *snørre* (v. snurre), *sørre* (v. surre), *tørre* (v.); men adj. *tør* synes således at udgå enten fra **porr* eller **pyrr*.

y > v: *dør* (f. dør), *før* (adv. før), *mørre* (adj. mørk), *sørjə* (v. sørge), *sørpə* (f. sørpe). Præp. *tyrir* hedder (i temporal og lokal betydning, ellers *før* af *for*) *førə*, sj. *førə*, deraf *føklə* (n. forklæde) i syd *føklə*.

Af de lange vokaler optræder tilsyneladende *ä* som *äi* i *lamm-käirə* (m. uld af lam); de andre er regelmæssige, således også *år* (n.); men i nord bruges sedv. adv. *iør* eller *ijør* (iår). *ø* holder sig sedvanlig som *æ*, f. eks. *tærə* (f. & v.), *tærə* (v.), men *> e* i *nær* eller *nērə* (adv. nær); i *hørşål* (n. kornsigte) synes der at være folkeetymologi (med *høt* hul), for **hærşål*; *hør* og *par* følger hinanden, i Våler og tildels i Åsnes *hær* og *dær*, sydligere *hēr* og *dēr*, formodentlig efter *hær*. *ei* *> e* i *ēr* (m. kobberrust), i Brv. også *errə* (f.) og v. *ērə*, Brv. *errkne*. I Våler, tildels i Åsnes, også *e* i andre ord såsom *lēr* (n. ler), *mēr* (adj. komp. mere), *fłēr* (adj. komp. flere). Lignende forhold er der ved oldn. *øy*, hvoraf man allesteds har *hørə* (v.), *hørə* (v.), *ørə* (n.), og i Våler også *mør* (adj.) såvelsom *šør*, hvor de andre (ved påvirkning af *mäir* eller ved naboopposition mod Østerdalen + Våler) har *šöir*. Oldn. *yr yr* lever f. eks. i *irłit'n* (i syd), men *ørłit'n* i nord (adj. overmåde liden); i betydn. lig præfikset er adv. *irə*, *irandə*, *ørandə* o. fl.

§ 58. Ved *ö*, som er bortfaldet i dialekten, kan man ikke se, om vokalens forandringer står i sammenhæng med dettes artikulation eller med stillingen uden følgende konsonant — en stilling, som jo ellers er urepræsenteret af kort vokal i betonet stavelse.

Af oldn. *a* har Tønset og Lilteelvedalen høit *a* eller endog *ä* i *glä* (adj. glad), *bä* (v. bade). Solør har derimod enstemmig *bā* (v.), *glā* (adj.), *stā* (hen, afsted), *sprāle* (v. sprade), opr. **sprādla*, jfr. oldn. *spraþka* (Bugge). Dog bør anmærkes, at til oldn. *baðstofa* svarer *bæsti* (f. tørkehus for korn), og overgangen *a > æ* forekommer ellers

ikke foran *st.* *błērə* (f. blære) synes altså at være lån fra kultursproget, ikke udvikling af oldn. *blaðra*.

e > *e*: *glēa* (f. glæde), *mē* (præp. med), *lēr* (n. læder), *vēr* (n. veir); hermed bør også sammenstilles *bēra* (adj. komp. bedre) af *betri*, dog i Våler *bærə* og allesteds *gū bærə dæ* (Gud bedre dig) og lignende vendinger.

i > *e*, f. eks. *lē* (n. led), *mēnætt* (f. midnat), *nērə* (adv. nede), *smē* (m. smed), *tēnə* (v. optøes, af *piðna*), *vē* (m. ved); derimod er der *i*, hvor **ð** er assimileret med **d** eller **t**, som i *miðda* (m. middag), *miðn* (best. m. midten).

o > *ø* i *bø* (n. bud), *mø* (n. smuler af halm, træ og lign.), *sø* (n. kødsuppe), *løinn* (adj. lodden), *båas* (v. varsles, bebudes) og *trå* (v. træde) har således åbenbart havt sine vokaler udviklede gennem lige-dannelse.

q > *ø* i *lōa* (f. hølade), *stø* (f. landingssted). *slōra* (v. gå uskottet hen) kan være af oldn. *slōðra*, som ved det gamle sporadiske bortfald af **ð** (Bugge, Arkiv II, 244 ff.) f. eks. i *Goðrøðr* > *Górøðr*, kunde blive **slōra* (mere regelmæssig udvikling af *slōðra* er der i Selbus *slør*, gå og slænge, være doven, Holtålens *slōra*, trække benene efter sig); men det kan også være en anden afledning med opr. lang vokal og uden **ð**, smlg. i mnt. subst. »*Slor* — langsamer, trækker Gang»; »*den olden sloer* — den alten Schlendrian« (Schiller = Lübben).

At oldn. **o** i *å* af *ok* og *d* (hvad) af **hot* ikke har den samme vokalovergang som **o** og **q** foran **ð**, ser besynderligt ud; at de er svagt aksentuerede, synes ikke at være grunden.

u > *ø* i *sø* (adv. syd), men vokalen er bevaret (tidlig forlænget) i *gū* som høitideligt ord. *gulloksta* (pladsn. i Grue) synes således at svare til *Goðleikr*, ikke *Guðleikr*.

y > *ø*: *rø* (v. rydde), *stø* (v. støtte); afledningerne *rønnin* (m. ny-rydning) *stønnin* (m. støtte), kan måske have sin vokal fra opr. **u**, måske også fra stamverberne; ligeledes *rolla* (navn på smågårde eller pladse på etpar steder), hvis det er stivnet best. dativ af et **ryðill* — stivnet best. dat. m. bruges ikke sj. i gårdsnavne, navnlig altid *høða* (Kølen).

øð forekommer stadig i formen *e* f. eks. *brē* (v. brøðe), *kļē* (v. kløðe).

§ 59. De tilfælde, hvor postvokalisk **i** hverken bliver palatalt eller kakuminalt, er enten sådanne, som danner tilsyneladende vilkår-

lige undtagelser fra reglerne om disse overgange, eller rækker af ord, som kun i den sydlige afdeling af dialekten mangler palataludtale. Sammen med disse bør også nævnes de former, som kun har postvokalisk *l*, fordi konsonant foran *l* er assimileret.

a er altid bevaret foran kort *l*, f. eks. i *sāl* (m.), *smāl* (adj.). Allesteds går det over til *æ* i *sælmə* (f. salme), *tællək* (n. tallerken). I Brandval er **ll** ikke palataliseret efter oldn. **a**; almindelig har man også der **a**, f. eks. *skallə* (m. hjerneskal, sedv. hoved). Som forældet forekommer det dog også, at **a** foran **ll** går over til *ä* der; for at forhåne en bestemt grænd, hvor denne udtale har holdt sig længe, citerer man: *ʃsäriŋa tog päŋna ä hlü män i skäln, så də skräpp*¹⁾ i *skälla på män'na*. Endnu er det temmelig udbredt i Brandval at sige *hällvöt* for *hallvöt* (mandsn. Halvor), og denne form er den eneste brugelige i stedsnavnene *hällraštiia* (Halvorsstuen) og *hällvašinsbærjə* (Halvorstjernberget²⁾).

e forekommer tildels i formen *e*: *elləs* eller *helləs* (adv. ellers), *velliŋ*, i Brv. *villiŋ* (f. velling), og med opr. **rl** *elliŋ* (mandsn. Erling); *ellann* har jeg stødt på en enkelt gang. I andre ord har man *æ*: *hællsta* (gårdsn. Hellestad i Hof), *hællvəta* (n. helvede), *jěsæl* (m. gesell, vandrende håndværkssvend), *mællbi* (gårdsn. i Åsnes. af **mødal** eller **møll(um)**); *läll* (alligevel) i Brv. medens de andre bygder har det endnu mere uregelmæssige *læʃl* — uregelmæssigt, hvis ordet, som man antager, er sammentrasket af **alligevel**. Dette ord er således i Brandval forløber for de vingerske dialekter, som diftongiserer foran **nn**, men ikke ved **ll**, undtagen Mo, det nordligste sogn i Odalen; Østmarken i Vinger diftongiserer **e** (*kræʃl*), men ikke **o** (*möll*, muld). — Forkortet **é** forekommer i v. præet. *helt* eller *hell*, *hølt* eller *høll* (holdt), smlg. f. eks. **høldo** D. N. V, 374 (Vinger 1396), **høllø** II, 1003 (Eidskogen 1498) og IX, 462 (Brandval 1506 eller 1496); i nord med palatal og diftongisering; pt. part. deraf *helli* eller *hølli*. Jeg tror også at have hørt præet. *føll* (faldt) i syd, i konjunktivisk anvendelse (*om də føll sæ så fvr də*, om det faldt sig så for dig), men har ikke fået det bekræftet i de senere år.

Forkortet *æ* forekommer i *sællbət* (f. barmhjertighedsgerning), *likə sæl(l)* (adj. ligegyldig); forkortet **el** i *hælsə* (v. hilse), *hælsə* (f. helbred), *hællbrigd* (adj. sund, frisk).

¹⁾ Var. *sä də smüll ä də skrüll*.

²⁾ Det synes kun at være finner, som siger *hæʃtrakinsbærjə*.

Oldn. **ja** og **ge** bliver i syd *je* foran **ll**, **ld**, **lt**, og **ke** bliver *ķe*; i nord bliver undertiden **l** palatalt og vokalen således diftongiseret. Allesteds har man *fjell* (n.), *ķellar* (m. kelder), *šella* (adv. sjelden); i syd også *bjella* (f. bjelde), *jell* (m. et slags hylde, *hjaall(r)*), *jella* (v. = *gelda*), *jella* eller *jellja* (v. = *gjelda*), *ķella* (f. *kelda*), *ķeltriγγ* (m.), *spjell* (n.).

i > *e*: *bel* (n. et stykke, især af en ager eller en skov, når det i beskaffenhed er forskelligt fra det omliggende), *bellæt* (n. billede), *ķelliγγ* (m. kid), opr. *kiðling(r)*, *pella* (f. pille, smule), *šell* (n. skille), *šelliγγ* (m. skilling), *spelle* (v. spille), *spellkåmm* (n. spillem); *jellær* (n.) og *jellræ* (v. gildre) har i nord *i* og palatalt *l*. *sillvatnæ* (best. n. s.), et tjern eller en evje af Glommen i Grue, synes altså ligeså lidt ved ordets form som ved sin egen beskaffenhed at hænge sammen med **sil** eller **sæl** i nordsvenske stedsnavne, smlgn Nordlander, i Sv. landsm. II, nr. 6; der er nemlig ingen stryg eller fosser på lang afstand. *silkæ* er for fremmed til at forandres; *mølskæ* (f. en vis melkeret) og *søll* vidner for, at **l** kan have en vis evne til at labialisere *i*; mindre sikkert kan noget tilsvarende udledes af *hølt* og det palataliserede *sæʎlda* (solgte).

q forekommer foran **ll** i de nordlige ordformer *bjøllæ* (f. bjelde), *spjøll* (n. spjeld); ved **l** i *øl* (n.).

Oldn. **o** forekommer foran **ll** etc. i nogle st. pt. ptc. som i dial. hedder *vølti* 'væltet', *svølti* (sultet), *svølliγγ* (svulmet), *følliγγ* (falden); de giver stærkt indtryk af at have fået denne vokal ved analogi alene. *gøllæksta* af **Goðleika-* er nævnt foran. Gen. af *Róaldr* er snarere end gen. af *Hrólfr* ¹⁾ første led i gårdsnavnet *røllsta* (i Brandval). Fremmed **o** har man i *søllätær* (m. soldat): folkeetymologi: **sold** > *søll*?

Ved *ü* mangler, ligesåvelsom ved *a*, i Brandval den diftongisering af vokalen, som der træder helt i stedet for konsonantens palatalitet. For dette præstegeld kunde man derfor her opføre endel ord, der opviser *ü*, medens man efter de i oldn. sedvanlige lydforhold skulde vente **o**. Flere eksempler, der tyder på en noget større udbredelse af kort **u** i dialektens stamsprog end i normal oldnorsk, er omtalte i det foregående, rigtignok også nogle, der henviser på oldn. **o**, hvor den oldn. normalortografi har **u**, såsom *hug(r)* : *hou*, *bul(r)* : *būʎ*; *pur(r)* > *tör*. Sådanne brandvalske ord, der har *ü*l(l), såsom *svüll* (m.), *smüilt*

¹⁾ Om man går ud fra, at *Róaldr* gik over til *Ráldr, så vil det være langt mindre urimeligt, at forkortet *á* behandles som **o** (= *brátt* > *brøtt* pag. 139), end at *lfs* gav dentalt *l* + *s*. Denne oprindelse er da også næsten bevislig derved, at gammelt *Róaldstad* på Fron er gået over til *rællsta*.

(m.), *biilt* (m. nav i hjul), *skiilt* (m. skolt) har dog altid samme vokal, som der, hvor *l* bliver palatalt — ligesom det også ellers ved høje palatalvokaler viser sig, at manglen på nuværende palatalitet ikke har haft nogen virkning for foregående vokals bevarelse (som høi); men de få forskelligheder, som *jellrə* : *jillrə* (v. gildre) tør antages at bero på, at man i syd aldrig har haft palatal konsonant i ordet.

Overgangen *y* > *ø* i *pølsə* (f) kan måske være foregået inden dialekten.

Ligesom foran *r* forekommer der også ved *l* *ø* for *ei* i Åsnes og Våler, således stadig i *həl dəl*; derimod har jeg ikke engang i Våler hørt *ē* i *æul* (f. fure, nemlig den høvlede fure i kanten af et bord, hvori en fremspringende kant af et andet skal indfældes), *væul* (f. feil, sprække, navnlig i en bøssepipe).

é tildels (ved naboopposition) > *æi* i *æul* (f. byge), især i Hof.

§ 60. Ved *n* mangler som sagt den overgang til kakuminal som findes ved *l*. Men foruden de to anledninger til indvirkning på vokalen, som *n* har tilfælles med *l*, ved sin stemmelyd og ved sin tungeartikulation, så har *n* også en tredje i sin nasalitet. Den sidste virker som bekendt sænkende, palataliteten diftongiserende og sammenlignet med andre stillinger hævende. Da jeg ser nogle få eksempler på åbning, hvis sidste årsag jeg sætter i stemmelyden, omtaler jeg disse på dette sted som en tredje afdeling, sammen med andre tilfælde af *a* og palatalvokaler foran dentalt *n*.

a forekommer ved følgende tungespids-*n* især ved følgende enkelt *n*, *nd*, *nt*, *ns*; således altid *grān* (f. gran), *vān* (adj. vant) og lignende ord, se dog om pl. med *æ* p. 75 og § 82, om dem med *and* og forlænget vokal, som *ān*, *sān* pag. 52, medens andre som *laŋn* har palataliseret *n* på de steder i distriktet, hvor sådant idethele forekommer. I Brandval skal man have haft palatal vokal foran *nn* f. eks. i *mānn*, *pānnə*, men jeg har ikke fundet sådanne levende rester deraf som ved 11¹⁾. I Odalen siges det, at denne udtale findes, men også meget tilbagetrængt. Brandval har altså *mann*, *pannə* etc.; Grue og Brv. har *jann*, i Grue tildels *jaŋn* (n. jærn). Distriktet idethele har altid *-ant* uden palatalitet, f. eks. *fant*, *kant*, *vante* (v. mangle), *hantirə* (v. håndtere) — Hedemarken og Elverum har palatalitet og høi vokal der. Ved *ns* er der palatalitet i *daŋsə* (v), medens den mangler i *vanskə* (v. forsmå, sedv. om mad);

¹⁾ Måske dog *brännvüt*, nordligere *braŋnvaŋ* (**Branduolum** R. B.).

åben vokal er der sedv. i *gænske* (adv. temmelig) og *hænske* (m. handske) (lidt sjældnere i syd). Det er neppe et lignende tilfælde, man har i *æ'nsə* (v. æhse), men snarere skriftsprogets form lånt og tildannet.

e forekommer som *e* i *fennšön* (best. m. en indsø i Brandval), *dennə* (pron. denne), *denna* (pron. hin), *hennər* (pron. hende), *penn* (m. pen). Forkortet **é** > *æ* i *lænsma'nn*. Ved **e** får sedvanlig også **nd**, **nt** og **ns** forganelysten, som i *stæ'ndi* (adv. bestandig), *væ'ntə* (v. vente), *læ'nsə* (f. lænse); dog forekommer der også *æ* uden palatalisering af langt **n** f. eks. i *svænske* (m.) og *pænnillə* (kvindenavn, Pernille); af opr. **ei** i *rænske* (v. rense) og *lik æns'*, i Åsnes tildels *lik æ'ns'* (ligedan).

i > *e* i *lən* (m. lindring, ophold), *tenn* (n. tin); *vənn* (m. ven), sedv. i plur. (*vənnər*) er vistnok et kulturord.

u > *ø*? i syd *bønning* (m. strikketøj), i nord *bünning*; hertil kan også henføres *rønning* < *ruðning(r)* og *stønning* af *stuðning*. Hertil hører alle st. ptc. med **n** efter rodvok., såsom *fønni*, *brønni* etc.

y > *ø*? i *šønnə* (v. skønne); *šə'nir* kan både være af *synir* og *sə'nir*. Forkortet **ø'** forekommer i *grønske* (grønne vandplanter), *bə'nər* (m. pl. bønder), *mənsəs* (m. mønsås), *fənn* (f. sending af madvarer til et gestebud) for **fə'rn* = oldn. *förn*. **øy** > *ø* i nord i *fłənn* (n.? fløiel), i syd *fłə'ian*.

ø' > *e* i *vən* (adj. smuk, om husdyr fed).

§ 61. **t** er en af de dentaler, hvorved palataludtale i efterlyden er bleven mindst udbredt i landet, og hvor den forekommer, er den sedvanlig også indskrænket til de tilfælde, hvor den følger efter palatalvokal, selv hvor dette ikke er det almindelige princip for palatalisation af andre dentaler, såsom i det trondhjemske Kun Østerdalen har for en del regler for palataludtale af **tt**, der stemmer med dem ved andre konsonanter; men denne overgang synes også der at være af noget nyere oprindelse.

I Solør findes palatal af **t** i efterlyden kun efter de høje palatalvokaler, og det dentale **t**, som her skal omtales, har derfor et meget betydeligt område.

a er sedv. > *a*, både ved kort kons. som i *māt* (m.), *prātə* (v.) og ved lang, som i *bratt* (adj.), *kattə* (f.), *smattə* (v. smække med munden, særlig for at skynde på hesten), *vatt'n* (n. vand). At mærke er overgangen af konj. **at** til *ā* og præpos. **at** > *ātt*, sj. *āt*. Forkortelse af *ā* forekommer i *jattə* (v. sige ja, give medhold) samt *fətti* (adj. fattig), i syd *fatti* og *nətt* (f. nat), hvor jeg antager, at den åbne vokal

skyldes middels eller usikker vokallængde under den periode, da lang vok. + lang kons. blev opgivet i dialekten. Adverbiet »på langt nær«, som af Ivar Aasen opføres som identisk med ntr. af adj. *brå*, oldn. *bráðr*, hedder i Solør *brøtt*, på Tønset svarende dertil *brøtt*; *brøtt* er vel bleven (sent) attraheret af de mange ord med *ott*.

ø > *e* i *nett* (n. net), men *ø* i *føtt* (n. skridt), rim. folkeetymologi fra *føttør* (m. pl. fødder); forkortet *ø* i *nettør* (f. pl. nætter), sj. *netør* (?). Ved *tt* mest *æ*: *brættø* (v.), *glættø* (v. glide), *knætt* (v. give en svag lyd, kny), *mætt* (adj.), *skvættø* (v. st. & sv.), *sprættø* (v. st. & sv.) og flere; dog i syd *smættø*, i nord *smættø* (? v. smutte), pron. n. *dættø* (dette) og *dættø* (hint), præp. *ettør* (efter), *setnø* (v. klarne, om vædsker, idet grumset synker tilbunds) og de mindre hjemlige ord *hættø* (f. hætte) og *nett* (adj. knap, kneben som husholder). Forkortet *ei* i *hette*¹⁾ (v. hedde) og i nord i *ettør* (n. edder). Forkortet *é* foreligger dels som *æ*, dels som *e*: *flættø* (v. flette), *rætt* (adj. ret), *sættønn* (m. et vist kornmål), *trættø* (talord, tretten); kun i syd i *sættø* (sjette, i nord *sækstø*); men *lett* (adj.), *tett* (adj.), *slett* (adj.). At de tre sidstnævnte skiller sig ud ved en højere vokal, medens *rætt* har samme vokal som *mætt*, er et forhold, som har meget stor udbredelse i landet; *rætt* har gammel forkortelse, *lett* ny, hvad der især viser sig i N. Trondhjems amt på formerne *ljett*, *hætt*; jfr. i Solør og flere steder præt. *fækk* : *hekk*. Forkortet *ø* haves i *trættø* (v.), *grætt* (adj. grætten), medens *åttø* (nøisom på mad) vel historisk kan komme af *øtt(r)*, men har sin vokal direkte fra stammen i *ēta* (v. æde).

i foran kort *t* > *e*: *hætt* (det, at det bider), *lett* (m. farve), *spætt* (n. spid), *vætt* (n. forstand); *føttø* (best. fem. s., navn på visse engstrækninger) synes at henvise på en progressiv labialisation; *ft* i best f. s. er stamformen, og kun labialisation fra *f* vilde kunne give tilknytning til *føttør*, medens denne ved *føt* kunde ligge i betydningen alene. Opr. langt *t* er fra Grue og nordover palatalt, sydligere vistnok ikke det, men vokalen er overensstemmende med den, der hersker i nord, undtagen i eiendomspron. i ntr. *mett* (mit), *dett* (dit), *sett* (sit), hvor de 3 nordlige præstegæld har *-itt*. Allesteds dog *skrætt* (n. skridt); kanske har *r* i dette lånord sænket vokalens beskaffenhed, før palataliteten indtrådte, jfr. *kresf* n. m. fl. pag. 142.

¹⁾ Eidskogen synes ikke i mindste måde at danne en overgang til Sverige i henseende til diftongerne; også i ordet *hædde* har det diftong (*hættø*), og er kanske det eneste sted i Hedemarkens amt, som har diftong i ordet.

o > v: *brøtt* (n. brud), *køtt* (n. kot), *føtt* (n. fedt i smeltet tilstand), *krøtt* (n. faste levninger ved smeltningen af fedt), *skøtt* (n. skud), *røtti* (adj. rådden), *trøtti* (adj. hoven); her bør også nævnes *løtt* (m. del). Medens åben vokal her er regelmæssig, er den mindre forklarlig i *gøtt* (i udtr. *på gøtt*, på klem, om en dør), *gøttæ* (f. & v. glytte), *pøtt* (m. pot), *skrøtt* (m. krop), *skrøttæ* (v. titte), *sprøttæ* (f. split, revne på klæder) samt *bøttu* (m. bund) o. fl. På den ene side må de være tiltrukne af dem med opr. kort t, på den anden af dem med forkortet ó, her *døttar* (m. datter), *gøtt* (adj. n. godt), *trøttæ* (v. udholde, ved lithes tiltrænge); *søtt* (f.) og *øttæ* (f. den tidlige morgenstund), har på én eller anden måde beholdt lang vokal over åbningsperioden, smlgn. *lett* etc.

q > v i *vøtt* (m. vante) og med forkortet q' i *drøttar* (f. pl. en vis art drag at køre med), *løtt* (m. høslet), *tøtt* (m. tot, nemlig af lin under dettes beredning); ellers, f. eks. om delene af et reb, hedder det *tøtt*; med det sidstnævnte stemmer endelsen i *vørot* (f. veirets beskaffenhed) og *vøtt* (f. vidde, stor strækning). Til o og q slutter sig *røttæ* (f. rotte) og *gøttløn* (gårdsn.; i **Gautlande**, R. B.).

ú > ø i *gøtt* (tiltaleform af *gūt*, m.); ved tt er der (lidt nordlig) palatalt t, som ved i. Sildigt ø forekommer i *søttu* (talord, sytten), *løttan* (m. løitnant); forkortet ø' i *føttar* (m. pl. fødder), *røttar*, i nord *røttar* (f. pl. rødder) og *døttar*, i nord med åbning *døttar* (f. pl. døtre).

De lange vokaler beholder de alfabetisk tilsvarende lyd foran t undtagen ø' i *jøttæ* (v. gætte) og *løttar* (f. pl. ædfærd, især gebærder). Til det sedv. fem. *søttæ* svarer her *søttæ* (f.).

§ 62. Ved s er der mange tvilsomme omstændigheder i henseende til vokalbehandlingen. Som foran (pag. 121) påpeget er der nogen grund til at antage, at s under visse omstændigheder har været palatalt i samme forstand som de øvrige her omhandlede dentaler kan blive det.

s foran enkelt s uden kons. bliver i Grue og Brv. til æ eller ä i de to ord *glæs* (n. glas) og *græs* (n. græs), begge, og især det første, noget forældede, for det sedvanligere, i nord ene brugelige *gläs*, *gräs*; i Våler gårdsn. *knæsü*, skrevet **Knas**haug; alle har *bäs* (m. mellemmand ved skovhandel), *bräs* (n. stegning, ilding), *fäs* (n. hudskæl), *häs* (f. hasled), *kyäs* (n.), *mäs* (n. møie), *stäs* (m.).

Ved ss er der i en række af ord allesteds æ, nemlig: *læss* (n. læs), *pæss* (n. plads), *pæss* (n. det rette mål) og vb. *pæssæ* (vogte) og

pæssirə (passe, svare til), *ræss-* (i smstn. anus), *tæss* (m. stymper), *tæss* (v. gå med en dumpt raslende lyd); i et antal andre er der allesteds a, nemlig: *kass* (m. et slags meis til at bære byrder på ryggen i), *kassə* (f.), *kassirə* (v. kassere), *massinn* (m. messing), *skass'n* (best. m. en indso i Grue og Brandval), *vass*, i nord *grass* (adj. hvas), *vassinn* (adj. vandig) og sammensætninger af oldn. *vaz-*. Jeg kender ikke anledningen til, at de førstnævnte har fået åben vokal, eller i det hele nogen grund til, at de to flokke har udviklet sig i forskellige retninger, undtagen for så vidt at etpar af de sidste er fremmedord, men også blandt de førstnævnte findes jo sådanne.

Ved *s* med guttural- og labialkonsonanter bliver *s* til *æ*: *bæssə* (m. afdeling af rendingen i væven, i Brv. tildels med a), *bræssmə* (f. brasen), *flæssə* (f. flaske), *ræss* (f. grov fil), *tæssə* (f. taske), *væssə* (v. vaske), *æss* (m. æske). Denne åbenhed kan forklares, idet *s* + kons. jo har en tilbøielighed til at forbindes med følgende stavelse uden at danne position; med dette måtte der følge den samme anledning til vokalforlængelse og i tilfælde åbning som ved enkelt kons. Herimod strider det ikke, at åbning af *s* slet ikke forekommer foran oldn. *st*. Som det senere vil sees, er forbindelsen *st* den forekomst af *s*, som i sine virkninger mest stemmer overens med de palataliserede dentaler. Behandlingen af *ást* har (senere end åbningsperioden) været ligedan som den nordligere dialektafdelings behandling af *ádd*, *áll*, *ánn*: da efterlyden begyndte at blive palatal, gik den tidligere høie *a*-lyd ved dissimilation tilbage og blev dybere og dybere; jfr. pag. 121. Solørske eksempler på *aest* er *fast* (adj.), *hastə* (v.), *kastə* (v.), *lastə* (v.); a bruges foran *sl* i *vaslə* eller *vahlə* (m. osteløbe). *æ* foran *s* + dentaler forekommer dog tilsyneladende i *bæstii* (f. badstue, tørrehus for korn); *ð*, som stod foran *st*, har forhindret *st* i at blive forganelyd. Særskilt mærkes, at til *fjæs* svarer *fjús* (n. snak, vrøvl) og *fjúsə* (v. fjase) samt til *plaster* *płústər*.

Oldn. *ø* er meget varierende behandlet foran *s*; foran kort *s* kender jeg kun *nəs* eller *ness* (n. nes) og *błəs* (n. blis); foran *ss* *kłæssə* (f. blød masse), *læssə* (v.), (*g*)*ræssə* (v. hvæsse), *æss* (n. es i kortspil); *dess* eller *diss* (adv. desto), *dæssər* (pron. dens plur. disse), *mekkəlsmess* (mikkelsdag) og andre sammensætninger af *mæssə*, men usammensat (af oldn. *møssa*), *mæssə* (f. & v. messe). Foran *s* med følgende konsonant er der mest *æ*: *bæst* (adj. sup. bedst), *bræssə* (v. briste), *flæss* (n.), *fæssə* (v.), *hæssə* (v.), *mæst* (adj. sup. mest), *præst* (m.), *væst* (m.), *væst* (adj.). Vaklende er *est* eller *æst* (m. gær) og *træsskall*, i nord *træsskall*

(m. tærskel); altid *e* i *nest* (m. foreløbig søm), *restə* (v. stå tilbage, mangle); i *røglist* (f. den spirende rugmark) svarer der *i* mod et *ø* hos Ivar Aasen.

Forkortet *ø'* bliver *e* i *nest* (adj. sup. næst). *jæssər* (f. pl. gæs), og vb. *less* (give sig mine af, opr. af præs. ind. *løjz*).

Forkortet *ei* synes der at være i *jessås'n* af **Gælsas** (R. B.), i D. N. XII, nr. 221 **Geissasən** og *šessər* (f. pl. skøiter) af andre steds *šæisər* (af engl. *skates*).

En iøinefaldende lighed med vokalens behandling ved palataliserede dentaler er der i *hæ'st* (m. hest), *læ'sp* (adj. læspende¹), og ved ældre *ei*, som i *bæ'sk* (adj. bedsk), *bæ'st* (n. best), *jæ'spə* (v. gispe), *mæ'stər* (m. mester); da *sl* i indlyden veksler med *hl* kan den diftongiserende behandling af vokalen i ord som *riṇṇæ'slə* (f. linerle), *væ'slə* (best. adj. [= oldn. *vesli*] lille), *æ'slə* (v. bestemme, opr. *ø'tla*) være overført fra formerne *riṇṇæ'hllə*, *væ'hllə* og *æ'hllə*.

i foran kort kons. > *e* i *rēs* (n. reisning) og partikelen *mess-* f. eks. *messhoksə sə* (v. huske fejl); men det med *mess-* enstydige adv. *mistə* har *i*; thi ved *ss* og *s* med kons. er dette almindeligt: *fisk* (m.), *histōri* (f. fortælling), *kvist* (m.), *i vissa* (ialfald, i særdeleshed), o. s. v. — undtagen efter *r*: *fresk* (adj. frisk), *krestn* (adj. kristen) og dermed beslægtede ord, hvorhos også bør nævnes *res'pər* (f. ribs, eg. ribsbær).

o > *ø* foran kort *s* i *bøss* (n. kvas, affald), måske ligeså i *døss* (n. liden, noget sumpig sænkning); ligeledes ved yngre *ss* i *løssirə* (v. logere) og *løssmæ'nt* (n. logement); *føss* (m. foss); i syd *vss*, i nord *øss* (os, pron.), hvor især den sidstnævnte form kan bringe os til at tænke på det sjeldne oldn. *øss*; hvis *bæss* (f. pude under bogtrærne på sælen) skal udledes af form på *o*, så bliver behandlingen her uregelmæssig; se senere. Foran *s* med kons.: *frøst* (m. frost), i nord tildels *frøst*, allesteds *kvst* (m. kost, føde), *kvstə* (v. koste), samt *tøss'n* (mandsn. Torstein); diftongiseret som ved palataliserede dentaler i *bæ'stə* (m. & v. børste), som måske er optaget fra dansk med *-ørs-* og derfor afvigende; *mostrə* (v. mukke), *ost* (m. ost) synes således at have *ó*, ligesom *fostər* (v. foster), *hostə* (v.), *tosta* (m. torsdag); når man desuden har *māstər* (f. moster), så er dette vistnok den lånte form, ligeså vel som *ā* i *pāst* (m. post), *pāstill* (m. postille).

¹) Også ved disse, især det første, kan der jo ligge en form med *ei* til grund. Eidskogen, som ikke har *hæ'st*, men *hæst*, har dog (i hovedbygden) kort *æi* i gårdsnavnene *hæ's'pəł* (R. B. i **Hæidings bøle**) og *snæ's'pəł* (R. B. i **Snæres bøle**).

q > v i *kvss*, tildels *kvss* (n. & f. sammenlagte træer etc., som skal brændes for at gøde jorden; kun i Brv.), af oldn. *kps*; samme ord er måske (*høval-kås* (f. høvelspån), i denne form mest i nord. Videre ved s + kons. *kvsp* (f. jærnhaspe), *kvst* (m. dyngge af oplagt ved), *mvskæ* (f. måske i strikning og lignende), *vske* (f. aske), *vsp* (f. asp). — Uforklarlig bliver den lukkede vokal i *trost* (m. trost).

Til o og q slutter sig **au** i *fusk* (m. morknet træ), *trusk* (m. en vis barnesygdom), medens foran **æt**, i *øst* (øst) og *høst* (høst), diftongen beholdes.

u > ü f. eks. *biiss* (m.), *biist* (f. børste, stivt hår), *biiskæ* (f. busk), *giist* (m.) og med opr. ú *piiste* (v.); *røs* (n. fiskeskæl) har vokalen overført fra det tilsv. verbum *rōša* (opr. *rysja*); i virkeligheden hører man sjelden substantivet med anden udlydskons. end *š*, idet også denne overføres fra verbet.

y er forøvrigt, selv om det ikke som i *rysja* kommer under ligedannelse, temmelig varierende; oftest forekommer ø: *drøss* (v. dryssø), *krøssø* (v. vise overdreven føielighed), *jøssø* (f. dynd, < *gyrsa), *løst* (f. lyst), *røslø(n)* (n. røsløng, *calluna vulgaris*), samt forkortet *ý* i *løssør* (f. pl. lus), *løskæ* (v. rense for lus), *møssør* (f. pl. mus); men andre ord har i, nemlig *kiissø* (v. kysse) og det dermed enstydige *miissø*, *sistør* (f. søster); *tvist* (eller *tvist*?) er kanske etslags länord af adj. *tyst*, som det svarer til i betydning; *ista* (v. yste). *bista* (v. prygle) af oldn. *bøysta*, ved folkeetymologi forbundet med *børste*, v., og derfor med usammenSAT vokal?

Kapitel 24. Vokalers behandling foran konsonanter med palataliseret artikulation.

§ 63. Ved de høje vokaler **i**, **y** og **u** bliver langt **t** (i Gruc og især nordligere) palatalt, og de nævnte vokaler holder sig da ved sin alfabetiske »lukkede« udtale

i > **i** f. eks. *kviitt* (adv.), *miitt i* (midt i), samt i stillinger som i *kviittre* (v. kvidre), *viittne* (n. vidne). Herhen hører også følgende verber, som efter sin historiske oprindelse skulde have andre kons.-forhold: *biittæ* (v. binde), *siittæ* (v. sidde), *smiittæ* (v. besmøre tyndt); i syd bruges istedenfor *mitt, *ditt, *sitt mett, *dett* og *sett* (eiendomspron).

u foran **tt** og dermed ligestillede forbindelser er *ii*: *biitt* (m. trækar for melk og smør), *stiitt* (adj. kort), *spüitt* (v. spytte), *süitræ* (v. sutre) og med forkortet *ú* *triüttu* (v. blive tæt ved at vædes, om trækar).

y > *i*: *biitt* (f. bøtte), *düitt* (v. 1. give stød; 2. stoppe åbninger til, tætte); *hiitt* (v. true med hånden) mod oldn. *hōta* er en meget udbredt overgang, vel opr. fra præter.

De opr. diftonger bevares under forkortelse foran **tt**, således *fæitt* (adj. n. fedt), *ræitt* (adj. n. rødt), *błæitt* (v. pt. vædede), undtagen *hettæ* (v.).

§ 64. Oldn. **dd** bliver ikke palatalt i bøjninger uden under samme forhold som **tt**, nemlig i nord efter **i**, **y** og **u**, f. eks. *radde* (v. pt. vadede), *rodda* (roede), *bredda* (smurte, af *bræ* >: *bręða*), men (i nord), *bidde* (biede), *tiide* (strak til, af *tī*, v.) *triide* (troede); desuden uden palataludtale (som opr. fremmed) *bōdda* (konj. både). I syd forekommer der også ellers tilfælde, hvor der ikke sees sikre spor af palataludtale, som man skulde vente; men da forbindelsen **dd** idethele ikke har nogen stor hyppighed, samles også de ikke palatale eksempler her.

a foran **dd** bliver i Brandval *ä*, i Grue *ü* eller *æ*, og **dd** bliver ikke palatalt; i nord derimod *a'dd*: *brüdd*, *brædd*, *bra'dd* (n kant, f. eks. på en kop), *lädd*, *lædd*, *la'dd* (m. sok); *rüdda* (Brv.), tildels *radda* (v. gå og slænge) hedder i nord *rāda*; det er vistnok opstået af Aasens *radda* (snakke) ved en udvidelse af betydningen; *rüdda*, i nord *ra'dda* og *rāda* (m. strøg, stykke land, betragtet efter sin længderetning). *ga'dd* eller *ga'dda* (m. harens vei i dyb sne) kender jeg ikke i sydlig form).

e > *e* i syd i ordene *jedde* (f. gedde) og *skreddar* (m. skrædder), men i nord *jæ'dda*, *skræ'ddar*. Med forkortet *ę* (Brv. *ræ'dd*, ellers *ræ'dd*, med opr. *ei* *bræ'dd* (f. bredde) samt præteritumsformer som *læ'dda* (ledede).

i kun i *mi'dda* (m. middag) foruden dem, som kan være påvirkede af sine stamord, som *vi'dd*, *si'dd*. Jeg anfører herefter sedvanlig kun den nordligere form af palataliseringen; i Brv. mangler denne, som gentagne gange udtalt, men erkendes af det foran konsonanten indsatte *i* eller *ü*.

o > *ø* i *brø'dd* (m. brod), *ø'dd* (m. od), *skø'dd* (f. tåge). Det opr. noget fremmede *lō'dd* (n. lod) nedder i Brv. og tildels i Grue

lodd, uagtet diftongiseringen af *odd* i andre ord synes at gå gennem hele eller næsten hele den vingerske dialekt ligeså vel som Solørs.

ø > ø^u i *brø^udd* (f. kant, f. eks. af en seng); eg. plur. af *brüdd* (n.).

u > ü i *nüdd* (m. jernplug).

§ 65. De tilfælde, hvor *ll*, *ld* og *ld* i et større antal beslægtede tilfælder undgår palatalitet, er omtalte foran pag. 134 ff.

a bliver foran *ll* til a, f. eks. *all* (adj. al; udmattet), *skallø* (m. hoved), *allrii* (adj. aldrende), *fallø* (v. ombøje kanten på tøj), *halt* (adj. halt); i vb. *hø^ullø* (holde) og *vø^ullø* (volde) er vokalovergangen rim. foranlediget ved påvirkning udenfra; i samme forstand som i disse nedstammer rimeligvis også i *sø^uldø*, *sø^ultø* (v. pt. solgte) vokalen fra ældre a; på Eidsko-gen *hællø*, *sældø*.

e > æ, f. eks. *smæ^ullø* (v. smelde), *æ^ullrø* (adj. komp. ældre), *mæ^ull* (m. korn til maling), *bæ^ultø* (n. belte); med forkortet é i nord (sj.) *hæ^ull* eller *hæ^ult* (v. pt. holdt); de sydlige former *helt*, *hølt* etc. kan være mellemtrin til formerne *hø^ull*, *hø^ult*, hvis de sidstnævnte kan antages at være opstået i dialekten, ikke dannede af skriftsprogets *holdt*; jfr. *sø^uldø* (solgte).

i > i: *illø* (adv. ilde), *sillrø* (v. sildre), *hillrø* (v. gå forsigtig, som på glat eller svag is), *ti^ull* (f. den del af fjøsgulvet, hvor gødselen falder), *di^ultø* (v.).

o > ø: *bø^ullø* (m. bolle), *skø^ullø* (v. vise sig på afstand, prægn. se stor ud), *stø^ulløttø* (adj. tåbelig, gal), *hø^ull* (n. huld), *mø^ull* (f. muld), *mø^ultø* (f. multe), *hø^ult* (n. holt) o. m. fl.

ø > ø^u: *trø^ull* (n. trolde), *vø^ull* (m. vold), *šø^ull* (m. skærm) af *skjøld(r)*; dette er det eneste tilfælde, hvor oldn. *jø* i dialekten forekommer med følgende palatalitet.

u > ü: *diü^ull* (m. et slags meget langsomt løb hos hesten), *fiü^ull* (adj. fuld), *sviü^ull* (m. svulst; is på marken, opr. kun, når den dannes af en fremspringende vandåre og således stadig vokser i frost), *iü^ull* (f. uld), *skiü^ull* (f. skyld), *bü^ult* (m. nav i hjul); samme ord i en opr. lånt form er vel *bø^ult* (*bolt*, i forskellige anvendelser af dette ord); *kniü^ult* (m. et slags liden gryde med ben og skaft), *kü^ult* (m. tyk person), *smü^ult* (m. fedt, der er rensat ved smeltning).

y > **ï**: f. eks. *fïlla* (v. fylde), *hïlla* (f. hylde), *šïllu* (adj. skyldig); *stültrær* (f. pl. stylder), synes lånt fra skriftsproget (NB. den dobbelte flertalsendelse) i så sen tid, at vokalen ikke har taget nogen del i overgangen **y** > **ï**, men er misforstået — ligesom det er skeet f. eks. i *spræiita* (v. & f. ? m. ?) af *spræite*; her fandtes forresten også et andet ord *spræiita* (m. spændtræ i en væv), som kunde øve tiltrækning.

§ 66. Palatalt **n** forekommer i de oldn. forbindelser **nn**, **nd**, **nt**, **rn**, **ns**, **nkj**, se pag. 119 f. og 137 f.

a med palatalisering findes kun i Grue og nordligere ved **nn**, **nd**, og **ns**, f. eks. *gra'nnə* (m.), *la'nn* (n. land), *da'nsə* (v. danse); **ant** og **arn** palataliseres ikke, undtagen ved analogi f. eks. i pt. *spann* af *spæ'nnə* (sparke).

e > **æ** f. eks. *bræ'nnə* (v. brænde), *æ'nnə* (m. ende), *hæ'nnii* (adj. nævenyttig), *læ'ndi* (adj. elendig), *præ'ntə* (v. prente), *læ'nsə* (f. lænse), *kvæ'nn* (f. kvern), *tæ'nnje* (v. tænke); forkortet **ei** i talordet *æ'nn* (én), *svæ'nn* (mandsn. Sven), *svæ'nnonny* (mandsn. Svenning), *svæ'nnjæri* (gårdsn. ***Sveinkjaruð**); forkortet **ø** i *væ'ntə* (v. vente).

i > **i** f. eks. i *finnə* (m.), *minn* (pron. poss.), *blinn* (adj.), *tiinnə* (m. tand i harv, rive og lign.), *slintra* (f. kødtrevl), *vinstær* (adj. venstre) — også i nord forekommer *int* for *int* og *ins* for *ins*.

o > **ə** kun i *hə'nn* (n. horn), *kə'nn* (n. korn), *ik(k)ə'nn* (m. ekorn), opr. også i *jüptə'nn* (m. nypebusk) af ***hjúpu?**-**þorn**, i syd sedv. ved folkeetymologi *jüptæin*; **þorn** om tornen i spænder er falden sammen med oldn. **tønn** i form og i køn.

q > **ə** i *ə'nn* (f. ovn), *ə'nnəs* (v. være utålmodig), *tə'nn* (f. tand); **nd** bliver ikke palatalt efter **q** og vokalen ikke åben.

u > **ü** i næsten alle tilfælde, f. eks. *grünn* (adj. grund), *kiünnii* (adj. kyndig, kendt), *tiünn* (adj. tynd), *hünn* (m. hund), *ünnə* (adv. bort), *slüntra* (v. forsømme sit arbejde), *fünt* (m. døbefont), *spriüns* (m. spuns), *kfüns* (m. fremtrædende ujævnhed, bule), *friünsær* (f. pl. frynser), *skiünn* (n. hvad der afskrælles, f. eks. af potetes, oldn. **skurn**). Oldn. **stund** afviger ved formen *stə'nn* (f.), også på Tønset afvigende *stönny*, *stönny*, tydelig i de sidste tider påvirket af ord som *tə'nn*; det uregelmæssige vokalforhold stammer dog vel egentlig fra flertal ***styndir**, senere ***stynnør**, jfr. i Søndre Trondhjems amt flere steds sing. *stönny*, *stonn*, plur. *stynndi*, *stynnde*, *stönnde*. **nd** bliver jo palatalt efter palatal-

vokaler mere end efter andre ¹⁾). Eidskogens form *stæʰnn* danner mellemledet mellem det forudsatte **stjʰnn* og dialektens *stæʰnn*. Omlydtvokal for oldn. *u*, formodentlig ved påvirkning fra andre ord, i *sʰnnʰda* (m. søndag).

y > *i*, f. eks. i *sʰnnrə* (søndre), *sʰnn* (f. synd), *ʰkʰint* (adj. ondskabsfuld); eiendommeligt (jfr. *stʰlʰtrər*?) er eden *dæ mʰ sʰnnʰ*, opr. vistnok: djævelen — — [Gud forlade mig] min synd!

§ 67. Ved *η* af ældre **ng**, **nk** eller **gn** behandtes de fleste palatale vokaler ligedan som ved de her foran nævnte. Om andre vokaler ved *η* se senere § 73.

e > *æ*: *hæʰnnə* (v. hænge, st. & sv.), *læʰfʰnər* (adj. komp. længere), *stæʰnnə* (v. stænge), *ræʰnn* (n. regn), o. s. v.; ligeledes ved forkortet *ø* i *sæʰnn* (f. seng) og *væʰnn* (m. vinge). Af *ei* bliver der *i* i *kviʰkrə* (v. klynke); også af oldn. **e** forekommer *i* i *iʰnn* af **engi** og antagelig *hʰiʰnəlmör* af ***kengl-**. I oldn. *həngu* (præt. pl.) synes konsonanten ikke at have været palataliseret; hvis den havde været det, skulde man rim. vente enten **hæʰnn* eller **hiʰnn*, men foruden sj. *hekk* er de alm. former *heʰnn*, *həʰnn* (u-omlyd? smlgn. *həll*), og (i nord) *hanʰ* og *həʰnn*.

i > *i*: *riʰnn* (m.), *sviʰtə* (v. afsvide lidt), *blʰiʰkə* (v. blinke), *giʰ siʰnn* *dæ* (Gud signe dig, en genhilsen til taksigelser) og gennemgående.

y > *i* i *iʰnrə*, *iʰnst* (yngre, yngst), *tʰiʰnrə*, *tʰiʰnst* (tyngre, tyngst) og afledninger af disses stammer samt i præs. *sʰiʰnər* (synger) — hvilke ord alle kan have sådan vokal formedelst stærk analogitvang; endvidere *i* i *dʰiʰkə* (v. dynke). Inf. af oldn. **syngva** hedder *šonʰne*, som af ***sjunga**, hvilken form her kan være dannet (efter st. vb. af 2den klasse) forat der skulde være modsætn. i vokal mod den omlydte form i præs. ind., smlgn. *tʰiʰggə* i § 68. — Andre ord har *ø* nemlig: *lønʰ* eller *lønʰn* (m. lyng), *lønʰ* (f. løgn), *lønʰnə* (1. f. lyn, 2. v. lyne).

§ 68. Ved **gg** og **gð**, **gl** (nu *gd* og *gt*) blandes også palatalisering og åbning således, at de snart forenes og snart udelukker hinanden.

¹⁾ Rigtignok ikke efter *ø*-lyd, som **y** altså her som oftere må have passeret udenom formedelst åbning. Eidskogens form kan ikke som den solørske være påvirket af typen **onn**, i Solor *əʰnn*, thi **onn** hedder *əʰnn* også på Eidsk., ikke *əʰnn*.

a fremtræder i Brv. foran **gg** som *ä*, sj. med påfølgende glidelyd *i*; i Grue sedvanlig *æ* med glidelyd, i nord stadig *a*: *rügg*, *ræ'gg*, i nord *ragg* (n.), *p'lägg*, *p'læ'gg*, i nord *plagg* (n.), *stäggə* (v. stagge) i nord *staggə*; i Hof, hvor man ellers altså har *agg*, er der et stedsnavn *læ'ggərn* (best. m. egentlig bødkeren), som viser, at vokalen også i denne dialekt har været palataliseret. Ved oldn. **gð** og **gl** kender jeg ikke eksempel på palataliseret **a** i syd, kun sådanne som *na'ggəʔ* (f. negl), *ha'ggəʔ* (n. hagl), *tag'ggəʔ* (n. tagl), i nord *nä'ggəʔ* (m.), *hā'ggəʔ*, *tā'ggəʔ*; allesteds *bragdətt* (adj. stribet).

ø > *æ* f. eks. *læ'ggə* (v.), *væ'gg* (m.), *æ'gg* (m.), *ümæ'gd* (f. arbeidsdygtige medlemmer af familien) *læ'gd* (f. det, at kornet lægger sig); i syd *næ'ggəʔər* (f. pl. negle), i nord *næ'ggəʔər* (m. pl.), smlgn. *æ'n'nər* og *æ'nər* (f. pl. ænder).

i > *i* foran **gg**, f. eks. *li'ggər* (v. pr.), *pi'gg* (m.), *ti'ggə* (v.); foran **gl** derimod *e*, se § 71.

q > *əʷ*: *də'gg¹* (f. dug), *hə'ggə* (v. hugge), *lə'gg* (f. sammentøininen ved bunden af trækar), *və'ggə* (f. vugge); *tə'gg* (tyggede, oldn. **tqgg**) har kun denne form i nord, i syd *təgg*; sammen med dette har der sluttet sig et andet præet., nemlig af *hə'ggə*, som også hedder i nord *hə'gg*, i syd *həgg*.

u > *ü*: *gl'üggə* (m. glugge), *kr'ügg* (m. pukkel), *m'ügg* (m. mug), *sk'üggə* (m. skygge), *t'üggə* (f. hvad der tygges på én gang), *ügg* (m. frygt, respekt), *br'ügdə* (v. binde lin i knipper), *f'üggəʔ*, i nord *f'üggəʔ* (m. fugl), *katt'üggə* (f. katugle), m. fl.

y > *i*: *bi'gg* (n. byg), *ri'gg* (m. ryg), *sti'gg* (adj. styg), *bi'gd* (f. bygd), *ü'di'gd* (f. udyd). *t'üggə* (v. tygge) har måske fået **u** for **y** for at være forskelligt fra sit pr. *t'ig'gər*; smlgn. dog *t'üggə* (f.).

ø > *əʷ* i *hə'ggəʔər* (v. pr. hugger), formodentlig en temmelig sen omlydsform fra dets *əʷ* i inf. Samme diftong har man også i indsønavnet *rə'gdən* (best. m., skr. **Røgden**), hvilket dog vel i sin oprindelse har mere analogi med f. eks. præet. *p'lə'gdə* (pløiede); *ø'gð* kan naturligvis også have forkortet vokal uden diftongisering, f. eks. i *həgd* (f. høide).

§ 69. Ved *þ* (Brv. *þš*; aller nordligst undertiden *þ*) er der ikke mange ord, som kan komme på tale, da de i regelen ikke giver eks-

¹⁾ Medens **gg** efter det antagne ældre *ó* eller *ö* og *ü* ifølge sin virkning på vokalen må kaldes palataliseret, historisk seet, finder jeg det ikke nødvendigt at betegne denne lange kons. som midtganelyd efter dialektens udtale.

empler på uafhængig påvirkning fra kons. på vokalen; på den anden side kan dog ofte også ved ligedannelser den hævede virkning af *ʒ* spores (se pag. 168 f.).

a foran *ʒ* bliver *æ* i *næʒiŋn* (adj. nogen), *væʒiŋn* (adj. vågen), plur. *nākna*, *vākna*; åbning eller assimilation med konsonanten? Tilsvarende former, med *æ*, endnu så langt syd som i Eidskogen og i Ullern i Odalen. I syd *kaʒismə* (f. katekismus), i nord *kæʒismē*, i Åsnes og Våler hyppig *kæʒismē*.

ø > *æ*ⁱ med *ɪ* til glidelyd mod konsonanten, ligesom ved *ŋn* etc., f. eks. *dræʒʒə* (v. drukne, trans., kun i nord), *læʒʒə* (n. lænke), *ræʒʒə* (v. 1. opløse noget strikket; 2. følge et spor; 3. gå i én ræd), *tæʒill* (m. tag; sj.); i Brv. er der nogen tendens til *æ*- eller *ä*-lyd uden specielt hørbar glidelyd til konsonanten, f. eks. *lätʒsə* for *læʒʒə*.

y > *ø* (eller *ö*): *krøʒʒə* (f. krykke), *løʒʒə* (f. løkke på en knude), *nøʒʒə* (v. nitte), i Åsnes og Våler oftere henimod *kröʒʒə* etc. Fra det nordligste af Våler er der opgivet mig *kræʒʒə*, *læʒʒə*, hvor *ö* er bleven delabialiseret, ligesom i større eller mindre grad vokalerne *ï*, *ø*ⁱ og *ø*. Således vil jeg også forklare gårdsnavnet *kæʒʒi*, skr. **Kokkin**; jeg skal ikke indlade mig på, hvad det første led er, og dets opr. vokal; men formen *køʒʒi*, som jeg har hørt i Grue, er åbenbarlig et mellemstadium mellem skriftformen og de ikke-labiale udtaleformer. — Allerede Elverum har *lyʒʒə*; vokalforholdet fra dette til *løʒʒə* er således sænkning, måske dissimilerende.

Oldn. *ø* sedv. *ø* i *tīl-røʒiŋn* (adj. som er tidlig oppe om morgenen), især i Hof ofte *tīl-røʒiŋn*, *tīl-røkiŋn*, også med *ʒʒ* og *kk*, folkeetymologi (med *tīlə*, tidlig) af **tīð-røʒkinn*; Aasen anfører fra Søndmøre *røʒjøn* (omhyggelig, flittig); formerne med *ø* skyldes vel åbning. I *søikə* (v. gø) af oldn. *søʒja* ligger årsagen til diftongiseringen dels i glidelyd til tidligere *ʒ*, dels i naboopposition mod Østerdalen; på samme måde også i Trondhjems stift: nordenfor Guldalen og Selbu, som ikke har diftonger, kommer Nordre Trondhjems amt, hvoraf ialfald de sydligere dele har *øʒ* i dette verbum.

§ 70. Ved *š* findes der kun et ringe antal ord.

a forekommer kun i de fremmede ord *gaššivar* (m. gestgiver), *maššin* (m. maskine).

ø i *træššə*, i syd, især Brv., tildels *träššə*, (i Våler *trəškə*) (v. tærsk), og *æššə* (f. æske), i Brv. oftest *əššə*.

y i *røššə* (v. ruske, rykke), men *sīššan* (n. pl. søskende).

Kapitel 25. Vokalers behandling foran strubekonsonanter.

§ 71. Kort **g** virker almindelig åbning, undtagen ved **a**, hvor jeg antager, at den høje vokal enten tidlig eller senere er gledet sammen med den dybere.

a er således altid **a**, f. eks. *dāg* (m.), *mā'gær* (adj.).

ø > **æ**, f. eks. *sæ'gæn* (m.? beretning, sagn), *ræq* (m. vei); her kan også anføres de pers. pron. i akk. & dat.: *mæ*, *dæ*, *sæ*.

i > **ə**: *sēg* (n. siven), *stēg* (n. trin), *svēg* (n. gærdevidje), *egłə* (f. igle), *tēgəł* (n. tegl); *dīgær* (adj. stor) synes således her at udgå fra en form med **i**.

og > **əü** i nord, **əüg** i syd (se pag. 59, 123), såsom i *həüg* (m. hu), *trəü(g)* (n. trug), *hærsnəü(g)* (n. halsehul), *æitərsnəü(g)* (enslags hudsygdom). I vingersk forekommer tildels *-smōg* *-smōg*, måske også i Brv.; således findes her en smule overgang til det ellers meget isole-rede eksempel *fłōg*, i nord *fłōy* (n. den opbrettede del af skøitejern, ski, slædemeier eller lign.), som jo bortseet fra sin uregelmæssige lyd-behandling, gør fuldstændig indtryk af at stamme fra **flog**, n. En elv i Våler hedder *fłvga* (best. fem.)¹⁾.

o > **ā** i *drāg* (f. mindre dalstrækning), *lāg* (m. afkog af planter), *lūgrættə*, også *lāgrættə* (f. lagrette); grunden til den afvigende behandling mod **og**, må ligge i indvirkning på nom. fra andre kas., som havde **ag**; brydningsvokalen er behandlet som **o** i *ķəü(g)* (n. antal af tyve).

u er jo den oldn. vokal, der i det nuværende *rōg* (m. rug) re-præsenteres af **o**; men da dyrkningen af rug synes at være temmelig ny i distriktet, er det rimeligt, at formen, ialfald hvad vokalen angår, mere nedstammer fra dansk end fra oldnorsk. I *dūgær* (v. pr. duer) og andre former af dette verbum ser jeg heller den naturlige udvikling af **ug** i dialekten. Den foran nævnte sydlige form *fłōg* (n.) kommer må-ske af oldn. **flog** ved åbning.

ø forekommer i *slōg* (adj. slu), i nord *slōy* (påvirkning fra *slō*, slå?), ellers altid **ø**, f. eks. *jæmdōgær* (n. døgn).

¹⁾ Ingen usammensatte elvenavne i Solør har enstavelsestonelag, altså har *fłvga* sandsynligvis sit tostavelsestonelag fra de andre elvenavne, men har i ældre tid heddet ***flog** eller ***flogen**.

§ 72. Ved **k** dels af oldn. **k** dels af **g**, er der ikke sjelden åbning, hvis konsonanten er kort; men ved langt **k** er vokalens sænkning vel gennemført.

a optræder som **a**, f. eks. i *bāk* (adv. bag), *spāk* (adj. tam, stilfærdig) og ved lang konsonant i *bakkə* (m. bakke), *aktə* (v. vogte), *raktə* (v. trevle sig op), *aks* (n.), *fłaksə* (v. slå med vingerne). Ordet **kage** hedder i nord *kākiū*, i syd foruden denne form også *kækkiū*. *ū* kan neppe gøre en sådan virkning på **a**, idet vokalforholdet *a—ū* ikke findes blandt andre korte sv. fem., og ellers kun i *bæstiū* (f. badstue), *stæbbiur* (n. stabur), *ættiin* (m. ? alun), *kjæsiū* (gårdsn. i Våler, **Knas-haug**), hvor overgangen **a** > *æ* er såvidt forklaret ved analogier, at man må antage, at *ū* intet har dermed at bestille. Heller ikke kan ordene selv have indvirket på ordet *kækkiū*. Under disse omstændigheder lader det til, at *kækkiū* er det eneste bevarede eksempel på åbning af **a** foran kort stemmeløs eksplosivkonsonant i Solør.

e mest > *æ*, som i *bækk* (m.), *fłækk* (m.), *lækk* (m. led i et lænke), *sprækkə* (v. sprække), i Våler også *grækk* (v. fare sammen), men ellers *vekk*; fremdeles *hæktə* (f. & v. hægle), *bækrə* (m. væder), men *mekrə* (v. bræge) og *sprektəttə* (adj. spraglet), hvis opr. vokal dog synes noget usikker. Forkortet **é** i *fækk* (v. pt. fik) og *hekk* (v. pt. hang; sj., mest i Hof); forkortet **ei** i *ræktə* (v. regne).

i > *e*, f. eks. *bekk* (n. beg), *kvæk* (adj. kvik), *vekk* (n. afsnit af en sang eller melodi, af **vilk**), og ved gl. lang konsonant *drekke* (v. drikke), *mekkəl* (mandsn. Mikkel), *prekk* (m. prik), *stekkə* (v. stikke), *tekkə* (f. hunfår), *beksə* (m. storkarl), *hekstə* (v. hikke). Ved forkortet **i**: *jektə* (v. miste åndedrættet ved hoste), *lekt* (adj. ntr. ligt), *lektnels* (n. lignelse, billede), *slekt* (adj. n. sligt).

o ved kort kons. sedv. åbent: *løkk* (n. låg), *strøkk* eller *strøk*, i nord *strøkk* eller *strøk* (n. strøg)¹⁾; tildels falder herunder **slokne**, i syd nemlig (mest i bet. slukne, påvirket af præs. i det ensbetydende stærke *sløkke*?) tildels *sløktə*, men også (især i bet. dø) *sløkne*. Ved **kk** sedvanlig **å**: *fłåkk* (m. flok), *låkkə* (v. lokke), *kåkk* (m. kok), *råkk* (m. rok), *ståkk* (m. stok), *såkk* (m. sok); af fremmed oprindelse *kåks* (f. blikfad med to ører); med opr. **gs** *fłåksə* (v. være letsindig) Med opr. **ó** *såkt'n* (f. 1. sogn; 2. søgeredskab). I flere ord synes de solørske for-

¹⁾ Sedv. med den distinktion, at formerne med kort vokal betyder strøm i en elv, de med lang strygningen over kornmålet.

mer i modsætn. til det alm. eller mod oldn. at udgå fra gammelt **u** og nævnes blandt sådanne, som har kort **u**.

o > **å** i *vålk* (f.); ved lang kons. i *smildåkkær* (f. pl. smilehuller), *løubåkkæ* (f. blad, af *-bløðku*), *såks* (f. saks), samt de stærke præteriter *råkk* (rak), *såkk* (sank), *slåkk* (sluknede). Afvigende er *vokst* (m. vækst) ved påvirkning af fremlyden, og *hå^ukst* (n det, som hugges, eller det sted i skoven, hvor der hugges).

u > **o**, f. eks. *bokk* (m. buk), *kåokkæ* (f. klokke), *krokkæ* (f. krukke), *pokkæ* (v. tvinge), *påokkæ* (v. plukke), *rokk* eller *skrokk* (m. rynke, fold), *skrokkæ*, i nord *skråkkæ* (f. kar dannet af en sammenfoldet næver), *rokkæ* (f. rustfarvet dynd; *ruðka?), *rokkæt* (n. noget slet, faldefærdigt, smlgn. svensk *rukla*), *snoktæ* (v. snage, snylte) smlgn. »*snukka*, snøfte, snue, også lugte til noget«, (I. Aasen), *toktæ* (v. fingre på), *froktuatt* (adj. fregnet), *hoksott* (f. bekymring), *toktæ* (v. tugte). Til disse, hvoraf også enkelte kan have tvilsomt **u**, kommer desuden *smokk* (m. skindhylster), *skokk* (m. flok), hvor de oldn. former taler mod gammelt **u**. Vokalen bevares efter palatalkons. i *håkk* (adj. tyk), samt uden sådan i *håktæ*, i nord *håkræ* (v. krympe sig, ryste af kulde). Til adv. **nok** svarer i solørsk *nåkk*, hvor efterlydens fremmede beskaffenhed vilde vække mistanke mod vokalen som hjemlig udviklet, selv om denne var mindre usandsynlig, end den her er.

ø > **v**: *våkkæ* (v. nå), *slåkkæ* (v. 1. stærkt: slukne; 2. svagt: slukke), *ståkk* (m. brist, sprække i stål), *ståkkæ* (v. jage vildt op af leiet), *våkkæ* (v. 1. stærkt: synke; 2. svagt: sænke), *våks* (f. økse), i nord *våks* (som ved **gg**) Ligesom mange andre steds repræsenteres oldn. *snøktæ* af en form, hvis vokal svarer bedre mod **y**, nemlig *snøktæ*. Forkortet **ø** i *økslær* (f. pl. et slags udvækster på kør); *nøktæ*, i nord *nøktæ* (v. være tilstrækkelig); forkortet oldn. *øy* i *vøktæ* (v. holde stille med kørene for at lade dem tygge drøv), *vøktæpæss* (plads dertil), i syd; *vøkt* (f.) i nord er en tilsv. form, som også betegner en hvile, jeg ved ikke ret, om det er den samme; ordene synes på begge steder noget forældede, tildels uklare for meddelerne.

Af **au**: *dæ våks dū*, det løi du.

y forekommer sj. som **v** nemlig foran enkelt kons i *våkk* (f. møg), og ved forkortelse af lang vokal i *søkt'n* i nord *vøkt'n* (f. hverdag); ellers > **ø**, f. eks. *drøkk* (m. drik) (i nord *drekke*), *løkk* (m. løkke på en knude), *røkkæ* (v. rykke), *trøkkæ* (v. trykke), *øks'n* (adj. tyregal), *løkt* (f. lygte), *løktæ* (v. ophøre), *nøktær* (m. pl. nøgler), *støkt* (adj. n. stygt)

— medens ordets hovedform er *stigg*. — De væsentlig fremmede ord *løkt* (adv. direkte) og *fløkt*, i nord *fløkt* (f. flugt), synes således her nærmest sat i forhold til ord med *y*, ikke med *u*.

Kapitel 26. Nasalering af vokaler omsat til dyb vokalkvalitet.

§ 73. Ved *η*, enten det kommer af *ng*, *nk* eller *gn*, bliver *a*, *o* og *ø* behandles som ved *kk*; dette kan sagtens ligesåvel her som ved *kk* antages foranlediget ved tungeartikulationen; men da det også svarer til vokalbehandlingen ved *n* og *m*, omhandles de muligens nasalerede vokalers forhold her sammen.

a bliver *a*, f. eks. *ayrə* (v. angre), *staynə* (v. stange), *błayk* (adj.), *ayn* (f. avn), *taynə* (v. blive taus). Foruden *gayn* (m. gang, entré, korridor) forekommer også *gāyn* (m.) i nærliggende betydning, især om gange i haver.

o > *ā*, f. eks. *bāynə* (v. bugne), *tāynə* (v. tøies), samt udgående fra skriftsprogets form, *vāyn* (m. vogn).

ø > *ā*, f. eks. *gāynə* (f. gåen), *kāyłə* (f. kongle), *spāyn* (f. lidet jernbeslag), *stāyn* (f. stang), *sāyn* (v. præst. sang), *trāyn* (adj. trang); undtagelser danner *goyy* (f. ¹) gang, gentagelse) og *skoyk* (f. lån).

u > *o*, f. eks. i *oyy* (adj. ung), *sproynnə* (f. sprække), *toyy* (adj. tung). Endel af de foran pag. 147 anførte eksempler viser sig at have sænkning og hører således i grunden hjemme her, f. eks. *hoyy?* og *hāyn*.

§ 74. Den sænkende virkning, som nasaliteten medfører, er virksom allerede deri, at *ann* forholdsvis sjelden i norske dialekter har fået åben vokal ligesom *all*. I solørsk kan det ikke sees, om måske denne forbindelse har været den første til ved dissimilation at forkaste den høje *a*-lyd foran palatalkonsonanter. Endel eksempler på sænkning, som måske kan skyldes den nasale påvirkning fra *n*, findes blandt dem, der omtaltes foran pag. 137 f. Her skal anføres nogle andre, hvor mod-

¹) Ordet bruger *æyn* eller ved sandhi *æy* som talord foran sig; også den ubest. artikel beholder sit *n*; men den bestemte artikel har hunkønsform, også i plur.; det er at opfatte som hunkønsord, men *n* i *ein* er bleven bevaret netop ved overgangen til *η*.

sætningen mod den sedvanlige vokalbehandling foran dentaler eller foran palataler vil være iøinefaldende.

o > å i *månn* (m. & spørgepart, mon), *månnə* (v. forslå), *sån* eller *sånn* (m. søn); fremmed o, formodentlig ved indførelsen allerede udtalt ø, i *kånst* (f. kunst).

ø > å i *hånn* (f. hånd); i Odalen også *ånn* (f. and).

u, hvorefter sedvanlig, og det i en mængde tilfælde, palatalisation følger, har derimod en sænket vokal i gårdsn. *gronsætt* (Grundset i Elverum) og *kont* (m. enslags kurv, dels af næver og dels af tynde træstikker); det sidste, som jo er lånt fra finsk, er således forholdsvis nylig optaget med »europæisk« u.

Forkortet *å*, foruden bevaret som *å*, f. eks. i *mån'da* (m. mandag), forekommer i *vonn* (adj. ond), labialiseret af *v*. Forkortet *ó* i *bonnə* (m. bonde). *ú* er sænket til *o* i *brōn* (adj. brun), *dōn* (f. dun), *hōn*, sedv. kun brugt i *bākon* (m. baghun). Diftongen *au* har været nasaleret i **raun* (o: **rəun*) > **rəūn* > **rānn*, nu *rānn* (m. rognetræ).

§ 75. Også ved *m* fremtræder klart forskellen i vokalbehandling fra de fleste foregående eksempelrykker; denne falder især i øinene ved sammenligning med behandlingen ved *fn* (pag. 128). I nogle nordøsterdalske dialekter overholdes forskellen også ved *a* (*fāmn* : *lāmm*).

I Solør er ikke alene et *a* ligedan ved det opr. lange og det korte *m*, men også konsonantens længde er den samme, således f. eks. *fram* (adv. frem), *kamm* (m. kam), *kram* (adj. kram), *stamm* (adj. stam), *tramm* (m. dørtappe), *skamm* (f. skam), *trampə* (v.). *fræmmən* (adj. fremmed) er således måske, hvad vokalen angår, en fremmed form.

ø > æ: *dæmmə* (v. dæmme), *læmm* (m. lem), *fxæmmə* (v. kæmme), *kfxæmmə* (v. klemme), *stæmpill* (m. stempel) o. fl.

i > e: *hemmell* (m. himmel), *emsə* (adj. forskellig, af *imiss* i pl. **imsir*), *sem'pəl* (adj. simpel), *šemfxətt* (adj. skimlet, om hestes farve), *sremfxə* (v. svimle), *tem'mər* (n. tømmer), *remməfxmāga* (adj. som føler kvalme). Herhen synes således *remsa* (f. strimmel) og *fxems* (m. knippe eller hob af løvkviste, hø eller lign.) at høre. Labialiseret er *šəmt* (v. vise sig glimtvis) og *skrəmt* (n. spøgeri).

ø > å i *kfxåmm* (f. klemme, som et skomagerredskab), *våmm* (f. vom). *homməspōt* (fem. bagsiden af knæledet), af **həmarbót* for *hamarbót* (Aasen 298), har vokal som af oldn. u.

u og forkortet ú > o, f. eks i *brüggom* (m. brudgom), *somlæ* (pron. pl. somme), i nord *sommæ*, *domm* (adj. stum, dum), *homtæ* (m. & f. humle), *romm* (n. & adj.), *skomt* (adj. ntr. halvmørkt)¹⁾. *tømtæ* (m. tomme) kan således ikke henvise direkte på stavelsen *pum* i oldn. *pumi*, men må have gået gennem ligedannelse, **tømmvʔ* af *pumal* (akk.), og være opstået af dennes plur.

y > ø: *gʔømm* (v. genlyde af *glymjæ*), *ømtæ* (v. tygge drøv).

Forkortet á har beholdt den normale udtale i *gʔåmmæ* (v. stirre), men er mere labialiseret i *promm* (m. pram; kun brugeligt på Finsko-gen, medens det i »bygden« hedder *æike*, *æikæ*), *romm* (n. træf; kun i udtr. *på i romm*, på lykke og fromme, hvor det, såvidt jeg ved, opfattes som identisk med *rúm* > *romm*), *skrommæ* (f. skramme) eller *skråmmæ*.

Forkortet ø' > e: *nemræ* (adj. komp. nærmere), og *nemst*, men ikke i *skræmmæ* (v.); måske er et **kø'mt*, bastardform af *kvø'mt* og **kø'mt*, grundlaget for *hæmt*, i udtr. *hæmt omni* (travelt).

Forkortet el i *hemm* (adv. hjem), og *hemma* (hjemmefra): fra disse er vel den enkelte vok. kommen i *hēmæ* (hjemme).

Forkortet ó har man i *tomm* (adj.) og *lomm* (m. lom, fuglen *colymbus* sp.?), og formodentlig i *slomm* (m. en mindre sølvblank ferskvandsfisk, synes neppe at være den samme som sv. *slom*, *osmerus esperlanus*), derimod er det forkortet til å i *blåmmæ* (m. blomst). I *rømmæ* (m. fløde) af *rjóme* synes ó (før forkortelsen) palataliseret af foregående j, idet nemlig Brandval har *rømmæ*. I *vmmæsta* (gårdsn. i Hof, tidligere skrevet *Amundstad* (prof. Rygh), altså af **Qgmundar-*, er vokalen ø gået over til åben beskaffenhed før g blev assimileret; *svmmæri* (gårdsn. i Brv.) skrives i R. B. *Somarud*; hvis den nuværende udtale ikke er en folkeetymologi (med *svmmæ* sy), så må denne gamle skriftform være temmelig unøjagtig eller forvansket i forhold til oldn. lydforhold.

¹⁾ Det er således en misforståelse af hr. A. Olrik når han i »Bråvalla-kvædets kæmperække« (Ark. f. n. Phil. X p. 259) udtaler, at der udenfor det aller sydligste af Norge ikke findes nogen samlet overgang *um* > *om*; denne hersker måske hos næsten halvdelen af Norges befolkning, tilhøre for en linje fra sydvest op mod Trondhjem i nordøst; i det dannede talesprog er den end mere overveiende, smlgn. Poestion, Lehrb. d. Norw. Sprache p. 13.

Forkortet **au** synes at foreligge dels med gammel og dels med ny forkortning; den første, som har en videre geografisk udbredelse, forekommer i *fłomm* (m. flom) og rimeligvis i *stråmsnæs* (gårdsn. i Brv., **Straumenæs**); men efterat diftongen **au** var bleven palatal, er den sammentrukken i *sømm* (m. søm), *sømmə* (v. sy) og *tømm* (m. tøile).

Forkortet **ø** > **ø** i *blømmə* (v. blomstre) i nord sj. *blømmə*, *dømmə* (v.), *tømmə* (v.).

Forkortet **ý** i *rømmə* (v.).

Forkortet **øy** > **ø**, i nord (ved nogle sj., måske mest i Hof) *v: drømmə* (v.), *fłømm* (v. flyde over), *glømmə* (v. glemme), *jømmə* (v. gemme), *strømmə* (v.); kun i *glømmə* er formen med *v* den almindelige i nord.

Kapitel 27. Vokalbehandling ved gammel erstatningsforlængelse (r + dental).

§ 76. De ganehvælvlyd, som er opståede af oldn. **r** + dental foranlediger en ganske anden vokalbehandling end de, som er opståede af **l**, uagtet artikulationen er ens. Dette forudsætter, at dengang artikulationen blev den samme, så var de foregående vokalers beskaffenhed ikke længer ensartet, hvor oldn. havde haft én og samme lyd foran **l** og foran **rð**. Hvad forholdet ved **rð** angår, så er en forandring af vokalen der overmåde naturlig, da overgangen **rð** > **ɹ** (se pag. 108) foregik med bortfald af **r** og erstatningsforlængelse, og dette vel også har indvirket på vokalkvaliteten. Ved **rt** kan man vistnok antage, at vokalbehandlingen er indført ved analogi, hvor samme ord havde former dels med **rð** og dels med **rt**. Fornemmelig ved høje palatalvokaler viser det sig dog, at tungeartikulationen har haft lignende virkninger, som der har været omtalt ved **r** og **ɹ** foran §§ 56 og 57.

a > **a**. Medens svensk og dansk har haft erstatningsforlængelse, før overgangen af langt **a** til labialiseret **a** var afsluttet, har de norske dialekter haft den senere, og de har heller ikke tegn til at have haft åbning foran **ɹ** af **rð**; tvertimod, hvor der er to forskellige **a**-lyd, pleier den høje at bruges foran **ɹ** < **l**, den dybe foran **ɹ** < **rð**; sjelden (f. eks. i Kvikne) bruges den høje foran bægge. I Solør har man ekspl. som *gāɹ* (m. gård), *hāɹ* (adj. hård), *vāɹə* (m. varde), *svartɹ* (adj. sort). Af **garn** og **barn** kommer *bān* og *gān*, men heller ikke ved disse forholder

det sig som med **gård** etc., idet (Univ. og skoleannaler VI 227 ff.) **a** i disse ord var forlænget til **á** på en tid da **r**, rigtignok i formen **ð**, endnu udtaltes i ordene. — I mandsn. *hallvoł* af **Hallvarð(r)** synes o af det sedvanlige **a** at være en temmelig sen overgang, da den mest forekommer i Dipl. N. i sådanne breve, hvis sprogform har stærk nærmelse til dansk.

ø > æ: *fæł* (f. færd), *jæł* (f. måde), *jæłə* (v. gærde), *hæłə* (v. hærde), *ærtłə* (v. erte), *ærtłər* (f. ert), *stærtłə* (v. anstrænge sig), *pærtł* (m. smale træfliser, hvoraf der flættes kurve).

Her findes dog enkelte, tildels meget bekendte, afvigelser. Således v. prætt. *jōłə* eller *jorđđə* (gjorde); ikke netop i denne dialekt, men mangesteds, kanske mere i svensk og dansk end i norsk, vilde en ligning ligge nær som **bör** : **borde** = **tör** : **torde** = **smör** : **smorde** = **spör** : **sporde** = **gör** : **gjorde**. Ligeledes kan det synes rimeligt, at *jorđ*, senere *jör* og i dialekten *jōł* indvirkede på **gerđi** (n.) nu *jōrə*, i dialekten *jōłə* — i det trondhjemske (de østlige dele af stiftet) vil de kanske have ligget hinanden endnu nærmere, da man der for **gerđi** har *jārə*, *jāł*, og denne form må jeg antage har været samtidig med **jāri*, måske også **jāłi* af **jarđir**, jordstykker, jordeiendomme. Men **glorđi** i 15de årh., f. eks. i de hos I. Aasen p. 221 citerede Dipl. N. II, 570, III, 487 og 503 gør det dog tvilsomt, om man tør antage slig påvirkning, når fremlydskonsonanten endnu var forskellig. — Medens man i syd, har det regelmæssige *æftasvəł* (eftermiddagsmåltid), *kvæłlvəł* (aftensmåltid), hedder det i nord *æftavōł*, *kvæłlvōł*; smlgn. **døgurōr**? eller en senere labialisering — på grund af aksentsvaghed.

i > v; senere oldn. viser, at overgangen er skeet gennem **y**, og i dialekten er denne labiale overgang — mon det ikke, forresten, fra først af har været **ɹ**, en assimilation med **r**? — mere gennemført end foran **r** + lab. & gutt. Eksemplerne er: *stōł* (adj. stiv i legemet, af **stirđr**), *stōrn(n)ə* (v. = **stirđna**), *vōłja* (v. lystre, af oldn. **virđa**); *üvnsłə* (best. f. s. eller n. pl.?) og dat. pl. *üvnsłom* (ubevidsthed) svarer i form til **üvirzla*, men er måske folkeetymologi for et **of-ørsła*, thi det synes, som om ordets brug er væsentlig indskrænket til sådanne tilfælde, hvor lidenskab hindrer overlæg. *vörtłər* (n. vörter); *jōłr* (f. pl. gjorde) kan også nævnes, da **gjorđ** bøiet som konsonantstamme måtte have givet **girđr*.

Oldn. **o > o**, f. eks. *bōł* (n. bord), *bortł* (adv. bort), *fortł* (adv.), *ōł* (n.), *skōłə* (v. støtte), *spōł* (m. hale, på fisk), *torđđivılł* (m. tordivel), *vōłınn* (adj. beskaffen). **ó** haves der eksempel på i *fjōłə* (talord, fjerde).

q > o: *fjörn* (best. m. »fjorden«, navn på et agerstykke, fjernt fra alle vande), *ifjör* (adv. ifjor), *jör* (f. jord), *jör* (f. gjord), *ör* (f. sælestroppe), *svör* (m. hud på flesk), *vör* (f.).

u sedv. > o, f. eks. *för* (v. være nysgerrig), *mör* (m. mort, en ferskvandsfisk), *smör* eller *smörda* (v. pt. smurte) etc. En undtagelse udgør *hürddærkrök* (m. krogen i et dørhængsel), der vistnok, som I. Aasen normaliserer det, er for *hurðar*-. Denne form forekommer kun i syd (samt i Odalen).

y > v: *bör* (f. byrde), *jör* (v. sætte tøndebånd på, af oldn. *gyrða*), *mörja* (v. myrde) og i nord også *nörddræ* (adj. komp. nordligste af to) og *nöst*, skønt det jo ikke kan benægtes, at det er muligt, at denne form kommer af *nörðre*. Fremdeles afleder jeg af y *stænnör* (m.? stedsnavn for steder, hvor der ligger mange store stene i vandet) af *yrð for alm. *urð*, f.; *stör* (v. styrte, dø. om dyr), *vörtræ* (f. pl. tørrede køkkenurter) med dobbelt flertalsendelse af *yrtir; i *vörddira*, af *vurdere*, er den etymologiske forbindelse med *virða* bleven fornyet. Fra *hyrð må man udlede *hörkrök*, der i det nordlige Solør bruges for det sydlige *hürddærkrök*.

Af o udledes *nörddræ*, sup. *nöst*, som er de sydlige former for *nörddræ* og *nöst*.

Kapitel 28. Brydning.

§ 77. Under denne titel kan der omtales to i tid og vel også i de øvrige omstændigheder temmelig forskellige forhold. Dels bør nemlig nævnes eksempler på, at dialekten har brydning, hvor oldn. literatursprog mangler den, eller omvendt, for at karakterisere dialektens udspring i denne henseende, dels må man også nævne de spredte tilfælde, hvor brydning synes at være senere opstået. Imidlertid er der kun få eksempler på rigtig gammel brydning, som her trænger omtale, og desuden er det ikke altid til at afgøre, om det er nyere eller gammel brydning, man har for sig. Det lader til, at følgende konsonants beskaffenhed har større betydning for den nyere brydning end for den gamle.

Gammel brydning — ialfald før p i almindelighed gik over til t — ser jeg i *pidurr*¹⁾ > *fjör(hāna)*, smlgn. i Lima efter Rietz *fjā'urr*;

¹⁾ Jeg har ikke stødt på nogen forklaring af oprindelsen af ordet *pidurr*,

mjāl (m. etslags fiskeredskab, noget i lighed med en ruse, men mindre, der ligesom denne udsættes i faststående gærde), smlgn. *mørð* f. Fritz. ¹ p. 462, Fritz. ² II, 678. Besl. med *pikse* (m.) hos I. Aasen er *pjaks* (m. en jernplug, der tjener til at fæste tømmerlæssets surring). Til middelalderens slutning (ialfald først hjemlet fra den tid) hører brydningen i *mjörnnar* (m. møller), *mjörnnari* (gårdsn. i Grue) = *Miunæ-rud* Dipl. N. III, 838 (fra år 1457) smlgn. rettelse X, p. 908, *šorttə* (f. skjorte, oldn. *skyrta*). Fra samme tid er den tidligere omtalte brydning i afledningsendelsen *-ill* i Brandval (og sydligere) f. eks. *firtšin-jūt* (m. fakkel), *rinnjūt* (m. tridse på snelden af en rok).

I sin forekomst beslægtet ialfald med den yngre brydning er en vekselse af *æ*, *jā* og *ā* som sees i enkelte ord i dialekterne, og som vel er identisk med vekslingen i oldn. *igǫr*, *igjár*, og sv. og dansk *igår*. Jeg vil nævne solørsk *jātə* (f. tosset kvinde), for **gjāla*, der forholder sig til Aasens *gjēla* (f.) og *gaale* (m.) ligedan som *pjātə* (v. slå pæle ned, dernæst stræve) i Selbu forholder sig til *pætə* (v. stræve) i Solør og *paale* (m.) hos Aasen; ialfald *pjātə* må være dannet uden kontamination af de to andre former, selv om man anser *gjār* og **gjāla* for kontaminerede.

Derimod har *j* vistnok rent sjælelig anledning i *bjokt* (m. bugt, bøining), nemlig fra adj. *bjúgr*; også i *šomə* (synges) kan, som foran p. 147 fremstillet, *j* være indkommet ved analogi; *spjelltəi* i nord for sydl. *spelltaig* (m. spiltaug) kan måske være folkeetymologi (med *spjell*, n.); ialfald er det folkeetymologi, når ordet nu tildels (i Åsnes) hedder *spjelltəi*.

En egen række danner de ord, som har *j* + vokal som bærere af en noget odios betydning. Også de nordiske kultursprog, især de mere vulgære former af dem, har rækker af sådanne indbyrdes modsvarende ord, der dog ikke, som ved regulær afledning, har ens eller beslægtet fremlyd — den kan variere meget — men indlyden med *j* + vokal og en fælles efterlyd danner båndet mellem de således sammenhørende grupper af ord. Som eksempler fra norsk dagligtale kan nævnes *fjusk* (for fusk), *pjusket*, *šusket*, *šask*.

Ligesom disse består dialektens eksempler også af en kerne, der har en vis alder; men det lader til, at af en sådan gammel kerne er der dannet nye nuancer ved at variere vokalen og fremlyden. Eksemp-

---

og skal derfor nævne en folkeetymologi for dets sidste led; på Ytre Nordmøre og Søndre Fosen hedder fuglen *tjorrə*.

lerne er især verber og tilsv. neutrale substantiver, der har bibegreb af svagt, løseligt eller på anden måde dårligt.

Et tydeligt eksempel på det, jeg kalder den nyeste brydning, er *spjek̃tə* (v. snitte klodset, med kniv); dette er deminutiv af *spikka* (I. Aasen, N. ordb. pag. 735); men da *i* blev sænket foran *kk* (se pag. 151), blev et stærkere palatalt anslag af vokalen dog bibeholdt og gav anledning til det nuværende *j*; Odalen, som ikke har sænkning, har derfor også *spik̃tə*.

Mod dette er der udviklet et *mjek̃tə*, i Odalen *mik̃tə*, i Land *mjak̃tə* (v. hugge klodset, så at man træffer snart hist snart her), smlgn. *smukla* hos Aasen. Fjernere beslægtet er *pjok̃tə* (v. pille, arbeide med småting, eller uden kraft og energi), i Odalen *fjok̃tə*, i Land *fjuk̃tə* og *pjuk̃tə*. Ligeledes *fjak̃tə* (v. opføre sig vaklende og upålideligt), i samme form i Odalen og i Land. En anden »stamme« og et andet emne foreligger i *kañtə* (v. krangle) og det enstydige *bjañtə*; fra Indherred har jeg hørt *būnñtə* enstydigt med disse, og det er altså den ubrudte form til *bjañtə*. *šañtə* (v. rave) ligger så langt fra disse i betydning, at det gør indtryk af at være et temmelig selvstændigt ord — ialfald i vor dialekt; det har også formen *šiñtə*, formodentlig uden brydning. *pjūttrə* (v. putre, om gryden, der koger; dernæst: tale som den kogende gryde, hurtigt, stilfærdigt og uden nuancering); dertil *pjatttrə* med den sidstnævnte betydning alene, eller måske også med lidt hensyn på det ubetydelige indhold i den omhandlede tale, smlgn. *pjat*. Der mangler *j* i *biūllrə* (v. egentlig vælde frem? eller lyden deraf? figurligt: tale høit og hurtigt); dertil svarer *bjallrə* (v. tale høit, hurtigt og utydeligt). I en anden (redupliceret) stamme er der omtr. samme betydning, nemlig *bjab̃tə* (smlgn. *boble*), i Odalen *bjaṽtə* (tale utydeligt) og der skal der også findes et *jəṽtə* (v. tale utydeligt).

Kapitel 29. Progressiv assimilation fra konsonant på vokal.

§ 78. Labial assimilation er oftere nævnt i det foregående, især fra *v*, skønt også denne er meget sporadisk. Ofte er *v* bortfaldet efter at have påvirket vokalen, sedvanlig (formodentlig medens det endnu var bilabialt) gået op i den følgende labiale vokal, eller således, at det egentlig er bilabialt *v*, som har afgivet sonant, medens den følgende vokal er bortfalden (smlgn. Noreen, Altisl. gramm. ¹ §§ 131 og 162, 5).

De eksempler, som mest vækker tvil i henseende til arten og alderen af vokalforandringen, er de relative, interr., indef. pronominalstammer med **hv**; uden at indlade mig på diskussion derom vil jeg blot nævne formerne.

Til **hverr** svarer *h̄mr* (pron. hver), ntr. *h̄mr̄tt̄*; medens stamordet har åbning af vokalen, ser man en (tildels noget uregelmæssig anvendt) sænkning i den sydlige form *h̄ānndas* (genitiv, hverdags) af **hværn dag** > ***horn dag**, og den nordlige *h̄ārddas* af ***hver dag** > ***hor dag**, smlgn. pag. 154 og 157 f.

hværtke > *ākkā* i *ittā ākkā* — *hæ'll* = hverken — eller.

hvårge (?) > *h̄vri* i *ittā h̄vri* — *hæ'll* = hverken — eller (kun i syd).

hvat > *ā* (hvad), mest i syd.

hvar > *h̄vr* (hvor).

hver (n. pl.?) > *hvr* (hvad).

hvert > *h̄vr̄tt̄* (hvorhen) eller *h̄vr̄tt̄ā*.

hversu > *h̄vss*, *h̄vssā* (hvorledes); deraf *h̄vss̄n*, *h̄vstān* (hvordan).

Gl. sv. **holken** > *ākkā* (hvem).

Virkningen af nu bortfaldet **v** sees fremdeles i **kvøst(r)** > *kost* sammenlignet med **køst(r)** > *køst*; tilsyneladende i tysk **quartier** > *korttir* (n. 1/4 time), og, (dersom **tverel** hos Aasen repræsenterer stamformen rigtig) i *t̄irill* eller *t̄ir̄ill* (m. kernestav).

Virkningen af det bortfaldne **v** er ikke mere synlig i *kåa* (f. kvade), *sāpp*, i nord *sopp* (m. sop), *sūttū* (f. svale), *t̄ürü* (f. tvare), *tūgü* (eller *tvūgü*) (f. skurekost).

Virkningen af bevaret eller genindført **v** sees i (*g*)**vv̄tp** (m. hvalp), (*g*)**vv̄tvā** (v. hvælve ɔ: vælte), **sv̄tjā** (v. svælge), **sv̄mja** med pr. **sv̄m̄m̄r** (v. svømme) — **v** er genindført fra pt. *svamm*; i Brv. tildels, som sydligere, **sv̄mja**, pr. *sv̄mjar*; **sv̄mn** (m. søvn), i nord **sv̄mn**, i Åsnes tildels **sv̄mn**; **kv̄dmnā** (v. kvæles) hører også hid, hvis det er for ***kvafna**; **hallv̄ōt̄** (mandsn.) af **Hallvarð(r)**; i nord **æftav̄ōt̄**, **kvællv̄ōt̄** af — **verð(r)**; **vokst** (m. vækst) af **v̄v̄xt(r)**, men også påvirket af præet. *vokstā*, som har sin vokal fra det ældre pt. **óx**, **vóx**; **vonn** (adj. ond) af **v̄ānd(r)**. Også **ø** synes at labialiseres af foregående **v** i **v̄ōtā** (v. & f. væde), smlgn. i Selbu uden **t**-omlyd **v̄ōtā** (f. vædske); ved **kv̄v̄vā** (v. kvæle) og **sv̄v̄vā** (v. bringe til at sove) indvirker også det følgende **v**, smlgn. pag. 127 **āv̄v̄nt̄i** (f. eventyr).

Endnu mere sporadiske og usikre i sin art er de labialisationer, som findes ved andre konsonanter. Således ved **f** **f̄et** > **f̄øtt** (n. skridt) og **fit** > **f̄øtt** (f. engslette).

§ 79. Som dental assimilation kan det kanske betragtes, at forbindelser, som ellers bevarer **i** og **y**, undertiden sænker dem til de mere neutrale **e** og **ø** efter **r**, således især ved **s**: *fresk* (adj. frisk), *krestnə* (v. døbe), mandsn. *krestian* (Kristian) og alle ord af den stamme; til skriftsprogets **skridt**, tydsk **schrift** svarer *skrett* (n.).

§ 80. Efter oldn. eller nuværende **j**, efter **þ** og **ð** får den følgende vokal meget hyppig en mere palatal udtale, end man efter oprindelsen og følgende konsonants beskaffenhed skulde vente. Dette gennemføres ikke; men i én henseende viser denne indvirkning sig stærkere end de efterfølgende konsonanter, nemlig deri, at i meget større udstrækning end ved disse de lange vokaler viser sig påvirkede på den måde, smlgn. også § 78 ved **v**; også vokalerne i ligedannelser aficerer ofte. Der opstilles her et større antal eksempler til sammenligning med parallelsteder foran.

Ved labialkonsonanter (smlgn. kap. 22): **a** i *jæmn* (adj. jævn), *dæval* (m. djævel). **ø** i *šæppə* (f. skæppe); *jī* (v. give). **i** i *jiftə* (v. gifte), *šiftə* (v. skifte). **y** i *jift* (f. støv), *jīptlīny* (m. grønskolling), bægge kun i nord. Forkortet **ó** i *rvmmə* (m. fløde), snarest gennem **y** > **ý**?

Ved tungespidskonsonanter (smlgn. §§ 56 - 62): **a** i *fjetra* (v. lænke, sedv. ved trolddom); *šærna*, i nord *šænə* (f. stjerne). **ø** i *þøtt* (n. kød); *fjær* (f. fjær), *bjærrk* (f. birk), *fiŋŋəljær* (f. fingerbøl); **jø** foran **þ** giver samme resultat som **ø**; **jø** foran **rð** bliver (se pag. 158) *jð*; dog har man *ü* af brydningsvokalen (?) i mandsnavnet *šit* og deraf dannede gårdsnavne. Forkortet **jó** i *þistvð* (mandsn. *þjóstoff(r)*); *brøst* (m. bryst); *grøssə* (gårdsn., *Griotsætrom* R. B.); dertil svarer ikke *løssgarŋ* (formodentlig = *Liodsgardenom* (1445); navnet skrives dog sedv. *Løfsgården* (smlgn.? *Lofsbø*, R. B.).

Da de eksempler, der har **ø** for oldn. **jó** rettest må antages at forudsætte **jó** som oprindeligt grundlag, er det det mindst velige som her at gå ud fra, at **jó** har været gennemført i dialekten i omtrent samme udstrækning som i oldnorsk. I så fald er det en senere palatalisation eller indsnævring af vokalen som foreligger i *brüsk* (m. brusk), *kþüskəgðs* (i nord *kþøskəgðs*) (f. den træsup, hvoraf der laves knusk), *jüstər* (f. stang med jernspidser til at stikke fisk med), ligesom *þistvð* også først må have haft **iu** eller **jú**, før det blev **y**.

Ved de dentaler, som kan palataliseres (smlgn. kap. 26—27):

a i (Brv.) *þšinn*, (Grue) *þenn*, i nord *þæŋn* (n. tjern); *jinnə* (adv. gerne); (i nord) *jæŋn* (n. jern); (i Våler) *bjæŋn* (m. bjørn); *fjell* (m. fjeld); *jell*

(m. enslags fastsiddende hylde på væggen) i nord *jæʎl*; *þellar* (m. kelder); *þella* (adv. sjelden); *spjell* (m. bret til at lukke skorstenspiben med, kun i syd); *þjellə* (f. bjelde, kun i syd). *e* i *þinnə* (v. kende), *jintə* (f. gente), *þihlłə* (v. få unger, om katten), *þurrþilł* (mandsn. Torkel). *o* i *þjonn* (m. bjørn), *þjəllə* (f. bjelde, kun i nord), *spjəll* (n. = *spjell*, kun i nord).

Ved oprindelige gutturalkonsonanter: *a* i *jæksl* (f. kindtand), men dog *jakslə* (v. tygge idelig, især uden at få gjenstanden i stykker). *e* i *jinnər* (f. pl. gænger, løb, hvori noget skal gå rundt); *þinn* (m. jernkrampe); *þinnəlmör* (f. edderkop); *þinnłə* (v. rave); *jikk* (v. pt. gik). *u* i *þikk* (adj. tyk), *þikkłinn* (m. kylling), hvor man efter pag. 152 skulde vente *o*.

Af lange vokaler synes *a* at være palataliseret af *j* i *fræʎda* (m. fredag), og, som prof. Storm påviser (N. lydskr. pag. 99, noten), i *jā* (ja) og *jā* (m. lją) ved *j* hindret i den sedvanlige overgang til *å*; ligeledes *au* > *ü* i *šü* af *sjau*. Ved endnu langt *jó* er der, ligesom når vokalen forkortes, tvil om man skal gå ud fra oldnorskens lydforhold som udgangspunkt. Overgang til *i* er sjelden; jeg kan nævne af nominer *þiv* (m. tyv) og *grin* (f. gryn), det sidste formodentlig et kulturord, da det desuden har en dublet i *grön* (n. kornvarer); videre *ø* i *fjøs* (n.), *frø* (n.), *jō* (n. ljąens bøining), *šō* (m. sø), *šør* (f. skære), *slög*, i nord *slög* (adj. sløv), *snō* (m. sne), *reššø* i nord *væššø*, i Brv. tildels *vədəšø* af **við(r)šjá* i cas. obl. **við(r)šjō* samt i verberue *jša* (genlyde, klinge høit), af *hljóða*, *rša* (besmøre tyndt, bestryge) af *rjóða*, *snō* (v. sne).

Verber på oldn. *jó*, forsåvidt som de bøies stærkt, har nu *ü*, undtagen *si* (koge). Dette kan være en følge af analogien med dem, der i oldn. har *jú*, men derimod taler den omstændighed, at også adskillige substantiver har *jü*. Det kunde også tænkes, at her så nær Sveriges grænse den almindelige oldsvenske form med *iu* har været herskende også foran dentaler; men gennemført kan den ialfald ikke have været. Jeg antager således, ligesom ved forkortet *jó* foran pag. 162, at *j* har påvirket *ó*, enten det nu var til *u* eller (hvis det nemlig indtrådte senere) direkte til *ü*, hvorunder naturligvis både formanalogien ved de stærke verber og naboskabet med Sverige støttede forandringen.

Eksemplerne er: *jüł* (n. hjul), *jüł* (f. s. & n. pl. jul), *jüłgräs* (n. en eller anden plante, for mig beskrevet som erteblomstret, men formodentlig feilagtigen, da denne form vel må høre sammen med oldn. *njóli*), *jüs* (adj. & n. lys), *þür* (n. tjor), *þürə* (best. f. elv i Grue),

šüť (n. skur), *spjüt* (n. spyd), *bjü* (v. byde), *brütə* (v. bryde), *fütə* (v. flyde), *früsa* (v. fryse), *nütə* (v. nyde), *skütə* (v. skyde), *tütə* (v. tude).

Af præt. **hljóp** er gennem **löp* ved formanalogi med disse verber udviklet det nuværende præt. *läip*; ligeledes **jó** gennem *ø* til *æi* ved folkeetymologi i stedsnavnene *fræi'ås'n* og *græitšön*, skrevet **Ffrioasn** og **Grothssion** i Dipl. N. VIII, nr. 327 ¹⁾.

Kapitel 30. Vokalers indbyrdes påvirkning.

§ 81. Foruden i diftongerne, hvor vokalerne beskaffenhed væsentlig er bestemt ved analogitvangen af dialektens enkelte vokallyd og den indbyrdes påvirkning således overskygges deraf — undtagen forsåvidt at den er noget dissimilerende — så forekommer her som i alle vore østlandske dialekter en mængde eksempler på vokalindvirkning mellem forskellige stavelser, vokalharmoni eller ligedannelse; den sidste betegnelse gælder ikke blot sproglydene, men også eftertrykket og omfatter således også de tilfælde, hvor vokalerne kun er holdt forskellige på grund af frygt for, at de skal falde sammen i én stavelse.

I solørsk indtræder ligedannelsen regelmæssig også da, når der mellem de to stavelser står kons. + *j*. hvilken forbindelse altså her ikke har dannet position; dette forhold forandres efterhånden gennem Søndre Østerdalen, og det modsatte er ganske gennemført i N. Østerdalen og Søndre Trondhjem.

I Østerdalen forekommer der hyppig forbundet med ligedannelsen fænomener, som minder om vokalerne åbning, f. eks. ved **a**, som ofte går over til *å*, i Elverum mest kun i 2den stavelse, nordligere (og til dels allerede i Elverum) også i 1ste. Da betingelserne for ligedannelse ligger nær betingelserne for åbning (især af kort vok. ved kort kons.) så antager jeg, at det virkelig er åbning, som optræder her, men således, at åbningens geografiske udbredelse er størst i de stillinger, hvor også andre omstændigheder lettede en sådan.

¹⁾ Dokumentet, som er dateret 1445 (1425?) er vistnok falskt, eftersom det går ud på, at de gårde, som omtales der, skal have al skov på de kanter, og den store gård Kveset, som ligger mellem dem, ingen; men det kan på mange skrivemåder og især på stedsnavne som disse sees, at det må have været bygget på et skriftligt underlag adskillig ældre end falsifikatet.

I sådanne ord har tildels også solørsken åbne vokaler; dog har den det almindeligvis ikke i de fastsluttede grammatiske klasser, som udgør hovedstokken af ord med ligedannelse, og som her skal behandles først, nemlig »korte« verber i inf., for endel også i alle andre former, »korte« sv. m. og »korte« sv. fem., altså en afdeling med udlydende *a*, en anden med udlydende *u*.

1. Endelsens *a* er kun gået over til *å*, når rodstavelsens vokal er labial, og der bør den altså ansees for at have progressiv assimilation. Den regressive assimilation fra endelsen går ikke videre end til at sænke palatale vokaler og bevare et *a*, *u* eller *o* i rodstavelsen fra åbning.

Af verber med ligedannelse efter typen *a—ā* har Solør altså f. eks.: *āḷa* (avle, opføde), *āma* (opmuntre, påskynde), *bāsa* (stræve), *fāta* (v. gribe, om ild fænge), *gḷāna* (stirre), *hāla* (hale), *hāta* (hade), *kḷāka* (fryse til), *krāra* (afsætte små isstykker, om vand, der begynder at fryse), *krāra* (kun i nord, slå sig til ro), *māna* (mane), *māsa* (udmatte), *nāra* (fodre såvidt, at livet bevares ɔ: sulte, trans.), *sāka* (kaste i kortspil, gøre sig renonce; i pt. part. skyldig), *skvāḷa* (plaske, frembringe skvulpende lyd), *skrāta* (skrige i en skærende tone, f. eks. om skæren), *smāḷa* (larmer), *spāra* (spare), *stāra* (stirre), *tap(p)a* (tabe), *tāsa* (rasle), *vāra* (vare).

Af hankønsord skal jeg eksempelvis nævne: *fḷāka* (sammenslåede fjæle, der ligger som bund i en båd), *hāva* (håndtag), *māka* (mage), *smāḷa* (mængde); *ḷāka* (kind) er kun sydlig form; i nord *ḷæka*. Opr. flertal på *ar*, men nu svage mask., er *kāsa* (spån, i syd), *nāsa* (næse), *spā'a* (spade) og *skā'a* (skade) må ikke nødv. tænkes udviklede af den oldn. nom.; de kan her være for *spā'a*, *skā'a*, som også forekommer.

Sådan ligedannelse forekommer også i 2det sammensætningsled, således i *tṛrhāḷa* (m. fortørket furutræ, uden bark og bar), folkeetymologisk forbundet med *tṛr* (adj. tør) og *hāḷ* (adj. hård); ordets sidste led bruges for sig alene i Tydalen og øvre Guldalen i formerne *hāḷār*, *hṛḷār* og *hāḷā* (m. harpiksrig ved af tørre bartræer). Hyppigere end i mask. forekommer ligedannelse i sidste led af verber, f. eks. *bātāḷa* eller *bētaḷa* (betale), *fṛsvā'ra* (forsvare), *fṛvā'ra* (forvare), *būsḷapa* (holde hus), *haṇṇ'sama* (håndtere), *raṇṇ'sāka* (ransage), *ḍpāndāga* (åbenbare), *ūm(m)aka* (umage).

o—ā > ā—ā, f. eks. i verberne *fḷāgā* (strømme heftig frem), *hāḷā* (udhule), *hāḷā* (falde ned i masse, om tørre sager, f. eks. mel, sand), *lāḷā* (gøre løsere), *mā'ā* (ulme), *mā'ā* (gøre byggebevægelse), *skā'ā*

(hugge træstammer over), *skvåta* (upers. plaske, smlgn. *skvāta* foran), *småta* (bryde i småstykker; knitre, knage), *tåk(h)å* (flytte, trans., < oldn. *þoka*) — og i hankønsordene *dråsa* (blanding af korn og småstumper af halm efter tærskningen), *kåvå* (kammer, køkken; forældet), *rågå* (topmål), *råta* (råddenhed), *tråta* (hovenhed), *åka* (tvertræ).

Ensartet med disse i ligedannelse er hunkønsordet *kåna* (kvinde).

Ældre ligedannelse forudsættes af verberne *båas* (varsles, bebudes) og *trå* (træde), da de ellers vilde have havt åben vokal ligesom *bø* (n. bud). Verbet *knā* svarer til skriftsprogsformen *knade*, ikke til oldn. *knoða*.

For *kåmmå* forekommer også (især sydl.) *kåmma*; sådanne former er de herskende ved Kongsvinger, skønt der blandede med *å—å*, men på Eidsskogen altid *å—a*.

I nyere verber afledede af subst. med *v* forekommer *v—a*, f. eks. *mjvta* (bestrø med mel), *kvta* (bestryge med kul). Ved folkeetymologi har verbet *gvra* (stikke sig på en spids kvist) fået en form, som om det på denne måde var dannet af *gvr* (n. indholdet af maven og tarmene); jeg har aldrig i Solør stødt på formen *gara*, som Ivar Aasen anfører derfra; at ordet desuagtet etymologisk stammer fra *gara*, kan jeg alligevel ikke tvile på, da *gåra* i Rendalen bruges både som vb. = *gvra* og som mask. i bet. stage, stærk kvist; også på Ringerike *gåra* (m.) og i Indherred *gäri*.

u er efter sedvanlig oldn. skrivemåde såvelsom de fleste vestnorske dialekters vidnesbyrd vokalen i nogle få ord, hvor her ingen forskel fra behandlingen af *o* kan påvises: *bråna* (m. brand), *råna* (m. orne), *spåna* (spind); verberne er kun repræsenterede ved de adjektiviske participier *jæmbåta* eller *sebåta* (lige tyk over hele legemet, uden midje, af *bulr*, *bolr*) og *hågå* (lysten, tilbøielig)

y—a forekommer i adskillige verber afledede med *j*, f. eks. *bvta* (brøle), *ftvta* eller *ftutta* (flytte), *hvta* (strømme ned), *mvta* (gødsle), *rvtā* (skrabe skællene af fisk), *svrja* (spørge). Nogle, som regelmæssig skulde have denne ligedannelse i inf., har ved indvirkn. fra andre bøjningsformer fået inf., der udlyder på konsonant eller på *ə*. På den anden side forekommer der også nyere tilslutning til dem, således i *tvrtja* (turde) og *tvtja* (tåle), *mvrtja* (< *myrda*) og *vnrtja* (< *virda*); denne bøjningsovergang må dog have en ret betydelig alder, da den har en vid udbredelse (f. eks. til Hardanger og N. Trondhjem). Langt nyere og derfor ufuldstændig er tilslutningen i *bæhvrtja* (behøve), *littja* (mätte, udg. fra præs. *hlýttr*, nu *litttr*) og *bisssa* (bysse) af *bzz bzz*.

For fuldstændigheds skyld må jeg også nævne verber med vokalforholdet *ō—ā* og *ø—ā* uden nogen (udtalt) konsonant imellem, som vel ikke kan siges at have nogen vokalharmoni, men nok på en måde ligedannelse. *a* er valgt til deres udlydende vokal, fordi *o* ikke vilde være tilstrækkelig sikret mod at opsluges af vokalen - - ved flere af dem findes der også (på andre steder) enstavelsesformer. De fleste af dem opfattes som denominativer inden nutidens dialekt, idet sådan afledning endnu er levende i dialekten; men det synes urimeligt, at den skulde være af helt ny oprindelse. Jeg antager at et verbum som *rōa*, i betydningen besmøre, bestryge med en vædske, hører til en stok, der aldrig har mistet den stærkere artikulerede vokal *a* i udlyden, trods iste stavelses længde; når *rōa* også kan betyde at farve (himmelen) rød, så er det der mindre umuligt, at *a* er af mere moderne oprindelse. De eksempler, som jeg i de senere år har verificeret og således ikke bærer alene i hukommelsen, er: *błōa* (bringe blod frem ved sår), *frōa* (i syd, sætte skum, *frōa*), 1. *rōa* (sætte *rō*, jernspån på knivseggen under slibning), 2. *rōa* (ialfald i nord, lægge til *ro*), og *jōa* (i nord, i syd *jō*; klinge høit, genlyde), 1. *frōa* (sætte frø), 2. *frōa* (i nord, sætte skum, *frō*), 1. *rōa* (farve himmelen rød, eller, om himmelen, vise sig rød), 2. *rōa* (bestryge, nemlig lefse med en våd fille under bagningen).

e—ā sedvanlig *æ—ā*, f. eks. verberne *dræpa* (dræbe), *jæra* (gøre), *læha* (gå ustødt, være løs i sammenføiningerne, f. eks. om hjul), *mæta* (lystre), *pæsa* (ånde tungt), *æsa* (gære), *kræva* (kræve), *sæia* (sige), *tæmja* (tæmme), *fur̥tæfja* (fortælle), *vænja* (vænne), *hæva* (kaste, < *hefja*), *sætta* (sætte), *dætta* (falde) — og maskulinerne *færa* (teig i agerland, smlgn *akerføra* D. N. I, nr. 555), *hæra* (hare, i nord, i syd *hāra*), *tæpa* (læbe), *tæla* (m. frossen jord), *væra* (insektlarve, der snylter under huden på kør).

Afvigende er *tia* (v. tie, smlgn. foran *sæia*), og flere andre ord, hvis vokaler er kommen ved siden af hinanden såsom *błēa* (v. vende blade, plukke blade), hvor den spidsere lyd i rodstavelsen er bevaret ved dissimilation. *ēla* (v. spise) har sit *e* fra præs. *ētor*. *slā'a* eller *slā'a* (m. slæde) kan neppe antages at komme af *slēða*, da der ingen analogi findes for fuld assimilation mellem *e* og *a*; det må altså antages at repræsentere en biform **slāði*, gen. **slāða*.

i—ā forholder sig ganske som *e—ā*; af verber kan nævnes *bæka* (bestryge med beg), *fur̥tæna* (fortinne), *læta* (farve), *pæla* (pille), *præka* (pirke), *šæna* (løbe afsted, om kør, = dansk bisse), *šæpa* (bringe i sin rette skikkelse), *spæta* (stikke på spid); af mask. skal jeg nævne *flæpa*

(liden flig eller læbe), *fæta* (fedme), *ræva* (mindre stykke af tøj, eller af jord), *sæla* (sæle); rimeligvis er også i den opr. vokal i 2det led af det sammensatte *hanuvæta* (= handvol, skaft på pleielen).

Ligesom ved *bløðja* > *błēa* er også af *i* assimilationen stanset ved *e*, når den adskillende konsonant faldt bort, eller når der undtagelsesvis opr. ingen havde været, f. eks. *bēa* (v. bede), *knēa sæ* (begive sig til kveen), *lēa* (bevæge), *nēa* (næ, opr. vel pl. *nīðar*), *svēaratt'n* (n. blodvand).

Kun i nord bruges med den almindelige assimilation *læva* (v. leve) og *kjæta* (v. kildre), i syd *lēva* (fra præst. *liflr*, nu *lēvør*) og *kjēta* (ved indvirkning af den foregående palatalkons.).

Foran kons. + *j* skulde man jo ikke vente så stærk assimilation af *i*. I virkeligheden er det også kun den fra andre former kendte vokal man har i *šelja* (v. skille), *vilja* (m. vilje), *vilja* (v. ville), *siſta* (v. sidde), *finja* (v. fiude), *vinja* (v. vinde). Ved *tj* derimod, som indgår en nøiere forbindelse, er der det sedv. vokalforhold, f. eks. i *fæhja* (m.), i nord tildels *fæhja* (engstrimmel) og verbet *fæhja*, som nemlig ligger såvidt nær *nīja* hos Aasen (»sammentrække, sammenbinde«), at det kan være udviklet deraf. Man har nemlig i Solør en forbindelse som *fæhja op* (ɔ: *opp* eller *hōp*?) *gån*, trække garn hen til sig og lægge i en dyng, hveranden gang med hver hånd, men også *fæhja tæll sæ*, gribe og hale hen til sig, *fæhja sæ opp'drør*, klatre opover en træstamme, et taug etc., hvilken anvendelse vel til nød kan udledes fra hin, men også kunde høre til et **fētja*, beslægtet med *fāta*.

2. Det oldnorske *q—u* i svage hunkønsord bliver *ü—ü*, f. eks. *hükü* (hage), *mürü* (mare), *skrüpü* (hesteskrabe) *trünü* (trane, i nord). Afvigende på grund af den (ialfald i oldn.) foregående palatalkonsonant er *firü* (strandkant, som stedsnavn, af *fjoru*), kun i Våler *fürü*, og *hjrü* (tjære). — Behandling, som om det havde lang vokal, foreligger i *læ* af *hløðu*, medens en lignende lydforbindelse har fået en, hvad vokalerne angår, regelmæssig behandling i *tügü* (hævd i jorden) af *tøðu*.

Omlydsformen med *q* har ikke været indført i *käkü* (kage), i syd tildels *kækü*; at dette ikke har overgangen *a* > *æ*, fordi det netop er *ü*, som står modsvarende i 2den stavelse, har jeg også foran søgt at vise ved at nævne de mig bekendte ekspl. på vokalerne *æ* (< *a*)—*ü* i dialekten, nemlig *bæstiü* (badstue), *stæbbür* (stabbur), *kyæsiü* (gårdsn.), *æłün* (alun), hvor overgangen *a* > *æ* er temmelig vel forklarlig på anden måde, men usandsynlig som virkning af *ü*.

ø—u forekommer ikke i mange eksempler; til *rükü* (skovl) kendes ingen stamform af ældre type, uden *reku*, som i tilfælde altså har

fået en fuldstændig vokalassimilation. Overgang til *ï*, altså palatalisering fra *š* og labialisering fra *ü*, forekommer i *širü* (sigd); i *kvællsitiü* (det, at man sidder oppe om aftenen), skyldes den høje vokal formodentlig paavirkning fra stamordet *sitta*. Mere regelmæssige vokalforhold forekommer der foran kons. + *j*, nemlig i *ørjü* (f. evje), *vørjü* (væрге ц: noget at slå med), *söljü*, i nord dog *siljü* (selje).

i—u er mest bevaret som *i—ü*; dette er én af de få forekomster, hvori oldn. kort *i* er bleven langt *i* i dialekten; og her sker det ofte endog uden at noget beslægtet ord med *i* støtter den høje vokal; det er harmonien med *ü* i lyd og i høi tungestilling, som er årsagen dertil. Som ekspl. skal jeg anføre: *smiü* (smedje), *viiü* (vidje ц: vreden kvist), *svipü* (svøbe), *spitiü* (splint, liden stikke, besl. *spett*, spid, og *spæta*, stikke som på et spid); *hiṇnvitiü* (bagatel, især liden gave), er neppe noget opr. svagt subst., men *-vitiü* er en senere forandring af nogen form af oldn. *-vitr*. Ordet for *sene* i dialekten har jeg været vant til at udtale *siniü*, og at dette ikke er individuelt, støttes deraf, at Ivar Aasen heller ikke har opfattet det som *sinu*, men som *senu* (N. ordb. p. 651). — Derimod har jeg aldrig hørt *ï* i det foran nævnte *spitiü*, som jo forekommer i oldisl. med *y*, hvad der rigtignok synes meget uregelmæssigt, såvel der som i forskellige norske dialekter; i Nedenes dog, som det kunde ventes, *spid(d)ə*.

e er indkommet for *i* i rodstavelsen i *kvēkü* (kveke, *triticum repens*) og *revjü* (1. rift, 2. en vis sygdom); begge synes at have sit *e* fra beslægtede ord, formodentlig *kvēk* (adj. kvik) og *rēv* (n. riven).

o—u nu *ü—ü*: *büsiü* (rede, uordentligt leie), *hütiü* (hule, hul i jorden), *krütü* (smule), *smütiü* (smule) og mange flere *błütü* (dynd, væde) har en høist besynderlig stilling, idet der på somme steder for denne form bruges især *błitiü* eller *błitiü*, men også *błotiü*; det første er måske påvirket af *dritü* (eg. mæg, dernæst dynd, også stedsnavn for dyndede steder), og *błotiü* kan måske være en modifikation deraf igen, en nærmelse mod den stamme, hvortil ordet hører, uagtet ingen form af denne har vokalen *ø*.

u—u > *ü—ü* i *f=ügü* (flue) og *fürü*.

y—u bliver, hvor den første vokal har anledning til at forlænges, *ï—ü*: *mīsü*, *rīs(š)ü* (ruse), *šik(š)ü* (sidebygning til en lade), *błiṇnmikü*, i syd også *błimiḱü* (en ugræsplante af slægten *galeopsis*); den sidste del af dette navn er formodentlig samme ord som sidste led i det solørske *ællmærrkə* (f. *epilobium angustifolium*), se hos Aasen under **Mjølke** og Noreen (ordl. ö. dalmålet) under **hømjølke**; som eksempel kan måske

endnu nævnes en liden elv i Våler, hvis navn på amtskartet skrives **Drykjeåen**, medens jeg har hørt det udtale *drīkjūā*; det kan muligens være blot det foran nævnte ord *drītū*.

Når oldn. **y** derimod formedelst position endnu er kort, går det over til **ø**: *jørjū* (dynd), *kļøvjū* (kløvet stykke træ), *møtjū* (en ret af fladbrød og fedt), *smørjū* (smørelse), *ællmørjū* (glødende aske); hertil hører også *bø=jū* (bølge)

§ 82. De mere spredte tilfælde af ligedannelse falder rigtignok også ofte i klasser af ord, der hører sammen ved indbyrdes lighed; men disse grupper er mindre og er mere forskelligartede, end hvor ligedannelsen er bleven et led af bøiningssystemet. Idet mange ekspl., især sammensatte ord, har opr. lang 1ste stavelse, er det ikke usandsynligt, at endel sådanne først i sen tid har sluttet sig sammen med de opr. ligedannede, efter indtrædelsen af det nuværende kvantitetsforhold, som jo ikke står i nogen iønefaldende forbindelse med ligedannelsesfænomenet. I andre tilfælde er der vistnok gammel endelsesbetoning, men i mange, eftersom jeg antager, ligedannelse på grund af væsentlig ligevægt mellem stavelserne (se § 30 b).

Det kan ventes, at disse mindre grupper med ringe indbyrdes analogitvang vil bære vidnesbyrd om tendenser, som også har været fremme i infinitivernes og de svage mask. og fem.s ligedannelse, men er bleven overmandede af andre. Allerede med den kundskab, som haves, kan man se, at de typer, som er bleven de herskende på visse andre steder, i Solør har nogle enkelte repræsentanter iblandt de spredte ligedannelser; man kan da ofte også se, hvilke lydlige omgivelser det er, som har støttet denne bevarelse af en levning fra en typerigere sproglig fortid.

Oldn. **a—ā** er sedvanlig behandlet ligedan som i korte sv. m. og inf., og særlig da, når det sidste **a**, ligesom i disse, står i udlyd, og den vægtfuldeste stavelse opr. er kort; således f. eks. i *dāȳa* (m. speciedaler), *fram(m)a* (adv. & præp. foran), *gam(m)all* (adj. gammel), *sam(m)a* (pron. samme), *sam(m)a* (adv. sammen); *dār* (m. pl. dage) og *jārə* (m. kant, af *jaðarr*) kan regnes for at have gammel ligedannelse, skønt der egtl. ikke er lydlige spor deraf; ligedannelse findes også i gamle genitiver på **-ar** eller **-a** anvendt som første sammensætningsled, f. eks. *dāgatāȳ* (n. beregning efter dage). Gårdsnavnet *snāpa* er måske attraheret til ligedannelserne, i R. B. skrives det **Snabø**, endnu tildels **Snabø**; dog eksisterer enslydende gårdsn. andresteds i 15de årh., f. eks. **Snapanom** D. N. III, 719.

Men ligesom man i Søndre Østerdalen mere eller mindre udelukkende har *å* i ligedannelser af *a—å*, således forekommer der også i Solør åben vokal, *æ* (*ä*), i ligedannelser i de tilfælde, hvor *r* og *ʔ* i sidste stavelse fremmer åbenheden, således i *hæm(m)ær* (m. hammer), *kæm(m)ær* (m. privet), i nord *stækkær* (m. stakkel), i syd *stakkar*; dertil er attraheret tysk *krämör* i den sydlige form *kræm(m)ær*, i nord *kræm(m)ar*, idet det er ført tilbage til lighed med andre nom. agentis på *-ari*; her bør også nævnes *brännvål* (gårdsn. Brandval, skrevet i dat. *Branduolum* R. B. pag. 459); udenfor Brv. præstegeld siger man sedv. *brænnvål*¹⁾. Foran har jeg nævnt *snærær* (snarere) som sandsynligt vidnesbyrd om ældre **snārār*, ligesom Trysil skal have *snārār* og Tydalen, øvre Guldalen og Selbu har *snærær*, *snvār*, *snārār* eller lignende former, endskønt neppe ellers et eneste andet adj. eller adv. forekommer med ligedannelse i komparativ. Oldn. *sumar* (n.) hedder *sæm(m)ær*, på Hedemarken *sam(m)ar*, i søndre Østerdalen *sām(m)ār* — en langt fremskudt udløber fra den i Storelvedalen og Rendalen stærkt udbredte analogi, at også labiale vokaler f. eks. *o—å* får formen *å—å*.

Det østerdalske *å* lyder imidlertid nu i solørske øren som *v* og omvendt (se f. eks. i en afhandl. af Nils Trønnes [født i Storelvedalen] i Langes tidsskr. 1 årg. p. 83); i Tønset ombyttes både Søndre Østerdalens *å—å* og *å—å* med *ó—ó*, og også denne vokal ligger *v* meget nær. Dersom denne type også har havt aner videre omkring, kunde man vente at finde nogle ekspl. med *v—v* i Solør. Det er der da også; dog må man, ialfald ved næsten alle, gå ud fra former med 1 eller 2 labialvokaler i disse ekspl. Således i *hvvål*, i Åsnes og Våler *hvvål* (n. væversylle), isl. *hafald* pl. *höföld*; da ordet sedv. forekommer i plur., er det fra **höföld* man må regne dets herkomst; *vvm(m)vål*, på Eidskogen *væmmål*, i Odalen *vvm(m)vål* kommer vel af *vædmål*; *å* er forkortet ved aksentsvaghed, efterat det allerede var blevet labialt; det deraf opståede *o* blev åbent foran *ʔ* — smlgn. *ællsmvål* p. 130 — og påvirkede første stavelse labialt, hvad der jo også kan være skeet før forkortelsen, og palatalt — med åbning. Vanskeligere kan man antage labial vokal før ligedannelsestiden i *vmbør* (m. et slags træbøtte, hvoraf kørne får det flydende foder), der vistnok ligesom temmelig mange af de ord, der betegner mere specialiserede redskaber i bondens bedrift, har havt en indbyrdes uoverensstemmende behandling af lydene (her vokalerne) i de forskellige egne, se I. Aasen under *ambar*.

¹⁾ Smlgn. at *ann* siges tidligere at have havt udtalen *änn* i Brv., p. 137.

Af **a—o** i ***par mœðr** kommer (især i syd) *dæm'(m)ær* eller *dæm'(m)ær*, især i nord *dvm'(m)ær(r)* (derfor; i det samme); det sidste kunde måske fra **a** have fået først åbenhed og dernæst i anl. af **m** labial vokal, og muligens en nu opgiven ligedannelse (**dvmør > *dvmær* som *hvvnl > hvvæl*). Af **kerald** eller dets plur. **kørøld** kommer *kørnl*, på Eidskogen *tsæral* (n. køkkenkar). *bismør*, i Odalen *bismör*, af oldn. *bismare*, har også (etymologisk) labiale vokaler, uden at oldn. har nogen; det sandsynligste er, at **m** har labialiseret 2den stavelses vokal, og denne ved ligedannelse første.

Historisk sikker labialvokal har dialekten derimod i en anden række ligedannelser, hvori »åbent o« indgår i nutidsformerne. Således i *tvmvð-fing* (m. tommelfinger) af *tvmvð* ɔ: **pumal**, (**pomal**?), akkusativformen; *tvmte* (m. tomme) er et svagt subst. udgået fra plur. af det samme, efterat det allerede havde fået ligedannelse og åbne vokaler; gammelt ***pumli** vilde have fået *o*. I *tvm'mas* af **Thomas** må man se en forhenværende ligedannelse, hvor det er gået med 2den stavelses vokal som i *hvvæl* (og *dvm'(m)ær*?) foran. *døffør* (adv. derfor) af **dør** eller **par**? af **for** eller **fyrir**? *nb(b)nr* (m. abor) af ***åborre**? *børfttt* (adj. barbenet) af **berfttt(r)**; *hæ'vð* (også *hæ'iað*) < ***haujæð** < **høfuðgerð** (***haufuð**?), i Odalen *hæiðt*, i Nes *hæiæð*, i Romedal på Hedemarken *højæð*. *ræ'nnæu* (kvindenavn, mig kun bekendt fra den nordl. afdeling af dialekten) < **Ronnogh** (Dipl. N. passim f. eks. allerede 1316) < **Rannveig** (ɔ: **Rønnveig**?). *tøllv* (mandsn. **porleif**). Kun i *høspønn*, i nord *hæ'spø'nn* (m. leder, overmand) af **húsþóndl** er der opr. labial vokal i begge stavelser; den palatale karakter i begge ordets nuværende vokaler bør antages at skrive sig fra åbenhed formedelst vokalforkortningen.

På grund af bøjningens analogi indskrænker assimilationen sig dertil, at **a** bevares som **a** i flertalsendelsen for endel hunkønsord med **v** i rodstavelsen (smlgn. ved *æ* senere p. 176): *bvðar* (byrder) *fjvðar* (fjæle), *kðar* (kul, pl.), *kvssar* (sammenlagte hobe af kviste, der skal brændes ude på marken, kun i Brv.), *kðvjar* (kløve).

Typen **o—a** bliver forskellig behandlet i gårdsn. *skāra* (i Grue) og *skårå* (i Brv.), begge (if. prof. Rygh) efter gamle jordebøgers vidnesbyrd af ***Skorar**; på samme måde som i *kām(m)a* bevares denne forbindelse i *åva* (ovenfor), formedelst analogien med de andre frastedsadv.; første leds vokaler influerer måske igen på vokalen i sidste led i *åvabår* (m. nedbør) af **ofanburðr**. Ellers optræder forskellige nærbeslægtede forbindelser med vokalforholdet **å—â**, såsom **Håkon** > *håká* (mandsn. Håkon) *dånnås'n* (gårdsn. i Hof, sedv. skrevet **Dønåsen**, vel af stamme

*dun-, ***dyn-**)¹⁾, *hå(k)ås'n* (i Brv.) < **Haukaas** (D. N. VII, 372 o. fl.), *tårås'n* (skr. **Tøråsen**, i Våler); *mårå* (kan efter foreg. *håå* have -on altså **morgon**; også **morgan** kunde passe); **kopar** *kåpår* (m. & n. kobber).

a synes også at sænke **u** i *akko rāt* (akkurat), omtr. som i gårdsn. *ögårn* (< **Utgarden**) i Rendalen og på Tønset; nærmere Solør, på Østmarken i Vinger, forekommer dog samme navn uden vokalassim. i *üggårn*. Lignende forhold mellem **u** og *å* sees i gårdsn. *oppåker*, vel ikke sammenlignet med adv. *opp*, men dog i forhold til gårdsn. *üffsæt*, skr. **Opset**, som også, efter gårdens beliggenhed, snarere kommer af **upp** end af **ups**.

Væsentlig progressiv assimilation er der i *brøtløp* (n. bryllup), måske af skriftsprogsformen, ialfald af en form med **y** i 1ste stavelse; ligeledes i *tøkø* (n. tørklæde) og *føkø* (n. forklæde), i syd også *folkø*; i sidste stavelse kan også forekomme *ø* for *ø*, men de kan ikke bøies således, at dette *ø* forsvinder foran en anden vokal, som i de svage subst.; da dette er yderst uregelmæssigt i dialekten, antager jeg *ø* for yngre og opstået af *ø*. Endvidere i *hø(l)øk* (f. et slags nu ganske forældet hovedtøi for kvinder) af (dansk?) **hyllike** fra middelnedertysk **hulleken** (n.), *krøn(n)øk* (f.) gennem **krønike**, *rølløk* gennem skriftsprogets **røllike** af mnt. **roleke**, **rolik**, **releken** etc. (Schiller-Lübben). Overveiende regressiv er assimilationen i *spøssøl* (n. tyndtøl) hos Aasen **spissøl**, svensk **spisöl**, i *jøssøs* (Jesus!) og *jøssu namm* (i Jesu navn). *krøttar* (n. kreatur) synes at have *ø* i 2den stavelse for ældre *ø*, smlgn. *høvøl*, *tømmøs*; fra udt. **krøatur** har man fået **krøtur**; alle følgende trin synes usikre. *ølløv*, i nord *ølløv* af oldn. **ellyfu** skulde ventes at have 3-stavelser form med ligedannelse mellem de to sidste stavelser, men har isteden assimileret 1ste med 2den. Ligeså er det med et sammensat ord af noget nyere datum, nemlig *jønsøkk* (St. Hans) af **Jóns vøku**; smlgn. i Selbu *jønssuku*, som der svarer til **jóns* < **jóns**; formodl. er forholdet i solørsk omtrent ligedan, men om enstavelsestonelaget på første led er gammelt eller opstået ved senere analogi med genitiver i smstn. kan ikke afgøres. En lignende sammenhæng er der også med *øfsøtar* (f. pl. stumper af rendegarnet, som sidder igen, når rendegarnet selv klippes bort), hos I. Aasen **avsetor**. Ordet **seta**, **seto** har dialekten ellers i formen *siti* (*kvællsiti* p. 164); konsekvent skulde **avsetor** i en normaliseret form af solørsk hedde **åvsetur*. Formodentl. er det også opstået på den måde; **e—u** i ***setur** kunde vistnok også være assimileret til *ø—ü* og videre *å* assim. af *ø*; men ikke engang den første af disse overgange er repræsenteret i hjemlige ord uden i så-

¹⁾ Temmelig nær ved ligger en anden gård *rønnås'n*, uden vokalpåvirkning.

danne som *værjii*, med kons. + j. Under påvirkning af nasalkonsonanterne er der bleven ligedannelse med *o* i begge stavelser i gårdsn. *ønom* (**Wnæim**), *ø'mot* eller *om'mot* (tildels) om Åmot i Østerdalen og i *gōro* (kvinden. **Guðrun**); i de to sidste er der altså regressiv påvirkning, progressiv derimod i det forældede kvinden. *øto* af **Q1of**, **Ó1of**.

Med de korte sv. hunkønsord stemmer i vokal *diig(g)üü* (m. frokost), *hüügü* (n. hoved), *hüümü* (m. tvertræ i skæker), *hüügü* (num. tyve, af **tjogu**), *niig(g)üürn* (m. best. en indsø i Brv.), *ügiint* (adv. forkert, sedv. fra venstre), af **øfugt**, senest forandret derved, at **n** er indsat (for én eller anden folkeetymologi?)¹⁾, idet det første *ü* opfattedes som det nægtende præfiks; *ügiinšük* eller *üganšük* af **øfund**; *üm(m)ünrū* af **Qgmundar**, medens mandsn. henstår både uden omlyd og uden ligedannelse som *am(m)ün*, smlgn. *käki*. Med selve sidste led *ruð* synes første led at være assimileret i gårdsn. *fürðærü*, da man ellers skulde vente *u > o* foran *rð* (p. 158) og i *ügeru* < **Augharuð** R. B. *sütüblamme* (m. en art ranunkel) for **søtær* (smlgn. **soleie**) er ialfald støttet på folkeetymologi (med *sütü*, svale); men ligedannelse uden sådan kan ikke siges at være ganske uantagelig, når man sammenligner med f. eks. **høymolu* > *humu* (agersyre) i Opdal, **høyhlødu* > *hullu* i Orkedalen.

Hvor **y**—i er grundlaget for ligedannelsen, er der jo ligesom under alle omstændigheder så ringe labialitet ved **y** i dialekten, at man ikke kan vente at høre noget af den på den altid mere flygtige sidste vokal. Jeg tror at *ï* i sidste stavelse er omtr. uhørt i nord, men at det nok kan findes i syd; og væsentlig er det jo også derfra jeg kender *ï* i første stavelse f. eks. i *tïri* (n. tjærevej), *stïhki* (n. stykke), *hïntïrill* (m. kerne-stav), *hïh(h)ill* (m. hasel), *nïh(h)ill* (m. nøgel), i Brv. også *nïttsü*. Overfor Aasens **rennel** (m. tridse på rokken) er det jo afvigende, at solørsk har *rïnnill*, Brv. også *rïnjüt*, med *ï*, men naturligvis her som i alle ord oftere med *i*. Da *rïnnill* åbenbarlig er afledet af **renna** (som Aasen ved sin normalform betegner det), idet ordet jo gælder den del af snelden, hvori rokkesnoren løber, så er *ï* her formodentlig en fremskudt udløber af den romeriske sene u-omlyd i *vÿku* (uge), *smÿu* (smedje), *tyššut* (tidsel), f. eks. i Ullensaker, hvor ***rinnill** rigtignok har *i*, det hedder *rïnjüt*; men det er jo folkeetymologi. Etpar andre ekspl. på lignende senere overgange fra **i** til **y** forekommer i dialekten, nemlig *sïnü* (sene), *krællsïtü* (sidden oppe om aftenen) og *šïgga* (m. gærde), hvor også Romerike (ialfald Nes) har *šÿgga*.

¹⁾ Snarest med **ügiün* < **øfund**, som vel også er opfattet som sammensat med *ü* (og noget i lighed med **gunst**); men dette har der ikke indvirket på ordets form.

Af **i**—**i** kan maa se ligedannelse i sådanne stærke partic. som *bíti* (bidt), *stigi* (steget), forsåvidt at de har undgået åbning, som de vilde have havt uden 2den stavelses vokal (smign. *bett*, *stæg*); dog er ptc. og så mere end de neutrale subst. påvirkede af den gamle lange vokal i inf. af de tilsvarende verber. Fra participierne kommer igen den vokalerne styrkende analogi til adj. som *visiñn* (vissen)' *grisiñn* (utæt, åben); også subst. på ill støttes i sin form ved analogi f. eks. *svimiñl* (m. en giftig græsart, forndtl. svimling, *lolium temulentum*). Derimod synes *siriss* (f.) at være uden sådant forhold, idet partikelen **si** hedder *sē*; det samme gælder ordet *sisilrót* (f. sødbregne), om det idethele opr. har **i** i 1ste stavelse; det kunde f. eks. tænkes at være kvindenavnet **Cecilie**.

Af **e**—**i** har man i hele distriktet (efter palatal!) *jíti* (adj. ntr. om-talt, af *getit*); af *tēkit*, *dregit*, *slēgit*, i nord *tigi*, *drigi*, *sliti*, i syd med dissimilation *tæ'i*, *dræ'i*, *slæ'i*; af normalformen *eltill* her *itill* (m. kertel).

Jeg kan ikke med det materiale jeg har adgang til, tage nogen bestemt mening om første stavelses vokal i flertalsformerne *fænir* (fonner), *grænir* (graner), i Brv. *fānir*, *grānir*, allerede i Nes på Romerike *grēn'nør* — samt *pæp(p)ir* (n. papir), *fætti* (adj. fattig), i Grue og Brv. *fatti*. Om *fætti* har jeg foran p. 94 udtalt, at vokalens åbenhed kommer af, at det er en forkortet lang vokal; også ved de andre kunde det være åbning i stavelse af usikker længde; *pæp(p)ir* skulde jeg tro er optaget efter dansktalende (præst, jurist, kontorist) med høit **a**. Men det er jo vel muligt, at det er en virkning af **i**, at disse **a**-lyd er gået over til **æ**; ved *fænir* og *grænir* kunde overgangen kanske være så gammel, at den kunde medtages under navnet **i**-omlyd, endskønt et tredje fem. med *-ir* i plur., *sküñtir* (f. skyllevaud), ingen omlyd har.

Også i det sidstnævnte ord spiller forholdet mellem vokalerne dog utvilsomt en rolle, om det end er uvist, om ordet her har havt formen **skol** og vekslet **o** til **ü** for endelsens skyld; man kan se harmonien mellem **ü** og **i** udtalt deri, at hvor én af dem er sænket i den ene stavelse der forandres den anden i den anden stavelse, og hvor den ene beholdes beholdes også den anden. Vi kan således sammenligne *sküñtir* med adj. *vē'opinñ* (eg. vidåben, **o**: liggende på ryggen), hvor **o** rigtignok kommer af gammelt **o**, ikke af **u**; det er dette, som har sænket første stavelses vokal, som synes at have været **i**, til **e**; ligedan i de fremmede ord *pülliræ* (v. polere), *rüssin* (m. rosin) mod *mēnott* (m. minut), *sé'rop* (sirup). At det er dem, som har labialvokalen i første stavelse, som bevarer den trangere lyd, dem, som har den i sidste, som sænker lyden, er visselig ganske tilfældigt, smlgn. *vikü* etc. pag. 169.

I **liggie* > *liggi* har bl. andet den progressive assimilation spillet med; hvis dette moment var uvirksomt, så vilde man for *lëggja* lydlov-mæssig have havt **læggi*, mens det hedder *læggja*. Ellers behandles *ø—a* og *i—a* sedv. ensartet og det på samme måde som i verber og sv. m. Således *tæna* (m. hård, men ved opvarmning seig og bøielig ved af bartræ), dannet fra (akk. af) **pinarr* = oldn. *pinorr*; gen. af *vøgr* har ligedannelse i smstn., f. eks. *vægašell* (n. veiskille); fem. *mær* (f. hoppe) og *fæt* (f. fodspor — ikke i bet. færd) har *-ar* i flertal, ligesom stedsbenævnelserne *fækan*, *næšan* har havt; *mær* danner også sammensætn. med *mæra*.

Hvor *i* eller *ø* kommer umiddelbart foran en vokal, som det står i ligevægtsforhold til, stanser assimilationen ligesom ved inf. og sv. mask. ved *e* i første stavelse, f. eks. *viðar* > *væa* i *vælæss* (n. vedlæs), *þriðja* > *træa*, **þria* (analogisk for *þrjá*) > *tréa* (tre, kun brugt med udeladt subst., neppe kendt i nord), *héðan*, *þaðan* *hæa*, *dæa* (kun i syd), *nøðan* > *næa*, *siðan* > *sæa*.

I *erek*, *eræk* (mandsn. Erik) ser jeg ingen ligedannelse, da navnet har havt netop en sådan udbredelse, at den svensk-danske form kunde vinde indpas i temmelig gammel tid, med fortrængsel af den diftongiske fremlyd; *evæn* af *Elvindr* har vist også fået sin lydudvikling udenfor dialekten, i borgerlige, kanske også adelige kredse. *Einarr* derimod har været et uddød navn inden alle dannede cirkler, og det er således ren autochthon knotning, når der nu i dialekten forekommer — skønt sjelden — *enær*. En ligedannelse af *én* eller *anden* art synes der at være i stedsnavnet *hæbrea* (best. f., en vis del af en stor slätteeng i Hof). Om man kan ansætte ligedannelsen som nogen virkende kraft i en mængde sammensatte ord med *e* i første led, *ø* eller *e* i andet, såsom *læratt* (lærred), *bellatt* (billede), *kvesatt* (gårdsn. *Kveset*), synes mig aldeles umuligt at afgøre.

Forkortelser.

- (I.) Aasen: Norsk ordbog af Ivar Aasen. Kristiania 1873.
D(ipl.) N(orr.): Diplomatarium Norvegicum. Kristiania 1849—91.
EPh. ² }
Eng. Philol. ² } : Englische Philologie von Johan Storm. Leipzig 1892.
Fritzn.¹: Ordbog over det gamle norske sprog af Johan Fritzner. Kristiania 1867.
Fritzn.²: Ordbog ovet det gamle norske sprog af Dr. Johan Fritzner I bind. Kristiania 1886.
Grdr. d. G. Ph.: Grundriss der germanischen Philologie, herausgegeben von Hermann Paul. Strassburg 1891.
N. lydskr.: Norsk lydskrift af Johan Storm i Norvegia I bind. Kristiania 1884.
R. B.: Biskop Eysteins Jordebog (den røde bog). Kristiania 1879.
Rietz: Svensk dialektlexicon af I. E. Rietz. Lund 1867.
Schiller = Lübben: Mittelniederdeutsches Wörterbuch von Dr. K. Schiller u. Dr. A. Lübben. Bremen 1875—1881.
Sv. landsm.: Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. Stockholm 1879—94.
Sweet hdb.: A handbook of Phonetics by Henry Sweet. Oxford MDCCCLXXVII.
-

Register.

	side.	side.
I. Dialektens begrænsning og slægtskabsforhold.		
Kap. 1	5—10	
§ 1. Forholdet mellem den solørske dialekt og dens nabodialekter		1—9
§ 2. Forholdet mellem dialektens underafdelinger		9—10
II. Sprogmidlernes beskaffenhed og betegnelse.		
Kap. 2. Vokaler	10—17	
§ 3. Enkelte vokaler		10—16
§ 4. Diftonger		16—17
Kap. 3. Konsonanter	17—20	
§ 5. Læbelyd		17
§ 6. Tungespidslyd		17—19
§ 7. Tungeryglyd		19—20
§ 8. Åndelyd		20
Kap. 4. Kvantiteten	20—21	
§ 9.		20—21
Kap. 5. Aksenter	21—22	
§ 10. Musikalsk aksent		21—22
§ 11. Eftertryk		22
III. Sprogmidlernes anvendelse.		
A. Aksentens behandling.		
Kap. 6. Eftertrykket	23—25	
§ 12. I stavelsen		23
§ 13. I ordet		23—24
§ 14. I sætningen		24—25
Kap. 7. Musikalsk aksent	25—46	
§ 15. I ordet		25
§ 16. I sætningen		25—26
§ 17. Uregelmæssighed og varieren i tone- lagenes anvendelse		26—46

	side.	side.
a. Sammensat tonelag for enkelt. . . .		26—28
b. Enkelt tonelag for sammensat:		
1. Ved stavelers sammentrækning . .		28—30
2. På grund af stærkt eftertryk . . .		30—34
3. På grund af ringe eftertryk . . .		34—36
4. På grund af analogi inden ordets bøining		36—37
5. I fremmedord		37—39
6. I sammensatte ord		39—46
B. Kvantitetens behandling.		
Kap. 8. Kvantitetens egen udvikling	46—51	
§ 18. Normal udvikling inden ordet.		46
§ 19. Normal udvikling i sammenhængende tale.		47—48
§ 20. Kort vokal med kort kons.		48—49
§ 21. Lang vokal med lang kons.		49—50
§ 22. Vokal med to konsonanter.		50—51
Kap. 9. Vokalers kvantitet i forhold til lydassimila- tioner	51—55	
§ 23. Vokalen forlænget, forkortet konsonant. .		51—54
§ 24. Forkortet vokal, forlænget konsonant . .		54—55
C. Lydenes behandling.		
α. Akseptens betydning for lydene.		
Kap. 10. Bemærkninger om betoningsgradenes fordeling og deres forskellige virk- ninger.	55—57	
§ 25.		55—57
Kap. 11. Hovedakseptens virkninger	57—59	
§ 26. Hovedaks. som bevarende eller for kon- sonanter endog forstærkende		57
§ 27. Kons. svækket i efterlyd efter andre konsonanter		57—58
§ 28. Kons. svækket efter lang vokal		59
Kap. 12. Biakseptens virkninger	59—78	
§ 29. a. Konsonantsvækkelse i efterlyd . .		59—66
b. Konsonantsvækkelse i fremlyd . .		66—67
§ 30. a. Vokalbehandling i gammel eller ny- ere udlyd		67—71
b. Vokalbehandling foran bevaret kon- sonant		71—78
Kap. 13. Akseptløshedens virkninger	78—84	
§ 31. Stavelsebærere, bortfald i fremlyd og udlyd		78—81

	side.	side.
§ 32. Tab af stavelser		81—84
β. Kvantitetens betydning for lydene.		
Kap. 14. Kvantitetens virkning gennem aksenten	84—85	
§ 33.		84—85
Kap. 15. Kvantitetens direkte indvirkning . . .	85—97	
§ 34. Oversigt over dialektens vokalbehandling		85—92
§ 35. Åbning og sænkning		92—97
γ. Lydenes indbyrdes påvirkning.		
Kap. 16. Assimilation mellem konsonanter . . .	97—113	
§ 36. Regressiv assimilation		97—104
§ 37. Progressiv assimilation		104—107
§ 38. Kombinerede assimilationer		107—109
§ 39. Overgangskonsonanter		109—111
§ 40. Bortfaldne fremlydskons.		111
§ 41. Udtrængning og afslidning		111—112
§ 42. Assimilation uden umiddelbart sammenstød		112—113
Kap. 17. Dissimilation af konsonanter	113—114	
§ 43. I sammenstød		113
§ 44. Uden sammenstød		113—114
Kap. 18. Metathesis	114—115	
§ 45.		114—115
Kap. 19. Attraktion mellem lydsystemets kons. .	115—117	
§ 46.		115—117
Kap. 20. Vokalernes tilbagegående indflydelse på konsonanter	117—118	
§ 47.		117—118
Kap. 21. Fremskridende virkning af vokaler på konsonanter	119—124	
§ 48. Palatalisering		119—121
§ 49. Kakuminalisering		121—123
§ 50. Labialisering, gutturalisering; dissimilerende bortfald.		123—124
Kap. 22. Vokalers behandling foran labialkons. .	124—128	
§ 51. Ved <i>p</i>		124—126
§ 52. Ved <i>bb</i>		126
§ 53. Ved <i>v</i>		126—127
§ 54. Ved <i>f</i>		127—128
§ 55. Ved <i>m</i> af oldn. <i>f</i>		128
Kap. 23. Vokalers behandling foran kons. med tungespidsartikulation	129—143	
§ 56. Ved kakuminal opstået af <i>l</i>		129—131

	side.	side.
§ 57. Ved <i>r</i> og andre gummekonsonanter . . .		131—133
§ 58. Ved oldn. <i>ð</i>		133—134
§ 59. Ved dentalt <i>l</i>		134—137
§ 60. Ved dentalt <i>n</i>		137—138
§ 61. Ved dentalt <i>t</i>		138—140
§ 62. Ved <i>s</i>		140—143
Kap. 24. Vokalers behandling foran kons. med palataliseret artikulation	143—149	
§ 63. Ved <i>tʃ</i>		143—144
§ 64. Ved <i>dd</i> (dentalt og palataliseret).		144—145
§ 65. Ved <i>ʎ</i>		145—146
§ 66. Ved <i>ɲn</i>		146—147
§ 67. Ved <i>ɲɲ</i>		147
§ 68. Ved <i>gg</i>		147—148
§ 69. Ved <i>kʃ</i>		148—149
§ 70. Ved <i>š</i>		149
Kap. 25. Vokalers behandling foran strubekonsonanter	150—153	
§ 71. Ved <i>g</i>		150
§ 72. Ved <i>k</i>		151—153
Kap. 26. Nasalering af vokalen omsat til dyb vokal-kvalitet	153—156	
§ 73. Ved <i>ŋ</i>		153
§ 74. Ved <i>n</i>		153—154
§ 75. Ved <i>m</i>		154—156
Kap. 27. Vokalbehandling ved gammel erstatningsforlængelse (<i>r</i> + dental)	156—158	
§ 76.		156—158
Kap. 28. Brydning	158—160	
§ 77.		158—160
Kap. 29. Progressiv assimilation fra konsonant på vokal	160—164	
§ 78. Labialisering		160—161
§ 79. Dental farvning		162
§ 80. Palatalisering		162—164
Kap. 30. Vokalers indbyrdes påvirkning (ligedannelse)	164—176	
§ 81. I faste grammatiske grupper		164—170
§ 82. I spredt forekomst		170—176

Trykfeil og rettelser.

Side 6 linje 11 fra oven kv læs: hv.

- » 17 » 8 fra neden n, s, t læs: n, s, l.
- » 18 » 8 f. o. øren læs: ørn.
- » 20 » 16 f. n. *ky* læs: *hy*.
- » 29 » 19 » » med e læs: med ø'.
- » 43 » 3 » » *Quesætrom* læs: *Quesætro*.
- » 48 » 3 » » *lött* (n. læs: *lött* (m.
- » 49 » 6 f. o. *føttør* læs: *føttør*.
- » 50 » 3 f. n. *lèvør* læs: *lèvør*.
- » 52 » 9 » » *grèn* kan hr. H. Ross ikke få bekræftet fra Toten, og denne form synes således at skrive sig fra en misforståelse.
- » 59 » 8 f. o. *væi* (n. læs: *væi* (m.
- » 69 » 6 » » *heŕn'nd* læs: *heŕn'nd*.
- » 69 » 7 » » *deŕnnd* læs: *deŕn'nd*.
- » 73 » 14 » » tilføies *kłōv* (f. kløv), pl. *kłōvjar*.
- » 77 » 4 » » (pron. dem læs: pron. demon.
- » 77 » 4 » » tilføies: *bræskri*, gårdsn. i Våler, skrevet Braskerud, men utvilsomt (som prof. Rygh har udtalt) opr. dan-
net med -*elð*.
- » 78 » 2 » » *peŕs'n, jðans'n* læs: *peŕs'n, jðans'n*.
- » 78 » 10 » » *sættonŕ* (n. læs: *sættonŕ* (m.
- » 80 » 8 » » *tā'gəł* læs: *tā'gəł*.
- » 83 » 1 » » *bøkən* læs: *bøkən*.
- » 84 » 9 f. n. *narvə* læs: *narvə*.
- » 86 » 6 » » *płåstər* læs: *płåstər*.
- » 91 » 12 » » diftongen læs: diftongens.
- » 93 » 2 » » ø > ö (*sött*) bør helst udgå; det kan vistnok regnes for et med sænkningen ensartet fænomen, når den lukkede vokal fra *söt* bliver mere åben i neutrumsformen, og som normal for østnorsk sænket ø bør vistnok ö ansættes; men forholdet ved ø-lydene er

idethele endnu uklart, og dialektens sænkede korte ø
er v (~~søkkva~~ > *snkkə*).

Sfde 99 linje 6 f. n. *ræ'ηnskāp* (n. læs: *ræ'ηnskāp* (m.

» 100 » 11 » » *kåləte* læs: *kåləta*.

» 111 » 14 f. o. *handrēv* (m. læs: *handrēv* (n.

» 125 » 16 f. n. *sapp* læs: *sopp*.

» 127 » 6 » » *træffe* (n.) læs: *træffe* (v.).

» 135 » 6 f. o. *tællək* (n. læs: *tællək* (m.

» 140 » 17 f. n. *dvttər* læs: *dv'tər*.

» 141 » 1 » » (adj.) læs: (adv.).

» 145 » 14 f. o. *æ'llrə* læs. *æ'lrə*.

» 150 » 9 » » i > ə læs: i > e.

» 150 » 10 » » *tēgəʔ* læs: *tēgəʔ*.

» 150 » 10 » » *digər* læs: *dīgər*.

Die Zahl der Bürger von Athen

im 5. Jahrhundert

Von

P. Östbye

Videnskabselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse. 1894. No. 5

Udgivet for Hans A. Benneches Fond

Kristiania

In Kommission bei Jacob Dybwad

A. W. Brøggers Buchdruckerei

1894

Die Zahl der Bürger von Athen im 5. Jahrhundert

von

P. Østbye.

Vortrag in der historisch-philosophischen Klasse.

Eine Frage, die sich Jedem, der eine greifbare Vorstellung von der Grösse Athens anstrebt, von selbst aufdrängen muss, und deren Beantwortung für die Geschichte des hellenischen Alterthums im Allgemeinen und für die innere Entwicklung Athens im Besonderen eine nicht zu unterschätzende Bedeutung hat, ist die: Wie zahlreich ist die Bürgerschaft gewesen, die der persischen Macht ein Ziel gesetzt, die ein halbes Jahrhundert die Hälfte der hellenischen Welt beherrscht, und deren Staatsmänner das stolze Wort ausgesprochen haben, es vermöge die Vaterstadt mit eigenen Kräften diese Hälfte in Unterwürfigkeit zu erhalten und mit der anderen um die Herrschaft zu ringen?¹ Welche Vorstellungen darf man sich von der Bevölkerung eines Staates bilden, der in einem Jahre mehr als 160 im Kriege gefallene Bürger aus einer Phyle zu verzeichnen gehabt,² in den vier Jahren von 430—426 neben den Verlusten im Felde 4400 Hopliten und 300 Reiter an der Pest eingebüsst und dennoch nachher 250 Trieren mit 50 000 Mann auszurüsten³ und Tausende von Kolonisten zur Sicherung seines auswärtigen Besitzes auszusenden vermocht hat? Es ist denn auch diese Frage, seitdem sie von Hume⁴ wieder angeregt wurde, vielfach erörtert und in vielfach verschiedener Weise beantwortet worden. In diesem Jahrhundert war man bis auf die letzten Decennien geneigt, die Sache als durch die Berechnung Böckhs, Staatshaushaltung der Athener I S. 42 ff., endgültig erledigt zu betrachten.

¹ Thuk. VI, 84, 3.

² C. I. A. I, 433.

³ Thuk. III, 17.

⁴ Essay on the Populousness of ancient nations.

Vid.-Selsk. Skrifter. H.-F. Kl. 1894. No 5.

Böckh sieht von jedem Versuch ab, nach den Angaben über die Kriegsmacht Athens die Volkszahl zu bestimmen, «da diese Angaben, theils weil sie meist zu unbestimmt sind, ohne genaue Unterscheidung der Stände, Bürger, Schutzverwandten und Sklaven, theils auch aus anderen Gründen kein sicheres Ergebniss erwarten lassen». Er beschränkt sich auf die kritische Prüfung der direkten Nachrichten über die Bürgerzahl, und diese schwanken, eine einzige aus den ältesten Zeiten abgerechnet, zwischen nahe an 20 000 und 30 000 Bürger, d. h. erwachsene Männer.

Die grösste dieser Zahlen findet sich bei Herodot, Aristophanes und in dem pseudo-platonischen Dialog Axiochos, also in Quellen, die entweder dem peloponnesischen Kriege um ein Paar Jahrzehnte voraufgehen oder ihm unmittelbar nachfolgen, oder auf Verhältnisse während dieses Krieges Bezug nehmen. Herodot erzählt V, 97, dass der Milesier Aristagoras, als er um Hülfe für die ionischen Städte nachzusuchen nach Hellas kam, vom Spartanerkönige Kleomenes abgewiesen wurde, während er bei den Athenern Gehör fand. «Es scheint nämlich, als sei es leichter, die Menge zu beschwatzen als einen Einzelnen. Wenigstens gelang es ihm nicht, den einen Mann, den Lakedämonier Kleomenes mit Worten zu überlisten, aber mit drei Myriaden von Athenern gelang es ihm».

In den Ekklesiazusen des Aristophanes, die 392 oder vielleicht erst 390 aufgeführt worden sind,¹ preist v. 1132 die Dienerin ihren Herrn glücklich, weil er unter mehr als 30 000 Bürgern der einzige ist, der noch nicht sein Abendbrod gegessen hat. Endlich sagt im Axiochos c. 7, S. 369 A Sokrates, dass die Volksversammlung, in der nach der Arginusenschlacht die zehn Strategen verurtheilt wurden, 30 000 Bürger gezählt habe.

Diese Angaben werden von Böckh sämmtlich als übertrieben verworfen: «Herodot, damit er an dem Beispiele des Aristagoras zeige, wie viel leichter es sei, viele als Einen zu überreden, mochte immerhin eine gangbare, aber keineswegs genaue und beglaubigte Zahl wählen; mit einem Komiker darf es so genau nicht genommen werden, und der Verfasser des Axiochos wird eben auch keine Seelenlisten eingesehen haben».

Es bleibt nach Böckhs Ansicht nur die zweite Klasse von Nachrichten, welche sich auf wirkliche Zählungen gründen. Am wichtigsten unter diesen ist die Notiz bei Athenaeus VI, S. 272 B, nach welcher von Demetrius dem Phalerer, als er Archon war, 309 eine Volkszählung veranstaltet wurde, die 21 000 Bürger ergab. In der ersten, angeblich

---

¹ Th. Bergk, Griech. Lit. Gesch. 4 S. 85.

Demosthenischen Rede gegen Aristogeiton, S. 785, wird die Bürgerzahl auf beinahe 20 000 geschätzt. In der Vita des Redners Lykurg¹ ist die Nachricht überliefert, dass beim Vertheilen eines Vermögens von 160 Talenten jeder Bürger 50 Drachmen empfing; die Gesamtzahl war also damals 19 200. Plutarch berichtet im Phokion 28, dass unter Antipaters Regierung 12 000 des Bürgerrechts beraubt wurden. Diodor XVIII, 18, der denselben Vorgang berichtet, giebt mit augenscheinlicher Übertreibung die Zahl der Ausgestossenen auf 22 000 an, während 9 000 übrig geblieben sein sollen. Nimmt man an, dass die erste Zahl bei Diodor für 12 000 verdorben ist, so stimmen also die Angaben sämtlich darin überein, dass Athen um die Mitte und gegen Ende des 4ten Jahrhunderts rund 20 000 Bürger gezählt habe. Dass die Zahl auch im 5ten nicht höher gewesen sei, folgert Böckh aus einer Notiz, die im Wesentlichen übereinstimmend beim Schol. Aristoph. Vesp. 718 und Plutarch Perikl. 37 überliefert ist, und die auf Philochoros zurückgeht. Nach dieser wurde unter dem Archon Lysimachides 445 bei Gelegenheit einer Kornspende eine Untersuchung über die Ebenbürtigkeit gehalten, bei der nur 14 240 sich als Bürger legitimieren konnten, während 4 760 als *πατέγγραφοι* ausgestossen wurden. Plutarch giebt die Zahlen etwas verschieden an, 14 040 als ächte und nahe an 5 000 als ausgestossene oder nach seiner Darstellung sogar in die Sklaverei verkaufte. Nach allen diesen Angaben rechnet Böckh einen mittleren Durchschnitt von 20 000 Bürgern und eine Gesamtzahl der bürgerlichen Bevölkerung von 90 000. Diese Zahlen sind nach ihm ziemlich constant gewesen; doch nimmt er unter Hinweis auf die bei Thukydide II. 13 überlieferten Zahlen an, dass die Bürgerschaft zwischen 445 und 432 im Steigen gewesen ist.

Diese Berechnung hat lange Zeit eine Art kanonischer Geltung beanspruchen können. Max Fränkel in seinem Werke: «Die attischen Geschwornengerichte» sucht sie noch zu vertheidigen. In den letzten Jahrzehnten ist jedoch von immer mehreren Seiten mit unzweifelhaftem Recht hervorgehoben worden, dass der Ansatz Böckhs nur den Verhältnissen des 4ten Jahrhunderts entspricht, während wir im 5ten mit ganz anderen Zahlen zu rechnen haben. In den gangbaren Darstellungen wird jetzt die Bürgerzahl am Anfang des peloponnesischen Krieges auf 30—35 000 beziffert. Auch Fränkel in der dritten Auflage von Böckhs Staatsh. d. Ath. schliesst sich jetzt dieser Ansicht an. Am umsichtigsten und eingehendsten hat J. Beloch: Die Bevölkerung der Griechisch-römischen Welt, Leipzig 1886, die Frage behandelt, aber auch bei ihm

¹ Vit. dec. orr. S. 843 D.

sind ein Paar Faktoren unberücksichtigt geblieben, die von nicht unwesentlicher Bedeutung sind und die sich theils aus älteren Quellen, theils aus der inzwischen erschienenen aristotelischen Schrift vom Staat der Athener bestimmen lassen. Danach wird auch, wie ich glaube, die thukydideische Angabe von 16 000 Hopliten aus den jüngsten und ältesten Jahrgängen und den Metöken, die vielfach angefochten worden ist, und von Beloch in 6 000 geändert wird, in einem anderen Licht erscheinen.¹

Von vornherein wird Niemand darüber in Zweifel sein, dass der attische Staat beim Ausbruch des peloponnesischen Krieges, wie in jeder anderen Hinsicht, so auch in Bezug auf die Zahl seiner Bürger den Höhepunkt erreicht hat. Ausdrücklich wird dies vielfach bezeugt, so wenn Thukydid II, 20 und II, 31 nicht ohne einen Anflug patriotischen Stolzes hervorhebt, was die Vaterstadt, als sie noch ἀνυπόζουσα war, militärisch zu leisten vermochte. Im Herbst 431 hat sie nach seinem Zeugnis das grösste Bürgerheer, das sie jemals gestellt, gegen Megara ausrücken lassen. Beim Versuch die damalige Bürgerzahl zu berechnen, werde ich aus praktischen Gründen mit den Faktoren anfangen, die ausserhalb Attikas zu suchen sind.

Es sind dies vor Allem die Kleruchengemeinden, deren attische Einwohner bei der Auswanderung ebenso wenig aus dem Bürgerverbände schieden, wie aus den römischen Censuslisten der Kolonist von Narbo oder Sinuessa. Schon die numerische Stärke dieses in der Fremde lebenden Theils der Bürgerschaft genügt, um die Ansicht Böckhs als irrig zu erweisen.

Die älteste aller attischen Militärkolonien ist Salamis. Auf die staatsrechtliche Stellung dieser Insel als Kleruchengemeinde war schon von Hermann und dann mehrfach von v. Wilamowitz und Köhler hingewiesen, und sie wird jetzt durch die auf der Akropolis aufgefundenen Fragmente der Stiftungsurkunde zur Genüge erwiesen. Die Gründung

¹ Diese Arbeit war im Wesentlichen niedergeschrieben, als mir die Ausführungen v. Wilamowitz Möllendorffs Aristoteles und Athen II S. 201 fig. zu Gesicht kamen. Ich habe mit Genugthuung konstatirt, dass das Ergebniss meiner Berechnung mit dem seinigen in der Hauptrichtung übereinstimmt, aber seine geringschätzigen Bemerkungen über statistische Wahrscheinlichkeitsrechnungen scheinen mir um so weniger am Platze zu sein, als auch die von ihm angegebene Gesamtzahl 60 000 auf Wahrscheinlichkeitsrechnung, freilich mehr subjectiver Art, beruht. Die von Beloch eingeführte Methode *must*, wenn feste Ausgangspunkte gewonnen werden können, auf annähernd richtige Resultate führen. Damit will ich kein Gesamturtheil über das Buch Belochs ausgesprochen haben.

fällt zwischen die Jahre 570 und 560.¹ Bei der Berechnung der Einwohnerzahl der bis 431 angelegten Kleruchien werde ich jedoch auf Salamis keine Rücksicht nehmen, weil es trotz der staatsrechtlichen Stellung der Insel natürlich ist, sie schon im 5ten Jahrhundert als faktisch zu Attika gehörig zu betrachten.² Dass in diesem Falle der engste politische und militärische Anschluss an die Mutterstadt, wie er durch die natürlichen Verhältnisse ermöglicht war, von vornherein ins Auge gefasst wurde, darauf deutet vielleicht auch die Formulierung der an die Kleruchen gestellten Anforderungen [τὸν ἐΣα]λαμ[ῖνα λαχόντα] οἰκῆν ἐ(ν) Σαλαμῖνι [αἰεὶ π]λὲν [ἔ]ιν Ἀθηναίοισι τε[λ]ῆν καὶ στρατ[εύεσθ]αι,³ während C. I. A. II, 176 z. 29 der Ausdruck lautet στρατεύεσθαι τὰς στρατιάς καὶ τὰς εἰσφορὰς εἰσφέρειν μετὰ Ἀθηναίων.

Es folgt die Kleruchie in Chalkis, wohin nach Herodot V, 77 4000 Bürger gingen.⁴ Aelian Var. Hist. VI, 1, dessen ausführlicherer Bericht einer guten Quelle entnommen zu sein scheint, giebt die Zahl nur auf 2000 an. Zwar kehrten nach Herod. VI, 100 die Kleruchen 490, um sich der persischen Übermacht zu entziehen, nach Athen zurück, aber es kann keinem Zweifel unterliegen, dass sie nach der Schlacht bei Marathon ihre Loose wieder in Besitz genommen haben, wenn auch die Vermuthung Böckhs, dass die Chalkidier, welche die 20 von Athen gelieferten Schiffe bei Artemision und Salamis bemannten, Kleruchen waren, von Kirchhoff mit Recht bestritten wird.

An der Strymonmündung wurde 475 Eion mit Kleruchen besetzt (Thuk. I, 98), sodann Skyros 468 (Diod. XI, 60, Thuk. I, 98, Corn. Nepos Cim. 2). Nach Plut. Pericl. 11 wurde 453 der thrakische Chersonnes mit 1000, Naxos mit 500 und Andros mit 250 Kleruchen besetzt und noch 1000 nach Thrakien gesandt um sich unter den Bisalten niederzulassen. Es kann kaum bezweifelt werden, dass dies auf die Kolonie Brea, deren Stiftungsurkunde in der Inschrift C. I. A. I, 31 vorliegt, zu beziehen ist. Von 1000 Kolonisten nach Evboia berichten Diodor XI, 88 und Pausanias I, 27,5. Um dieselbe Zeit erhielten Lemnos und Imbros attische Kleruchen.⁵ Nach der Niederwerfung Evboias 445 wurden die Einwohner von Hestiaia vertrieben (Thuk. I, 114), und der Boden unter

¹ Köhler, Mitth. des dtsh. arch. Inst. in Athen IX (1884).

² Foucart im Bull. de corr. Hell. XII, 1888, S. 6.

³ Die Ergänzung nach Lipsius in den Leipziger Studien XII, 1890 S. 221 ff. Ähnlich Foucart, Bull. de corr. Hell. XII, 1888.

⁴ Für die folgende Übersicht vgl. die erschöpfende Darstellung von Kirchhoff: Die Tributpflichtigkeit der attischen Kleruchen in den Abhdl. der Berl. Akad. 1873.

⁵ Kirchhoff a. a. O.

2 000 Kleruchen vertheilt (Strabo p. 445). Diodor XII, 22 giebt abweichend die Zahl auf 1 000 an. Endlich folgt 437 die Gründung von Amphipolis (Thuk. IV, 102).

Bei der Dürftigkeit der Überlieferung ist keineswegs ausgeschlossen, dass ausser diesen noch andere Kleruchien bestanden haben. Mehrfach waren diese Ansiedelungen durch friedliches Übereinkommen mit dem betreffenden Staate gegen Herabminderung des Tributs zu Stande gekommen, und es mögen wohl öfters in dieser Weise Landanweisungen an attische Bürger in kleinerem Maasstab erfolgt sein. So kennen wir nur zufällig durch die Inschriften C. I. A. I, 230 und 240 eine thrakische Stadt *Νεάπολις ἀπὸ Ἀθηναίων*, die doch wohl Kleruchengemeinde gewesen ist,¹ und für Kleruchen in Eretria, die wohl nach dem Aufstande Evboias 445 dahin gesandt worden sind, zeugt die Inschrift C. I. A. I, 339.

Die Quellen bieten nicht Mittel genug um die Gesamtzahl der kleruchischen Bevölkerung genau zu berechnen, aber immerhin reichen die Anhaltspunkte hin um davon annähernd eine Vorstellung zu geben. Die ausdrücklich bezeugten Zahlen ergeben die Summe von 9 750, oder wenn man sowohl für Chalkis als Hestiaia die niedrigsten Angaben gelten lässt, was wenigstens für Chalkis das Richtige treffen dürfte, 6 750. Dazu kommen die Kleruchien, für die keine bestimmte Zahl angegeben wird. Es sind dies Lemnos, Imbros, Skyros, Amphipolis und Eion.

Lemnos, Imbros und Skyros müssen eine verhältnissmässig zahlreiche kleruchische Bevölkerung gehabt haben. Auf Skyros wurde die frühere Einwohnerschaft theils vertrieben, theils in die Sklaverei versetzt und folglich der ganze Boden vertheilt. Für Lemnos wird Ol. 83,1 der Tribut von 9 auf $4\frac{1}{2}$ Talent herabgesetzt. Für Imbros tritt Ol. 84,2 eine Herabsetzung von 2 auf 1 Talent ein. Es muss dies unzweifelhaft mit den gleichzeitig erfolgten Kleruchiengründungen auf den Inseln zusammenhängen, und man darf wohl schliessen, dass wenigstens die Hälfte des Bodens an attische Bürger vertheilt worden ist. Für die Bedeutung dieser Kleruchien spricht auch der Umstand, dass für Lemnos jährlich ein Hipparch erwählt wurde, die Insel demnach Reiterei stellte (Demosth. 4,24, Hypereides für Lykophr. XIV, Aristot. *Ἀθ. πολ.* 51,6), und noch mehr, dass die Inseln beim Antalkidischen Frieden den Athenern belassen wurden, gewiss nur weil die freie Einwohnerschaft zum grössten Theil aus Athen stammte und an Athen halten wollte. Weniger als 3 000 Kleruchen für alle drei Inseln zusammen wird man demnach kaum

¹ Dittenberger, Syll. inscr. Graec. I S. 79.

rechnen dürfen, aber wohl auch nicht mehr,¹ weil aus den Tributlisten hervorgeht, dass wenigstens in dieser Zeit neben den Kleruchien auf Lemnos und Imbros auch selbständige Gemeinwesen bestanden.

Von sehr grosser Bedeutung war Amphipolis (Thuk. IV, 108). Beim ersten Versuch der Athener hier eine Kleruchie zu gründen 465 wurden nach Thuk. IV, 102 10 000 Kolonisten ausgesandt, wovon freilich nur ein Theil Athener waren. Auch bei der endlichen Gründung 437 scheinen die attischen Kleruchen in der Minderzahl gegen die übrigen Kolonisten gewesen zu sein, aber immerhin folgt aus der Bedeutung der Stadt, dass diese Minderzahl nach Tausenden zu beziffern sei. Gegenüber der Thatsache, dass nach Brea 1 000 Kleruchen gesandt wurden, wird man für Amphipolis und Eion zusammen nicht unter 2 000 rechnen dürfen.

Es kann demnach keinem Zweifel unterliegen, dass in den attischen Kleruchien um den Anfang des peloponnesischen Krieges 12 000 Bürger wohnhaft waren. Denn es ist durchaus unwahrscheinlich, dass die Bevölkerung dieser Kolonien in der Zeit zwischen ihrer Anlage und dem Ausbruch des Krieges abgenommen habe. Es fallen die meisten Kleruchiengründungen um die Mitte des Jahrhunderts, und die folgenden Decennien waren eine Zeit des Friedens und der regsten wirthschaftlichen und politischen Entwicklung des Reichs. Es ist wohl möglich, dass wenn Herodot die Zahl der Kleruchen in Chalkis auf 4 000 angiebt, er dabei die Zahl der zu seiner Zeit auf den Kleren wohnenden attischen Bürger missverständlich für die Zeit der Gründung vorausgesetzt habe. Auch das darf nicht unberücksichtigt gelassen werden, dass die Zahl der in die Kleruchien gehenden Bürger nicht der uns allein überlieferten Zahl der zu vergebenden Kleren genau entsprochen haben kann, sondern etwas höher angeschlagen werden muss. Denn erwachsene Söhne werden doch wohl in vielen Fällen dem Vater gefolgt sein, selbst wenn bei der Verloosung die Familie nur einen Kleros bekommen hatte.

Zweitens gehören zu den ausserhalb Attikas zu suchenden Elementen der Bürgerschaft die in den Städten des Reichs garnisonirenden Truppen (*φρουροί*). Isokrates nennt (7.65) seine Landsleute in der Zeit vor den Dreissig *οἱ τὰς τῶν ἄλλων ἀκροπόλεις φρουροῦντες*, und diese allgemeine Charakteristik wird durch eine Reihe von Belegen aus den Schriftstellern und den Inschriften bestätigt. Zum Theil schon aus kimonischer Zeit werden *φρουραὶ* und *φρούραρχοι* als zu Recht bestehend in vielen Städten erwähnt. So in Erythrai (C. I. A. I, 9, 10), in dessen Gebiet nach Thukyd. VIII, 24 attische *τεῖχη* sich in den zwei Ortschaften Sidusse

¹ Beloch a. a. O. S. 82 rechnet 5 000.

und Pteleon befanden. Ferner in Kolophon (C. I. A. I, 11), Milet (IV, 22a), Kyzikos (Schol. Aristoph. Frieden 1176), Byzantion (Aristoph. Vesp. 237). Das gelegentlich erwähnte attische Fort in Teos (Thuk. VIII, 16) gehört vermuthlich auch schon in diese Zeit. Namentlich in Thrakien scheint eine Mehrzahl der Bundesstädte attische Garnisonen erhalten zu haben (C. I. A. I, 446; Thuk. IV, 7 und 113; V, 2; V, 39). Verstärkt werden diese Besetzungen nach dem Fall von Amphipolis im Winter 424 (Thuk. IV, 108). In dem 462 (Thuk. I, 102) eroberten und den Messeniern überlassenen Naupaktos lag unzweifelhaft auch eine attische Garnison. Überhaupt trieb die Macht der Verhältnisse die Reichsverwaltung immer mehr dazu den Bundesstädten das Wehrrecht zu nehmen. So heisst es in den Schlussworten des mit Chalkis nach der Niederwerfung Euboiäs 446/5 erneuerten Bundes (C. I. A. IV, 27 a): *περὶ δὲ φυλακῆς Εὐβοίας τοὺς στρατηγούς ἐπιμελεῖσθαι ὥς ἂν δύνωνται ἄριστα ὥπως ἂν ἔχη ὥς βέλτιστα Ἀθηναίοις*. Vermuthlich gehört die Verlegung einer attischen Garnison nach Eretria in diese Zeit (Thuk. VIII, 95, 6). Perikles benutzte die erste Gelegenheit um nach Samos eine *φρουρά* zu senden, und nach dem Aufstande der Insel mussten die Schiffe ausgeliefert, und die Mauern niedergerissen werden (Thuk. I, 115 und 117).

Während des peloponnesischen Krieges haben sich die Athener genöthigt gesehen im eigenen Reichsgebiet die gefährdeten Punkte in immer grösserer Ausdehnung militärisch zu besetzen, wie sie auch gelegentlich in Feindesland Zwingburgen mit stehender Besatzung errichtet haben. Es verlohnt der Mühe, die darauf bezüglichen Nachrichten bei Thukydides und Xenophon kurz zusammenzustellen, weil auch daraus hervorgeht, welchen dauernden militärischen Anforderungen die attische Bürgerschaft jahrelang zu genügen vermocht hat.

Gleich nach dem Friedensbruch wird athenischerseits versucht, das bedrohte Plataeae durch eine *φρουρά* zu sichern (Thuk. II, 78). Im November desselben Jahres wird die lokrische Insel Atalante befestigt und eine Garnison dorthin verlegt (II, 31). Die Insel Kephallenia, die sich ohne Kampf den hundert Schiffen der Athener ergab (Thuk. II, 30), war natürlich nicht ohne attische Truppen zu halten. Die Athener betrachten sie später als zu ihrer Hausmacht gehörig und versetzen dorthin in 421 die von Pylos zurückgezogenen Messenier und Heiloten (Thuk. V, 36). An der Küste Megaras wurde 427 die Insel Minoa von Nikias besetzt und eine *φρουρά* hinterlassen (Thuk. III, 51). Es folgt dann in 425 durch Demosthenes' kühne Entschlossenheit die Eroberung und Befestigung von Pylos (Thuk. IV, 3 ff.), und noch in demselben Jahre erhob sich in Methone auf dem Isthmos zwischen Troizen und Epidauros eine

zweite attische Festung auf dem Peloponnes (IV, 45). Am Eingang des ambrakischen Busens wurde Anaktorion den Korinthern entrissen und den Akarnanen überlassen (IV, 49). Dass aber die Athener eine Besatzung dort hinterlassen haben, erhellt aus Thuk. VII, 31, wo die Stadt als attische Besitzung bezeichnet wird. Im folgenden Jahr wird Kythera erobert und eine Besatzung in der kleinen Stadt Skandeia hinterlassen (IV, 54). In der Friedensurkunde (Thuk. V, 18, 7) wird unter den athenischerseits herauszugebenden Eroberungen auch ein sonst bei Thukydides nicht genannter Ort Pteleon erwähnt.

Der Plan Alkibiades' in Rhion eine attische Festung anzulegen und so den Eingang zum korinthischen Busen völlig zu beherrschen, wurde von den Korinthern und Sikyonern vereitelt (Thuk. V, 52). Dagegen gelang es Demosthenes auf seiner Fahrt nach Sicilien einen Ort an der lakedaemonischen Küste Kythera gegenüber zu besetzen, den nachher Charikles befestigte und mit einer Garnison versah (Thuk. VII, 26). In 411 wird dann von Alkibiades Chrysopolis befestigt und ein *δεκατεντήριον* dort eingerichtet (Xen. Hell. I, 1, 22), worauf im folgenden Jahr das gesammte attische Heer unter Alkibiades und Thrasylos Lampsakos befestigt (Xen. Hell. I, 2, 15). Auch nach Methymna auf Lesbos ist während des Krieges eine attische Garnison verlegt worden (Xen. Hell. I, 6, 13). Über Kalchedon vgl. Xen. Hell. II, 2, 1.

Auf die Frage, wie viele attische Truppen für diesen Dienst regelmässig verwendet worden sind, giebt jetzt Aristoteles die Antwort. Im 24. Kapitel der *Ἀθηναίων πολιτεία* wird die Zahl der Bürger, die durch den Staat theils als *στρατευόμενοι*, theils als *φρουροῦντες*, theils als *τὰ κοινὰ πράττοντες* ihren Unterhalt fanden, auf mehr als 20 000 angegeben. Es werden zuerst verschiedene dem civilen oder militärischen Staatsdienst angehörige Bürgerkategorien aufgezählt: 6 000 Richter, 1 600 Schützen, 1 200 Reiter, 500 Rathsherrn, 500 Werftwächter, 50 Burgwächter, 700 Beamte für Attika und 700 für die auswärtigen Besitzungen. Dann folgt der Satz: *πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ συνεστήσαντο τὸν πόλεμον ὕστερον, ὁπλῖται μὲν δισχιλίοι καὶ πεντακόσιοι, νῆες δὲ φρουρίδες εἴκοσι, ἄλλαι δὲ νῆες αἱ τοὺς φόρους ἄγουσαι τοὺς ἀπὸ τοῦ κνᾶμου δισχιλίου ἀνδρας*, worauf die Aufzählung mit den im Prytaneion Gespeisten, den Waisen und den Wächtern der Gefangenen abschliesst,

Dass in den citirten Worten die Besatzungen der Reichsfestungen zu suchen sind, hat man längst gesehen. Verfehlt ist es aber, sie mit den 2 500 Hopliten zu identificiren, was meistens geschehen ist. Denn nicht näher bezeichnet, wie diese *ὁπλῖται δισχιλίοι καὶ πεντακόσιοι* dastehen, ohne irgend eine Bemerkung über ihre militärische Verwendung,

müssen sie doch auf die im Anfang des Kapitels aufgestellte Kategorie der *στρατευόμενοι* bezogen werden; dass man sie auf die *φρουροῦντες* beziehen soll, darf der Verfasser nicht erwarten, ohne dies ausdrücklich zu bemerken. Auch muss die Beschränkung *ἐπεὶ συνεστήσαντο τὸν πόλεμον ὕστερον*, wenn auf etwas überhaupt, so doch auf das erste Glied zu beziehen sein; aber der Besatzungsdienst war nicht auf Kriegszeiten beschränkt.

Offenbar hat es mit diesen Hopliten eine andere Bewandniss. Die ganze Darstellung macht den Eindruck, dass Aristoteles oder seine Quelle bemüht gewesen sind, überhaupt Alle, die einigermaßen regelmässig vom Staate unterhalten wurden, in Rechnung zu ziehen. Es durften demnach die im Kriegsfall für auswärtige Expeditionen von längerer Dauer verwandten Hopliten neben den Reitern und Schützen nicht unberücksichtigt bleiben. Vom Parteistandpunkte aus — und von einer antidemokratischen Tendenz darf man hier ohne Bedenken reden — konnte man auch die Thatsache gebrauchen, dass im Kriege die Landesvertheidiger vom Staate unterhalten wurden, wobei man freilich nicht darauf hinweisen wollte, dass diese *τροφή* theuer genug bezahlt wurde. Nebenbei sei bemerkt, dass Aristoteles hier nicht von Kriegsfällen überhaupt redet, sondern von «dem Kriege», was für ihn nur der peloponnesische Krieg gewesen sein kann. Und die 2 500 zum ständigen Dienst einberufenen Hopliten entsprechen ziemlich genau der numerischen Stärke der während dieses Krieges für Expeditionen ausserhalb Attikas verwendeten Truppencorps. Aus den bei Thukydide überlieferten Angaben ist zu ersehen, dass für auswärtige Feldzüge ziemlich gleichmässig 2 000 bis 3 000 Mann mobil gemacht wurden. Die zweijährige Belagerung von Poteidaia wurde mit 3 000 attischen Hopliten betrieben. Nachdem die Stadt 430 gefallen war, ziehen die Athener im folgenden Jahr mit 2 000 Hopliten gegen die Chalkidier und Bottiaeer (Thuk. II, 79). Wie viele Hopliten auf den 428 gegen Mytilene gesandten 40 Schiffen gewesen sind, wird von Thukydide nicht berichtet (III, 3). Das Belagerungsheer wird bald durch Kleruchen aus Imbros und Lemnos verstärkt, und im Herbst wird Paches mit 1 000 Hopliten nachgesandt (III, 18). Zur selben Zeit geht Asopios mit 12 Schiffen nach Naupaktos (III, 7). Es mögen demnach auch in diesem Jahre 2 500 Hopliten im Dienst gewesen sein. Die Belagerung dauerte bis in den folgenden Sommer, und es folgt dann unmittelbar (*μετὰ τὴν Λέσβου ἄλωσιν*) der Zug Nikias' gegen Minoa, vermuthlich mit den heimkehrenden Truppen (III, 51). Im folgenden Jahr 426 gehen 2 000 Hopliten nach Melos (III, 91), während gleichzeitig Demosthenes mit 30 Schiffen sich gegen Leukas und Aetolien wendet.

Bei der Besetzung von Pylos 425 sind 800 attische Hopliten betheiligt (IV, 31) und nach deren Heimkehr wird *μετὰ ταῦτα εὐθύς* ein Heer von 2000 Hopliten und 200 Reitern gegen Korinth gesandt (IV, 42). Im folgenden Jahr erobert Nikias mit 2000 Hopliten Kythera (IV, 53), während Hippokrates mit 600 Megara bedroht (IV, 67). In dem Heer, das 423 nach Thrakien gesandt wurde, um die abgefallenen Bundesstädte zum Gehorsam zurückzuführen, waren 1000 Bürgerhopliten (IV, 129), die dann noch im folgenden Jahre durch 1200 unter Kleon verstärkt wurden (V, 2). Die sicilische Expedition zählte Anfangs 1500 Hopliten aus den Musterrollen neben 700 schwerbewaffneten Theten (VI, 43); später wurden die Landtruppen um 1200 Bürgerhopliten verstärkt (VII, 20).

Aus diesen Zahlen darf zwar nicht geschlossen werden, dass die Athener durch förmlichen Beschluss für den Krieg eine Art stehender Armee organisirt haben im Anschluss etwa an die stehenden Corps der Reiter und Schützen. Vielmehr wurde offenbar für jeden Fall die erforderliche Truppenzahl aus dem Kataloge einberufen, aber immerhin lässt sich hier eine einigermaßen feste Norm für die Stärke des zum Felddienst herangezogenen Theils der Bürgerschaft nachweisen, und ich bin darüber nicht in Zweifel, dass wir in den 2500 Hopliten bei Aristoteles eben diese Norm zu sehen haben.

Die *φρουροί* werden also anderswo zu suchen sein und zwar in der entstellten Fortsetzung des oben citirten Satzes, die jetzt unverständlich dasteht. Unzweifelhaft hat hier Blass das Richtige gesehen, wenn er statt *φόρους ἄγουσαι* mit leichter Änderung *φρουροὺς ἄγ.* einsetzt und so den Satz grammatisch wie inhaltlich, abgesehen von der fehlenden Zahl der Schiffe in Ordnung bringt. Die jährlich ausgehobenen Besatzungstruppen waren somit 2000 an der Zahl und wurden durchs Loos bestimmt. Es stimmt dies mit der Angabe im Kap. 62, 1, wonach die *φρουροί* ausgeloot wurden, und zwar, wie die Buleuten aus den Deme, während die Staatsfunktionäre sonst zu Aristoteles' Zeiten sämmtlich aus den Phylen ausgeloot wurden. Die jungen Leute haben sich offenbar zu diesem Dienst herangedrängt, weil er weniger anstrengend war und Gelegenheit bot, sich in der Welt umzusehen, und namentlich weil er ein einbringender war. Zenobios 6, 32 erklärt das Sprichwort *φρουρεῖν ἢ πλουτεῖν* durch: *Ἀθηναῖοι γὰρ φρουραῖς διαλαβόντες τοῖς νησιώταις μισθοὺς ἔταξαν μεγάλους τοῖς φυλάττουσιν ἐπ' αὐτῶν χορηγεῖσθαι τῶν νησιωτῶν*. Aufgekommen ist das Sprichwort in der glücklichen Zeit des finanziellen Überflusses, als der Staat seinen Soldaten täglich zwei Drachmen zu zahlen im Stande war (Thuk. III, 17), und in den Garnisonen musste auch die erschwerte Controle den Officieren wie den

Gemeinen vielfach Gelegenheit zum unerlaubten Gewinn geben. Die *φρούραρχοι* des 5. Jahrhunderts waren gewiss nicht schlimmer und nicht besser als die Strategen des 4., von denen Demosthenes Chers. 24 das allgemeine Urtheil fällen darf: *πάντες ὅσοι ποτ' ἐκπεπλεύκασι παρ' ἑμῶν στρατηγοὶ (ἧ ἔγὰ πάσχειν ὀτιοῦν τιμῶμαι) . . . χρήματα λαμβάνουσιν*. Dass diese Regel auch auf die Phrurarchen anwendbar war, zeigt die charakteristische Inschrift aus Arkesine auf Amorgos,¹ wo der Staatsmann und Atthidograph Androtion, des Androns Sohn, von den dankbaren Unterthanen belobt wird unter Anderem, weil er als Phrurarch seine Macht nicht zum Chikaniren von Bürgern und Fremden, die mit der Stadt verkehrten, benutzt hat: *καὶ ἄρξας τῆς πόλεως οὐδένα τῶν πολιτῶν οἷδε τῶν ξένων τῶν ἀφικνουμένων εἰς τὴν πόλιν ἐλόπησε*. Die wenigsten dieser Proconsuln im kleinen dürften dieses Lob verdient haben, und natürlich sorgten sie auch dafür ihr militärisches Gefolge bei guter Laune zu erhalten. Durch diese materiellen Vorthelle wurde der Garnisonsdienst der Kleruchenvertheilung analog, und um die damit verbundenen Vorthelle möglichst gleichmässig zu vertheilen, war die Präsentation der Kandidaten den Demen anheimgegeben, was auch bei der Aussendung von Kleruchen ohne Zweifel der Fall gewesen ist (C. I. A. II, 960).²

Die Zahl der attischen Beamten in den Städten des Reichs wird in der *Ἀθ. πολ.* auf 700 angegeben, was jedoch als eine Iteration der Zahl der einheimischen Beamten durch ein Abschreibeversehen in den Text gedrungen zu sein scheint. Wie zahlreich diese *ἀρχαὶ ὑπερόριοι*, wie die *φρούραρχοι*, die *ἐπίσκοποι*, die *ἐπιμεληταί* u. s. w., gewesen sind, vermögen wir nicht zu beurtheilen, aber in Betracht der Zahl der

¹ G. Radet im Bull. de corr. Hell. XII, S. 224.

² v. Wilamowitz Aristoteles und Athen II. 205 findet die Konjektur von Blass ganz verwerflich und zieht es vor, eine Lücke zu statuiren aus Gründen, denen ich kein Gewicht beilegen kann. Die *φρουροί* sind, wie im Text dargelegt, nicht in den 2 500 Hopliten enthalten. Auf die Frage, wo die Schiffsmannschaften in der Berechnung bleiben, möchte man antworten mit der Frage: Wo bleiben die Mannschaften der zwanzig *νῆες φρουρίδες*? Die Beurtheilung der Zahl wird hier dem Leser überlassen mit eben demselben Rechte, wie auch für die im Prytaneion Gespeisten, die Waisen und die Wächter der Gefangenen keine Zahlen gegeben sind. Die Bemerkung, dass zu dem Transporte von *φρουροί*, z. B. nach Byzantion, Trieren sich schlecht eignen, da die Soldaten, weil sie nicht heimkehren, nicht selbst rudern können, ist zwar nicht unanfechtbar, denn sie werden doch ausgesandt um ausgediente Mannschaften abzulösen, und diese kehren wieder heim, aber ich lasse sie doch insofern gelten, als auch ich nicht glaube, dass die Soldaten *ἀντερέται* gewesen sind. Aber warum sollen es *τριήρεις ταχέαι* gewesen sein und nicht *τριήρεις στρατιώτιδες* d. h. *στρατιώτας ἄγονσαι τοὺς μέλλοντας πεζομαχεῖν*, wie sich z. B. unter den hundert nach Sicilien gesandten Trieren vierzig solche befanden (Thuk. VI, 43)?

Bundesstädte wird in dem *ἐπτακόσιοι* wenigstens das letzte Glied richtig sein und auch diese Beamtenklasse sich auf einige hundert belaufen haben.¹ Jedenfalls bringt das Hinzukommen der *φρουροί* und der auswärtigen Beamten die Zahl der regelmässig ausserhalb Attikas befindlichen Bürger auf etwa 15 000.

Als Ausgangspunkt für die Berechnung der Bevölkerung von Stadt und Landschaft haben wir die Angaben bei Thukydide II, 13, wo Perikles dem Volke Rechenschaft über die finanzielle und militärische Lage des Staates abstattet. Es waren vorhanden 13 000 Hopliten ausser den 16 000, die als Garnisonstruppen in die Grenzfestungen verlegt waren oder die städtischen Befestigungen bewachten. Es gehörten diese 16 000 zu den jüngsten und den ältesten Jahresklassen und zu den Metöken *ὅσοι ὀπλῖται ἦσαν*. Dazu kamen 1 200 Reiter, darunter 200 berittene Bogenschützen, 1 600 Schützen zu Fuss und 300 segelfertige Trieren. Dass diese Zahlen zuverlässig sind, wird am Ende nochmals betont mit den Worten: *ταῦτα γὰρ ὑπῆρχεν Ἀθηναίοις καὶ οὐκ ἐλάσσω ἕκαστα τούτων, ὅτε ἡ ἐξβολὴ τὸ πρῶτον ἔμελλε Πελοποννησίων ἔσεσθαι καὶ ἐς τὸν πόλεμον καθίσταντο*.

Man hat von jeher auf diese Angaben ein besonderes Gewicht gelegt, und zwar mit vollstem Recht. Ein Verfasser, der die Stelle V, 68, 2 geschrieben, darf beanspruchen, dass man ihm bei Zahlenangaben auf sein Wort glaube. Die moderne Überlegenheit, die auch den Thukydides schulmeistern möchte, sollte doch in diesem Falle bedenken, dass er 424 Strateger war und als solcher Gelegenheit hatte, das Archiv der Strategen zu benutzen, und dass die Entschiedenheit, womit er eben diese Zahlen verbürgt, wahrscheinlich, oder wir können wohl sagen gewiss davon zeugt, dass er diese Gelegenheit wirklich benutzt hat. Wenigstens hat der Verfasser, der uns glauben machen will, dass die Thatsachen, die er erzählt, in vielen Fällen *ἐπιτόνως εὗρίσκετο*, keine Entschuldigung, wenn er hier seine subjectiven Vermuthungen statt der officiellen Zahlen giebt.

Die 13 000 mobilen Hopliten sind attische Bürger aus den 3 ersten Vermögensklassen. Entscheidend ist hier das Zeugniss des Aristophanes bei Harpokration s. v. *θῆτες*,² wonach noch 428 die Theten nicht als Schwerebewaffnete dienten. Seine Worte verbieten es schlechterdings

¹ Die Inschrift C. I. A. IV suppl. 27 c vom Anfang des peloponnesischen Krieges setzt das Vorhandensein von attischen Beamten in den verbündeten Städten als Regel voraus. Es wird dort dem Halikarnassier Leonidas Schutz gegen seine Feinde zugesichert und zwar sollen ihm in Athen Prytanen und Rath beistehen, *ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πόλεσι οἵτινες Ἀθηναίων ἄρχουσι ἐν τῇ ὑπερορίᾳ*.

² *ὅτι δὲ οὐκ ἐστρατεύοντο, εἶρηκε καὶ Ἀριστοφάνης ἐν Λαϊταλεῦσιν*.

daran zu denken, dass schon 431 ein Theil der Hopliten aus Theten bestanden habe.¹ Zwar darf man aus dem in derselben Harpokrationstelle erhaltenen Fragment aus einer Rede des Antiphon (*Ἀντιφῶν ἐν τῷ κατὰ Φίλλνου φησί· τοὺς τε θῆτας ἅπαντας ὀπλίτας ποιῆσαι*) das sich vermuthlich auf die beabsichtigten Maassregeln nach der Katastrophe auf Sicilien bezieht, schliessen, dass man schon um diese Zeit auf den Gedanken gekommen sein mag, Theten auf Staatskosten als Hopliten auszurüsten, aber dies ist erst während des Krieges und zwar in sehr beschränktem Maasse geschehen. Erst unter den nach Sicilien gesandten Bürgersoldaten nennt Thukydides VI, 43 700 schwerbewaffnete Theten, die als *ἐπιβάται* dienten. Auch damals wurden sie also noch nicht in der regulären Landarmee verwendet. Es scheint überhaupt ihre Verwendung mit der Anwerbung fremder Söldner, die auch dem letzteren Abschnitt des Krieges angehört, analog zu sein. Über gewisse Grenzen hinaus konnte man nicht die Wehrpflicht der besitzenden Klassen in Anspruch nehmen ohne die politische und wirthschaftliche Grundlage des Staates ernstlich zu gefährden, und so wurde das Menschenmaterial namentlich für auswärtige Expeditionen von längerer Dauer daher genommen, wo es sich freiwillig zur Verfügung stellte, auch aus den unteren bürgerlichen Schichten, was freilich kostspieliger war, weil auch für Rüstung von Staatswegen gesorgt werden musste, aber andererseits die Gefahr einer raschen Verblutung der Bürgerschaft minderte. Von der Verwendung solcher gemietheter Truppen finden wir im Anfang des Krieges keine Spur, und der ganze Zusammenhang bei Thukydides lässt darüber keinen Zweifel, dass nur von regulären Bürgerhopliten die Rede ist.

Es erhebt sich aber auf diesem Punkt noch die Frage, ob Thukydides mit diesen 13 000 die gesammte disponible Feldstärke des attischen Reichs angegeben hat, und ob demnach auch die Garnisonen in den Bundesstädten und die waffenfähigen Mannschaften in den Kleruchien mit einberechnet sind, oder ob die Zahl nur auf die in Attika selbst disponiblen und aus Attika selbst einberufenen Truppen zu beziehen sei. Nach dem, was II, 31 berichtet wird, kann es keinem Zweifel unterliegen, dass er die militärische Leistungsfähigkeit des engeren Vaterlandes hat angeben wollen. Es ziehen dort, nachdem die Peloponnesier nach Hause zurückgekehrt sind, die Athener aus gegen Megara *πανδημεί*. Es war dies das grösste Heer, das Athen jemals ins Feld hat ausrücken lassen: *μυρίων γὰρ ἐπιλιτών οὐκ ἐλάσσους ἦσαν αὐτοὶ Ἀθηναῖοι, (χωρὶς δὲ αὐτοῖς οἱ ἐν Ποτειδαίᾳ τρισχίλιοι ἦσαν)*. Offenbar hat Thukydides hier ausdrücklich

¹ Beloch rechnet 3 000.

die Aufmerksamkeit darauf lenken wollen, dass die im Kap. 13 genannten 13 000 Bürgerhopliten jetzt sämmtlich im Felde sind. Nun wird sich aber jedermann sagen können, dass die Athener, um einen Rachezug auf einige Tage nach dem kleinen Nachbarlande vorzunehmen, nicht auf den Gedanken gekommen sein werden, Flotten nach allen Himmels-gegenden auszusenden, um die Besatzungen der Reichsfestungen nach Hause zu holen. Daran haben sie selbst in den Zeiten der höchsten Noth keinen Augenblick gedacht. Erst nach der Schlacht bei Aigospotamoi hat Lysander die attischen *πρωτοί* nach Hause geschickt, um die Hungersnoth in der belagerten Stadt noch zu steigern (Xen. Hell. II, 2, 2).

Wenn für diese Expedition überhaupt aus irgend welchen Kleruchien oder Garnisonen Truppenkontingente einzuberufen für nöthig erachtet worden wäre, würde das aus dem naheliegenden Euboia am leichtesten und schnellsten zu bewerkstelligen gewesen sein, aber auch dies ist sowohl an sich unwahrscheinlich, als auch liefern das Schweigen des Thukydides und die übrigen von ihm berichteten gleichzeitigen Maassregeln der Athener den ausdrücklichen Gegenbeweis. Eben zur Sicherung von Euboia wird in demselben Sommer ein neues *προύριον* auf der lokrischen Insel Atalante angelegt (Thuk. II, 31), und demselben Zwecke diene die Flotte von 30 Schiffen, die in die See ging um zwischen Lokris und Euboia zu kreuzen (Thuk. II, 26). Die Athener haben also beim Ausbruch des Krieges die Sicherheitsmaassregeln gegen einen Abfall der Insel, wie es natürlich war, geschärft. Das entgegengesetzte Verfahren würde ebenso kurzsichtig gewesen sein, wie etwa, wenn Russland während eines Krieges, um die Feldarmee zu verstärken, die polnischen Garnisonen schwächen würde, um so mehr als die Athener am Anfang des Krieges ihre bewegliche Habe und die wehrlose Bevölkerung zum grossen Theil eben nach Euboia hinüberschickt hatten.

Überhaupt möchte ich an dieser Stelle darauf hinweisen, dass die auffallende Ungleichmässigkeit in der Heranziehung von Truppenkontingenten aus den Kleruchien sich, wie ich glaube, aus der thatsächlichen militärischen Lage, aus der mehr oder weniger gefährdeten Stellung dieser Kleruchien erklären lässt. Es hat diese Ungleichmässigkeit wohl diesen und jenen Forscher darauf geführt, dass in dem rechtlichen Verhältnisse der Kleruchien zum Mutterlande ein Wesensunterschied bestanden habe. Wenn z. B. von Lemnos und Imbros häufig, von Aigina und Hestiaia gelegentlich Truppenkontingente erwähnt werden, dagegen niemals von den anderen, auch nicht den bedeutendsten von Allen, wie Chalkis und Lesbos, hat man geglaubt auch darin den Beweis zu finden, dass es zwei Klassen von Kleruchien gab mit dem Unterschiede, dass

die der ersten Klasse eigene Gemeinden bildeten, deren Truppen im Kriege in eigenen Abtheilungen fochten, während die Kleruchen der zweiten Klasse ihren legalen und grösstentheils wohl auch ihren faktischen Wohnsitz in Athen behielten und im Kriegsfall in den alten Phylenverbänden dienten. Der Zweck dieser letzteren Kleruchien soll einfach ein socialpolitischer: Versorgung der Armen, der Zweck der Kleruchien der anderen Art ein socialpolitisch-militärischer gewesen sein.¹ Zu der ersteren Kategorie rechnet man von den 432/1 bestehenden Kleruchien Salamis, Lemnos, Imbros, Skyros, Oreos, Brea; von denen späterer Zeit Aigina, Poteidaia, Melos, Samos; zu der anderen Kategorie die Ansiedelungen im übrigen Euboia, auf Andros, Naxos, Lesbos und dem Chersonnes.

Mir ist diese ganze Sonderung unwahrscheinlich. Bei Plutarch Perikl. 11 werden die Gründungen von Kleruchien im Chersonnes, in Brea, auf Andros und Naxos sämmtlich auf das doppelte Motiv zurückgeführt, die Armen zu versorgen und die Unterthanen in Botmässigkeit zu erhalten.² Nichts deutet darauf, dass die Quelle Plutarchs die Sache so dargestellt, dass zwischen Brea und den anderen gleichzeitigen Anlagen ein Wesensunterschied bestanden habe; und dass für Brea beide Motive maassgebend gewesen sind, geht aus der Gründungsurkunde C. I. A. I, 31 selbst hervor. Die dorthin gesandten Kolonisten sollen den zwei untersten Vermögensklassen angehören, und sie sollen *στρατιῶται* sein, d. h. sie sollen die Altersgrenze für den aktiven Militärdienst nicht überschritten haben. An sich ist es auch undenkbar, dass die Athener Haufen von 500 bis 2 700 Bürgern in weiter Ferne mitten unter einer Bevölkerung, die nur durch Furcht in Unterthänigkeit zu erhalten war, angesiedelt haben sollten, ohne ihnen eine politische und militärische Organisation zu geben, zumal wenn die Norm für eine solche schon längst gefunden war. Für die Kleruchien selbst würde ein solcher Zustand unerträglich gewesen sein und auch für die Mutterstadt eben aus militärischen Rücksichten im höchsten Grad unpraktisch. Eine Heeresorganisation, bei der in jedem Falle, wenn *πανδημει* oder *ἐκ καταλόγου* ausgerückt werden sollte, die taktischen Abtheilungen niemals vollzählig ins Feld ziehen konnten, bevor die Hopliten aus Lesbos, dem Chersonnes, aus Andros und Naxos einberufen und angelangt waren, würde absurd sein. Es findet sich auch in den Quellen keine Andeutung davon, dass die

¹ Beloch, Bevölkerung der griech.-röm. Welt, S. 81.

² Isokr. Paneg. 107 verneint überhaupt das socialpolitische Motiv. Nach seiner gefärbten Darstellung sind die Kleruchien angelegt *φύλακῆς ἕνεκα τῶν χωρίων, ἀλλ' οὐ διὰ πλεονεξίαν*.

Kleruchen z. B. im Chersonnes rechtlich Bürger von Athen in anderem Sinne gewesen sind als die von Lemnos, von denen feststeht, dass sie eigene Gemeinden mit besonderer militärischer Organisation bildeten, die aber dennoch Athener waren¹ und in den Verlustlisten nach Phylen aufgeführt werden.² Auch die Ansicht, dass in einer Reihe von Kleruchien die Klereninhaber zum grössten Theil oder auch nur zum Theil ihren faktischen Wohnsitz in Athen behielten, ist an sich unwahrscheinlich. Der Volksbeschluss über die Kleruchie von Salamis verordnet ausdrücklich, dass die erlostten Kleruchen auf Salamis wohnen sollen und verbietet den Kleros in Pacht zu geben,³ ein Verbot, das auch C. I. A. II, 14 Frgm. b wiederkehrt, wie überhaupt der Beschluss über Salamis für die späteren Kleruchiengründungen maassgebend gewesen ist. Vermuthlich wurde auch bei der Gründung von Chalkis so verfahren. Denn wenn es in dem Bericht bei Aelian P. H. VI, 1 heisst, dass die Athener nach dem Sieg über die Chalkidier ihr Gebiet, das sogenannte hippobotische Land unter 2 000 Kleruchen vertheilten, im Lelanthischen Felde Tempelbezirke der Athena weihten und den Rest des Landes in Pacht gaben *κατὰ τὰς στήλας τὰς πρὸς τῇ βασιλείῳ στοᾷ ἐστηκυίας, αἵπερ οὖν τὰ τῶν μισθώσεων ὑπομνήματα εἶχον*, so scheint dies sich nur auf Domänen, die vom Staate zurückgehalten wurden, zu beziehen.⁴ Nur in einem Falle wissen wir mit Bestimmtheit, dass von dieser Regel abgewichen worden ist. Bei der Vertheilung von Lesbos wurden nach Thuk. III, 50 durch Vermittelung des Staats sämmtliche Kleren den bisherigen Eigenthümern gegen eine jährliche Pachtsumme von 2 Minen belassen. Es ist aber meines Erachtens ganz verfehlt daraus zu schliessen, dass es den erlostten Kleruchen freigestellt wurde in Athen zu bleiben, und das Ganze als eine demagogische Maassregel Kleons aufzufassen.⁵ Wäre die Absicht nur die gewesen, einem Theil der ärmeren Bürgerschaft einen ökonomischen Vortheil zuzuwenden, so würde es schwer zu erklären sein, warum es nicht dem Einzelnen überlassen wurde, nach freiem Ermessen seinen Kleros zu beziehen, oder ihn möglichst vortheilhaft zu verpachten, und wenn befriedigende Gründe für ein uniformirendes Eingreifen des Staates angeführt werden könnten, würde noch die Thatsache unerklärlich bleiben,

¹ C. I. A. II, 591 Ἀθηναίων τῶν ἐν Ἑφαιστίᾳ κατοικοῦντων. 593 Ἀθηναίων τῶν ἐν Μυρίνῃ.

² C. I. A. I, 443, 444.

³ Foucart im Bull. de corr. Hell. XII 1888 S. 1 ff. Lipsius in den Leipziger Studien XII, 1890, S. 221 ff.

⁴ Köhler, Mittheil. IX, S. 121.

⁵ Foucart im Bull. de corr. Hell. XII 1888 S. 4.

dass nicht die Kleruchen es sämmtlich oder doch mit wenigen Ausnahmen vorgezogen haben, die ihnen gesicherte Pachtsumme in Athen zu verzehren. Das haben sie aber nicht gethan, gewiss weil es ihnen nicht erlaubt war. Die Worte des Thukydides: *κλήρους δὲ ποιήσαντες τῆς γῆς πλὴν τῆς Μηθυμναίων τρισχιλλούς, τριακοσίους μὲν τοῖς θεοῖς ἱεροὺς ἐξεῖλον, ἐπὶ δὲ τοὺς ἄλλους σφῶν αὐτῶν κληρούχους τοὺς λαχόντας ἀπέπεμψαν* lassen, streng genommen, auch für Ausnahmen keinen Raum. Offenbar ist auch in diesem Falle der Zweck der Klerenvertheilung in erster Linie ein militärischer gewesen. Nach Unterdrückung des Aufstandes musste auf Lesbos, wenn irgendwo, eine imponirende Militärmacht entfaltet werden, aber die attischen Besatzungstruppen konnten nach dem Blutgerichte, das über die Insel ergangen war, nicht unter eine zahlreiche, aufs Äusserste gereizte Bevölkerung einzeln vertheilt werden. Sie würden dann bei erster Gelegenheit rettungslos verloren gewesen sein. Ohne Zweifel wurden darum die Kleruchen zunächst in geschlossenen Abtheilungen nach den abgefallenen Städten als *φρουραί* verlegt, und die zwei Minen wurden vorläufig als theilweise Soldzahlung betrachtet. Wenn aber diese Zahlung nicht in Form eines Tributs aufgelegt wurde, geschah das gewiss, weil man darauf rechnete, dass nach dem erhofften Siege es den Kleruchen ermöglicht werden konnte, ihre Hufe selbst zu beziehen.

Ähnliche Erwägungen genügen, um die scheinbare Ungleichmässigkeit in der Heranziehung von Kleruchen zum aktiven Felddienst zu erklären. Auf Lemnos und Imbros waren die Athener, wie die Geschichte dieser Inseln zeigt, unter den freien Bewohnern in überwiegender Mehrzahl; in Hestiaia war die frühere Bevölkerung völlig ausgetrieben, ebenso in Aigina. Wenn also für auswärtige Expeditionen ein Theil der Wehrpflichtigen einberufen wurde, konnte keine ernstliche Gefahr für die Zurückgebliebenen und für die Interessen des attischen Staats daraus erwachsen. Anders war es in fast allen übrigen Kleruchien. Sie waren unter einer feindlichen, zum grossen Theil depossedirten Bevölkerung, die sich gegenüber den attischen Bürgern in ungeheurer Mehrzahl befand, angelegt, und ihre verfügbaren Streitkräfte durften darum nicht geschwächt werden, am wenigsten in einem Kriege, der die Hoffnung auf eine Restitution wach halten musste. Das Nichterscheinen ihrer Truppenkontingente, wo man erwarten müsste, sie erwähnt zu finden, z. B. Thukyd. VII, 57 kann somit nicht als ein Beweis dafür angeführt werden, dass sie keine selbstständige militärische Organisation besaßen. Eine solche muss sogar für Chalkis, wo sie wegen der Nähe Athens am leichtesten entbehrlich war, bestanden haben. Nach Herod. VI, 100 suchen die Eretrier in

Athen um Hülfe gegen die Perser nach. Die Athener schlugen es ab ein Hülfs corps abzusenden und verweisen sie auf die Unterstützung der 4 000 Kleruchen in Chalkis. Diese waren also nicht zum Dienst in den attischen Phylenverbänden einberufen.

Es darf demnach als unzweifelhaft angesehen werden, dass die 10 000 im Herbst 431 gegen Megara ausrückenden Hopliten sämmtlich in Attika selbst aufgeboten waren, und nach Thuk. I, 57 und 61 waren auch die 3 000 vor Potidaea lagernden Schwerbewaffneten direkt von Athen ausgesandt. Von Kontingenten etwa aus Lemnos, Imbros und Hestiaia, die sonst von Thukydides konstant erwähnt werden (III, 5; IV, 28; V, 8; VII, 57) wird Nichts gemeldet. Mit den *πρῶτοι* und den 1 000 Reitern zählte folglich Stadt und Landschaft mindestens 16 000 Wehrpflichtige aus den drei oberen Vermögensklassen zwischen 20 und 50 Jahren. Dazu kommen *οἱ νεώτατοι*, die Achtzehn bis Zwanzigjährigen, und die *πρεσβύτατοι*, die Fünfzig bis Sechzigjährigen, die zusammen mit den Hopliten der Schutzverwandten sich auf 16 000 Mann beliefen und den Wachdienst in den Grenzposten und auf den Stadtmauern besorgten. In welchem Verhältnisse diese 16 000 auf Bürger und Metöken zu vertheilen sind, ist von Thukydides nicht direkt angegeben, lässt sich aber statistisch mit genügender Sicherheit ermitteln. Nach den von Beloch, Bev. der Griech.-Röm. Welt S. 42 benutzten Angaben, die der Bevölkerungsstatistik von England, Deutschland, Frankreich, Italien und Griechenland entlehnt sind, kamen in diesen Staaten auf je 100 Personen zwischen 20 und 50 Jahren 9 Achtzehn- bis Zwanzigjährige und 20 Fünfzig- bis Sechszigjährige. Diese Zahlen, die das Verhältniss der gesammten Bevölkerung in den Siebzigerjahren darstellen, stimmen genau mit den von Professor Meitzen in Droysens Kriegsalterthümern S. 59 über die Altersverhältnisse der deutschen männlichen Bevölkerung mitgetheilten Angaben. In Norwegen waren 1875 die jüngsten und ältesten Jahresklassen verhältnissmässig etwas zahlreicher. Auf je 100 Zwanzig- bis Fünfzigjährige kamen 11 Achtzehn- bis Zwanzigjährige und 22 Fünfzig- bis Sechszigjährige, was sich aus der starken Auswanderung in den vorausgehenden 20 Jahren erklärt. Für Athen darf man in Betracht der häufigen Kriege ohne Bedenken auf je 100 Männer zwischen 20 und 50 Jahren 10 Achtzehn- bis Zwanzigjährige rechnen. Das führt auf eine Ephebenzahl von 1 600, die mit der für das Jahr 334/3 zu erschliessenden Zahl im besten Einklang steht.¹ Wenn man weiter die entsprechende Procentzahl der Fünfzig- bis Sechzigjährigen

¹ Foucart im Bulletin de corr. Hell. XIII, S. 253 ff.

wie in den modernen Staaten auf 20 und ihre Zahl im Ganzen auf 3 200 setzt, wird man jedenfalls nicht zu hoch gegriffen haben. Die meisten Kleruchien waren in den letzten zwei Decennien vor dem Kriege angelegt. Es sollten die Kleruchen den Altersklassen zwischen 20 und 50 Jahren angehören, und es ist wohl unbedenklich vorauszusetzen, dass es vorzugsweise junge Leute waren, die sich freiwillig zur Auswanderung meldeten. Dann müssen aber am Anfang des Krieges eben die Altersklassen etwa zwischen 35 und 50 Jahren im Mutterlande verhältnissmässig am schwächsten vertreten gewesen sein.

Das gesammte Aufgebot aus den drei oberen Vermögensklassen, Linie und Landwehr, muss somit wenigstens 20 800 Mann gezählt haben. Es kommen dazu die *ἄρατοι*, die *ἑξήκοντα*, die Übersechszigjährigen und die Theten. Gesetzlich vom Kriegsdienste befreit waren die 500 Rathsmitglieder und die 700 Beamten. Nach Maassgabe der modernen statistischen Verhältnisse werden die Übersechszigjährigen sich auf etwa 3 300 belaufen haben. Ich rechne 3 000, weil unter den Buleuten und Beamten schon einige hundert diesen Altersklassen angehört haben werden. Für die körperlich Unfähigen dürfen die heutigen Verhältnisse nicht zu Grunde gelegt werden. Schwache Kinder und Missgeburten wurden ausgesetzt, und viele Arten körperlicher Schwäche sind bis zu einem gewissen Grade Produkte moderner Civilisation. Doch darf man sich auch nicht die Athener im fünften Jahrhundert als ein Volk von lauter kerngesunden Athleten denken. Namentlich müssen in den älteren Jahresklassen Invaliden im eigentlichen Sinne verhältnissmässig zahlreicher als jetzt gewesen sein. Jedenfalls wird man sicher gehen, wenn man die Zahl der *ἀδύνατοι* auf 10 %, etwa die Hälfte der jetzigen Procentzahl, ansetzt. Es ergibt sich also als wahrscheinliche Gesamtsumme der erwachsenen Bürger aus den drei oberen Vermögensklassen 27 500 und mit Abzug der 2 000 im Auslande stationirten *φρουροί* für Attika 25 500.

Eine einigermaassen zuverlässige Berechnung der Zahl der Theten ist meiner Ansicht nach für die Zeiten des peloponnesischen Krieges nach dem vorliegenden Material eine Unmöglichkeit. Als Antipatros gegen Ende des 4. Jahrhunderts unter 21 000 Bürgern 12 000 aus den Listen entfernte, weil sie nicht 2 000 Drachmen besaßen, ist diese Bürgerklasse relativ zahlreich gewesen. Es würde aber verfehlt sein, daraus Folgerungen für die Perikleische Zeit zu ziehen. Bei Thukydides ist hier kein Anhalt zu finden. Von Leichtbewaffneten war nur ein Korps von 1 600 Bogenschützen organisirt, bei dessen Errichtung offenbar nicht auf die Zahl des heranzuziehenden Standes, sondern lediglich auf

das militärische Bedürfniss Rücksicht genommen worden ist.¹ Der Bericht über die Schlacht bei Delion,² wo eine unorganisirte und zum Theil waffenlose Menge, den 10 000 Leichtbewaffneten der Thebaner an Zahl weit überlegen, dem attischen Heer folgte, ist unbrauchbar, weil bei dieser Gelegenheit nicht nur Theten, sondern auch Metöken und sogar die zufällig anwesenden Fremden aufgeboden wurden. Aus der Zahl der Trieren, die gleichzeitig im Dienst waren, könnte man zwar die ungefähre Zahl der Flottenmannschaften berechnen. Es würde aber auch dies zwecklos sein, weil ausser Theten auch Metöken und gemiethete Fremde auf der Flotte verwendet wurden. Beloch berechnet auf Grundlage des Thukydideischen Berichts über die Schlacht bei Delion die Zahl der Theten am Anfang des Krieges auf 19—20 000. Es beruht diese Berechnung auf ziemlich willkürlichen Voraussetzungen, und die Zahl ist entschieden zu gross. Erwägungen allgemeiner Art müssen auf die Annahme führen, dass die Zahl der besitzlosen Bürger wahrscheinlich zu keiner Zeit relativ kleiner gewesen ist. Die letzten Jahrzehnte waren für Athen eine Periode ununterbrochener materieller Entwicklung gewesen. Viele Familien, die zu Aristides' Zeiten in Armuth versunken waren, mochten sich wieder in eine der oberen Vermögensklassen emporgearbeitet haben, wie jener Anthemion, des Diphilos' Sohn, der sich in dem mehrfach citirten Epigramm rühmt, den Thetenstand mit der Ritterwürde vertauscht zu haben. Daneben waren Tausende von Theten als Eigenthumsbesitzer in den Kleruchien angebracht. Erheblichen Zuwachs von unten durch Aufnahme von Neubürgern hat die Klasse erweislich nicht erhalten, wie denn überhaupt in Perikleischer Zeit nur in seltenen Ausnahmefällen das Bürgerrecht ertheilt wurde. Das zeigt am Besten das Beispiel von Lysias' Vater Kephalos, der, obgleich ein Gastfreund des Perikles, dennoch höchstens die Isotelie erlangt hat. Vielmehr werden wohl die 445 ausgestossenen Eindringlinge zum grösseren Theil Theten gewesen sein. Diese und ähnliche Gründe machen es unmöglich vorauszusetzen, dass das numerische Verhältniss der Theten zu den wohlhabenderen Ständen im 5. und 4. Jahrhundert ein konstantes gewesen sei. Auch fehlt es nicht an direkten Andeutungen, dass die Theten am Ende des 5. Jahrhunderts verhältnissmässig wenig zahlreich gewesen sind. Es werden mehrere Fälle berichtet, in denen man Hopliten *ἐκ καταλόγου* als Marinesoldaten hat einberufen müssen zu einer Zeit, als man sonst für diesen Dienst Theten verwendete.³ Nach dem oben angeführten

¹ Thuk. II, 13; IV, 94.

² Thuk. IV, 94.

³ Thuk. VIII, 24; Xen. Hell. I, 6, 24.

Fragment einer Rede Antiphons wurde, vermuthlich nach der sicilischen Expedition, vorgeschlagen, alle Theten als Hopliten auszuriisten. Ein solcher Antrag würde kaum im Ernste gestellt worden sein, wenn es sich um eine Zahl von beinahe 20 000 gehandelt hätte. Auch würde es bei einem numerischen Übergewicht der Theten schwer zu erklären sein, warum nicht bei den Klerenvertheilungen dieser Stand ausschliesslich berücksichtigt worden ist. Wenn aus der Gründungsurkunde von Brea erhellt, dass wenigstens in diesem Falle die Kleruchen aus den beiden unteren Schatzungsklassen genommen wurden, möchte man schliessen, dass nicht immer Theten in genügender Zahl sich freiwillig gemeldet haben. Aus der Darstellung der dem Xenophon beigelegten *Ἀθηναίων πολιτεία* könnte man zwar den Eindruck bekommen, dass in Athen die Klasse der Besitzlosen die eigentlich dominirende war, aber einerseits hat der verbissen aristokratische Verfasser offenbar zum eigentlichen Demos Alles gerechnet, was nicht der von ihm als *γενναῖοι καὶ πλούσιοι* bezeichneten Bürgerklasse angehörte und andererseits werden die Besitzlosen, weil sie wesentlich in der Stadt und im Peiraieus beisammenwohnten, einen ihrer numerischen Stärke in keiner Weise entsprechenden Einfluss ausgeübt haben. Meines Erachtens wird das Hinzukommen der Theten schwerlich die Bürgerzahl von Attika auf mehr als 40 000 erhöht haben. Für das Reich würde sich dann eine Gesamtzahl von etwa 55 000 Bürgern ergeben.

Auch diese Zahlen mögen gross erscheinen. Aber ist es denn überhaupt denkbar, dass eine weniger zahlreiche Bürgerschaft die Anstrengungen und Verluste des Krieges würde haben tragen können. In den Jahren 430—426 starben an der Pest 4400 Hopliten *ἐκ καταλόγου* und 300 Reiter, im Ganzen also wenigstens 8 000 Bürger.¹ Bei Delion fielen 1 000, bei Amphipolis 600. In dem nach Sicilien gesandten Heere waren 1 500 reguläre Hopliten, 700 als Hopliten gerüstete Theten, 400 attische Bogenschützen, 30 Reiter und 100 Trieren.² Nachgesandt wurden schon im folgenden Jahre 250 Reiter³ und 10 Trieren unter Eurymedon;⁴ dann 413 Demosthenes mit 60 Schiffen und 1 200 Hopliten. An Landtruppen sind somit 4 080 gesandt worden. Als Bemanning der 170 attischen Trieren sind wenigstens 30 000 Seeleute zu rechnen. Man darf wohl unbedenklich voraussetzen, dass auch unter diesen einige Tausend Bürger gewesen sind. Das gesammte Officierspersonal bestand

¹ Thuk. III, 87.

² Thuk. VI, 43.

³ Thuk. VI, 94.

⁴ Thuk. VII, 16.

ja aus Bürgern, und dasselbe wird von den *πρωράται* und den Zimmerleuten vorausgesetzt (Xen. De rep. Ath. I, 2). Auch die Ruderer waren zum Theil Theten. Von dieser ganzen Ausrüstung kehrten nur Wenige nach Hause zurück.¹ Schon die überlieferten Zahlen bringen also die durch Krieg und Pest bewirkten Verluste der Bürgerschaft während der 20 ersten Kriegsjahre auf die Summe von zwischen 15 und 20 000. Die Gesamtsumme derer, die in den unzähligen kleineren Treffen zu Lande und zur See gefallen sind, ist für uns unbestimmbar, aber die Verlustliste C. I. A. I, 446 (Dittenberger Syll. I, 31) bezeugt, dass selbst in den Jahren, aus denen Thukydides keine irgend erheblichen Verluste der Athener zu verzeichnen weiss, dennoch eine beträchtliche Bürgerzahl dem Kriege als Opfer gefallen ist. Und doch vermag Athen in den 15 ersten Kriegsjahren neue Kleruchien zu gründen. Aigina wird 431 mit Kleruchen besetzt; nach Potidaea werden 1 000, nach Lesbos 2 700, und 416 nach Melos 500 gesandt. Es hat diese Kolonisation wieder Stadt und Landschaft um 5 000 erwachsene Bürger gebracht. Wahrlich, wenn Attika am Anfang des Krieges 20 000 oder selbst 30 000 Bürger gezählt hätte, es würde die Bürgerschaft nach der sicilischen Expedition nur aus Greisen, Kindern und Weibern bestanden haben. Sie zählte aber noch Tausende von rüstigen Männern, wie die Ereignisse des Jahres 411 zur Genüge zeigen.

Gegenüber dem zu erwartenden Einwande, dass bei der Zahl von 40 000 erwachsenen Männern eine bürgerliche Gesamtbevölkerung herauskommt, die in einem Lande von der Ausdehnung Attikas nicht vorausgesetzt werden kann, verweise ich auf das, was Beloch S. 52 ff. ausgeführt hat. Es ist von ihm in überzeugender Weise dargelegt worden, dass das von Böckh (nach dem Vorgang von St. Croix und Wallace) zu Grunde gelegte Verhältniss von 1 : 4¹/₂ völlig unhaltbar ist. Bei diesem Ansatz wären die unerwachsenen Kinder zahlreicher als die erwachsene Bevölkerung gewesen, was allen Analogien gerade zuwiderläuft. Böckh spricht von erwachsenen Männern *oder Familienvätern*,² und in einer Verwechselung dieser zwei Kategorien dürfte, wie ich glaube, die Erklärung des Fehlers zu finden sein. Es bedarf keiner Erörterung, dass die Männer über 18 Jahren nicht sämmtlich als Familienväter gelten können. Beloch verweist als die beste Analogie auf die Verhältnisse des heutigen Frankreichs, wo die Kinder unter 17 Jahren gegen 31 % der Gesamtbevölkerung ausmachen. Diese Procentzahl möchte

¹ Thuk. VII, 87: *πανωλεθρία δὴ τὸ λεγόμενον καὶ περὶ καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὃ, τι σὺν ἀπόλετο, καὶ ὀλίγοι ἀπὸ πολλῶν ἐπ' οἶκον ἀπενόστησαν.*

² Staatsh. d. Ath.³ S. 49.

er jedoch für die Zeit vom 5. bis zum 3. Jahrhundert, als die Bevölkerung in Griechenland und Italien in, wenn auch langsamer, Zunahme begriffen war, etwas erhöhen, und die Kinder unter 16—18 Jahren auf etwa $\frac{1}{8}$ der Gesamtbevölkerung ansetzen. Mir scheint die Voraussetzung, dass der natürliche Zuwachs der Bevölkerung ein langsamer gewesen sei, begründetem Zweifel zu unterliegen, wenigstens für Athen im 5. Jahrhundert. Die Worte des Thukydides VI, 26, 2: ἄρτι δ' ἀνελήφει ἡ πόλις αὐτὴν ἀπὸ τῆς νόσου καὶ τοῦ ξυνεχοῦς πολέμου ἐς τε ἡλικίας πλῆθος ἐπιγεγεννημένης κ. τ. λ. geben vielmehr den Eindruck, dass in den wenigen Jahren des Nikiasfriedens die heranwachsende Jugend die Lücken der Bürgerschaft ungemein rasch ausgefüllt hat. Auch der Ansatz Belochs dürfte also zu erhöhen sein, aber jedenfalls wird bei einer Zahl von 40 000 erwachsenen Männern die bürgerliche Gesamtbevölkerung die Summe von 130 000 nicht erreicht haben.

Ich komme jetzt kurz auf die Angaben bei Herodot, Aristophanes und im Axiochos zurück. Ich glaube gezeigt zu haben, dass wir nicht berechtigt sind, sie mit Böckh als übertrieben anzusehen. Und ich vermag auch keine inneren Gründe für eine tendenziöse Vergrößerung der Zahl zu entdecken. Ob Herodot den Kleomenes mit 20 000 oder mit 30 000 Bürgern vergleicht, es bleibt die rhetorische Wirkung des Gegensatzes thatsächlich dieselbe. Offenbar ist ihm die Bürgerzahl von Attika auf 3 Myriaden angegeben worden, eine Angabe, die in runder Summe dem thatsächlichen Verhältniss während seines Aufenthalts in Athen am nächsten gekommen sein wird. Über die ungefähre Zahl hat ihm jeder Athener Auskunft geben können. Es gehörten doch die *ληξιαρχικὰ γραμματεῖα* und der *πλναξ ἐκκλησιαστικός* keinem geheimen Staatsarchive an. Auch ist nicht leicht einzusehen, warum Aristophanes von seinem Helden sagt, dass er der einzige unter 30 000 Bürgern ist, der sein Abendbrot noch nicht gegessen, wenn er gewusst hat, dass nur 20 000 da waren. An komischer Wirkung wäre doch dadurch nichts zu gewinnen. Für Aristophanes ist auch sonst 20 000 nur ein Theil der Bürgerschaft, und zwar der Theil, der um sorgenfrei zu leben, am liebsten in den Bundesstädten als Pensionäre angebracht werden möchte.¹ Dass im Axiochos die Worte nicht nach dem Buchstaben zu verstehen sind, sondern dass ungenau die in der Ekklesie erscheinenden als Vertreter der gesammten Bürgerschaft auf 30 000 angegeben werden, leuchtet von selbst ein.

¹ Aristoph. Vesp. 709: εἰσὶν γε πόλεις χίλιαι, αἱ νῦν τὸν θόρον ἡμῶν ἀπάγουσιν· τοῦτον εἰκοσὶν ἄνδρας βόσκειν εἰ τις προσέταξεν ἐκάστη, δύο μυριάδες τῶν δημοτικῶν ἔξω· ἐν πᾶσι λαγῆραις.

Die Angaben bei Aristophanes und im Axiochos stammen aus der Zeit nach dem Kriege, und es möchte darum Jemand einwenden, dass sie doch für diese Zeit unmöglich korrekt sein können. Es könne unmöglich die Zahl der attischen Bürger um 445 und 392 dieselbe gewesen sein. Das glaube natürlich auch ich nicht, aber 392 stellt die bürgerliche Bevölkerung von Attika auch die Gesamtzahl attischer Bürger überhaupt dar. Von einer Kleruchischen Bevölkerung kann jetzt, wenn überhaupt, nur auf Lemnos und Imbros die Rede sein. Sonst waren die Kleruchen als unmittelbare Folge der endlichen Niederlage nach Athen zurückgekehrt und hatten die Lücken der Bürgerschaft zum Theil ausgefüllt. Erst gegen Mitte des 4. Jahrhunderts ist die Kolonisations-thätigkeit wieder aufgenommen worden. Auch ist zu beachten, dass nach Diodor XIII, 97 unmittelbar vor der Arginusenschlacht viele Metöken und Fremde in die Bürgerlisten aufgenommen wurden.

Das einzige Zeugniß, das einer so hohen Bürgerzahl direkt zu widersprechen scheint, ist die Notiz beim Schol. Aristoph. Vesp. 718 und der damit im Wesentlichen übereinstimmende Bericht bei Plutarch Pericles 37, wonach im Jahr 445 nur 14 240 Bürger sich als solche haben legitimiren können. Wäre dies richtig, so müssten die Zahlenangaben bei Thukydides im höchsten Grade übertrieben sein; denn über den Widerspruch leicht hinwegzugehen, wie Böckh in diesem Falle gethan hat, ist unmöglich. Entweder sind die Zahlen des Thukydides absolut unzuverlässig, oder der Bericht des Philochoros, aus welchem Plutarch und der Scholiast geschöpft haben, ist von ihnen missverstanden worden. Es ist denn auch jetzt allgemein anerkannt, dass unter den 14 240 nur die Bürger zu verstehen sind, die das Getreide wirklich empfangen haben, und so mag auch Philochoros die Sache aufgefasst haben. Darauf deuten die Worte des Scholiasten: *τοὺς γὰρ λαβόντας γενέσθαι μυρίους τετρακισχίλους μ'*, obgleich das wahre Verhältniss in der Fortsetzung des Scholions und bei Plutarch verdunkelt worden ist. Warum diese Zahl hinter der sonst zu erschiessenden Zahl der Bürger so weit zurückbleibt, darüber gehen die Ansichten auseinander. Dass die Spende auf die städtische Bürgerschaft beschränkt gewesen sei, glaube ich nicht. Von einer Bevorzugung der *plebs urbana* im Gegensatz zur ländlichen Bevölkerung wissen wir, wie Beloch richtig bemerkt, sonst Nichts. Aber auch die Ansicht Belochs, dass bei der Vertheilung nur die Theten berücksichtigt worden sind, ist willkürlich und wird durch den Hinweis auf die Inschrift C. I. A. II, 314 nicht hinlänglich begründet. Wenn dort von einer Getreidespende gesagt wird, dass sie allen Athenern zu Gute gekommen sei, so beweist das nicht, dass in anderen Fällen nur

ein Theil der Bürgerschaft zum Empfang berechtigt gewesen ist, vielmehr scheinen mir die Worte *πᾶσιν Ἀθηναίοις* der in solchen Fällen üblichen Formel anzugehören. Solche Spenden wurden von befreundeten Fürsten dem Demos gebracht und im Namen des Demos empfangen. Ohne Zweifel stand es formell jedem Bürger zu, seinen Theil in Empfang zu nehmen. Aber natürlich haben sich nicht alle melden können oder wollen. Es sind nicht, um mit v. Wilamowitz zu reden, Kleon und Sophokles und Rathsherrn und Areopagiten mit einem Scheffelsack in das Odeion zu den Getreidemessern gelaufen. Und auch die ärmeren Bürger aus den entlegenen Demen mögen auf ihren Medimnos verzichtet haben. Thatsächlich, wenn auch nicht rechtlich, müssen diese Spenden wesentlich dem städtischen Proletariat zu Gute gekommen sein.

Wirkliche Schwierigkeiten bieten bei Thukydides die 16 000 Hopliten aus den jüngsten und ältesten Jahresklassen und den Metöken. Die Frage, wie diese zu vertheilen sind, ist in sehr verschiedener Weise beantwortet worden. Wenn man mit Hinweis auf Thukyd. II, 31, wo bei einem Aufgebote *πανδημει* gegen Megara die Metöken 3 000 Hopliten stellen, die Bürgerhopliten der Reserve auf 13 000 berechnet hat, so ist das offenbar unmöglich. Sie können, wie oben dargelegt, höchstens 5 000 Mann ausgemacht haben. Gilbert erhöht die Zahl der Metöken mit 3 000 der ältesten und jüngsten Altersklassen, was statistisch unstatthaft ist, aber es bleiben dennoch 10 000 Bürger, und auch eine willkürliche Herabsetzung der Altersgrenze für die *πρεσβύτεροι* auf das 45. Jahr würde noch lange nicht eine Zahl von bürgerlichen Reservisten, die sich den 10 000 oder gar 13 000 näherte, ergeben. Ebenso unmöglich ist es, die Worte des Thukydides mit Duncker, Gesch. des Alterthums IX 409 A so zu deuten, dass unter die 16 000 auch die Schwerebewaffneten in den Kleruchien zu rechnen sind. In diesen waren ja nicht nur die *νεώτεροι* und *πρεσβύτεροι*, sondern sämtliche Jahresklassen vertreten. Beloch S. 66 sieht sich zu der Annahme genöthigt, dass die Zahlen bei Thukydides bereits in sehr früher Zeit verschrieben worden sind, mit anderen Worten, dass *μυρίων* bei der Angabe über die Besatzungstruppen aus dem Vorhergehenden irrthümlicher Weise wiederholt worden ist, und die Zahl dieser Truppen also nicht 16 000, sondern nur 6 000 betragen hat, wodurch statistisch seiner Ansicht nach Alles in Ordnung käme. Dabei ist zu bemerken, dass diese Ordnung doch nur eine fictive ist. Bei einer Gesamtzahl von 6 000 hat Beloch nur mit genauer Noth neben seinen 3 000 *νεώτεροι* und *πρεσβύτεροι*, (die Feldhopliten und Reiter der drei ersten Klassen werden von ihm nur auf 11 000 angesetzt) die 3 000 Metöken unterbringen können. Für die etwa 800 Hopliten

aus den jüngsten und ältesten Jahresklassen der Metöken, die jedenfalls hinzugekommen, ist kein Platz übrig. Wenn, wie ich darzulegen gesucht habe, die Bürgerhopliten von 18—20 und von 50—60 Jahren sich zusammen auf beinahe 5 000 beziffert haben müssen, bleibt für die Metöken überhaupt kein Platz. Auch müssen die Zahlen bei Thukydides, wie Beloch selbst gesehen hat, schon im 4. vorchristlichen Jahrhundert so gelesen worden sein, wie sie jetzt dastehen. Sie finden sich bei Diodor XII, 40, der hier den Ephoros als Quelle benutzt, nur dass bei ihm die Feldtruppen zu 12 000, die Besatzungstruppen zu 17 000 angegeben werden. Diese kleine Abweichung macht fast den Eindruck, als habe Ephoros die Sache noch genauer als Thukydides wissen wollen. Jedenfalls kann ihm die Zahl der Besatzungstruppen nicht zu hoch erschienen sein. Wenn die Angaben des Ephoros direkt aus Thukydides stammen, muss die Entstellung der Überlieferung auf ein doppeltes Unglück zurückzuführen sein; erstens muss das von Ephoros benutzte Exemplar an dieser Stelle korrupt gewesen sein, und zweitens müssen unsere Thukydideshandschriften sämtlich einem in derselben Weise entstellten Archetypus entstammen.

Man sieht, es werden die Schwierigkeiten in dieser Weise nur vergrößert. Man wird sich entschliessen müssen, die Zahl als echt anzusehen und zu ihrer Erklärung einen anderen Weg einzuschlagen. Denn ohne eine sachliche Erklärung geht es bei Thukydides nicht; mit der Behauptung, dass seine Angabe auf einer ebenso durchsichtigen wie unzuverlässigen Rechnung beruht, werden nicht leicht Viele einverstanden sein. Erst muss wenigstens die Frage erwogen werden, ob es denkbar ist, dass 11 000 Metöken in dieser Zeit in die Listen als für den Hoplitendienst befähigt eingetragen waren. Diese Konsequenz hat Schenkl in den Wiener Studien II S. 169 gezogen, wie ich glaube, mit Recht. Es wäre dies ungefähr die Hälfte der in dem Katalog verzeichneten Zahl der Bürgerhopliten, und würde etwa 20 000 erwachsene Männer voraussetzen. Denn wenn man in Athen sich erst entschlossen hatte die Metöken zum Hoplitendienst heranzuziehen, hat man sie gewiss auch die Lasten in wenigstens demselben Verhältnisse wie die Bürger tragen lassen, mit anderen Worten, der Census, der dazu verpflichtete *τὰ ὄπλα παρέχεισθαι*, ist für die Metöken gewiss eher niedriger als höher bemessen gewesen. Eine Zahl von 11 000 als Hopliten eingetragenen Metöken setzt also ein numerisches Verhältniss zwischen Schutzverwandten und Bürgern von 1 : 2 voraus, wie es 100 Jahr später bei der Volkszählung von 309 war. Dies ist an sich nicht unwahrscheinlich. Es wäre sonderbar, wenn Athen, als es noch unbestritten die Königin der Meere war, die heimathlosen

Bevölkerungselemente der griechischen Welt nicht in wenigstens demselben Grade angezogen hätte, als zu einer Zeit, da es schon jüngeren Rivalinnen hatte weichen müssen. Für eine verhältnissmässig sehr zahlreiche Fremdenbevölkerung zeugen auch die attischen Grabschriften. Es sind solche für 1327 Bürger und für 1151 Metöken und Isotelen sicher bestimmt.¹ Diese Zahlen sind so gross, dass man sie als einen ungefähren Masstab für das Verhältniss zwischen Bürgern und Metöken während der ganzen Periode, welche die Funde umfassen, ansehen darf. Wenigstens in der Hauptstadt und im Peiraieus müssen während dieser ganzen Zeit die Metöken durchschnittlich den Bürgern an Zahl beinahe gleichgekommen sein. In den ländlichen Demen war natürlich das Verhältniss ein anderes, aber jedenfalls deuten auch diese Inschriften darauf, dass die Fremdenbevölkerung in den Zeiten der höchsten Blüthe Athens auf wenigstens die Hälfte der einheimischen anzusetzen sei.

Freilich kann, wer glaubt, dass etwa 11000 Metöken jeden Alters und mithin über 8000 zwischen 20 und 50 Jahren als zum Hoplitendienst verpflichtet verzeichnet waren, sich nicht der Frage entziehen, warum bei dem Auszuge *πανθημελ* gegen Megara nur deren 3000 erscheinen. Denn dass bei dieser Gelegenheit auch die Metöken mit ihrer gesammten mobilen Stärke aufgeboten worden sind, kann nach den Worten des Thukydides nicht bezweifelt werden. Die Athener ziehen ja aus *πανθημελ αὐτοὶ καὶ οἱ μέτοικοι*. Zwar kommen zu den 3000 noch einige hundert hinzu, die als Epibaten auf den 30 Schiffen, welche gleichzeitig an der lokrischen Küste kreuzten (Thuk. II, 26), und auf den *νῆες προουρίδες* voranzusetzen sind, aber dennoch bleibt die Effektivstärke hinter der Sollstärke um mehr als die Hälfte zurück. Das ist aber, wie ich glaube, nur was man bei näherer Erwägung erwarten muss. Die Grösse Athens als Handels- und Industriestadt ist von Themistokles durch die Vergünstigungen, die er den zuziehenden Fremden zu Gute kommen liess, begründet worden, und auf Handel und Gewerbe ist die schutzverwandte Bevölkerung immer hingewiesen gewesen. Xenophon de vect. II ff. sieht den natürlichen Weg zum Wiederaufblühen Athens darin, die Metöken in jeder Weise heranzuziehen. Sie sind nach seiner Darstellung selbstverständlich *ἐμποροὶ* und *ναίκληροὶ*, für welche aus Staatsmitteln *καταγώγια* und Kaufhallen und sogar Lastschiffe zum Vermiethen gebaut werden sollten. Auch Pseudoxenophon De rep. Ath. bezeichnet die Metöken als für den Staat unentbehrlich *διὰ τὸ πλῆθος τῶν τεχνῶν καὶ διὰ τὸ ναυτικόν*.

¹ Kumanudes, *Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι*.

Bei Aristophanes Ekkles. 1027 sagt der Jüngling, als er von dem alten Weibe in die Enge getrieben wird: ἀλλ' ἔμπορος εἶναι σκήψομαι, was der Scholiast so erklärt: προφασίσσομαι εἶναι ἔμπορος, ὥς ἐπὶ κινδυνεύοντων, ἐπειδὴ οὐκ ἐστρατεύοντο οἱ ἔμποροι. Ähnlich sagt der Sykophant im Aristoph. Plut. 904 auf die Frage, ob er ἔμπορος sei: ναί, σκήπτομαι γ' ὅταν τύχω, wozu der Scholiast: διὸ καὶ ὁ συκοφάντης λέγει, ὅτι ὅταν γένηται τις καιρὸς πολέμου [καὶ εἰσφορᾶς] ἔμπορον ἑμαυτὸν ἀποκαλῶ. Die eingeklammerten Worte fehlen im Ravennas und im Venetus. Auf diese Stelle bezieht sich der Artikel bei Suidas: ἔμπορος εἶναι σκηπτόμενος· Ἀριστοφάνης ἐπὶ τῶν προφασιζομένων ψευδῇ κατὰ δειλίαν· εἰσάγεται γάρ τις λέγων, ὅτι ὅτε πέμπομαι εἰς πόλεμον, σκήπτομαι ἔμπορος εἶναι, ὥς τῶν ἐμπόρων μὴ ἐξιόντων ἐπὶ τὰς στρατείας διὰ τὸ εὐχρηστεῖν τὰ πρὸς τροφὴν φέροντας.

Suidas und die Scholiasten haben wahrscheinlich die Sache so aufgefasst, dass die ἔμποροι vom Militärdienst überhaupt befreit waren, aber Böckh macht mit Recht geltend, dass diese Freiheit nur eine sehr beschränkte gewesen sein kann. Eine gesetzliche Bestimmung, nach der eine Erwerbsklasse als solche gänzlich von der am meisten drückenden Bürgerpflicht befreit war, würde an sich auffällig sein, schon weil es sich in der Praxis als undurchführbar herausstellen musste, diese Klasse genau abzugrenzen. Und es ist auch nicht abzusehen, warum Kaufleute, Rheder und Schiffer, wenn sie sich nach beendeter Reise in Athen aufhielten, nicht wie jeder andere Staatsangehörige nöthigen Falls unter die Fahnen einberufen werden konnten. In der Rede Lykurgs gegen Leokrates §§ 55 ff. wird diese Sonderstellung der ἔμποροι berührt und zwar in einer Weise, aus der sich, wie ich glaube, deren Art schliessen lässt. Leokrates hatte sich nach der Schlacht bei Chaeronea, als auf Antrag des Hypereides beschlossen war, dass die Bürger und übrigen Einwohner sich den Strategen zur Verfügung stellen sollten, nach Rhodos begeben. Lykurg vermuthet, er werde sich damit vertheidigen, dass er als ἔμπορος die Stadt verlassen habe, und sucht in erster Linie nachzuweisen, dass dies nur ein Vorwand sei. Die Art seiner Abreise deute darauf, dass er nicht zu Geschäftszwecken nach Rhodos gefahren sei. Und selbst wenn dem so wäre, dürfte nach der Ansicht des Redners ein solcher Vertheidigungsgrund in diesem Falle nicht als genügend von den Richtern angenommen werden; denn die Lage der Stadt war damals eine so verzweifelte, dass auch die im Auslande verkehrenden Geschäftsleute zur Vertheidigung des Vaterlandes nach Hause eilten. — Mit voller Evidenz geht aus dieser Stelle hervor, dass die ἔμποροι bezüglich der Wehrpflicht anders als die übrigen Angehörigen des Staats gestellt waren. Für Leokrates würde,

wie sich aus dem Zusammenhange ergibt, viel gewonnen sein, wenn er erweisen konnte, er sei wirklich *κατ' ἐμπορίαν* abgefahren. Es würde ihm dann kein Vergehen gegen die Gesetze, wohl aber ein empörender Mangel an Vaterlandsliebe vorgeworfen werden können. Wir dürfen demnach schliessen, dass die *ἐμποροὶ* nicht als Angehörige einer bestimmten Berufsklasse vom Kriegsdienste befreit waren, sondern nur für den Fall, dass sie sich um ihrer Geschäfte willen im Auslande aufhielten. Wer dies zu erweisen im Stande war, konnte nicht mit einer *γραφὴ ἀστρατείας* belangt werden. Um sich vor der Hand gegen eine solche zu sichern, werden wohl im Frühling die zur Abfahrt bereiten Kauffahrer, Schiffer und Seeleute, so viele ihrer frei waren, sich bei den Strategen gemeldet und um Erlaubniss zum Absegeln nachgesucht haben, die wohl nur in Zeiten der äussersten Gefahr verweigert werden durfte. Für Leute, die regelmässig ihren Erwerb auf der See hatten, wird dies auf eine tatsächliche Befreiung vom Hoplitendienst hinausgekommen sein.

Natürlich war diese gesetzliche Bestimmung nicht im Interesse des bevorzugten Standes, sondern in dem der Gesamtheit getroffen. Maassgebend war, wie von Lykurg hervorgehoben wird, die Rücksicht darauf, in welcher Weise die Staatsangehörigen sich dem Staate am meisten nützlich erweisen konnten, und die *ἐμποροὶ* waren eben von der Wehrpflicht befreit *διὰ τὸ ἐλχρηστεῖν τὰ πρὸς τροφὴν φέροντας*. Athen war auf die Einfuhr fremdländischer Waaren und namentlich überseeischen Getreides angewiesen, und man konnte nicht wegen der Möglichkeit eines Auszugs gegen die Feinde die handeltreibende und seemännische Bevölkerung zu Hause halten und so die Stadt verhungern lassen. Diese Bevölkerung bestand aber zum grössten Theil aus Metöken und mithin mussten in Bezug auf diese die Wirkungen einer solchen gesetzlichen Bestimmung am meisten hervortreten. Von den Metöken, die sonst die für den Hoplitendienst nöthigen Qualificationen besaßen und in die Listen als Hopliten eingetragen waren, konnte bei einem Auszug im Sommer — und von Winterfeldzügen ist ja damals überhaupt nicht die Rede — eine sehr grosse Procentzahl nicht erscheinen. Bei einem theilweisen Aufgebote mochte sich dieser Missstand weniger fühlbar machen, weil die anwesende schutzverwandte Bevölkerung in verstärktem Maasse herangezogen werden konnte, aber bei einem Auszuge *πανδημεί* waren die Lücken nicht zu füllen. Es genügen meines Erachtens diese Erwägungen, um auch die Zahl 16 000 zu schützen. Auch in den trockenen Zahlen des Thukydides möchte ich einen Schimmer des einstigen Glanzes der unvergleichlichen Stadt festzuhalten suchen.

~~AUG 10 1910~~

~~DUE MAR 5 '38~~

~~DUE MAY 16 '49~~

W

Widener Library

3 2044 092 718 329